

A NYÍREGYHÁZI JÓSA ANDRÁS MÚZEUM ÉVKÖNYVE LI. ÉVFOLYAM

A NYÍREGYHÁZI
JÓSA ANDRÁS MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

LI. ÉVFOLYAM

JAMÉ

H-4400 NYÍREGYHÁZA, BENCZÚR TÉR 21. ☎ /FAX: (06-42) 315-722

NYÍREGYHÁZA, 2009

**A nyíregyházi
Jósa András Múzeum
Évkönyve**

Jahrbuch
des Jósa András Museums
von Nyíregyháza

A NYÍREGYHÁZI
JÓSA ANDRÁS MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

LI. ÉVFOLYAM

JAMÉ

H-4400 NYÍREGYHÁZA, BENCZÚR TÉR 21. ☎ /FAX: (06-42) 315-722

NYÍREGYHÁZA, 2009

Főszerkesztő:

Bene János

Szerkesztette:

Istvánovits Eszter Almássy Katalin közreműködésével

Angol fordítás:

Kulcsár Valéria

Készült
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
anyagi támogatásával

ISSN 0547-0196

Kiadja a nyíregyházi Jósa András Múzeum
(e-mail cím: jam@jam.nyirbone.hu).
Felelős kiadó: Bene János megyei múzeumigazgató
Készült 500 példányban, A/4 formátumban, 28,5 ív terjedelemben.

Szedte és tördelte: **Szemán Attila**
Nyomdai munkálatok: Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: **Kapusi József**

Tartalom
Inhaltverzeichnis
Contents

Megemlékezés

Kozma Mária

Jósa Jolán 9

Gyűjteménytörténet

Bene János

**Beszámoló jelentés a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei
Múzeumok Igazgatósága 2008. évi munkájáról** 11

*Report on the activities of the Szabolcs-Szatmár-Bereg County
Museum Directorate in 2008* 30

Régészet

Németi János

A Hajdúbagos/Pi^ocolt–Cehăluș csoport 31

Hajdúbagos/Pi^ocolt-Cehăluș Group 49

Horváth Ciprián

**Adatok a honfoglalás kori tausírozott kengyelek
kérdésköréhez** (A levélmintákkal díszített kengyelek) 55

*Some data on the problems of the damascened stirrups
from the Age of Hungarian Conquest (Stirrups decorated
with leaf pattern)* 78

Jakab Attila

X–XI. századi temető Nyíregyháza–Felsősimán határából
(M3-as autópálya 161. lelőhely) 79

*10th-11th century cemetery at Nyíregyháza–Felsősimán
(Motorway M3, site 161)* 124

Appendix

Szathmáry László

- Az M3-as autópálya 161. lelőhelyén
(Nyíregyháza–Felsősimán) feltárt X–XI. századi
temető vázainak nem és kormeghatározása** 148

Kelemen Imola

- Az M3-as autópálya 161. lelőhely (Nyíregyháza–Felsősimán)
állatcsontjainak elemzése** 151
*Analysis of animal bones from Motorway M3 site 161
(Nyíregyháza–Felsősimán)* 154

Romát Sándor

- Kaplony–Királyföldek.** Adalékok egy földvár kérdésköréhez . 157
Cāpleni–Királyföldek. Data on a hillfort 163

Néprajz

Bóna Bernadett

- Megőrzött, megmaradt és újabb típusú ablakok
Rápolton községben** 169
*Preserved, survived and new type windows in the village
of Rápolton* 202

D. Rácz Magdolna

- Adatok az Észak-Tiszántúli népi táplálkozásához** 205
*Traditional nutrition culture and households in Northeast
Tisza Region* 227

Történelem, helytörténet

Néző István

- Egy humanista főpap.** Várday Ferenc élete és tevékenysége . 231
A humanist prelate. Life and activity of Ferenc Várday 259

Báthori Gábor

- Bethlen Gábor és a Porta kapcsolata**
A török szövetség próbakövei: Lippa és a lengyel hadjárat 261
*Connections between Gábor Bethlen and the Ottoman Empire.
Touchstones of the Turkish alliance:
Lippa and the Polish campaign* 268

Ulrich Attila

- Szervezkedés és katonai tevékenység
a Wesselényi-mozgalom korai szakaszában** 269
*Conspiracy and military activity in the early phase
of the Wesselényi-movement* 280

Zsoldos Ildikó

- Az 1905-ös és az 1906-os szabolcsi választások
és győzteseik** 281
*Elections and their winners in Szabolcs County
in 1905 and 1906* 309

Bene János

- Huszársorsok ezüst cigarettatárcákon** 311
Hussar life stories at silver cigarette cases 326

Papp D. Tibor

- „A bevezetés a kocsmológiába” című kutatás
zsidó kocsmákról szóló része, különös tekintettel
a XIX. századi Nyíregyházára** 329

Művészettörténet

Terdik Szilveszter

- Kaplony monostorának újjáépítése Károlyi Sándor
(1669–1743) korában** 335
*Reconstruction of the Kaplony monastery in the age
of Sándor Károlyi (1669–1743)* 368

Madár Xiména

- A nyíregyházi Hősök szobra** 371
Memorial of Heroes in Nyíregyháza 382

Dr. Jakó János

- Jósa András emléke a numizmatikában** 383
Numismatic commemorations of András Josa 392

Cservenyák László

- 100 éve született Kertész Klára keramikusművész**
(Tiszakóród 1909. ápr. 30. – Budapest 1997. jan. 21.) 393
Centenary of the birth of ceramist Klára Kertész
(Tiszakóród 30 April 1909 – Budapest 21 January 1997) 399

Természettudomány

Szathmáry László – Guba Zsuzsanna – Turtóczki József

Nyíregyháza–Manda bokor VIII–IX. századi népessége 401

The 8th-9th century population at Nyíregyháza–Manda bokor . . 410

Könyvismertetés

Istvánovits Eszter

Prohászka Péter: Kincsek a levéltárból II.

Tanulmányok Európa kora népvándorlás kori régészetéhez

[Schätze aus den Archiven II. Beiträge

zur frühvölkerwanderungszeitlichen Archäologie Europas.]

Martin Opitz Kiadó, Budapest 2008. 138 p. 40 ill. 419

Jakucs János

János Makkay – Elisabetta Starnini: The excavation of Early Neolithic sites of the Körös culture in the Körös valley, Hungary: The final report

Published by János Makkay, Budapest 2008.

Vol. II: The pottery assemblages, and Vol. III:

The small finds. 591 p. 521 ill. 423

Vofkori Mária

A város arcai. Négy könyv Kolozsvárról 431

A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága munkatársainak 2008. évi publikációi

(Összeállította: Riczu Éva) 437

Helységnév-azonosító

Ortsnamenregister – Concordance of geographic names 445

Rövidítések

Abkürzungen – Abbreviations 449

Jósa Jolán*

Kozma Mária

A gyógyászatban érzéstelenítőként használt kokain, amelyet a kokalevél tartalmaz, amúgy veszedelmes kábítószer, amely Dél-Amerikából vándorolt Európába. Dél-Amerika indiánjai éhség- és szomjúságérzetet csökkentő, élénkítőszer gyanánt rágják a kokacserje leveleit. (A coca, azaz Erythroxylon coca neve a népszerű coca-colában is szerepel, amelyet John Pemberton atlantai gyógyszerész készített patikaszerként – fő alapanyaga a kóladió magja – migrén, hányás és hasmenés ellen, és 1886-ban kezdte árusítani üdítőitalként.)

Jósa Jolán 1905–1907 között járta be Dél-Amerika tájait. Magyar nyelvterületen az egyik első (az is lehet, hogy legelső!) ismeretterjesztő, helyszíni tudósítás a dél-amerikai kokacserjéről az ő tollából származik. Érdekes, hogy hosszú cikkében – legalábbis az általam olvasottban (JÓSA 1933.) – egyetlen szó sem esik a kokainról, sem kábítószer voltáról, pedig a kokainizmus híre (és nem csak) a két világháború közötti időben meglehetősen elterjedt volt. (Ez annál is meglepőbb, mert ha neki nincsenek is orvosi ismeretei, mégis családi környezete közel állt a gyógyászati témához, hiszen édesapja vármegyei főorvos volt és – mint tanulmányai, értekezései igazolják – archeológiával, valamint orvostörténettel is foglalkozott; nagy érdeme a Szabolcs megyei múzeum létrehozása, amely később fölvette a nevét.)

„A vidékek egzotikumát egy pálmának és általában cocának nevezett növény adja meg” – írja Jósa Jolán. „Erdőkbe, ligetekbe verődik, de még a pampák, a végtelen fűtenger egyhangúságát is oázisként bontja meg. A paraguayi fel sem tudja fogni, mit jelent számára ez a fűfa. Nem is szívesen túri meg házacskája közelében. Mert kacérkodik a mennykövekkel. Fiatalkorában tollazatos lombsátorra villámcsalogató. Minden levélszála az ég felé kíváncsiskodik, mintha egyenként és játékos kedvvel csalogatná le a mennybéli parittyákat. Meg is adják az árát: általuk csap a fűfába az égi harag. Amint idősödnek, talán szegyenkeznek a pórul járt merészség miatt és megadással most már a biztonságosabb föld felé konyulnak...” Ezután következik aztán a „fűfa” részletes leírása, virága, lombja, termése, sokrétű fölhasználása: *„Szükség idején valóságos éleltára ez a fűfa az embernek. Ilyenkor szárított torzsája lisztnek öröve tápláló lisztpótlék. Gyümölcsének húsát is megbeccsülik. A friss nedvdús torzsa még bőség idején is kedves salátának való, magva pedig a lakosságunk kifogyhatatlan bőségszaruja. Tartalma hat tizedrészben tiszta, finom, mellékz nélküli növényi olaj. A paraguayi ebben az olajban süítőgeti egyik nemzeti eledelét, a szép, fehér mandióka lisztből kavart lepényt, a chipát, amit tojással és apróra vágott zöldséggel előbb elhabarva, tortillának nevez...”*

Jósa Jolán 1881-ben született a Szabolcs megyei Nagykállón. Kisvárdán tanult, tanítónői oklevelet szerzett. Hazatérve, apja vármegyei főorvosi hivatalában dolgozott, mint a fűrt kutak

---

* Utánközlés Kozma Mária: Jósa Jolán. *Hargita Népe* III: 193. 2001. augusztus 18., illetve Kozma Mária: *Nők (is) az időben*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda 2008. alapján.

vegyelemzője. Férjhez ment br. Babarczy Jenőhöz, akivel Paraguayba költözött. Mint útleírásában megjegyzi, „a Magyar Nemzeti Múzeum számára is gyűjtöttem tücsköket, bogarakat. Bolyongásaimban eljutottam őserdőkbe, ősmezőkbe, folyópartra, pampák szélére”. Ez a megfogalmazás valószínűleg túlzottan szerény. Jósa Jolán ugyanis mielőtt elutaztak volna Paraguayba, preparálni tanult és gyűjtését nagyon is célirányosan végezte a Nemzeti Múzeum felkérésére, a múzeum állattára számára. Két év alatt mintegy hét ládányi anyagot gyűjtött össze, amelyet hazatérte után ki is állított. Máriaradnán tanítónő, 1916–1919 között a budapesti Néplap munkatársa, beiratkozik az egyetemre, a Nyírvidék c. lap munkatársa. Közben elválík első férjétől, majd férjhez megy dr. Viciu Quintiliushoz, Székelyhíd főszolgabírájához. Jósa Jolán zeneszerzéssel is foglalkozott, színdarabot ugyancsak írt. Cikkei, útleírásai főleg Dél-Amerikáról szólnak, az ottani emberek szokásairól, hagyományairól, s mint ilyenek, néprajzi jelentőségük számottevő, de a növény- és állatvilágról szóló ismeretterjesztő írásai is kedvenc olvasmányai voltak népes olvasótáborának negyedszázadon át. Paraguayról írott kb. 500 oldalas műve kéziratban lappang.

Irodalom

JÓSA 1933.

Jósa Jolán: A Mbocayá. (Séták a nagyvilágban.) *Új Idők* XXXIX: 23. 1933. 718–719.

Kozma Mária

Pallas-Akadémia Könyvkiadó
530210 Csíkszereda
Petőfi u. 4.
e-mail: pallas@clicknet.ro

Beszámoló jelentés a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága 2008. évi munkájáról

Bene János

1. Bevezetés

A 2008. év a Múzeumigazgatóság életében nagy fordulópontot jelentett. A lassan két éve tartó belső rekonstrukciós munkák befejeztével, május 16-án, a Múzeumi Világnap alkalmából újra megnyitotta kapuit a Jósa András Múzeum. Az elsőként elkészült tárlatot, a Kovács–Péchy gyűjteményt dr. Hatházi Gábor, az OKM Közgyűjteményi Főosztályának szakmai főtanácsadója és Seszták Oszkár, a megyei közgyűlés elnöke nyitotta meg.

2008. június 20-án a Múzeumok Éjszakájának előzeteseként nyíltak meg a Jósa András Múzeum új állandó kiállításai:

Benczúr Gyula emlékkiállítás
Én elmentem a vásárba – néprajzi kiállítás
Ősi mesterek nyomában – régészeti kiállítás
Jósa András emlékkiállítás
Sárga ördög – trezor terem

Az OKM Alfa program hozzájárulásával felépített kiállításokat Schneider Márta, az OKM szakállamtitkára és Seszták Oszkár, a megyei közgyűlés elnöke nyitotta meg. Másnap, június 21-én nagy látogatottsággal a Jósa András Múzeum „hosszú éjszakát” rendezett.

Szeptemberre – szinte csak belső erőből – készült el a Jósa András életét és munkásságát bemutató film (operatőr: Linzenbold Attila, szakértők: Istvánovits Eszter, Ratkó Lujza és külsőként dr. Jakó János). Díszbemutatója szeptember 16-án volt, melyen részt vett Seszták Oszkár, a megyei közgyűlés elnöke, dr. Pikó Károly, a Jósa András Megyei Oktató Kórház főigazgató-főorvosa, valamint Jósa András unokája és dédunokája is.

December 1-jén a Megyeházán hármás ünnepséget tartott a múzeum: 140 éve alapították a múzeumot, 90 éve hunyt el a múzeumalapító, dr. Jósa András és 50 éve folyamatosan jelent meg a Jósa András Múzeum Évkönyve. A bensőséges ünnepség a temetőben a megyei önkormányzat és a Jósa András Megyei Oktató Kórház részvételével közös koszorúzással folytatódott, majd a kórházban tartott ünnepséggel végződött.

December 16-án múzeumunk kezdeményezésére emléktáblát avattunk a múzeumalapító, dr. Jósa András nagyváradi szülőháza helyén álló épületen. A megyei múzeum delegációján kívül az ünnepségen részt vett Seszták Oszkár, a megyei közgyűlés elnöke és dr. Pikó Károly, a Jósa András Megyei Oktató Kórház főigazgató-főorvosa is.

December 19-én nyitottuk meg az Ikonok című kiállítást, melyet megtisztelt Seszták Oszkár megyei közgyűlési elnök, Kocsis Fülöp görög katolikus megyéspüspök és Kozma Péter, a megyei közgyűlés alelnöke.

Az OKM Alfa programjának pályázatán a Jósa András Múzeum az új katonatörténeti kiállításra 10 millió forintot nyert. A megvalósítás határideje 2009. első fele volt. A kiállítás a pályázati szerződésben foglaltaknak megfelelően 2009. június 20-án, a Múzeumok Éjszakáján nyílt meg. Fő kivitelezője a nyíregyházi Máté és Máté Faipari Kft. volt, a múzeum részéről a tervezésben és a kivitelezésben Madár Xiména, Havasi Dóra Zita, Szinyéri Péterné, Takácsné Varga Ágnes, Mohácsi Endre, Svéda Csaba, Tóbiás Tamás, Szabó Tamás és Boros György vett részt.

A Sóstói Múzeumfalu szintén az OKM Alfa program keretében az újlétei uradalmi magtár első ütemének felépítésére 15,2 millió Ft-ot nyert. A beruházás megvalósítását a megyei önkormányzat felügyelte, s a szerződés szerint 2009. június 30-ra kellett befejeződnie.

Szintén a Múzeumfalu az Országos Kertbarát Szövetség pályázatán a hagyományos növények hagyományos módon történő termesztésével I. helyezést ért el. (A fődíj egy önjáró fűnyíró volt).

Szakmai elismerést jelent, hogy Páll Istvánt felkérték az OKM által meghirdetett Tájházak a közösségért pályázatra beérkezett pályázatok szakmai elbírálására és a nyertes pályázatok végrehajtásának monitorozására.

Nagy kitüntetés érte 2008-ban a vásárosnaményi Beregi Múzeumot. Pályázatot nyújtott be az Év múzeuma 2007 címre, s elnyerte a Nemzeti Múzeum különdíját a Tomcsányi kastélyban rendezett színvonalas kiállításokért. A díj ünnepélyes átadására a Múzeumok Majálisa rendezvény keretében 2008. május 17-én került sor.

A Beregi Múzeumot 2008-ban két patrónus, Gombita Sándor és dr. Tomcsányi Pál felesége komoly adományozásokkal segítette.

A mátészalkai Szatmári Múzeumban az év egyik legjelentősebb eseménye a három évvel ezelőtt átfogó műtárgyvédelmi program keretében elkezdett modulrendszerű műtárgytároló blokk építésének befejezése. A két szakaszban megvalósított beruházás eredményeként a múzeum tetőterében 260 négyzetméter beépített alapterületű szekcionált műtárgyraktárt alakítottunk ki. Ezzel hosszú távra megvalósult műtárgyaink szakszerű tárolása. A beruházás összköltsége 7.000.000,- Ft. Az ár értékarányáról a beruházást ellenőrző hatóság elismerően nyilatkozott.

Nagy sikere volt az immár hagyományossá vált Múzeumok Éjszakája rendezvénynek. Jelentőségét növelte, hogy a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Önkormányzati Hivatal is csatlakozott a rendezvényhez annak apropójából, hogy 120 évvel ezelőtt Magyarországon elsőként Mátészalkán gyulladt ki a közcélú elektromos világítás. E technikatörténeti eseményre villamosítástörténeti kiállítással, emléktábla avatással, konferenciával emlékeztünk. A rendezvényt avatóbeszédével megtisztelte Seszták Oszkár, a megyei közgyűlés elnöke.

A vajai Vay Ádám Múzeumban a 2008. év legfontosabb szakmai programja az a tudományos konferencia volt, melyet Esze Tamás halálának 300. évfordulójára szerveztünk Tarpa Nagyközség Önkormányzatával. Az ülészakon előadást tartott – a többiek között – R. Várkonyi Ágnes, Köpeczi Béla, Kovács Árpád. Az eseményt Seszták Oszkár, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Közgyűlés elnöke nyitotta meg.

Az önállóan rendezett programok közül kiemelkedett a II. Rákóczi Ferenc születésének 332. évfordulójára szervezett ünnepségsorozat, melyen az ünnepi szónok dr. Szili Katalin, a Magyar Országgyűlés elnöke volt.

2. Személyi, szervezeti változások

2008. július 1-jével a megyei múzeumigazgató tisztére pályázat útján a megyei Közgyűlés 2008. március 6-i ülésén jelen dolgozat íróját, a történeti osztály korábbi osztályvezetőjét választotta meg. Az átadás-átvétel 2008. június 30-án Gergely Zsolt, a megyei önkormányzat osztályvezető helyettese és Czakóné Udud Zsuzsanna vezető főtanácsos jelenlétében történt meg. Augusztus 1-jétől Ulrich Attila numizmatikus kapott kinevezést a történeti-közművelődési osztályvezetői tisztre, november 1-jétől pedig Cservenyák László, a Szatmári Múzeum igazgatója látja el a néprajzi osztály osztályvezetői feladatait.

2008. július 1-jétől Szabó Sarolta a nyírbátori Báthori István Múzeum igazgatója, Balogh-né Szűcs Zsuzsanna néprajzos-történész pedig a tiszavasvári Vasvári Pál Múzeum megbízott igazgatója lett.

2008. május 5-től Bóna Bernadett néprajzos-muzeológus, július 1-jétől Cservenák László művelődési menedzser, Mohácsi Endre történész-muzeológus, augusztus 1-jétől Babolcsi Andrea régész, a koordinátori feladatokkal megbízott kolléga, november 1-jétől a nyírbátori Báthori István Múzeumban Báthori Gábor történész-muzeológus, a vásárosnaményi Beregi Múzeumban pedig Varga János múzeumpedagógus nyert kinevezést.

A megyei múzeumigazgatónak ebben az évben nem volt helyettese, mivel Pappné Kurucz Katalin helyettesi megbízását Dám László megyei múzeumigazgató 2008. február 1-i hatállyal visszavonta, Szabó Sarolta pedig a nyírbátori múzeum igazgatóságát pályázta meg.

Az év során szülei szabadságra távozott Almássy Katalin régész, Dankóné Németh Erika restaurátor, Deákné Vattai Olga gyűjteménykezelő, Vécseiné Lakatos Bernadett múzeumpedagógus és Bak Zsuzsanna gyűjteménykezelő. Helyettesítésüket megoldottuk. Gyestről visszatérve újra munkába állt Simonné Asztalos Henrietta adattáros.

2008 nyarán a megyei önkormányzat értekesítette a kótaji Ibrányi-Fráter kúriát, így december 31-el Dobránszky Béláné gondnokunkkal közös megegyezéssel a munkaszerződést felbontottuk.

Pilipkó Erzsébet, a nyírbátori Báthori István Múzeum igazgatója tavasszal áthelyezéssel a veszprémi Bakonyi Múzeumba távozott.

A megyei múzeumigazgatóság engedélyezett létszáma 2008-ban 101 fő volt. Az új dolgozók kinevezésével a megengedett létszámon belül maradtunk.

Az SzMSz-ben foglaltak alapján működtek a vezetés munkáját segítő testületek. A Közal-kalmazotti Tanács 2008-ban tárgyalta az új kollektív szerződés tervezetét, elfogadását 2009 január-jára időzítettük. Összdolgozói értekezletet tartottunk 2008. július 28-án, igazgatói értekezletet pedig a mátészalkai Szatmári Múzeumban 2008. december 17-én.

3. Elismerések, kitüntetések

2008. január 22-én, a Magyar Kultúra Napján Nyíregyháza Megyei Jogú Város polgármestere Bencs László aranyéremmel és emléklappal tüntette ki Lakatos Sarolta igazgatónőt, a nyíregyházi Kállay Gyűjtemény vezetőjét.

Ulrich Attila 2008 és 2011 közötti időszakra elnyerte az MTA Bólyai János Kutatási Ösztöndíjat.

A Rotary International május hónapban a világszervezet legnagyobb kitüntetését, a „Paul Harris díjat” adományozta Cservenyák Lászlónak, a mátészalkai Szatmári Múzeum igazgatójának, akinek augusztus 20-án Mátészalka Város Képviselő Testülete Mátészalka tudományos és kulturális

közéletében kifejtett kimagasló, hosszantartó tevékenységéért „Pro Urbe” kitüntetést adományozott. Ugyancsak őt a Szatmár-Beregi Pálinka Lovagrend titkos szavazással tagjának választotta.

4. Gyűjteményi munka

a. Régészet

2008-ban a Jósa András Múzeum Régészeti Osztályának munkatársai összesen 1429 napot töltöttek terepen. Ez a szám az ásásokon (főleg a MOL lelőhelyek feltárása, Szakoly–Bioerőmű, Nyíregyháza–Aldi áruház, Tiszavasvári–Wienerberger téglagyár agyagbányája, Nyíregyháza–Örökös-földi sportpálya, Kisvárdai–Aldi áruház, Nagykálló–Ipari park), terepjárásokon, helyszíni szemléken, régészeti szakfelüyeleteken és műszeres (fémkereső) kutatásokon töltött napokból tevődik össze.

58 régészeti hatástanulmány készült el 2008-ban.

A legkiemelkedőbb tárgye gyűttesek közé tartozik egy rézkori depó Bökönyből, egy IX. századi avar temető anyaga a MOL 23. lelőhelyről és egy avar temető a Tiszavasvári–Wienerberger agyagbányából.

A kisvárdai Rétközi Múzeum régészeti gyűjteménye a nyírtassi Földgáz Erőműnél végzett terepbejárás eredményeként mintegy 200 darabbal gyarapodott.

b. Néprajz

A Sóstói Múzeumfalvi évi gyarapodása 559 db volt, köztük hiánypótló tárgye gyűttesek a nyíregyházi tirpák viseletek, a Felvidékről áttelepített fiatalasszony viselete, a nyíregyházi Guncyecz-féle szikvízüzem és egy máriapócsi tejbegyűjtő állomás eszközkészlete és bútorai, valamint egy újfahértói fodrásműhely felszerelési tárgyai.

Náddal újrafed(et)tük a vámosoroszi sütőházat, a besztereci porta árnyékszékét, a nyírpilisi cigánykunyhót, felújítottuk a méhteleki faskamra, a túristvándi csűr tetőhéjazatát, a barabási kocsmaszekka-, a paszabi porta nád- és vesszőkerítését. A kállósemjéni portára áttelepítettük a nyírgyulai szikvízüzemet. Két fejjával kiegészítettük a temetőt. Tisztító meszelés, faljavítások egész évben folytak.

A nyírbátori Báthori István Múzeum évi gyarapodása 11 tárgy.

A vásárosnaményi Beregi Múzeum 2008-ban 52 darabbal gazdagodott: egy „úri cipész” teljes szerszámkészlete, gyermek, felnőtt női és férfi csizma és cipő sámfái és jellegzetes háztartási faeszközei ajándékként kerültek be Kósa Barnabásné Szűcs Katalintól.

A kisvárdai Rétközi Múzeum néprajzi gyűjteménye 15 egységgel szaporodott.

A mátészalkai Szatmári Múzeum gyarapodása egy öntöttvas kályha, egy Cziráky szán, egy garnitúra vesszőbútor.

A tiszavasvári Vasvári Pál Múzeum történeti és néprajzi gyűjteményének gazdagodása 310 tárgy. Balogh Lászlóné, szül. Gombás Ilona múzeumunknak adományozta édesapja, a múzeumalapító Gombás András szellemi hagyatékát, mely megközelítőleg 80 kéziratból és 100 kötetből áll.

c. Új- és legújabbkor

A Jósa András Múzeum helytörténeti gyűjteménye 121 darabbal gyarapodott. Kiemelkedő egy Hadik-címeres cigarettatárca, fedlapjára ráépítve egy orosz géppuskatöltény,¹ az I. világháború előtti nyíregyházi állomásparancsnokság német nyelvű réz pecsétnyomója, valamint a nyíregyházi Korona Szálló régi porcelán szappantartói.

---

¹ Leírását ld. Bene János tanulmányában a jelen kötetben!

A történeti dokumentumgyűjtemény gyarapodása 2008-ban 188 darab, közöttük 71 darab színes sztereó fotó, dr. Kardos István volt városi kultúratanácsnok iratai és régi nyíregyházi képes levelezőlapok.

A numizmatikai gyűjtemény gyarapodása 251 érem a kisnaményi lelet feltárt anyagából. Ez az együttes az utóbbi 30 év legnagyobb számú éremlelete.

A képzőművészeti gyűjtemény éves gazdagodása 11 darab. Kiemelkedő darabja Székelyi Edith két festménye.

Az iparművészeti gyűjtemény szaporulata 6 tárgy.

Az irodalomtörténeti gyűjtemény szerzeménye 18 tétel.

A nyíregyházi Kállay Gyűjtemény 2008. évi gyarapodás 2432 darab, valamennyi ajándékként. Közülük 617 db könyv és folyóirat. Kiemelkedő tétel dr. Bernáth Zoltán ajándéka (1128 db irat, fotó és könyv), valamint Kállay Dénes adománya (1248 db). Kállay Dénes 574 kötet könyvet és 263 agancsot, tartozékaival együtt 674 darabot adományozott.

A nyírbátori Báthori István Múzeum helytörténeti gyűjteménye 41 darabbal gyarapodott ajándékozás révén, ebből 39 db határőr egyenruha. A történeti dokumentum gyűjtemény 2 tétellel növekedett: a Báthori István Múzeum első állandó kiállításának díszkötéses vezetőjével, valamint a Nyírbátor várost bemutató, szintén díszkötéses kötetel. – A képzőművészeti gyűjteménynek 12 db bronzéremt ajándékoztak, közülük 11 darab Tóth Sándor, 1 db Nagy Lajos szobrászművész munkája. Az iparművészeti gyűjtemény egy sárkány címeres börtökkel gazdagodott.

A vásárosnaményi Beregi Múzeum iskolatörténeti gyűjteménye Hübner: Bibliabéli szent históriák (1840) tankönyvvel gyarapodott. Ezt a tankönyvet több mint 150 éven át használták a falusi népiskolák. A történeti dokumentum gyűjteménybe 2008-ban mintegy 150 tételnyi újdonság került, mely két részből tevődik össze. Részben Szabó Gyula volt tarpai református lelkész hagyatéka özv. Szabó Gyuláné ajándékaként, részben pedig a Gacsó László által alapított fehérgyarmati gimnázium vidéki diákjainak kézimunka mintagyűjtései Gacsó Annamáriától és Gacsó Gabriellától.

A kisvárdai Rétközi Múzeum történeti gyűjteményének gyarapodása 81 db. A képzőművészeti gyűjteménybe egy Pál Gyula festmény került.

A mátészalkai Szatmári Múzeum képzőművészeti gyűjteménye 4 festménnyel lett gazdagabb.

A vajai Vay Ádám Múzeum 24 képzőművészeti alkotással szaporodott.

d. Nyilvántartás

Az egyes gyűjteményekben folyamatos volt a leltározás, illetve a számítógépes nyilvántartás a magánfejlesztésű Ariadne programon.

A nyíregyházi Kállay Gyűjtemény működési engedélyének (2007. november 9.) kiadásához a Közgyűjteményi Főosztály feltételül szabta a tárgyak és írott források városi és megyei tulajdon szerinti megbontását és nyilvántartását. Az anyagok kettéválasztásának alapelve az volt, hogy mindaz, ami 2003. december 31-ig érkezett, városi tulajdonú, a 2004. január 1-től átvett anyagok pedig a törzsanyagot képezik. A megbontással egyidejűleg Nyíregyháza Megyei Jogú Város polgármestere 2007. szeptember 28-án 50 év időtartamra letétbe helyezte a Kállay Gyűjteményben a tulajdonukban lévő anyagokat.

e. Gyűjteményrendezés, revízió

A Jósa András Múzeumban a felújítás befejezésével a raktárak, a restaurátor műhely, adattár, könyvtár végleges helyére költözött. A költöztetési munkában valamennyi kolléga részt vett.

Pályázat útján gurulópolcos tömör raktározás valósult meg a könyvtári és adattári raktárakban, a képzőművészeti raktárban pedig a festmények korszerű tárolását lehetővé tevő guruló állványok beépítésére került sor.

A vásárosnaményi Beregi Múzeumban a Tomcsányi kastély átadásával és megnyitásával 2008-ban lehetővé vált az iskolatörténeti kiállítás és raktár átköltöztetése a város tulajdonát képező és felújításra szoruló Eötvös kúriából a régi múzeumépületbe, a Máthé kúriába, ahol a kiállítások átköltöztetésével hely szabadult fel.

A mátészalkai Szatmári Múzeumban az új műtárgytároló blokk berendezéséhez az NKA támogatásával Hunflex polcrendszert vásároltunk, amely október hónapban az építkezés befejezése után beépítésre került a műtárgyraktárakban. Mind a képzőművészeti, mind az irattári anyag új raktárba került.

f. Adattári munka

A Jósa András Múzeum régészeti adattárában 112 tétel került leltárba. Simonné Asztalos Henrietta elkészítette a leltározott adattári anyagok mutatóját. A történeti adattár gyarapodása 33 tétel volt. A fotólaborban 4364 digitális file, kép vagy grafika készült.

A Sóstói Múzeumfalú fotó- és videótárának éves gazdagodása 3865 db digitális felvétel.

A Kállay Gyűjteményben 2008-ban 270 leltári számon 397 db fotót leltároztak, amellyel az összes adattári beletárolt fotó száma 3802 db-ra emelkedett.

A Báthori István Múzeum adattárának gyarapodása mindössze 4 tétel volt.

A Beregi Múzeumban 2008-ban 700 digitális felvétel készült. Tárolásuk számítógépen és CD lemezen történt. Folyamatosan digitalizálták a dia-gyűjteményt.

A Szatmári Múzeum adattári állománya 1252 tétel.

A Vay Ádám Múzeum adattári gyarapodása 45 darab volt.

g. Könyvtár

A Jósa András Múzeum könyvtári állományának növekedése 499 db. A Corvina-rendszeren bevitt rekordok száma 2804.

A Sóstói Múzeumfalú az év során 114 egységgel növelte könyvtári állományát. Valamennyit beletárolták, katalóguscédulával látták el.

A Kállay Gyűjteményben 2007 novemberében kezdődött a könyvtár anyagának átletárolása, melyet 2008 végéig sikerült befejeznünk. E szerint Nyíregyháza város tulajdonát képezi 4184 db beletárolt tétel. A beletárolt törzssanyag 5986 db.

A Báthori István Múzeum könyvtári gyarapodása 43 tétel, a Beregi Múzeumé 25 db, a Rétközi Múzeumé 43 db, a Szatmári Múzeumé 62 kötet, a Vasvári Pál Múzeumé 21 tétel, végül a Vay Ádám Múzeumé 32 egység.

h. Műtárgyvédelem

A Jósa András Múzeum restaurátor műhelyében 76.669 tárgyat tisztítottak meg, 3902 darabot konzerváltak, 9117 darabot restauráltak. Munkájukhoz tartozott az állandó kiállítások teljes anyagának restaurálása. E mellett sor került a Kovács-Péchy gyűjtemény teljes anyagának restaurálására.

A humán csonttani leletek közül 21 esetben került sor manuális vagy számítógépes rekonstrukcióra.

Megtörtént a Sóstói Múzeumfalú faanyagának, a Báthori István és a Vasvári Pál Múzeum néprajzi fémanyagának tisztítása és konzerválása, valamint a Báthori István Múzeum bőr- és textilanyagának konzerválása.

5. Tudományos tevékenység

Istvánovits Eszter részt vett a Magyar Régész Szövetség szerkesztésében kiadott Régészeti normatíva I. kötet összeállításában.

A Jósa András Múzeumban tudományos kerekasztal beszélgetésre került sor, melynek vi-taindító előadását Bálint Mariann, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Debrecen Regionális Irodájának munkatársa tartotta Árpád-kori településekről.

Az Országos Honismereti Konferencián a határmenti és határokon átívelő honismereti-közművelődési kapcsolatokról esett szó szeptemberben a Jósa András Múzeum falai között.

A Debreceni Egyetemen és a Báthori István Múzeummal közösen rendeztek a Jósa András Múzeum munkatársai nemzetközi konferenciát Báthory Gábor és kora címmel.

Októberben került sor a VI. középkori egyházi építészet Erdélyben konferencia megrendezésére. Az összejövétel társszervezője a szatmárnémeti Területi Múzeum volt.

Novemberben a reneszánsz évét köszöntöttük egy közösen szervezett konferenciával a Báthori István Múzeummal.

December 1-jén sor került a hagyományos „Jósa András Múzeum Napjára” a Megyeháza dísztermében, ahol nagy számban jelentek meg múzeumunk barátai és támogatói az előadásokon.

A Sóstói Múzeumfaluban szeptemberben tartották a Magyarországi Tájházak Szövetsége kelet-magyarországi konferenciáját.

Ugyancsak szeptemberben került sor a Beregi Múzeumban a művészi vasöntvény gyűjtők országos találkozójára.

Tudományos disputa helyszíne volt májusban a Vasvári Pál Múzeum. Tiszavasváriban a városi önkormányzattal és a Vasvári Pál Társasággal közösen került sor ennek megrendezésére.

Májusban adott helyet a Vay Ádám Múzeum az Esze Tamás és Tarpa c. tudományos konferenciának, melynek másik színhelye Tarpa volt.

Múzeumigazgatóságunk munkatársai jó néhány konferencián vettek részt, s több előadással képviselték tudományos műhelyünket. Így Debrecenben a „Sötét idők” konferencián Lukács József és Scholtz Róbert „Újabb adatok a nyíri Mezőség késő népvándorlás kori településtörténetéhez” címmel, illetve Jakab Attila Bálint Mariannal, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal munkatársával „Beszámoló a Tiszadob–Sósszéken végzett ásatásról” címmel tartott előadást.

Az Annual Conference on Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology konferencia sorozat On the Road to Reconstructing the Past megnevezésű összejövételén Budapesten Almássy Katalin, Istvánovits Eszter és Veszprémi László „On the cooperation of GIS and archaeology in Szabolcs-Szatmár-Bereg County (North-East Hungary)” címmel adott elő.

Az Ősrégészeti Társulati Közgyűlésén Budapesten Kurucz Katalin, míg júniusban a Régészeti és Művészettörténeti Társulat 2008. évi Vándorgyűlésén Szatmáry László képviselte intézményünket.

A Régészeti és Művészettörténeti Társulat májusi ülésén Budapesten Jakab Attila „Tatárjárás kori kincsleletek Északkelet-Magyarországon.” című prezentációját láthatta a közönség.

A Magyarok VII. Világkongresszusán Budapesten Szathmáry László a „Helyi népesség – honfoglaló magyarok”-ról beszélt társszerzőjével, Kövári Ivettel, a miskolci Herman Ottó Múzeum munkatársával.

Nagyhalászon, a Rétközi napok keretében szeptemberben Istvánovits Eszter a császárkori barbárokat mutatta be a Rétközben; Németh Péter a Mohácsi vész előtti Nagyhalászról beszélt; míg Jakab Attila társszerzőjével, Jankovics Norberttel, a szentendrei Ferenczy Múzeum munkatársával a nagyhalászi Pusztatemplomot elemezte.

Ez utóbbi előadást ismételték meg az előadók a reneszánsz éve jegyében Nyírbátorban a Bátori családról és a vár helyreállításáról rendezett konferencián.

A Magyar Biológiai Társaság XXVII. Vándorgyűlésére Budapesten került sor, ahol a közönség meghallgathatta Szathmáry László „Szarmaták az Észak-Tiszántúlon” előadását. Társelőadók: Furka Tünde – Marcsik Antónia – Kővári Ivett – Csóri Zsuzsanna. Ugyancsak Szathmáry László beszélt az Észak-Hajdúság X–XIII. századi demográfiai profiljáról (társelőadók: János István – Kiss Ferenc – Hüse Lajos), a tipológiai szempontokról az Alföld őskori népességeinél (társelőadók: Kővári Ivett – Csóri Zsuzsanna), valamint a klímaváltozásról és a klímaváltoztatásról.

A Barbarikumi Társaság 5. konferenciáján, Miskolcon Scholtz Róbertet hallgathatták meg a résztvevők „Újabb adatok a Nyíri Mezőség szkíta kori településtörténetéhez” címmel.

A Népvándorlás kor Fiatal kutatóinak XIX. konferenciáján Pintye Gábor mondta el gondolatait egy elfelejtett sírról, avagy a Szeged–kudombi avar temető „különcéről”.

November 14–15-én Tegularium címmel Dombóváron rendeztek konferenciát, ahol Jakab Attila „Középkori tégláégető kemencék Magyarországon” címmel adott elő.

A Régészeti Osztály dolgozói a felsoroltak mellett 2008 folyamán további 18 előadást tartottak közintézményekben, iskolákban.

Putnokon a Gömör néprajza c. négy kötetes monográfia megjelenése alkalmából rendezett tudományos konferencián képviselte intézményünket Dám László.

Ratkó Lujza előadást tartott a „Csak tiszta forrásból...” A hagyomány átörökítésének módszertana című Kárpát-medencei nemzetközi konferencián Tuzséron „A néphagyomány mai helyzete Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében” címmel, majd Debrecenben, táncoktatók részére „Felső-Tisza-vidéki népviseletek” címmel, szeptemberben Békéscsabán megyei táncpedagógus továbbképzésen „A nagybőjti karikázó”-ról, végül októberben Győrött, táncoktatók részére „A Nyírség táncélete” címmel.

Bodnár Zsuzsanna, a Sóstói Múzeumfalú munkatársa „A tritikálé és a rozs termesztése és hasznosítása napjainkban” c. konferencián Kisvárdán megtartott előadásának címe: „A kenyér jelentősége a magyar ember életében”, a Magyarországi Tájházak Szövetsége kelet-magyarországi konferenciáján Nyíregyházán, a Sóstói Múzeumfaluban: „A tájházak berendezése – hiteles és élményszerű berendezés”, a „Határmenti és határokon átívelő honismereti – közművelődési kapcsolatok Országos Konferenciáján”, Nyíregyházán: „Szabolcs-Szatmár-Beregi régió épített és tárgyi emlékei a Sóstói Múzeumfaluban.”

Bóna Bernadett, ugyancsak a Sóstói Múzeumfalú munkatársa a „Kultúraközi, etnikai, vallási és társadalmi folyamatok kutatása a Fekete-Körös völgyében” című szimpóziumon Debrecenben, az egyetem néprajzi tanszékén tartott előadást „Rítus – népi lakóépület – szimbolikus határ Köröstárkányban” címmel, majd szeptemberben a Magyarországi Tájházak Szövetsége kelet-magyarországi konferenciáján „Leltározás, raktározás” címmel, végül novemberben Budapesten az „Ablakok” című nemzetközi szimpóziumon lépett föl.

Nagyné Bösze Katalin, a Sóstói Múzeumfalú igazgatóhelyettese részt vett a „Tavaszi agrárszokások Kelet-Európában” c. konferencián Máramarosszigeten, a Magyarországi Tájházak Szövetsége éves konferenciáján Szennán. Előadott a Magyarországi Tájházak Szövetsége kelet-magyarországi konferenciáján a ház körüli munkákról a tájházaknál.

Páll István, a Sóstói Múzeumfalú igazgatója a Szabadtéri Néprajzi Múzeumok konferenciáján Szombathelyen, a Vasi Múzeumfaluban tartott előadást „Hagyományörzés vagy folklórshow?” címmel. Ő is részt vett a „Tavaszi agrárszokások Kelet-Európában” c. konferencián Máramarosszigeten „Tavaszi népszokások Magyarországon” című beszámolójával. Májusban a Hoffmann Tamás emlékülésen képviselte Intézményünket Szentendrén. A Magyarországi Tájházak Szövetsége kelet-

magyarországi konferenciáján szeptemberben előadott a házilag elvégezhető állagmegóvási munkákról a tájházaknál. Még ugyanebben a hónapban a szabadtéri muzeológia 40 éve Magyarországon konferencián Zalaegerszegen adott elő „Skanzenek-turizmus. Tudományos bázis – népszórakoztatás” címmel. Szeptemberben volt a Rétköz konferencia Nagyhalászon, ahol előadásának címe „Kiss Lajos népi építészeti kutatásai a Rétközben” volt. Ő is részt vett a Magyarországi Tájházak Szövetsége éves konferenciáján Szennán. Miskolcon, a MAB székházban novemberben hallgathatták meg a táji pálinkákról – pálinkatájokról. Dombóváron novemberi előadásának címe „A téglá a falusi építészetben, különös tekintettel az Észak-Tiszántúlra” volt.

2008-ban a Sóstói Múzeumfaló munkatársai a fentiekén kívül 20 előadást tartottak, 13 alkalommal vettek részt a Múzeumfaló kívüli rendezvényeken.

Szabó Sarolta, a nyírbátori Báthori István Múzeum vezetője októberben részt vett a néprajzos muzeológusok továbbképzésén Lakitelken.

A vásárosnaményi Beregi Múzeum munkatársa, Hegedüsne Csiszár Gyöngyi előadóként vett részt Ózdon a népművészeti konferencián, amelyen népi iparművészek, textilrestaurátorok és hímnzőkör-vezetők vettek részt. Előadásában a Beregi térség archív kézimunkáit mutatta be.

A múzeum igazgatónője, Felhősné Csiszár Sarolta a művészi vasöntvény gyűjtők országos találkozóján tartott előadást „A Beregi Múzeum és Csiszár Árpád szerepe a háztartási művészi vasöntvény gyűjtésében” címmel, míg munkatársa Varga János Záhonyban, a Városi Könyvtárban beszélt a XX. század irodalmáról, a fejlődésről, a 100 éves Nyugatról.

A mátészalkai Szatmári Múzeum vezetője, Cservényák László a „Szatmári szilvapálinka, Borsodi Madárka” c. konferencián tartott előadást.

Baloghne Szűcs Zsuzsanna, a tiszavasvári Vasvári Pál Múzeum vezetője a Bihari Múzeumban Berettyóújfaló az óvodapedagógusoknak rendezett előadássorozaton tartott prezentációt a „Langaméta Gyermekjáték Gyűjtemény és a Vasvári Pál Múzeum” címmel.

A Vaján, illetve Tarpán megrendezett Rákóczi konferencia egyik előadója Ulrich Attila volt „Monetáris politika a XVII. század végi Magyarországon” címmel. Ugyancsak ő Báthory Gábor ecsedi uradalmáról ejtett szót a Debrecenben, illetve Nyírbátorban helyet kapó Báthory Gábor konferencián. Sárospatakon a Rákóczi konferencia egyik előadója volt „Bűnök és bűnösök (A Wesselényi mozgalom résztvevői és perbefogásuk okai 1669–71 között)” címmel, majd novemberben Esztergomban a szőlőkről beszélt a Tokaj–Hegyalján a XVII. században.

A Nyíregyházi Főiskolán Hársfalvi Péter tiszteletére megrendezett ülészakon jelen írás szerzője Hársfalvi Péter és a Jósa András Múzeum kapcsolatáról emlékezett meg. Ugyancsak ő Makón, a József Attila Múzeumban „A magyar királyi honvéddlovasság” címmel adott elő.

A fentiekén kívül a történelmi osztály dolgozói 2008 folyamán 22 előadást tartottak, 70 alkalommal vettek részt különböző megyei és városi rendezvényeken.

Lakatos Sarolta Dunaszerdahelyen, az ún. MAMUTT konferencián a Kállayak gyűjteményéről szölt. A nagyhalászi Rétközi Konferencián Nagyhalász és a Kállayak kapcsolatát taglalta. Novemberben Budapesten az MTA Numizmatikai Társulat dr. Kállay Kristóf tiszteletére rendezett serlegvacsoráján vett részt, ő tartotta az ünnepi megemlékezést.

Kollégáink részt vettek az Országos Történész Muzeológus Konferencián (Dunaszerdahely), a Természettudományos Muzeológusok XXVI. Országos Találkozóján (Szombathely), a Múzeumpedagógiai Évnýtón (Budapest), a MAMUTT Szakmai napján (Hódmezővásárhely), a Műszaki Muzeológusok Országos Találkozóján (Esztergom), a magyarországi archaeozoológusok konferenciáján (Visegrád), a Szabadtéri Néprajzi Múzeumok Konferenciáján (Szombathely), a szabadtéri muzeológia 40 éve Magyarországon konferencián (Zalaegerszeg), a néprajzos muzeológusok konferenciáján (Lakitelek).

Munkatársaink nem csupán a hazai tudományos életben léptek föl előadásaikkal, hanem külföldi konferenciákon is. Így Mainzban a „Female Elite” konferencián Istvánovits Eszter társszerzőjével Kulcsár Valériával, az aszódi Petőfi Múzeum munkatársával „Satana and others: priestesses, witches and queens of the steppe-region” címmel tartott előadást.

Szatmárnémetiben a phare-project keretében júliusban jöttek össze a régészek, ahol „Das Ende des 2. Jahrtausendes v. Chr. auf der Theiss-Ebene und Siebenbürgen” címmel szerveztek workshopot. Itt az Istvánovits – Kulcsár szerzőpáros „The so-called meothian type swords int he Carpathian basin” címmel egy posztert készített, míg Lukácsné Nagy Márta és Scholtz Róbert poszterének címe „Bronze Age Settlement at Őr” volt.

Scholtz Róbert vett részt Kassán „Scythian Age encircled graves in the Carpathian Basin” című előadásával a „X. medzinárodná konferencia Popolnicové polia a doba halštatská”-n.

Évek óta képviseljük magunkat a Posta Béla Egyesület szervezésében az Erdélyi Magyar Régészeti Konferencián, melynek 2008-ban a hatodik összejövetelét Kolozsvárott tartották. Itt Linzenbold Attila fent említett Jósa-filmjét mutattuk be, illetve Kelemen Imola készített posztert az általa meghatározott archaeozoológiai leletekről.

Lakatos Sarolta, a Kállay Gyűjtemény vezetője Abaújveveserre látogatott a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társulat szervezésében tartott nemzetközi tudományos konferenciára, ahol „A Kállayak a XIX. század végén és a XX. század első felében” címmel adott elő.

6. Egyéni továbbképzés

A Jósa András Múzeum munkatársai közül Augusztinyi Krisztina jogi doktorátust szerzett az ELTE-n, Havasi Dóra 2008-ban sikeresen elvégezte a Képzőművészeti Egyetem tárgyrestaurátor szakát, Mohácsi Endre közép fokú A típusú olasz nyelvvizsgát szerzett.

A Sóstói Múzeumfaluból Bóna Bernadett II. éves volt a Debreceni Egyetem néprajzi doktori (PhD) képzésén, Kállai Beatrix az Egri Főiskolán történelem szakon 4. évét végezte, Nagyné Bősze Katalin a Debreceni Egyetem néprajz szakának 5. éves hallgatójaként tanult.

A Beregi Múzeumban Vargáné Hegedűs Eszter múzeumpedagógus a gyed ideje alatt végezte a Debreceni Egyetem pedagógia szakát, ahol végzős hallgató volt. Varga János múzeumpedagógus a Debreceni Egyetem néprajz szakát hallgatta.

A Vasvári Pál Múzeum vezetője, Baloghné Szűcs Zsuzsanna 2008. szeptemberétől a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karán a Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola PhD hallgatója volt néprajz szakon.

7. Kutatószolgálat, külső kutatók száma

2008 folyamán a Jósa András Múzeumot 35 kutató kereste fel, elsősorban egyetemi hallgatók. A Beregi Múzeumban 14-en, a Vasvári Pál Múzeumban ketten dolgoztak. A Vay Ádám Múzeumban dr. Basics Beatrix művészettörténész kiadásra készítette elő a Vay Ádám Múzeum Grafikai Gyűjteménye V/2 c. albumot, mely az ajándékba kapott Vay gyűjteményből a látképeket tartalmazza.

8. Közművelődés, közönségkapcsolat

A Jósa András Múzeumban az új közművelődési stratégia alapelemeit figyelembe véve benyújtottuk le a Múzeumok Éjszakája rendezvényt június 21-én, amely három helyszínen zajlott párhuzamosan. Mindhárom helyszínen érdeklődők tömege volt jelen. Az eseményt több szponzor támogatta, ami elősegítette a valóban színvonalas művészeti előadások finanszírozását. Külön kuriózumnak számított, hogy meghívtuk Benczúr Gyula leszármazottait: Ürmössy Györgyöt és Benczúr Sándort – ezzel is emelve a Múzeumok Éjszakájának színvonalát. Az eseményről több média beszámolt mint nem mindennapi „kulturális kavalkádról”. A *Futár* címdoldalán több héten keresztül reklámoztuk a tervezett programokat. A Sunshine Rádió az egész rendezvény alatt a helyszínről élőben tudósított az éppen zajló műsorokról, eseményekről – ezzel is újabb közönséget csalogatva a helyszínekre. A Kölcsey Televízió stábja önálló műsor keretében mutatta be a Múzeumok Éjszakáját. A Duna Televízió kulturális híreiben előkelő helyen szerepelt az általunk megrendezett esemény. A város több pontján óriásplakáton hirdettük rendezvényünket. Főszerző: Cservenák László és Tóth Istvánné. Közreműködött a Jósa András Múzeum valamennyi dolgozója.

9. Látogatók száma

A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatóságának kiállításait 2008-ban 166.795 látogató (közülük 82.632 diák) kereste fel.

10. Tárlatvezetések, múzeumpedagógiai foglalkozások

A tárlatvezetések száma a Jósa András Múzeumban 65 volt. Jó kezdeményezésnek bizonyult a Nyíregyházi Főiskola német tanszékének német nyelven tartott tárlatvezetése középiskolásoknak a Dürer kiállításban. E mellett rendhagyó irodalomórát tartott Dámné Rác Magdolna irodalomtörténész.

A Sóstói Múzeumfaluban az év során 126 szakvezetést, tárlatvezetést, tájékoztatót tartottunk. A múzeumpedagógiai foglalkozások és bemutatók száma 286. A Múzeumfaluban ezeken kívül lezajlott még 6 disznótor, 6 lakodalom, 2 esküvő, 1 temetési búcsúztató, 2 keresztelő, 5 családi jellegű összejövetel.

A Báthori István Múzeumban tárlatvezetést 21 alkalommal tartottunk. Általános iskolás és óvodás korú gyerekek számára múzeumi óra volt 32 alkalommal.

A Beregi Múzeumban 147 tárlatvezetést említhetünk, amelyek közül 134 zajlott magyarul, 3 angolul és 11 németül. E mellett 52 múzeumpedagógiai foglalkozást és múzeumi órát tartottunk.

A Rétközi Múzeumban 31 alkalommal tartottunk tárlatvezetést magyarul, ötször angolul, kétszer pedig román nyelven. A múzeumpedagógiai foglalkozások keretében megtartottuk a város diákjai számára a Holocaust megemlékezéseket. Babolcsi Andrea régész 8 múzeumpedagógiai foglalkozást tartott általános iskolásoknak. A cserkész- és babakiállításához kapcsolódóan 21 múzeumpedagógiai foglalkozás volt.

A Szatmári Múzeumban a tárlatvezetések száma 65 volt, a múzeumpedagógiai foglalkozások száma 74.

A Vasvári Pál Múzeumban 110 tárlatvezetést tartottak, míg az óvodásoknak, általános- és középiskolásoknak tartott múzeumpedagógiai foglalkozásokat 67 csoport élvezhette.

A Vay Ádám Múzeum folytatta a helyi iskolával kialakított jó munkakapcsolatot: 12 múzeumpedagógiai foglalkozást és 3 előadást szerveztek részükre. A nevelőtestület javaslatára 2 végzős

diák részesült a Molnár Mátyás Alapítvány ösztöndíjában, mely egy éven keresztül 5–5000 forintot jelent havonta a jutalmazott tanulók számára. Átadásra került az Év pedagógusa c. kitüntetés is, mely szintén a Molnár Mátyás Alapítvány díja.

11. Egyéb rendezvények

A Jósa András Múzeumban „Múzeumi zenés nyári esték” címmel a múzeum udvarán július 25-én, augusztus 1-én és augusztus 8-án tartottak előadást. A Vidor Fesztivál múzeumi kísérő programja a „Modern klasszikusok grafikai mesterművei” c. tárlat volt. Bábszínházi előadásokra két alkalommal került sor. Karácsonyt ünnepeltünk a múzeumban december 18-án.

A Jósa András Múzeum Baráti Körének 2008-ban 75 tagja volt, közülük 15 fő aktív felnőtt, 60 nyugdíjas. 2008-ban a múzeum felújítási munkálatainak elkészültével visszaállt az a hagyományos rend, hogy a Baráti Kör minden hónap második és negyedik hétfőjén megtartotta foglalkozásait. Így 15 foglalkozásra – 6 történeti, 1 régészeti, 1 művészettörténeti, 2 néprajzi, 1 turisztikai, 1 irodalomtörténeti és 1 múzeumtörténeti – került sor. Az utolsón megtekintettük a Jósa Andrásról készült filmet is.

A Baráti Kör májusban meglátogatta a nyírbátori Báthori István Múzeumot és a várkastélyt, szeptemberben a Sóstói Múzeumfaluban közös vacsorával és múzeumlátogatással kezdte a II. félévet, ahol a vezető Baracskáné dr. Bodnár Zsuzsanna volt.

Októberben a Baráti Kör a Jósa András Múzeum dolgozóival együtt a Hortobágyi Nemzeti Parkba szervezett tanulmányi kirándulást. Decemberben pedig a tagság jelen volt a Jósa András Múzeum Napjának rendezvényein. A tagok rendszeres résztvevői a múzeum rendezvényeinek, kiállításmegnyitóinak. Jó néhányan évek óta kisebb-nagyobb adományokkal gyarapítják az egyes múzeumi gyűjteményeket. Baráti Körünk jó kapcsolatot tart a városi TIT szervezettel, a Nyíregyházi Főiskola Történelem és Földrajz tanszékével, valamint a Megyei Levéltárral.

A Sóstói Múzeumfalu önálló rendezvényeinek száma 55, míg a más intézményekkel közösen rendezettek száma 20. Más intézmény önállóan 7 programot szervezett a Múzeumfaluban.

A Báthori István Múzeumban 5 közművelődési rendezvényt szerveztünk, valamint külső helyszíneken további 4 előadást.

A Beregi Múzeum benevezett a „Múzeumok Őszi Fesztiválja pincétől a padlásig” rendezvénysorozatára. Két témában hirdetett meg bemutatókat és foglalkozásokat: „Csináljunk csipkét együtt”, illetve „Diák a régmúltból (nem csak) diákoknak”. Az őszi fesztiváltól függetlenül folytattuk a már nagy hagyománnyal rendelkező folyamatos pénteki hímező és textiltervező szaktanácsadást. Itt az egyéb rendezvények, előadások száma 23.

A Rétközi Múzeum rendezvényeinek száma 20.

A Szatmári Múzeum igazgatója, Cservenyák László 2008 folyamán különböző helyszíneken 16 előadást tartott. A múzeum egyéb rendezvényeinek száma 21 volt.

A Vasvári Pál Múzeum 2008-as rendezvényeinek száma 6.

A Vay Ádám Múzeumban a „Múzeumi esték a reneszánsz jegyében” címmel Molnár Sándor tartott négy előadást.

12. Médiakapcsolatok

2008 folyamán a megye múzeumai markánsabban jelentek meg a helyi, megyei és országos sajtóban. Az egyre erősödő, jó kapcsolat eredményeként múzeumaink több lehetőséget kaptak a helyi televíziókban, a nyíregyházi televíziókban (Kölcsey TV, NYTV, VTV), az országos és helyi

rádiókban (MR1., Európa, Retro, Sunshine, Campus, HA-JÓ) való megjelenésre. Tudósítottak munkánkról az internetes lapok, az írott sajtó is. A rendezvények, kiállítások reklámjára még nagyobb hangsúlyt fektettünk megyei szinten.

A helyi és az országos sajtóban a megye múzeumairól, rendezvényeiről, gyűjteményeiről összesen 420 tudósítás jelent meg.

13. Szakmai és társadalmi kapcsolatok

a. Nemzetközi kapcsolatok

Bene János, Németh Péter és Tóth Istvánné Szatmárnémetiben részt vett a „Hagyomány és modernitás” című nemzetközi projekt megbeszélésén. Bene János hivatalában fogadta a constantíni, tulceai és szatmárnémeti múzeumigazgatókat, Nyíregyháza testvérvárosa, Harbin 5 tagú kulturális delegációját, Szabó Béla volt. m. kir. szkv-t. és Ferencz Lászlót a Bodroközi és Ung vidéki Kulturális Központ tanácsadóját (Boly, Királyhelme). A Jósza András Múzeumban, illetve a Szatmári Múzeumban többször egyeztetett a szatmárnémeti kollégákkal a közös magyar-román, határon átnyúló együttműködésről.

A Sóstói Múzeumfalú külföldi kapcsolatai jól alakultak: az országhatárokon kívül is ismert az intézmény, illetve munkatársai. A külföldi vendégek (Iske, Ungvár) fogadásához, programjaik lebonyolításához, illetve a külföldi konferenciákon és tanulmányutakon (Máramarossiget, Szlovákia, Csehország, Bécs, Iske, Ungvár, Kolozsvár, Székelyhíd, Bihardiószeg) való részvételhez nagyrészt a Múzeumfalú Baráti Köre biztosította az anyagi fedezetet.

A Beregi Múzeum igazgatója, Felhősné Csizsár Sarolta 2008-ban is folytatta a 18 évvel ezelőtt megkezdett határon túli magyar református gyülekezetek gyűjteményi összeírását. Szlovákia területén 23 gyűjteményt mért fel. Június 11-e és 14-e között Erdélyben volt szakmai tanácsadás és megbeszélés céljából.

A Rétközi Múzeum vezetője, Vofkori Mária kapcsolatot tartott a Maros Megyei Múzeummal (Muzeul Județean Mureș), a nagybányai központú Máramarosi Megyei Múzeummal (Muzeul Județean Maramureș), a csíkszeredai Csíki Székely Múzeummal, a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeummal, valamint az avasújfaluí Avasi Múzeummal (Muzeul Ȕării Oașului). Nagyon jó a kapcsolata a csíkszeredai Pallas-Akadémia Könyvkiadóval, ahol 2008-ban több tanácskozáson és rendezvényen is részt vett.

A Szatmári Múzeum igazgatója, Cservényák László Mátészalka város hivatalos delegációjával németországi testvérvárosában, Oberkochenben (Carl Zeiss Múzeum) tartózkodott. Szeptemberben a homonnai múzeumi napon vett részt, illetve Szlovénia nevezetességeit tekintette meg.

14. Tevékenységek szakmai, szakmai-társadalmi szervezetekben

Baloghné Szűcs Zsuzsanna tagja a Magyar Néprajzi Társaságnak, a Pulszky Társaságnak, titkára a Vasvári Pál Múzeum Baráti Köre Egyesületnek.

Bene János a Jósza András Múzeum Baráti Köre, a Magyar Huszár Alapítvány titkára, a Honismereti Egyesület elnökségének, valamint a Periférián Alapítvány Kuratóriumának tagja. Tagja a Tiszántúli Történeztársulat Közleményei szerkesztő bizottságának és az Észak-Alföldi Regionális Fejlesztési Tanács Regionális Kulturális Stratégiai Munkabizottságának. Hivatalból tagja a Megyei Múzeumigazgatóságok Szövetségének. Ezen kívül a Magyar Történelmi Társulat, a Pulszky Társaság, a TIT, a nyíregyházi Városvédő Egyesület, a sárvári Huszármúzeum Baráti

Köre, a budapesti Magyar Huszár és Lovas Hagyományörző Társaság, a Magyar Múzeumi Történelem Társulat, a Tiszántúli Történelem Társulat és a Vay Ádám Múzeum Baráti Körének a tagja.

Cservényák László elnöke a mátészalkai Művészetbarát Egyesületnek, a Mátészalkai Idősekért Közalapítványnak, a Nyírcsaholyi Római Katolikus Egyháztanácsnak, főtítkára a Mahatma Gandhi Emberijogi Szervezetnek, a Mátészalkai Fényes Napok fesztiváligazgatója, a néprajzi osztály osztályvezetője, a Zongora Ünnepe Keleten Alapítvány felügyelő bizottsági tagja, választmányi tagja a Pulszky Társaságnak, tagja a múzeumi Közalkalmazotti Tanácsnak, az MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Néprajzi Szekciójának, a Szatmári Kistérségi Fejlesztési Tanácsnak, a Szatmár-Beregi Pálinka Lovagrendnek és a megyei Év Embere zsűrinek, alapító tagja a Rotary Club Mátészalkának, kuratóriumi tagja a Kocsis-Hauser Művészeti Alapítványnak, a Mátészalka Köztéri Alkotásaiért Alapítványnak, a Szatmári Emberek Egészségéért Alapítványnak.

Dám László az ICOMOS Magyar Népi Építészeti Szakbizottságának, a Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság Nemzeti Park Tanácsának tagja.

Felhösné Csiszár Sarolta és Hegedűsné Csiszár Gyöngyi tagja a Pulszky Társaságnak.

Istvánovits Eszter a Magyar Régész Szövetség elnökségi tagja volt.

Lakatos Sarolta tagja a Magyar Numizmatikai Társulatnak, a magyar Heraldikai és Genealógiai Társulatnak, a Magyar Múzeumi Történelem Társulatnak, a Tiszántúli Történelem Társaságnak. Elnöke a munkahelyi Közalkalmazotti Tanácsnak.

Mohácsi Endre a Honismereti Egyesület titkára.

Nagyné Bösze Katalin tagja a Pulszky Társaságnak, illetve a Magyarországi Tájhárszövetségnek, ahol az elnökség kelet-magyarországi megbízottja is.

Némethné Kocsis Borbála a Rétközi Múzeum Baráti Köre Egyesület titkára.

Páll István tagja a Múzeumok Nemzetközi Szövetségének (ICOM), az Európai Szabadtéri Múzeumok Szövetségének; a Magyar Néprajzi Társaság Számvizsgáló Bizottságának; az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága Népi Építészeti Szakbizottságának; a Suliexpo Közalapítvány kuratóriumának; a Szatmár-Beregi Pálinka Lovagrendnek; a Magyarországi Tájhárszövetség felügyelő bizottságának, a Pulszky Társaság számvizsgáló bizottságának és a megyei múzeumoknál működő Közalkalmazotti Tanácsnak, a Múzeumfalu Baráti Köre pénztárosa.

Ratkó Lujza a Magyar Etnokoreológiai Társaság egyik alapítójaként és választott elnökségi tagjaként részt vesz a Társaság tevékenységében.

Szathmáry László az MTA Antropológiai Bizottságának, a Magyar Biológiai Társaság Embertani Szakosztálya elnökségének, az MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tudományos Testületének, az European Anthropological Association (Brüsszel), az International Biometric Society (New York), a Magyar Humán genetikai Társaság tagja, az MTA Debreceni Akadémiai Bizottsága Humánökológiai Munkabizottságának elnöke, a Vasvári Pál Múzeum Baráti Körének alelnöke.

Ulrich Attila a Tiszántúli Történelem Társaság elnökségi tagja, tagja a Magyar Numizmatikai Társulatnak, a Magyar Tudományos Akadémia Köztestületének, a Bólyai Klubnak, a munkahelyi Közalkalmazotti Tanácsnak.

Vofkori Mária tagja a Magyar Írószövetségnek, az Erdélyi Múzeum Egyesületnek, a Magyar Múzeumi Történelem Társulatnak, valamint a kolozsvári Polis Könyvkiadó vezetőségének. Kuratóriumi tagja a kisvárdai DuoArt Művészetoktatási Alapítványnak. Elnöke a Rétközi Múzeum Baráti Köre Egyesületnek és a Rétköz Kultúrájáért Alapítványnak.

A Sóstói Múzeumfalu valamennyi szakalkalmazottja tagja a Múzeumfalu Baráti Körének.

15. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumigazgatóság
2008-ban megjelent önálló kiadványai

- A Báthoriak kora. A Báthoriak és Európa. Szerk. Ulrich Attila. A Báthori István Múzeum Füzetei. Új sorozat 3. Nyírbátor 2008. 283 o.
- Felhőszné Csiszár Sarolta – Pintye Gábor – Dr. Tomcsányi Pál: Beregi Múzeum (kiállításvezető). Szerk. Varga János. Vásárosnamény 2008.
- Jakab Attila – Balázs Attila: Elrejtett kincsek titkai. Felső-Tisza-vidéki tatárjárás kori régészeti leletek. Szerk. Istvánovits Eszter. Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 3. Nyíregyháza 2007. 32 o.
- Lakatos Sarolta: Dr. Kállay Miklós. Emlékfüzet a Kállay család kiadásában. Nyíregyháza 2008.
- Lakatos Sarolta: Dr. Kállay Rudolf. Emlékfüzet a Kállay család kiadásában. Nyíregyháza 2008.
- Mészáros Kálmán: Források Esze Tamás kuruc brigadéros életéhez és Tarpa Rákóczi-kori történetéhez. Első kötet: 1694–1706. Folia Rákóciana 10: 1. Vaja 2008. 180 o.
- Németh Péter: A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig. [A°ezãrile comitatului medieval Satu Mare pãna la începutul secolului al XV-lea.] A Jósa András Múzeum Kiadványai 60. Nyíregyháza 2008. 530 o.
- A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve XLIX. Nyíregyháza 2007. Szerk. Almássy Katalin – Istvánovits Eszter. 550 o.
- A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve L. Nyíregyháza 2008. Szerk. Almássy Katalin – Istvánovits Eszter. 615 o.
- Ötödik receptkönyvünk. Összeállította: Nagyné Bősze Katalin – Páll István. Nyíregyháza–Sóstófürdő 2008. 35 o.
- Simon Zoltán: A kisvárdai vár inventáriumai. Adalékok a kisvárdai vár történetéhez és helyrajzához. A Rétközi Múzeum Füzetei 10. Kisvárda 2008. 144 o.

16. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumigazgatóság dolgozóinak
2008-ban megjelent publikációi

Régészet:	30
Néprajz:	10
Történelem:	22
Közművelődés:	25
Összesen:	87 publikáció

17. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatóságának látogatói 2008-ban

Múzeum:	Összes látogató:	Az összes látogatóból diák:
Jósa András Múzeum	17.353	8340
Sóstói Múzeumfalu	71.478	26.007
Kállay Gyűjtemény	1599	706
Báthori István Múzeum	18.133	11.971
Beregi Múzeum	17.065	10.521
Rétközi Múzeum	6380	3428
Szatmári Múzeum	13.153	10.530
Vasvári Pál Múzeum	5571	3711
Vay Ádám Múzeum	9425	4592
Bessenyei György Emlékház	638	158
Móricz Zsigmond Emlékház	4550	2203
Mudrány kúria	1450	465
Összesen	166.795	82.632

18. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatóságának intézményeiben
2008-ban megnyitott kiállítások

a. Állandó kiállítások

Jósa András Múzeum

- Kovács–Péchy gyűjtemény (május 16-tól: rendezte Szabó Sarolta)
- „Én elmentem a vásárba...” (június 20-tól: rendezte Szabó Sarolta – Ratkó Lujza)
- Ősi mesterek nyomában (június 20-tól: rendezte: a Régészeti Osztály)
- Benczúr Gyula emlékkiállítás (június 20-tól: rendezte: Madár Xiména)
- Jósa András emlékkiállítás (június 20-tól: rendezte: Istvánovits Eszter)
- Sárga ördög – trezor terem (június 20-tól: rendezte: Ulrich Attila – Istvánovits Eszter)

Sóstói Múzeumfalu

- Szikvízüzem a kállósemjéni portára áttelepített nyírgyulaji épületben (május 1-jétől: rendezte: Páll István és az építőbrigád)
- Kisvárosi nyomda a vállalji hentesbolt épületében (június 14-től: rendezte: Páll István és az építőbrigád)

Rétközi Múzeum

- Paraszti szobabelső

b. Időszaki kiállítások

Jósa András Múzeum

- Modern klasszikusok grafikai mesterművei (augusztus 30. – szeptember 7.: rendezte: Madár Xiména – Cservenák László – Ulrich Attila – Mohácsi Endre – Tóbiás Tamás)

- Szőnyi István művészete (október 2-től: rendezte: Madár Xiména – Ulrich Attila – Mohácsi Endre)
- A Triznya kocsmá (október 2-től: rendezte: Ulrich Attila – Mohácsi Endre)
- A falevelek lehullottak (november 7. – december 15.: rendezte: Ulrich Attila – Mohácsi Endre – Tóbiás Tamás)
- A Jósa András Múzeum ikonjai (december 19.: rendezte: Madár Xiména – Ulrich Attila – Mohácsi Endre)

Sóstói Múzeumfalva

- „...Székre állok...”. Kiállítás Ulrichné Suták Mónika porcelán- és Török Renáta rongybaba-gyűjteményéből (március 18. – április 25.: rendezte: Nagyné Bösze Katalin – Vécseiné – Páll István)
- „Csak 16 éven felülieknek!” Tárgyakban testet öltött népi erotika (június 23. – július 25.: rendezte: Benedek Csaba – Páll István)
- A múzeumfalva művészszemmel. A Kárpátok Művészeti Egyesület kiállítása (rendezte: Nagyné Bösze Katalin – Vécseiné – Páll István)
- Objektív képek Indiáról. Ekhardt Júlia fotóművész fényképei (augusztus 12. – szeptember 12.)
- Húsvéti asztal a görög katolikusoknál és a reformátusoknál. Kamarakiállítás a kállósejéni és a jánkajtisi lakóházban (március 20. – április 2.: rendezte: Bodnár Zsuzsanna)
- Kamarakiállítások a bejárati épület fogadóterének vitrinjeiben: aratás, népi gasztronómia (rendezte: Bodnár Zsuzsanna)

Báthori István Múzeum

- A szecesszió vidéke, a vidék szecessziója (március 31-ig: rendezte: Szabó Sarolta)
- Pesti köarcok. Fotókiállítás Dudás Klaudia, Szűcs Árpád, Szalontai Balázs munkáiból (április 12. – július 3.: rendezte: Szabó Sarolta)
- Reneszánsz 2008, a színház és zene világában (július 5. – augusztus 31.: rendezte: Szabó Sarolta)
- A kötár megnyitása a „Kulturális Örökség napja” rendezvényen (szeptember 20–21.: rendezte: Szabó Sarolta)
- Meg is mosakodjál. Higiénia a XX. századi falun (október 3-tól: rendezte: Szabó Sarolta)

Beregi Múzeum

- Újra vannak patrónusok: Gombita Sándor és Dr. Tomcsányi Pál (február 15-től: rendezte: Felhősné Csiszár Sarolta)
- Újra divat a csipke (április 10. – november 23.: rendezte: Felhősné Csiszár Sarolta)
- Bereg címerei (május 17. – június 20.: rendezte: Felhősné Csiszár Sarolta)
- Múltunk emlékei (november 23. – december 31.: rendezte: Felhősné Csiszár Sarolta)

Rétközi Múzeum

- Kárpátok Tavasz I. – nemzetközi festészeti triennálé (április 10. – május 7.: rendezte: Vofkori Mária)
- Cserkészvilág Kisvárdán (május 8. – június 1.: rendezte: Vofkori Mária)
- Kisvárdai Művészeti Napok – IV. (június 6. – július 1.: rendezte: Vofkori Mária)

- Válogatás a III. Nyíregyházi Nemzetközi Fametsző Művésztelep alkotásaiból (július 3. – szeptember 1.: rendezte: Vofkori Mária)
- Biblia a kortárs képzőművészetben (július 30. – augusztus 28.: rendezte: Vofkori Mária)
- Dr. Csontó Lászlóné babakiállítása (szeptember 11. – december 1.: rendezte: Vofkori Mária)

Szatmári Múzeum

- Erdős I. Pál festő- és grafikusművész kiállítása (március: rendezte: Cserenyák László)
- Festett tojások a vásárosnaményi Beregi Múzeum gyűjteményéből (március: rendezte: Cserenyák László)
- Oszter Alexandra festményei (április: rendezte: Cserenyák László)
- Csepeli István és Schmidt Sándor faragó művészek kiállítása (május: rendezte: Cserenyák László)
- Zajác Tamás bőrműves iparművész bőrképei (június: rendezte: Cserenyák László)
- Zsigmond László városi főépítész fotókiállítása (június: rendezte: Cserenyák László)
- 120 éves a villanyvilágítás Mátészalkán – villamosítástörténeti kiállítás (június: rendezte: Cserenyák László)
- Tamus István és Micska Zoltán festőművészek kiállítása (szeptember: rendezte: Cserenyák László)
- Járműtörténeti kiállítás szekérszíneinkben és udvarunkon (október: rendezte: Cserenyák László)
- Népi gyermekjátékok a Sóstói Múzeumfalu gyűjteményéből (október: rendezte: Cserenyák László)
- Fülöp Sándor művésztanár jubileumi életműkiállítása (október: rendezte: Cserenyák László)
- Yuri Dojc fotóművész „Óceánon túl 2” c. fotókiállítása (november: rendezte: Cserenyák László)
- Kolozsváry Katalin festőművész kiállítása (december: rendezte: Cserenyák László)
- „Keleti Művészeti Varázs” címmel Nguyen Quang Son és Vu Dinh Son vietnami festőművészek kiállítása (december: rendezte: Cserenyák László)

Vasvári Pál Múzeum

- Drukkolástól a hímzésig. A Vasvári Pál Múzeum hímzései (február 1. – március 28.: rendezte: Baloghné Szűcs Zsuzsanna)
- Vasvári Pál emlékezete (március 15. – június 20.: rendezte: Baloghné Szűcs Zsuzsanna)
- Egy honfoglalás kori férfi többszörösen lékelt koponyája (Múzeumi Világnap, Tiszavasvári, május 18.: rendezte: Szathmáry László)
- Őslények a homokból (június 21. – október 10.: rendezte: Baloghné Szűcs Zsuzsanna)
- Nagy Sándortól napjainkig. A Vasvári Pál Múzeum éremgyűjteménye (szeptember 4. – október 24.: rendezte: Baloghné Szűcs Zsuzsanna)
- Büdsszentmihály református emlékei (október 31.: rendezte: Baloghné Szűcs Zsuzsanna)

Vay Ádám Múzeum

- IX. Téli Alkotótábor zárókiállítása (március 1–25.: rendezte: Molnár Sándor)
- Válogatás a hajdúböszörményi Nemzetközi Művésztelep munkáiból (március 27. – május 3.: rendezte: Molnár Sándor)

- Válogatás Pozsonyi József múzeumigazgató képeslapgyűjteményéből (május 20. – augusztus 21.: rendezte: Molnár Sándor)
- Képzőművészeti rajzpályázat (Rákóczi-kor) (május 20–31.: rendezte: Molnár Sándor)
- Jótekonysági képaucióra kerülő képek bemutatása, az árverés lebonyolítása (május 31.: rendezte: Molnár Sándor)
- Juszkó Béla festőművész kiállítása (június 15. – augusztus 21.: rendezte: Molnár Sándor)
- III. Ifjúsági Képzőművészeti Stúdium zárókiállítása (augusztus 22. – október 7.: rendezte: Molnár Sándor)
- I. Vaja Art IXX (október 9. – november 14.: rendezte: Molnár Sándor)
- Kurencs Julianna tanár kiállítása (november 15.: rendezte: Molnár Sándor)

c. Idegen helyen rendezett kiállítások

Jósa András Múzeum

- Krúdy Gyula emlékezete: Nyíregyháza, Városháza (október 9–18.: rendezte: Dámné Rácz Magdolna – Madár Xiména – Mohácsi Endre)

Sóstói Múzeumfalu

- Népi gyermekjátékok a Sóstói Múzeumfalu anyagából. Kiállítás Mátészalkán, a Szatmári Múzeumban (október 6. – november 16.: rendezte: Bodnár Zsuzsanna)
- Uhrin Pál naiv festő és a Sóstói Múzeumfalu „pusztai eszközök” című kiállítása: Szakszervezetek Háza, Nyíregyháza (november 20. – december 20.: rendezte: Bodnár Zsuzsanna)

Beregi Múzeum

- Beregi hímzések: Ózd, Művelődési Központ (február 10. – március 15.: rendezte: Hegedűsné Csiszár Gyöngyi)
- Festett tojások a Beregi Múzeum gyűjteményéből: Szatmári Múzeum (március: rendezte: Hegedűsné Csiszár Gyöngyi)

Rétközi Múzeum

- XVI. Tavasz Tárlat – az Első Kisvárdai Képzőművészeti Műhellyel közös rendezvény (március 5. – április 1.: rendezte: Vofkori Mária)

Vay Ádám Múzeum

- Előzetes bemutató a jótekonysági képaucióra kerülő alkotásokból: Centrál Hotel, Nyíregyháza (május 5.: rendezte: Molnár Sándor)

d. Vendégkiállítás

Jósa András Múzeum

- Dürer és kora (a kassai Kelet-Szlovákiai Múzeum vendégkiállítása) (május 16. – szeptember 25.: rendezte: Szabó Sarolta)
- A magyar rendőrség története (a Rendőrségtörténeti Múzeum vendégkiállítása) (szeptember 10–25.: rendezte: Bene János)

Sóstói Múzeumfalu

- Egy magyar kultuszital, a szódavíz (a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum kiállítása) (május 1. – július 15.: rendezte: Kiss Imre – Páll István)
- Népművészet Kalocsán (a Viski Károly Múzeum kiállítása) (szeptember 19. – november 4.: rendezte: Romsics Imre – Bodnár Zsuzsanna)

Megnyitott állandó kiállítások száma:	9
Megnyitott időszak kiállítások száma:	55
Idegen helyen rendezett kiállítások száma:	7
Vendégkiállítások száma:	3
Összesen:	74

BENE János

Jósa András Múzeum
Nyíregyháza
H-4401 Pf. 57.
e-mail: benejan@jam.nyirbone.hu

Report on the activities of the Szabolcs-Szatmár-Bereg County Museum Directorate in 2008

Year 2008 was an important landmark in the life of the Museum Directorate. The almost two years long interior reconstruction was finished and on May 16th, on the occasion of the International Museum Day, the Jósa András Museum was again opened for the public.

On June 20th new exhibitions of the museum were opened on the eve of the program “Museums at Night”.

In September we arranged the presentation of a short film showing life and work of András Jósa shot mostly by own means of our institution.

On December 1st museum held a triple holiday in the County Hall: museum was founded 140 years ago; dr. András Jósa, the founder died 90 years ago and the annual of the museum (Jósa András Múzeum Évkönyve) has been continuously published for 50 years.

On December 16th a memorial table initiated by our museum was unveiled at the wall of the building standing on the place of András Jósa's birth-house in Oradea.

In 2008 the appointed number of the staff of the County Museum Directorate was 101.

Six chapters of the report on the activities observe the complete work of the Museum Directorate. Colleagues published a total of 87 studies and arranged 74 exhibitions.

In 2008 our museums and exhibiting places received 166,795 visitors.

János BENE

Jósa András Museum
Nyíregyháza
H-4401 Pf. 57.
e-mail: benejan@jam.nyirbone.hu

A Hajdúbagos/Pișcolt–Cehăluț csoport

Németi János

Kutatástörténet

A Hajdúbagos csoportot Északkelet-Magyarország területén 1970-ben Kovács Tibor határozta meg (KOVÁCS 1970.). Ekkor a csoport elterjedési területét Hajdú-Bihar megyében egészen a Berettyó folyó középső folyásáig jelölte meg (KOVÁCS 1970. 35: 6. ábra), míg kelet felé – főleg Zoltai Lajos megfigyelése alapján (ZOLTAI 1909. 34–40.) – talán Nyírlugos–Szennyespustáig terjedhetett.

Északnyugat-Románia bronzkori kutatása során T. Bader megállapította, hogy Piskolt–Homokosdomb és Magyarcsaholy–Telek települések régészeti leletei, valamint Csomaköz–Tökös 6. sírjának edénye sok szállal kapcsolható a Hajdúbagos csoporthoz, valamint a Berkesz–Demecser (ma Berkesz?) kultúrához. Szerinte ezek az Északnyugat-Románia területén feltárt leletek a késő bronzkor első periódusába (RB D) keltezhetők, régészetiileg pedig az Ottomány kultúra utolsó, IV. fázisába sorolhatók, amely lezárja az említett műveltség hosszú korszakát, azt követően pedig a kutatott területet a Gáva kultúra hordozói népesítik be (BADER 1978. 72.). Ezt a hipotézisét T. Bader a későbbiekben is fenntartotta; 1998-ban megjelent munkája összehasonlító táblázatában, valamint a 43. lábjegyzetben megjegyezte, hogy az Ottomány kultúra utolsó fázisát Pi^ocolt–Cehăluț csoport néven jelen tanulmány szerzője határozta meg (BADER 1998. 72.).

1978-ban a jelen tanulmány szerzője számos, akkoriban késő bronzkorinak meghatározott leletet tett közzé, amelyekről megállapította, hogy több új jellegzetességet mutatnak – elsősorban a kerámia díszítő motívumait tekintve. Írásomban kifejtettem, hogy az említett lelőhelyek, temetkezések az esetek többségében nincsenek szuperpozícióban (kivételt képez Ottomány–Földvár), és nem folytatói az Ottomány kultúra III (I. Ordentlich és T. Bader kronológiája) települési szintjének. Bár egyes középső bronzkori elemek (forma és díszítés) tovább élnek, mellettük az Ottomány III-hoz viszonyítva új vonások jelennek meg. Időben ezek a leletek fiatalabbak az Ottomány III-nál és egy új átmeneti láncszemet jelentenek a nagy területeket lefedő Gáva–Holihrady kultúra kialakulásáig (NÉMETI 1978, 120–121). Még ugyanabban az évben a Trákológiai Intézet (Institutul de Thracologie) Csíkszeredában megrendezett évenkénti szimpoziumján újra felvettem Északnyugat-Románia késő bronzkori problematikáját és hangsúlyoztam, hogy a középső bronzkori népesség minden kétséget kizárólag tovább élt. A T. Bader által Ottomány IV-nek meghatározott időszak nem fedi azokat a bekövetkezett változásokat, amelyek végül is elvezethetnek a Gáva kultúra megjelenéséhez, így arra a következtetésre jutottam, hogy a középső bronzkor végén (klasszikus bronzkor), valószínűleg a halomsíros kultúra hatására több kisebb-nagyobb kulturális csoport jött létre (ma ezt a jelenséget Kárpát-medencei halomsíros kultúrának nevezzük), amelyek vagy egyidejűek, vagy talán időben követik egymást. Ezek közzé soroltam a Pi^ocolt–Cehăluț csoportot is. Ez a csoport formakincsével, díszítőmotívumaival közel áll az S. Dumitra^ocu által meghatározott Biharea kultúra

igen heterogén leletanyagához. Kronológiailag egy új horizontot jelent, amely szerintem már a késő bronzkor kezdetét jelenti (RB C/D), és feltételeztem, hogy egykorú lehet a már korábban Északkelet-Magyarország területén elkülönített Hajdúbagos csoporttal (NÉMETI 1978. 110–111.).

Ugyanekkor Kacsó K. behatóbban foglalkozott a Felsőszöcs kultúra időrendjével, valamint annak elterjedési területével. Néhány szóban megemlítette a Pi^ocolt–Cehăluștipusú leleteket és bevezette a szakirodalomba a Cehălușcsoport elnevezést az Ottomány IV helyett (KACSÓ 1987. 61., 72. – kronológiai táblázat). Később megjelent tanulmányában konzekvensen használta a Cehăluș csoport terminológiát. Elismerte a hasonlóságot a Hajdúbagos csoporttal, de véleménye szerint a Hajdúbagos csoport terminológia kiterjesztése az északnyugat-romániai leletekre nem megfelelő, mivel a két csoport között időrendi különbségek vannak: a Cehălușcsoport időben túlnő az északnyugat-magyarországi területek késő bronzkori leletein. Éppen ezért be is vezette a Cehăluș II. fázist (KACSÓ 1990. 42.), amelyet párhuzamosított a Berkesz és Igrîța csoportokkal.

Az elhangzottakkal kapcsolatban a következőket jegyzem meg. Az első megfigyeléseket Magyarcsaholy–Telek településén még 1968-ban végeztük el, amikor összegyűjtöttük a sílógödrök-ből kikerült kerámia töredékeket, valamint megmentettünk egy három darabból álló tüskés-korongos csákány leletet, amelyet később T. Bader közölt (BADER 1983. 28. 1–3., VULPE 1970. 83.). A sílógödrök falában jelentkező objektumok alapján megállapítottuk, hogy itt két, korban egymástól különböző település található, az egyik a Baden–Coșfen kultúrához tartozik, míg a felső kultúrrétegből származó bögre, sekély tál, valamint egy lándzsacsúcs a késő bronzkorra keltezhető. Ugyanekkor a Kismező nevű határreszből öntőmintákat sikerült begyűjtenünk (NÉMETI 1978. t. 2: 4–6., 8.). Egy újabb terepbejárás során az egyik sílógödör metszetalából sikerült feltárnunk egy kisebb objektumot, amelyben egymás mellé helyezve 6 db nagyméretű agyaghehézetet és késő bronzkori edénytöredékeket találtunk. Az 1969-ben a Szatmári Múzeum munkatársaival együtt végzett leletmentő ásatás régészeti anyagából (NÉMETI 1999. 92., 93., 94.) T. Bader a már említett bögre és sekély tál mellett még további öt edényt közölt le (BADER 1978. XXXI: 13., 14–18.), míg a különben igen gazdag további leletanyag máig közöletlen. Ami a Piskolt–homokosdombi települést illeti, azt több évi ásatással a kelta temetővel párhuzamosan tártuk fel.

Ezek alapján igen furcsának találtam és vélem ma is, hogy Kacsó K. a rendkívül szűkös információk alapján, illetve a leletek elterjedési területének ismerete nélkül hogyan határozhatta meg egy késő bronzkori leletegyüttes lényeges vonásait és vezethetett be a szakirodalomba egy új csoport elnevezést (grupul Cehăluș). Annak ellenére, hogy az általa meghatározott Cehălușcsoport területén később sem végzett régészeti kutatásokat, továbbra is fenntartja álláspontját, hangsúlyozva, hogy ma már jól körülhatárolható a csoport kulturális jellege és időrendi besorolása (KACSÓ 1990. 41., 50., KACSÓ 1997. 86., 89–90., KACSÓ 1999., KACSÓ 1999A.).

Ugyanebben az időben, az említettekkel párhuzamosan igen fontos kutatások folytak Berettyószéplak–Lapi^o településen, újabb leletek láttak napvilágot Szaniszló–Legelő (sír), Alsószopor–Dealul Sentiuului, Mihályfalva–Új sárgaföldes gödör lelőhelyeken, valamint jelentős régészeti anyag került a Salánky gyűjteménybe (IGNAT 1984. 9–26.). A felsorolt leletek, valamint a Szilágy megye területén feltárt Kraszna–Csereoldal település régészeti anyaga, amelyet eredetileg az Ottomány II/III fázisba soroltak (LAKÓ 1983. 73–92.), igen nagy hasonlóságot mutat a Hajdúbagos/Pi^ocolt–Cehăluș csoporttal. A későbbi kutatások – főleg a szilágysági Szilágyzovány–Temetődomb, Szilágyzovány–Bánffy-tag, Somlyócehi–Mesig, Szilágysomlyó–Observator, Szilágysomlyó–La ciurgău, valamint Doh lelőhelyen szintén ebbe a horizontba sorolhatók (BEJINARIU–LAKÓ 1996. 11–33., BEJINARIU–LAKÓ 2000. 153–219.).

A Sebes–Körös vidékén, főleg Bihar területén két évtizedig tartó ásatások során több olyan leletegyüttest tártak fel, amelyek „grosso modo” a késő bronzkorra keltezhetőek. Ezeket előbb az

ásató a Nagyvárad–Alsókocsuba–Bihar típusú leletek közé sorolta, és a Reinecke BC–D időszakra keltezte. Ide soroltak más leleteket is, mint Érendréd, Körösgyéres, Nagyvárad–Salca, Nagyvárad–Rulikovszky temető, Biharfélegyháza, Szaniszló, Berettyószéplak, Köröstarján (DUMITRA^a - CU–EMÖDI 1980. 53., DUMITRA^a CU–EMÖDI 1981. I–VII. tábla). Később ezeket a leleteket (főleg Bihar–Grădina CAP–Baraj, Bihar–Insula) S. Dumitra^ocu az ún. Biharea kultúrába sorolta és kronológiailag széles keretek közé – a RB C/D–Ha A1-be – keltezte és megjegyezte, hogy ez a régészeti kultúra már nem Ottomány, hanem pre-Gáva, mégpedig „proto-Gáva” értelemben (DUMITRA^a CU 1983. 111., DUMITRA^a CU 1994. 101–111., Pl. XCII. 6–10., Pl. XCIV. 1–2., Pl. XCV. 1–10., Pl. XC. 1–6.). Az utóbbi évek kutatása során a Hajdúbagos/Pișcolt–Cehăluțcsoport leleteinek száma megnövekedett nem csak Nagykároly vidékén (NÉMETI 1999. 105–106, 46. kép), hanem főleg a Berettyó völgyében, a Margitta környékén végzett terepbejárások során (Emödi J., Csokmai J., Lakatos A., Romát S., Hágó A.) (HÁGÓ–ROMÁT 2005.). Legutóbb Hajdú-Bihar megyéből (Magyarország) Dani János, Balogh Jolán, valamint a Nyírség területéről Nagy Márta kutatásai gazdagították e csoport leletanyagát (NAGY 2008., DANI 2005. 289–297., BALOGH 2007.).

A Hajdúbagos/Pișcolt–Cehăluțcsoport lelőhelyei

Az első leletkataszter-szerű összeállításokkal Kacsó K. próbálkozott 1997-ben közölt tanulmányában. Ezt követte jelen tanulmány szerzőjének 1999-ben megjelent repertórium (NÉMETI 1999. 105–106. fig. 46.), majd I. Bejinariu (BEJINARIU 2001. 160.) és legutóbb Nagy M. katalógusa (NAGY 2008. 38. II. ábra).

A. Az Érmellék, a Nagykárolyi-síkság, az Ecsedi-síkság és a Tasnádi dombvidék

1. *Acâș (Ákos)* (Szatmár megye)

A Veres-rét nevű határrészen, az Ó-Kraszna meder partján a 38/3 és 38/4 folyamkilométerek között N. Ierco^oan 1982-ben kisebb leletmentést végzett, melynek során település nyomait azonosította. Az anyagot C. Kacsó 1997-ben közölte (KACSÓ 1997. 85–97. Pl. V–VIII, IX/1–2.). Ezt követően 2000-ben jelen cikk írója végzett megelőző ásatásokat (NÉMETI 1999. 84–86., Kat. 70d2.).

2. *Andrid (Érendréd)* (Szatmár megye)

Az Érendréd és Érkörös közötti út jobb oldalán, a 2. számú híd közelében terepbejárás alkalmával gyűjtött kerámia alapján települést határoztunk meg (NÉMETI 1999. 28. Kat. 13g.).

3. *Andrid (Érendréd)* (Szatmár megye)

A Grădina lui Rendes területéről 2 kancsó származik, amelyek a Szatmár Megyei Múzeum gyűjteményébe kerültek.

4. *Berea (Bere)* (Szatmár megye)

A Berei szőlő (Viile Berei) déli részéről (B. XII. b) ismerünk települést (Kovács gyűjtemény 1977.31.228. csomag; NÉMETI 1999. 57. Kat. 37: XIII. b3.).

5. *Bervenii (Börvely)* (Szatmár megye)

Vársziget lelőhelyen terepbejárás alkalmával települést határoztunk meg (NÉMETI 1999. 73. Kat. 49d4.).

6. *Bervenii (Börvely)* (Szatmár megye)

A Korán-tag határrészen települést jelöltünk meg (NÉMETI 1999. 74. Kat. 49h1.).

7. *Carei (Nagykároly)* (Szatmár megye)

Bobald IIb rétege korszakunkhoz tartozó település (IERCO^o AN 1986/87. 140., 4: 1., 3., 7: 1., NÉMETI 1999. 65. Kat. 43: IIb.).

8. *Carei (Nagykároly)* (Szatmár megye)
Bobald VIII. ponton a többszöri terepkutatás során települést regisztráltunk (NÉMETI 1999. 66. Kat. 43: VIII. C.).
9. *Căpleni (Kaplony)* (Szatmár megye)
A Láncsziget nevű határrészben, az Ó-Kraszna partján talált település. Terepbejárás során 2000-ben a Felsőszöcs kultúrához köthető edénytöredékek kerültek elő.
10. *Căpleni/Cămin (Kaplony/Kálmánd)* (Szatmár megye)
A település a hajdani Ecsedi-láp partján (a Kraszna bal partja) a két község határán, egy magasabb elhúzódo háton terül el (NÉMETI 1999. 75–76. Kat. 51d2g.).
11. *Cehăluș (Magyarcsaholy)* (Szatmár megye)
A Telek nevű határrészen került elő egy település (NÉMETI 1978. 100–103. 2: 4., 6., 9. kép, BADER 1978. 56., 31: 12–18. kép, NÉMETI 1999. Kat. 94b1.).
12. *Cehăluș (Magyarcsaholy)* (Szatmár megye)
Település került elő a Tatár kút (Fântâna tătarului) nevű határrészen (BADER 1978. 122: 22., LXXXVIII: 33–34. kép). T. Bader megjegyzi, hogy az innen származó kerámia a Felsőszöcs kultúrához sorolható. Bader több szempontból is téved, mert ez a település nem a Csaholy patak felső teraszán helyezkedik el, hanem a Kenderes patak partján és a többszöri terepkutatás eredményeként (a begyűjtött kerámia alapján) a Hajdúbagos/Pi^ocolt–Cehăluș csoportba tartozik. (Ennek ellenére természetes, hogy anyagában előfordulnak a Felsőszöcs kultúra klasszikus korszakására jellemző kimetszett díszű töredékek is).
13. *Ciume^oti (Csomaköz)* (Szatmár megye)
A Tökös (Bostănerie) nevű határrészen (C II.) hamvasztásos urnás sír (M. 6) került elő (NÉMETI 1969. 62., 2: 2., 11: 6. kép). A Tökösről számos hasonló edénytöredéket is begyűjtöttek, melyek valószínűleg szétdőlt sírokhoz tartozhatnak (KACSÓ 1997. Pl. IV: 2–4., NÉMETI 1999. 51. Kat. 36., IIb5.).
14. *Ciume^oti (Csomaköz)* (Szatmár megye)
A Nagylapos határrészen terepbejárás alkalmával település nyomait azonosítottuk (Kovács gyűjtemény 1977., ltsz. 31.271., NÉMETI 1999. 53. Kat. 36. Vid.).
15. *Ciume^oti (Csomaköz)* (Szatmár megye)
A katolikus temető területéről – valószínűleg a régi római katolikus temetőből – egy bögre került elő (KACSÓ 1997. Pl. XII: 1.), amelynek leletkörülményei ismeretlenek.
16. *Curtuiu^oeni (Érkörtvélyes)* (Bihar megye)
Az Égetőhegy (Dâmbul ars) lelőhelyen település nyomai kerültek elő (CHIDIO^o AN 1980. 288. fig. 1: 6–7., NÉMETI 1978. 103. fig. 2: 7., 8., 10., KACSÓ 1997. Pl. IV: 5–6., NÉMETI 1999. 41. Kat. 30a1.).
17. *Dinde^oti (Érdengeleg)* (Szatmár megye)
Érdengelegről ismert egy széles fülű, közepes nagyságú edény, amely a Szatmár Megyei Múzeumban található (ltsz. 32.278.).
18. *Foieni (Mezőfény)* (Szatmár megye)
A Vályogvető (Lutărie) ponton település nyomairól tudunk (NÉMETI 1978. 105. 5: 12., NÉMETI 1999. 60. Kat. 40a.).
19. *Foieni (Mezőfény)* (Szatmár megye)
A volt SMA (Mezőgazdasági Géppálya) mögött a Fekete patak bal partján egy másik települést azonosítottunk. Az edénytöredékek között a Felsőszöcs kultúrába sorolhatók is találhatóak (NÉMETI 1999. 60–61. Kat. 40. C1.).

20. *Foieni (Mezőfény)* (Szatmár megye)
A Malomháta – Várkúti kert területén, a fent említett településtől kb. 150 m-re egy kisebb bronz raktárlelet vagy talán sír(?) került felszínre: egy hordozható tűzhely, egy bronzcsüngő egy Rozavlea típusú törrel, valamint néhány rombusz alakú borostyángyönggyel együtt. A leletek alapján összefüggést vélünk a két lelőhely között (NÉMETI 1978. 4: 5–8., 5: 1. kép).
21. *Ghenci (Gencs)* (Szatmár megye)
A Körteér elnevezésű határrészen település nyomai jelentkeztek (NÉMETI 1999. 72. Kat. 48m4.).
22. *Ghenci (Gencs)* (Szatmár megye)
A Vetisgát nevű határrészen, a Nagykároly–Terem közötti vasútvonal mentén, a Teremi partak partján települést lokalizáltunk (NÉMETI 1999. 21. Kat. 8m2.).
23. *Gilvaci – Generalul Gh. Avramescu (Gilvács)* (Szatmár megye)
Gara lelőhelyen terepbejárás alkalmával települést azonosítottunk (NÉMETI 1999. 82. Kat. 59b.).
24. *Girocuta (Girókuta)* (Szatmár megye)
A Tag nevű határrészben (itt egy kisebb bronzlelet is előkerült) település nyomai látszanak (SZOPOR 2008. 3–5.).¹
25. *Hotoan (Érhatvan)* (Szatmár megye)
Az Ér partján, a volt tsz. istállók közelében település nyomait sikerült azonosítanunk (NÉMETI 1999. 19–20. Kat. 7b2.).
26. *Irina (Iriiny)* (Szatmár megye)
A falu végén, Érdengeleg irányában a RomTelecom munkálatok során (2001) összegyűjtött kerámiaanyag alapján települést határoztunk meg.
27. *Lucăceni (comuna Bervenii)* (Szatmár megye)
A határőrök útja mentén, a La Cruce ponton terepbejárás során település nyomait azonosítottuk (NÉMETI 1999. 75. Kat. 50C1.).
28. *Mofinu Mic (Kismajtény)* (Szatmár megye)
A volt tsz. központ kertjében terepkutatás alkalmával településre utaló régészeti leleteket gyűjtöttünk össze (NÉMETI 1999. 80. Kat. 54h2.).
29. *Otomani (Ottomány)* (Szatmár megye)
Földvár lelőhelyen terepbejárás alkalmával település nyomai kerültek elő (ORDENTLICH 1963. 15. kép 1., 3–6., 16. kép 3–6., CHIDIO^a AN 1980. 285. 1. kép 9j., MICLEA–FLORESCU 1994. 42. Kat. 32. e2.).
30. *Pir (Szilágypér)* (Szatmár megye)
A Várgánc nevű határrészen végzett terepkutatás alkalmával települést azonosítottunk (NÉMETI 1999. 30. Kat. 14e3.).
31. *Pișcolt (Piskolt)* (Szatmár megye)
A Homokos domb határrészen településhez köthető régészeti leletanyag került elő (NÉMETI 1978. 106–114. 6. kép 1–10., 7. kép 1–11., 8. kép 1–10., 9. kép 1–9., 10. kép 1–8., 11. kép 1–5., KACSÓ 1997., I. kép 1–9., II. kép 1–10., III. kép 1–6., 10. kép 1–4., NÉMETI 1999. 44. Kat. 33e5.).

¹ Marta Liviu szíves szóbeli közlése.

32. *Pi^o colt (Piskolt)* (Szatmár megye)
Az általános iskola udvarán ülepítő gödör ásása során (2007) egy agyagnyerő gödröt bolygattak meg. Az összegyűjtött leletek valószínűleg településhez köthetők. Innen egy hasonló korú bögre is ismert, más edénytöredékekkel együtt.
33. *Porti^{ju} (Portelek)* (Szatmár megye)
Az Ér jobb oldali magas teraszán Portelek és Iriny között terepbejárás alkalmával település nyomait azonosítottuk (NÉMETI 1999. 24. Kat. 10e1.).
34. *Sanislău (Szaniszló)* (Szatmár megye)
A Cserepes (La Hărburi) nevű lelőhelyen település nyomait azonosítottuk (NÉMETI 1988. 100. fig. 1: 2., NÉMETI 1999. 47. Kat. 35f1.).
35. *Sanislău (Szaniszló)* (Szatmár megye)
A Legelő (Pă^oune) nevű ponton temetkezés nyomait sikerült azonosítani (NÉMETI 1978. 114. fig. 5: 3–4., NÉMETI 1999. 48. Kat. 35g1.).
36. *Sărăuad (Tasnádszarvad)* (Szatmár megye)
Pusztaszentmiklós irányában település nyomaira bukkantunk (NÉMETI 1999. 90. Kat. 84a4.).
37. *Sărăuad (Tasnádszarvad)* (Szatmár megye)
A Faluhely nevű lelőhelyen, a településen átfolyó patak partján, a templomkertben terepkutatás alkalmával településre utaló kerámiaanyagot gyűjtöttünk össze (NÉMETI 1999. 90. Kat. 84d.).
38. *Supuru de Jos (Alsószopor)* (Szatmár megye)
A Dealul Sentiului elnevezésű lelőhelyen településre utaló leletek kerültek elő (ROSKA Reperitórium 21/24 szám 73–80., talán egy Felsőszöcs kultúrába sorolható edény töredéke: NÉMETI 1978. 114. fig. 5: 5–7. – ellenőrző ásatás, 2000).
39. *Supuru de Jos (Alsószopor)* (Szatmár megye)
A Malul Crasnei ponton település nyomait sikerült azonosítani (NÉMETI 1999. 86. Kat. 71f.).
40. *Tiream (Mezőterem)* (Szatmár megye)
A Malul Barnotului ponton, Vezend irányában, az Ér kanálisa mentén település nyomai kerültek elő (NÉMETI 1999. 22. Kat. 813.).
41. *Tiream (Mezőterem)* (Szatmár megye)
A Melegház (La Solarii) lelőhelyen terepbejárás során településhez köthető régészeti leletek kerültek elő (NÉMETI 1999. 21. Kat. 8e1.).
42. *Tiream (Mezőterem)* (Szatmár megye)
A Teremi szőlők (Viile Tireamului) határrészen több alkalommal végeztünk terepbejárást (1971–1977, 1987), az ennek során begyűjtött régészeti leletanyag alapján település nyomait azonosítottuk (NÉMETI 1999. 21. Kat. 8k.).
43. *Tiream (Mezőterem)* (Szatmár megye)
Többszöri terepbejárás során a Posán-tag nevű határrészben települést azonosítottunk (NÉMETI 1999. 21. Kat. 8g.).
44. *Unimat (Újnémet)* (Szatmár megye)
A Dâlboci határrészen településre utaló régészeti leletek kerültek elő (DUMITRA^a CU 1969. 45. pl. 6: 1–2., NÉMETI 1999. 17. Kat. 2a4.).
45. *Urziceni (Csanáros)* (Szatmár megye)
A Papírgyár árok partján két, valószínűleg településhez tartozó régészeti objektumot találtunk. Ezeket az objektumokat N. Ierco^oan tévesen a Nagykároly–Pusztá nevű helyhez kötötte (IERCO^a AN 1986/87. 143. 10. kép 6–7., 10., NÉMETI 1999. 63. Kat. 41i2.).

46. *Urziceni (Csanálos)* (Szatmár megye)
A Nagykároly–Csanálos út bal oldalán, a Károlyi-tag nevű határrészben terepkutatás alkalmával település nyomait regisztráltuk (NÉMETI 1999. 63. Kat. 41h.).
47. *Urziceni (Csanálos)* (Szatmár megye)
A Kálmándra vezető dűlőút mentén, terepbejárás alkalmával egy kisebb település nyomaira bukkantunk (NÉMETI 1999. 63. Kat. 41j2.).
48. *Văoad (Vasad)* (Bihar megye)
A falu szélén található Cigány-tanya elnevezésű határrészen többszöri terepkutatás eredményeként települést sikerült azonosítanunk (NÉMETI 1999. 42. Kat. 32e2.).
49. *Valea lui Mihai (Érmihályfalva)* (Bihar megye)
A Rátonyi-kert nevű lelőhelyről több kutató említ valószínűleg egy településhez köthető leleteket (ROSKA 1932. 5. kép 1–3., KACSÓ 1997. X. kép 1–8., XI: 1.8).
50. *Valea lui Mihai (Érmihályfalva)* (Bihar megye)
A határátkelő felé vezető út bal oldalán, az Új sárgaföldes gödör elnevezésű lelőhelyen egy kisebb településhez köthető leleteket regisztráltak (NÉMETI 1978. 104., 115. Fig. 4: 1–4.). 2008-ban Călin Ghemi^o végzett kutatásokat a lelőhelyen (közöletlen anyag).

B. A Szilágyság területe – a Somlyói medence

A Hajdúbagos/Pișcolt–Cehăluțcsoportoz köthető leletek többsége a Berettyó és a Kraszna közötti területről ismert (I. Bejinariu szerint közel 60 lelőhelyet azonosítottak, elsősorban a Szilágyság (Sălaj) nyugati zónájában. Ezen a területen 10 lelőhelyet kutattak, de csak egyetlen települést, Recea–Valea Soldubát tártak fel teljes egészében (8 házat számos más objektummal).²

51. *imleul Silvaniei (Szilágysomlyó)* (Szilágysomlyó) (Szilágysomlyó megye)
A városközpontból Ciurgău lelőhelyről ismertek egy település nyomai (BEJINARIU 2001. 165.), valamint szórványként a vár területén, a Mure^o utca és a Pescărie nevű helyeken kerültek elő hasonló leletek.
52. *imleul Silvaniei (Szilágysomlyó)* (Szilágysomlyó) (Szilágysomlyó megye)
Az Observator területén jeleznek egy nagyobb kiterjedésű települést.
53. *Zăuan (Szilágyszovány)*, (Szilágyszovány) (Szilágyszovány megye)
A falu határában, a Bánffy-tagban kerültek elő leletek (BEJINARIU 2001. II: 3–4. tábla).
54. *Zăuan (Szilágyszovány)*, (Szilágyszovány) (Szilágyszovány megye)
A Temetődombon (Dâlma cimitirului) Felsőszöcs kerámiatöredékekkel együtt jeleznek hasonló típusú leleteket, melyek településre utalnak (BEJINARIU 2001. V: 1–6., VI: 1.).
55. *Cehei (Somlyócsehi)* (Somlyócsehi) (Somlyócsehi megye)
A Mesig nevű helyről települést említenek (LAKÓ–RAD 1988., BEJINARIU–LAKÓ 1996., BEJINARIU 2001., VII: 1–5. tábla).
56. *Crasna (Kraszna)* (Kraszna) (Kraszna megye)
A Csereoldalról települést említenek (LAKÓ 1983. 75. 3. kép., BEJINARIU 2001. VI: 2–3.).
57. *Doh* (Doh) (Doh megye)
Település a La izvoare lelőhelyen. A falu területéről megemlítenek egy másik lelőhelyet is, ahonnan Cehăluț és Lăpu^o II. típusú kerámia származik (BEJINARIU–LAKÓ–SANA 2004. 111–118.).
58. *Pericei (Szilágyperecseny)* (Szilágyperecseny) (Szilágyperecseny megye)
A Keller-tagból települést említenek (BEJINARIU 2001. 157–174.).

² Ioan Bejinariu szíves szóbeli közlése.

59. *Pericei (Szilágyperecsény)* (Szilágy megye)

A Polyás nevű helyről említenek települést (BEJINARIU 2001. 157–174.).

60. *Recea* (Szilágy megye)

A ^a coala Nouă nevű helyről települést említenek (BEJINARIU 2001. 166.).

61. *Recea (Krasznarécse)* (Szilágy megye)

A Valea Solduba nevű részen települést találtak.³

C. Nagyvárad–Bihar területe

62. *Biharea (Bihar)* (Bihar megye)

A Lutărie területéről edénytöredékek „agglomerációját” említi az ásató, aki ezeket, temetkezéseknek tekinti – M5, M6 (DUMITRA^a CU 1994. 106–107.).

63. *Chep(Magyarkéc)* (Bihar megye)

A Diófa tábla nevű határrészről településről tudunk.

64. *Cociuba Mare (Alsókocsuba)* (Bihar megye)

A begyűjtött kerámiatöredékek alapján településre gondolunk (DUMITRA^a CU 1994. 107–128.).

65. *Oradea (Nagyvárad)* (Bihar megye)

A Szalka dombon, Pepinieră névvel jelzet ponton települést regisztráltak (BULZAN–GHEMP^a–FAZECA^a 2000. 81–92. III: 7., VI: 15–18., VIII: 2–4., IX: 1., 4., XII: 6., 8–9.).

66. *Marghita (Margitta)* (Bihar megye)

A Bárányka oldal települést rejt.

67. *Marghita (Margitta)* (Bihar megye)

A Sándor major névvel jelzett pontról települést ismerünk, egy Felsőszöcs/Suciu de Sus kultúrába tartozó edénytöredékkel.

68. *Marghita (Margitta)* (Bihar megye)

A Fazekasok utcájának (Str. Olarilor) a végén húzódik egy település.

69. *Margine (Széltalló)* (Bihar megye)

A Kohányi úton tudunk településről.

70. *Petreu (Mónospetri)* (Bihar megye)

A Petri-tanya határrészben a késő Ottományi kultúra leletei mellett Hajdúbagos/Pi^ocolt–Cehăluț típusú kerámiát is gyűjtöttek.

71. *Ro^oiori (Biharfélegyháza)* (Bihar megye)

A leközölt kerámia alapján korszakunkhoz tartozó település van itt (DUMITRA^a CU–EMÖDI 1980. 47–67.).

72. *Suplacul de Barcău (Berettyószéplak)* (Bihar megye)

A „Lapi^o” nevű határrészben települést tártak fel. Az ásató megfigyelt néhány hamvasztásos urnás sírt is – M1, M2, M3, M4 (IGNAT 1984. XIV: 9–20.).

D. Hajdú-Bihar megye és a magyarországi Nyírség területéről származó leletek

73. *Álmosd*

A Kölcsey utca 39. szám alatt találtak települést (DANI 2005. 6: 1. kép).

74. *Bagamér*

A déli szőlőskert területéről ismerünk településre utaló leleteket (KOVÁCS 1970. 45.).

75. *Berekböszörmény*

Településre vonatkozóan van adatunk (KOVÁCS 1970. 44.).

---

³ Ioan Bejinariu szíves szóbeli közlése.

76. *Debrecen*
A Bellelegelő nevű határrészről ismerünk települést (KOVÁCS 1970. 44.).
77. *Debrecen*
Halápon települést regisztráltak (KOVÁCS 1970. 45.).
78. *Debrecen*
A szőlőtelepi részből településre utaló adatunk van (KOVÁCS 1970. 45.).
79. *Debrecen*
A Kishegyesi útnál talált szórvány talán temetkezésre utal (NAGY 2008. 38.).
80. *Debrecen*
Nyulason esetleg szintén temetkezés lehetett (NAGY 2008. 38.).
81. *Debrecen*
A Bocskai-kert esetében ugyancsak felmerül, hogy ott temető volt (NAGY 2008. 38.).
82. *Debrecen*
A Tócióparttal kapcsolatban is elképzelhető, hogy ott temetkezés volt (NAGY 2008. 38.).
83. *Derecske*
A falu határából településről tudunk (KOVÁCS 1970. 44.).
84. *Földes*
Andaháza pusztá határrészről települést regisztráltak (KOVÁCS 1970. 45.).
85. *Komádi*
A Dobai parton település volt (NAGY 2008. 38.).
86. *Hajdúbagos*
A Daraboshegy 18 sírja egy temető része (KOVÁCS 1970. 44.).
87. *Hajdúböszörmény*
Településről tudunk a város határából (KOVÁCS 1970. 44.).
88. *Hajdúsámson*
A Majorsági (Vermeshát) földeken település volt (KOVÁCS 1970. 44.).
89. *Hajdúszoboszló*
Téglagyár/Vasútállomás lelőhelyről temetkezéseket említenek (BALOGH 2007. 24.).
90. *Nyíracsád*
Bánházán település volt (NAGY 2008. 38.).
91. *Nyíregyháza–Oros*
A Pazonyi út (TESCO), illetve a szomszédságában lévő Shell töltőállomás területén település részletét tárták fel (NAGY 2007.).
92. *Nyírlugos*
A falu határában a Szennyespusztán település volt (NAGY 2005.).
93. *Körösszakál*
A Gál-tanyánál települést regisztráltak (DANI 2005. 301–318. 5: 1–11. kép).
94. *Körösszegapáti*
A Pál-lapályon településről tudunk (DANI 2005. 6: 2–4. kép.), ahol a Felsőszöcs kultúrához tartozó bögrével együtt került elő a leletanyag.
95. *Petea (Pete)/Csengersima*
A határátkelő területén egy Felsőszöcs kultúrához tartozó objektumban Hajdúbagos/Pișcolt–Cehăluț típusú bögre található.⁴
96. *Sárrétudvari*
A Hízóföldön Nepper Ibolya 22 sírt tárt fel. Az ásatás közöletlen (BALOGH 2007. 25.).

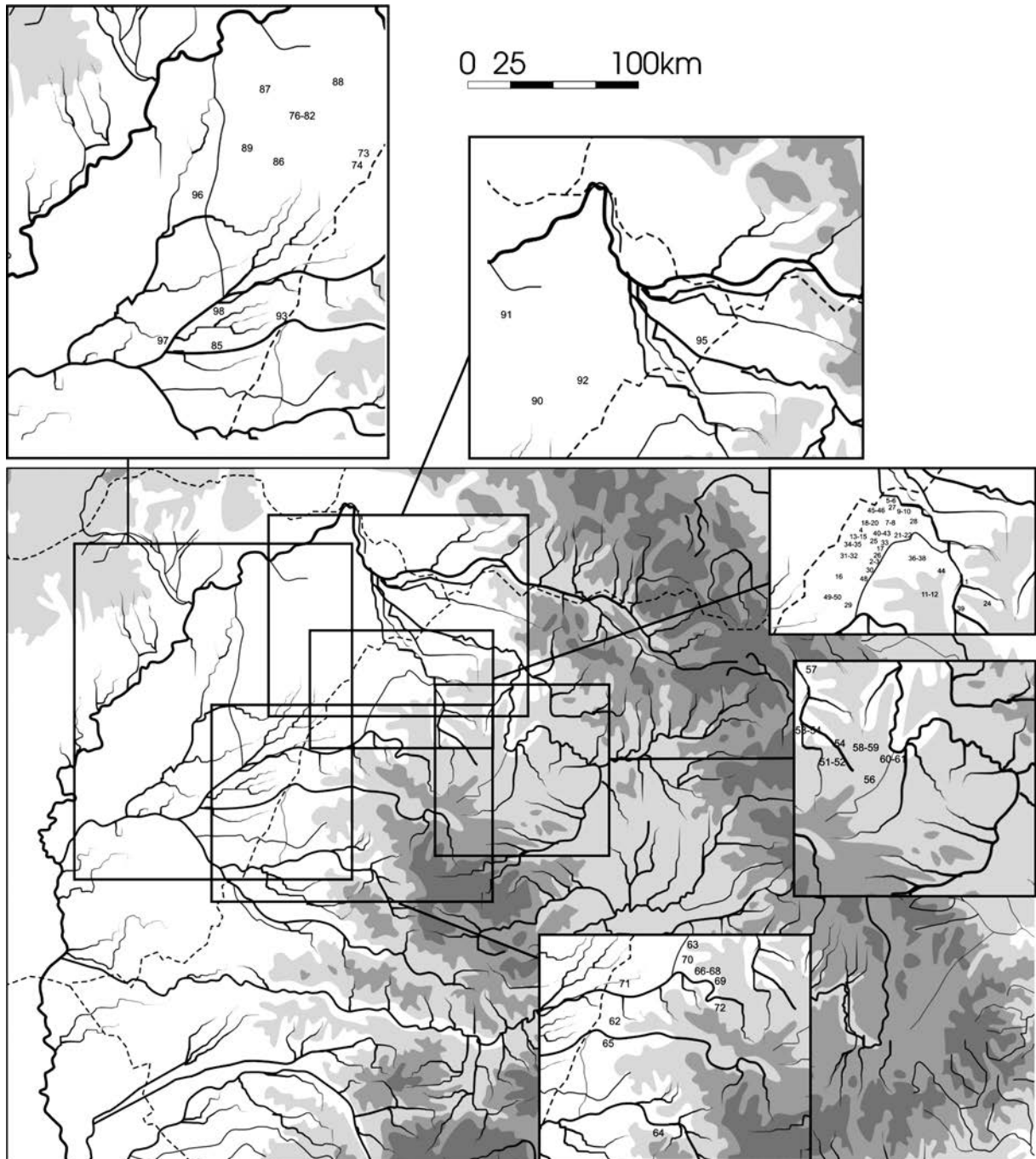
⁴ Marta Liviu szíves szóbeli közlése.

97. Szeghalom

A határból településről tudunk (NAGY 2008. 38.).

98. Zsáka

A Nagynyomáspusztán három urnasír(?) került elő (BALOGH 2007. 25.).

1. kép

A Hajdúbagos/Piº colt–Cehálócsoport elterjedése (a számok a katalógusnak megfelelően)

Fig. 1

Territory of the Hajdúbagos/Piº colt–Cehálócsoport (numbers according to the catalogue)

Értékelés

A Hajdúbagos/Pi^ocolt–Cehăluțcsoport a következő földrajzi zónákra terjedt ki (1. kép):

1. Nagykároly és az Ecsedi-láp vidéke, egészen a Homoród-csatornáig vagy esetleg a Szamos holtágáig. Ezt a területet véleményünk szerint a középső bronzkor végéig (Koszider fázis) az Ottomány kultúra népessége ülte meg egészen a klasszikus Felsőszöcs kultúra megjelenéséig (ROMAN–NÉMETI 1990. 47., KACSÓ 1995. 98.).

2. A Kraszna folyó völgye, a Somlyói-medence valamint a Szilágyság nyugati területe egészen a Berettyóig. Ezt a területet a klasszikus bronzkor végén nagy részben a Wittenberg kultúra IV. fázisának a népe lakta.

3. A Berettyó folyó és a Sebes-Körös közti terület, amelyhez hozzátartoznak a Nagyvárad környéki leletek is (Biharea kultúra vagy legutóbb pre-Igrița).

4. A Nyírség homokos dombvidéke együtt az Északnyugat-Romániához tartozó területekkel. A középső bronzkor végén ezt a területet szinte a Tisza vonaláig ugyancsak az Ottomány kultúra népe ülte meg – például a vásárosnaményi leletek (KOVÁCS 2003. 525–533.).

5. Az Érmellék egészen Pocsajig, valamint a Tasnádi dombvidék, amelyet a középső bronzkor végén szintén az Ottomány kultúra népe lakott.

A fent említett földrajzi zónákban a Felsőszöcs kultúra klasszikus fázisának leletei csak importként találhatók meg együtt a Hajdúbagos/Pi^ocolt–Cehăluțleletekkel. Ezzel szemben a Hajdúbagos/Pi^ocolt–Cehăluțkerámia ritkán fordul elő a Felsőszöcs kultúra településein, és csakis a két kultúra határzónájában (Pete/Csengersima határátkelő, valamint Bicz–Igoaie – KACSÓ 2005, 1/19 kép). A Nyírség keleti területeit, valamint a Kárpátalja vidékét a Felsőszöcs kultúra népe foglalta el (BALAGURI 2001. 244. – elterjedési térkép, Sztanovo kultúra néven). A Hajdúbagos/Pi^ocolt–Cehăluț csoport települései általában a folyók, patakok partján, valamint a lápos területek magasabb szigetein találhatók. Rendszerint nagy kiterjedésűek, és többségükben egyrétegűek. Emiatt a települések nagy részét, elsősorban a felszínhez közeli objektumokat – mint például a nagyobb méretű házakat, amelyeket a patictöredékek jeleznek – a mezőgazdasági munkálatok megbolygatták. Az is megfigyelhető, hogy ezek a települések rendszerint a *tell* kultúra megszűnése után, azok közelében találhatóak, de a szuperpozíció nem jellemző. Kivételt képez Ottomány–Földvár, amelynek a felső településszintjéről származó leletek Hajdúbagos/Pi^ocolt–Cehăluțtelepülésre utalnak.

A csoportra – vagy talán kultúrára(?) – kizárólag a hamvasztásos urnás sírok jellemzőek: Csomaköz–Tökös (M6), Hajdúbagos–Daraboshegy (18 sír), Sárretudvari–Hízó föld (22 temetkezés), Hajdúszoboszló (bolygatott sírok), Berettyószéplak (4 bolygatott sír), valamint Zsáka (3 urnasír?).

A Hajdúbagos/Pi^ocolt–Cehăluț csoport (kultúra?) belső kronológiájáról még korai volna biztosat mondanunk. A találgatások mellőzésével azonban azt már bizonyosan tudjuk, hogy követi az Ottomány III. a–b (Koszider) fázist, amelynek népessége feltehetőleg továbbél – amire mind a kerámiaformák, mind a díszítőmotívumok utalnak –, kiegészülve a halomsíros kultúra hatásaival. Ezt a meglátásunkat arra is alapozzuk, hogy több olyan települést ismerünk, amelyek ún. határesetet képeznek: ahol a kerámia alapján nehezen lehet eldönteni, hogy még a Koszider szintbe vagy esetleg már a Hajdúbagos/Pi^ocolt–Cehăluțcsoportba tartoznak (azaz utóbbinak a kezdeti fázisához tartoznának?): Kőszegapáti–Pál-lapály, Szilágypér–Rozgaz, Tasnádszarvad–Faluhely 327. hsz., Szilágyozvány–Temetődomb, Nagyvárad–Salca (Pepinieră), Mónospetri–Szemételep vagy esetleg Érbogyiszló–Legelővölgy.

Az első késő bronzkorinak vélt leleteket – amint már említettük – még 1978-ban közöltük. Ekkor még nem határoztuk el az Ottomány kultúra késői III. a–b (Koszider) fázisát, mint

a Nagykároly–Bobald tell település életének végső szakaszát (Bobald horizont – NÉMETI–MOLNÁR 2007. 222–243.). Így a mai ismeretek, valamint az újabb megfigyelések alapján a Hajdúbagos/Pi^o-colt–Cehálupcsoport (kultúra) lelőhelyei közül véleményünk (Kacsó K., Németi J., Nagy M.) szerint ki kell hagyni azokat a település együtteseket, amelyek biztosan az Ottomány III. a–b fázisába tartoznak. Ide sorolhatjuk a következőket: Érendréd – volt tsz. istállók, Vasad–Cigányok dombja, a Toptilá patak menti település (FAZECA^a –MARTA 2005. 33–39. II. 2., 6.), a Bihardiószegről említett csontvázat, amely az Ottomány kultúra jellegzetes temetkezése (GHEMI^a 2002/03. I–II. tábla), Nagyvárad–Salca dombról az objektumokat, és a Nagyvárad–Rulikovszky temető területéről közölt leleteket, s ugyanígy Szilágypér–Várudvar és Értarcsa–Törvénydomb lelőhelyeket is (NÉMETI 1999. 35–36.). A kutatás jelen állása mellett ugyancsak el kell tekintenünk azoktól a leletektől, amelyek már határozottabban pre-Gáva jellegűek: a Börvely–Kendergyár udvara és –Kecskerét, Nagykároly–Spitz tanya, Csomaköz IX.–Akasztófalapos, Nyírlugos–Szennyespusztá, valamint Tasnád–Termálstrand⁵ közeléből származó leletek.

Hasonló nehézséget jelent meghatározni a csoport életének végső szakaszát. Debrecen–Kossuth laktanya zárt objektumát (edénydepó) Poroszlai I. a Hajdúbagos csoport utánra keltezte, az RB C–D határára, míg szerinte maga a Hajdúbagos csoport az RB C-ben megszűnne, a Gáva kultúra pedig az RB D-ben kezdődne (POROSZLAI 1984. 75–100.).

A Mihályfalva–Sárgaföldes gödör területéről ismert edénydepót (vagy sírt) a kutatók általában az Ottomány kultúra végére keltezik (ORDENTLICH 1965. 181–197.), bár szerintünk az egyes edények formája és díszítőmotívumai már túlmutatnak a Koszider fázison (Nagykároly–Bobald IV. szelvény 6. gödör).

A Nyíregyháza–Pazoni út, TESCO és Shell töltőállomás (NAGY 2007.) objektumai, Nyírlugos–Szennyespusztá (NAGY 2005. 84–85.), Nyíregyháza–Oros–Új-Csere (BEJINARIU–SZÉKELY–SANA 2008. 196.), Kraszna–Csereoldal, Doh, Szilágypercsegy–Keller-tag és Polyás lelőhelyek esetében a leletekkel együtt viszont olyan elemek bukkannak fel, amelyek túlmutatnak a megszokott Hajdúbagos/Pi^o-colt–Cehálupkerámia jellegén és szerintünk közelebb állnak az általunk elkülönített pre-Gáva leletekhez (Börvely–Kecskerét, Nagykároly–Spitz tanya, Csomaköz IX.–Akasztófalapos, valamint Pete/Csengersima határátkelő, Nyírmada–Vályogvető, Ákos–Veres rét vagy esetleg Gencs–Kati-tag, Érendréd–Kocsordos, Tasnád–Termálfürdő), amelyek a Hajdúbagos/Pi^o-colt–Cehálupcsoport (kultúra?) egy későbbi fázisát vagy már a pre-Gáva megjelenését jelzik. A kronológiai besorolás szerint ez a csoport a RB C – RB D kezdetét fogja át, míg a pre-Gáva típusú leletek, már a RB D második felét és a Ha A1-et ölelik fel; a már teljesen kialakult Gáva kultúrát viszont a Ha A2 – Ha B1-be kell sorolnunk. A pontosabb datáláshoz a csoporthoz (kultúrához) köthető bronzleletek sem segítenek, bár ilyeneket is említhetünk (pl. Kraszna–Csereoldalról két kisebb bronz „kerámiadíszítő tárgy” – LAKÓ 1987. 77–81. II: 1–2. kép, Piskolt–Homokosdombról hasonló leletek – ROMAN–NÉMETI 1978. 34., 6–10. – amelyeket tévesen a Baden kultúrához tartozónak véltünk, Nyíregyháza–Pazoni útról apró, vésőszerű tárgy – NAGY 2007. VI: 10.). Piskolt–Homokosdombról zárt együttesből patkó alakú csüngő került elő (KACSÓ 1997. 85–110. I: 1. kép, KACSÓ 1999. I: 1. kép), s ugyancsak innen származik egy gömbös fejű tű és egy sarlótöredék. A Szaniszló–Legelőről származó urnás sírból nyitott végű rovátkolt bronzkarperec került felszínre (NÉMETI 1978. 5: 4., 1: 3., 7: 4.), az említett Mezőfény–Várkúti kert leletből pedig egy csüngőt és egy tört említhetünk (NÉMETI 1978. 4: 5–8.). Magyarcsaholy–Telek településről egy lándzsahegy (NÉMETI 1978. 2: 6.) származik, valamint egy tüskés-korongos csákányból álló bronz raktárlelet (ún. Cehálup B3 típus, amelyet a RB D – Ha A-ra kelteznek) (BADER 1978. LXXX: 6–8.).

⁵ Marta Liviu szíves szóbeli közlése.

A Mezőfény–Várkúti kert, valamint a Kaplony II. raktárleletből származó töröket (NÉMETHI 1978. 115. 11: 5 kép, BADER 1983. 53: 1–34. kép) Kacsó K. az ún. Rozavlea típusú török típusába sorolta (KACSÓ 1993.) és a RB D – Ha A1 közé keltezte. A Kaplony II. bronzdepó Kaplony/Kálmánd település közvetlen szomszédságából került elő, az Ecsedi-láp szélén, így a két objektum között – hasonlóan a mezőfényi objektumokhoz – összefüggést feltételezhetünk. A fent említett bronztárgyak általában hosszabb periódusra jellemzőek, és egészében az RB C/D – Ha A1 közé keltezhetők, amely „in grosso modo” megfelel a Hajdúbagos/Pișcolt–Cehăluțcsoport idejének.

A Hajdúbagos/Pișcolt–Cehăluțcsoport kapcsolatrendszerében bizonytalannak tűnik a Berkesz kultúrához való viszonya (KEMENCZEI 1984. 28–38., KALICZ–KOÓS 1997. 66–71. – Oszlár–Nyárfaszög település), amely időben követné az általunk említett csoportot. Egyes vélemények szerint a Berkesz kultúrát teljesen át kellene értékelní és más kapcsolatrendszerbe helyezni (TÓTH–MARTA 2005., NAGY 2007. Fig. 1.). Hasonlóan problémás a csoportnak az Igrija csoporthoz való viszonya (CHIDIO^a AN–EMÖDI 1982., CHIDIO^a AN–EMÖDI 1983., VASILIEV 1995. 93–98., VASILIEV 2004. 133–136., ISTTRANS 2003.), amely utóbbi csoportot V. Vasiliev a RB D és a Ha A közé keltezte. Szeretném megjegyezni, hogy az Igrija csoport jellegzetes, belül „csillaggal” díszített, magas fülű lapos csészéje Hajdúbagos/Pișcolt–Cehăluț leletekkel együtt (?) megtalálható Csomaköz–Bere, Szaniszló területén is (Kovács gyűjtemény 1977, ltsz. 31.273/1.,2. – Szaniszló V. lelőhely). Úgy tűnik, hogy az Igrija csoport zárt település együttese egy külön földrajzi zónában összpontosulnak, kapcsolataik inkább déli irányúak. Rokonságot mutatnak a Susani típusú leletekkel (GUMĂ 1993. XIX: 12–17., GUMĂ 1995., GUMĂ 1997.) és szerintünk fiatalabbak, mint a Hajdúbagos/Pișcolt–Cehăluțcsoport (kultúra).

Az általunk tárgyalt csoport (kultúra) elterjedési területén az anyagi kultúra egységesnek mutatkozik, valószínűleg azonos népesség hagyatékát képezi. Ezt a feltételezést támasztja alá a temetkezési rítus (hamvasztásos urnás sírok). Kisebb helyi sajátosságokat mutatnak a Nagyvárad–Bihar valamint a magyarországi Hajdú-Bihar megye területéről származó leletek, amelyek mind a kerámiaformákban, mind a díszítőmotívumokban közel állnak az Egyek típusú leletekhez (pl. Nagyvárad–Rulikovszky temető edényei), amelyeket elsősorban temetkezésekből ismerünk.

Nyitott kérdés továbbra is, hogy az általunk pre-Gávának meghatározott leletegyüttesek a Hajdúbagos/Pișcolt–Cehăluț csoport (kultúra) egy későbbi fázisát jelentik-e vagy már inkább a Gáva kultúra fiatalabb szakaszát jelzik (ez esetben Gáva I. lenne? – KACSÓ 2007. 56.). Az mindenképpen érdekesnek tűnik, hogy ebben a horizontban még importként megtalálható a Felsőszöcs kultúra kimetszett kerámiája, ami azt jelenti, hogy ez a kultúra szinte változatlanul él tovább, míg a kialakult Gáva kultúra egységes leletanyagában már nem fordul elő.

A felsorolt edénytípusok meghatározásánál arra törekedtünk, hogy a megszokott régészeti tipológia mellőzésével a kerámiának a mindennapi életben betöltött esetleges szerepét vegyük figyelembe. Így elkülönítettük a főzőedényeket, a tároló és az ételek feltalálására használt tálakat, ivóedényeket, a hordozható tűzhelyeket, valamint az egyedi agyagtárgyakat (CSUPOR–ANGYAL 1988., KRESZ 1991. 524–598.).⁶

⁶ A magyar szakirodalomban meggyökerezett és a mai napig is használják az „urna” típusú edény fogalmát, amely általában nagyobb bikónikus vagy gömbös testű, ívelt nyakú edényre utal, kihajló peremmel és a nyak alatt az esetek többségében elhelyezett füllel. Ez a fazék típusú edény szerintem csak akkor nevezhető urnának, ha a funkciója temetkezésre utal és a hamvasztásos sírok esetében az elhunyt csontjait tartalmazza. Valójában az *urna* a betöltött szerepe (funkciója) szerint lehet bármilyen edényforma.

Irodalom

BADER 1978.

Tiberiu Bader: Epoca bronzului în Nord-Vestul Transilvaniei: cultura pretracică și tracică. [Die Bronzezeit in Nordwestsiebenbürgen.] Editura științifică și Enciclopedică, București 1978.

BADER 1983.

Tiberiu Bader: Dépôts l'âge du bronze tardif du nord-ouest de la Transylvanie. Inventaria Arheologica Roumania fasc. 6 R. 24-R 30. București 1971.

BADER 1998.

Tiberiu Bader: Bemerkungen zur Bronzezeit in Karpatenbecken. Ottomány/Füzesabony – complex in Jahresschrift 80. Halle 1998. 83–108.

BALAGURI 2001.

Балагури Эдуард: Население Верхнего Потисья в эпоху бронзы. Ужгородский национальный университет, Ужгород 2001.

BALOGH 2007.

Balogh Jolán: Későbronzkor eleji temetkezés Hajdúszoboszlón. *Szókimondó* 11. 2007. 24–25.

BEJINARIU 2001.

Ioan Bejinariu: Late Bronze Age in the Depression of a imleu. In: Der Nordkarpatische Raum in der Bronzezeit. Hrsg. Carol Kacsó. Bibliotheca Marmatia 1. Muzeul Județean Maramureș, Baia Mare 2001. 157–174.

BEJINARIU–LAKÓ 1996.

Ioan Bejinariu – Éva Lakó: Despre sondajul arheologic de la Cehei, punctul „Misig” (1987). [Few words about the digging campaigns from Cehei–„Misig” point.] *AMP* XX. 1996. 11–33.

BEJINARIU–LAKÓ 2000.

Ioan Bejinariu – Éva Lakó: Contribuții la cunoașterea bronzului târziu din nord-vestul României, așezarea de la Crasna. [Archäologischen Beiträge bei der Kennenlernen der Spätbronzezeit im Nord-Westen Rumâniens. Die Siedlung von Crasna, Kr. Sălaj.] *AMP* XXIII. (I) 2000. 163–219.

BEJINARIU–LAKÓ–SANA 2004.

Ioan Bejinariu – Éva Lakó – Daniel V. Sana: Materiale arheologice din epoca bronzului târziu de la Doh (com. Măierești, jud. Salaj). [Bronze age archaeological materials from Doh (The Măierești Commune, Salaj county).] *AMP* XXVI. 2004. 111–131.

BEJINARIU–SZÉKELY–SANA 2008.

Ioan Bejinariu – Zsolt Székely – Dan V. Sana: Leletmentő régészeti ásatások a Nyíregyházát keletről elkerülő úton (26 és 33. lelőhely). Az Oros–Úr-Cserétől északra előkerült bronzkori régészeti leletek. [Săpături arheologice de salvare pe șoseaua de centură a orașului Nyíregyháza. Descoperirile arheologice din epoca bronzului din punctul „Úr-Cseret” (26 și 33 lh.)] *NyJAMÉ* L. 2008. 191–224.

BULZAN–GHEMI^o–FAZECA^o 2000.

Sorin Bulzan – Călin Ghemi^o – Gruia Fazeca^o: Săpăturile de salvare de la Oradea – punctul Salca–„Pepinieră”. [Les fouilles de sauvegarde à Oradea–Salca „Pépinieret”.] *Crisia* XXX. 2000. 81–140.

CHIDIO^o AN 1980.

Nicolae Chidio^oan: Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. A^oezarea Wientenberg de la Derjida. [Contributions à l'histoire des Thraces du Nord-Ouest de la Roumanie.] Muzeul Țării Crișurilor, Oradea 1980.

CHIDIO^o AN–EMÖDI 1982.

Nicolae Chidio^oan – Ioan Emödi: Grupul cultural Igrîja, de la sfârșitul epocii bronzului. [Le group culturel d'Igrîja de la fin de l'âge du bronze.] *Crisia* XII. 1982. 61–85.

CHIDIO^o AN–EMÖDI 1983.

Nicolae Chidio^oan – Ioan Emödi: Descoperirile arheologice din peștera Izbândi^o (com. ^auncuiu^o), aparținând grupului cultural Igrîja. [Les découvertes archéologiques de la grotte Izbândi^o (commune de ^auncuiu^o) appartenant au groupe culturel Igrîja.] *Crisia* XIII. 1983. 17–32.

CSUPOR–ANGYAL 1988.

Csupor István – Csuporné Angyal Zsuzsa: Fizekaskönyv. Az agyag útja az előkészítéstől a kész edényig. Mezőgazda Kiadó, Budapest 1998.

DANI 2005.

Dani János: The Pocsaj area in the Bronze Age. Environmental Archeology in North-Eastern Hungary. *VAH* 19. 2005. 301–318.

DUMITRA^o CU 1969.

Sever Dumitra^ocu: Săpăturile arheologice de la Unimăt. [Archäologische Ausgrabungen in Unimăt.] *StCom Satu-Mare* I. 1969. 41–47.

DUMITRA^o CU 1983.

Sever Dumitra^ocu: O nouă cultură arheologică protoistorică recent descoperită și studiată: Cultura Biharea (Br. C/D – Ha. A). *Carpica* 15. 1983. 105–116.

DUMITRA^o CU 1994.

Sever Dumitra^ocu: Biharea I. Săpături arheologice din anii 1973–1980. [Biharea. Archaeological diggings (1973–1980).] Editura Universității din Oradea, Oradea 1994.

DUMITRA^o CU–EMÖDI 1980.

Sever Dumitra^ocu – Ioan Emödi: Materiale arheologice de la sfârșitul epocii bronzului și de la începutul epocii fierului descoperite la Biharia. [Archaeological material from the end of the Age of bronze and the beginning of the iron age revealed at Biharea.] *AMP* IV. 1980. 47–67.

DUMITRA^o CU–EMÖDI 1981.

Sever Dumitra^ocu – Ioan Emödi: Descoperiri arheologice hallstatiene de la Biharia. [Les découvertes archéologiques de l'époque Hallstatt de la Biharia.] *Ziridava* XIII. 1981. 75–109.

FAZECA^o –MARTA 2005.

Gruia Fazeca^o – Marta Doru: Materiale arheologice de la Văad din colecția Muzeul Țării Crișurilor. *Crisia* XXXV. 2005. 33–39.

GHEMF^o 2002/03.

Călin Ghemi^o: Un mormânt aparținând epocii bronzului descoperit la Diosig (jud. Bihor). [Summary.] *Crisia* XXXII–XXXIII. 2002–2003. 9–15.

GUMĂ 1993.

Marian Gumă: Civilizația primei epocii a fierului în sud-vestul României. [Die Civilization der älteren Eisenzeit Südwestrumäniens.] *Bibliotheca Thracologica* IV. București 1993.

- GUMĂ 1995.
Marian Gumă: The end of the Bronze Age and the beginning of the Early Age in south-western Romania, western Serbia and north-western Bulgaria. A short review. *Thraco-Dacica* XVI. 1–2. 1995. 93–137.
- GUMĂ 1997.
Marian Gumă: Epoca bronzului în Banat. Orizonturi cronologice și manifestări culturale. [The Bronze Age in Banat. Chronological levels and cultural entities.] Mirton, Timișoara 1997.
- HÁGÓ–ROMÁT 2005.
Hágó Attila – N. Romát Sándor: Adatok Marghitta régészeti repertóriumához. Bemutató a Pósta Béla Régészeti Konferencián. Marosvásárhely 2005. (Kézirat)
- IGNAT 1984.
Doina Ignat: A ezarea de la sfârșitul epocii bronzului de la Suplacu de Barcău (jud. Bihor). [L'habitat de la fin de l'âge du bronze de Suplacu de Barcău, Dép. de Bihor.] *Crisia* XIV. 1984. 9–26.
- IERCO^o AN 1986/87.
Neța Ierco^oan: Noi descoperiri arheologice în zona Carei. [Nouveaux découvertes de période de transition à l'âge du bronze dans nord-ouest de la Roumanie.] *StCom Satu-Mare* VII–VIII. 1986–1987. 139–158.
- ISTTRANS 2003.
Istoria Transilvaniei. Vol. I. (până la 1541). Coord. Ioan-Aurel Pop – Thomas Nágler – Magyar András. Editura Institutul Cultural Român. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca 2003.
- KACSÓ 1987.
Carol Kacsó: Beiträge zur Kenntnis des Verbreitungsgebietes und Chronologie der Suci de Sus. *Dacia* N. S. XXXI. 1987. 1–2, 51–75.
- KACSÓ 1990.
Carol Kacsó: Bronzul târziu în nord-vestul României. *Symposia Thracologica* 8. Satu-Mare – Carei 1990. 41–50.
- KACSÓ 1993.
Carol Kacsó: Der Bronzedolch von A^ouaju de Jos (Alsószivágy), Rumänien. *ComArchHung* 1993. 39–45.
- KACSÓ 1995.
Carol Kacsó: Date noi cu privire la prima fază a culturii Suci de Sus. [Neue Angaben zum Anfang der Suci de Sus Kultur.] *Apulum* XXXII. 1995. 83–99.
- KACSÓ 1997.
Carol Kacsó: Faza finală a culturii Otomani și evoluția culturală ulterioară acesteia în nord-vestul României. [Die Endphase der Otomani-kultur und die darauffolgende kulturelle Entwicklung im Nordwesten Rumäniens.] *StCom Satu-Mare* XIV. 1997. 85–110.
- KACSÓ 1999.
Carol Kacsó: Die Endphase der Otomani-Kultur und die darauffolgende kulturelle Entwicklung im Nordwesten Rumäniens. *Apulum* XXXVI. 1999. 107–133.
- KACSÓ 1999A.
Carol Kacsó: Die Endphase der Otomani-Kultur und die darauffolgende kulturelle Entwicklung im Nordwesten Rumäniens. In: *Kultúra Otomani–Füzesabony rozwó, kronologija, gospodarska*. Ed. Jan Gancarski. Krosno 1999. 85–112.

KACSÓ 2005.

Carol Kacsó: Contribuții la cunoașterea bronzului târziu din nord-vestul Transilvaniei. Cercetările de la Bicaz – Igoaie. [Die Endphase der Otomani-Kultur und die darauffolgende kulturelle Entwicklung im Nordwesten Rumäniens.] *Revista Bistriței* XIX. 2005. 51–70.

KACSÓ 2007.

Carol Kacsó: Importuri Suci de Sus în culturile epocii bronzului din Transilvania. [Suci de Sus – „Importe” in dem bronzezeitlichen Kulturen Transsilvaniens.] *Revista Bistriței* XXI: 1. (Arheologie) 2007. 56.

KALICZ–KOÓS 1997.

Kalicz Nándor – Koós Judit: Oszlár–Nyárfaszög. In: Utak a múltba. / Paths into the Past. Az M3. autópálya régészeti leletmentése. / Rescue Excavations on the M3 Motorway. Szerk. Raczky Pál – Kovács Tibor – Anders Alexandra. Magyar Nemzeti Múzeum – Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest 1997. 66–71.

KEMENCZEI 1984.

Tibor Kemenczei: Die Spätbronzezeit Nordostungarns. *ArchHung* LI. 1984.

KOVÁCS 1970.

Kovács Tibor: A Hajdúbagosi bronzkori temető. [Bronze Age cemetery at Hajdúbagos.] *FA* 21. 1970. 26–47.

KOVÁCS 2003.

Kovács Tibor: Bronzezeitliche Gräber mit eigenartigen Formen – und Motivschatz aus dem oberen Theißgebiet. In: Morgenrot der Kulturen: frühe Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel- und Südosteuropa: Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag. Hrsg. Erzsébet Jerem – Pál Raczky. *Archaeolingua*, Budapest 2003. 525–533.

KRESZ 1991.

Kresz Mária: Agyagművesség. In: Magyar Néprajz III. Kézművesség. 1991. 524–598.

LAKÓ 1983.

Éva Lakó: Repertoriul topografic al epocii bronzului și Hallstattului timpuriu în județul Sălaj. [Inventaire des découvertes de l'âge du Bronze et du Hallstatt dans le district de Sălaj.] *AMP* VII. 1983. 69–100.

LAKÓ 1987.

Éva Lakó: Piese de bronz din așezarea de cultură Otomani de la Crasna (jud. Sălaj). [Bronze items from the Otomani-culture in the settlement of Crasna (Sălaj county).] *AMP* XI. 1987. 77–81.

LAKÓ–RAD 1988.

Éva Lakó – Vasile Rad: Raport preliminar de cercetare arheologică la Cehei–Mișig (jud. Sălaj). [Preliminary report on the archaeological research at Cehei– Mișig (Sălaj county).] *AMP* XII. 1988. 85–89.

MICLEA–FLORESCU 1994.

Ioan Miclea – Radu Florescu: Preistoria Daciei. Stramoniile românilor vestigii milenare de cultură și artă, București 1994.

NAGY 2005.

Nagy Márta: Késő bronzkori település Nyírlugos határában. [Spätbronzezeitliche Siedlung in der Gemarkung von Nyírlugos.] *NyJAMÉ* XLVII. 2005. 63–105.

NAGY 2007.

Nagy Márta: Késő bronzkori településrészlet Nyíregyházán. [Spätbronzezeitlicher Siedlungsteil in Nyíregyháza.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 121–154.

NAGY 2008.

Nagy Márta: A Hajdúbagos/Cehăluși csoport leletei a Sebes-Körös vidékéről. [The finds from the Hajdúbagos group in the Sebes-Körös area.] *DMÉ* LXXX. 2007. (2008) 25–44.

NÉMETI 1969.

Ioan Németi: Descoperiri funerare din epoca bronzului în jurul Careiului. [Grabfunde der Bronzezeit aus der Umgebung der Stadt Carei (Kreis Satu Mare).] *StCom Satu Mare* I. 1969. 57–72.

NÉMETI 1978.

Ioan Németi: Descoperiri de la sfârșitul epocii bronzului în zona Careiului. [Découvertes de la fin l'époque de bronze aux environs de Carei.] *SCIVA* 29:1. 1978. 99–122.

NÉMETI 1999.

Németi János: Repertoriul arheologic al zonei Careiului. [The archaeological Survey of Carei Region. Nagykaroly vidékének régészeti repertórium.] *Bibliotheca Thracologica* XXVIII. 1999.

NÉMETI–MOLNÁR 2007.

Németi János – Molnár Zsolt: A tell telepek fejlődése és vége a Nagykarolyi síkságon és az Ér völgyében. *Scientia Kiadó, Sapientia Könyvek* 14., Társadalomtudományi sorozat, Kolozsvár 2007.

ORDENTLICH 1963.

Иван Орденглих: Поселения в Отомани в свете последних раскопок. *Dacia* NS. VII. 1963. 115–138.

ORDENTLICH 1965.

Ivan Ordentlich: Un depozit de vase de tip Otomani de la Valea lui Mihai (reg. Crișana). [Ein Verwahrfund von Gefäßen vom Typ Otomani aus Valea lui Mihai (reg. Crișana).] *Studii și Comunicări* 12. 1965. 181–197.

POROSZLAI 1984.

Poroszlai Ildikó: Késő bronzkori edény-depot lelet Debrecenből. [Gefäß-depot aus der Spätbronzezeit, ein Fund aus Debrecen.] *DMÉ* LXIII. 1982. (1984) 75–100.

ROMAN–NÉMETI 1987.

Petre Roman – Ioan Németi: Cultura Baden în România. *Biblioteca de arheologie* XXXI. București 1987.

ROMAN–NÉMETI 1990.

Petre Roman – Ioan Németi: Date preliminare asupra cercetărilor arheologice de la Carei–Bobald. [Einleitende Angaben der archäologischen Forschungen von Carei – “Bobald”.] *Thraco-Dacica* XI. 1–2. 1990. 39–47.

ROSKA 1932.

Roska Márton: Stațiunea preistorică de la Valea lui Mihai. *AISC Anuarul pe anii* 1928–1932. Cluj 1932. 73–80.

SZOPOR 2008.

Supur – Szopor. Ghid cultural și istoric. Történelmi és kulturális kalauz. A Cultural and Historical Guide. Coord. Szócs Péter Levente. Muzeul Județean Satu Mare, Satu Mare 2008.

TÓTH–MARTA 2005.

Katalin Tóth – Liviu Marta: Gefäßdepot der Felsőszócs/Suciu de Sus-Kultur in Nyírmada–Vályogvető. [A Felsőszócs/Suciu de Sus kultúra edénylelete Nyírmada–Vályogvetőn.] *NyJAMÉ* XLVII. 2005. 107–143.

VASILIEV 1995.

Valentin Vasiliev: Les recherches consacrées au Premier âge du fer en Transylvanie. Resultats et problème. *Thraco-Dacica* XVI: 1–2. 1995. 93–98.

VASILIEV 2004.

Valentin Vasiliev: Despre grupul cultural Igrîța. [Die kulturel Gruppe von Igrîța.] *AMP* XXVI. 2004. 33–40.

VULPE 1970.

Alexandru Vulpe: Äxte und Beile in Rumänien. (I) PBF IX: 2. München 1970.

ZOLTAI 1909.

Zoltai Lajos: Jelentés Debreczen sz. kir. város múzeuma 1909. évi működéséről és állapotáról. A debreczeni városi Múzeum Kiadványai IV. Debrecen 1910.

NÉMETI János

Nagykároly

Piața Eliberării Nr.14 Ap. 31

445 100

Hajdúbagos/Pișcolt–Cehăluț Group

In the heyday of the tell cultures, Otomani (Ottomány/Gyulavarsánd) Culture embracing the whole of the Middle Bronze Age was spread at the whole territory of North Western Romania from the Crasna river as far as the White Cri°. The end of the tell culture is marked by the Koszider phase closing the Otomani (and other) cultures, and together with it, the end of the Middle Bronze Age. Koszider phase is relatively well recorded by waste-pits of Carei–Bobâld I tell, (disturbed) upper level, excavated between 2000–2002. Shapes of pottery and decoration motives make us suggest that the people of the tells left the earlier settlement, but continued to exist and frequently formed large settlements near the tells. Usually these are single-layer settlements that were acknowledged in the special literature under the name of Hajdúbagos Culture, or Pișcolt-Hajdúbagos-Cehăluțor Cehăluț-Hajdúbagos.

The territory of this group includes the surroundings of Carei and in the region of Érmelék (between rivers Barcău/Berettyó and Ier/Ér), the Tănad Hills. The territory of the group continues along the Crasna in the ^a imleu Silvaniei Basin, the valley of Barcău/Berettyó. In NE-Hungary this is a characteristic phenomenon in the region of Nyírség. Similar cultural phenomena are marked as Biharea Culture in the surroundings of Oradea and along the Cri° Repede. The attribution of the latter culture is one of the aims of the present study.

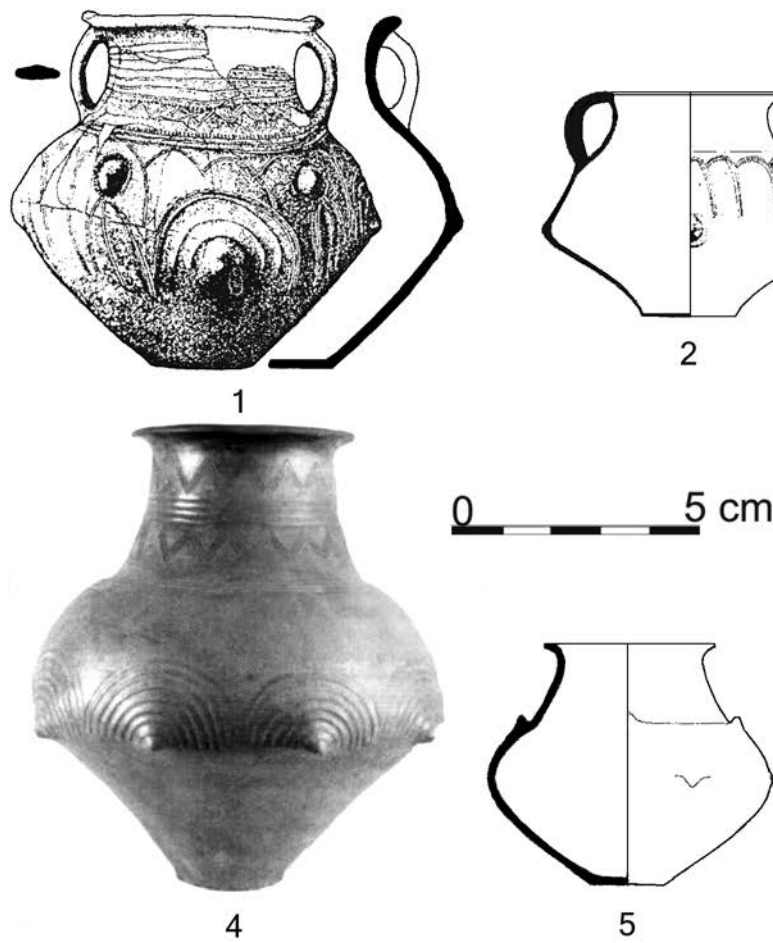
As to the chronological situation of the Hajdúbagos-Pișcolt-Cehăluț Group or rather Culture, it includes the Late Bronze Age I, following the Koszider phase and can be dated to late BC — first half of BD by Reinecke.

János NÉMETI

Carei

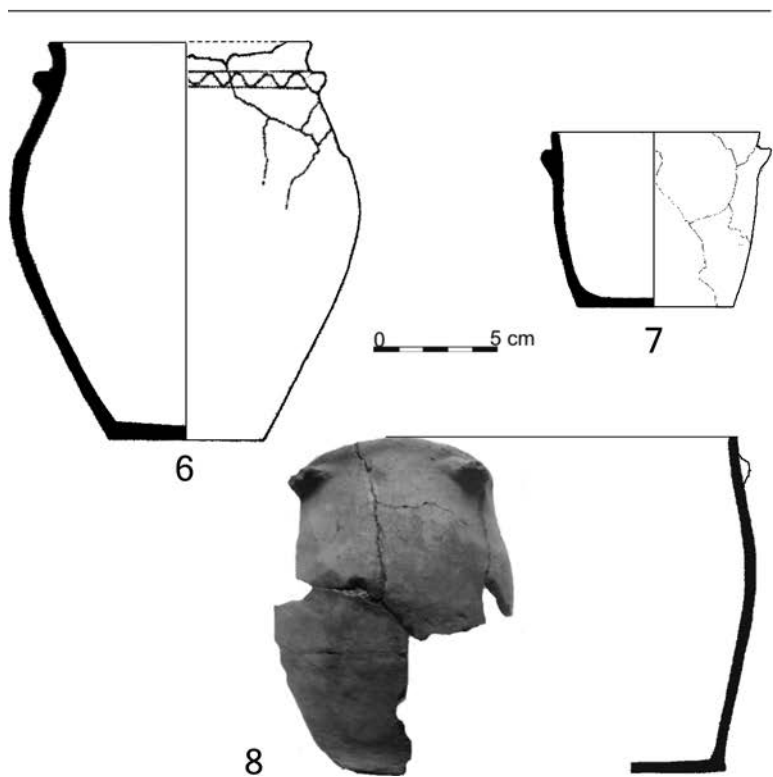
Piața Eliberării Nr.14 Ap. 31

445 100

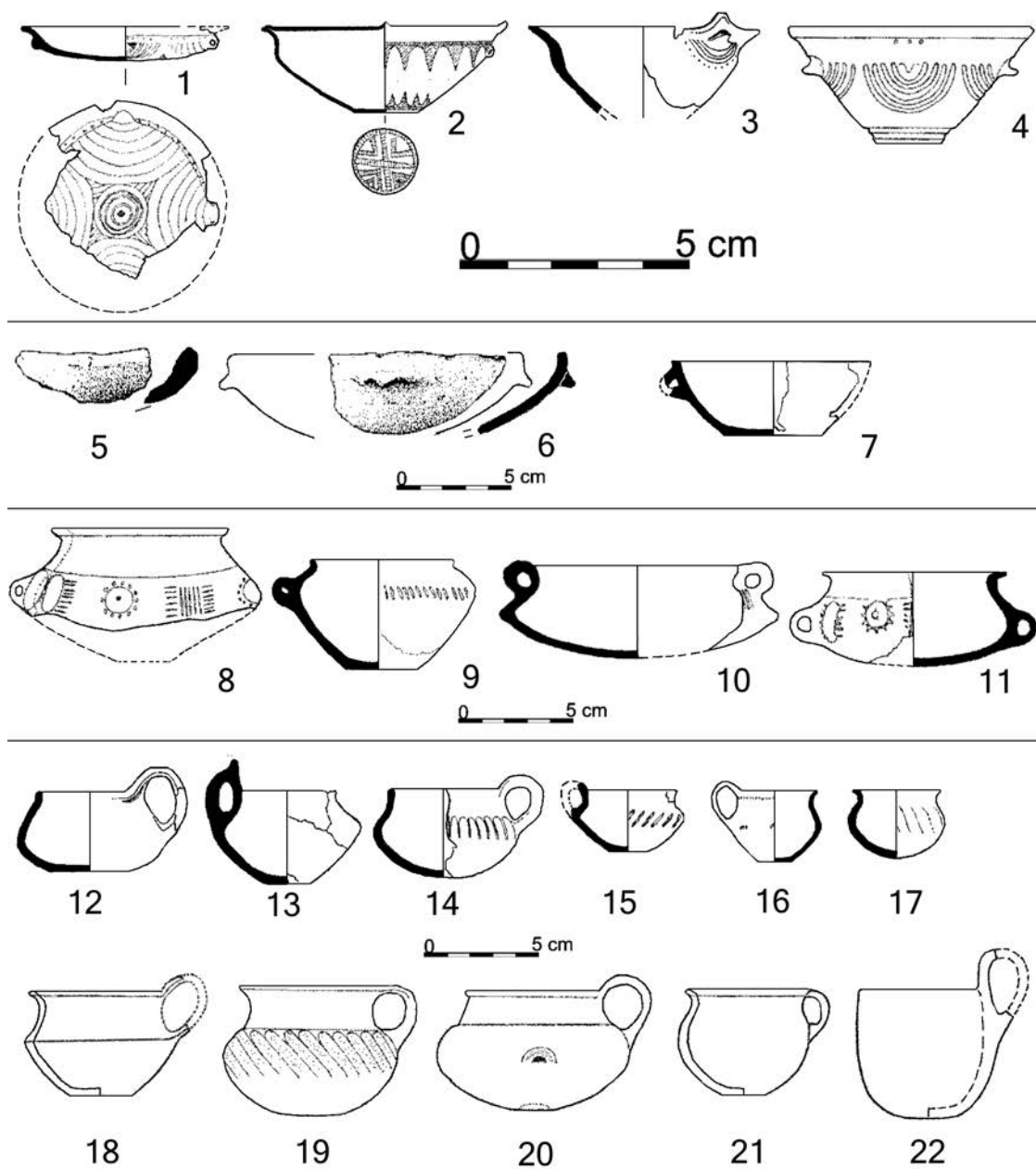
2. kép

A Hajdúbagos/Pi^ocolt-Cehăluș csoportra jellemző edényformák. Fazekak (ún. urnák) 1: Csomaköz-Tökös (M6. sír), 2: Szaniszló-Cserepes, 3: Érmihályfalva-Új sárgaföldes gödör, 4: Hajdúszoboszló-Vasútállomás, 5: Piskolt-Homokos domb. Virágcserep és hordó alakú edények: 6: Szaniszló-Legalő (sír), 7: Érmihályfalva-Új sárgaföldes gödör, 8-9: Piskolt-Homokos domb

Fig. 2

Shapes characteristic for the Hajdúbagos/Pi^ocolt-Cehăluș Group. Pots (so-called urns) 1: Ciume^oti-Bostănerie, grave M6, 2: Sanislău-La Hărburi, 3: Valea lui Mihai-Új sárgaföldes gödör, 4: Hajdúszoboszló-Railroad station, 5: Pi^ocolt-Homokos domb. Flower pot and barrel shaped vessels: 6: Szaniszló-Pă^oune (grave), 7: Valea lui Mihai-Új sárgaföldes gödör, 8-9: Pi^ocolt-Homokos domb

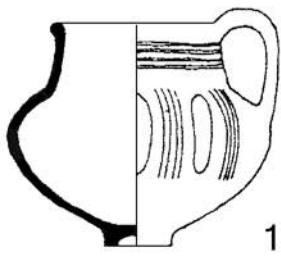
3. kép

Hajdúbagos/Pișcolt–Cehăluț csoportra jellemző edényformák. Tálak 1: Érmihályfalva–Új sárgaföldes gödör, 2: Érendréd–tsz. istállók, 3: Pișcolt–Homokos domb, 4: Ákos–Veres rét. Maroktálak és behúzott peremű tálak: 5–6: Pișcolt–Homokos domb, 7: Magyarcsaholy–Telek. Tálalók: 8, 10–11: Pișcolt–Homokos domb, 9: Érmihályfalva–Új sárgaföldes gödör. Bögrék (csészék): 12, 22: Magyarcsaholy–Telek, 13–15, 17–21: Pișcolt–Homokos domb, 16: Pișcolt–Református templomkert

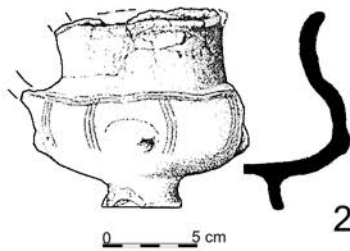
Fig. 3

Shapes characteristic for the Hajdúbagos/Pișcolt–Cehăluț Group. Bowls 1: Valea lui Mihai–Új sárgaföldes gödör, 2: Andrid–Stables of the Cooperative Farm, 3: Pișcolt–Homokos domb, 4: Acâș–Veres rét. Bowls with inverted rim: 5–6: Pișcolt–Homokos domb, 7: Cehăluț–Telek. Biconical vessels: 8, 10–11: Pișcolt–Homokos domb, 9: Valea lui Mihai–Új sárgaföldes gödör. Mugs (cups): 12, 22: Cehăluț–Telek, 13–15, 17–21: Pișcolt–Homokos domb, 16: Pișcolt–Calvinist Church-yard

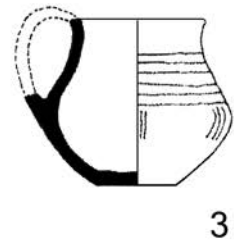

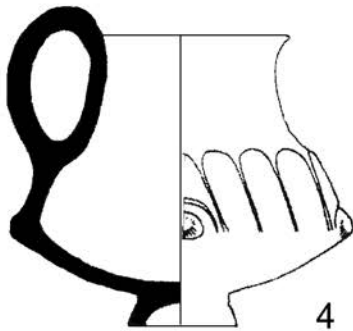
1

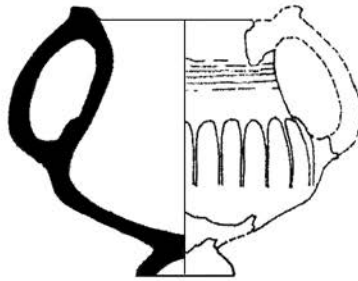
2

3

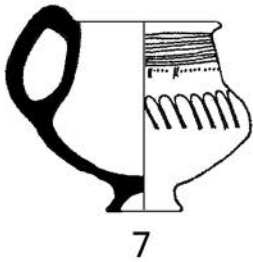
4

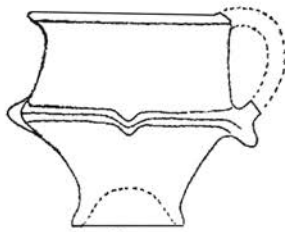
5

6

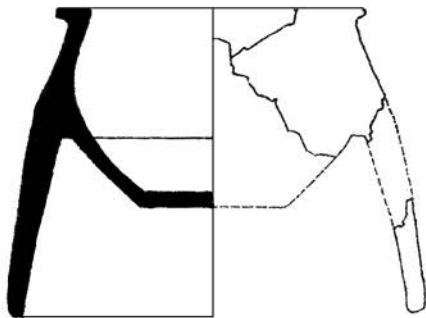
7

8

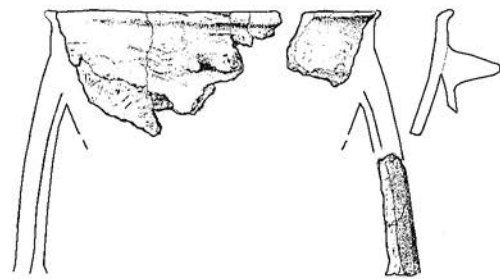

9

10

0 5 cm

11

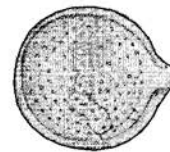
12

0 5 cm

13

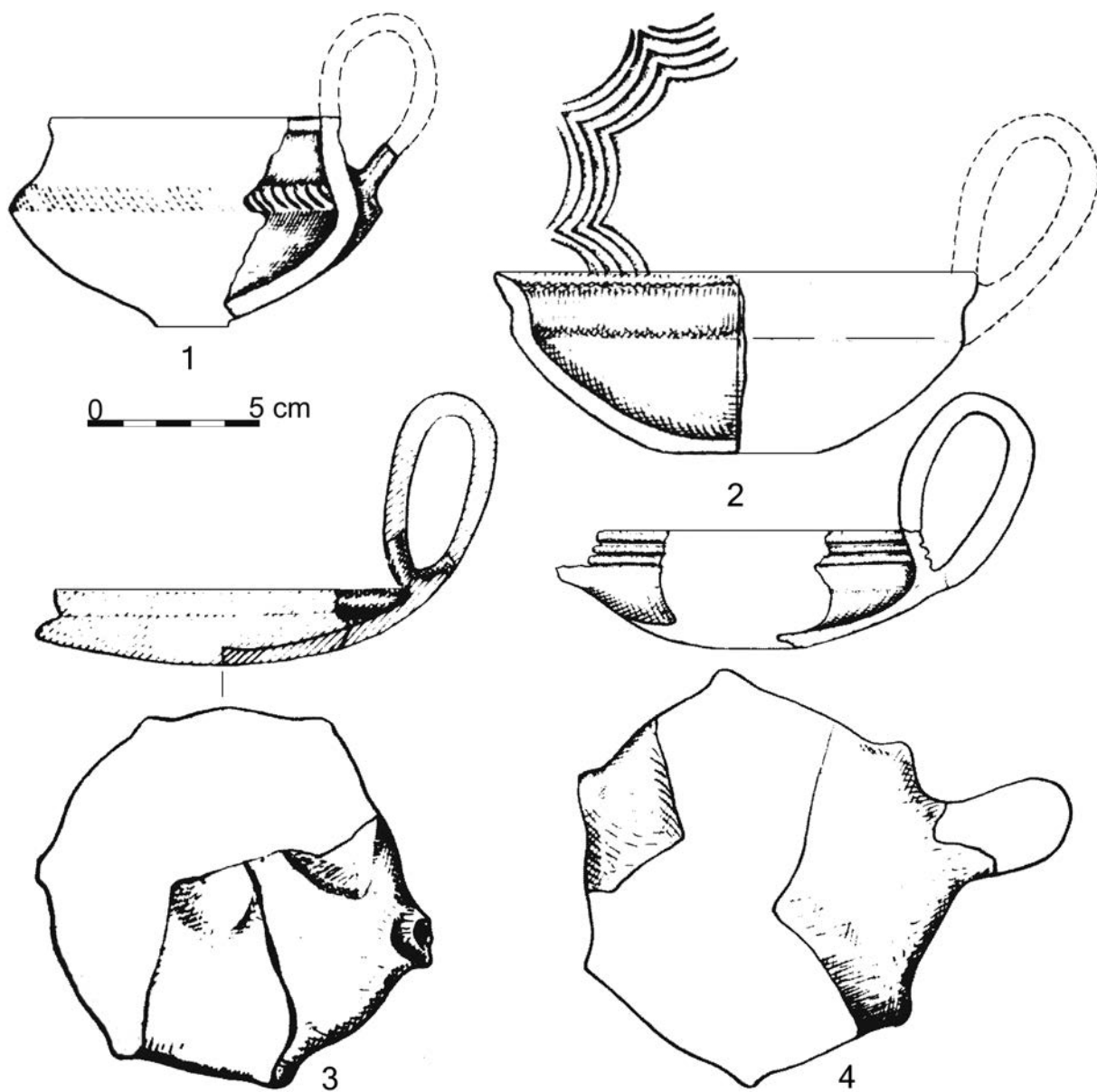
14

4. kép

Hajdúbajos/Pișcolt–Cehăluț csoportra jellemző edényformák. Kancsók, kannák: 1: Érendréd–Rende^o telek, 2: Csomaköz–Régi római katolikus temető, 3: Börvely–Kendergyár, 4–7, 9: Pișcolt–Homokos domb, 8: Magyarcsaholy–Telek. Hordozható tűzhelyek (Pyraunos): 10: Mezőfény–Várkúti kert, 11: Ákos–Veres rét. Egyedi tárgyak: 12: Lukácsfalva–Határörök útja, 13: Ákos–Veres rét, 14: Körösszakál–Gál tanya

Fig. 4

Shapes characteristic for the Hajdúbajos/Pișcolt–Cehăluț Group. Jugs, ewers: 1: Andrid–Grădina lui Rendes, 2: Ciume^oti–Old Roman Catholic cemetery, 3: Bervenii–Hemp Factory, 4–7, 9: Pișcolt–Homokos domb, 8: Cehăluț–Telek. Portable hearths (Pyraunos): 10: Foenii–Várkút garden, 11: Acăs–Veres rét. Individual objects: 12: Lucăceni–Határörök Street, 13: Acăs–Veres rét, 14: Körösszakál–Gál tanya

5. kép

Szániszló V.–Csomaköz/Bere, material of the Kovács Collection (1977)

Fig. 5

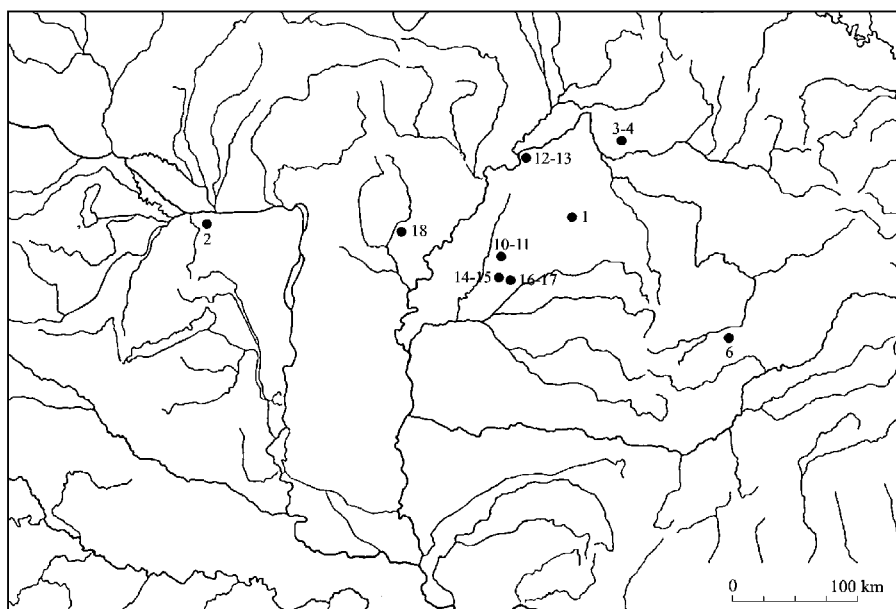
Sanislău V– Ciume^oti/Berea, material of the Kovács Collection (1977)

Adatok a honfoglalás kori tausírozott kengyelek kérdésköréhez (A levélmintákkal díszített kengyelek)

Horváth Ciprián

A honfoglalás kori régészeti leletanyagot áttekintve többféle féंबरakással¹ díszített tárgycsoportot fedezhetünk fel. Legnagyobb számban kengyeleken találjuk nyomát, de feltűnik az ugyancsak lószerszám részét alkotó zablákon, a közelharc fegyverei² közül a szablyákon, sőt került már elő ezzel a technikával díszített övcsat és kolomp is.

A különböző díszítési technikákkal más-más csoportokba sorolható mintákat hoztak létre az egykori mesterek, melyek közül most az ütemesen sorakozó, levél alakú³ mintákkal díszített típusal foglalkozom. E berakásnak az alábbi példáit ismerem a Kárpát-medencéből (1. kép):⁴

1. kép / Fig. 1

1: Balkány–Verébsár-dűlő, 2: Bana–Ördögásta hegy, 3–4: Beregszász / Beregovo–Kishegy, 6: Kolozsvár / Cluj-Napoca–Zápolya utca, 10–11: Püspökladány–Eperjesvölgy, 12–13: Rakamaz–Strázsadomb, 14–15: Sárrétudvari–Hízóföld, 16–17: Sárrétudvari–Poroshalom, 18: Tarnaörs–Szentandrás határ

¹ Az egyes féंबरakási technikákat összefoglalja: BORN 1994.

² E körben nem szerepeltetem a kétélű kardokat, mert azok valószínűleg nem helyi gyártásúak (KOVÁCS 1990. 43–45., KOVÁCS 1995.), így vélhetően berakásukat sem Kárpát-medencei ötvös készítette.

³ E minták megnevezése az egyes publikációkban eltérő lehet, pl. csepp, mandula, farkasfog, palmetta, szív.

⁴ Roska Márton a Fejér megyei Battán előkerült két honfoglalás kori kengyelről tudósít, melyek szárainak előoldalára arany szívvidomot préselt egykori készítője (ROSKA 1943. 140–141.). Roska más adatot nem közöl a kengyelekről, azok nem szerepelnek a honfoglalás és kora Árpád-kori leletkataszterben (FEHÉR-ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962.), így ezek értékelése bizonytalan.

2. kép

Balkány–Verébsár-dûlő

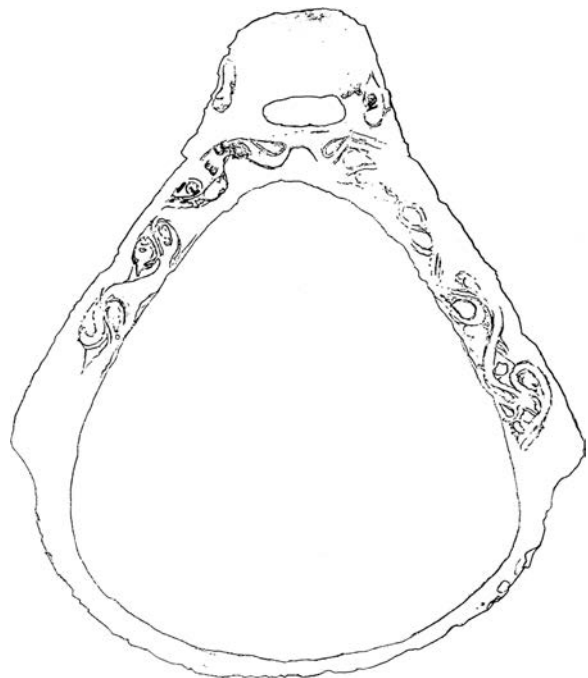
Fig. 2

Balkány–Verébsár-dûlő

2. Bana–Ördögásta hegy 1. sír:

A kengyelnek csupán töredéke került elő, az ívelt talpaló és a lapos szár egy darabja, melyen a fül egy – a szárral egybekovácsolt, ám annak ívéből kiemelkedő – részlete is megtalálható. Ez alapján a kengyel egykor legyező alakú lehetett. A szár előoldalán tausírozás maradványai láthatók. A kengyel a temetkezést közreadó publikációban aranyberakásosként szerepel (KISS–BARTHA 1970. 223.), így közölte Vékony Gábor is (VÉKONY 1999. 198.). Az új-rarestaurálás ezüstlemezes tausírozást mutatott ki (RÉVÉSZ 2001. 42. 117. j.). A kengyelen Költő László vizsgálata olyan szív alakú berakást állapított meg, mint a Magyar Nemzeti Múzeumban található, ismeretlen lelőhelyről származó kengyeleken (VÉKONY 2002. 34.). A kengyeltöredéken vékony sárgás

1. Balkány–Verébsár-dûlő: Legyező alakú vaskengyel. Szárai laposak, talpalója ívelt, három bordával erősített. Trapéz alakú füle téglalap alakban áttört, szárrakkal való találkozási helyénél jelképes nyakkiképzés látható. A kengyel elülső oldalának szárait ezüstlemezes keretbe foglalt, a kengyel füle felé mutató, rövid száron ülő leveles berakások díszítik, melyek közül kettő – a kengyelszűj számára kialakított áttörés alatt – csúcsával érintkezik. A kengyel szárainak külső oldalával párhuzamosan vékony, enyhén ívelt szalag fut, mely a fül oldalához ívesen kanyarodik vissza. A két lemez között a kengyel eredeti színe látható. A kengyel fülének két oldalán egy-egy vékony, levél alakú ezüstberakás helyezkedik el. A minta aszimmetrikus, a bal száron 9, míg a jobb száron csak 8 levél látható.⁵ Szórvány (FODOR 1996. 129–130. 1 kép). (2. kép)

3. kép

Jósa András Múzeum, ismeretlen lelőhely

Fig. 3

Jósa András Museum, unknown site

⁵ A kengyel leírólapján szereplő információk szerint „Ezüsttel és rézzel (?) tausírozott”; ezzel szemben Fodor István beszámolója szerint „az ezüstberakás felületét aranyozták” (FODOR 1996. 130.). A kengyel fotóján néhol megfigyelhető színbeli eltérés a szárat borító ezüstlemezes keret és annak levél alakú berakásai, valamint a szárok szélén futó enyhén ívelt, horgas végű berakás között. Ez utóbbiak sárgásak. Az 1996-os publikációban megjelent rajz nem minden ponton egyeztethető össze a kengyel fotójával, leírásomat így a fotó alapján adtam. Ugyancsak eltérő a két helyen feltüntetett méret is: a leírólapon 17,3x15,5 cm, míg a kengyelt közreadó publikációban 17,7x14 cm szerepel (FODOR 1996. 130.). A kengyel fotóját és rövid ismertetését tartalmazó leírólapját Istvánovits Eszter (JAM) bocsátotta rendelkezésemre, fogadja érte köszönetem!

fémszálberakás és ezüstlemez berakás nyomai látszanak, az ezek által kirajzolt egykori minta szabad szemmel ma már megállapíthatatlan. H: 12,5 cm.⁶

3–4. *Beregszász–Kishegy (Beregovo, Ukrajna) 2. sír:* Legyező alakú vaskengyel pár. Szárak lapos, talpalójuk ívelt, fülük egykor valószínűleg trapéz alakú lehetett, téglalap alakú áttöréssel. A kengyelek szárát az elülső oldalon ezüstlemez berakás díszíti: csúcsukkal kifelé mutató, levél alakú, üresen hagyott mezők, melyek közepében egy-egy ugyancsak levél alakú aranyozott ezüstberakás látható.⁷ Az így kialakított minta ütemesen sorakozva kitölti az egész felületet. Az egyik kengyel töredékes, füle, valamint szára egy darabja hiányzik. A berakás mindkét kengyelen hiányos. Az épebb példány m: 18,6 cm, sz: 14,7 cm (JANKOVICH 1943. 101. XXV. tábla, FODOR 1996B. 131., KOBÁLY 2001. 205–207. 7–8. kép).

5. *Jósa András Múzeum, ismeretlen lelőhely:* Legyező alakú vaskengyel. Füle trapéz alakú, ovális áttöréssel. Szárak laposak, talpalója ívelt. A szárat ezüstlemez berakás díszíti, mely hullámszalagot utánozó mintát jelenít meg. A felületet kettéosztó, hullámosan kanyargó indához annak mindkét oldalán rövid száron ülő levelek kapcsolódnak. A fül két szélén pedig egy-egy ugyancsak levél alakú berakás helyezkedik el.⁸ (3. kép)

6. *Kolozsvár–Zápolya utca (Cluj-Napoca, Románia) 11. sír:* Legyező alakú vaskengyel. Szárak laposak, talpalója ívelt, három bordával erősített. Trapéz alakú fülét, melyet a kengyelszív számára téglalap alakú áttöréssel láttak el, alig bemélyedő, jelképes nyak választja el a száráktól. A kengyel előoldalának külső és belső szélét vékony, díszítetlen szegély övezi. Köztük ezüstlemez berakás található, melyből 19 csúcsával kifelé álló levél alakú mintát vágtak ki. Az így keletkezett üresen maradt részek közepében ugyanolyan, de kisebb aranyozott vörösréz berakások helyezkednek el. A kengyel fülének szélén díszítetlen sáv fut, majd egy-egy külső oldalán egyenes, belsően pedig karéjos kialakítású ezüstlemez berakás látható. M: 17,5 cm, sz: 14,2 cm (LÁSZLÓ 1943. 16–17. II. tábla, BÓNA 1986. 39–40. kép). (4. kép)

7–8. *Magyar Nemzeti Múzeum, ismeretlen lelőhely:* Legyező alakú vaskengyel pár. Fülük trapéz alakú, a kengyelszív számára téglalap alakú áttöréssel. Szárak lapos, talpalójuk ívelt. A kengyelek mindkét oldala tausírozással díszített. A szárat elülső oldalába lemélyített helyekre csúcsukkal a szár külső oldala felé mutató, levél alakú vörösréz lemezeket helyeztek. A fül alatt egy nagyobb, a száron négy-négy kisebb található. Az egyik kengyelen a fül alatt lévő berakás magasabb a többinél, míg a másikon magasabb és szélesebb is. A vörösréz lemezek háromlevelű palmetták láthatók, a levelek erezetét ponttal lezárt egyenes vonal jelöli, a háttér poncolás tölti ki. A lemezek felülete aranyozott. A levél alakú mezőket, valamint a szárat külső és belső oldalát, a fül karéjos szélét díszítetlen szegély övezi. A szár külső oldalán lévő szegély egészen a fül felső oldaláig tart. Az ezek közti részekben ezüstlemez, a fül karéjos részeiben pedig félkör alakú ezüstlemez helyezkednek el. A szár és a talpaló találkozásánál ezüsthuzal berakások láthatók. A kengyelek hátoldala is díszített, bár az első oldalnál szegényesebben. A fül két szélét és a kengyelszárat díszítik ezüsthuzalok, illetőleg félkör alakú ezüstberakások. M: 16,3 cm. Szórvány (LÁSZLÓ 1943. 18–19., RÉVÉSZ 1996A.). (5. kép)

9. *Magyar Nemzeti Múzeum, ismeretlen lelőhely:* Legyező alakú vaskengyel. Trapéz alakú fülét, mely a kengyelszív számára téglalap alakban áttört, alig bemélyedő, jelképes nyak választja el a lapos száráktól.

4. kép
Kolozsvár–Zápolya utca 11. sír
Fig. 4
Cluj-Napoca–Zápolya utca, grave 11

⁶ A kengyeltöredéken egyetlen bizonytalan részlet látható, mely egykor talán levél alakot mintázott.

⁷ A kengyeleken található berakás hiányossága miatt a levelek számát pontosan nem lehet megállapítani, kb. 22–24 lehetett.

⁸ Benke Zsolt (JAM) rajza, melyet Istvánovits Eszter (JAM) bocsátott rendelkezésemre, köszönet érte!

5. kép

Magyar Nemzeti Múzeum, ismeretlen lelőhely

Fig. 5

Hungarian National Museum, unknown site

berakás nyomai láthatók. Hátoldala díszítetlen. M: 16,2 cm. Szórvány (DIENES 1958. 136. 28. ábra, FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962. 480. sz.). (6. kép)

10–11. *Püspökladány–Eperjesvölgy 54. sír*: Legyező alakú vaskengyel pár. Szárak lapos, fülük trapéz alakú, téglalap alakú áttöréssel. Talpalójuk ívelt, egyiké homorú, másiké három bordázatú. Az egyik kengyel szárain csúcsukkal a szár külső oldala felé mutató, levél alakú, vonalas bronzberakások⁹ vannak, melyek közepén egy ugyancsak levél alakú, de az előzőnél kisebb, egybefüggő berakás foglal helyet. A levelek között így a kengyel eredeti színe látható. A kengyel egyik szárát 5, míg a másikat 1¹⁰ ilyen berakás díszíti. A másik kengyel szárain berakás nem figyelhető meg. A szárak külső oldalát, a talpalóhoz közeli részen egy-egy kisebb lyuk töri át. M: 17,6 cm, illetve 17,1 cm, sz: 14,5 cm, illetve 14,8 cm (NEPPER 1996. 248. 5. kép, NEPPER 2002. 138–139. 144. tábla). (7. kép)

12–13. *Rakamaz–Strázsadomb A (?) sír*: Legyező alakú vaskengyel. Füle trapéz alakú, a kengyelszíf számára téglalap alakú áttöréssel, melyet jelképes nyak választ el a szártól. Szárjai laposak, talpalója ívelt.

6. kép

Magyar Nemzeti Múzeum, ismeretlen lelőhely

Fig. 6

Hungarian National Museum, unknown site

⁹ A kengyel pár korábbi leírásában (NEPPER 1996. 248.) ezüstberakás szerepel.

¹⁰ A kengyelekről közzétett fotón a díszítetlen éppen a másik kengyel szárának berakásos részét takarja el, így annak csupán apró részletét látatva.

7. kép

Püspökladány–Eperjesvölgy 54. sír

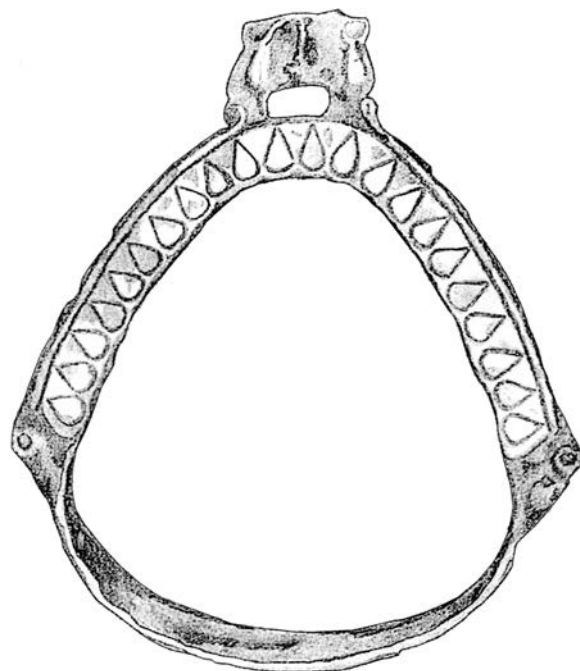
Fig. 7

Püspökladány–Eperjesvölgy, grave 54

fut a kengyel fülének alsó harmadáig, ahol az a fül külső oldalán kialakított három karéj közül az alsó középhez hajlik vissza. Ezzel párhuzamosan egy vékony, díszítetlen sáv látható, majd egy széles ezüstlemez berakás, mely a szár belső oldaláig tart. Ebben csúcsukkal kifelé álló, levél alakú, üresen hagyott mezők találhatók, melyek közepében egy-egy ugyancsak levél alakú, aranyozott ezüstlemez berakás helyezkedik el, szám szerint 22. A kengyel fülén, a kengyelszív által elfedett rész két oldalán egy-egy felezett levél alakú, aranyozott ezüstlemez látható. A másik kengyelen egykor hasonló berakás lehetett, ez azonban a korrózióval együtt levált, s nem került elő. M: 17,5 cm, sz: 14,6 cm (FODOR 1996C. 117. 11. kép, RÉVÉSZ 1999. 88.).¹¹ (8. kép)

14–15. *Sárrétudvari–Hízóföld 41. sír*: Trapéz alakú vaskengyel pár. Fülük rombusz alakú, megközelítőleg téglalap alakú áttöréssel. Szárjuk téglalap átmetszetű, talpalójuk ívelt, három bordával erősített. A kengyelpárok elülső oldalát ezüstberakással díszítették.¹² A jobb megtartású kengyel szárainak belső oldalán levél alakú, ütemesen sorakozó ezüstberakások találhatók (40 db), melyek csúcsainál a kengyel külső oldalával párhuzamosan futó, a fül alsó feléhez ívesen visszakanyarodó ezüstlemez berakás látható. Ennek felületén apró, megközelítőleg kerek pontokban a vas eredeti színe látszik. M: 17,2 cm, illetve 16,3 cm, sz: 12,2 cm, illetve 12,3 cm (NEPPER 1996A. 259. 6. kép, NEPPER 2002. 303. 237. tábla). (9. kép)

16–17. *Sárrétudvari–Poroshalom 1. sír*: Legyező alakú vaskengyel pár. Szárjuk lapos, fülük trapéz alakú, téglalap alakban áttört. Talpalójuk ívelt, három bordával erősített. A kengyelpár előoldalának szárain csúcsukkal kifelé mutató, levél alakú bronzberakások láthatók (23 és 21 db), melyet a kengyelcsárok belső, valamint külső oldalával párhuzamosan futó, a külső oldal felől indulva a berakásokat körülkerítő vékony

8. kép

Rakamaz–Strázsadomb A(?) sír

Fig. 8

Rakamaz–Strázsadomb, grave A(?)

A szárak talpaló felőli végein egy-egy kis lyuk látható. A kengyel előoldala tausírozással díszített. Szárainak külső oldalával párhuzamosan egy-egy aranyozott ezüstberakás

¹¹ A kengyel csupán feltételesen sorolható az A sír leletei közé.

¹² A jobb megtartású kengyel rajza (NEPPER 2002. 237. tábla) és annak 6 évvel korábban megjelent fotója (NEPPER 1996A. 259. 6. kép) a díszítés tekintetében nem minden ponton egyeztethető össze egymással. Leírásomat a fotó alapján adom.

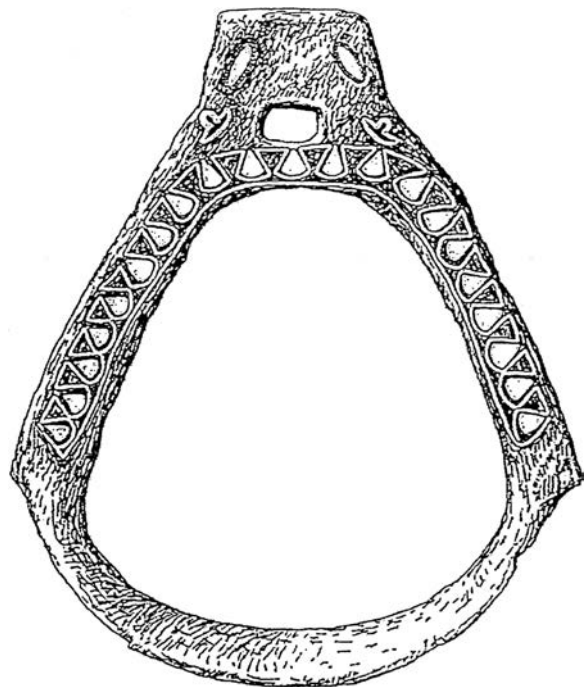

9. kép
Sárrétudvari–Hízó föld 41. sír
Fig. 9
Sárrétudvari–Hízó föld, grave 41

10. kép
Sárrétudvari–Poroshalom 1. sír
Fig. 10
Sárrétudvari–Poroshalom, grave 1

11. kép
Sárrétudvari–Poroshalom 1. sír
Fig. 11
Sárrétudvari–Poroshalom, grave 1

bronzszálas keret övez. A fülön egy-egy árpa-szem alakú tömör, és egy-egy hármás levél-csokrot ábrázoló, közepén üresen hagyott, vékony bronzszál berakás látható. A mintázat a talpaló és a szár találkozásától indulva, ütemesen sorakozva tölti ki a ezt felületet. M: 17,5 cm, illetve 17,8 cm, sz: 14,8 cm, illetve 14,2 cm (NEPPER 1996B. 279. 9. kép, NEPPER 2002. 395. 344. tábla). (10–11. kép)

18. *Tarnaörs–Szentandrás határ:*
Legyező alakú vaskengyel. Füle trapéz alakú, felső oldala egyenes, két széle karéjos kialakítású. Fülét, mely a kengyelszűj számára téglalap alakban áttört, jelképes nyak választja el lapos száraitól. Talpalója ívelt. A kengyel ezüsttel tausírozott. Az elülső oldalon, a fül két oldalán, annak karéjos kialakításához

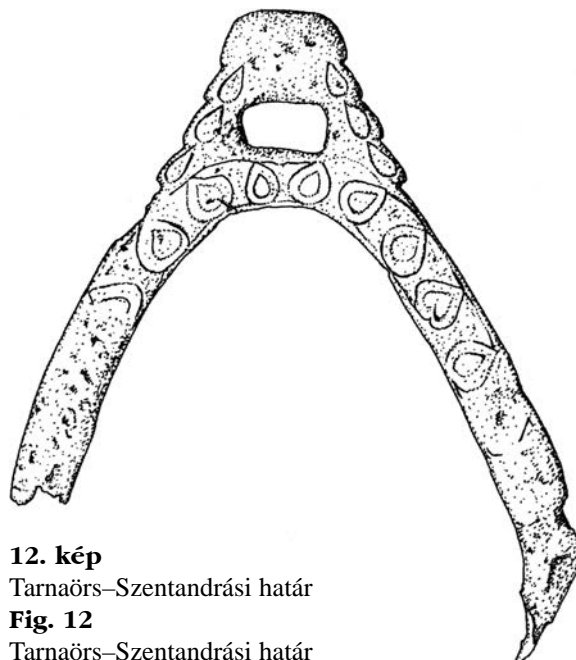
igazodva 3–3 levél alakú lemezberakás maradványa látható. A szárazon – annak csaknem teljes szélességében – egykor bizonyára összefüggő lemezborításban csúcsukkal kifelé álló, levél alakú, üresen hagyott mezők találhatók, melyek közepében egy-egy ugyancsak levél alakú berakás helyezkedik el.¹³ A kengyel szárainak hátoldala is díszített, külső oldalához közelebb félköríves, a másik oldalon egyenes vonalú lemezberakás látható. Hiányos. M: 15,9x14,1 cm (RÉVÉSZ 2008. 276. 204–205. kép, 67. tábla). (12. kép)

Technikai kivitel

A kérdést illetően a szakirodalomban a vizsgált kengyelekkel kapcsolatban többféle technikai megoldás szerepel.¹⁴ Ötvöstechnikai ismeretek hiányában magam csupán néhány jellemző részlet ismertetésére vállalkozom.

Nagyon jellegzetes a berakott lemez szélén futó vékony, kissé bemélyedő árok, mely a Kolozsvár–Zápolya utcai, a Magyar Nemzeti Múzeum mindkét ismeretlen lelőhelyű kengyelén, a Rakamaz–strázsadombi és a Tarnaörs–szentandrásai darabon megfigyelhető.¹⁵ E vonal a fém lezárásáról árulkodik. Látható, hogy a díszítő célzatú lemezt annak csaknem a szélénél egy vékony, vésőszerű eszközzel bekalapálták egy, az alapfémbe futó keskeny árokba, mely a minta vagy a keret körvonalát adja. Így rögzítették a lemezt. E technika feltűnik más lemezes tausírozású kengyelen is. Ehhez kapcsolódik, hogy több esetben – pl. Beregszász, Kolozsvár, Magyar Nemzeti Múzeum ismeretlen lelőhely, Rakamaz – helyenként enyhén domború a levél alakú berakás felülete.¹⁶ Ezeknél a kengyeleknél tehát nem az egész lemezt „kalapálták” az alapfémbe, hanem csupán a szélét az ott futó árokba. A Magyar Nemzeti Múzeum másik, díszesebb kengyelpárján viszont a lemezt valóban egy – a száraz síkjához viszonyítva – mélyebb helyre illesztették. A berakás szélét itt is a fent leírt vékony árok zárja. Az alapfémbe ágyazódik a berakás a püspökladányi és mindkét sárrétudvari kengyelpár esetében.

Feltétlenül figyelemre méltó, hogy e növényi minta több esetben ún. bichromikus (GUßMANN 1994. 135.) technikával született meg: réz és ezüst, illetve arany és ezüst egyidejű alkalmazásával. E kettős anyagfelhasználás a honfoglalás kori tausírozott tárgyakon rendkívül ritka, az általam ismert leletanyag alapján e kengyeleken kívül példát csupán a lemezes és ún. kalászmintás berakással díszített tárgyak esetében találtam.¹⁷ A különböző fémek alkalmazását utánozhatja az

12. kép
Tarnaörs–Szentandrás határ
Fig. 12
Tarnaörs–Szentandrás határ

¹³ A berakás hiányossága miatt ennek pontos számát nem tudom megállapítani, egykor kb. 14 lehetett.

¹⁴ „... a szárazon vagy a fülnél díszítésként poncolt lemez bekalapálása” (BALINT 1976. 136.). „az előrajzolt mintát kivájták, majd az ezüstlemezt a felületre és a vajatokba bekalapálták” (FODOR 1996. 129.). „A felületükbe ... csepp vagy szív alakú mélyedéseket kalapáltak, s ezekbe arany-, ezüst- vagy vörösréz lemezeket illesztettek” (RÉVÉSZ 1999. 91.). „... kengyeleiket is gyakran díszítették ... ötvösmunkával ékessé tett lemezek ráforrasztásával (Balkány, ... Rakamaz–Strázsadomb A. sír? ...)” (KOVÁCS 2003. 335.).

¹⁵ Megfelelő fotó hiányában nem értékelhetőek az alábbi kengyelek: Balkány–Verébsár dűlő, Beregszász–Kishegy 2. sír, Jósa András Múzeum ismeretlen lelőhely.

¹⁶ A tarnaörsi kengyelen nem maradt meg épségben egyetlen lemezberakás sem. Ezt okozhatta természetesen a korrózió is.

¹⁷ Réz és ezüst egyidejű alkalmazása díszíti a Beregszász–kishegyi 1. sír szabljáját, a Karos–eperjesszögi I. temetőből előkerült kengyelpárt, valamint a Tiszavasvári–Aranykerti tábla 1. sírjának szabljáját (vö. DIENES 1996., RÉVÉSZ 2005. 180.).

ezüstberakás aranyozása is, mely azonban itt nem a háttér, hanem magának a mintának a felületén helyezkedik el.

A lemezes kerettel ellátott kengyeleken a díszítés rendszerét tekintve csupán kisebb szerepet kapott a vas eredeti színe, hiszen az olykor kevésbé látszik a kengyelek szárain. A háttérrel tehát itt nem annyira ez alkotta, hanem sokkal inkább a keretező lemezborítás, szemben a hagyományos értelemben vett tausírozással, ahol a berakás a fém eredeti színe által érvényesült. Olyan benyomást kelt, mintha az egykori készítőik teljes nemesfém bevonásra törekedtek volna, így a vas eredeti színe – a kengyelek díszített részén – csupán a keret és a levelek közti részen tűnik fel.

Érdeemes néhány apró részlet erejéig foglalkoznunk magukkal a berakásos kengyelekkel, melyek szinte kizárólagosan a legyező alakú típushoz tartoznak.¹⁸ Egy ilyen részlet az alig bemélyedő, jelképes nyak, mely a vizsgált kengyelek közül a balkányi és a Kolozsvár–Zápolya utcai kengyeleken figyelhető meg (2. és 4. kép).¹⁹ Az másik ilyen jegy a Rakamaz–strázsadombi, a Magyar Nemzeti Múzeum mindkét ismeretlen lelőhelyű és a tarnaörsi kengyelen található. Fülük oldalsó része – kisebb-nagyobb mértékben – karéjos kialakítású (5–6., 8., 12. kép).²⁰ Úgy vélem e két – legyező alakú kengyelek körében ritkábban megfigyelhető – jegy ugyancsak az egykori mesterek igényes munkájáról tanúskodik. A Magyar Nemzeti Múzeum ismeretlen lelőhelyű darabjai, a Püspökladány–eperjesvölgyi és a Rakamaz–strázsadombi kengyelek szárainak talpaló felőli végénél látható egy-egy apró lyuk (6., 8. kép). Ezek vagy a téli hideg elleni védekezésül szolgáló nemez vagy textil felerősítésére szolgáltak (DIENES 1958. 136–137.), vagy díszítő célzatú színes szalagokat fűztek bele (FODOR 1996c. 117.). Esetleg évszaktól függően változtatva a kettőt.

A jelenleg ismert leletanyag alapján úgy tűnik, hogy e növénymintás berakás a legyező alakú kengyelek jellemzője. Bár a típus körében ettől eltérő – pl. geometrikus vagy farkasfog alakú – berakásra is van példa, mégis a levélmintás díszítés dominál. Más kengyelformák esetében annak ellenére nem terjedt el nagyobb mértékben, hogy bizonyos típusok szélesebb szárjai lehetőséget adtak volna a díszítés kialakítására. Ez mindenképp figyelemre méltó.

A kengyelek általam tárgyalt variánsa csupán hat esetben került elő párban, ezek közül mindkét példányon 4 esetben volt megfigyelhető díszítés. Rossz megtartásuk miatt mindössze két olyan kengyelpár nevezhető meg, amelyen a díszítés nagyobb részt épen maradt, s összehasonlítható egymással. Az egyik a Sárrétudvari–poroshalmi, ahol a két kengyel díszítése között eltérés mutatkozik a levelek számát tekintve: egyikén kettővel kevesebb van (10–11. kép). Ennek alapján joggal merül fel a lehetőség, hogy a kengyelek díszítése között – nem annak rendszere és tartalma, hanem pl. az egyes díszítőelemek számát tekintve – eltérések is lehettek egykor.²¹ Egy-egy kengyel esetében – mint azt a balkányi igazolja – a minta aszimmetrikus is lehet.

---

¹⁸ A kengyeltípus jellegzetességeit Révész László (RÉVÉSZ 2001. 36.) foglalta össze: „... füle trapéz alakú, felső széle minden esetben egyenes vagy enyhén ívelt. A fül külön nyak nélkül, tompaszögben vagy ívelten kapcsolódik a szárakhoz, melyek az esetek döntő többségében laposak, de előfordul a négyzetes átmetszetű szárkiképzés is. A talpaló széles, ívelt, homorú.”

¹⁹ Rossz megtartása miatt a Beregszász–kishegyi kengyelpár esetében nem határozható meg, hogy volt-e.

²⁰ A Beregszász–kishegyi kengyelpár e szempontból sem értékelhető.

²¹ Olykor kisebb-nagyobb mértékben maguk a kengyelek is eltérnek egymástól, pl. a püspökladányi 54. sírból származó kengyelpár egyik darabjának talpalója homorú, míg a másiknak a közepén is fut egy borda.

A kengyelek használóinak köre

A kengyelek többségükben szórványként vagy hiányos összetételű, nem szakember által megmentett leletegyüttesekből származnak,²² ami megnehezíti használók körének pontosabb behatárolását.²³ Kísérőmellékleteiket tekintve a jelképes lovas temetkezések mellett lovat is áldoztak három esetben. Két sír tartalmazott veretes lószerszámot. Férfiakat tekintve nem meglepő a fegyverzet különböző elemeinek megléte, minden hitelesen feltárt sírban volt valamilyen fegyver: a hatból négyben szablya is, míg a legáltalánosabb az íjászfelszerelés. Három sírban volt veretekkel díszített öv, ezek közül egyben tarsolylemez is. Sírjaikból szinte semmilyen ékszer nem került elő. A két legprovinciálisabb kivitelű kengyel kísérőmellékletei voltak a legszegényesebbek. A kengyelek kivitele azonban nem feltétlenül állhatott mindig ilyen összefüggésben a sírból származó leletek minőségével és mennyiségével, hiszen például a Sárrétudvari–poroshalmi sír is igen gazdag leleteket szolgáltatott (1. táblázat). E kengyelek használóinak többsége életében valószínűleg a tehetősebbek körébe tartozott.²⁴ Ezt már önmagában a díszes kengyel is alátámasztani látszik, hiszen a honfoglalás kori kengyelek legszebb darabjai ezek között találhatók.

A hitelesen feltárt sírok mindegyikében férfi nyugodott. Életkori mutatóikat tekintve az ismert – sajnos csupán kisszámú – adat felnőtt személyekről tanúskodik. Közismert, hogy a nők és a gyerekek által használt kengyelek biztonsági okból kisebbek voltak (DIENES 1966. 230.). Az egykori birtokosainak nemi hovatartozását azonban a szórványként vagy bizonytalan körülmények között előkerült legyező alakú kengyelek mérete²⁵ alapján nehéz lenne kétséget kizáróan megállapítani, hiszen 16,6 cm-es példány női sírban²⁶ is előfordult. A hiteles feltárások alapján azonban valószínűbbnek tűnik, hogy e kengyelek férfiak birtokában lehettek.

Ezek a kengyeleken a kovácsolt vasmunka mellett a finomabb technikai eljárást igénylő nemesfémberek is feltűnik. Egy-egy tárgy értéke nyilván több szempont függvénye, e kengyelek megbecsültségét valószínűleg kivitelük adta, hiszen a készítésükhöz felhasznált nemesfém mennyisége meglehetősen csekély volt.

²² Balkány–Verébsár-dűlő, Bana–Ördögásta hegy 1. sír, Beregszász–Kishegy 2. sír, Jósa András Múzeum, ismeretlen lelőhely, Magyar Nemzeti Múzeum ismeretlen lelőhely mindkét pár, Rakamaz–Strázsadomb A(?) sír, Tarnaörs–Szentandrás határ.

²³ Noha a sír leleteiből az illető életében meglévő vagyoni, társadalmi helyzetére következtető módszert többször érték kritikák, mégis – magából a tárgy vizsgálatából adódó következtetéseket leszámítva – ez az egyetlen, melyből jelen esetben több-kevesebb információt nyerhetünk: „... errefelé (ti. a Kárpát-medencében – H. C.) minden szerves anyagból készült tárgy elpusztul a földben ... s pl. egy gazdag fejjel, díszes ruhában, gondosan megmunkált lábbelivel, a lábhoz tett selyemvégekkel eltemetett előkelő asszony a régész rendszerezésében akár a közösség legszegényebbjei közé is kerülhet, mert a felsoroltakból csak az öv vaskarikája marad ránk.” (BÁLINT 1990. 222.) „... tisztázatlan ugyanis a kérdés módszertani oldala: a mellékletek gazdagsága mennyiben jelzi a halott társadalmi helyzetét, s mennyiben tükröz egyedi, egyéni szempontokat ...” (BÁLINT 1995. 122.) „Külön vizsgálatot igényelne annak megállapítása, mely tárgyak kísérték tulajdonosaikat az életből a ravatalra s onnan a sírba. Így tekintve, nem annyira azt szemlélteti a kiállítás (ti. a millicentenáriumi – H. C.), *milyen* volt a honfoglaló előkelők megjelenése, mint inkább azt, *milyennek kívántak látszani* ravatalukon – s feltehetőleg hatalmuk reprezentálásának alkalmi által az életben is.” (MAROSI 1997. 162.)

²⁴ Révész László megállapítása szerint a tausírozott kengyelek nem bírtak rangjelző szereppel (RÉVÉSZ 1996. 46.).

²⁵ Ez az ép(ebb) példányok esetében 16,2 és 17,7 cm között változik. A tarnaörsi kengyel 15,9 cm, azonban itt a talpaló csaknem teljesen hiányzik.

²⁶ Balotaszállás, Felsőbalota–Pap-tanya (RÉVÉSZ 2001. 36–37.).

Kronológia

A legyező alakú kengyelek használata Révész László megállapítása szerint általános volt a X. század folyamán, sőt még a XI. század elején is az egész magyar településterületen (RÉVÉSZ 2001. 36.). A trapéz alakú kengyeltípus elterjedését a X. század második felére helyezi Kovács László (KOVÁCS 1986., KOVÁCS 1986A.); egyes korai példányai azonban már a század 40-es, 50-es éve körül megjelenhettek (RÉVÉSZ 1996. 46.). A berakás felől közelítette meg a kérdést Heinrich-Tamáská Orsolya és Ódor János Gábor, véleményük szerint a kengyelek korai darabjain volt szokásban a lemezes, bichromikus kialakítású növényi díszítőminta alkalmazása (HEINRICH-TAMÁSKA-ÓDOR 2006. 162.). A lemezes tausírozású kengyelek sírokba kerülését Révész László a X. század első kétharmadára helyezi (RÉVÉSZ 2008. 280.).²⁷

A növényi, ütemesen sorakozó mintával tausírozott kengyelek keltezése²⁸ nem könnyű feladat, hiszen köztük több darab is szórvány vagy csupán feltételezen köthető egy bizonyos sírhoz. Korabeli érem egyik kengyellel sem került elő, a temetők közül az alábbiak tartalmaztak ilyen: Püspökladány–Eperjesvölgy,²⁹ Sárrétudvari–Hízóföld.³⁰ Az egyetlen trapéz alakú, leveles berakással díszített kengyelpárral nem került elő más, pontosabb keltezést lehetővé tevő tárgy. X. század közepére – második felére történő keltezése a temetőben elfoglalt helyzete alapján is valószínűnek látszik. A Püspökladány–eperjesvölgyi 54. sír időrendi helyzetére is csupán temetőn belüli fekvése alapján következtethetünk: a X. századi rész szélén található, így ugyancsak a X. század második fele, azon belül inkább a vége jöhet a leginkább számításba. A Sárrétudvari–poroshalmi temetőt M. Nepper Ibolya a X. század elejére keltezte (NEPPER 2002. 403.). A temető leletanyaga azonban tartalmaz olyan tárgytípusokat, melyek esetében a század későbbi időszakát is számításba lehet vennünk.³¹ A Kolozsvár–Zápolya utcai temető keltezése szempontjából figyelemre méltó, hogy az 1. sírből trapéz alakú kengyel is előkerült, e sír tehát aligha keltezhető a X. század második harmada elé (RÉVÉSZ 1996. 123.). Ugyancsak a temető későbbi használatát erősíthetik az 5. sír fülbevalói (MESTERHÁZY 1994. 229.). Nem könnyű pontosabban keltezni a Beregszász–kishegyi 2. sírt és a Bana–Ördögásta hegyi 1. sírt.

²⁷ „A drágább példányoknál a szárazon vagy a fűnél díszítésként poncolt lemez bekalapálása (főként a X. sz. első felében) fordul elő.” (BÁLINT 1976. 136.)

²⁸ Néhány keltezés a korszakkal foglalkozó szakirodalomból: a Bana–Ördögásta hegyi 1. sír Fodor István véleménye szerint a X. század első felében került megásásra (FODOR 1996A. 364.). A Beregszász–kishegyi 2. sírt Mesterházy Károly a X. század első felére – harmadára keltezi (MESTERHÁZY 1990. 237., 241.). A Kolozsvár–Zápolya utcai temetőt használó közösség Bóna István véleménye szerint a honfoglalás után telepedett meg, a sírjaikból előkerült tárgyak egy része keleti kapcsolatot mutat (BÓNA 2001. 76.). A Püspökladány–eperjesvölgyi sírmező M. Nepper Ibolya véleménye szerint a X. század elejétől a XI. század végéig volt használatban (NEPPER 2002. 220.). A Sárrétudvari–hízóföldi temetővel kapcsolatban úgy foglalt állást, hogy az a X. század eleje és a 970-es évek között volt használatban, míg a poroshalmi sírkertet a X. század elejére keltezte (NEPPER 2002. 358., 403.). A Rakamaz–strázsadombi temetőből származó tárgytípusok zöme Fodor István véleménye szerint a X. század első felére – közepére keltezhető, de a temetőben a század utolsó harmadára jellemző szablyamarkolatú kardot is találtak (FODOR 1996C. 111.). A Tarnaörs–szentandrás határban előkerült temetőt Révész László a X. század első felére keltezte (RÉVÉSZ 2008. 280.).

²⁹ I. István (1000–1038), Péter (1044–1046), I. András (1046–1060), Béla dux (1048–1060), I. Béla (1060–1063), Salamon (1063–1074) és I. László (1077–1095) érméi.

³⁰ VII. Konstantinos és II. Romanos (945–959), valamint I. András (1046–1060) érméi, továbbá egy meghatározhatatlan észak-itáliai pénz.

³¹ Ilyen a 9. sírből származó, nagy valószínűséggel nagyobb csüngős veret alsó részeként meghatározható dísz. E típus keleti előzmények hiányában (MESTERHÁZY 1990. 249., BÁLINT 1996. 944.) Kárpát-medencei kialakulása, és megközelítőleg a 920-as évektől történő használata valószínűsíthető (MESTERHÁZY 1990. 249.). A sírből származó spirálisra hajtott díszek használata – fejdísz részeként – a XI. század közepéig adatolható (HORVÁTH 2006.).

A mintákat tekintve a stilizált levél alak – a X. század egészére, de még a XI. század elejére is jellemző ún. geometrikus díszítésű hajfonatkorongok alapján (RÉVÉSZ 2005. 173.) – aligha keltezhető pontosabban. Nem megoldott a frízszerűen elhelyezkedő hullámszalag díszes tárgyak keltezése sem.³² Ezeket a X. század kezdetétől, első harmadától az ezredfordulóig sorolták be.

A technikai kialakítás szempontjából tekintve a kronológia kérdését, a lemezes berakás a honfoglalás kori leletanyagban – szabálykon, kengyeleken, zablákon – ritkább, mint a huzalberakás. A lemezes berakás főként az ún. „klasszikus” honfoglalás kori leletanyagra jellemző, melyet általában a X. század első felére, kétharmadára szokás keltezni. Vannak azonban olyan tárgyak – igaz kisebb számban –, amelyek esetében a X. század második felét – végét, sőt még a XI. század elejét is számításba kell vennünk.³³

E díszítés megjelenésének ideje a kengyeleken tehát jelen adataink szerint – úgy vélem – nehezen lenne pontosabban meghatározható. A Hajdú-Bihar megyei temetőkből származó darabok alapján az e díszítést magukon viselő tárgyak használatával – e régióon belül legalábbis – a század második felében, sőt, valószínűleg még annak vége felé is számolhatunk. E darabok azonban provinciálisabb kivitelűek, így jelenleg kérdéses, hogy az igényesebben kidolgozott darabok használata szintén megfigyelhető-e a század második felében, különösen annak vége felé? A Sárrétudvari–hízföldi kengyelpár igazolja, hogy az egyes elemek közül az enyhén ívelt, horgas végű minta a X. század közepén – második felében még megtalálható volt.

Elterjedés

A Magyar Nemzeti Múzeumban található kengyelek lelőhelye nem ismert. A Jósa András Múzeumban őrzött kengyel esetében is csak valószínűsíthető, hogy Északkelet-Magyarország területéről származik. A többi kengyel lelőhelyének térképre vetítéséből kitűnik, hogy azok egyetlen kivételtől eltekintve a Dunától keletre találhatók. Elterjedésük ezen belül sem egyenletes: egy-egy lelőhely képviseli a Duna-Tisza között és Erdélyt. A lelőhelyek döntő többsége pedig a Felső-Tisza vidéken, illetve a Tisza–Körös–Berettyó által közrefogott területen található. A legprovinciálisabb kivitelű kengyelpárok egy alig 15–20 km átmérőjű körben elhelyezkedő három temetőből kerültek elő. Az egyes ornamentikai elemeket tekintve figyelemre méltó, hogy a négy levéldíszes kengyeltől, melyen feltűnik az enyhén ívelt, horgas végű berakás, a három ismert lelőhelyű

³² Pl. Balatonszemes–Landler J. u.: csörgős lószerszámveret (KÖLTŐ 1990. 92–94. 6. ábra); Bécsi szablya (FODOR 2001.); Ismeretlen lelőhely: csörgős lószerszámveret (MESTERHÁZY 1996. 394. 3. kép); Izsák–Balázspusztá: nyeregdísz (TÓTH 1976. 176., 180.); Kecskemét: pántkarperec (LÁSZLÓ 1943. 1. kép); Kenéz–Fazekaszug 39. sír: csont íjtegedísz (LÁSZLÓ 1955. 111. 16. ábra); Kétpó: csésze (MADARAS–SELMECZI 1996. 237. 1–2. kép); Kiszombor–B temető 167. sír: tegezcsont (BÁLINT 1991. Taf. LXI: 3., STRAUB 1999. 410.); Léva (Levice, Sl.): pödrött végű pántkarperec (NEVIZÁNSKY 2006. 289. Tab. VIII.); Mezőzombor–Bálványdomb 4. sír: veretrátétes pántkarperec (MEGAY 1963. 40–48.); Soltszentimre: nyeregdísz (HAMPEL 1907. 135. 25. tábla).

³³ A trapéz alakú kengyelek között is ismert néhány lemezes berakással díszített darab: Beszterec–Gyalap tanya (ISTVÁNOVITS 2003. 27. 19. tábla); Kolozsvár–Zápolya u. 1. sír (KOVÁCS 1942. 88–91. I. tábla). A kutatás jelen állása szerint a X. század közepétől elterjedő kétélű kardok (KOVÁCS 1990. 42.) közül a Székesfehérvár–vízműveki példány mellett egy lemezes technikával díszített kengyelpár is volt (BAKAY 1965. 14.).

a Tisza–Körös–Berettyó által közrefogott területről származik, egy kb. 80–100 km átmérőjű körből.³⁴ (1. kép)

Elterjedésük súlypontja tehát a Felső-Tisza-vidék, illetve a Tisza–Körös–Berettyó által közrefogott terület. Úgy gondolom, valószínűsíthető, hogy ezen a régióon belül készülhettek (vagy legalábbis döntő többségük), ennek – úgy vélem – nem mondana ellent a tarnaörsi kengyel sem, hiszen földrajzi távolsága nem esik messze a legnyugatibb lelőhelyektől. Kevésbé illik azonban e képbe a banai³⁵ és a kolozsvári kengyel. Az előbbi sír leletanyaga közismerten máig egyedi a Dunántúlon, míg az utóbbi temető leletanyaga felső-Tisza-vidéki kapcsolatokat mutat (MESTERHÁZY 1990. 240., RÉVÉSZ 1996. 123.).³⁶

Ornamentika

E kengyelek szárain feltűnő díszítés közös jellemzője a levél alakú berakásokból felépülő minta, mely többségében keretbe foglalt, ritkán a leveleket tartó szár, inda is feltűnik. E stilizált levelminták a korszak régészeti leletanyagában meglehetősen elterjedt formáknak számítanak: maga a tárgy alakja, az azon lévő díszítőminta, illetve e kettő együttese esetében is megfigyelhető ez a forma, pl. csüngők, hajfonatkorongok, lószerszámdíszek esetében.

A díszítőrendszerek a következő mintákra bonthatók:

1. levél alakú minta
2. 1. hármass levélcsokor alakú vonalas minta³⁷ (10–11. kép)
2. 2. hármass levélcsokor alakú egybefüggő, poncolt felületű berakás³⁸ (5. kép)
3. félkör alakú minta³⁹ (5. kép)
4. enyhén ívelt, horgas végű, vékony szalagszerű minta⁴⁰ (2., 6., 8–9. kép)
5. karéjos minta⁴¹ (4. kép)
6. rövid levél szár⁴² (2–3. kép)

³⁴ „Még kevesebbet tudunk a magyar mesterek termékeinek az országon belül való vándorlásáról. Az egyetlen, de nem okvetlenül biztos támpontnak a hasonló vagy éppen azonos tárgyak előkerülési távolsága kínálkozik. Így általában 60–120 km-es távolságokat figyelhetünk meg...” (BÁLINT 1976. 150.) „Über den Binnenhandel wissen wir noch weniger. ... In einigen Fällen wurden in einer Entfernung von 40–60 km Haargeflechtschmuckstücke gefunden, die aus derselben Gußform stammen. Scheibenförmige Anhänger und Gürtelbeschläge, sichtlich aus ein und derselben Werkstatt, kamen in Fundorten zutage, die 60–80 km voneinander getrennt liegen, doch wurden auch Gürtelbeschläge aus derselben Produktion in 100–200 km Entfernung entdeckt.” (BÁLINT 1989. 225.) Az övveretek kapcsán még nagyobb elterjedési távolsággal számol Mesterházy Károly: „A Felső-Tisza vidékén legalább egy ötvösműhely működött, melynek termékei nagyobb körzetet is kielégítettek, mint a közvetlen környék.” (MESTERHÁZY 1995. 1042.) „A Felső-Tisza vidéki ötvösműhely szériában készítette a pompásnál pompásabb öntvényeket. Így ma már a hasonmás darabok összeállításával a műhely hatósugarát is ismerjük. A díszes fegyveröveket teljesen azonos mintájú és alakú veretek borították a szeghalmi, a bashalmi és a balatonszemesi sírleletben.” (MESTERHÁZY 1996A. 792.) Ez utóbbi két lelőhely távolsága légvonalban megközelítőleg 300 km.

³⁵ E kengyel pontos díszítése nem ismert.

³⁶ Bóna István véleménye szerint a Zápolya utcai temetőben nyugvó csoport tagjai sohasem jártak a mai Magyarországon vagy attól nyugatra, a honfoglalás kezdetén telepedhettek le a mai Kolozsvár környékén (BÓNA 2001. 76.).

³⁷ Sárrétudvari–Poroshalom 1. sír.

³⁸ Magyar Nemzeti Múzeum, ismeretlen lelőhely.

³⁹ Magyar Nemzeti Múzeum, ismeretlen lelőhely.

⁴⁰ Balkány–Verébsár dűlő, Magyar Nemzeti Múzeum, ismeretlen lelőhely, Rakamaz–Strázsadomb A(?) sír, Sárrétudvari–Hízó föld 41. sír.

⁴¹ Kolozsvár–Zápolya u. 11. sír, Tarnaörs–Szentandrás határ.

⁴² Balkány–Verébsár dűlő, Jósa András Múzeum, ismeretlen lelőhely.

7. hullámszalag alakú inda⁴³ (3. kép)
8. egyenes vonalú, vékony minta⁴⁴ (5. kép)
9. 1. egybefüggő lemezes keret⁴⁵ (2., 4–6., 8., 12. kép)
9. 2. 1. egybefüggő vonalas keret⁴⁶ (10–11. kép)
9. 2. 2. a levél alakú berakás alakját követő vonalas keret⁴⁷ (7. kép)

E minták a kengyelek fülén, szárain és egyetlen esetben a talpaló és száruk találkozásánál helyezkednek el. Az egyes elemek elhelyezkedése igazodik a díszítendő tárgy kínálta felülethez, néhány esetben figyelemre méltó egységet alkotva: a Magyar Nemzeti Múzeum ismeretlen lelőhelyű kengyele esetében a fül karéjos oldalához igazodik a három félkör alakú berakás, hasonlóan a tar-naörsi kengyelhez, amelyen a karéjokban három levél alakú berakás látható (5., 12. kép). Ugyan-csak a fül karéjos kialakításának alsó tagjához fut az enyhén ívelt, horgas végű, vékony szalagszerű berakás a Magyar Nemzeti Múzeum ismeretlen lelőhelyű darabján és a rakamazi kengyeleken (6., 8. kép).

A felsorolt díszítő elemek egyes tagjainak együttes felhasználásával az alábbi minták épül-nek fel:

- 1.1. csúcsukkal azonos irányba mutató, ütemesen sorakozó berakások, egybefüggő kerettel.⁴⁸ (4–6., 8., 12. kép)
- 1.2. csúcsukkal azonos irányba mutató, ütemesen sorakozó berakások, egybefüggő vonalas kerettel.⁴⁹ (10–11. kép)
- 1.3. csúcsukkal azonos irányba mutató, ütemesen sorakozó berakások, a berakásokat külön-külön övező vonalas kerettel.⁵⁰ (7. kép)
- 1.4. csúcsukkal azonos irányba mutató, ütemesen sorakozó berakások, keret nélkül.⁵¹ (9. kép)
2. közös hossz tengelyen elhelyezkedő, levél vagy félkör alakú berakások alkotta rö-videbb minta.⁵² (5., 12. kép)
3. rövid száron ülő, a tárgy szimmetriatengelyének két oldalán, csúcsukkal azonos irányba mutató levelek alkotta minta, egybefüggő kerettel.⁵³ (2. kép)
4. hullámos szalag-indához rövid szárral kapcsolódó levelek alkotta minta.⁵⁴ (3. kép)

⁴³ Jósa András Múzeum, ismeretlen lelőhely.

⁴⁴ Magyar Nemzeti Múzeum, ismeretlen lelőhely.

⁴⁵ Balkány–Verébsár-dűlő, Beregszász–Kishegy 2. sír, Kolozsvár–Zápolya u. 11. sír, Magyar Nemzeti Múzeum, ismeretlen lelőhely, Magyar Nemzeti Múzeum, ismeretlen lelőhely, Rakamaz–Strázsadomb A(?) sír, Tarnaörs–Szentandrás határ.

⁴⁶ Sárrétudvari–Poroshalom 1. sír.

⁴⁷ Püspökladány–Eperjesvölgy 54. sír.

⁴⁸ Beregszász–Kishegy 2. sír, Kolozsvár–Zápolya u. 11. sír, Magyar Nemzeti Múzeum, ismeretlen lelőhely (mindhárom da-rab), Rakamaz–Strázsadomb A(?) sír, Tarnaörs–Szentandrás határ.

⁴⁹ Sárrétudvari–Poroshalom 1. sír.

⁵⁰ Püspökladány–Eperjesvölgy 54. sír.

⁵¹ Sárrétudvari–Hízóföld 41. sír.

⁵² E fríz minta a kengyelek fülén található: Magyar Nemzeti Múzeum, ismeretlen lelőhely, Tarnaörs–Szentandrás határ.

⁵³ Balkány–Verébsár-dűlő.

⁵⁴ Jósa András Múzeum, ismeretlen lelőhely.

A kengyelek felosztása

Az egyes kengyelek hasonlósága oly mértékű, hogy a kutatásban felmerült már a köztük lévő kapcsolat lehetősége.⁵⁵ A honfoglalás kori szakirodalom – noha többször csak érintőlegesen – más tárgyakkal kapcsolatban is foglalkozott az ötvösséggel, történtek kísérletek egy-egy műhely termékeinek meghatározására (pl. MESTERHÁZY 1990.).

A tárgyak nagyfokú hasonlósága valóban elgondolkodtató, azonban azt nehéz megítélni, hogy melyik jegy/ek együttes megléte, illetve a hasonlóság milyen foka⁵⁶ alapján lehet két tárgyat azonos műhely/mester termékeinek meghatározni. Ez a poncolt technikával készült ötvöstárgyak esetében ütközik a legnagyobb nehézségbe, hiszen ezek között még az egymás mellett készült darabok sem lehetnek azonosak.⁵⁷

A legmegfelelőbb módszernek az tűnik, ha több szempont alapján mérlegeljük a lehetőségeket, esetünkben a kengyelek típusát, a mintakincset, a technikai kivitel, valamint a lelőhelyek földrajzi elhelyezkedését.⁵⁸

E kengyelek esetében a legfontosabb szempont maga a berakás. A száraz díszítésének tekintetében egymáshoz legközelebb a beregszászi és a kolozsvári darabok állnak. Mindkét esetben a száraz külső oldalának széléhez közel helyezkedik el az egybefüggő lemez keret, benne a levél alakú berakásokkal (előbbi esetben kb. 22–24, az utóbbinál 19). A Zápolya utcai kengyel fülén karéjos oldalú berakás látható, ez a részlet a másik kengyelpáron – annak rossz megtartása miatt – sajnos nem vizsgálható. A levélmintás díszítőrendszer egyszerűbb – vonalas kerettel ellátott, bronzból készült – változata a Sárretudvari–poroshalmi kengyelről ismert, ám itt a fület háromágú vonalas csokor és egy-egy levél teszi díszesebbé. Ugyancsak egybefüggő keretben, ám kevésbé szabályos sorozatban található a tarnaörsi kengyelen a – többihez viszonyítva kerekdedebb – berakások, melynek fület 3–3 levélke díszíti, és berakott a kengyel hátoldala is. Az összefüggő keretbe foglalt berakás megtalálható a rakamazi és a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött, egyszerűbb kivitelű kengyelen is (22, illetve 18 levél). A keret itt a száraz belső oldalára támaszkodik, így biztosítva helyet a külső oldalon lévő ívelt, horgas végű mintának. Ez utóbbi a rakamazi kengyel esetében a szár csaknem teljes hosszán fut, míg a másik példánynál mintegy jelképes: csupán a szár és a fül találkozásától indul. Mindkét kengyel fülén egy-egy levél alakú berakás látható. Az enyhén ívelt, horgas végű minta a már említett darabokon kívül megtalálható a balkányi és a Sárretudvari–hízófüldi kengyeleken. Nagyfokú hasonlóság fedezhető fel a tarnaörsi és a Magyar Nemzeti Múzeum ismeretlen lelőhelyű kengyelpárjának fülén elhelyezkedő félkör, illetve levél alakú, egyenes vonalban elhelyezkedő berakásoknál, melyek a kengyelek fülének karéjos kiképzéséhez igazodnak. Mindkét esetben a hátoldalon is található berakás.

⁵⁵ A Kolozsvár–Zápolya utcai kengyel kapcsán: LÁSZLÓ 1943. 18.

⁵⁶ „... a régészeti leletanyagban tökéletes, 100 százalékos azonosság természetesen nincsen s nem is várható. ... Az ‘azonosságok’, illetve ‘hasonlóságok’ elvileg több, esetleg egymással is kombinálódó okra vezethetők vissza: egyidejűség vagy egymásutánosság, műhelyazonosság vagy -folytonosság, netán egyszerű másolás vagy közös forrásból való merítés. Jelentőségük abban áll, hogy a(z igen) nagyfokú egyezés megengedi a feltételezést: akár egymásutánosság, akár (viszonylagos) egyidejűség volt is a készülésük között, mindenképpen kellett, hogy legyen egy közösen használt, a készítő mesterek szemé előtt álló, konkrét minta, prototípus, (ha nem éppen az egyiket a másiktól másolták, ami – néhány, egészen különleges kivételtől eltekintve ... – valószínűleg mindig is igazolhatatlan marad).” (BÁLINT 2004. 377–378.)

⁵⁷ „Még egyetlen műhelyen belül is, az egymás mellett dolgozó két cizellőr munkája sem lehet teljesen azonos!” (FETTICH 1974. 69.) Nem ismerjük az egykori mesterek szemléletmódját sem, bizonyos esetekben vagy bizonyos tárgyak, tárgy típusok kapcsán, talán a kivitelezés fizikai korlátai mellett nem is törekedtek arra, hogy egymással megközelítőleg „azonos” darabokat vagy sorozatokat hozzanak létre.

⁵⁸ A lelőhelyek természetesen csupán arról tájékoztatnak, hogy hol került sírba a tárgy.

Fontos technikai részlet a már említett berakás vékony árkolt lezárása. A technikai kivitel ezekben az esetekben hasonló, még ha a felhasznált nyersanyagok eltérők is. Így ezüstlemezes keretben aranyberakások láthatók a Magyar Nemzeti Múzeum pár nélküli kengyelén, míg az ezüstberakás felülete aranyozott a beregszászi és a rakamazi daraboknál. A Kolozsvár–Zápolya utcai példány esetében pedig aranyozott vörösréz berakás látható, csakúgy, mint a Magyar Nemzeti Múzeum ismeretlen lelőhelyű kengyelpárján.⁵⁹ Utóbbi kivételével a díszítőlemezt a kengyel felületére helyezték, annak csupán széle ágyazódik az alapfémbe kialakított mélyedésbe. Ettől eltérők a Sárretudvari–hízóföldi és poroshalmi, valamint a püspökladányi kengyelek, melyeknél a berakás teljes egészében beágyazódik az alapfémbe. A két csoport közt helyezkedik el a Magyar Nemzeti Múzeum másik kengyelpárja, melynél a berakás helye lemélyített, a széle pedig árkolt, mint a már fentebb említett kengyeleknél.⁶⁰

A legjellemzőbb a fül oldalának karéjos kialakítása a Magyar Nemzeti Múzeum már többször említett kengyelpárján, valamint a tarnaörsin. Ezeknél a száraz arányaikat tekintve szélesebbek, mint a többi kengyel esetében. Karéjos a rakamazi kengyel fülének oldala is, míg a Magyar Nemzeti Múzeum másik kengyelén a fül alsó harmadában található egyetlen karéjosan kialakított rész. E két kengyel fülének alsó része elvékonyodó, elnyúló részként csatlakozik a szárazhoz. Ugyancsak jellemző részlet a jelképes kis nyak, mely megtalálható a kolozsvári és a balkányi kengyelen, amelyeknek füle trapéz alakú, egyenes oldalú. A rakamazi, a püspökladányi és a Magyar Nemzeti Múzeumban található kengyel szárainak végén található egy-egy kis lyuk. Alakjuk főbb vonásait tekintve egymáshoz legközelebb a balkányi, a beregszászi, a Jósa András Múzeum, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum egymagukban álló ismeretlen lelőhelyű kengyelei, a kolozsvári, illetve a rakamazi állnak.

Az elmondottakat összegezve létezett egy közös, minden darabnál megfigyelhető vonás: a leveles díszítés. A levelek kialakítása, elhelyezkedése alapján már eleve különböző csoportokba oszthatók az általam vizsgált darabok, de vannak további jegyek, elemek is, melyek további csoportosítást tesznek lehetővé. A változatosság oly mértékű, hogy alapos vizsgálat esetén csaknem minden egyes kengyel külön csoportba vagy alcsoportba lenne sorolható. A felosztásnál ezért igyekeztem mintát és a technikai kivitel⁶¹ együttesen tekinteni – a mintán belül elsődlegesen a levél alakú berakások helyzetét –, melyek alapján a csoportok véleményem szerint az alábbiak lehetnek:

⁵⁹ A tarnaörsi kengyelről nem állapítható meg, hogy az ezüstberakások felülete aranyozott volt-e? Fémvizsgálat adhatna választ arra kérdésre, hogy a balkányi kengyel berakása rézből készült-e avagy a felület aranyozása a színbeli eltérés oka. (Ld. 5. jegyzet!)

⁶⁰ Nem lehet alábecsülni a technikai kivitel elemzését az esetleges „műhelyhagyományok” vizsgálata során, hiszen ha e kengyelek terjedésében a másolás (ld. 56. jegyzet!) lehetőségét is számításba vesszük, akkor a mester nyilván a díszítés utánzására fordította a legtöbb figyelmet, s talán csak kevésbé – amennyiben az adott feladat többféle módszerrel is megoldható volt – a technikai részletek pontos utánzására.

⁶¹ Mint említettem, nem kevésbé fontos a technikai kivitel elemzése sem. A csoportosítás alapja véleményem szerint az lehet, hogy a díszítő célzatú fém az alapfémbe ágyazódik-e megközelítőleg teljes felületével vagy csupán egy vékony árokba kaplapálták a szélét, illetve átmeneti formaként megtalálható e kettő együttese. Ehhez kapcsolódhat a felhasznált nyersanyagok vizsgálata, melyekkel kapcsolatban felmerülhet a kérdés, hogy a levél alakú berakások néhol miért rézből készültek és nem ezüstből, mint maga a keret. Anyagtakarékosságról lenne szó, hiszen az aranyozás alatt nem látszott a fém eredeti színe? Ez a megoldás nem számít ismeretlennek a honfoglalás kori régészeti leletanyagban, az ötvöztárgyak kevésbé szem előtt lévő részei értéktelesebb nyersanyagból készültek (HORVÁTH 2005. 124.). Ez a meggondolás nem zárható ki, azonban úgy gondolom, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum ismeretlen lelőhelyű kengyelpárja esetében mégis inkább a fémművességi gyakorlat jöhet számításba, hiszen itt a mester nem takarékoskodott a nemesfémmel, még a – nyeregben ülő lovas esetében kevésbé látszó – kengyel hátere is ezüstberakást kapott. Mivel ebben az esetben a berakás felületét poncolt minta díszíti, felvetődik, hogy a réz fizikai tulajdonságai miatt (is) dönthetett így az egykori mester.

- I.1. Magyar Nemzeti Múzeum, ismeretlen lelőhely (6. kép), Rakamaz–Strázsadomb A(?) sír (8. kép)
- I.2. Beregszász–Kishegy 2. sír, Kolozsvár–Zápolya u. 11. sír (4. kép)
- II. Magyar Nemzeti Múzeum, ismeretlen lelőhely (5. kép)
- III. Tarnaörs–Szentandrás határ (12. kép)
- IV. Sárrétudvari–Poroshalom 1. sír (10–11. kép)
- V. Püspökladány–Eperjesvölgy 54. sír (7. kép)
- VI. Sárrétudvari–Hízó föld 41. sír (9. kép)
- VII. Jósa András Múzeum, ismeretlen lelőhely (3. kép)
- VIII. Balkány–Verébsár-dűlő (2. kép)

A magam részéről ezt a felosztást javaslom az említett hasonlóságok, illetve eltérő vonások alapján. Ez azonban korántsem az egyetlen felosztási lehetőség,⁶² mint az az alábbiakban látható. Az I.1. csoport jellemzője a leveles fríz lemezes kerettel, az ezzel együtt megfigyelhető enyhén ívelt, horgas végű berakás, amely a kengyelfülek oldalának alsó részén lévő karéjos kialakításhoz fut. Közös jegy lehet továbbá a kengyelszárak végén található egy-egy kis lyuk. Az I.2. csoport tagjaira jellemző a trapéz alakú fül és a leveles fríz, lemezes kerettel, mely többé-kevésbé a szárak közepénél helyezkedik el. A technikai kivitel e csoporton belül azonos. Noha a III. csoportba sorolt tarnaörsi kengyel az I.2. csoporttal hasonló vonásokat is mutat, azonban kerekdedebb, lazább sorozatban elhelyezkedő berakásai, fülének, valamint hátoldalának díszítése mégis elválasztja ettől a csoporttól. Utóbbi két vonás inkább a II. csoportba sorolt, a Magyar Nemzeti Múzeumban található kengyelpárhoz kötné, azonban úgy gondolom, hogy az ezen található berakások formája és technikai kivitele alapján mégis inkább külön csoporthoz tartozik. Az I.2. csoportba tartozó kengyelekhez hasonló a fríz a Sárrétudvari–poroshalmi kengyelpáron (IV.), ám itt már csupán a lemezes keret imitációja látható vonalas formában, s eltérő a technikai kialakítás. A Püspökladány–eperjesvölgyi kengyelpár (V.) esetében pedig a keret már csupán magukat a levél alakú berakásokat övezi, nem pedig a lemezest utánozza, ugyancsak teljesen az alapfémbe ágyazódva. Keretelést már nem kapott, de a levelek csúcsainál elhelyezkedő enyhén ívelt, horgas végű berakás megtalálható a VI. csoportba sorolt Sárrétudvari–hízó földi kengyelpáron is. A VII–VIII. csoport felállítása véleményem szerint a levelek helyzete és a megjelenő inda és/vagy levél szár alapján indokolt, mellyel eltérő minta jön létre. A balkányi kengyel esetében e felosztás kétkedésre adhat okot az enyhén ívelt, horgas végű elem alapján, mely megtalálható az I.1. és VI. csoportban is. Előbbi csoportba tartozását erősíthetik a levél alakú berakások, valamint a már említett enyhén ívelt berakás kerettől való színbeli eltérése, mely a csoport mindkét kengyelénél – aranyozás vagy aranyberakás formájában – megtalálható, illetve a technikai kivitel hasonlósága is.

Az egyes leletek kronológiai besorolása sokszor bizonytalan vagy csupán hosszabb időszakra határozható be, így nehéz megállapítanunk, hogy egy-egy motívum, illetve az ezekből felépülő díszítőrendszerek között lehetséges-e valamilyen kapcsolat,⁶³ tipológiai sor. Lehetséges-e, hogy az egyszerűbb kivitelű példányok vagy azok egy része⁶⁴ a kevésbé tehető vásárlóréteg számára készülhettek, azonos időszakban a nívósabb darabokkal? Regionális jelenségről lenne szó vagy e tárgyak esetleges elterjedéséről árulkodnak? Vagy ezek már (nagyobb részük valószínűsíthetően)

---

⁶² Ettől eltérő csoportok: GÁLL–GERGELY 2007. 22.

⁶³ Ld. 56. jegyzet!

⁶⁴ Természetesen nem lehet általánosságban beszélni az egyszerűbb és a nívósabb darabokról, nem lehet egy-egy olyan csoportnak tekinteni ezeket, melyekre ugyanazok a szempontok érvényesek.

a X. század végi anyagi kultúra emlékei, amikor – a kutatás jelen állása szerint – a „klasszikus” műveltség⁶⁵ visszaszorult. Netán fordítottja is igaz lehet: egy részük talán a kialakuló, útkereső ötvösség (ötvös) kezdeti lépéseire utal, hogy idővel ebből szülessen meg a lemezes kerettel ellátott változat? Esetleg egy gyengébb képességű ötvös alkotásai? Vagy több, együttesen fennálló tényezőről tanúskodnak? Ebből a szempontból fontos lenne a Sárrétudvari–poroshalmi kengyel pár pontosabb keltezése, hiszen ez – amennyiben valóban földbe került már a X. század első harmadában (NEPPER 2002. 403.) – igazolhatná, hogy az egyszerűbb kivitelű példányok megtalálhatók voltak már a X. század első évtizedeiben. Ez a kengyel pár érdekes abból a szempontból is, hogy az a sír melyből előkertült, gazdagabb leleteket tartalmazott, így jelen esetben arról is lehet szó, hogy csak ilyen darabot volt az illetőnek módjában beszerezni, s nem arról, hogy tulajdonosa nem tudta volna megvásárolni az igényesebb példányokat. Nem hagyható figyelmen kívül természetesen az esetleges ízlés szerinti választás lehetősége sem.

A kengyeleket vizsgálva tehát különbségek és hasonlóságok figyelhetők meg, teljes azonosságról egyetlen esetben sem beszélhetünk, ez azonban ilyen tárgyak esetében természetesen nem is lehetséges. Összességükben nagymértékben hasonló művészeti szemléletmód tükröződik, többször hasonló technikai kialakítással. Egy műhelyhez/mesterhez kötésük – véleményem szerint – ennek ellenére teljes biztonsággal nem igazolható, de a feltételezés egyes darabok kapcsán lehetséges. A honfoglalás kori tausírozott kengyeleknek feltétlenül karakteres részét alkotják.⁶⁶

Irodalom

BAKAY 1965.

Bakay Kornél: Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéséhez. [Archäologische Studien zu Fragen der ungarischen Staatsgründung.] *Dunántúli dolg.* 1. Janus Pannonius Múzeum, Pécs 1965.

BÁLINT 1976.

Bálint Csanád: Honfoglaláskor. In: Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba. Szerk. Hajdú Péter – Kristó Gyula – Róna-Tas András. Szegedi Őstörténeti Munkaközösség, Tankönyvkiadó, Budapest 1976. 121–164.

BÁLINT 1989.

Bálint Csanád: Die Archäologie der Steppe. Steppenvölker zwischen Volga und Donau vom 6. bis zum 10. Jahrhundert. Böhlau, Wien–Köln 1989.

BÁLINT 1990.

Bálint Csanád: A szegedi régészeti kiállításról. *ComArchHung* 1990. 221–226.

BÁLINT 1991.

Südungarn im 10. Jahrhundert. *StudArch* 11. Budapest 1991.

BÁLINT 1995.

Bálint Csanád: Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai. Magyar Őstörténeti Könyvtár 8. József Attila Tudományegyetem, Magyar Őstörténeti Kutatócsoport, Szeged 1995.

⁶⁵ A kutatás jelen állása szerint a X. század utolsó negyedétől a tarsolylemezes körbe sorolható tárgyak készítése visszaszorult (MESTERHÁZY 1998. 155., 157., FODOR 2003. 337.).

⁶⁶ A 2–3. képet Benke Zsolt (JAM), a 4–8. képet Andics Bernadett (MNM) készítette, míg a 9–12. kép az idézett közleményekből származik. A Magyar Nemzeti Múzeum ismertlen lelőhelyű kengyeleit, valamint a Tarnaörs–Szentandrás határból származó darabot Révész László (MNM) segítségével tanulmányozhattam, fogadja érte köszönetem! A honfoglalás kori ötvösség kérdésének kapcsán Bollók Ádám (MTA-RI) hívta fel a figyelmem több megfontolandó szempontra, köszönet illeti érte!

- BÁLINT 1996.
Bálint Csanád: A kora középkori kelet-európai steppe régészete és a 9–10. századi magyarok. *MT* 1996: 8. 1996. 937–947.
- BÁLINT 2004.
Bálint Csanád: A nagyszentmiklósi kincs. Régészeti tanulmányok. VAH XVI. Budapest 2004.
- BORN 1994.
Hermann Born: Terminologie und Interpretation von Tauschier-Techniken in der altvorderasiatischen, altägyptischen und alteuropäischen Metallkunst. In: TAUSCHIERARBEITEN. 72–81.
- BÓNA 1986.
Bóna István: Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben. In: Erdély története I. Szerk. Makkai László – Mócsy András. Akadémiai Kiadó, Budapest 1986. 107–234.
- BÓNA 2001.
Bóna István: Edély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. *Erdélyi Tudományos Füzetek* 231. 2001. 69–97.
- DIENES 1958.
Dienes István: A honfoglaló magyarok fakengyele. [Деревянный стремя венгров-завоевателей родины.] *FA X* (1958) 125–142.
- DIENES 1966.
Dienes István: A honfoglaló magyarok lószerszámának néhány tanulsága. [Quelques enseignements tirés de l'harnachement de Hongorios Conquistadors.] *ArchÉrt* 93. 1966. 208–234.
- DIENES 1996.
Dienes István: Honfoglalás kori kovácsaink egyik mesterfogásáról. (Jegyzetekkel ellátta Fodor István.) [Über einen Kunstgriff der ungarischen Landnahmezeit.] *FA XLV*. 1996. 181–200.
- FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962.
Fehér Géza – Éry Kinga – Kralovánszky Alán: A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei. *Régészeti Tanulmányok* I. Akadémiai Kiadó, Budapest 1962.
- FETTICH 1974.
Fettich Nándor: A kievi magyar fémművességről... In: Ősmagyarok és vikingek. Szerk. Fehér M. Jenő. Magyar Történelmi Szemle, Buenos Aires 1974. 65–72.
- FODOR 1996.
Fodor István: Balkány. In: HMK 129–130.
- FODOR 1996A.
Fodor István: Bana. In: HMK 362–365.
- FODOR 1996B.
Fodor István: Beregszász. In: HMK 130–135.
- FODOR 1996C.
Fodor István: Rakamaz–Strázsadomb. In: HMK 110–119.
- FODOR 2001.
Fodor István: Az államalapítás korának hadserege. In: Az államalapítók 2000-ben. A VII. Honvéd Emléknapi és a Levéltári Napok makói előadásai. Szerk. Halmágyi Pál. *Makói Múzeum Füzetek* 98. Makó 2001. 17–39.

FODOR 2003.

Fodor István: A honfoglaló magyarok hiedelemvilága és művészete. In: A magyar régészet az ezredfordulón. Szerk. Visy Zsolt. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma – Teleki László Alapítvány, Budapest 2003. 333–337.

GÁLL–GERGELY 2007.

Gáll Erwin – Gergely Balázs: Necropole ̄i descoperirile izolate de la Cluj realitãþile din Transilvania în secolul al X-lea. [Necropolis and isolated discoveries from Cluj and the Transilvanian relations of the X century.] *AMN* 41–44. 2004–2007. (2007) 9–39.

GUßMANN 1994.

Stefan Gußmann: Herstellungstechnisch-typologische Untersuchungen an tauschierten Metallarbeiten. In: *TAUSCHIERARBEITEN* 105–158.

HAMPEL 1907.

Hampel József: Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1907.

HEINRICH-TAMÁSKA–ÓDOR 2006.

Heinrich-Tamáska Orsolya – Ódor János Gábor: Spätawarische und altmagyarische Pferdegräber, Pferdegeschirr und das Gräberfeld von Sárszentlőrinc–Uzd, Komitat Tolna, Ungarn. In: *Pferdeopfer – Reiterkrieger. Fahren und Reiten durch die Jahrtausende.* Hrsg. Matthias Rech. Verlag Habelt, Bremen 2006. 155–166.

HORVÁTH 2005.

Horváth Ciprián: Hólyagos és négygömbös fejű gyűrűk honfoglalás kori sírokban. [Special Rings Found in the Graves Dating to the Time of the Settlement of Hungarians in the Carpatian Basin.] *DMÉ* LXXVII. 2004. (2005) 121–148.

HORVÁTH 2006.

Horváth Ciprián: Női fejdíszek a honfoglalás kori Kárpát-medencében. *MFME–StudArch* XII (2006) s. a.

HMK

„Őseinket felhozád...” A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Révész László – Wolf Mária – M. Nepper Ibolya közreműködésével szerk. Fodor István. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 1996.

ISTVÁNOVITS 2003.

Istvánovits Eszter: A Rétköz honfoglalás és kora Árpád-kori leletanyaga. [Das landnahme- und arpadenzeitliche Nachlaßmaterial des Rétköz.] *MHKÁS* 4. Nyíregyháza – Budapest 2003.

JANKOVICH 1943.

Jankovich József: A Lehoczky Múzeum honfoglalás kori leleteiről. In: *LÁSZLÓ* 1943. 100–104.

KISS–BARTHA 1970.

Kiss Ákos – Bartha Antal: Graves of the Age of the Hungarian Conquest at Bana. *ActaAH* 22. 1970. 219–290.

KOBÁLY 2001.

Kobály József: Néhány adat Kárpátalja honfoglalás és Árpád-kori leleteiről. [Über die landnahme- und arpadenzeitlichen Funde der Karpatoukraine.] *NyJAMÉ* XLIII. 2001. 197–224.

KOVÁCS 1942.

Kovács István: A Kolozsvár–Zápolya-utcai magyar honfoglalás kori temető. *Közlemények* 2. 1942. 85–118.

KOVÁCS 1986.

Kovács László: Honfoglalás kori sírok Nagytarcsán II: A homokbányai temetőrészlet. (Adatok a nyéltámaszos balták, valamint a trapéz alakú kengyelek értékeléséhez.) [Landnahmezeitliche Gräber in Nagytarcsa II: Gräberfeldabschnitt in der Sandgrube. Beiträge zur Wertung der Äxte mit Schlaflochklappen sowie der trapezförmigen Steigbügel.] *ComArchHung* 1986. 93–121.

KOVÁCS 1986A.

Kovács László: Über einige Steigbügeltypen der Landnahmezeit. *ActaAH* 38. 1986. 195–225.

KOVÁCS 1990.

Kovács László: Szablya–kard fegyverváltás. A kétélű kardos 10–11. századi magyar sírok keltezéséhez. [Säbel-Schert Waffenwechsel. Zur Datierung der ungarischen Gräber mit zweischneidigen Schwertern im 10-11. Jh.] *ArchÉrt* 115. 1990. 39–47.

KOVÁCS 1995.

Kovács László: A Kárpát-medence kétélű kardjai a 10. század 2. feléből. [Die zweischneidigen Schwerter des Karpatenbeckens in 2. Hälfte des 10. Jahrhunderts.] *CommArchHung* 1994–1995. (1995) 153–189.

KOVÁCS 2003.

Kovács László: Viselet, fegyverek. In: Kristó Gyula: Háborúk és hadviselés az Árpádok korában. Szukits Kiadó, Budapest 2003. 284–392.

KÖLTŐ 1990.

Költő László: A Balatonszemes, Landler Jenő utcai honfoglaláskori lovas sír. In: Szemes. Tanulmányok Balatonszemes múltjáról és jelenéről. Balatonszemesi Községi Tanács, Balatonszemes 1990. 85–101.

LÁSZLÓ 1943.

László Gyula: A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár 1943.

LÁSZLÓ 1955.

László Gyula: A kenézlői honfoglaláskori íjtegez. [Колчан для лука из погребения Кенезлэ периода занятия родины.] *FA* VII. 1955. 111–122.

MADARAS–SELMECZI 1996.

Madaras László – Selmeczi László: Kétpó. In: HMK 236–239.

MAROSI 1997.

Marosi Ernő: A magyar középkor művészete. *BUKSZ* 1997: nyár 1997. 158–167.

MEGAY 1963.

Megay Géza: A mezőzombor–bálványdombi honfoglalás kori magyar temető. [Das landnahmezeitliche ungarische Gräberfeld von Mezőzombor–Bálványdomb.] *HOMÉ* 5. 1963. 37–53.

MESTERHÁZY 1990.

Mesterházy Károly: A felső-tisza-vidéki ötvösműhely és a honfoglalás kori emlékek időrendje. [Хронология истории ювелирной мастерской на территории Верхней Тиссы и находок из времени приобретения венграми родины.] *Agria* 25–26. 1990. 235–274.

MESTERHÁZY 1994.

Mesterházy Károly: Az ún. tokaji kincs revíziója. [Revision des sog. Tokajer Schatzes.] *FA* XXXIV. 1994. 193–242.

MESTERHÁZY 1995.

Mesterházy Károly: A magyar fejedelem és kísérete a 10. században. *Századok* 129. 1995. 1033–1051.

MESTERHÁZY 1996.

Mesterházy Károly: Ismeretlen lelőhely. In: HMK 394.

MESTERHÁZY 1996A.

Mesterházy Károly: A honfoglaló magyarok társadalma és a régészet. *Életünk* 1996: 8. 1996. 768–795.

MESTERHÁZY 1998.

Mesterházy Károly: A honfoglaló magyarok művészete és az Abbaszida-iraki művészet. *Századok* 132. 1998. 129–159.

NEPPER 1996.

M. Nepper Ibolya: Püspökladány–Eperjesvölgy. In: HMK 245–256.

NEPPER 1996A.

M. Nepper Ibolya: Sárrétudvari–Hízóföld. In: HMK 257–277.

NEPPER 1996B.

M. Nepper Ibolya: Sárrétudvari–Poroshalom. In: HMK 277–281.

NEPPER 2002.

M. Nepper Ibolya: Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei. [Beschreibung und Auswertung der Grabfunde von 17 Fundorten des 10.-11. Jahrhunderts im Komitat Hajdú-Bihar.] 1–2. MHKÁS 3. Budapest – Debrecen 2002.

NEVIZÁNSKY 2006.

Gábor Nevizánsky: Staromadarské jazdecké pohrebisko v Leviciach–Géni. [Das altungarische Reitergräberfeld in Levice–Géoda.] *SlovArch* LIV: 2. 2006. 285–328.

RÉVÉSZ 1996.

Révész László: A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. [Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angabe zur Geschichte des oberen Theißgebietes im X. Jahrhundert.] MHKÁS 1. Herman Ottó Múzeum – Magyar Nemzeti Múzeum, Miskolc 1996.

RÉVÉSZ 1996A.

Révész László: Ismeretlen lelőhely. In: HMK 395–396.

RÉVÉSZ 1999.

Révész László: Emlékezzetek utatok kezdetére... Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában. TIMP, Budapest 1999.

RÉVÉSZ 2001.

Révész László: Aranyszántás Balotán. Gazdag honfoglalás kori női sírok Kiskunhalas környékén. [Goldenes Ackerfeld in Balota.] Magyar Nemzeti Múzeum – Thorma János Múzeum, Budapest – Kiskunhalas 2001.

RÉVÉSZ 2005.

Révész László: Honfoglalás kori temető Tiszavasvári–Aranykerti táblán. [Das landnahmezeitliche Gräberfeld von Tiszavasvári–Aranykerti tábla.] *NyJAMÉ* XLVII. 2005. 161–213.

RÉVÉSZ 2008.

Révész László: Heves megye 10–11. századi temetői. [Die Gräberfelder des Komitates Heves im 10.–11. Jahrhundert.] MHKÁS 5. Budapest 2008.

ROSKA 1943.

Roska Márton: A perjámosi leletek. *Közlemények* 3. 1943. 140–143.

STRAUB 1999.

Straub Péter: A honfoglalás kori tegezcsontok időrendjéhez. [Zur Chronologie der landnahmezeitlichen Köcherknochen.] *MFME–StudArch* V. 1999. 409–422.

TAUSCHIERARBEITEN

Tauschierarbeiten der Merovingzeit. Hrsg. Wilfried Menghin. Museum für Vor- und Frühgeschichte, Berlin 1994.

TÓTH 1976.

Elvira H. Tóth: The Equestrian grave of Izsák–Balázspuszta from the Magyar Conquest. [Az izsák–balázspusztai honfoglalás kori lovas sír.] *Cumania* 4 (1976) 141–184.

VÉKONY 1999.

Vékony Gábor: Komárom-Esztergom megye a honfoglalás korában. In: Magyarok térben és időben. Nemzetközi Hungarológiai Konferencia, Tatabánya – Esztergom, 1996. május 28–31. Szerk. Fülöp Éva Mária – Kisné Cseh Julianna. *Tudományos Füzetek* 11. Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága, Tata 1999. 183–210.

VÉKONY 2002.

Vékony Gábor: 10. századi település Tatabánya–Dózsakertben. [Mittelalterliche Siedlung in Tatabánya, Stadtviertel Dózsakert aus dem 10. Jahrhundert.] In: Központok és falvak a honfoglalás és kora Árpád-kori Magyarországon. *Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek* 6. 2002. 23–41.

HORVÁTH Ciprián

ELTE BTK Régészettudományi Intézet
1088 Budapest, Múzeum krt. 4–8.
e-mail: hcipri@freemail.hu

Adatok a honfoglalás kori tausírozott kengyelek kérdésköréhez

Lelőhely Site	Nem/kor Sex/age	Lócsontok Horse bones	Zabla Bits	Veretes lószerszám Horse harness with metal decorations	Veretes öv Belt with metal decoration	Szablya Sabre	Íjász felszerelés Bow equipment	Egyéb Other
Bana-Ördögásta hegy 1. sír grave 1	férfi male			•	•	•	•	tarsolylemez, szemfedő purse plate, face cover
Beregszász- Kishegy 2. sír grave 2	férfi male	•	•		•	•		2 db vascsat 2 iron buckles
Kolozsvár- Zápolya u. 11. sír grave 11	férfi male	•	•	•		•	•	csonttárgy, líra alakú csat bone object, lyre shaped buckle
Püspökladány- Eperjesvölgy 54. sír grave 54	férfi 64-69 év male, age 64-69		•				•	
Sárrétudvari- Hízó föld 41. sír grave 41	férfi, senior male, senior		•				•	hajkarika, csiholó, 2 db kés, hevedercsat hair-ring, strike-a-light, 2 knives, girth-buckle
Sárrétudvari- Poroshalom 1. sír grave 1	férfi 40-45 év male, age 40-45	•	•		•	•	•	fülegombok, halotti ruha(?) díszei, kés, kova, csiholó shank buttons, decorations of funeral(?) dress, knife, flint, strike-a-light

**1. táblázat
Table 1**

**Some data on the problems of the damascened stirrups
from the Age of Hungarian Conquest**
(Stirrups decorated with leaf pattern)

This study represents a group of damascened stirrups from the time of Hungarian Conquest, namely, the pieces decorated with rhythmically placed leaf patterns. Stirrups from 18 sites can be included into the group. Apart from one exception, all of them belong to the so-called fan-shaped type. Beside the similarity of decoration, the analogous technical design is important.

Only less than half of the stirrups were found in the course of more or less professional excavation, so in many cases the accompanying finds are known only fragmentarily. However, the stirrups of better quality could have belonged to rich persons, – judging from the data on our disposal – to men. It is difficult to give a more sophisticated date than the 10th century. Only in the case of the simpler pieces, their majority can be put more reliably to the second half – end of the century.

Apart from some exceptions, stirrups with known provenance were found in the Upper Tisza Region or between rivers Tisza–Körös–Berettyó. Probably they were produced at this territory, but there is no evidence for attributing them to the same workshop or master.

Ciprián HORVÁTH

Department of Archaeology
Eötvös Loránd University
1088 Budapest, Múzeum krt. 4–8.
e-mail: hcipri@freemail.hu

X–XI. századi temető Nyíregyháza–Felsősimán határából* (M3-as autópálya 161. lelőhely)

Jakab Attila

Bevezetés

A lelőhely az M3-as autópálya Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei szakaszának terepbejárásakor került elő 2003-ban. A Felsősima határában (1. kép) – a Gyebrás-tanyától ÉK-re – fekvő területen egy orsógombot és egy koponyatöredéket találtak, ami alapján valószínűsíthető, hogy a területen temetőre kell számítani. A feltárás 2005. július 21-e és október 3-a között történt Istvánovits Eszter vezetésével.¹ Összesen 377 objektumot tártak fel 19920 m²-en. Közülük 153 bizonyult császárkori sírnak, míg 106 temetkezés a X–XI. századra keltezhető (ISTVÁNOVITS–ALMÁSSY 2005. 289.). Az alábbiakban az utóbbi temetőrészletet mutatombé (2. kép).

1. kép

A lelőhely elhelyezkedése Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében

Fig. 1

Situation of the site in Szabolcs-Szatmár-Bereg County

* A temetőt rövid, képes előadás formájában már bemutattuk 2007-ben, a Kovács László 60. születésnapjára rendezett konferencián: Istvánovits Eszter – Jakab Attila: Adatok a Nyíregyháza–Felsősimán feltárt honfoglalás és kora Árpád-kori temetkezésekhez címmel. A tanulmány egyéb elfoglaltságaim miatt nem készült el a konferencia anyagából összeállított kötetben, ezért jelenik meg most a Jósa András Múzeum Évkönyvében. Időközben sor kerülhetett a temető teljes antropológiai és archaeozoológiai feldolgozása is (ld. Szathmáry László és Kelemen Imola tanulmányát ugyanebben a kötetben!).

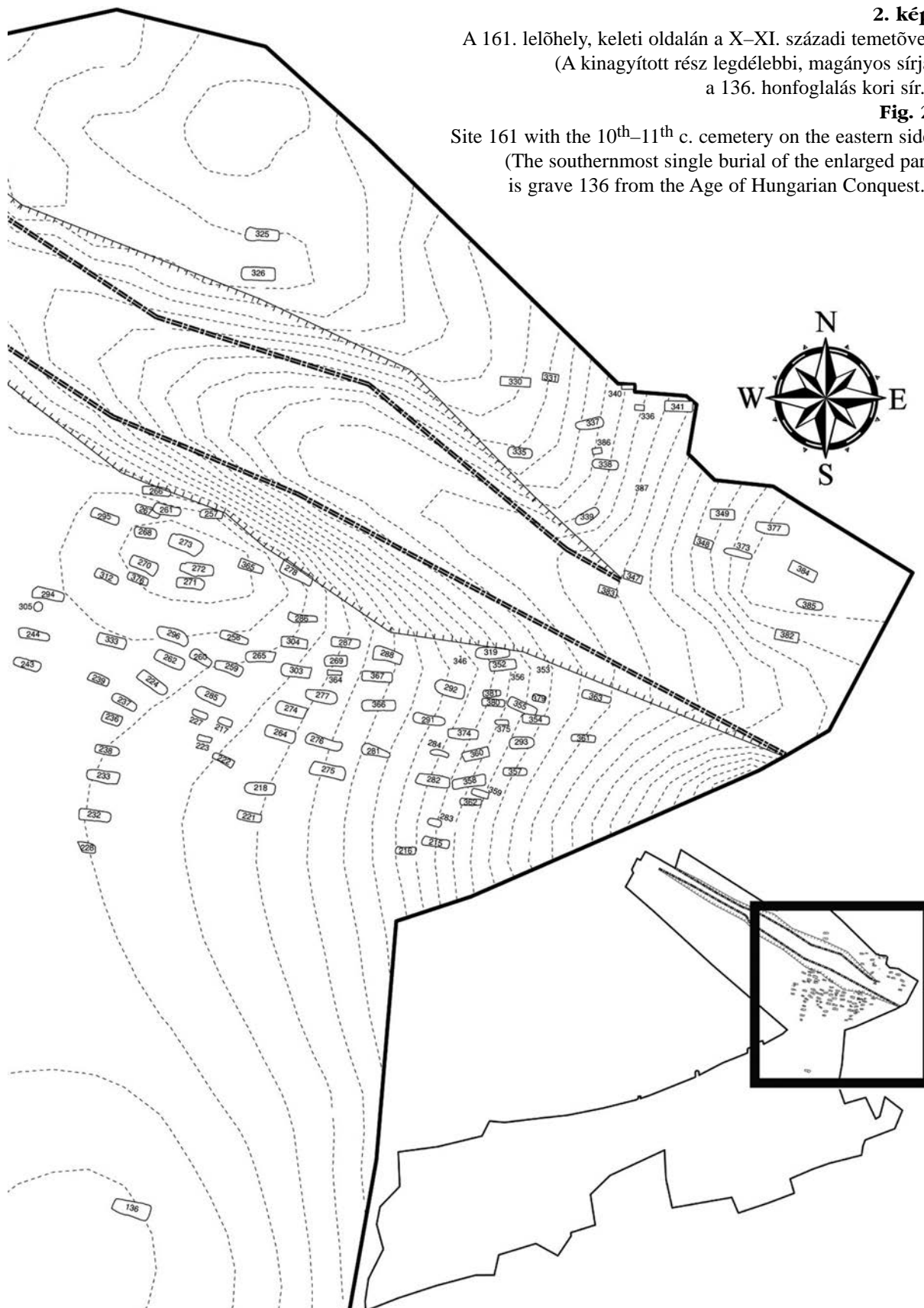
¹ Ezúton is köszönöm Istvánovits Eszternek, hogy a temető anyagát publikálásra átengedte. Az ásatáson munkatársként részt vettek Almássy Katalin, Babolcsi Andrea régészek, Bakos János, Bocz Péter, Mester Andrea technikusok, Gábor Tamás, Kiss László rajzoló, valamint Bene Zsuzsanna és Heipl Mónika egyetemi hallgatók (Szeged). Bacskai István fémkeresővel segítette a feltárást. A geodéziai és térinformatikai munkát Veszprémi László végezte.

2. kép

A 161. lelőhely, keleti oldalán a X–XI. századi temetővel
(A kinagyított rész legdélebbi, magányos sírja
a 136. honfoglalás kori sír.)

Fig. 2

Site 161 with the 10th–11th c. cemetery on the eastern side
(The southernmost single burial of the enlarged part
is grave 136 from the Age of Hungarian Conquest.)

Sírleírások²

136. sír (I–II. tábla, 3. kép)

Lekerekített sarkú téglalap alakú, keskeny, sárga és szürke szemcsés folttal jelentkezett, melynek DNy-i sarkán 80x60 cm-es, négyszögletes, egynemű barnásszürke ráásás látszott. A sír keleti végén, a nyéses szintjén jelentkezett a fal mellett egy lóláb. Az északi fal mellett, a középtől kissé keletre, 15 cm mélyen oldalán fekvő lókoponyára bukkantunk. A betöltésben mindenütt fehér pókháló-szerű lenyomatok – szerves anyag maradványa – látszottak. 25 cm mélyen, középtájon halványan rajzolódott egy 55x170 cm-es folt, melynek keleti szélén famaradványok voltak. Lefelé ez a beásás szűkült. Feltehetőleg későbbi ráásás volt a sírra, amelybe a nyúzott lólbort helyezték. A barna réteg – amely valószínűleg a bőr maradványa – a lókoponya alatt is jelentkezett. A sírban maturus korú férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, bolygatott vázát bontottuk ki. Bal kézfeje a combon feküdt. Koponyája hiányzott, helyén apró falenyomatokat találtunk a gödör alján. A medencétől felfelé a jobb kar és az alsó csigolyák kivételével a csontokat összedobálták. A férfi igen robusztus lehetett, erős izomtapaással. A sírban mért vázhossz kb. 185 cm. A lábfej helyzete alapján csizmában temették el. A rablóakna a sír DNy-i sarkánál látszott, kissé sarkos volt. Betöltésében megtaláltuk az állkapcsot, egy bordát, néhány csigolyát és a szegycsontot. A sírgödör H: 275 cm, Sz: 100–110 cm, M: 54 cm, tájolása Ny–K 285–105°.

Leletek:

1. Két lapos, rombusz alakú *nyílhegy* a bal kézfej külső oldalán, hegygel a fej irányában. H: 9,4 cm, Sz: 2,3 cm, V: 0,3 cm, H: 7,8 cm, Sz: 2,5 cm, V: 0,5 cm.
2. Mellettiük éllel kifelé a fal irányában, oldalán, ferdén lefelé nyéltámaszos *balta*. H: 12 cm, Penge szélessége: 4 cm (4. kép).
3. Kissé feljebb, a bal medence külső oldalánál téglatest formájú *fenőkő*. H: 5,9 cm, Sz: 1,9 cm, V: 0,9 cm.
4. A lábnál, a sír alja felett 31–45 cm közt *lókoponya* a jobb oldalán, orrával a fej felé. 68 cm-re kezdődött a sír keleti végétől. A ló négy *lába* a sír ÉK-i sarkában 35–45 cm magasan a sír alja felett feküdt.
5. A lólábak mellett a sír alján trapéz alakú *kengyelt* találtunk füllel a lólábak felé. M: 18 cm, Sz: 15,5 cm (5. kép).
6. A kengyel alatt az északi oldalnál ovális *hevedercsat* igen rossz állapotban. H: 5,3 cm, Sz: 3,3 cm, V: 0,6 cm.

3. kép

Nyíregyháza–Felsősimai 136. sír

Fig. 3

Nyíregyháza–Felsősimai, grave 136

4. kép

Nyíregyháza–Felsősimai 136. sír: nyéltámaszos balta

Fig. 4

Nyíregyháza–Felsősimai, grave 136: axe with a stay for the shaft

² A sírleírásokat Istvánovits Eszter, a tárgyleírásokat a szerző készítette. Az érméket Kovács László határozta meg. A tárgyakat (a 136. számú honfoglalás kori sír leletanyagának kivételével) Szinyéri Péterné és Takácsné Varga Ágnes restaurálta. Mint-hogy a lelőhely császárkori anyagát még nem fejezték be, a leltározásra egyelőre nem került sor.

7. A *kengyel* trapéz alakú párja, az előző példánytól nyugatra 6 cm-re, kissé ferdén, füllel kelet felé feküdt. M: 19 cm, Sz: 14 cm.
8. A lókoponya mellett, a sír alja felett 23 cm-rel apró *tojáshéj*.
9. A lábfej közt É–D-i irányban kis téglalap alakú *övecsát*. H:4,1 cm, 3,3 cm, V: 0,6 cm.
10. A jobb lábujjperceken nagy karikás *csikózábla*. Karikájának átmérője 6 cm. Az egyik szájvas 9,5 cm.
11. A bal medence felső széle alatt É–D-i irányban líra alakú *csiholó*. Átm: 9,5x5,6 cm.

5. kép

Nyíregyháza–Felsősima 136. sír részlete a kengyelekkel

Fig. 5

Nyíregyháza–Felsősima, detail of grave 136 with the stirrups

215. sír (III. tábla)

A domb keleti lejtőjén, a sárga homokban barnás betöltésű, halványan rajzolódó sírfolttal jelentkezett. A jó megtartású, bolygatatlan, juvenis korú férfi(?) koponyája előre nézett, fel volt támasztva. A koponyán homlokvarrat látszott. Hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Jobb karja derekszögben behajlítva feküdt. A bal alkar a térden keresztben, de bal kézfeje a bal comb felső végén. A sírban mért vázhossz 125 cm. A sírgödör H: 191 cm, Sz: 64 cm, M: 30 cm, tájolása Ny–K 279–99°.

Leletek:

1. Az áll alatt 4 szem hengeres, könnyű *üveggyöngy*.³ Középső részükön pántszerűen körbefutó ezüsthólia csikja, melyek csak részlegesen maradtak meg. M: 0,9–1 cm, Sz: 0,8 cm, a fólia szélessége 0,4 cm.
2. A bal felkar alsó végén I. (Szent) László *denárja* H29 (pereme kitört).

216. sír (III. tábla)

A gépi humuszolás során megtalált sír. Foltja az előbbihez hasonlóan, de kissé elúszóan jelentkezett. Az infans II. korú gyerek jó megtartású, bolygatatlan vázának koponyáját a gép megsértette, széttöredezett. Hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. A kar a test mellett nyújtva helyezkedett el. A sírban mért vázhossz 120 cm. A sírgödör H: 139 cm, Sz: 50 cm, M: 9 cm, tájolása Ny–K 276–96°, melyben a váz tájolása Ny–K 270–90°.

Leletanyaga nem volt.

217. sír (III. tábla)

A dombtető sárga homokjában jól látszó barna, sárga szemcsés folttal jelentkezett. A sírba fektetett infans I. korú gyerekeknek csak a koponyája maradt meg, az is igen rossz állapotban. A sírgödör H: 98 cm, Sz: 50 cm, M: 10 cm, tájolása Ny–K 285–105°.

Leletanyaga nem volt.

218. sír (III. tábla)

A gép a humuszolásnál megsértette a csontokat. A sárga homokban viszonylag jól rajzolódó barnás-szürke foltot sikerült megfigyelni. A maturus korú bolygatatlan, jó megtartású férfi váz koponyájának csak töredékei maradtak. Hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Keze a medencén került elő. Sírban mért vázhossza 171 cm. A sírgödör kisebb lett, mint a folt szintjén gondoltuk, valószínűleg a gép kissé „elmaszatolta”. H: 208 cm, Sz: 66 cm, M: 10 cm, tájolása Ny–K 270–90°.

Leletanyaga nem volt.

³ Jelenleg csak három darab van meg.

221. sír (III. tábla)

A sárga homokban jól látszó szürkésbarna folttal jelentkezett. 10 cm mélyen 163 cm hosszú, a fejnél 45 cm széles, a lábnál 30 cm széles sötétebb folt – valószínűleg a koporsó – jelentkezett. A sír betöltése sárga, kevés fekete szemcsével, a koporsóé fekete, sárga foltos. A jó megtartású adultus korú férfi hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a jobb oldalára billent. A két kar szorosan a test mellett, a kézfej a combon feküdt. A fogmeder hátul „beszívódott”. Sírban mért vázhossza 138 cm. A felszedés utáni horolásban a medence alatt vöröses folt látszott. A sírgödör H: 170 cm, Sz: 52 cm, M: 20 cm, tájolása Ny–K 278–98°.

Lelet:

1. A jobb kezén – valószínűleg a gyűrűs ujjon – kerek, kissé szögletesedő átmetszetűre kialakított, nyitott *bronzgyűrű*, melynek két vége egymáshoz ér. Átm: 2,3 cm, V: 0,25 cm.

222. sír (III. tábla)

A gépi humuszosítás során a váz megsérült. A nyelésnél kevésbé jól látszó, barnásszürke foltját regisztráltuk. A matusos-senilis korú férfinak csak a mellkasa maradt in situ. A váz kb. felét – koponya, felkar – tudtuk a gép után összeszedni. A sírgödör H: 145 cm, Sz: 50 cm, M: 3 cm, tájolása Ny–K 286–106°.

Leletanyaga nem volt.

223. sír (IV. tábla)

A sárgásbarna homokban közepesen jól látszó, barnásszürke, keskeny folttal jelentkezett. A koponya tetejét a gépi humuszosítás megsértette. A gyerekváz igen gyenge megtartású. Hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben, csak a kissé jobbra, előre billent koponya és a láb maradt meg. Sírban mért vázhossza 72 cm. A sírgödör H: 90 cm, Sz: 40 cm, M: 8 cm, tájolása Ny–K 280–100°, melyben a váz Ny–K 272–92° tájolással feküdt.

Lelet:

1. A felszedés után a bal mellkas alatti részen fémkeresővel találtuk meg I. András egy körülnyírt *de-nárját* (H9).

224. sír (IV. tábla)

Jól látszó, sötétebb barnásszürke folttal jelentkezett. A juvenis-adultus korú nő váza rossz megtartású. Koponyája széttöredezett, a jobb oldalára billent. A mellkas hiányos: nem voltak bordák, hiányzott az alkar – valószínűleg állatjártat mozdíthatta el. Sírban mért vázhossza 150 cm. A gödör rövidebbnek bizonyult, mint a folt alapján gondoltuk, keleti végét kissé túlbontottuk. A sírgödör H: 220 cm, Sz: 65 cm, M: 25 cm, tájolása Ny–K 303–123°.

Leletek:

1. A koponyától balra közepes méretű, ovális, kerek átmetszetű, *S végű* ezüst *karikaékszer*. *S* vége észak felé állt. Átm: 2,1x2,4 cm, V: 0,2 cm, az *S* vég H: 0,7 cm, Sz: 0,3 cm.
2. A jobb felkar belső oldalán kerek, elkalapált végű, négy szálból *fonott* ezüstgyűrű. Átm: 2,5 cm, V: 0,35 cm (6. kép).
3. A koponya felszedése után, a jobb oldal alatt egy ovális, kerek átmetszetű, *S végű* ezüst *karikaékszer*. *S* vége északra nézett. Átm: 2,2x2,2 cm, V: 0,2 cm, az *S* vég H: 0,7 cm, Sz: 0,4 cm.
4. Közvetlenül mellette délről egy kisméretű, ovális, kerek átmetszetű, *S végű* ezüst *karikaékszer*, *S* végével ugyancsak északra. Átm: 1x1,2 cm, V: 0,1 cm, az *S* vég H: 0,5 cm, Sz: 0,2 cm.⁴

6. kép
Nyíregyháza–Felsősimai 224. sír
Fig. 6
Nyíregyháza–Felsősimai, grave 224

227. sír (IV. tábla)

A dombtető sárga homokjában jól látszó, barnásszürke folttal jelentkezett. Mintegy 10 cm mélységben kirajzolódott 94 cm hosszú, 28 cm széles belső foltként a koporsó, melynek betöltése szürke, míg a sír betöltése kevés fekete szemcsével tarkázott sárga. A rossz megtartású, infans I. korú gyerek vázából a koponya

⁴ Az *S* vég egy része a restaurálás során letört.

és a combcsont maradt meg. Ez alapján hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Sírban mért vázhossza kb. 60 cm. A sírgödör H: 114 cm, Sz: 43 cm, M: 7–8 cm, tájolása Ny–K 290–110°.

Leletanyaga nem volt.

228. sír (IV. tábla)

A barnás homokos altalajban közepesen jól látszó, egynemű, sötétebb barnásszürke folttal jelentkezett. Vágta a 229. – császárkori – objektumot. A közepes-gyenge megtartású női váz koponyáját a gépi humuszolásnál találtuk meg: így az arckoponya hiányzott. Hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben Sírban mért vázhossza 152 cm. A sírgödör H: 170 cm, Sz: 64 cm, M: 10 cm, tájolása Ny–K 280–100°, melyben a váz Ny–K 282–102° tájolással feküdt.

Lelet:

1. A bal medence helyén egy ép Salamon *denár* (H17).

232. sír (V. tábla)

Jól látszó folttal jelentkezett a sárgásbarna altalajban. Betöltése sötét barnásszürke, egynemű. A közepesen jó megtartású, maturus korú férfi vázának koponyája a gépi humuszolásnál megsérült, az arckoponya csonkult. Álla leesett, a koponya kissé hátrabilent. Hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Karja szorosan a test mellett. A váz helyzete alapján koporsóban temették el. A kéz a medencén volt összerakva. A lábfej tartása csizmára utalt. Sírban mért vázhossza 156 cm. A sírgödör H: 220 cm, Sz: 73 cm, mélysége 15 cm, tájolása Ny–K 278–98°.

Leletanyaga nem volt.

233. sír (V. tábla)

Sötét barnásszürke folttal jelentkezett a barna altalajban. Vágta a 234. császárkori kőárkot. A jó megtartású, juvenis-adultus korú nő vázának koponyája jobbra kissé előrebukott. Hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Mellkasát állatjárat bolygatta. A kar szorosan a test mellett, jobb keze a medence alatt volt. Sírban mért vázhossza 146 cm. A sírgödör H: 228 cm, Sz: 77 cm, M: 20 cm, tájolása Ny–K 276–96°, melyben a váz Ny–K 280–100° tájolással feküdt.

Leletek:

1. A koponya jobb oldala mellett nagyobb, enyhén ovális, kerek átmetszetű, bordázott *S végű* ezüst *karikaékszer*. S vége az arc felé nézett. Átm: 2,6x2,8 cm, V: 0,2 cm, az S vég H: 0,9 cm, Sz: 0,5 cm.
2. A láb végétől 15 cm-re, állatjáratban kerekded, vékony, kerek átmetszetű, *S végű* ezüst *karikaékszer* találtunk, melynek S végéből csak az indítása maradt meg.⁵ Átm: 1,3 cm, V: 0,1 cm.

236. sír (V. tábla)

Eléggé széles és kicsi, sötét barnásszürke folttal jelentkezett a barna altalajban. A váz csontjai a gépi humuszolás során megsérültek. Az infans II. korú gyerek hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű váza gyenge megtartású. A koponya homloki részét a gép megrongálta. A jobb kar a test mellett nyújtva, a bal hiányzott – állatjárat mozdította el. Sírban mért vázhossza 82 cm. A sírgödör H: 134 cm, Sz: 76 cm, M: 5 cm, tájolása Ny–K 286–106°.

Leletek:

1. Az áll jobb alsó szélénél ovális, kerek átmetszetű, *S végű* ezüst *karikaékszer*. S vége északra nézett. Átm: 1,5x1,8 cm. V: 0,15 cm, az S vég H: 0,7 cm, Sz: 0,4 cm.
2. A jobb medencétől kissé nyugatra a gerincen egy ép Salamon *denár* (H14).
3. A koponya mosásakor egy kerekded, kerek átmetszetű, *S végű* ezüst *karikaékszer* került elő. Átm: 1,7x1,9 cm. V: 0,15 cm, az S vég H: 0,8 cm, Sz: 0,4 cm.

237. sír (V. tábla)

Közepesen jól látszó barnásszürke folttal jelentkezett a barna altalajban. Az infans II. korú gyerek közepes megtartású vázának koponyája a jobb oldalára billent. Hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Felsőteste

⁵ A sírleírásban gyűrűként szerepel. Kis mérete, valamint az S vég indítása miatt ez kizárható. A sírban azonban valóban kellett lennie gyűrűnek, amit a jobb kéz egyik ujjpercén megfigyelhető patina bizonyít.

hiányos: jobb karja és bal alkarja nem volt meg. Ezeket állatjárat mozdította el. Bal lábát kissé felhúzták. Sírban mért vázhossza 107 cm. A sírgödör H: 189 cm, Sz: 65 cm, M: 13 cm, tájolása Ny–K 294–114°, melyben a váz Ny–K 285–105° tájolással feküdt.

Leletek:

1. A bal medence felett I. Béla egy körülnyírt *denárja* (H12).
2. A jobb mellkason a felszedéskor kis *salak(?)darabot* találtunk.

238. sír (VI. tábla)

Hosszú, keskeny, sárga foltos, sötét barnásszürke folttal jelentkezett a barna homokban. 20 cm mélyen jól látszott, hogy pontosan a 234. – császárkori – árok mellé ásták. Az adultus korú nő váza közepes megtartású. Koponyáján látszott, hogy fej alá elég magas támaszt helyeztek. Hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Karja a test mellett, keze a combon feküdt. Gerince csaknem teljesen hiányzott. Sírban mért vázhossza 147 cm. A sírgödör H: 172 cm, Sz: 60 cm, M: 35 cm, tájolása Ny–K 278–98°.

Leletek:

1. A jobb csecsnyúlványon egy kerekded, kerek átmetszetű, *S végű* bronz *karikaékszer*. S vége a sír alja felé nézett. Átm: 1,9 cm, V: 0,15 cm, az S vég H: 0,7 cm, Sz: 0,2 cm.
2. A bal mellkas külső szélénél Salamon *denárja* (H14?) igen rossz állapotban, félbetörve. A két darab egymás alatt feküdt.
3. A jobb comb felett 5 cm-rel, a felső harmadban ovális, elkalapált végű, négy szálból *fonott gyűrű*. Átm: 2x3 cm, V: 0,5 cm (7. kép).
4. A betöltésben egy szem korong nélkül készített, jellegtelen őskori *cserép*.

7. kép
Nyíregyháza–Felsősima 238. sír
Fig. 7
Nyíregyháza–Felsősima, grave 238

239. sír (VI. tábla)

Közepesen jól látszó, sötét barnásszürke folttal jelentkezett a barna talajban. Az infans I. korú gyerek váza igen rossz megtartású. Koponyája a bal oldalára billent, jobb oldalát a gépi humuszolás roncsolta. Hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. A vázból a koponyán kívül a bal felkar és a két láb maradt meg. Sírban mért vázhossza 74 cm. A sírgödör H: 148 cm, Sz: 58 cm, M: 14 cm, tájolása Ny–K 285–105°, melyben a váz Ny–K 287–107° tájolással feküdt.

Leletanyaga nem volt.

243. sír (VI. tábla)

A 245. – császárkori – árokra ráasott, körben sötét barnásszürke, középen sárgás betöltésű sírfolt. Mintegy 10 cm mélyen kibontva kiderült, hogy valójában a gödör kisebb, mint a folt alapján gondoltuk. Ezen a szinten rajzolódott egy sötétebb, 155x35–38 cm-es „belső”, barnásszürke, sárga foltos folt – valószínűleg a koporsó. A sír betöltése világos barnássárga. A jó megtartású adultus-maturus váz hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája jobbra kissé előrebíllent. A fej alatt párna lehetett. Jobb karja nyújtva a test mellett feküdt, a bal enyhén behajlítva, a bal kézfeje a medencén. Sírban mért vázhossza 135 cm. A sírgödör H: 178 cm, Sz: 58 cm, M: 40 cm, tájolása Ny–K 285–105°, melyben a váz Ny–K 276–96° tájolással feküdt.

Lelet:

1. A gerincoszlop közepén egy meghatározhatatlan, negyed *ezüstpénz* (H?).

244. sír (VI. tábla)

A 245. – császárkori – árokra ráasott, világosabb barnásszürke folttal jelentkezett. Oldala és alja bizonytalanul vált el a környezettől. Az adultus váz megtartása gyenge. Valószínűleg hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. A koponyának csak töredékeit találtuk meg, a mellkas és a jobb felkar hiányzott. A láb kissé szétcsúszott, X állásban feküdt. Sírban mért vázhossza 147 cm. A sírgödör H: 220 cm, Sz: 60 cm, M: 15 cm, tájolása Ny–K 271–91°.

Leletanyaga nem volt. A bal medence vonalában, a sír szélén két *lófog* volt. Ezek alighanem a 245. árokból kerültek ide.

257. sír (VI. tábla)

A gépi humuszosítás során megtalált váz. A közepesen jó megtartású gyerek váza a jobb oldalán feküdt, lába kissé felhúzva. A felsőtest hanyatt feküdt. A koponya kissé a jobb oldalára billent, arcrészét a gép megromgálta. Mellkasát állatjárat bolygatta. Alkarja hiányzott. A sírgödör H: 156 cm, Sz: 61 cm, M: 16 cm, tájolása Ny–K 275–95°.

Leletanyaga nem volt.

258. sír (VII. tábla)

Közepesen jól látszó folttal jelentkezett a sárgás talajban. Kiszántott infans I. korú gyerekváz. A koponyából és a felsőtestből csak apró töredékek maradtak. Bal lába, valamint a jobb combja in situ feküdt. Sírban mért vázhossza 75 cm. A folt hosszabbnak látszott, mint amilyen valójában a gödör volt. Az újranyesésnél sikerült megfigyelni a sír foltját is. A sírgödör H: 145 cm, Sz: 52 cm, M: 8 cm, tájolása Ny–K 282–102°, melyben a váz Ny–K 277–97° tájolással feküdt.

Leletanyaga nem volt.

259. sír (VII. tábla)

Sötét barnásszürke, viszonylag jól látszó folttal jelentkezett a barnásszürke talajban, azonban a két vége csak bizonytalanul vált el a környezettől. A adults korú nő koponyája hátrabillent, az arckoponyarész elszántották. Az áll leesett. A váz gyenge megtartású, hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Jobb karja a test mellett nyújtva, a bal a hasán, derékszögben behajlítva került elő. Sírban mért vázhossza 136 cm. A sírgödör H: 198 cm, Sz: 66 cm, M: 18 cm, tájolása Ny–K 280–100°.

Leletanyaga nem volt.

260. sír (VII. tábla)

Jól látszó, sötét, csaknem fekete betöltésű folttal jelentkezett. 5 cm mélyen egy belső, 130 cm hosszú, 28–50 cm széles folt látszott. Valószínűleg a koporsó fej felé szélesedő foltja. A rossz megtartású infans II. korú gyerek koponyája a bal oldalára fordult. Hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Mellkasa hiányzott – állatjárat bolygatta. Medencétől lefelé in situ feküdt. Jobb alkarja megvolt. Sírban mért vázhossza 97 cm. A sírgödör H: 160 cm, Sz: 55–74 cm, M: 8–10 cm, tájolása Ny–K 284–104°, melyben a váz Ny–K 286–106° tájolással feküdt.

Lelet:

1. A jobb csecsnyúlványon kisméretű, nyitott, kerek átmetszetű, körte alakú bronz *hajkarika*. Átm: 0,9x1,2 cm, V: 0,2 cm.

261. sír (VII. tábla, 8. kép)

A gépi humuszosítás során egy váz csontjaira bukkantunk. Nyesésnél halványan rajzolódott a foltja. A 267. sírral valószínűleg szuperpozíciós, de a kronológiai helyzetük kérdéses (ld. a 267. sír leírásánál!). A koponyát a gép széttörte: valószínűleg a bal oldalán feküdt. A feltehetőleg férfi váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Bal oldalát elszántották. Ebből az oldalból csak a lábszár maradt in situ. Sírban mért vázhossza 142 cm. A sírgödör H: 203 cm, Sz: 64 cm, M: 20 cm, tájolása Ny–K 278–98°.

Lelet:

1. Felszedéskor, a koponya alatt egy kerekded, kerek átmetszetű, S végű ezüst *karikaékszer*. Átm: 2,2x2,3 cm, V: 0,2 cm, az S vég H: 0,7 cm, Sz: 0,25 cm.

262. sír (VIII. tábla, 9. kép)

Igen jól látszó, sötét barnásszürke folttal jelentkezett a barna altalajban. 15 cm mélyen halványan rajzolódott a 185 cm hosszú, 50–55 cm széles koporsó. A fej felé egészen enyhén

8. kép

Nyíregyháza–Felsősima 261. és 267. sír

Fig. 8

Nyíregyháza–Felsősima, graves 261 and 267

szélesedett. Foltja a környezeténél kicsit sötétebb. A jó megtartású matusus férfiváz⁶ hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára fordult. Karja a test mellett feküdt, a kézfej a medence alatt. Sírban mért vázhossza 147 cm. A sírgödör H: 208 cm, Sz: 64 cm, M: 20 cm, tájolása Ny–K 278–98°.

Leletek:

- 1–2. Mindkét szemüregben egy-egy ezüstpénz (10. kép). A bal oldalon I. (Szent) István H1 típusú *denárja*. Átmérője 16 mm. A gyöngysoros szegélyben maradón félíg körülnyírt darab. Jó állapotú. Előlapján a +STEPHANVS-REX· körirat fordított S-sel kezdődik. A P és R a központi kereszt meghosszabbított karjaihoz csatlakozik. A hátlapján a CIVITAS REGIA körirat alig-alig olvasható, s csaknem pontosan megfelel a KOVÁCS 1997. I. tábla 11. hátlapjának. A jobb szegélyben Péter hiányos szélű *denárja* (H6).
3. A bal felkarcsont felső harmada felett ovális, kerek átmetszetű, S végű ezüst *karikaékszer*. S vége kelet felé állt. Átm: 2x2,4 cm, V: 0,25 cm, az S vég H: 0,8 cm, Sz: 0,5 cm.⁷
4. Felszedés után, a koponya alatt, a csecsnyúlvány táján Péter kissé hiányos szélű *denárja* (H6).
5. A felszedés után, a koponya alatt, a jobb csecsnyúlvány táján ovális, kerek átmetszetű S végű ezüst *karikaékszer* igen rossz állapotban. S vége hiányzott, nyitott része nyugatra nézett. Átm: 2x2,4 cm, V: 0,3 cm.

9. kép
Nyíregyháza–Felsősimai 262. sír
Fig. 9
Nyíregyháza–Felsősimai, grave 262

264. sír (VII. tábla, 11. kép)

Sötét, barnásszürke folttal jelentkezett a sárga homokban. A viszonylag jó megtartású adultus/matusus korú férfiváz hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája előre nézett, álla leesett. Karja szorosan a test mellett, a jobb kézfej a medencén. A bordák és a gerinc felső vége hiányzott. Az északi oldalt felül 10–12 cm-rel túlbontottuk. Sírban mért vázhossza 150 cm. A sírgödör H: 210 cm, Sz: 77 cm, M: 25 cm, tájolása Ny–K 294–114°, melyben a váz Ny–K 270–90° tájolással feküdt.

Leletek:

1. A jobb csuklón közel kerek, középen megvastagodó, hegyesedő végű, rombusz átmetszetű bronz *karperec*. Átm: 7,6x7,8 cm, V: 0,4–0,7 cm (12. kép).
2. A koponya mosásakor I. András eltört, de ketté még nem esett *denárja* (H8) került elő.

10. kép

Nyíregyháza–Felsősimai 262. sír részlete
a két szemre helyezett érmével

Fig. 10

Nyíregyháza–Felsősimai, detail of grave 262 with
two coins covering the eyes

⁶ Az antropológiai meghatározás szerint női váz.

⁷ Az S végződés egy része a restaurálás során eltört.

11. kép

Nyíregyháza–Felsősimas 264. sír részlete

Fig. 11

Nyíregyháza–Felsősimas, detail of grave 264

12. kép

Nyíregyháza–Felsősimas 264. sír

Fig. 12

Nyíregyháza–Felsősimas, grave 264

265. sír (VIII. tábla)

A gépi humuszosítás során csontokat találtunk. Körbenyerve látszott a folt. A sírgödör fej felőli vége lekerekített, a láb felől szögletes. A gyenge megtartású adultus korú férfi váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája balra billent, a két kézfej a medence felett egymáson. Sírban mért vázhossza 147 cm. A sírgödör H: 215 cm, Sz: 70 cm, M: 5 cm, tájolása Ny–K 270–90°, melyben a váz Ny–K 265–85° tájolással feküdt.

Leletek:

1. A koponya jobb oldalán, a csecsnyúlványon vékony, ovális, kerek átmetszetű *S végű* ezüst *karikaékszer*. *S* vége a szem felé nézett. Átm: 2,6x2,9 cm, V: 0,2 cm.
2. Felette, a tarkó felé kisméretű, kerek átmetszetű, vékony huzalú, kerek, *S végű* bronz *karikaékszer*. Átm: 1,8 cm, V: 0,1 cm, az *S* vég H: 0,8 cm, Sz: 0,2 cm.
3. Felszedéskor, a koponya bal oldala alatt, a csecsnyúlványra tapadva ovális, kerek átmetszetű, *S végű* ezüst *karikaékszer*, *S* végével lefelé, azaz keletre. Átm: 2,3x2,7 cm, V: 0,2 cm, az *S* vég H: 0,9 cm, Sz: 0,5 cm.

266. sír (VIII. tábla)

A gépi humuszosítás során találtuk meg a csontokat. A gép a koponya felső részét rongálta meg. A nyésés során jól rajzolódott sötét, csaknem fekete foltja. A férfi jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára billent. Karja a test mellett szorosan. Sírban mért vázhossza 157 cm. A sírgödör H: 195 cm, Sz: 60 cm, M: 7 cm, tájolása Ny–K 278–98°.

Leletanyaga nem volt.

267. sír (VII. tábla)

A gépi humuszosításnál a csontokat találtuk meg, majd a nyésésnél rajzolódott a sötét, csaknem fekete kis folt. A 261. sírhoz igen közel találtuk: a váz lába a 261. sír vázának koponyája mellett feküdt. A foltok azonban olyan rosszul látszottak, hogy a két temetkezés viszonya nem dönthető el. Az adultus korú férfi váza közepes megtartású. Hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyáját szétszántották, a bal oldalán, kissé előrebillentve feküdt. Mellkasa elenyészett. Lába a jobb oldalára billent. A kar a test mellett volt ki-nyújtva. Sírban mért vázhossza 146 cm. A sírgödör H: 180 cm, Sz: 57 cm, M: 15 cm, tájolása Ny–K 285–105°.

Leletanyaga nem volt.

268. sír (VIII. tábla)

Igen rosszul rajzolódó folttal jelentkezett, mely egy árnyalattal sötétebb barnásszürke, mint a környezete. A környéken 10–15 cm-nyit leszedve rajzolódott végül a sárga és szürke szemcsés folt, melyet már viszonylag jól lehetett látni. Innen 8 cm mélyen jelentkezett a koporsó kissé más szögben és irányban álló, 140x45 cm-es, sötétebb betöltésű foltja. Az infans II. korú gyerek jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára fordult. A mellkas csontjai és a kar összedobálva került elő – valószínűleg állatjáratok bolygatták. A lábat és a jobb medencét in situ találtuk. Sírban mért vázhossza 92 cm. A sírgödör H: 150 cm, Sz: 74 cm, M: 40 cm, tájolása Ny–K 280–100°.

Leletanyaga nem volt.

269. sír (VIII. tábla)

Roszsul látszó, sárga foltos barnásszürke folttal jelentkezett. Az infans II. korú gyerek jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalán feküdt, felét a gép összeroncsolta. Karja a test mellett nyújtva feküdt. Bal kézfeje a combon. Bal medencéje hiányzott, valószínűleg állatjárás vitte el. Sírban mért vázhossza 98 cm. A sírgödör H: 160 cm, Sz: 70 cm, M: 5 cm, tájolása Ny–K 270–90°.

Leletanyaga nem volt.

270. sír (IX. tábla)

Roszsul látszó, sárga foltos barnásszürke folttal jelentkezett. A juvenis korú férfi jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a jobb oldalára billent. Állkapcsa szorosan zárva. A csontok helyzete alapján koporsóban temették. Karja szorosan a test mellett feküdt. Mellkasának alsó részét és alkarját állatjársok mozdították el. Sírban mért vázhossza 138 cm. A váz alatt 10 cm kevert betöltést bontottunk ki, ami ugyancsak koporsóra utal. A sírgödör H: 208 cm, Sz: 76 cm, M: 50 cm, tájolása NyÉNy–KDK 300–120°, melyben a váz Ny–K 292–112° tájolással feküdt.

Lelet:

1. A bal medence külső oldalán, a váz szintjétől feljebb egy darab korong nélkül készített jellegtelen őskori *cserép*.

271. sír (IX. tábla)

Jól látható, sárga foltos barnásszürke folttal jelentkezett. Bontáskor mintegy 10 cm mélységben megállapítottuk, hogy a sírgödör valójában 1–2°-kal eltér a nyesésnél regisztrálttól. A juvenis korú nő jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája kissé jobbra előrebillent. A fej alá volt párnázva. Mellkasa hiányzott, valószínűleg elporlott, mert rablásra utaló nyomot nem láttunk. Jobb karja derékszögben behajlítva, a bal nyújtva feküdt a test mellett. Sírban mért vázhossza 133 cm. A sírgödör H: 160 cm, Sz: 65 cm, M: 20 cm, tájolása Ny–K 266–86°, melyben a váz Ny–K 270–90° tájolással feküdt.

Lelet:

1. A bal térd vonalában, északra, a sír alja felett 15 cm-rel ovális, vékony, *S végű* bronz *karikaékszer*. Valószínűleg állatjártásban volt. *S* vége nyugatra nézett. Átm: 1,9x2,3 cm, V: 0,2 cm.

272. sír (IX. tábla)

A gépi humuszolás során találtuk meg a csontokat. A nyeséskor jól rajzolódó foltot véltünk látni, melyről azonban kiderült, hogy valószínűleg csak a gép „maszatolta” el, a váz ugyanis más irányban feküdt. Gödörfoltot végül nem tudtunk regisztrálni. A felnőtt nő⁸ hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára fordult, összetört. A váz gyenge megtartású. Jobb karja kissé behajlítva, kézfeje a medencén, a bal szorosan a test mellett volt. Sírban mért vázhossza 161 cm. A váz tájolása Ny–K 272–92°.

Lelet:

1. A jobb könyöke alatt kettétörve egy Salamon *denár* (H17).

273. sír (IX. tábla)

Közepesen jól látszó, sárga foltos barnásszürke folttal jelentkezett. A gödör nagyobb lett, mint a folt szintjén gondoltuk. Betöltése szürke és sárga szemcsés, jobban hasonlított a szarmata sírokéra, mint a többi Árpád-koriéra. Az adultus férfi jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a jobb oldalára billent. A kar nyújtva a test mellett volt. Mellkasa hiányzott, csak a bal oldali bordák és a gerinc két vége maradt meg. Sírban mért vázhossza 163 cm. A sírgödör H: 240 cm, Sz: 96 cm, M: 40 cm, tájolása Ny–K 285–105°, melyben a váz Ny–K 278–98° tájolással feküdt.

Leletanyaga nem volt.

274. sír (IX. tábla)

Jól látszó, barna folttal jelentkezett a sárga talajban, de a talajlazító elérte a sír szintjét és kissé meghúzta. A matus korú férfi váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája összenyomódott, előre nézett, szája zárva volt. Mindkét keze picit behajlítva, a kézfej a medencén. Lábfeje „szétállt”. Bal mellkasa hiányzott,

⁸ Az antropológiai meghatározás szerint férfi.

talán állatjárás roncsolta. Fogmedre hátul „beszívódott”. Robusztus egyén. Sírban mért vázhossza 161 cm. A sírgödör H: 220 cm, Sz: 85 cm, M: 15 cm, tájolása Ny–K 286–106°, melyben a váz Ny–K 273–93° tájolással feküdt.

Leletanyaga nem volt.

275. sír (X. tábla)

Jól látszó, sárga és barna szemcsés folttal jelentkezett a sárga talajban. Valószínűleg rosszul figyeltük meg, mert a keleti vége túl hosszú volt. A maturus korú férfi váza közepes megtartású. Koponyája az öreglyukkal felfelé feküdt. Mellkasa hiányos, valószínűleg állatjárat bolygatta vagy kiszántották. Az alkar a test mellett. A koponyán egy kupacban csontok feküdtek, valószínűleg kiszántották a felső részt. Sírban mért vázhossza 159 cm. A sírgödör H: 247 cm, Sz: 84 cm, M: 16 cm, tájolása Ny–K 275–95°.

Leletanyaga nem volt.

13. kép

Nyíregyháza–Felsősimma 278. sír

Fig. 13

Nyíregyháza–Felsősimma, grave 278

276. sír (X. tábla)

Jól látszó, barnásszürke foltját az eke vagy a talajlazító kissé „meghúzta”. Mintegy 10 cm mélységben kirajzolódott a koporsó 200 cm hosszú és 50 cm széles foltja. A láb végénél túlbontottuk a gödröt. Az adultus korú férfi hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Igen férfias koponyája kissé balra fordult, az eke megrongálta a homlokát. Karja a test mellett nyújtva. Sírban mért vázhossza 155 cm. A sírgödör H: 256 cm, Sz: 70 cm, M: 16 cm, tájolása Ny–K 282–102°.

Leletanyaga nem volt.

277. sír (X. tábla)

A gépi humuszoslaskor a koponya töredékei kerültek elő. A nyesésnél halványan kirajzolódott a sír foltja, a gép csak a koponyát sértette meg. Az adultus korú férfi jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára kissé előrebillent, szája szorosan zárva. Karja a medencén egymáson keresztben. Koporsóra utaló foltot nem láttunk, de a váz helyzete alapján koporsóban temették. Sírban mért vázhossza 148 cm. A sírgödör H: 220 cm, Sz: 88 cm, M: 10 cm, tájolása Ny–K 280–100°.

Leletanyaga nem volt.

14. kép

Nyíregyháza–Felsősimma 278. sír

Fig. 14

Nyíregyháza–Felsősimma, grave 278

278. sír (XI. tábla, 13. kép)

A gépi humuszoslaskor találtuk meg a csontokat. Koponyájának felét a gép megrongálta. A nyesés után kirajzolódott barna foltja a sárga talajban. Az adultus korú nő jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. A koponya a bal oldalára billent. A jobb kar kissé, a bal kar derékszögben behajlítva a medencén feküdt. Lába kissé terpeszben. Sírban mért vázhossza 138 cm. A sírgödör H: 222 cm, Sz: 77 cm, M: 7 cm, tájolása Ny–K 280–100°.

Leletek:

1. A nyakban egy hurkos-kampós záródású, három szálból sodort kerek bronztorques. Átm: 14 cm, V: 0,4 cm (14. kép).
2. Körülötte apró fekete kásagyöngyök.
3. A koponya mosásakor további 3 gyöngyre akadunk.

281. sír (X. tábla)

Sötét barnásszürke, csaknem fekete foltján belül a gépi humuszoslaskor csontokat találtunk. Elképzelhető, hogy ezek a gépjáratban másodlagos helyzetben voltak. A koponyát szétszántották, csak kis maradványait gyűjthettük össze.

A felkarcsontok talán in situ feküdtek. Helyén volt a bal comb. Ezek alapján hanyatt feküdt. A nádgyökerek belenőttek, ami tovább nehezítette a bontást. A sírgödör Sz: 58 cm, M: 3 cm, tájolása Ny–K 272–92°.

Leletanyaga nem volt.

282. sír (XI. tábla)

A sárga talajban viszonylag jól látszó barnásszürke folttal jelentkezett, Mellette a szántás nyoma húzódott. A gépi humuszoslónál már jelentkeztek a csontok. A gödör széle nem volt egyértelmű, főleg a keleti vége esetében merült fel, hogy túlbontottuk. Az adultus korú férfi hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. A koponya előre nézett, az eke összetörte az arcrészt. Jobb karja nyújtva, a váztól kissé távolabb feküdt, a bal behajlítva és „csípőre téve”. Lába terpeszben helyezkedett el, a bal lába kissé kifordult, a jobb nyújtva. Sírban mért vázhossza 136 cm. A felszedés után a sírgödör horolásakor került elő a bal singsont. A sírgödör H: 233 cm, Sz: 78 cm, M: 6 cm, tájolása Ny–K 280–100°, melyben a váz Ny–K 273–93° tájolással feküdt.

Leletek:

1. A bal medencelapát külső oldalánál kerek, elkalapált végű három szálból *sodort bronzgyűrű*. Átm: 2,2 cm, V: 0,2 cm.
2. A koponya alatt, a hátsó részen *S végű bronz karikaékszer* töredéke. Csak a karika töredéke és a hozzá csatlakozó – szintén letört – *S vég* maradt meg. V: 0,1 cm.
3. A koponya két oldalán a felszedéskor került elő egy-egy ovális, kerek átmetszetű, *S végű ezüst karikaékszer*. Az *S vég* mindkét ékszernél részben le volt törve. Átm: 2,2x2,5 cm, V: 0,2 cm, Átm: 2,2x2,5 cm, V: 0,2 cm. A megmaradt *S végek* Sz: 0,3–0,4 cm.
4. A felszedés után a mellkas alatt egy ép Salamon *denárt* (H17) találtunk.

283. sír (X. tábla)

A gépi humuszoslónál gyerekcsontokat találtunk. A nyelésben halványan rajzolódott a sírgödör sötétebb foltja. A bontás során csak egy gyerekkoponya töredéke került elő. A sírgödör H: 96 cm, Sz: 48 cm, M: 3 cm, tájolása Ny–K 278–98°.

Leletanyaga nem volt.

284. sír (XI. tábla)

Szántásnyomokkal tarkított, halvány barnás sírfolttal jelentkezett a sárga talajban. Oldala nem igazán vált el a környezettől, a gödör bizonytalan vonalú. Az infans II. korú gyerek eke által megszántott koponyájának arcrésze hiányzott, valószínűleg előre nézett. Hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Jobb alkarját elszántották. Sírban mért vázhossza 103 cm. A sírgödör H: 120 cm, Sz: 38 cm, M: 10 cm, tájolása Ny–K 278–98°.

Leletek:

1. A bal csecsnyúlványnál ovális, vékony huzalú, kerek átmetszetű, *S végű bronz karikaékszer*. Átm: 1,4x1,9 cm, V: 0,1 cm.
2. A jobb csecsnyúlvány táján egy darab szétomlott *ezüsfóliás gyöngy*.

285. sír (XII. tábla)

Jól látszó, sötét barnásszürke folttal jelentkezett a sárgásbarna altalajban. Mintegy 10 cm mélyen rajzolódott a koporsó világosbarna, 195 cm hosszú, 40 cm széles foltja. A környezete sötétebb barnásszürke. Benne adultus-maturus korú nő közepes megtartású váza feküdt hanyatt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára billent. Bal karja derékszögben a mellkasra hajlítva, a jobb nyújtva. Mellkasa hiányos volt. Sírban mért vázhossza 137 cm. A sírgödör H: 206 cm, Sz: 79 cm, M: 15 cm, tájolása Ny–K 290–110°.

Leletek:

1. Az állkapocs jobb szögletében közel kerek, kerek átmetszetű, *S végű ezüst karikaékszer*, melynek vége letörtött. Átm: 2,4 cm, V: 0,2 cm.
2. A koponya mosásakor kerek, kerek átmetszetű, *S végű ezüst karikaékszer* került elő. A karika *S vége* le volt törve. Átm: 2,2 cm, V: 0,2 cm.

286. sír (XII. tábla)

Mindkét szélén szántással bolygatott folt. A csontokat a gépi humuszoslással találtuk meg. Az adultus korú férfi jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára billent. A koponya felső részét és a jobb kart az eke elhúzta. A jobb kart kissé, a balt erősebben behajlították, mindkét kézfej

a medencén volt. Koporsóra utalt a váz helyzete, de foltot nem láttunk, illetve lehetséges, hogy a nyesés szintjén nem a sírfoltot, hanem a koporsót érzékeltük. Sírban mért vázhossza 164 cm. A sírgödör H: 225 cm, Sz: 80 cm, M: 5 cm, tájolása Ny–K 270–90°.

Lelet:

1. Felszedéskor a koponya szétesett, belőle egy hiányos szélű Péter *denár* (H6) került elő – mintha a szájban lett volna.

287. sír (XII. tábla)

A sárga homokban jól látszó folttal jelentkezett. A juvenis korú férfi váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára, kissé előrebillent, némileg összetört. Jó megtartású váz. Jobb karja nyújtva a test mellett, a bal behajlítva a medencén feküdt. Lábszárát a szántás rongálta, a jobb hiányzott, a bal roncsolt. Sírban mért vázhossza 147 cm. A sírgödör H: 192 cm, Sz: 62 cm, M: 5 cm, tájolása Ny–K 278–98°.

Leletek:

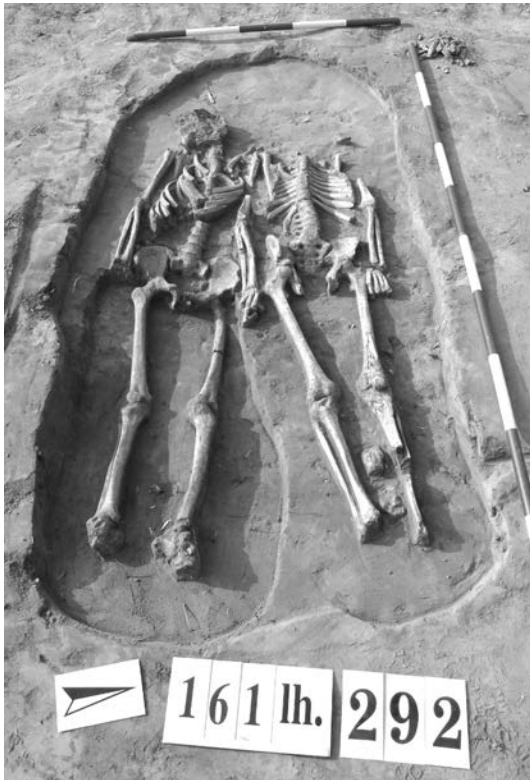
1. A bal alkar könyök felőli vége alatt körte alakú, ovális átmetszetű, végei felé fokozatosan elvékonyodó, nyitott bronz *huzalgűrű*. Átm: 2,2x2,3 cm, V: 0,2–0,3 cm.
2. A bal medence alatt *vaskés*. H: 13,1 cm, ebből a nyéltüske H: 2,8 cm. A penge Sz: 1,6 cm.
3. I. András ép *denárja* (H8) a koponya alatt.

288. sír (XIII. tábla)

A sárga talajban közepesen jól rajzolódó barnásszürke folttal jelentkezett. Az adultus korú férfi jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája kissé jobbra billent, szája zárva. Karja szorosan a test mellett. Sírban mért vázhossza 151 cm. A sírgödör H: 208 cm, Sz: 78 cm, M: 12 cm, tájolása Ny–K 284–104°, melyben a váz Ny–K 288–108° tájolással feküdt.

Leletek:

1. A jobb mellkas felső szélénél, a gerincen egy körülnyírt, ép I. András *denár* (H9).
2. A koponyától jobbra felfelé, egy állatjárásban egy közel kerek, kerek átmetszetű, *S végű* ezüst *karikaékszer*. Átm: 2,4x2,6 cm, V: 0,2 cm.
3. A bal csecsnyúlvány alatt egy kerek, kerek átmetszetű *S végű* ezüst *karikaékszer*. *S* vége kifelé, azaz északra nézett. Átm: 2,7 cm, V: 0,2 cm.

15. kép

Nyíregyháza–Felsősima 292. sír

Fig. 15

Nyíregyháza–Felsősima, grave 292

291. sír (XIII. tábla)

A gépi humuszosítás során csontokat találtunk. A nyugati végén halványan rajzolódott a sírfolt, de jól látszott, hogy két szélét alaposan megrongálta a szántás. Az adultus korú egyén váza hanyatt feküdt, valószínűleg nyújtott helyzetben. Koponyájának maradványai szétszóródtak. Ugyancsak elszántották a bal alkart, a medencét és mindkét lábat. Jobb karja a test mellett volt. A sírgödör H: 193 cm, Sz: 63 cm, M: 6 cm, tájolása Ny–K 272–92°.

Lelet:

1. A jobb mellkas alsó szélénél egy ép Salamon *denár* (H17).

292. sír (XIII. tábla, 15. kép)

A gépi humuszosítás során csontokat találtunk. A sírgödör halványan rajzolódott, nagy részét megrongálta a szántás. A sírgödör nagy, mivel páros sírről van szó. A bal oldali a 291.01. sír, a jobb oldali a 292.02. sír. Közös sírgödörben feküdtek, kezük egymás mellett volt. A 292.02. sír kicsit mélyebben. A sírgödör H: 206 cm, Sz: 98 cm, M: 13 cm, tájolása Ny–K 275–95°.

292.01. sír

A 292. objektum bal oldali váza. A juvenis korú férfi igen jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája és válla hiányzott, kiszántotta az eke. Karja a test mellett kinyújtva feküdt. Jobb keze a 292.02. váz bal keze felett feküdt, talán a 292.01. egy későbbi rátemetés lehetett. Sírban mért vázhossza kb. 155 cm. A váz tájolása Ny–K 274–94°.

Leletanyaga nem volt.

292.02. sír

A 292. objektum jobb oldali részén fekvő váz. A nő jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalra billent, kissé elszántották. Karja szorosan a test mellett, nyújtva feküdt. Bal keze a tőle balra fekvő 292.01. sír halott keze alatt volt. Sírban mért vázhossza 146 cm. A váz tájolása Ny–K 286–106°.

Leletanyaga nem volt.

293. sír (XIII. tábla)

A gépi humuszoláznál csontokra bukkantunk. Viszonylag jól kirajzolódott a folt, melynek nyugati vége hiányzott. A férfi hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Az alkar egy részét kiszántották. Az alkarcsonatok szorosan a test mellett feküdtek – valószínűleg koporsóban volt. A sírgödör Sz: 78 cm, M: 10 cm, tájolása Ny–K 270–90°.

Leletanyaga nem volt.

294. sír (XIV. tábla)

Az újranyesésnél a 245. – császárkori – objektum felett rajzolódott a sárga és barna foltos betöltésű sírgödör. 10–15 cm mélyen 170 cm hosszú, 38 cm széles, ovális folt látszott sötét barnásszürke betöltéssel, míg a sír betöltése sárgásbarna, világos. Koporsó lehetett. A bontás alapján a koporsó oldala kissé íves volt. A váz a koporsó nyugati végében feküdt, a keleti végén a koporsó üres volt. Az adultus korú férfi⁹ jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája előre nézett, fel volt támasztva. Jobb karja nyújtva a test mellett, a bal alkar két csontja egymáson keresztben feküdt, de eredetileg nyújtva lehetett. Sírban mért vázhossza 142 cm. A sírgödör H: 230 cm, Sz: 64 cm, M: 30 cm, tájolása Ny–K 273–93°, melyben a váz Ny–K 275–95° tájolással feküdt.

Leletek:

1. Az áll alatt egy felénél nagyobb Salamon *denár* (H17).
2. A keresztcsont felett állatjártatban egy felénél nagyobb Salamon *denár* (H17).

295. sír (XIV. tábla)

A barna, sötét talajban sárga és barna szemcsés foltként jelentkezett. 25 cm mélyen jól rajzolódott a 160 cm hosszú, 38 cm széles koporsó kissé világosabb sárgás és szürke foltos elszíneződése. A juvenis korú nő jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a jobb oldalra fordult, az állkapocs a helyén volt. A mellkasi részen állatjártatok erősen bolygatták. Jobb kézfeje a medencén. Lába szorosan összezárva. Sírban mért vázhossza 130 cm. A sírgödör H: 200 cm, Sz: 62 cm, M: 34 cm, tájolása Ny–K 282–102°.

Leletanyaga nem volt.

296. sír (XIV. tábla)

Az újranyesés után viszonylag jól látszó, sárga foltos sötétebb barnásszürke folttal jelentkezett a sötét barnásszürke altalajban. A gödör – főleg a nyugati oldalon és az ÉNy-i sarkon – nehezen vált el a környezettől. Valószínűleg kissé ovális volt. A senilis korú nő közepes megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalra billent, felső része összetört. A fogmeder hátul beszívódott. Mellkasa hiányzott. A jobb kar behajlítva, kézfeje a medencén. A bal kar nyújtva a test mellett. Sírban mért vázhossza 159 cm. A sírgödör H: 220 cm, Sz: 84 cm, M: 38 cm, tájolása Ny–K 293–113°.

Leletanyaga nem volt.

⁹ Az antropológiai meghatározás szerint nő.

303. sír (XV. tábla)

Viszonylag jól látszó szürke és sárga szemcsés folttal jelentkezett. Az adultus nő jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára billent. Állkapcsa eltört, fele a koponyától keletre. Koporsófoltot nem láttunk, de a váz helyzete alapján koporsós volt. Bal keze a szeméremrészen, behajlítva, a jobb nyújtva a váz mellett, keze feje a combon volt. Sírban mért vázhossza 157 cm. A sírgödör H: 230 cm, Sz: 95 cm, M: 18 cm, tájolása Ny–K 270–90°.

Leletanyaga nem volt.

304. sír (XIV. tábla)

Viszonylag jól látszó, szürke és sárga szemcsés betöltésű folttal jelentkezett. Az adultus korú nő jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára fordult. A kar a test mellett nyújtva. A jobb lábszár oldalra kissé elcsúszott. Sírban mért vázhossza 145 cm. A sírgödör H: 215 cm, Sz: 87 cm, M: 14 cm, tájolása Ny–K 270–90°, melyben a váz Ny–K 272–92° tájolással feküdt.

Leletek:

1. A jobb könyök belső oldalánál Ny–K-i irányban *vaskés*, hegye lefelé, éle kifelé nézett. H: 10,8 cm, Sz: 1,2 cm.
2. A jobb alkar alatt egy közel trapéz alakú, szürke és fehér sávokkal tarkított *kova*. M: 1,8 cm, Sz: 2,4 cm, V: 0,8 cm.
3. Alatta egy líra alakú *csiholó* fele. Átm: 2x3,4 cm, V: 0,6 cm.

305. sír (XIV. tábla)

A 245. – császárkori – árok felett, a 244. és a 294. sír közt gyerekkoponya maradványát találtuk a nyesésben egy S végű karikaékszerrel.¹⁰

Lelet:

1. Kisméretű, közel kerek, vékony S végű ezüst *karikaékszer*. Átm: 1,4x1,5 cm, V: 0,1 cm.

312. sír (XV. tábla)

Közepesen jól látszó, sötét, barnásszürke folttal jelentkezett a barnásszürke homokban. A koponyát szétszántották, géppel találtuk meg. A gyerek váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. A koponya a bal oldalára billent. Jobb alkarja hiányzott. A bal behajlítva a medencén feküdt. Lába kis terpeszben. A sírgödör nagy, a láb felőli részen igen hosszú. Sírban mért vázhossza 87 cm. A sírgödör H: 170 cm, Sz: 58 cm, M: 12 cm, tájolása Ny–K 290–110°.

Leletanyaga nem volt.

319. sír (XV. tábla)

A feltárt terület szélénél, egy mély útbevágás peremén, ekenyomban a gépi humuszosítás során koponyacsontokat találtunk. A bontáskor csak nagyon viszonylagos foltot regisztráltunk. A maturus korú nő jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyájának csak kis töredéke maradt in situ: eredetileg kissé balra elörebíllent, szája zárva volt. Jobb karja behajlítva az ölében, a bal nyújtva a test mellett. Bal lábszárát kiszántották. Sírban mért vázhossza kb. 158 cm. A sírgödör H: 215 cm, Sz: 68 cm, M: 8 cm, tájolása Ny–K 268–88°.

Leletanyaga nem volt.

325. sír (XV. tábla)

Jól látszó, sárgásszürke folttal jelentkezett. A gépi humuszosítással megsértettük a váz koponyáját. Mintegy 10 cm mélyen kibontva kiderült, hogy a folt kicsit kisebb. A senilis korú férfi jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a jobb oldalára billent, a bal oldalát a gép roncsolta. Karja szorosán a test mellett feküdt, a jobb kéz a combon volt. Sírban mért vázhossza 149 cm. A sírgödör H: 205 cm, Sz: 60 cm, M: 20 cm, tájolása Ny–K 270–90°.

Lelet:

1. Felszedéskor az állkapcsa alatt I. (Szent) László hiányos *denárja* (H22).

---

¹⁰ Rajz nem készült róla, de az összesítőn szerepel a sír helye.

326. sír (XVI. tábla)

A 327. árokszerű foltra ráásott, sötét barnásszürke folttal jelentkező sír. Mintegy 10 cm mélyen kibontva kiderült, hogy valójában a gödör kisebb. A gépi humuszolás kicsit elhúzta a csontokat. A maturus korú egyén jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára billent, leesett állkapoccsal. Jobb oldalát elszántották. Fogmedre hátul beszívódott. Karja szorosan a test mellett, kézfeje a combon volt. Sírban mért vázhossza 155 cm. A sírgödör H: 213 cm, Sz: 77 cm, M: 10 cm, tájolása Ny–K 270–90°.

Leletanyaga nem volt.

330. sír (XVI. tábla)

A domb keleti lejtőjén kiszántott sír jelentkezett a gépi humuszolásban. A nyelésben látszott sötét, barnásszürke foltja. Az adultus férfi hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyáját és lábát a szántás roncsolta. Karja a test mellett feküdt kissé szétállóan. Bal lába hiányzott. A csontváz hossza kb. 150 cm. A sírgödör H: 190 cm, Sz: 70 cm, M: 5 cm, tájolása Ny–K 270–90°.

Leletanyaga nem volt. A környékén egy darab szórvány népvándorlás kori cserép került elő.

331. sír (XV. tábla)

A 330. sírtól keletre egy másik, kiszántott sírt találtunk. A gépi humuszolás a hanyatt fekvő gyerek koponyáját elérte. A szétszántott váz koponyamaradványát és két felkarcsontját tudtuk kibontani. A sír M: 3 cm, tájolása Ny–K 282–102°.

Leletanyaga nem volt.

333. sír (XVI. tábla)

A 263. – császárkori – árok bontásakor, annak metszeténél vettük észre a sírt. Újranyesve ezt a részt egy barnásszürke sírfolt rajzolódott ki. Mintegy 10 cm mélységig kibontva vékony – 1–2 cm széles – sávként halványan rajzolódott egy 35 cm széles folt. A süvítő szél azonnal behordta porral, így dokumentálnunk nem sikerült. A váz fekvése alapján nem lehetett koporsó, mert annak túl szűk lett volna.¹¹ A közepes megtartású, adultus korú férfi váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára billent. Szája zárva. Karja a test mellett nyújtva, a jobb kissé távolabb feküdt. Sírban mért vázhossza 148 cm. A sírgödör H: 210 cm, Sz: 80 cm, M: 25 cm, tájolása Ny–K 279–99°.

Leletanyaga nem volt.

335. sír (XVI. tábla)

A sötét, csaknem fekete altalajban, sok gyökér között sárga foltos, közepesen jól látszó folttal jelentkezett. A maturus-senilis korú nő jó megtartású váza nyújtott helyzetben feküdt. Koponyája a jobb oldalára billent. Fogmedre teljesen beszívódott, foga egy se volt. Felsőteste a jobb oldalán, lába kissé jobbra billentve feküdt. Bal karja enyhén be volt hajlítva. Sírban mért vázhossza 131 cm. A sírgödör H: 166 cm, Sz: 67 cm, M: 34 cm, tájolása Ny–K 280–100°, melyben a váz Ny–K 278–98° tájolással feküdt.

Leletanyaga nem volt.

336. sír (XVI. tábla)

A gépi humuszolásakor a gyökerekkel erősen benőtt részen a gép emberi csontokra akadt megfigyelhető folt nélkül. A felnőtt egyén a megtalált alsó csigolyák, a keresztcsont, a comb indítása alapján hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. A test mellett szorosan fekvő bal alkar is in situ maradt. A váz tájolása Ny–K 282–102°.

Leletanyaga nem volt.

337. sír (XVII. tábla)

A sötét barnásszürke, csaknem fekete, gyökerekkel erősen átszőtt altalajban sárga foltos szürkésbarna, közepesen jól látszó folttal jelentkezett. Az adultus korú, jó megtartású férfi váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája balra kissé előre billent. Keze a medencén összerakva feküdt. Mellkasa kissé hiányos volt – valószínűleg állatjáratok bolygatták. Sírban mért vázhossza 145 cm. A sírgödör alját a medencétől lefelé

---

¹¹ Elképzelhető, hogy a beszakadt koporsó tetejének foltja volt, de ezt egyértelműen eldöntenünk nem sikerült.

kb. 10 cm-nyivel túlbontottuk. A sírgödör H: 198 cm, Sz: 66 cm, M: 15 cm, tájolása Ny–K 263–83°, melyben a váz Ny–K 252–72° tájolással feküdt.

Leletanyaga nem volt.

338. sír (XVII. tábla)

A sötét barnásszürke, csaknem fekete, gyökerekkel átszőtt talajban a gépi humuszosítás során a csontok alapján azonosított sír. Horolás után meg tudtuk figyelni a feltjét, mely halványan rajzolódott, sárga feltos. Az adultus korú férfi váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Karja a test mellett, de nem szorosan. A mellkas alsó része hiányzott – állatjárat bolygatta. Jobb lábszára hiányos. Sírban mért vázhossza 153 cm. A sírgödör H: 182 cm, Sz: 63 cm, M: 13 cm, tájolása Ny–K 270–90°.

Leletanyaga nem volt.

339. sír (XVII. tábla)

A sötét barnásszürke, csaknem fekete, gyökerekkel átszőtt talajban a gépi humuszosításnál csontokra akadunk. Folt nem rajzolódott a bontás során. A maturus-senilis korú nő közepes megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája jobbra, kissé előrebillent. Álla leesett. Sírban mért vázhossza kb. 145 cm. Tájolása Ny–K 260–80°.

Lelet:

1. A jobb medencelapát felső szélénél és a jobb alkar belső oldalán nyéltüskés *vaskés* két darabban. Ferdén feküdt egy állatjáratban. H: 8,9 cm, ebből a nyéltüske H: 3,2 cm. A penge Sz: 1,6 cm.

340. sír (XVII. tábla)

A sötét barnásszürke, csaknem fekete, gyökerekkel átszőtt talajban a gépi humuszosításkor csontokra akadunk. Az infans II. korú gyerek gyenge megtartású váza hanyatt feküdt. Koponyája a jobb oldalára billent, álla leesett. A koponya arci részét a gép összeroncsolta. Bal karja csaknem derekszögben behajlítva, a jobb nyújtva a test mellett feküdt. Mellkasa elenyészett. Lábát kiszántották. A váz tájolása Ny–K 276–96°.

Leletanyaga nem volt.

341. sír (XVII. tábla)

A sötét barnásszürke, csaknem fekete talajban sárga feltos, nehezen látszó felttal jelentkezett. A talajt erősen átszőtték a gyökerek. Az adultus korú nő(?) hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyáját kiszántották, illetve a gép is megrongálta. Mellkasa hiányos volt. Karja szorosan a test mellett feküdt. Lába X alakban. Sírban mért vázhossza kb. 143 cm. Tájolása Ny–K 265–85°.

Leletanyaga nem volt.

346. sír

A 319. sírtól nyugatra a szántásban egy felnőtt egyén néhány hosszú csontját találtuk, valamint pár koponyatöredékét. Csak a sír helye volt lokalizálható.¹²

Leletanyaga nem volt.

347. sír (XVII. tábla)

A gyökerekkel átszőtt fekete talajban a gépi munka során találtuk meg a vázat. A felnőtt egyén koponyája és felsőteste nem volt meg. Hiányzott a karja is. A medencétől lefelé, illetve a csigolyák egy része, valamint a jobb könyékrész in situ feküdt. A váz tájolása Ny–K 292–112°.

Leletanyaga nem volt.

348. sír (XVII. tábla)

A gyökerekkel átszőtt, sötét, csaknem fekete talajban a gépi humuszosításkor csontokat találtunk. A felnőtt egyén jobb lába és bal lábszára maradt in situ a kökemény talajban. A váz tájolása Ny–K 280–100°.

Leletanyaga nem volt.

---

¹² Rajz nem készült róla, de az összesítőn szerepel a sír helye.

349. sír (XVIII. tábla)

A gyökerekkel átszőtt, fekete talajban a gépi humuszoskor csontokat találtunk. Az infans II. korú gyerek rossz megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyáját összeroncsolta a gép. Jobb alkarja kissé behajlítva a medencén feküdt. Ebből, a lábából és a bal vállból csak lenyomatok maradtak. Sírban mért vázhossza 82 cm. A váz tájolása Ny–K 272–92°.

Leletanyaga nem volt.

352. sír (XVIII. tábla)

A gépi humuszoslás során a csontokat találtuk meg. A nehezen rajzolódó gödör körvonala bizonytalan. Az adultus korú férfi váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája hátrabilent, állkapcsa a bal oldalán, a váll felett volt. A gép az arckoponyát roncsolta. A kar a test mellett szorosan, nyújtva. Jobb lába és bal lábszára hiányzott. A felszedés utáni horolásban jól látszott az ekenyom, mely elmozdította a lábát és rongálta a mellkast. A sírgödör H: 180 cm, Sz: 68 cm, M: 5 cm, tájolása Ny–K 260–80°.

Leletanyaga nem volt.

353. sír (XVIII. tábla)

A gépi humuszoslás során a csontokat találtuk meg. Folt nem látszott. Az adultus korú nő közepes megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája hátrabilent, álla kissé leesett. Jobb karja enyhén behajlítva, csípőre téve, a bal nyújtva, szorosan a test mellett. Bal lábszára hiányzott. Sírban mért vázhossza 141 cm. A váz tájolása Ny–K 265–85°.

Leletanyaga nem volt.

354. sír (XVIII. tábla, 16. kép)

A gépi humuszoslás során a csontokat találtuk meg. A nyelésben kirajzolódott a folt. Északnyugaton, a közelében feküdt a 355. sír, gödrük kis szakaszon összeért, de egymáshoz való viszonyuk kérdéses maradt. A folton belül 6 cm mélyen 52 cm széles sötétebb elszíneződés jelentkezett: a koporsó foltja. Az adultus korú férfi váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája balra kissé hátrabilent, állkapcsa kifordulva a jobb váll felett volt. Karja szorosan a test mellett feküdt, bal kézfeje a csípőn. Lábfeje hiányzott. A sírgödör H: 183 cm, Sz: 63 cm, M: 25 cm, tájolása Ny–K 272–92°.

Leletanyaga nem volt.

355. sír (XVIII. tábla, 16. kép)

A 354. objektumtól délkeletre rajzolódott ki viszonylag jól látszó barnásszürke foltja. A gépi humuszoslásnál már jelentkeztek a csontok. A férfi jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája előre nézett. Állkapcsa hiányzott. Az arckoponyáját a gép megrongálta. A két kar a test mellett nyújtva feküdt. Sírban mért vázhossza 165 cm. A sírgödör H: 206 cm, Sz: 73 cm, M: 5 cm, tájolása NyÉNy–DKD 300–120°.

Leletanyaga nem volt.

356. sír (XVIII. tábla)

A gépi humuszoslásnál a csontokra akadunk rá. Foltot nem sikerült megfigyelnünk. Az adultus korú nő közepes megtartású váza hanyatt feküdt, ún. békapózban. Koponyáját a gép a humuszoslás során kifordította. Karja – különösen a jobb – távolabb volt a testtől. Lába terpeszben. A sírban mért vázhossza kb. 160 cm. Tájolása Ny–K 270–90°.

Leletanyaga nem volt.

16. kép
Nyíregyháza–Felsősima 354. és 355. sír
Fig. 16
Nyíregyháza–Felsősima, graves 354 and 355

357. sír (XVIII. tábla)

Közepesen jól látszó, barnásszürke, sárga foltos folttal jelentkezett. A sírgödör oldala nehezen vált el a környezettől, több helyen túlbontottuk. A senilis korú nő jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája enyhén jobb oldalára fordult, szája csaknem zárva. Mindkét kar a test mellett kinyújtva feküdt. Sírban mért vázhossza 135 cm. A sírgödör H: 163 cm, Sz: 52 cm, M: 20 cm, tájolása Ny–K 270–90°.

Leletanyaga nem volt.

358. sír (XIX. tábla)

Barnásszürke foltja jól rajzolódott a sárga altalajban. Az adultus korú férfi igen jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a jobb oldalára kissé előrebíllent, álla szorosan zárva. Jobb karja szorosan a test mellé helyezve, nyújtva, a bal a medencén feküdt, kissé behajlítva. A két lábfej szétszóródva. Sírban mért vázhossza 162 cm. A sírgödör H: 227 cm, Sz: 68 cm, M: 24 cm, tájolása Ny–K 258–78°.

Leletanyaga nem volt.

359. sír (XIX. tábla)

A gépi humuszolással csontokat találtunk, de a nyelésben a barnásszürke és sárga foltos folt is jól látszott. A gyerek váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyáját, lábszárát és karját elszántották. A többi részét igen jó állapotban in situ találtuk. A sírgödör H: 98 cm, Sz: 40 cm, M: 2 cm, tájolása Ny–K 285–105°.

Lelet:

1. A jobb mellkas alsó szélénél I. (Szent) László, jobb felén kissé hiányos *denárja* (H25).

360. sír (XIX. tábla)

Jól látszó, barnásszürke folttal jelentkezett a sárga altalajban. A bontás során a gödör rövidebbnek bizonyult, mint a folt alapján gondoltuk: mindkét végét túlbontottuk. Az infans II. korú gyerek jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája kissé a bal oldalára bíllent, állkapcsa leesett. Az arckoponya sérült, talán állatjárat bolygatta. Hiányzott a mellkas és a jobb alkar, ezeket szintén állatjáratok bolygatták. A bal kar könyökben enyhén behajlítva feküdt. Bal lábszára kissé elmozdult, X állású. A csontváz hossza 98 cm. A sírgödör H: 160 cm, Sz: 62 cm, M: 22 cm, tájolása Ny–K 254–74°.

Leletanyaga nem volt.

361. sír (XIX. tábla)

A gépi humuszolás során a csontjait találtuk meg, körülötte halványan rajzolódott a folt. Az adultus(?) korú nő(?) közepes megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a jobb oldalára bíllent, felső részét a gép megrongálta. Mellkasa hiányos, nem volt meg a jobb keze és a két lábszára. A bal kar a test mellett kinyújtva feküdt. A sírgödör H: 173 cm, Sz: 47 cm, M: 5 cm, tájolása Ny–K 268–88°.

Lelet:

1. A jobb csecsnyúlvány alatt egy ovális, négyzetes átmetszetű, S végű bronz *karikaékszer*. Átm: 1x1,7 cm, V: 0, 2 cm. Az S vég H: 0,9 cm, Sz: 0,3 cm.

362. sír (XIX. tábla)

Közepesen jól látszó, barnásszürke folttal jelentkezett a sárga talajban. A gödör mindkét végét a felső 5 cm-en túlbontottuk. A juvenis korú férfi jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája előrebíllent, szája szorosan zárva. Karja nyújtva, de kissé elállt a testtől. A gödör alja enyhén íves: a medence volt a legmélyebben, feje és lába feljebb került elő. Sírban mért vázhossza 125 cm. A sírgödör H: 155 cm, Sz: 46 cm, M: 25 cm, tájolása Ny–K 270–90°.

Leletek:

1. A koponya körül 73 darab apró szemű, sárga, gömbölyű *kásagyöngy*.
2. A jobb medence külső szélénél apró, korong nélkül készített jellegtelen őskori *cserépdarab*.
3. A medence alatt korong nélkül készített jellegtelen őskori *cserépdarab*.

363. sír (XX. tábla)

A gépi humuszolás során a csontokat találtuk meg. A gödör csak bizonytalanul rajzolódott a gyökerekkel átszőtt, kemény sötét talajban. Az adultus korú férfi jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott

helyzetben. Koponyája a bal oldalára billent, összezárt szájjal. Karja a test mellett volt kinyújtva. Sírban mért vázhossza 155 cm. A sírgödör H: 205 cm, Sz: 48–58 cm, M: 10 cm, tájolása Ny–K 279–99°.

Leletanyaga nem volt.

364. sír (XX. tábla)

A területet belocsoltuk és újranestük, ekkor került elő halványan rajzolódó foltja és a megnesett koponya. Az infans I. korú gyerek közepes megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a jobb oldalára billent. Jobb karja kissé behajlítva, csípőre téve, a bal kar nyújtva a test mellett volt. A csontváz hossza 62 cm. Medencéje nem volt meg – állatjárat mozdította el. A sírgödör H: 100 cm, Sz: 35 cm, M: 2 cm, tájolása Ny–K 270–90°.

Leletanyaga nem volt.

365. sír (XX. tábla)

A szántás fekete csfjka által átmetszett, közepesen jól látszó, világosszürke betöltésű folttal jelentkezett. 10–15 cm mélyen már jobban rajzolódott a sír gödre, melyet a keleti végén túlbontottunk. Az infans II. korú gyerek jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára billent, szája zárva volt. Karja a test mellett egészen enyhén behajlítva, kézfeje a medencén. Sírban mért vázhossza 90,5 cm. A sírgödör H: 166 cm, Sz: 60 cm, M: 15 cm, tájolása Ny–K 280–100°, melyben a váz Ny–K 288–108° tájolásal feküdt.

Leletanyaga nem volt.

366. sír (XX. tábla)

Jól látszó világosszürke folttal jelentkezett a sárga, gyökerekkel átszőtt talajban. A folton belül 5–6 cm mélyen belső, sötétebb szürke elszíneződés rajzolódott: feltehetőleg a koporsó, melynek H: 197 cm, Sz: 41 cm. A juvenis korú nő jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a jobb oldalára billent, álla kissé bal oldalra fordult el. Jobb karja szorosan a test mellett, illetve a koporsónak meghatározott folt szélénél. A bal kar derékszögben behajlítva a hason feküdt. Sírban mért vázhossza 149 cm. A sírgödör H: 235 cm, Sz: 65 cm, M: 13 cm, tájolása Ny–K 266–86°.

Leletanyaga nem volt.

367. sír (XXI. tábla)

Jól látszó, szürke foltját a szántás barázdája vágta. Gyökerekkel erősen átszőtt. Az adultus korú férfi jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája előre nézett, állkapcsát állatjárat mozdította el, a jobb mellkas közepén találtuk meg. A bal kulcsont a koponya mellett balra, álljáratban feküdt. Két karja szorosan a test mellett volt nyújtva. Helyzete koporsóra utal, melynek azonban foltját nem sikerült megfigyelni. Sírban mért vázhossza 150 cm. A felszedés után a váz alatt kb. 10 cm vastag kevert betöltést találtunk. A sírgödör H: 205 cm, Sz: 75 cm, M: 25 cm, tájolása Ny–K 280–100°.

Leletek:

1. A koponyától balra, az elmozdult kulcsont alatt egy ovális, kerek átmetszetű, nyitott végű ezüst *hajkarika*. Átm: 2,6x2,9 cm, V: 0,25 cm.
2. A jobb comb középvonalában, attól kifelé 15 cm-rel *vaskés* töredéke. A pengetöredék H: 4,2 cm, Sz: 1 cm.

373. sír (XX. tábla)

A domb keleti lejtőjén, a sötét talajban a gépi humuszosítás során a nádgyökérrel átszőtt részen emberi csontok jelentkeztek megfigyelhető folt nélkül. A gép a koponya tetejét megrongálta, a bal lábszár kimozdult. Az adultus korú férfi közepes megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája jobbra előrebillent. Szája szorosan zárva. A két kar szorosan a test mellett feküdt. A váz helyzete koporsóra utalt. A jobb kézfej a medencére helyezve, a bal a medence alatt volt. Sírban mért vázhossza 159 cm. A váz tájolása Ny–K 277–97°.

Leletanyaga nem volt.

374. sír (XXI. tábla)

Közepesen jól látszó, szürkés folttal jelentkezett. 25 cm mélyen egy 48 cm széles, a déli fal mellett jelentkező, kicsit sötétebb koporsófolt látszott. Az adultus korú férfi jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára billent, szája csaknem zárva. Jobb karja kissé, a bal erősebben behajlítva a medencén feküdt. A váz robusztus. Sírban mért vázhossza 156 cm. A sírgödör H: 205 cm, Sz: 66 cm, M: 20 cm, tájolása Ny–K 275–95°.

Leletanyaga nem volt.

375. sír (XXI. tábla)

Az újranyesésnél a sírok közt kicsiny, de jól látszó szürke foltot vettünk észre. A gyerek jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája előrebillent, szája zárva. Bal mellkasát és karját állatjárat mozdította el. Lába kissé görbe, O alakú. Jobb karja enyhén behajlítva, a testtől kissé távolabb feküdt. Sírban mért vázhossza 66 cm. A sírgödör H: 88 cm, Sz: 35 cm, M: 16 cm, tájolása Ny–K 268–88°, melyben a váz Ny–K 270–90° tájolással feküdt.

Leletanyaga nem volt.

376. sír (XXI. tábla)

A géppel lejjebb szedettük a talajt, mert a foltok nem voltak egyértelműek. Ennek során csontokra akadunk, majd a nyesésben jól rajzolódott a sírgödör. 5 cm mélyen kibontva egy 108 cm hosszú, 40 cm széles, sötétebb barnásszürke belső foltot figyeltük meg, mely feltehetőleg a koporsó jelentkezése. A közepes megtartású gyerekváz koponyája a jobb oldalára kissé előrebillent, szája zárva. A koponya egy részét a gép elnyeste, lábszára hiányzott – ezt kiszántották. A bal kar a test mellett nyújtva, szorosan. A jobb alkar és a medence hiányzott. Sírban mért vázhossza kb. 82 cm. A sírgödör H: 148 cm, Sz: 55 cm, M: 10 cm, tájolása Ny–K 286–106°.

Leletanyaga nem volt.

377. sír (XXI. tábla)

A domb keleti lejtőjén a gépi nyesésben, a gyökerekkel átszőtt sötét, csaknem fekete talajban emberi csontokra akadunk megfigyelhető folt nélkül. Az infans II. korú gyerek váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. A koponya zömét a gép megrongálta. Az állkapocs a bal vállon elmozdulva feküdt. Bal karja enyhén behajlítva, kézfeje a medencén volt. A jobb alkar hiányzott. Bal lába picit be volt hajlítva. Sírban mért vázhossza 88 cm. A váz tájolása Ny–K 284–104°.

Leletanyaga nem volt.

379. sír (XXI. tábla)

A gyökerekkel sűrűn átszőtt, sötét talaj újranyesésekor egy gyerek vázát találtuk meg géppel. Mindössze a koponya alja és egy kisebb csont maradt meg. A gödör alját túlbontottuk. A sírgödör H: 88 cm, Sz: 50 cm, M: 10 cm, tájolása Ny–K 282–102°.

Leletanyaga nem volt.

380. sír (XXI. tábla)

Az újranyeséskor vettük észre a sárgásszürke, szabályos foltot igen közel a 381. objektumhoz. A juvenis korú, jó megtartású váz hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára billent, szája szorosan zárva. Két vállát állatjárat mozdította el. Két karja nyújtva a test mellett volt, de nem szorosan. Sírban mért vázhossza 131 cm. A sírgödör H: 156 cm, Sz: 55 cm, M: 23 cm, tájolása Ny–K 270–90°, melyben a váz Ny–K 280–100° tájolással feküdt.

Leletanyaga nem volt.

381. sír (XXII. tábla)

A másodszori újranyeséskor halványan jelentkezett a sír szürkés betöltésű foltja, valamint a csontok a 380. sír közelében. A gyerek váza hanyatt feküdt. Koponyája a jobb oldalára fordult, szája csaknem zárva volt. Jobb karja könyékben kissé meghajlítva feküdt, a bal alkar hiányzott. A mellkasát állatjárat dülta fel. Medencéjét és attól lefelé elszántották. A sírgödör H bizonytalan, 124 cm körüli lehetett, Sz: 49 cm, M: 5 cm, tájolása Ny–K 266–86°, melyben a váz Ny–K 280–100° tájolással feküdt.

Lelet:

1. Az arc előtt I. (Szent) László hiányos szélű *denárja* (H23).

382. sír (XXII. tábla, 17. kép)

A fekete, gyökerekkel sűrűn átszőtt területen a gépi humuszosítás során csontokat vettünk észre. Sírgödöröt nem regisztráltunk. Az adultus korú, közepes, inkább gyenge megtartású váz hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a jobb oldalán feküdt, felső részét a gép megrongálta. Bal karja hiányzott, a jobb könyékben kissé behajlítva, a testtől távolabb feküdt. A comb alsó része és a bal lábszár nincs meg, illetve töredékes. Sírban mért vázhossza 143 cm. Tájolása Ny–K 270–90°.

Leletek:

1. A jobb láb külső oldalánál, a láb szintjén *lókoponya* maradványai. A bal oldalán, orral keletre feküdt. Felső részét elszántották, illetve a gépi humuszosításnál sérült meg. H: 37 cm.
2. A felszedés után az állkapocs jobb szeglete alatt egy közel kerek, kisméretű, kerek átmetszetű, nyitott bronz *hajkarika* került elő. Átm: 1,4 cm, V: 0, 1 cm.

383. sír (XXII. tábla)

A dűlőút bevágásában egy – a gépek által teljesen szétnyomott – váz maradványait találtuk. A felnőtt egyén koponyája, mellkasa – a gerinc kivételével – és karja hiányzott. Combcsontjának csak a végei vannak meg. A dűlőúton közlekedő gépek annyira összetörték, hogy felszedni lehetetlen volt. A váz tájolása Ny–K 270–90°.

Lelet:

1. A koponya helye alatt a bal oldalon egy kisméretű, vékony, közel négyzetesre hajlított, kerek átmetszetű, *S végű* bronz *karikaékszer*. Átm: 1,7x1,8 cm, V: 0,1 cm.

384. sír (XXII. tábla)

A gépi humuszosításnál emberi csontokra akadunk, megfigyelhető folt nélkül. Az adultus férfi közepes megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája balra kissé előrebíllent. Szája zárva. Homlok részét a gép roncsolta. Jobb karja behajlítva a medencén feküdt, a bal nyújtva, szorosan a test mellett. A kar helyzete koporsóra utalt. Sírban mért vázhossza 141 cm. A váz tájolása Ny–K 290–110°.

Lelet:

1. A jobb csecsnnyúlvány alatt egy kisméretű, vékony, közel kerek, négyzetes átmetszetű, *S végű* bronz *karikaékszer*. S vége nyugatra nézett. Átm: 1,4x1,5 cm, V: 0,1 cm, az S vég H:0,6 cm, Sz: 0,25 cm.

385. sír (XXII. tábla)

A gépi humuszosításnál emberi csontok kerültek elő. A folt halványan jelentkezett. Az adultus korú nő közepes megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára billent, álla leesett. A koponya felső részét a gép megrongálta. A két kar szorosan a test mellett kinyújtva feküdt. Sírban mért vázhossza 150 cm körül. A sírgödör H: 185 cm, Sz: 58 cm, M: 6 cm, tájolása Ny–K 278–98°.

Leletanyaga nem volt.

17. kép
Nyíregyháza–Felsősima 382. sír
Fig. 17
Nyíregyháza–Felsősima, grave 382

386. sír (XXII. tábla)

A géppel egy újabb réteget szedettünk le a már feltárt részen, mivel a foltok igen halványan látszóttak és több esetben egyáltalán nem tudtunk foltot megfigyelni. A gép humuszoslaskor a gyökerekkel átszőtt, fekete talajban akadt rá a csontokra. A gyerekkoponya egy részét ki is fordította. Rossz megtartású váz maradványait bontottuk ki. Karja hiányzott, a combcsontoknak csak lenyomata maradt. A koponya alsó része in situ feküdt, valamint a bordákat tudtuk kibontani. A váz tájolása Ny–K 262–82°.

Leletanyaga nem volt.

387. sír

A gépi humuszoslaskor a földút északi részsíjében egy hosszú csontot találtunk, mely talán arra utal, hogy ezen a részen egy temetkezés pusztult el.¹³

Leletanyaga nem volt.¹⁴

A lelőhely

A temető egy É–D-i irányban hosszán elhúzó dombhát északi harmadában került feltárrásra. Ezen a területen a feltárás V alakban folyt, mivel az autópálya fölött itt egy híd ível át (2. kép). Így lehetőség nyílt nagyobb területen a kutatásra. A temető északi, nyugati, délnyugati és déli része teljesen feltárt. Nagy valószínűséggel a délkeleti részén sem maradtak feltáratlan sírok, a feltárt területen kívül legfeljebb 1–2 sírral számolhatunk. Kelet felé a temető egyértelműen folytatódik, azonban nagyobb sírszámmal valószínűleg errefelé sem kell számolnunk. A temető északi felét egy mélyen bevágódó dűlőút szinte teljes mértékben elpusztította. Véleményem szerint itt a temetkezések körülbelül 30–40%-át pusztíthatták el. A temető a lehetőségekhez képest teljesen feltártnak tekinthető, ám a temetőelemzéskor, illetve a következtetések levonásakor az elmondottakat figyelembe kell vennünk.

Tájolás

A sírgödrök, valamint a benne eltemetettek tájolása általában megegyezett. Több esetben meg lehetett figyelni azonban, hogy köztük néhány fokos eltérés van.¹⁵ Ez átlagosan 2–8° eltérést jelentett, de például a 264. sír esetében az eltérés 24° volt. Az átlagostól eltérően fektetett halottak esetében semmiféle rendszert nem lehetett kimutatni: voltak köztük pénz mellékletesek, egyéb melléklettel ellátottak, valamint melléklet nélküliek. A sírgödrök – illetve ahol nem volt lehetséges azt megfigyelni, ott a vázak – tájolását 5 fokos beosztással csoportosítottam.¹⁶ Mint a diagramra pillantva kiderül, a legtöbb elhunytat vagy Ny–K-i irányban (27 eset) vagy ettől kissé ÉNy felé eltérve (22 eset) temették el. Ide sorolható a temetkezések közel 50%-a. A diagramból az is kiderül, hogy valamivel nagyobb számban feküdtek a csontvázak fejjel inkább ÉNy, mint DNy felé. A temetkezések 99%-ának tájolása 260° és 290° közé esett. Az ettől eltérő temetkezések száma elenyésző, de még ezek is a 30°-os határon belül vannak. Az ÉNy felé történő eltérés tendenciája megegyezik a Tettamanti Sarolta által leírtakkal, miszerint ez jóval gyakoribb, mint a DNy felé eltérés. Ő ezt azal magyarázta, hogy a napéjegylenlőségek idején, valamint a téli félévben jóval gyakoribb az elhalálozás, mint a nyári félévben (TETTAMANTI 1975. 91.).

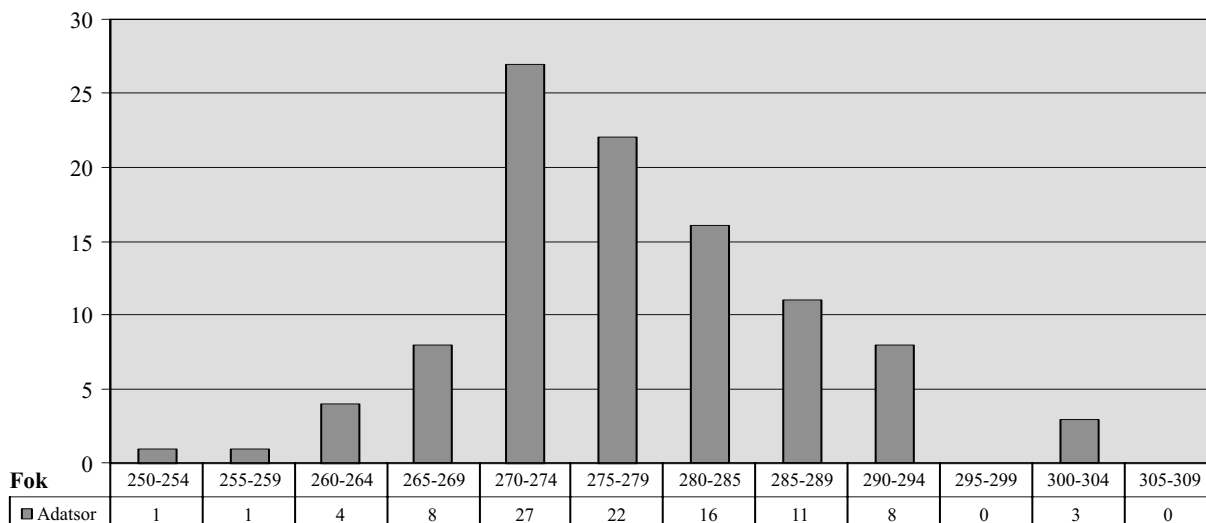
¹³ Rajz nem készült róla, de az összesítőn szerepel a sír helye.

¹⁴ A temető összesítőterképén csak a X–XI. századi objektumokat tüntettük fel, a kérdéses korú és a császárkori objektumokat nem. Ez utóbbiakat egyébként néhány esetben vágták a bemutatott temető sírjai.

¹⁵ Ezt a következő síroknál lehetett megfigyelni: 223., 228., 233., 237., 239., 243., 258., 260., 264., 265., 270., 271., 273., 274., 282., 288., 294., 304., 335., 337., 365., 337., 365., 375., 380., 381.

¹⁶ Ebből a szempontból értékelhetetlen volt a 305., a 346. és a 387. sír.

Esetszám

A sírgödör

A sírgödörök jelentős része csak a csontok szintjén volt regisztrálható. Alakjuk – már ahol meg lehetett figyelni¹⁷ – lekerekített sarkú téglalap. Kivétel a 296. sír, ahol azt lehetett valószínűsíteni, hogy a sírgödör ovális alaprajzú lehetett, míg a 265. sír esetében azt figyelte meg az ásató, hogy a fejnél lekerekített sarkú, míg a láb végénél szögletes kialakítású. A sírgödör mérete általában illeszkedett a halott magasságához, a fej és a láb végétől átlagosan 10–30 cm-re végződött. Ez alól kivétel a 312. – melléklet nélküli – gyereksír. Itt a lábvégétől számítva még közel 60 cm hosszú volt a sírgödör.

A sírgödörök fala függőleges, alja egyenes. De itt is akadt egy kivétel: a 362. sír alja íves volt, középső – medence alatti része – volt a legmélyebb.

Koporsó

Koporsónyomot tizenegy esetben sikerült regisztrálni,¹⁸ és további tíz esetben valószínűsíteni.¹⁹ Ez összesen valamivel több mint 22%-ot jelent, azaz minden ötödik halottat koporsóban temettek el. Három esetben a koporsó a fej felé szélesedett (221., 260., 262. sírok), míg a 294. sír koporsójának hosszanti oldalai kissé ívesek voltak. A koporsók szög nélküli konstrukciók, összeerősítésük módját nem lehetett megfigyelni.

Több esetben meg lehetett figyelni, hogy a koponya alá fejtámaszt – valamilyen szerves anyagból készült „párnát” – helyeztek: a 215., 238., 243. és a 271. sírban, de hasonlóra gyanakodhunk a 259. sír esetén is.²⁰

¹⁷ A talajadottságok, a szántás, valamint a humuszolás okozta bolygatás miatt néhány esetben nem lehetett a (teljes) sírgödört regisztrálni.

¹⁸ A 221, 227., 260., 262., 268., 294., 295., 354., 366., 374., 376. számú sírok.

¹⁹ A 232., 243., 270., 277., 286., 293., 303., 367., 373., 384. számú sírok.

²⁰ A 259. sírban nyugvó egyén áll a leesett, feje hátrabukott. Bontása során nem sikerült ugyan megfigyelni koporsónyomot, de az említett jelenségek talán erre utalnak.

A csontvázak helyzete

A halottak többségét háton fekvve, nyújtott testtartásban temették. Ezt több olyan sír esetében is sikerült valószínűsíteni, melyet a szántás vagy a humuszosítás bolygatott. Ettől az általános képtől két esetben figyeltek meg eltérést. A 257. sírban fekvő sírban egy jobb oldalán fekvő gyerek feküdt, akinek mindkét lábát felhúzták.²¹ A 335. sírból egy szintén a jobb oldalán fekvő idősebb nő került elő, akinek a bal lábát enyhén felhúzták. Ez a két rendellenes fektetésű halott – a más temetőkből megfigyelt hasonló módon eltemetettekhez – szintén melléklet nélkül került elő (TETTAMANTI 1975. 91.). Hanyatt fektetve, de ún. „békapózbán” temették el a 356. számú melléklet nélküli nőt.

A majsi temető kapcsán Kiss Attila dolgozott ki egy tipológiai rendszert, amely a temetőben fekvő halottak kéztartását vizsgálta (Kiss 1983. 71. ábra), melyet én is felhasználtam a csoportosításhoz. Ez alapján a következőket állapíthatjuk meg. A leggyakoribb kéztartás az, amikor a halott mindkét keze a test mellett kinyújtva fekszik. Az alkar helyzetét 25 esetben nem lehetett vizsgálni. A többi 80 esetet 100%-nak véve a nyújtott helyzet 37,5% (30 sír).²² Hét esetben a kezek a medencén nyugodtak,²³ négy alkalommal a bal alkar a medencére volt helyezve, a jobb kinyújtva,²⁴ négyszer pedig a jobb alkar volt a jobb medencén, míg a bal volt kinyújtva.²⁵ Ugyancsak négyszer fordult elő, hogy a bal alkart közel derékszögben a hastájéokra hajlították.²⁶ Négy esetben csak a jobb,²⁷ három esetben csak a bal alkar kinyújtott helyzetét lehetett megfigyelni.²⁸ Kétszer fordult elő, hogy a megmaradt jobb alkart a medencére hajtották, s szintén kétszer fordult elő az is, hogy a megmaradt bal alkart hajlították a medencére.²⁹ Végezetül csak a 278. sírnál fordult elő, hogy a jobb alkart a medencére, míg a bal közel derékszögben a hastájéokra hajlították. Néhány olyan eset is előfordult, amelyeket nem lehetett ebbe a rendszerbe teljes mértékben beilleszteni. Gondolok itt arra, amikor hiányzott vagy kinyújtva volt az alkar, de a bal kéz csípőre volt téve (284., 282., 354., 360.), vagy amikor a jobb kéz volt a csípőn, s a bal kar kinyújtva (364.). De előfordult olyan eset is, amikor mindkét kéz a csípőre volt téve (353.). Többször meg lehetett figyelni, hogy a bal (330., 364.) vagy a jobb kar (362., 375., 382.), esetleg mindkettő kissé széttárva került elő (356.). Arra is találunk példát, amikor a jobb kéz a jobb combcsonton nyugodott, míg a bal alkar – mintegy átnyúlva a medencén – mellette feküdt (374.).

Az átlagostól eltérő lábtartást figyeltek meg néhány sírnál: így X alakban a 244., a 341. és a 360. sírban, kis terpeszben a 312. sírban lévő gyerek esetében, illetve O alakban a 375. gyereksírban.

²¹ Ez utóbbi temetkezés kissé elkülönül a körülötte lévő síroktól. Tekintve azonban, hogy a sírtól nyugatra fekvő temetőrészt megsemmisítette a dűlőút, ezt csak hipotetikusán lehet felvetni.

²² 216., 221., 232., 233., 238., 244., 262., 264., 266., 267., 269., 273., 275., 276., 288., 292/01., 292/02., 294., 304., 325., 338., 339., 341., 352., 355., 357., 363., 373., 380., 385. számú sírok.

²³ 218., 265., 274., 277., 286., 337., 365. számú sírok.

²⁴ 243., 287., 303., 358. számú sírok.

²⁵ 272., 296., 319., 384. számú sírok.

²⁶ 259., 285., 340., 366. számú sírok.

²⁷ 236., 261., 291., 295. számú sírok

²⁸ 336., 361., 376. számú sírok

²⁹ 349., 381., valamint a 312., 377. számú sírok

Szuperpozíciók

Két esetben lehetett biztosan szuperpozíciót megállapítani. A 267. sírban fekvő férfi lába „belógott” a 261. férfi váz koponyája mellé. Kronológiai viszonyukat nem lehetett eldönteni, csak úgy mint a 354. és 355. síroknál, melyek gödrei kis mértékben szintén vágták egymást.

Páros temetkezés

Egy esetben figyeltek meg a temető területén páros temetkezést. A 292. sírgödörben két váz került elő, a 292.01., valamint a 292.02. sír. A pár keze egymáson nyugodott. Feltűnő ugyanakkor, hogy az északi oldalon fekvő férfit néhány cm-rel magasabbra temették, mint a mellette lévő nőt. Kérdés, hogy miért nem volt egy szinten a két váz?

A temető érmei³⁰

érmetípus		nem/életkor			érmék száma (db)
		férfi sírszám (db)	nő sírszám (db)	gyermek sírszám (db)	
I. (Szent) István	H1		262 (1)*		1
Péter	H6	286 (1)	262 (2)*		3
I. András	H8	264 (1), 287 (1)			4
	H9	288(1)		223 (1)	
I. Béla	H12			237 (1)	1
Salamon	H14			236(1)	8
	H14?		238 (1)		
	H17	272 (1)*, 282 (1)	228 (1), 291 (1), 294 (2)*		
I. (Szent) László	H22	325 (1)			4
	H23			381 (1)	
	H25			359 (1)	
	H29		215 (1)		
meghatározhatatlan			243(1)		1
Összes érme					22

A feltárt 105 sír közül 19 esetben összesen 22 db érme került elő. Ez azt jelenti, hogy az elhunytak 19,95%-át, azaz közel egyötödét temették el érmével.³¹ Ez az érmemennyiség az eltemetettek számához képest kiemelkedően magas, hiszen például a Majs–Udvari rétek lelőhelyen feltárt 1130 X–XI. sír közül 46 temetkezésben mindössze 47 érme látott napvilágot. Hasonló a helyzet ha a más, hasonló korú nagy temetőkből előkerült érmés sírokat vizsgáljuk.³² Ugyanakkor nagyobb

³⁰ Az érmék meghatározása HUSZÁR 1979. alapján történt. A * jellel megjelölt egyének nemét Szathmáry László meghatározása alapján tüntettem föl, az ásató véleménye más volt.

³¹ Pontosabban ennyi érmés sír került elő, hisz az elpusztult temetkezésekben még lehetnek továbbiak is.

³² Vö. Kovács 2006. 217. 2. lábjegyzetben leírtakkal!

az érmés sírok aránya például a Csanytelek–Dilitoron feltárt temető esetében, itt ugyanis 65 temetkezés 19 sírjából 27 érme – ebből kettő római – látott napvilágot (SZÉLL 1941. 245–252.).

A leggyakoribb érme Salamon denárja volt, 7 temetkezésből került elő 8 példánya (36,36%). 4–4 érme került elő I. András és I. (Szent) László uralkodásának idejéből. A temetőben a legkorábbi érme I. (Szent) István denárja, ez azonban nem önállóan, hanem két Péter érmével együtt került elő. Péternek ezenkívül egy másik sírban is napvilágra került egy verete. Mindössze egy I. Béla érme került elő, míg Aba Sámuel és Géza veretei hiányoznak.

A férfiakat és a nőket egyforma gyakorisággal temettek el érmével, s csaknem ugyanilyen gyakran adtak gyerekeknek is.

Két esetben került elő egynél több érme sírban; mindkettő női sír volt. Az egyik esetben két felénél nagyobb Salamon denár töredék, az alább részletesen ismertetett másik esetben pedig két Péter és egy Szent István denár került elő. Az egy sírban előkerült érmék számát tekintve ez a két eset nem számít különösebben kirívónak. Hasonló korú temetőkben az egy sírba tett érmék száma ennél jóval nagyobb is lehet.³³

Két esetben lehetett megállapítani, hogy a sírba szétvagdalt pénzeket helyeztek. A 294. női sírban két felénél nagyobb Salamon töredék került elő: az egyik az áll alatt, a másik a keresztcsont felett állatjáratból.³⁴ Egy meghatározhatatlan negyed érme a 243. női sírban a gerincoszlopon fordult elő.

Az érmék helyzete (18. kép)

Szűkebb értelemben vett halotti obulusként³⁵ értékelhetjük az előkerült érméket az alábbi esetekben: szájbán/száj környékén került elő a 286. (férfi), a 294. (női), a 325. (férfi) és a 381. (gyerek) sírban. Lényegében ide sorolható a 264. férfisír is, amelynek esetében a koponya mosásakor került elő egy érme. Ebbe a csoportba soroltam a 287. sírban talált érmét is, amelyik a koponya alatt került elő. A medencén találták az obulust a 228. (női) és a 237. (gyerek) sírban.

A más helyen előkerült érmék esetében a leggyakoribb – hat eset – testtájék a mellkas: két férfi- (282. és 288.), két gyerek- (223. és 359.) és két női (238. és 291.) sír. Két esetben kerültek elő veretek könyöknél, egy esetben női (215.), egy esetben férfi- (272.) sírből. Egy sír esetében (243.) a pénzmellékletet a gerincoszlopon találták, míg egy másikban (236.) mellette.³⁶

Több szempontból is érdekes a 262. számú koporsós sír, amelyik a temető nyugati felében került elő. Egyrészt ebben a sírban találták a temetőn belül a legtöbb érmét (3 db). Másrészt – mint fentebb már láttuk – az éremmellékletek Pétertől kezdve jelennek meg rendszeresen a sírokban, ebben a sírban azonban két Péter denár mellett egy I. (Szent) István denár is előkerült, amelyik egyúttal

³³ Vö. KOVÁCS 2006. 225. 20. lábjegyzetben leírtakkal!

³⁴ Bár a második érmétöredék állatjáratból került elő, valószínűleg itt is igaz az a megfigyelés, hogy a töredékérmék általában különböző testtájakon (illetve környékükön) kerülnek elő. Az itt bemutatott sír ezen belül is ahhoz a ritkább esethez tartozik, amikor az egyik töredék halotti obulusként (az áll alatt) volt (KOVÁCS 2006. 228.). A 294. sír azonban részben módosítja Kovács László megfigyelését. A korábbi esetekben ugyanis csak I. (Szent) István, valamint I. András érmével keltezett sírokban figyelték meg az említett jelenségeket (KOVÁCS 2006. 228.). A két Salamon érmével keltezett sír figyelmeztet arra, hogy ezzel a szokással a későbbi időszakban is számolnunk kell.

³⁵ Itt kézből vagy szájbán előkerült érmékről van szó (vö. KOVÁCS 2004., különösen 43.!). Ide soroltam minden olyan esetet, amikor az áll alatt vagy a medencén került elő a melléklet, s hiányzott az elhunyt alkarja. Ez utóbbi esetben valószínűleg a kezébe tették a pénzt, de azt sem zárhatjuk ki, hogy eredetileg is a medencére – esetleg valamiféle tarsolyba – helyezték. Kivételt képez a 294. sírban a keresztcsont felett előkerült érme, amely a megfigyelések szerint állatjáratban feküdt.

³⁶ Ezekben az esetekben, noha kétségtelenül meg lehet figyelni bizonyos tendenciát, óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy a hozzátartozók valóban ide helyezték-e vagy esetleg utólag – a rágcshalók által – került oda a tárgy.

a temető legkorábbi érme is.³⁷ Nem kevésbé érdekes az érmék előkerülési helye a síron belül, ugyanis az elhunyt mindkét szemüregében egy-egy pénz került elő: a balban I. (Szent) Istváné, a jobban Péter denárja (9. kép). A harmadik érme a koponya felszedésekor került elő a csecsnyúlvány környékén. Kovács László a magyarhomorógi egyik sír esetében ritkaságként említi, hogy az egyik férfi bal szemüregében I. (Szent) László denárja feküdt. Gyűjtésében további hasonló példákat sorol fel,³⁸ ám a felsősimaival egykorú párhuzamról ő sem tudott beszámolni (KOVÁCS 2006. 235., 43. jegyzet). Korábbi munkájában a némileg korábbi – X. századi – helyzettel kapcsolatban így vélekedett: „Közismert, hogy a honfoglaló magyarok a szemek és a száj jelzésére szolgáló lemezeket, vereteket, sőt a szemüregeket, illetve az ajkak formáját utánzóan kivágott lemezeket varrtak fel a halotti lepel arc részére. Ezt a szokást biztosan keletről hozták magukkal, s a lemezeket alkalomadtán érmékkel is helyettesíthették.” (KOVÁCS 2004. 46.) Ez utóbbira jó példa a Kiskundorozsmán előkerült X. század második harmadának végére – harmadik negyedére keltezett sír, melynek jobb szemüregében egy franciaországi verésű denárt, míg a bal váll mögött egy páviai denárt találtak – utóbbi valószínűleg a bal szemüregben lehetett (BENDE–LŐRINCZY–TÜRK 2002. 352., 371.). Mesterházy Károly feltevése szerint a szemüregben előkerült érmék a szemfedők „megkeresztényesített” változatai lehetnek (MESTERHÁZY 1997. 303.).³⁹ Amennyiben felvetését elfogadjuk, a szemüregben talált érmék a későbbi temetőkben valóban ennek a szokásnak a továbbéléseként értelmezhetők.⁴⁰ Összefoglalásként elmondható, hogy – a sír bemutatott sajátosságai miatt – a temetőn belül talán a legérdekesebb. A két szemre helyezett érme a halotti pénzmellékletadás első olyan sajátos példája, amelynek pontos megfelelőjét más hasonló korú temetkezés esetében még nem figyelték meg.

A leletanyag (18. kép)

A temetőben 39 sírban fordult elő leletanyag,⁴¹ ami a sírok valamivel több mint 38%-át jelenti. Ezen belül a leletanyag megoszlása a következő:

- 17 férfi,
- 14 női,
- 9 gyerek.

A tárgyak nemek szerint megoszlását a megfelelő tárgytypusnál, az alábbiakban közlöm.

Torques

A feltárt temető területén egy darab, három szálból sodort hurkos-kampós záródású bronztorques került elő a 278. számú női sírből (14. kép). Szőke Béla szerint a hurkos-kampós szerkezetű sodrott nyakpercek vékonyabb típusa az egyszerűbb S végű karikaékszerekkel egy időben, tehát a X. század utolsó harmadában jelenik meg (SZŐKE 1962. 93.). Az újabb eredmények fényében úgy tűnik, hogy a vékonyabb szálú nyakpercek már a X. század középső harmadában feltűnnek

³⁷ További melléklete két S végű karikaékszer volt. Egyéb jellemzőiben egyébként semmiben sem tűnt ki a temető és a környező sírok közül.

³⁸ Újabbban Sajószögeden tártak fel ilyen sírt (SZÖRÉNYI 2008. 259.).

³⁹ Kérdés persze, hogy az említett kiskundorozsmai sírban nyugvó egyén valóban keresztény volt-e, s ha igen, hogyan lehet ezt bizonyítani? Mellékletei alapján azonban ez kizártnak tűnik.

⁴⁰ További magyarázatra szorul, hogy a viszonylag kis számú Árpád-kori temetőben megfigyelt szemüregben/szemgödör fellett megfigyelt érmék rendszerint miért egyesével fordulnak elő.

⁴¹ Nem számoltam itt a 244. sírt, ahol lófog került elő. Ez az ásató véleménye szerint egy másik objektumból kerülhetett ide. Beleszámoltam viszont a 270. számú férfisírt, melynek betöltéséből egy kerámiadarab került elő.

(ISTVÁNOVITS 2003. 291.). A nyakperecek nagyobb része a XI. századból származik, de használatuk a XII. századon túl nem követhető (SZÖKE 1962. 93.). A tárgytypus finomabb csoportokra bontását Szabó János Győző végezte el. Felosztása alapján a Felsősimán előkerült darab a maga 0,4 cm-es huzalvastagságával a vékonyabbak közé tartozik (SZABÓ 1978/79. 52.). Ennek a típusnak a felső időhatára azonban nem teljesen tisztázott, s ebben nem sokat segít az említett sír sem – pontosabb korhatározó anyag nem került elő: a vele együtt talált gyöngyök a korszakban általánosan elterjedtek voltak.

Hajkarikák

A hajkarikáknak két alaptípusa került elő. Két férfisírban találtak kerek átmetszetű, egyszerű, nyitott változatok, míg egy harmadikban ennek egy ún. körte alakú variánsa került elő. Szöke Béla az egyszerű, nyitott karikákat a X. században használt ékszer típusnak tartja, melyeket az egyszerű S végű karikák szorítanak ki a 960–970-es években (SZÖKE 1962. 35.). A pusztaszentlászlói temető feldolgozása során Szöke Béla Miklós és Vándor László úgy vélekedett, hogy az egyszerű, nyitott karikákat két típusba lehet sorolni. Ezek használati idejéről a következőket jegyezték meg: „Amíg a nagyméretű, különböző módon viselt huzalkarikák a XI. század elejénél valóban nem keltezhetők későbbi időre, a kisebb méretű karikák ... továbbra is az egész 11. század folyamán szerves részei voltak a viseletnek.” (SZÖKE–VÁNDOR 1987. 54.) Érmekkel keltezett sírok alapján Kovács László is úgy vélte, hogy az egyszerű, nyitott karikák a XI. század végéig megtalálhatóak (KOVÁCS 1994. 112.). Ugyanakkor felvetődik a kérdés, hogy ezek az érmekkel előkerült karikák nagyméretűek vagy kisméretűek voltak-e? Ugyanis a 367. sírban előkerült közel kerek, vastag huzalú (3 mm), nyitott hajkarika egy érdekes problémát vet fel. A vele azonos sírsorban, a közvetlenül mellette fekvő temetkezésben egy I. András érme került elő. A kérdés az, hogy ez a közel 3 cm átmérőjű karika nagyméretűnek számít-e? A pusztaszentlászlói temetőben előkerült kisméretűnek meghatározott egyszerű, nyitott példány átmérője 10 mm körüli, míg a huzal vastagsága 1–1,5 mm volt. Ezt figyelembe véve az említett sírban előkerült karikát nagyméretűnek határozhatjuk meg. Ez pedig végső soron azt jelenti, hogy ezek a nagyméretű karikák legalább a XI. század közepéig használatban voltak.

A 382. számú lovassírban előkerült karika a kisméretű, vékony típusba tartozik. Ennek használati ideje – mint fentebb is láttuk – a X–XI. század.

A körte alakú, kisméretű, viszonylag vastag, kerek átmetszetű huzalból készített darabot a 260. gyereksírban találták. Megjelenését a kutatás korábban a XI. század elejére tette (TETTAMANTI 1971. 219.), ám a későbbi megfigyelések szerint már a X. század második felétől, utolsó harmadától kezdve feltűnnek (SZÖKE–VÁNDOR 1987. 53.). Ennek ellenére viszonylag ritka, és nem minden közösség által használt ékszer, melynek többféle funkciója is lehetett (SZÖKE–VÁNDOR 1987. 53–54.). Legutóbb Révész László közölt két példányt Besenyőtelek–Tepélypuszta II. temetőjéből (rombusz alakú ruhadíszekkel), valamint Füzesabony–Kastélydűlőből (RÉVÉSZ 2008. 63., 13. tábla 1. ábra., 168. 124. kép.). Környékünkön legközelebb Ibrány–Esbó-halmon került elő két példányban S végű karikaékszerek kíséretében, s ezek alapján a XI. század elejére keltezhetőek (ISTVÁNOVITS 2003. 281., 278. 145. kép 43–44.). A felsősimai sírban egyéb leletanyag nem került elő. Keltezésével kapcsolatban a következőt érdemes megjegyezni: a tárgyalta sírt két sírsor közé ásták be. Közvetlenül mellette, nyugatra került elő a két Péter és egy I. (Szent) István érmét tartalmazó sír, míg a tőle keletre fekvő sírsorban egy Péter és egy András érme került elő. Helyzete alapján a gyereket valószínűleg nem sokkal később, a sorok kialakítása után temették el (szuperpozíciót nem figyeltek meg), nagy valószínűséggel a XI. század negyvenes–hatvanas éve között.

S végű karikaékszerek

A temető területén 16 sírban⁴² került elő összesen 27 S végű karikaékszer: hat esetben női, hat esetben férfi, három esetben gyerek, s egy esetben egy meghatározhatatlan nemű felnőtt sírjában. Egy síron belül nyolc esetben 1, öt esetben 2, három esetben pedig 3 darabot találtak. Ezen belül a nemek megoszlása a következő: egy karikaékszer 4 esetben volt férfi, 2 esetben női és 2 esetben gyerek sírjában. Két karikaékszer látott napvilágot 2 férfi-, 2 női és 1 gyereksírjából. Három karikaékszert találtak 2 nő és 1 férfi sírjában. A nemek aránya tehát meglehetősen kiegyenlített, s tendenciaként talán csak annyit lehet megállapítani, hogy férfiakat valamivel nagyobb számban temettek el egy karikával, mint nőket és gyerekeket. Pontos viseleti helyét nem mindig lehetett megfigyelni, hiszen többször került elő állatjáratból, illetve a koponyából felszedés vagy mosás közben. Az értékelhető esetekben, amennyiben egy karika volt a sírban, akkor a nőknél egy esetben a jobb oldalon, egy férfi esetében szintén a jobb oldalon, míg két férfi esetében a bal oldalon figyelték meg. Amennyiben két karika került elő, a biztos esetekben nemtől függetlenül mind a két oldalon egy-egy darab volt, s vélhetőleg ez lehetett a helyzet akkor is, amikor csak egy karika volt valamelyik oldalon eredeti helyzetében. Három sírban volt három-három karika; ezekben az esetekben a jobb oldalon feküdt két darab, s a bal oldalon a harmadik. A meglehetősen kevés eredeti helyzetben előkerült karika alapján a viseleti szokásokról csak óvatosan nyilatkozhatok. Azt meg lehetett állapítani, hogy amennyiben két darab volt a sírban, azt nemtől függetlenül ugyanúgy viselték, azaz a jobb és a bal oldalon egy-egy példányt. Egy-egy példány esetében a férfiaknál mind a jobb, mind a bal oldal viseletére találunk példát. A nőknél egy sírban lehetett a karikát megfigyelni a jobb oldalon, így általános következtetést nem lehet megfogalmazni. Három sírban találtak három-három karikaékszert, ezekben az esetekben viselőik előnyben részesítették a jobb oldalt.

A fenti adatokat érdemes összevetnünk a Rétközben megfigyelt jelenségekkel. A legszembetűnőbb különbség, hogy azon a területen férfisírban egyáltalán nem találtak S végű karikaékszert. Tendenciájában viszont temetőnk illeszkedik a többi rétközi temetőhöz. Itt is kétszer annyi női temetkezésben volt S végű karikaékszer, mint gyereksírban. Jellemzően egy-két darab fordult elő, s csak kivételesen ennél több (ISTVÁNOVITS 2003. 285.), csakúgy mint általában az Alföldön (MESTERHÁZY 1962/64 106.). A temetőben talált S végű karikaékszerekkel kapcsolatban még egy érdekességet lehet megfigyelni. A temető nyugati oldalán határozott sűrűsödést mutatnak. Különösen feltűnő ez a 262., 224., 236., 238. és 233. sírok esetében, melyeket egy sírsorba, egymás mellé ástak. Ezek közé csak egy esetben ékelődik be a 237. sír, melyben nem került elő karikaékszer. Közvetlen közelükben, de már egy másik sorban találjuk a 265. és a 285. sírt, de nincsen túl távol a 305. és a 288. sír sem, ahol szintén találtak ilyen ékszereket. Az előkerült darabok közül nyolc készült bronzból, a többi anyaga ezüst. Az anyag és a méret között általánosságban annyi összefüggés állapítható meg, hogy a bronzból készült darabok vékonyabbak és kisebbek, átmérőjük – egy kivételével – nem éri el a 2 cm-t. Ez az összefüggés nem csak az általam korábban tartott temetőrésztelre igaz (ld. alább!), hanem a későbbi – két esetben Salamon éremmel keltezett – sírok esetében is.⁴³

A bemutatott karikaékszerek közül mindössze egy volt bordázott végű: a 233. sírban talált darabok egyike. A bordázott végű darabok feltűnésével a kutatás a XI. század közepétől számol (SZÖKE-VÁNDOR 1987. 56.), míg Mesterházy Károly úgy vélekedett, hogy az Alföldön Salamon korától használják (MESTERHÁZY 1966/67. 149.). Az említett darab a temető nyugati szélén, egy Salamon éremmel keltezett sír mellett került napvilágra, s a környezetében egy másik Salamon érmés

⁴² A 224., 233., 236., 238., 261., 262., 265., 271., 282., 284., 285., 288., 305., 361., 383., 384. számú sírokban.

⁴³ Vö. a temető szerkezete és kronológiája című fejezettel!

sír is feküdt. Ez a – közvetett – datálás tehát megerősíti Mesterházy megállapítását. A bordázott S végű darabok környékünkön meglehetősen ritkák. Így lehet az, hogy a Rétköz egész területéről mindössze 10 darabot ismerünk (ISTVÁNOVITS 2003. 285.).

A temetkezések közül ötben találtak érmét.⁴⁴ Egy esetben Péter és I. (Szent) István, egy másikban I. András, további háromban pedig Salamon veretei kerültek elő.

Rombusz átmetsetű karperec

A végei felé vékonyodó, középső részén megvastagodó, négyszögletes átmetsetű, öntött karperec a 264. sírban került elő (12. kép), a benne nyugvó egyén jobb kezén. Korát megbízhatóan jelzi a vele előkerült I. András érme. A típus Szöke Béla szerint az egyszerű S végű karikákkal – azaz a 960–970-es évektől – tűnik fel (SZÖKE 1962. 94.), s hasonlóképpen vélekedett Giesler is (GIESLER 1981. 120., Tafel 53.). Langó Péter szerint sem keltezhetőek a legkorábbi példányai a X. század középső harmadánál korábbra (LANGÓ 2000. 40.).⁴⁵ Szabó János Győző szerint ennél kicsit később jelentek meg: „A négyszögű (rombikus) átmetsetűek első példányai még a X. század legvégén készülhettek és egyenletes vastagságúak. A XI. század folyamán vastosabb középrésszel formálták meg, s viseletük a köznépnél szinte általánossá vált.” (SZABÓ 1978/79. 66.) A karperec típus megvastagodásával kapcsolatos megfigyeléseit a bemutatott sír is megerősíti. Bár általában női és gyereksírokban találjuk, esetünkben férfisírban került elő. A XII. század elejénél később nem mutathatók ki (SZABÓ 1978/79. 66.); használatának pénzzel jelzett felső időhatárát a vele együtt előkerült Salamon érme jelzi (LANGÓ 2000. 41.). Környékünkön a díszített – s talán más típusba is tartozó – ibrányi darabon kívül, Kék–Telek-dűlőben került elő egy szórvány példánya (ISTVÁNOVITS 2003. 309–310., 158. kép 4–5.).

Sodrott és fonott gyűrűk

A temetőben a 224. és a 238. – azonos sírsorban fekvő – női temetkezésekben kerültek elő elkalapált végű, fonott ezüstgyűrűk (6–7. kép), mindkettő a test jobb oldalán, bár az első esetben nem az ujjpercek, hanem a jobb felkar környékén. Egy további, három szálból sodrott példányt a 282. férfisírban találtak, a bal oldalon, a medence mellett. Ennek anyaga azonban nem ezüst, hanem bronz. A viszonylag gyakori ékszertípus Szöke Béla szerint a XI. század elején jelent meg, s divatja valószínűleg nem élte túl a századot (SZÖKE 1962. 97.). Ennél is későbbi megjelenésének tartja Giesler, aki lényegében csak a XI. század közepétől számol vele (GIESLER 1981. 113., 29–30. típus, Tafel 53.). A temetőben előkerült gyűrűk megerősítik a XI. századi kelteztést. A 238. és 282. sírban egy-egy Salamon érme került elő, míg a 224. sír két olyan temetkezés között feküdt, melyek közül az egyikben I. Béla, a másikban Péter érme került elő. Ennél is későbbi – I. (Szent) László – érmével fordult elő fonott gyűrű a pusztaszentlászlói temetőben (SZÖKE–VÁNDOR 1987. 74.). Nyír-egyháza környékén három ezüstpéldány ismert: Ibrányból Salamon érmével keltezve, Tiszabercelről egy szórvány (ISTVÁNOVITS 2003. 303., 304. 157. kép 19–20.), valamint a Nagyhalász–pusztatemplomi ásatásból ugyancsak egy szórvány sodrott darab (JAKAB–JANKOVICS 2008. 320., 321., 3. kép.).⁴⁶

⁴⁴ A 236., 238., 262., 282., 288. számú sírokban.

⁴⁵ Ennek kapcsán Révész László arra hívta fel a figyelmet lektori véleményében, hogy az idézett tanulmányban szereplő karancslapujtői darab nem egy „valódi” rombusz átmetsetű karperec, hanem egy házilag készített ékszer, s mint ilyen, nem igazán alkalmas a „klasszikus” rombusz átmetsetű karperecek megjelenésének keltezésére.

⁴⁶ Tévesen fonott gyűrűként említve.

Huzalgyűrűk

Bár gyűrűt elsősorban nők és gyerekek viseltek, a felsősimai temetőben két férfisírban került elő ez az ékszer. Mindkettő egyszerű, nyitott, közel kerek átmetszetű, vastagabb bronzhuzalból készült. A 221. sírban a bal alkarnál, míg a 287. sírban a jobb kézfej egyik – feltehetőleg gyűrűsujján – figyelték meg. Utóbbit I. András érme keltezi, s vélhetőleg hasonló korú a 221. sír is, amelytől északra két temetkezéssel távolabb, a 264. sírban szintén I. András érme került elő. A gyűrűtípus a X. század végén jelent meg, s divatja a XII. század első felében szűnt meg. A kora Árpád-kori temetőkben ezek a gyűrűk kerülnek elő a legnagyobb számban (SZÖKE–VÁNDOR 1987. 75.), így előfordulásuk itt sem meglepő.

Ezüstfóliás gyöngyök

A 215. női sírban került elő az áll alatt négy darab, ám közülük csak három maradt meg. További egy szem a 282. gyereksírból látott napvilágot. Szöke Béla úgy vélekedett, hogy gyártási helye feltehetőleg a Fekete-tenger térségében keresendő, s a Kárpát-medencében a X. század utolsó negyedétől kezdve fordul elő. Használatának felső időhatárát a vele együtt előkerült László érme határozzák meg (SZÖKE 1962. 90.). A kelteztést nem vitatva Szöke Béla Miklós és Vándor László az eredet kérdésében másként foglalt állást. Szerintük az aranyfóliás gyöngyökkel együtt a Kárpát-medencében készültek, s távolsági kereskedelemmel jutottak el Oroszországba és Svédországba (SZÖKE–VÁNDOR 1987. 62.). Késői használatukat a felsősimai női sírban talált darabok is megerősítik, hiszen velük együtt László érme került napvilágra.

Kásagyöngyök

Két női sírban (278. és 362.) találtak a nyak táján kásagyöngyöt. Pontosabb korhatározó tárgy nem került elő mellőlük, ám a 362. sír szomszédságában László érmével keltezett temetkezés feküdt, ami azt bizonyítja, hogy a gyöngytípus még a XI. század végén is használatban volt.

Kések

Négy temetkezésből említhetünk vaskést. Két esetben férfi- (287. és 367.), két esetben női sírban (304. és 339.) találták: három ízben a jobb, egyben a bal oldalon. A 287. sírban I. András érme datálta. A 367. sírral északról szomszédos temetkezést ugyancsak I. András pénze datálta, s Péter, illetve I. András érmével keltezett sírok szomszédságában került elő a 304. sír. A három temetkezést tehát biztosan keltezhetjük a XI. század középső harmadára.

Csiholó, kova

A csiholó és az eredetileg líra alakú csiholónak a fele érdekes módon a 304. számú női sírból került elő, pedig ezek a mellékletek inkább férfisírokra jellemzőek. Így a Rétköz területén ismertté vált 34 csiholót kivétel nélkül férfiaknál találták (ISTVÁNOVITS 2003. 325.). Az esetek döntő többségében bal oldalon fordultak elő (ISTVÁNOVITS 2003. 327.), míg esetünkben a ritkábbnak számító jobb oldalon. Övcsat a sírban nem volt, ám egyet kell értenem Istvánovits Eszterrel, aki a következőket írta: „*Aligha tévedek, ha úgy gondolom, hogy a csiholó mindig tarsolyban került a sírba, ami egyúttal arra is utal, hogy ezekben az esetekben is övet kell feltételeznünk annak ellenére, hogy annak nem csak veretei nem voltak, de fémcsatja sem (legalábbis a sírba nem került).*” (ISTVÁNOVITS 2003. 326.)

Állatcsontok

A „klasszikus” honfoglaló temetkezést nem számítva⁴⁷ két esetben fordultak elő állatcsontok. A 244. sír szélén került elő két lófog, amelyek azonban az ásató véleménye szerint feltehetőleg a 245. császárkori árokból kerülhettek ide.

A temetőrészet keleti szélén feküdt a 382. férfisír. A jobb láb külső oldalán egy orral keletre néző lókoponyát bontottak ki. A temetkezés egyetlen további lelete egy nyitott, kerek átmetszetű hajkarika. Legutóbb Vörös István foglalkozott a Felső-Tisza-vidék szabolcsi, illetve nyírségi területének honfoglalás kori lovas temetkezéseivel, ahol a vizsgált területen 32 temetőből minimálisan 78 lovassírt gyűjtött össze (VÖRÖS 2001. 588.). A lovassírok közel kétharmadában férfit temettek el. Ebbe a tendenciába jól beleilleszkedik a felsősímai sír. Két dologban viszont eltér a „szokásos” temetkezésektől. Egyrészt a lókoponya mellett nem kerültek elő a ló mellső és hátsó lábvégei, másrészt pedig a lófej – mely a sír alján, szorosan a jobb láb mellett, a bal oldalán feküdt – egyértelműen kelet felé nézett. A szántás, illetve humuszosítás során a váz és a lókoponya részben sérült, ezért elvileg elképzelhető, hogy a lábvégek megsemmisültek, ám jómagam ezt nem tartom valószínűnek. Közismert, hogy a hiteles körülmények között előkerült, honfoglalás kori sírokban megfigyelt lókoponyák szinte kivétel nélkül a lovas feje felé, azaz nyugatra néznek (BÁLINT 1969. 108–110.). Mint láttuk, ez esetben a lókoponya ezzel ellentétes irányban feküdt. Ugyanez volt a helyzet Sárrétudvari–Hízóföld 146. sírja esetében (NEPPER 2002. 327., 374., 222. kép.), lábcsontok pedig ebben az esetben sem voltak.⁴⁸

Cserepek a sírföldben

Három sírban találtak cserepet (238., 270., 362.), míg egy kerámiadarab a 330. sír környékén került elő. Az első három esetben jellegtelen őskori kerámiát, míg a negyedikben vélhetőleg népvándorlás kori peremtöredéket találtak.⁴⁹ A sírok közt egyaránt volt férfi-, női és gyereksír. Ennél valószínűleg több sírban is lehetett cserép, de a szántás és a humuszosítás során ezek elveszhetnek. A területen egyébként nem voltak őskori, illetve népvándorlás kori objektumok, így ezeket a temetés során a sírba dobott leleteknek kell tekintenünk. Hasonló jelenséget figyelt meg az ásató az Ibrány–Esbó-halmi temető feltárása során, ahol több sírban került elő cserép, elsősorban a temető X. századi részén. Esetünkben a 238. sírt Salamon verete, míg a 362. sírral északról szomszédos sírt László érmeje keltezi. A szokást tehát – legalábbis környékünkön – a XI. század második felében (még) biztosan gyakorolták. A bemutatott jelenségnek talán az a magyarázata, hogy ez a rítus megvédi a hozzátartozókat a halottól (ISTVÁNOVITS 2003. 353.).

A temető szerkezete és kronológiája

A temetőterképre tekintve kitűnik, hogy a sírok nagyjából É–D-i irányú sírsorokat alkotnak, ám ezen belül is lehet néhány esetben kisebb csoportokat elkülöníteni. A bevágódó földűttől keletre ez az elrendezés már nem jellemző.

A temető felső időhatára a négy I. (Szent) László érme segítségével jól meghatározható. Természetesen nem zárható ki, hogy esetleg még Kálmán idejében is történhetett néhány – érme nélküli – temetkezés. Ezek aránya azonban minimális lehetett, tekintve, hogy László érmei a temető szélein helyezkednek el. A temető szerkezetére, kialakulására nézve további adatokat szolgáltatnak

⁴⁷ Lásd lejjebb!

⁴⁸ A sírra Türk Attila hívta fel a figyelmem, akinek segítségét ezúton is köszönöm.

⁴⁹ Megjegyzendő, hogy a 237. számú gyereksírban a jobb mellkason még egy kis salak(?)darabot is regisztráltak.

az érmés sírok. Az érméssel keltezett sírok közül északról László, nyugatról Salamon, keletről Salamon és László érmei körülölelik a temető közepén előkerült korábbi érmés sírokat. Itt Péter és I. András érmei képeznek egy kisebb magot.⁵⁰ Az útbevágás a temető középső részét megsemmisítette, így arra sem lehet biztos választ adnunk, hogy voltak-e itt korábbi – István – érméssel eltemetett halottak.⁵¹ A megsemmisült temető rész ellenére úgy tűnik, hogy egy központi magból kiinduló temetővel kell számolnunk, mely sugár irányba terjeszkedett.⁵²

Nehezebb meghatározni a temető nyitását időpontját, valamint a keleti rész viszonyát az előbb elemzett területtel. Ezzel kapcsolatban figyelemre méltó, hogy míg a temető északi részén is került elő egy I. (Szent) László veret,⁵³ s a déli felében nagy számban találtak érmeket, valamint relatíve sok leletanyagot, addig a temető keleti része meglepően szegényes. Mint fentebb említettem, ez a terület szerkezetében is eltér a temető többi részétől. A sírok itt jóval ritkábban helyezkednek el, sorokat sem lehet megfigyelni – ellentétben a temető déli felével. Ezen a részen mindössze három sírban került elő leletanyag: a 383. és 384. sírban egy-egy S végű karikaékszer, a 382. sírban pedig egy nyitott hajkarika. Mint említettem, az S végű hajkarikák feltűnését a 960–970-es évekre teszi a kutatás. Giesler szerint a korai példányok nagyobb átmérőjűek, vékonyabbak, míg a későbbiek vastagabbak és átmérőjük kisebb. A korai példányok bronzból készültek, az ezüstök később tűnnek fel (GIESLER 1981. 104–109.). Ellenben Szabó János Győző összefoglalása szerint, ennek az ékszernek a korai típusa vékony, kerek átmetszetű huzalból készült, melynek átmérője 20 mm vagy ennél is kisebb (SZABÓ 1978/79. 69.). Az említett két sír hajkarikái kisméretű, vékony, bronzból készült darabok. Giesler alapján tehát ezeket későieknek kellene tartanunk. Ezt megerősítene a 305. sírban talált S végű karikaékszer, amely méretre és kialakításra szinte tökéletes mása az említett példányoknak. Az említett sír szomszédságában pedig egy Salamon éremmel keltezett temetkezést tártak fel. A kérdés az, hogy Giesler kronológiája érvényes-e környékünkre is, s esetünkben elfogadható-e?⁵⁴ Mielőtt megpróbálnánk ezekre a kérdésekre válaszolni, meg kell vizsgálnunk a harmadik mellékletes sírt is a temető keleti felében.

Ez a 384. sírtól pár lépésnyire délre előkerült 382. számú. Egyszerű, kisméretű nyitott hajkarikája a X–XI. században általánosan elterjedt és viselt típus – ez tehát nem segít pontosítani az időrendet, csakúgy, mint a benne talált lókoponya sem. Bár a lovas temetkezéseket a X. századra szokták datálni, újabban felmerült, hogy még a XI. században is megfigyelhető a szokás (BAKAY 1981. 219., 65. ábra, KOVÁCS 1985. 382., VÁLYI 1994. 391–392.).⁵⁵ Ezeket az elképzeléseket is figyelembe véve *elméletileg* tehát nem lenne kizárható, hogy ezt a sírt esetleg a XI. században ásták meg, bizonyítani azonban ezt nem lehet.

Az elmondottakat a következőképpen összegezhethetjük. Az imént röviden bemutatott keleti temető rész markánsan különbözik a temető többi területétől. Az ezen a területen talált szegényes

⁵⁰ Nyilván nem feltétlenül minden érmét adtak mellékletként az adott uralkodó életében, ám az mindenesetre feltűnő, hogy néhol Péter, I. Béla és Salamon érmei gyakorlatilag egymás mellett, egy sírsorban vannak. Ennek ellenére jól megfigyelhető, hogy a korábbi érme azért a központhoz közelebb helyezkednek el.

⁵¹ Mint korábban láttuk, a 262. sírban előkerült István érme mellett Péter veretek is voltak.

⁵² Ennek egyik legfontosabb bizonyítéka a temető északi felében előkerült 325. sír, melyben I. (Szent) László érmeje került elő.

⁵³ Itt kell utalnom arra, hogy ennek a sírnak a közvetlen közelében mindössze további egy sír látott napvilágot, s a tőle DK-re előkerült, fentebb részletezendő szegényes temető részlet között viszonylag nagy – 20 méteres – sírmentes terület található.

⁵⁴ Hasonlóan vékony – töredékesen megmaradt – karikaékszer töredéke került elő a 282. sírből, igaz vastagabb karikák társaságában. A sírt ebben az esetben is Salamon érme keltezta.

⁵⁵ Bakay Kornél egyenesen úgy vélekedett, hogy: „...még az 1050–1070-es években is előfordul lovas temetkezés...” (BAKAY 1981. 218.), de ennek az állításnak a bizonyításával könyvében adós maradt.

leletanyagot figyelembe véve – s ezzel az S végű karikaékszerek kronológiáját is elfogadva – úgy tűnik, hogy az itt lévő sírokat leghamarabb a 960–970-es években áshatták meg. A kisméretű bronz karikaékszerek kialakításának és méretének nagyfokú hasonlósága a temető más részein talált darabokéval véleményem szerint nem indokolja, hogy ezeket is késői időpontra keltezzük. Sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy ez a végtelenül egyszerű ékszer akár hosszú évtizedeken keresztül változatlan formában létez(het)ett, mint erre már Bóna István felhívta a figyelmet (BÓNA 1978. 125–139., különösen 138–139.). Esetünkben tehát inkább Szabó János Győző véleményét kell elfogadnunk.⁵⁶ Nem tartom indokoltnak a temetőrész késői datálását a lovas sír miatt sem. Mint láttuk, a temető kialakítása sugárirányban, egy központi magból indult. Amennyiben a teljes temető így alakult volna ki, a lovas sírnak – helyzete miatt – a legkésőbbi sírok egyikének kellene lennie. Ez a feltevés azonban nyilvánvalóan elfogadhatatlan. A keleti résszel kapcsolatban a bemutatott jellegzetességeket figyelembe véve tehát csak arra tudok gondolni, ami már a magyarhomorógi temető kapcsán is felmerült (KOVÁCS 2006 237–241.), hogy számolnunk kell egy X. századi (utolsó harmadában használt) temető(résszel), majd folytatásaként kialakult mellette egy XI. század elején(?)kezdődő, sugárirányban terjeszkedő Árpád-kori temető.⁵⁷

Ennek okát megfejtteni ma már nem lehet, s csak reménykedhetünk, hogy a későbbi kutatók esetleg magyarázatot adnak a jelenségre.

Honfoglalás kori lovas sír

A sír helyzete

A temetőtől délre, a hozzá legközelebb eső – Salamon érmével(!) keltezett – sírtól (228.) 25 m-re egy magányos, kirabolt honfoglalás kori lovas temetkezés (136.) került elő. Ettől a sírtól keletre 16 m-re húzódott a feltárás széle, míg nyugatra és délre a megkutatott terület határa jóval távolabb volt. Hasonló korú objektum a feltárt részen nem került elő.

A sír helyzetének vizsgálatakor párhuzamként több okból is elsőként a Székesfehérvár–rádiótelepi A sírra kell gondolnunk. Az 1923-ban földmunkák során előkerült temetkezés (MAROSI 1923/26. 247.) ugyanis első pillantásra több hasonlóságot mutat a Felsősimán feltárt 136. sírral. A hasonlóságok a következők:

1. A rádiótelepi sír közvetlen közelében – eltekintve a tőle délre 5–6 m-re feltárt melléklet nélküli sírtól – több temetkezés nem került elő.
2. Mindkét sírban találtak nyéltámaszos baltát, trapéz alakú kengyelpárt, lócsontokat.
3. A síroktól nem messze került elő egy nagyjából hasonló korú temető.⁵⁸

⁵⁶ Ez nem jelenti azt, hogy a Giesler által felállított kronológiát el kellene vetnünk, de nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy megállapításai a Dunántúlon feltárt temetők elemzéséből születtek. Ennek eredményei pedig nem feltétlenül alkalmazhatóak automatikusan az ország más régióira. Éppen ezért igazat kell adnunk Gáll Erwinnek, aki az S végű karikaékszerek Erdélyi-medencében történő feltűnését vizsgálva azt írta, hogy ennek az ékszertípusnak az elemzését mikroregionális szinten érdemes elvégeznünk (GÁLL 2007. 243.).

⁵⁷ Meg kell jegyeznem ugyanakkor, hogy egyetlen olyan tárgy sem került elő a keleti részen, amelyet kizárólagosan lehetne a X. századra keltezni. Az említett útbevágás, valamint a sírok szegénysége miatt problémás a X. századi temetőrész nyugati elhatárolása is a későbbi résztől. Különösen a 335., 339., 347. sír esetében nehéz eldönteni, hogy a temető későbbi vagy korábbi fázisához tartoznak-e.

⁵⁸ Itt említem meg, hogy bizonyos szempontból hasonló a helyzet a Békéscsabán feltárt honfoglaló sír esetében is (BÓKA–MEDGYESI 2007. 170.). A rövid ásatási jelentés szerint a csatorna ásásakor megtalált sír – amelyikben egy nyéltámaszos balta feküdt – váratlanul került elő, korábban nem utalt semmi arra, hogy a környéken honfoglalás kori leletek várhatók. A legközelebbi regisztrált Árpád-kor lelőhely mintegy 80 m-re fekszik a sírtól. Hogy magányos sírról van-e szó, valószínűleg nem lesz egyszerű eldönteni, hiszen a lelőhely neve alapján – Kender utca 24. – a lelőhely belterületen található, ami nem könnyíti meg az esetleges további ásatásokat.

Am a két eset között több különbséget is találunk:

1. A székesfehérvári sír mellett volt még egy sír, tehát legalább két temetkezéssel számolhatunk egymás mellett. Mivel a sírok körüli területet szisztematikusan nem kutatták át, nem zárható ki, hogy esetleg több sír is van (volt) az előbbieket mellett.

2. A sírban egy egyedi kialakítású kardot is találtak, míg Felsősimán a nyéltámaszos baltán kívül mindössze két nyílcsúcs tartozott a fegyverzethez.

3. A rádiótelepi, részben feltárt temető kora a X. század közepétől a XI. század elejéig határozható meg, míg a fentebb részletesen bemutatott temető ennél későbbi.

A székesfehérvári A sírt Bakay Kornél szerint a X. század első harmadában ásták meg, ami egyben azt is jelentené, hogy a két temetkezés független a temetőtől (BAKAY 1965/66. 83.). Ezzel ellentétben Kovács László szerint – bár a két sírcsoport nem ugyanannak a temetőnek a része – az A. és B. sírt a temető nyitásának első évtizedeiben kellett megásni. A két halottat saját vagy hozzátartozói kérésére a többiektől távolabb temettek el (KOVÁCS 1995. 303–304.). Véleménye szerint a munkások által megtalált sírban egy, „a 10. század második felében Magyarországra érkezett előkelő rusz harcos nyugodott, akit már a magyar temetkezési rítust követve helyeztek örök nyugalomra.” (KOVÁCS 1995. 304.)

Az elmondottakat figyelembe véve kijelenthető, hogy – bár a két lelőhely között jelentős különbségek vannak – a meglévő hasonlóságokat nem lehet teljesen figyelmen kívül hagynunk.⁵⁹

Koporsó

A sírban 25 cm mélységben egy 55x70 cm-es koporsónyomot figyeltek meg. Tettamanti Sarolta megállapítása szerint szeg nélküli koporsók a X. századból elsősorban a Tiszától keletre, főleg a Felső-Tisza-vidéken találhatóak. Igaz, azt is hozzáfűzte, hogy ezek szinte kivétel nélkül nagycsaládi temetőkből ismertek (TETTAMANTI 1975. 93–94.). Újabb az ibrányi temető feltárása során sikerült több esetben – köztük egy lovas sírban – X. századi környezetben koporsót megfigyelni (ISTVÁNOVITS 2003. 379.).

A leletanyag

Fegyverek

Nyéltámaszos balta

Ennek a viszonylag ritka tárgy típusnak a képviselőit – a nyéltámaszos bárdokkal együtt – elsőként Kovács László gyűjtötte össze. 1986-ban közreadott gyűjtésében négy darab nyéltámaszos baltáról tudósított (KOVÁCS 1986A. 102.).⁶⁰ Ezt a gyűjtést egészítette ki szakdolgozatában Petkes Zsolt, aki további négy példányt tudott felkutatni (PETKES 2006. 54–55.).⁶¹ Újabb Békéscsaba–Kender utca 24. lelőhelyen került elő egy nyéltámaszos balta magányos(?) sírből (BÓKA–MEDGYESI 2007. 170.). (Zárójelbe említem meg, hogy Ibránytól nem messze, Nagyhalászon került elő szórványként egy, a baltákkal szoros rokonságban álló nyéltámaszos bárd: ISTVÁNOVITS 2003. 339–338., 171. kép 9–10.). Kovács László szerint a nyéltámaszos bárdok és balták – a Székesfehérvár–rádiótelepit kivéve – köznépi temetőkből láttak napvilágot, s némelyikkel kard és/vagy trapéz alakú

⁵⁹ Vö. alább A „magányos” sír című alfejezettel!

⁶⁰ Halimba–Cseres 142. sír, Ógyalla–Bagota 3. sír, Székesfehérvár–Rádiótelep A sír, Szob–Kiserdő 21. sír (KOVÁCS 1986A. 102. – további irodalommal.).

⁶¹ Ibrány–Esbó-halom 199. sír, Nyíregyháza–Felsősima 136. sír, Przemycł, Kaposvár–Városi kertészet (PETKES 2006. 54.). Gyűjtésében a nyéltámaszos bárdok számát is további négy darabbal tudta szaporítani. Ezúton is köszönöm Petkes Zsolt-nak, hogy munkájába betekintettem és eredményeit felhasználhattam!

kengyelek is előkerültek. Az újabb gyűjtés szerint a nyéltámaszos balták közül öt köznépi temetőből, egy a katonáskodó középréteghez tartozó sírból, kettő pedig köznépi temetők közeléből, magányos vagy kis létszámú temetkezésből került elő (Nyíregyháza–Felsősim, Székesfehérvár–Rádiótelep). Ezek közül öt részleges, egy pedig jelképes lovas temetkezés volt, melyek közül háromban kétélű kard és/vagy egyéb fegyver is került elő (PETKES 2006 55.). A baltákat/bárdokat tartalmazó sírok többnyire a leggazdagabb sírok közé tartoznak (KOVÁCS 1986A. 103.). Míg korábban az előkerült példányok a Dunakanyar–Balaton-felvidék környékén összpontosultak (KOVÁCS 1986A. 102.), addig az újabb eredmények alapján eloszlásuk a Dunántúl keleti területein belül egyenletesebbnek mondható. Kisebb koncentrációja figyelhető meg az említett három darabbal a Felső-Tisza vidékén (PETKES 2006. 57., 51. ábra). Kovács László úgy vélte, hogy ez a fegyvertípus a X. század második felénél korábbanra nem keltezhető (KOVÁCS 1986A. 103., 110.), ám Istvánovits Eszter az Ibrányban előkerült példányt ennél kicsit korábbra, a X. század közepére keltezte (ISTVÁNOVITS 2003. 339.). Ez utóbbi megállapítást Petkes Zsolt gyűjtése is megerősíti. E szerint a 12 nyéltámaszos baltát vagy bárdot tartalmazó sírból öt a X. század középső harmadára, három pedig a X. század második felére keltezhető (PETKES 2006. 59.).

Nyílcsúcsok

A sírban két nyílcsúcs került elő: mindkettőt a bal kézfejnél, a balta mellett találták. A két nyílcsúcs nem a legelterjedtebb rövid vágóélű, hanem a ritkábbnak tekinthető hosszú vágóélű deltoid, illetve rombusz alakú típusba tartozik.⁶²

Lószerszámok, ló

Zabla

A sírban a jobb lábujjakon feküdt egy nagykarikás csikózabla. Dienes István szerint az ilyen nagy karikáknak az oldalpálcához hasonló funkciója volt, azaz a csúszkálás megakadályozása (DIENES 1966. 216.). A kétkarikás csikózabla a Rétköz területén is a legelterjedtebb zablatípus, melyek között nagykarikásak is előfordulnak (ISTVÁNOVITS 2003. 347–348., 346., 177. kép.).

Kengyelek

A lólábak mellett a sír alján két trapéz alakú kengyel került elő. Ezzel a típussal legutóbb Kovács László foglalkozott (KOVÁCS 1986A. 110–113., KOVÁCS 1986B. 204–223.). Megállapítása szerint a típus a X. század második felétől tűnik fel, s jellemzően fegyveres férfisírokban kerül elő (KOVÁCS 1986A. 112., KOVÁCS 1986B. 223.). Ez utóbbi megállapítást a felsősimai sír mellett a Rétköz területén hiteles körülmények között előkerült trapéz alakú kengyelek is megerősítik, melyekkel együtt kivétel nélkül előfordult valamilyen fegyver.⁶³

Csatok

A sírban két csat került elő, mindkettő a lábfej környékén. Az egyik egy kisméretű, közel téglalap alakú csat, míg a másik – az egyik kengyel alatt előkerült – ovális. Helyzete alapján a nagyobb, ovális csatot tarthatjuk hevedercsatnak, míg a másikat övcsatnak.⁶⁴ Ez utóbbi helyzete nem

⁶² Cs. Sebestyén Károly C és B típusa (SEBESTYÉN 1932. 194.).

⁶³ Az előkerült sírok és a trapéz alakú kengyelek listájához ld. ISTVÁNOVITS 2003. 350. 178. 23–29. ábra!

⁶⁴ Mint Istvánovits Eszter is utalt rá, a csatok funkcióját nem minden esetben lehet eldönteni, s ebben sokszor a méretadatok sem segítenek (ISTVÁNOVITS 2003. 323.).

szokványos. Felmerül, hogy a temetés során helyezték a lábhoz, ám ezt az elképzelést az övön feltételezett tarsoly miatt el kell vetnünk.⁶⁵ Nem lehet teljesen kizárni, hogy a rágcshalók vitték a megtalálási helyére. Végezetül meg kell említenem, hogy nem egyedi esetről van szó. Karoson például a II. temető 18. sírjában három csat került elő, egy a jobb lábszár mellett, kettő pedig a ló lábszár-csontok környékén (RÉVÉSZ 1996. 20., 254–255., 32–33. tábla), s hasonló helyzetet figyeltek meg Püspökladány–Eperjesvölgy 200. sírjában is (NEPPER 2002. 160.).⁶⁶ Ezt figyelembe véve valószínűleg egy ritka, s ma még kielégítően nem magyarázható temetési rítussal van dolgunk.

Ló a sírban

A sír nyugati felében egy, a váz bal oldalán fekvő lókoponya, valamint a lábvégeknél É–D-i irányban elhelyezett mellső és hátsó lábcsonatok kerültek elő. Ezeket a megfigyelések alapján utólag ásták bele a sírba. A bontás során elszíneződés formájában a lóbőrt is meg lehetett figyelni. A lócsontok elhelyezkedése alapján ezt a fajta temetkezést Bálint Csanád II. csoportjába, a lábhoz tett lóbőrös temetkezések közé sorolhatjuk (BÁLINT 1969. 108.). A lócsontoknak a váz bal oldalára helyezése megfelel az általánosan elterjedt szokásnak (BÁLINT 1969. 110.).

Használati eszközök

Csiholó, fenőkő

A bal medence külső oldalán került elő egymás mellett egy csiholó és egy fenőkő. Előbbi az általánosan elterjedt líra alakú típushoz tartozik. Kovát érdekes módon nem találtak mellette, bár ez a jelenség nem számít ritkának a Rétközben sem (ISTVÁNOVITS 2003. 326.). A mellette talált fenőkő a Rétköz területén általában a jobb oldalon helyezkedett el, de – mint láttuk – esetünkben az inkább kivételnek számító bal oldalon került napvilágra (ISTVÁNOVITS 2003. 327.). Az egymás mellett fekvő két tárgy valószínűleg tarsolyban volt.

Ételmelléklet

Tojás

Tettamanti Sarolta 1975-ben közreadott összefoglalásában azt írta, hogy a tojás melléklet a X–XI. században ritka. Köznépi temetőkben fordul elő, általában egy-egy sírban, s a X. század első felére keltezhető sírokban nincs (TETTAMANTI 1975. 103.). Ez a megállapítás a Felsősimán előkerült sír fényében némi módosításra szorul. A sír mellékletei alapján valóban a X. század második felére keltezhető, ám a sír maga „magányos”, s semmiképpen sem sorolható a köznép körébe. Abban is eltér az átlagtól, hogy férfi, s nem gyereksírban volt a tojás. A Rétköz területéről mindössze két helyről ismert tojás melléklet: Gáva–Vásártérről, valamint Ibrány–Esbó-halomról. Ezeket gyereksírban találták, mindkét esetben köznépi temetőben (ISTVÁNOVITS 2003. 357.).

„Magányos” sír

Mint fentebb láttuk a 136., több szempontból is érdekes sír – látszólag – magányosan került elő. Ennek kapcsán érdemes összefoglalni ismereteinket a hasonló sírokról.

⁶⁵ Kivéve, ha csak a levágott övcsatot helyezték a lábhoz. Ez a feltevés azonban bizonyíthatatlan.

⁶⁶ A leírásban két csat szerepel (NEPPER 2002. 160.), míg a második kötetben a közölt sírszám alatt három csat rajza látható (NEPPER 2002. 186., 180. tábla).

A magányosan – esetleg néhány szegényebb mellékletű temetkezéssel együtt – előkerült sírok problémája már régóta foglalkoztatja a kutatást. Szöke Béla a magányosan előkerült gazdagabb női, illetve szegényebb férfisírokat már külön csoportokra bontotta, s ezeket vette alapul a vezető- és középréteg emlékanyagának elkülönítéséhez (SZÖKE 1962. 11–20., 22–25.). Ám például a rozettás-lószerszámos sírok esetében Révész László joggal hívta fel a figyelmet arra, hogy „*túlnyomó többségük lelőhelyét régész még csak nem is látta, nemhogy hitelesítő ásatást végzett volna ott. Javarészüik ajándékozás vagy vétel útján került a múzeumokba, olykor évtizedekkel az előkerülésük után.*” (RÉVÉSZ 1996. 65–66.)⁶⁷

Mesterházy Károly több ízben kitért a magányos sírok kérdésére (MESTERHÁZY 1996. 773–776.). Mint rámutatott, a korábbi módszerek, illetve előkerülési körülmények nem mindig tették lehetővé a sírok környékének átvizsgálását. Így ezeknek a leleteknek a feldolgozásakor pl. Szöke Béla olyan esetekben, amikor férfi- és női sírokra jellemző tárgyak kerültek elő – állítólag – egy sírból, akkor is egy férfi- és egy női sírral számolt. A zempléni sír feltárása során azonban bebizonyosodott, hogy férfisírban is lehetnek női ékszerek (MESTERHÁZY 1996. 774.).

Mindezek ellenére – úgy tűnik – valóban számolnunk kell magányos sírokkal, melyek közül a gazdagabbakat a kutatás a társadalom vezető rétegéhez kapcsolta⁶⁸ (MESTERHÁZY 1996. 774., MESTERHÁZY 1998. 25.). Nehezebb kérdés a szegényesebb mellékletű magányos férfi temetkezések kérdése. Szöke Béla a magányos férfisírokat két csoportra osztotta,⁶⁹ melyek közül a másodikban kétélű kardok kerültek elő. Ez utóbbi csoportot egy gazdagabb és egy szegényebb mellékletű csoportra bontotta szét (SZÖKE 1962. 20., 25.).⁷⁰ Mesterházy Károly szerint „*A szegényesebb mellékletű egyszerűbb fegyveres, főleg kétélű kardos harcosok magányos sírjai ritka kivételtől eltekintve ... jelen ismereteink szerint a 10. század közepétől figyelhetők meg...*” (MESTERHÁZY 1996. 775.)⁷¹ Mesterházy a legkorábbi, karddal eltemetett harcosokat a milesek elődeinek tekinti, akik társadalmi rangjukat próbálták némelyik esetben a temetkezési szokásaikkal is jelezni. Társadalmilag hasonló helyzetet foglalnak el az egyszerű könnyű fegyverzetű harcosok. „*Ők a kíséreték tagjai, az akkori barbár uralmi rendszer ‘középkáderei’.*” (MESTERHÁZY 1996. 775.) A már korábban említett kiskundorozsmai sír kapcsán merült fel az a lehetőség – amire már Mesterházy utalt (MESTERHÁZY 1996. 774.) –, hogy „*a Duna-Tisza között jellemző magányos temetkezések, kiscsaládi, illetve kis sírszámú temetők nagy többsége egy közös okra vezethető vissza, vagyis a terület rövid ideig tartó és viszonylag kis létszámmal történő megszállására.*” (BENDE–LÖRINCZY–TÜRK 2002. 358.) Ezeknek a síroknak a magányos voltára ez tehát az egyik magyarázat. Ám a felsősímai sír és a szomszédságában előkerült temető jó példa arra, hogy léteznek – jobb szó híján – „ál-magányos” sírok, azaz egy

⁶⁷ A kérdésről némileg árnyaltabban: RÉVÉSZ 2001. 66–68.

⁶⁸ László Gyula 1944-ben megjelent könyvében a geszterédi sírt pl. fejedelmi temetkezésnek vélte (LÁSZLÓ 1944 162–163.), míg Dienes István a „*társadalom kiemelkedő rangú vezetői*”-ként, „*az egész törzs és nemzetség jólétéért felelős férfiak*”-ként írt a geszterédi, zempléni, tarcali sírokról (DIENES 1972. 16.).

⁶⁹ Az első csoportba tartozó sírokat további három alcsoportra bontotta aszerint, hogy teljesen magányos, páros (az egyik női), illetve szolgákkal eltemetett sírokról van-e szó (SZÖKE 1962. 20.).

⁷⁰ Mivel a könyvében felsorolt sírok többsége véletlenül került elő, s környéküket általában nem kutatták meg, valamennyi hivatkozott sír magányos volta nem bizonyítható.

⁷¹ Egy későbbi írásában a magányos sírokat két csoportra osztotta: 1. a végleges letelepedés viszonyai között kerültek a földre; 2. ideiglenes táborozás nyomait őrzik. A szegényesebb sírokat az utóbbi csoportba sorolta, míg a gazdagabb sírok esetében elsősorban a köznéptől való elkülönülésre gondolt, s csak másodsorban az átmeneti tartózkodásra (MESTERHÁZY 1998. 25.).

magányosnak tűnő sírtól kisebb-nagyobb távolságra előkerülhet egy temető. Ez természetesen azt feltételezi, hogy a temetkezés és a mellette fekvő temető – illetve annak egy része – egykorú.⁷²

Ennek kapcsán utalnunk kell a Szolnok–Szandán feltárt X. századi temetőre, ahol – úgy tűnik – hasonló jelenséget sikerült megfigyelni (MADARAS 2006. 241. 2. térkép).

Összefoglalás

Felsősima jelenleg Nyíregyháza közigazgatási területéhez tartozik, de a középkorban önálló település volt Sima(egyháza) néven. A forrásokban 1325-ben tűnik fel a Balogsemjén nembeliek osztozkodása alkalmával. A XV. században különböző névalakokban említik. Templomának romjai még a XVIII. században is láthatóak voltak (NÉMETH 1997. 166–167.). A templom helyét 1924-ben a kereskedelmi cserkész iskola növendékei „megkutaták”, ám a kibányászott alapfalakon kívül egyebet nem találtak. A templom 1871-ben még álló falait a terület bérlője, Klár Dezső és fia Sándor 1878-ban bontatta le, s belőle gazdasági épületeket emeltek (ALISPÁNI JELENTÉSEK 1924. 69–90.).⁷³ Helye az évtizedek alatt elfelejtődött, s hollétét csak 1992-ben sejtette meg Istvánovits Eszter, helyét azonban akkoriban nem lehetett alaposabban bejárni (JAM Adattár 2002.42.). 2009 februárjában újból kimentünk a területre, s a korábban jelzett helyen – egy csatorna által átvágott dombhát legmagasabb pontján – sok szétszántott terméskövet és szórványosan embercsontot találtunk. Szűkebb és tágabb környékén pedig jelentős mennyiségű Árpád-kori és középkori cserepet – a középkori Sima falu leleteit – gyűjtöttük össze. A templomot a feltárt temetőtől északra, mintegy két kilométerre találtuk meg. A területen pontosabb korhatározó lelet nem került elő. Így az autópályán feltárt temető és a középkori templom viszonyát nem tudjuk egyelőre meghatározni, azaz nem tudjuk, hogy van-e (kronológiai) kapcsolat a két temetkezési hely között vagy egymástól függetlenül alakultak ki. Ami a temetőhöz tartozó település helyét illeti, azt talán a 161. lelőhely közvetlen közelében lévő M3-as autópálya 217. lelőhelyén sejtethetjük, ahol 41 Árpád-kori objektumot – köztük 8 házat – bontottak ki (ASTALO^a–HÁGÓ–MARTA–POP 2005. 288–289.). A településrészlet kerámiaanyaga egyelőre feldolgozatlan, így ez a feltevés egyelőre csak hipotetikus. A források egyébként ezen a környéken Simán kívül nem tudósítanak Árpád-kori településről, így az itt eltemetettek falujának neve sem ismert. Ami a környék más hasonló korú leleteit, temetőit illeti először a nem messze – mintegy két kilométerre DK-re – fekvő, Kálmánháza és Felsősima határán lévő Henzsel-tanyát kell megemlítenünk. Itt egy rókajáratból(!) került elő embercsontok társaságában egy mellkesz, amely egy újabb X–XI. századi temetőt sejtet a területen (JAM Adattár 2005. 74.). A felsősímai tsz gyümölcsösében pedig 1962-ben figyeltek meg lócsontokat, nyílhegyeket, ami egy másik honfoglalás kori temetőre utal (JAM Adattár 97.48.).

Lelőhelyünk szűkebb környezetében több X–XI. századra datálható temető is napvilágra került. A Polyákbokor–Rikácsi-szőlőben⁷⁴ szőlőrigolírozáskor dúltak fel temetkezéseket, majd

⁷² Elméletileg persze nem lehet kizárni, hogy egy magában lévő X. századi sír mellett a X. vagy XI. században egy tőle függetlenül elkezdett temetőt nyissanak, ennek a valószínűsége azonban meglehetősen csekély. Itt kell megemlítenem Révész László lektori megjegyzését, aki szerint kevésbé valószínű, hogy külön temetővel kell számolnunk a X. század végén, illetve a XI. század elején. Ennek kapcsán nem tartotta kizártnak, hogy a tárgyalt 136. sír akár a XI. század első két évtizede során is a földbe kerülhetett. Jogosan hívta fel a figyelmemet arra, hogy lovas sírok esetében a kronológiát a kutatók hajlamosak „lefelé húzni”, azaz a X. századra keltezni. Ellenben ha csak egyéb, lovas felszereléshez tartozó tárgyak – trapéz alakú kengyelek, tegezmaradványok, nyílcsúcsok – kerülnek elő, akkor nem kételkednek az esetleges XI. századi keltezésben; főleg ha az említett tárgyak mellett XI. századi érmék is előkerülnek.

⁷³ Az adatra Németh Péter hívta fel a figyelmemet, akinek segítségét ezúton is köszönöm!

⁷⁴ Korábbi, téves elnevezése – s ezzel lokalizálása – Polyákbokor–Pereshalom.

1909-ben tártak fel a temetőben néhány sírt (DIENES 1996. 308., 356.). Nagycserkesz–Nádasi-borkorban Németh Péter tárt fel egy kis létszámú, részben elpusztított temetőt (NÉMETH 1971. 59.). A közeli Kálmánházán Istvánovits Eszter a Kovács-tanya mellett (ISTVÁNOVITS 1993. 66., ISTVÁNOVITS 1994. 72., ISTVÁNOVITS 2000. 69–71., 101–104. XI–XIV. tábla), míg e sorok írója a Vitéz-soron ásott meg egy hasonló korú temetőt (JAKAB 2007. 233–234.).

Befejezésként elmondhatjuk, hogy a felsősímai temető – amelyik a második, gyakorlatilag teljesen feltárt és immár publikált X–XI. századi temető a megyében – több olyan jelenséget eredményezett, amelyek más temetőkben eddig még nem jelentkeztek. Emiatt csak sajnálhatjuk, hogy egy része megsemmisült, s így feltárásának lehetséges eredményei örökre elvesztek a tudomány számára.⁷⁵

Irodalom

ALISPÁNI JELENTÉSEK 1924.

A közigazgatásilag ideiglenesen egyesített Szabolcs és Ung vármegyék közönségéhez 10.385–1924. K. számú jelentése az ideiglenesen egyesített vármegyék alispánjának a vármegye közigazgatásának 1924 II. félévi állapotáról.

ASTALO^o–HÁGÓ–MARTA–POP 2005.

Ciprian Astalo^o – Attila Hágó – Liviu Marta – Dan Pop: Nyíregyháza–Felsősim, Gyebrástanyától DK-re. *RKM* 2005. (2006) 288–289.

BAKAY 1965/66.

Kornél Bakay: Gräberfelder aus den 10–11. Jahrhunderten in der Umgebung von Székesfehérvár und die Frage der fürstlichen Residenz. *Archäologische Studien zu der Frage der ungarischen Staatsgründung II. Alba Regia VI–VII.* 1965–1966. 43–88.

BAKAY 1981.

Bakay Kornél: A magyar államállapítás. *Magyar História.* Gondolat Kiadó, Budapest 1981.²

BÁLINT 1969.

Bálint Csanád: A honfoglalás kori lovastemetkezések néhány kérdése. [Über die Pferdebestattungen der Landnahmezeit.] *MFME* 1969/1. 107–114

BENDE–LÖRINCZY–TÜRK 2002.

Bende Lívía – Lőrinczy Gábor – Türk Attila: Honfoglalás kori temetkezés Kiskundorozsma–Hosszúhát-halomról. [Eine landnahmezeitliche Bestattung von Kiskundorozsma–Hosszúhátalom.] *MFME–StudArch* VIII. 2002. 351–402.

BÓKA–MEDGYESI 2007.

Bóka Gergely – Medgyesi Pál: Békéscsaba, Kender utca 24. *RKM* 2007. (2008) 170.

BÓNA 1978.

István Bóna: Arpadenzeitliche Kirche und Kirchhof im südlichen Stadtgebiet von Dunaújváros. *Alba Regia* XVI. 1978. 99–157.

DIENES 1966.

Dienes István: A honfoglaló magyarok lószerszámának néhány tanulsága. [Quelques enseignements tirés de l'harnachement des hongrois conquérants.] *ArchÉrt* 93. 1966. 208–234.

---

⁷⁵ A tárgyrajzokat Beleznai Gabriella és Gábor Tamás; a táblákat Fülöpné Juhász Barbara és Beleznai Gabriella állította össze. A dolgozat lektorálásáért Révész Lászlónak tartozom köszönettel.

DIENES 1972.

Dienes István: A honfoglaló magyarok. Hereditas sorozat. Corvina Kiadó, Budapest 1972.

DIENES 1996.

Dienes István: A Szabolcs megyei honfoglalás és kora Árpád-kori temetők terepbejárás naplója. Jegyzetekkel ellátta Németh Péter. In: Tanulmányok, közlemények a honfoglalás emlékére 896–1996. A *SzSzBSz* 1996/2. számának különlenyomata. Szerk. Németh Péter. Nyíregyháza–Szabolcs 1996. 287–372.

GÁLL 2007.

Gáll Erwin: S-végű hajkarikák megjelenésének ideje az Erdélyi-medencében. [About the beginning of spread of the S-shaped lock ring in Transylvanian Basin.] *Acta Siculica* 2007. 239–251.

GIESLER 1981.

Jochen Giesler: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken. *PZ* 56. 1981. 3–167.

HUSZÁR 1979.

Lajos Huszár: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. Corvina Kiadó, Budapest 1979.

ISTVÁNOVITS–ALMÁSSY 2005.

Istvánovits Eszter – Almássy Katalin: Nyíregyháza–Felsősimahatárától ÉK-re. *RKM* 2005. (2006) 289.

ISTVÁNOVITS 2000

Istvánovits Eszter: Kovács-tanya. In: Újfehértó története. Szerk. Buczkó József. Újfehértó Város Képviselő testülete, Újfehértó 2000. 69–71.

ISTVÁNOVITS 2003.

Istvánovits Eszter: A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékei. [Das landnahme- und arpadenzeitliche Nachlassmaterial des Rétköz.] Régészeti gyűjtemények 2. Magyarországon honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 4. Nyíregyháza 2003.

JAKAB 2007.

Jakab Attila: Kálmánháza–Vitéz-sor. *RKM* 2007. 233–234.

JAKAB–JANKOVICS 2008.

Jakab Attila – Jankovics Norbert: A nagyhalászi Pusztatemplom. [Medieval church in Nagyhalász.] *NyJAMÉ L.* 2008. 307–356.

KISS 1983.

Kiss Attila: Baranya megye X–XI. századi sírleletei. [Grabfunde aus dem 10. und 11. Jahrhundert im Komitat Baranya (Ungarn).] Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga 1. Akadémiai Kiadó, Budapest 1983.

KOVÁCS 1985.

Kovács László: Kora Árpád-kori temetőrészlet Dabas (Gyón)–Paphegyen. [Früharpadenzeitliche Gräberfeldteil in Dabas (Gyón)–Paphegy.] Régészeti tanulmányok Pest megyéből. *StudCom* 17. 369–386.

KOVÁCS 1986A.

Kovács László: Honfoglalás kori sírok Nagytarcsán II. (Adatok a nyéltámaszos balták, valamint a trapéz alakú kengyelek értékeléséhez.) [Landnahmezeitliche Gräber in Nagytarcsa II. Beiträge zur Wertung der Äxte mit Schaftlochklappen sowie der Trapezförmige Steigbügel.] *ComArchHung* 1986. 93–121.

- KOVÁCS 1986B.
László Kovács: Über einige Steigbügeltypen der Landnahmezeit. *ActaAH* XXXVIII. 1986. 195–225.
- KOVÁCS 1994.
László Kovács: Das früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs. *VAH* VI. 1994.
- KOVÁCS 1995.
Kovács László: Előkelő rusz vitéz egy székesfehérvári sírban. (A rádiótelemi honfoglalás kori A. sír és kardja.) In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk. Kósa László. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged 1995. 291–308.
- KOVÁCS 1997.
Kovács László: A kora Árpád-kori magyar pénzverésről. Érméleti és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent István és II. (Vak) Béla uralkodása közötti időszakának (1000–1141) érméiről. [Über die ungarischen Münzprägung in der frühen Arpadenzeit. Numismatisch-archäologische Studien über die Münzen aus dem Zeitraum zwischen den Regierungszeiten Stephans I. (des Heiligen) und Bélas II (des Blinden) (1000–1141) im Karpatenbecken.] *VAH* 7. 1997.
- KOVÁCS 2004.
Kovács László: Érmék nem dísz vagy ékszer szerepben a honfoglaló magyar sírokban. In: Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. Szerk. Erdei Gyöngyi – Nagy Balázs. Monumenta Historica Budapestinensia XIV. Kiadta a Budapesti Történeti Múzeum. H.n. É.n. [Budapest 2004.] 43–49.
- KOVÁCS 2006.
Kovács László: A magyarhomoróg–kónyadombi X–XII. századi magyar köznépi temető érméiről. [Coins from the Hungarian common cemetery of Magyarhomoróg–Kónyadomb from the tenth–twelfth century.] In: Testis temporum, vita memoriae. Ünnepi tanulmányok Pálóczi Horváth András 65. születésnapjára. Szerk. F. Romhányi Beatrix. *Studia Carolinensia* 2006: 3–4. 215–248.
- LANGÓ 2000.
Langó Péter: Megjegyzések a Kárpát-medence X–XI. századi huzalkarpereceinek viseletéhez és használati idejéhez. [Beiträge zur Tracht und Benutzungszeit der Draht- und gedrehten Armringe im Karpatenbecken des 10.-11. Jahrhunderts.] *NyJAMÉ* XLII. 2000. 33–57.
- LÁSZLÓ 1944.
László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Magyar Élet Kiadása, Budapest 1944. / A Múzsák Közművelődési Kiadó hasonmás kiadása, Budapest 1988.
- MADARAS 2006.
Madaras László: Honfoglalás kori temető Szolnok határában. (Új adatok a honfoglalás kori női viselethez.) [Gräberfeld Szolnok–Szanda aus dem 10. Jahrhundert. Neue Angaben zur Rekonstruktion der landnahmezeitlichen Frauentracht.] *ComArchHung* 2006. 213–251.
- MAROSI 1923/26.
Marosi Arnold: A székesfehérvár–rádiótelemi ásatás. *ArchÉrt* XL. 1923–1926. 245–257.
- MESTERHÁZY 1962/64.
Mesterházy Károly: Az S végű hajkarika elterjedése a Kárpát-medencében. [Die Verbreitung des Haarrings mit S-Ende im Karpatenbecken.] *DMÉ* XLVII. 1962–1964. (1965) 95–113.
- MESTERHÁZY 1966/67.
Mesterházy Károly: Adatok a honfoglalás kori magyar köznépi család szerkezetéhez. A matrilineáris nagycsalád. [Some facts on the structure of Hungarian commonality joint families at the time of the conquest.] *DMÉ* XLIX. 1966–1967. (1968) 131–178.

MESTERHÁZY 1993.

Mesterházy Károly: A magyar honfoglalás régészetének ötven éve. *Századok* 127. 1993: 2. 270–311.

MESTERHÁZY 1996

Mesterházy Károly: A honfoglaló magyarok társadalma és a régészet. *Életünk* XXXIV. 1996: 8. 768–795.

MESTERHÁZY 1997.

Mesterházy Károly: A honfoglaló magyarok tárgyi emlékei. *Életünk* XXXV. 1997:1. 30–67.

MESTERHÁZY 1998.

Mesterházy Károly: Társadalmi struktúrák régészeti vizsgálata. [Die archäologische Untersuchung der gesellschaftlichen Strukturen.] In: Az Alföld társadalma. [Die Gessellschaft der Großen ungarischen Tiefebene.] Szerk. Novák László. *AJMK* VIII. 1998. 19–45.

NÉMETH 1971.

Németh Péter: Nagycserkesz–Nádasi bokor. *RF* I. 1971. 59.

NÉMETH 1997.

Németh Péter: A középkori Szabolcs megye települései. *Ethnica* kiadás. Nyíregyháza 1997.

NEPPER 2002.

M. Nepper Ibolya: Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 3. Budapest–Debrecen 2002.

PETKES 2006.

Petkes Zsolt: Fokosok és balták a honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti hagyatékában. Szakdolgozat. ELTE Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézet, Budapest 2006. (kézirat)

RÉVÉSZ 1996.

Révész László: A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. [Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert.] Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei I. Miskolc 1996.

RÉVÉSZ 2001.

Révész László: Aranyszántás Balotán. Gazdag honfoglalás kori női sírok Kiskunhalas környékén. [Goldenes Ackerfeld in Balota. The golden harvest in Balota.] Magyar Nemzeti Múzeum – Thorma János Múzeum. Budapest–Kiskunhalas 2001.

RÉVÉSZ 2008.

Heves megye 10–11. századi temetői. [Die Gräberfelder des Komitates Heves im 10.–11. Jahrhundert.] Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 5. Budapest 2008.

SEBESTYÉN 1932.

Cs. Sebestyén Károly: „A sagittis Hungarorum...” A magyarok ijja és nyíla. [Bogen und Pfeil der alten Ungarn.] *Dolgozatok* VIII. 1932. 167–226.

SZABÓ 1978/79.

Szabó János Győző: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában IV. [Arpadenzeitliche Siedlung und ihr Friedhof in der Gemarkung von Sarud.] *EMÉ* XVI–XVI. 1978–1979. 45–136.

SZÉLL 1941.

Széll Márta: XI. századi temetők Szentés környékén. [Les cemetières du XIème siècle aux environs de Szentés.] *FA* III–IV. 1941. 231–255.

SZÖRÉNYI 2008.

Szörényi Gábor András: Sajószöged középkori temetői. [Die mittelalterlichen Friedhöfe von Sajószöged.] *ArchÉrt* 133. 2008. 251–272.

SZÖKE 1962.

Szöke Béla: A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Régészeti tanulmányok I. Akadémiai kiadó, Budapest 1962.

SZÖKE–VÁNDOR 1987.

Szöke Béla Miklós – Vándor László: Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője. *Fontes Archaeologicae Hungariae*. Akadémiai kiadó, Budapest 1987.

TETTAMANTI 1971.

Tettamanti Sarolta: A Zalavár–Községi I. számú XI. századi temető. [Das Gräberfelder Nr. I. von Zalavár–Község (11.Jh.)] *ArchÉrt* 98. 1971. 216–244.

TETTAMANTI 1975.

Tettamanti Sarolta: Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében. [Be-gräbnissitten im 10-11. Jh. im Karpatenbecken.] *StudCom* 3. 1975. 79–123.

VÁLYI 1994.

Vályi Katalin: Honfoglalás kori sírok Szeren 1973. (Megjegyzések a terület korai történetéhez. [Landnahmezeitliche Gräber in Szeren 1973. (Angaben zur frühen Geschichte des Gebietes.)] In: *Kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára.* [Von der Steinzeit bis zum Mittelalter. Studien zum 60. Geburtstag von Ottó Trogmayer.] Szerk. Lőrinczy Gábor. Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szeged 1994. 387–403.

VÖRÖS 2001.

Vörös István: A Felső-Tisza-vidék honfoglalás kori lovastemetkezései I. Szabolcs–Nyírség. [Ancient Hungarian burials with horse in the Upper Tisza region I. Szabolcs–Nyírség.] *NyJAMÉ* XLIII. 2001. 569–601.

JAKAB Attila

Jósa András Múzeum
Nyíregyháza

H-4401 Pf. 57.

e-mail: teglaegeto@freemail.hu

10th-11th century cemetery at Nyíregyháza-Felsősim (Motorway M3, site 161)

The site in question was excavated in 2005 in the vicinity of Nyíregyháza, at Felsősim. The excavation was lead by Eszter Istvánovits. A total of 377 features were uncovered at an almost 20,000 sq.m large territory. 153 features proved to belong to the Roman Age and 106 graves were dated to the 10–11th centuries. In the following I am dealing with the latter ones.

The 106 graves in question seem to represent a complete cemetery. Only some graves could have been situated outside of the excavation territory, on the eastern side. From the point of view of the analysis of the cemetery a serious problem is that the northern part of the graveyard was completely destroyed by a trail. Despite of it, the excavation brought to light a number of new,

exciting phenomena, though the finds do not differ significantly from the ones of contemporary cemeteries. The majority of the burials did not have grave-goods, and a part of them was disturbed by earlier agricultural activity. The most frequent decoration is ring with S-shaped ending: 27 pieces were found in 16 graves. Most of them were made of silver, some of bronze. The ending of one of the pieces had fluted decoration. Beside three simple, open hair-rings we have to mention a torque and a cast, bronze bracelet with rhomboid cross-section.

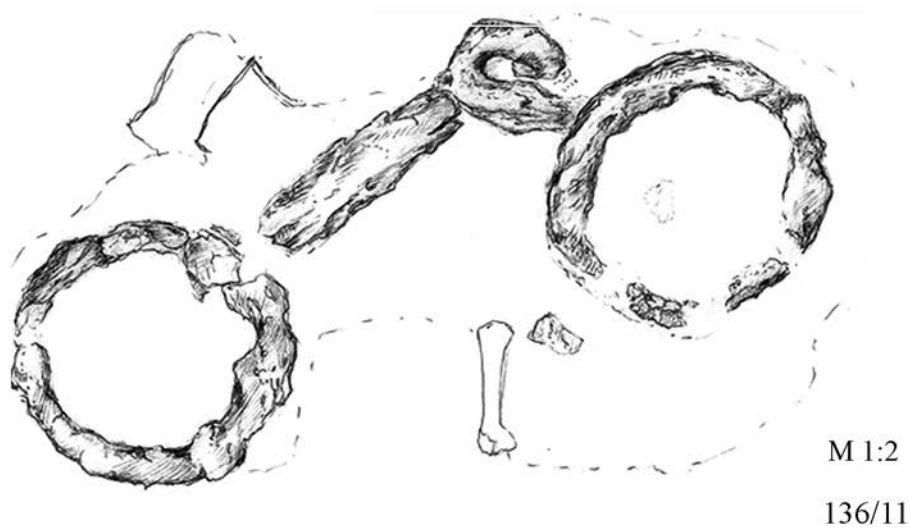
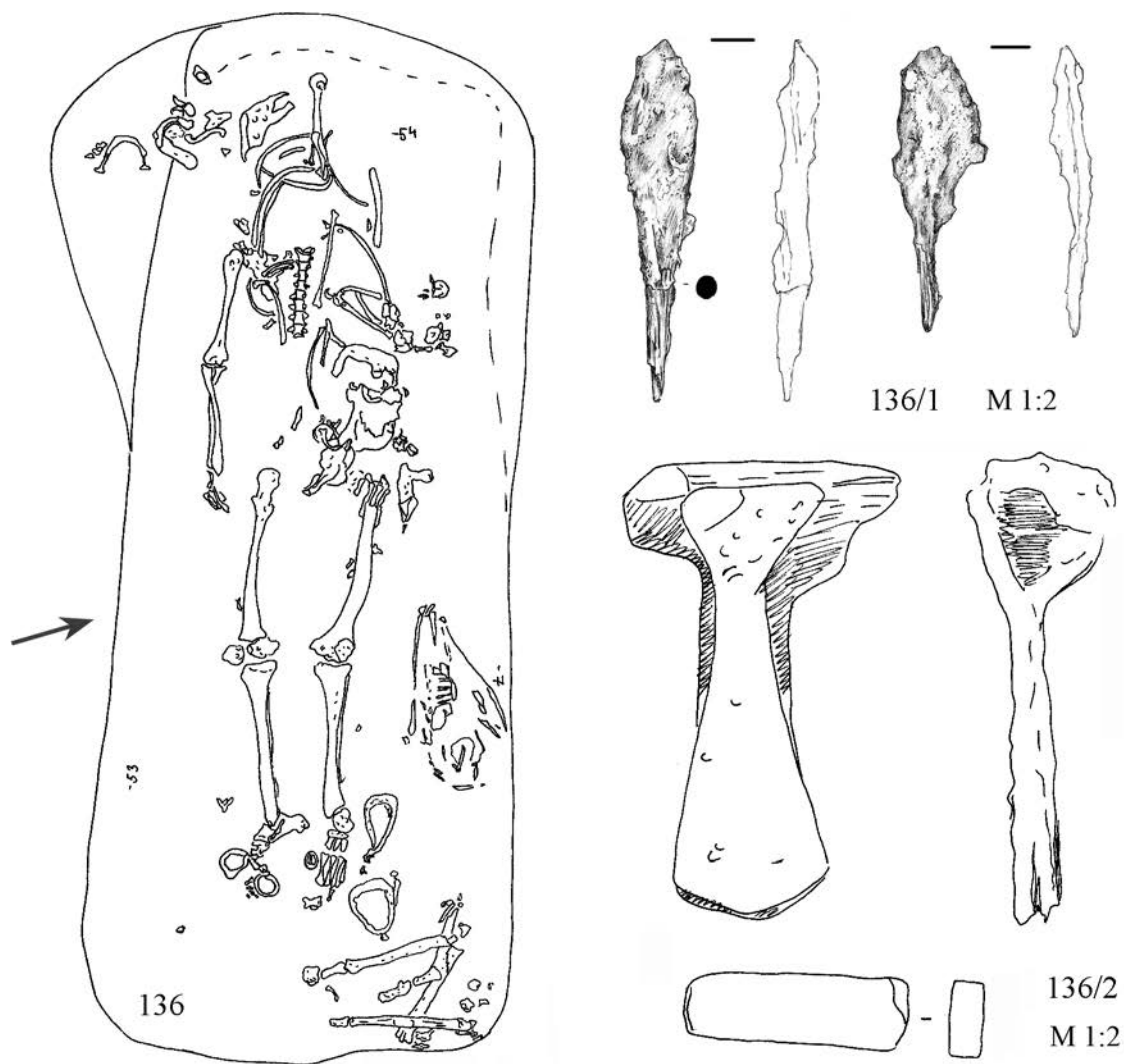
Coins deserve special attention. A total of 22 coins were found in 19 graves. That means that almost one fifth of the dead was supplied with a coin of some king. The earliest coin was minted by (Saint) Stephen I (1000 or 1001–1038), but this one was placed into the burial together with coins of Peter Orseolo (1038–1041, 1044–1046). The youngest coins come from the age of (Saint) Ladislaus I (1077–1095). Among burials containing coins, grave 262 is outstandingly important. In the course of cleaning the grave, in both orbital cavities a coin was found. One of them belonged to Stephen, the other one to Peter Orseolo. (A further coin of Peter was found under the skull.) According to my knowledge, the custom of placing coins onto both eyes is unique in our region in the 11th century. Coins not only supported the dating, but also answered the question of the “inhabitation” of the cemetery. After mapping the coins we could determine that the cemetery was started from a central nucleus and extended in all directions in concentric circles. At the edges of the cemetery the latest coins were found. However, graves found at the eastern part are different comparing to the rest. This part has another structure. There are no coins, and at the edge of this part a burial of a human was accompanied with a horse skull (grave 382). In my opinion this part is somewhat earlier. Judging from two rings with S-shaped ending it could have been started in the last third of the 10th century.

Summarising our knowledge on the structure of the cemetery, we have to count with a late-10th century cemetery (part) and then with a cemetery of the Árpád Age, started in the early(?) 11th century and extended in concentric way. Finally, one more interesting feature. At the southern edge of the cemetery, far from the rest of the graves, a “classical” burial from the Age of Hungarian Conquest (10th century) was found. It had been plundered. Among its finds an axe with a stay for the shaft, two arrowheads, a horse-bit, a pair of stirrups and a girth-buckle deserve a special attention. In the eastern part of the grave a skull and feet bones of a horse were recorded. Single graves are generally known from this period, and this could be the case of such a burial here too. However, this grave must have been in connection with the cemetery in its vicinity, so I prefer the expression of “pseudo-single grave” for this burial. This term refers to the cases when we have to count with a contemporary cemetery near 10th century graves that seem to be “single”.

Finally, we have to underline that the cemetery of Felsősima, the second completely excavated and now published 10-11th centuries’ graveyard in our county, resulted several phenomena unknown at other sites. Unfortunately, a significant part of the cemetery was demolished, so the possible results of the analysis of the whole cemetery are lost forever.

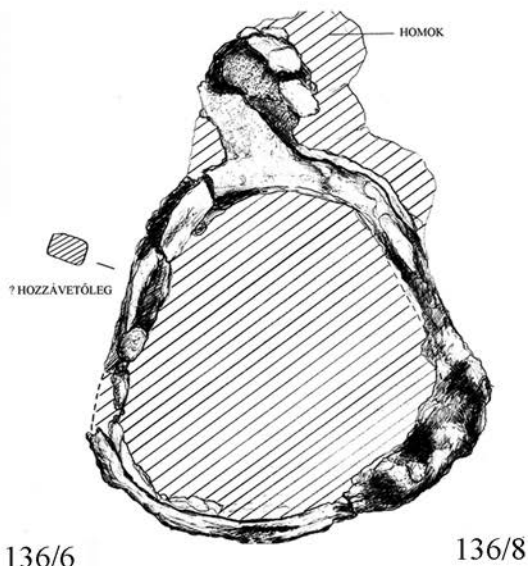
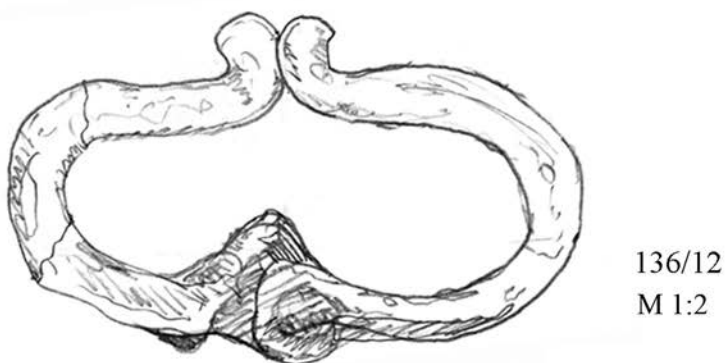
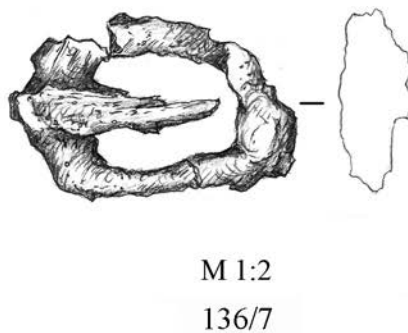
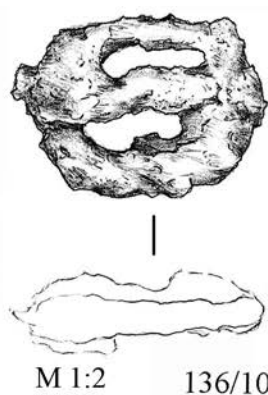
Attila JAKAB

Jósa András Museum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: teglaegeto@freemail.hu

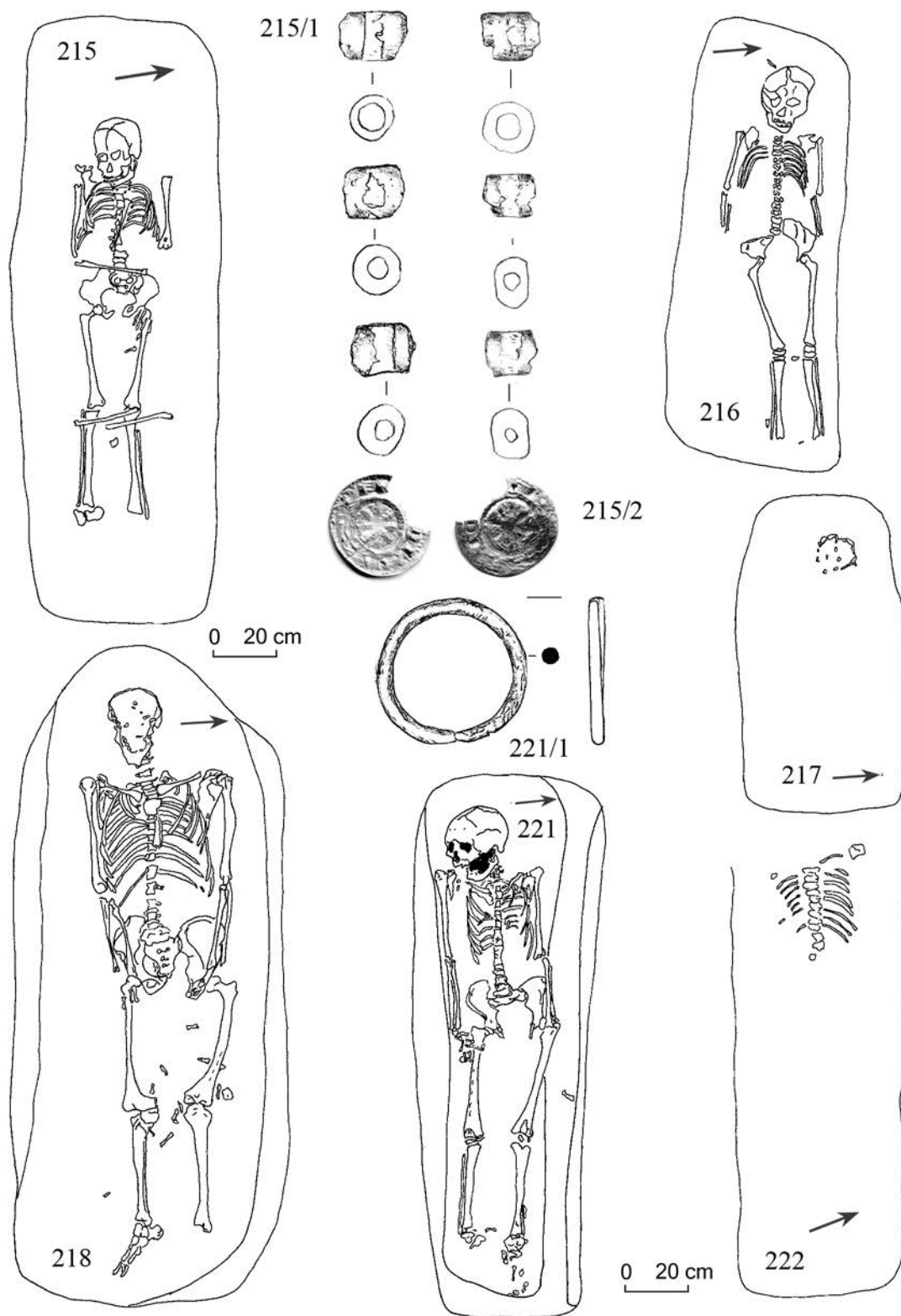

I. tábla
Nyíregyháza–Felsősimi
136. sír

Plate I
Nyíregyháza–Felsősimi,
grave 136

II. tábla
Nyíregyháza–Felsősimai
136. sír
Plate II
Nyíregyháza–Felsősimai,
grave 136

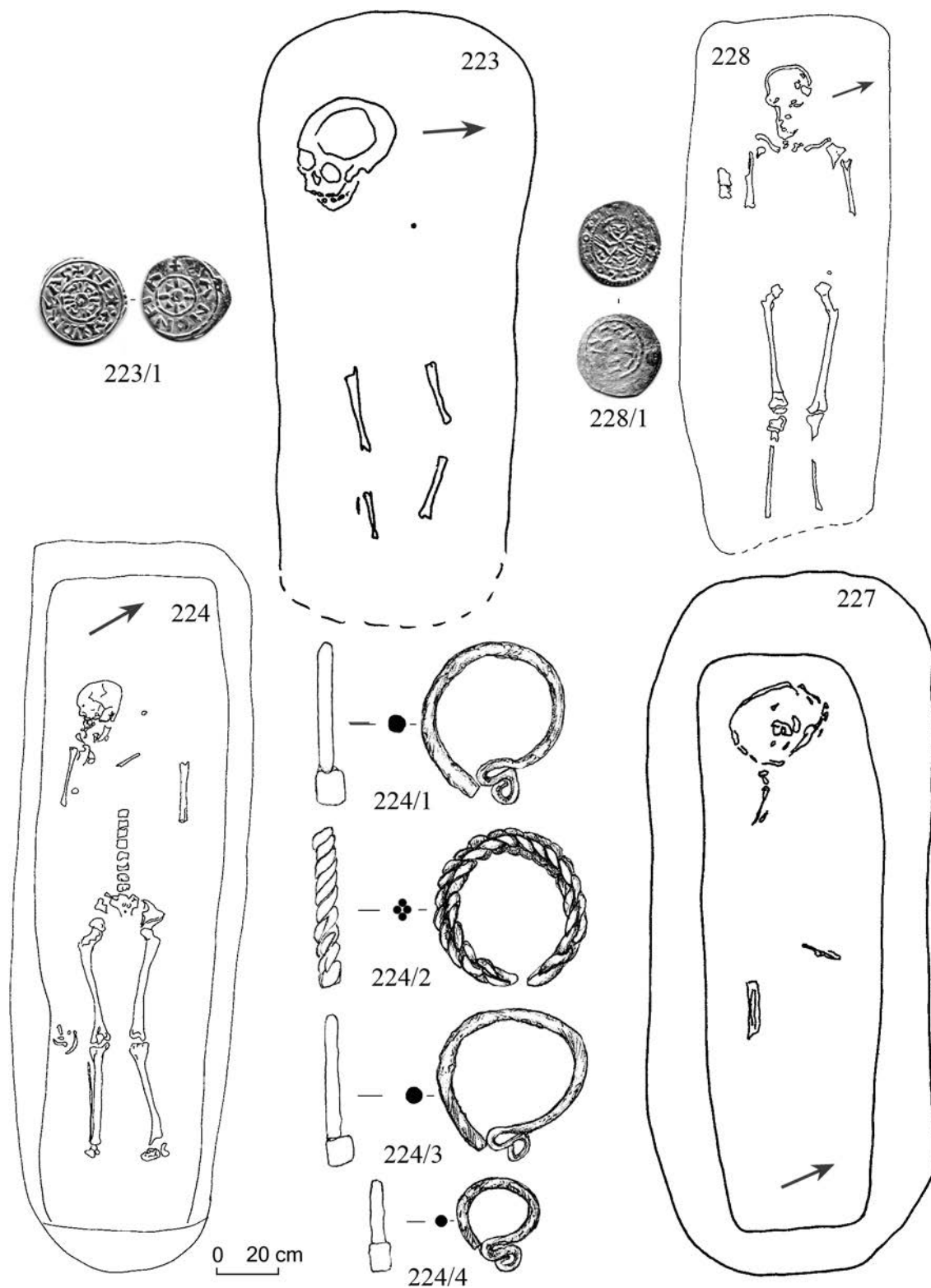

III. tábla

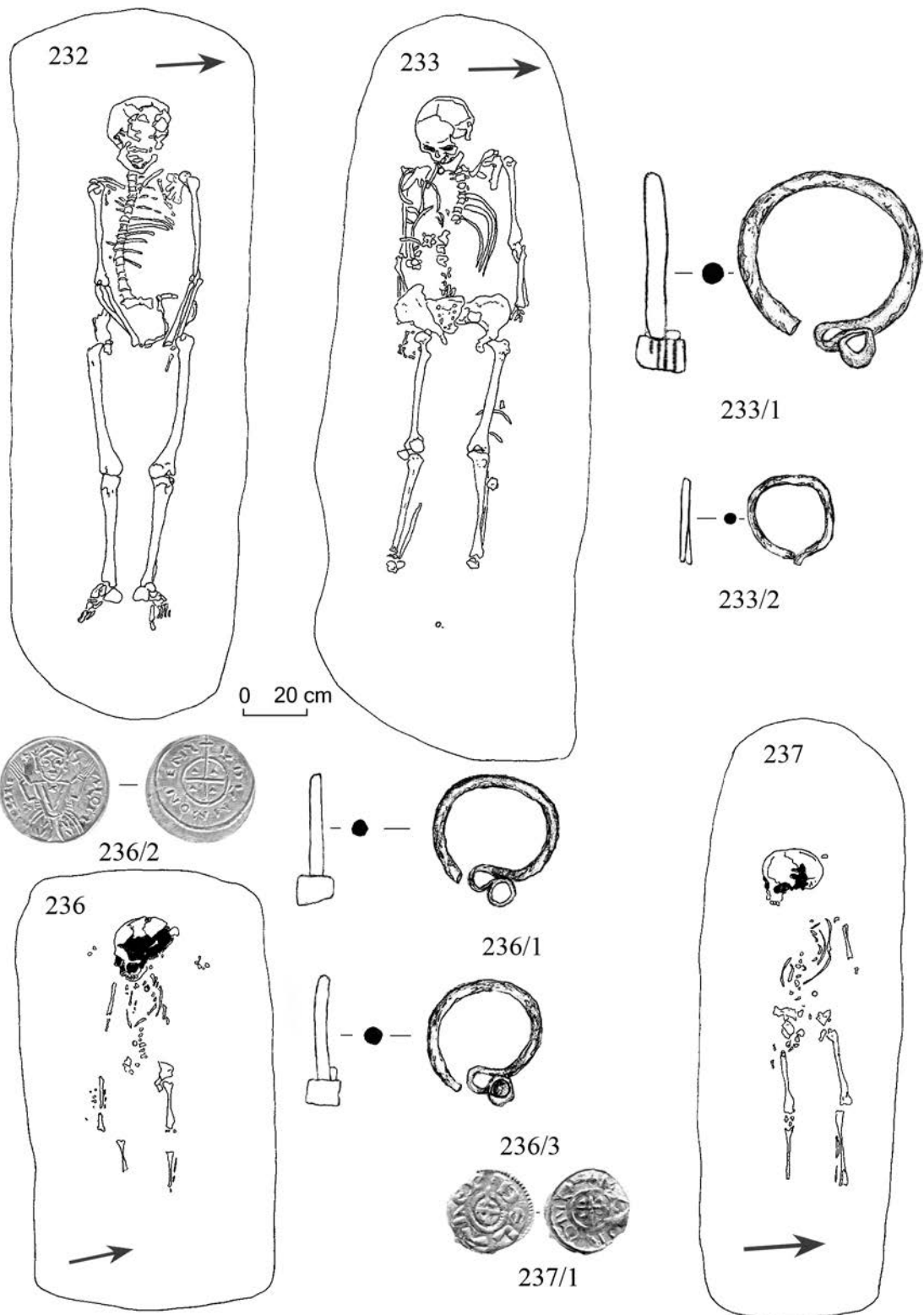
Nyíregyháza–Felsősim 215–218., 221–222. sír

Plate III

Nyíregyháza–Felsősim, graves 215–218, 221–222

IV. tábla
 Nyíregyháza-Felsősimahatárától 223–224., 227–228. sír
Plate IV
 Nyíregyháza-Felsősimahatárától, graves 223–224., 227–228

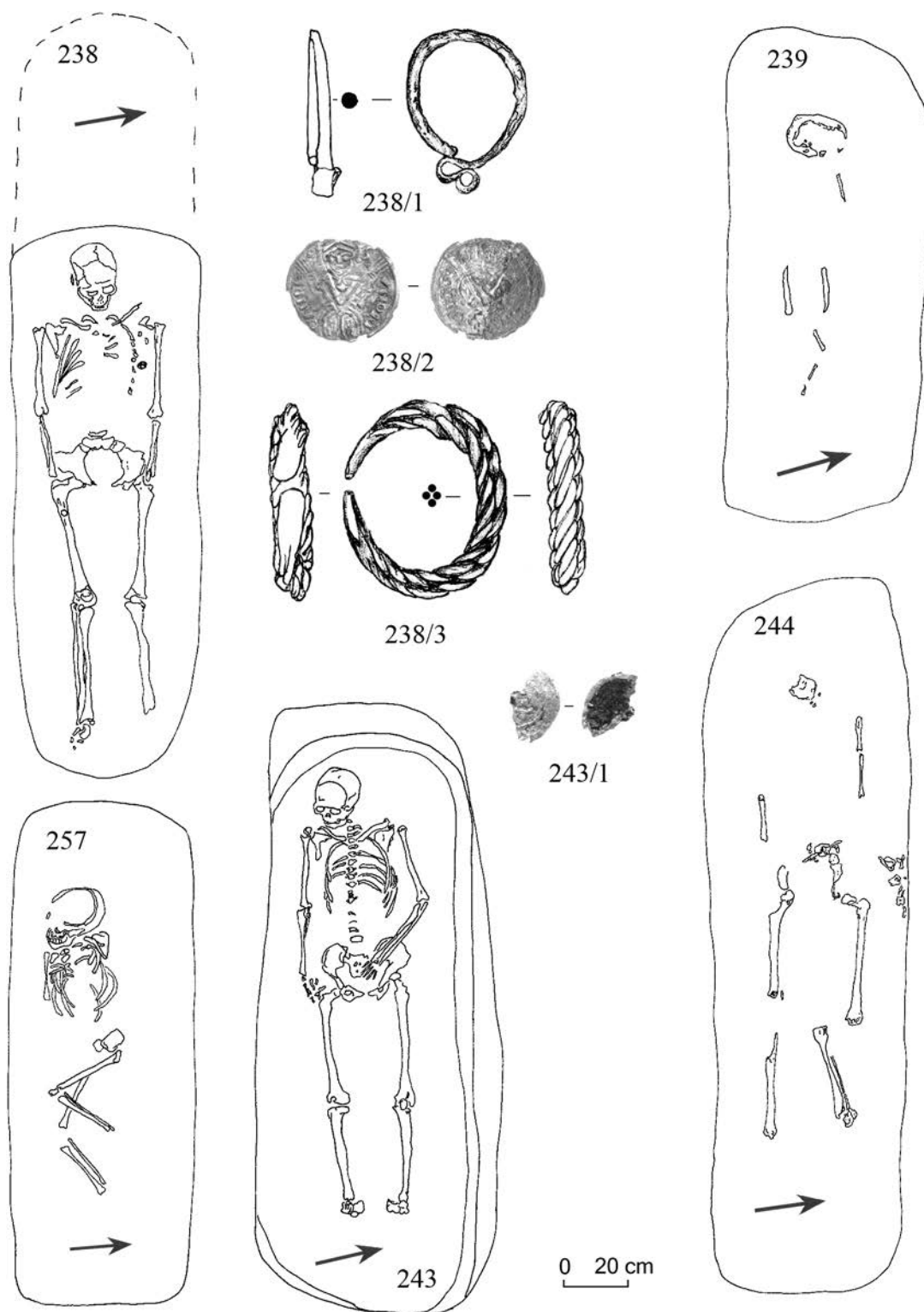

V. tábla

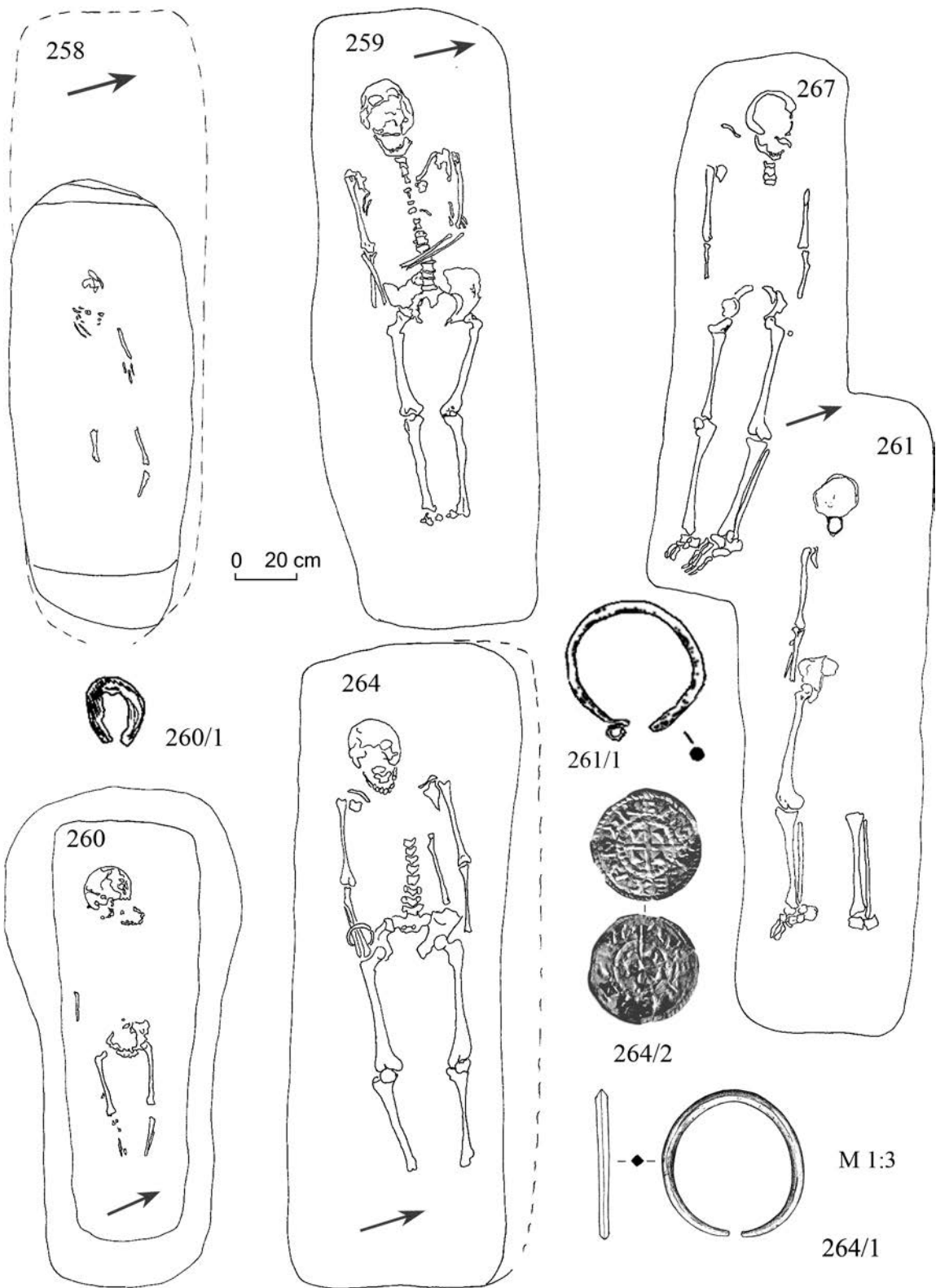
Nyíregyháza–Felsősimánál 232–233., 236–237. sír

Plate V

Nyíregyháza–Felsősimánál, graves 232–233, 236–237

VI. tábla
 Nyíregyháza-Felsősimai 238-239., 243-244., 257. sír
Plate VI
 Nyíregyháza-Felsősimai, graves 238-239, 243-244, 257

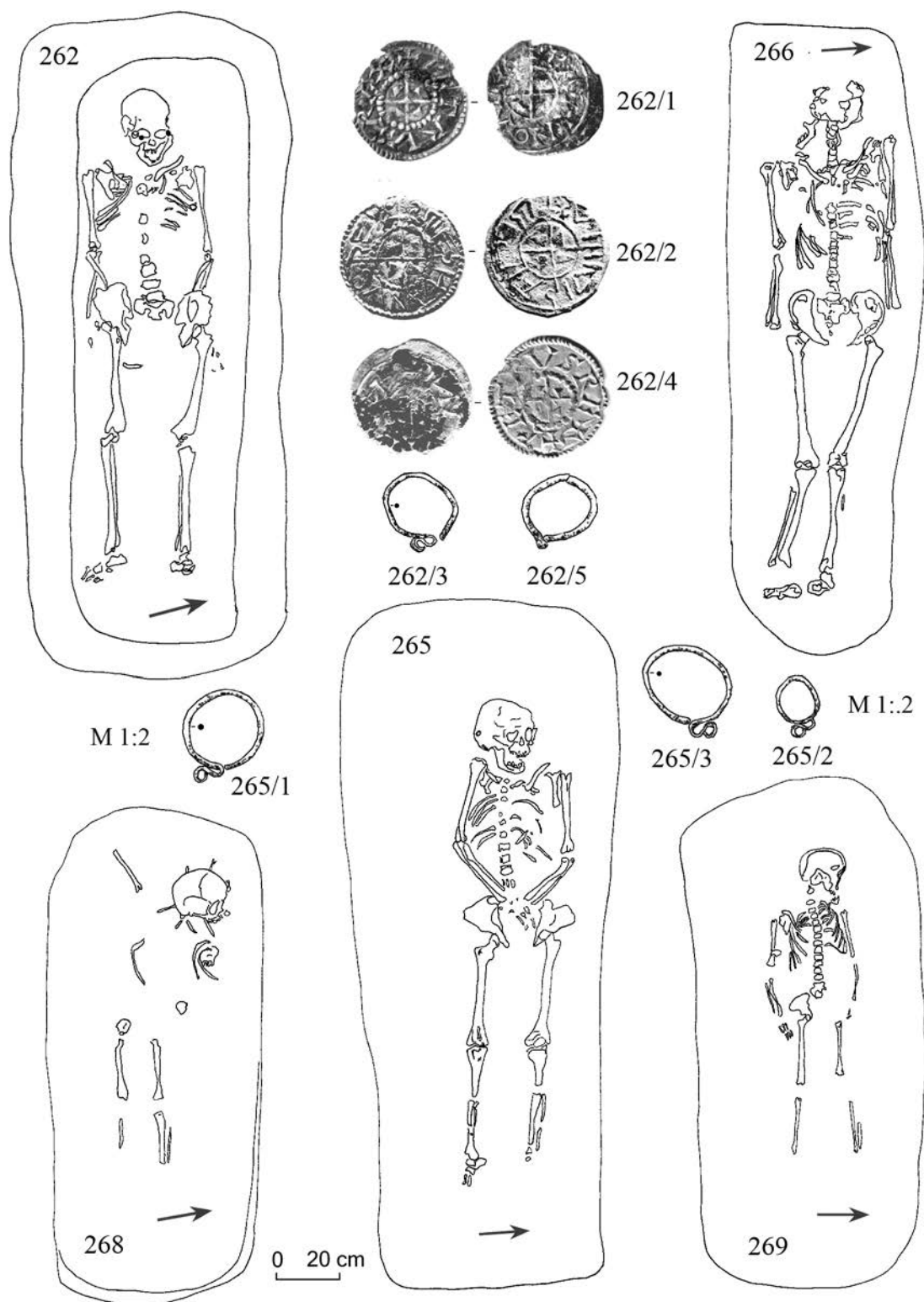
VII. tábla

Nyíregyháza–Felsősimánál 258–261., 264., 267. sír

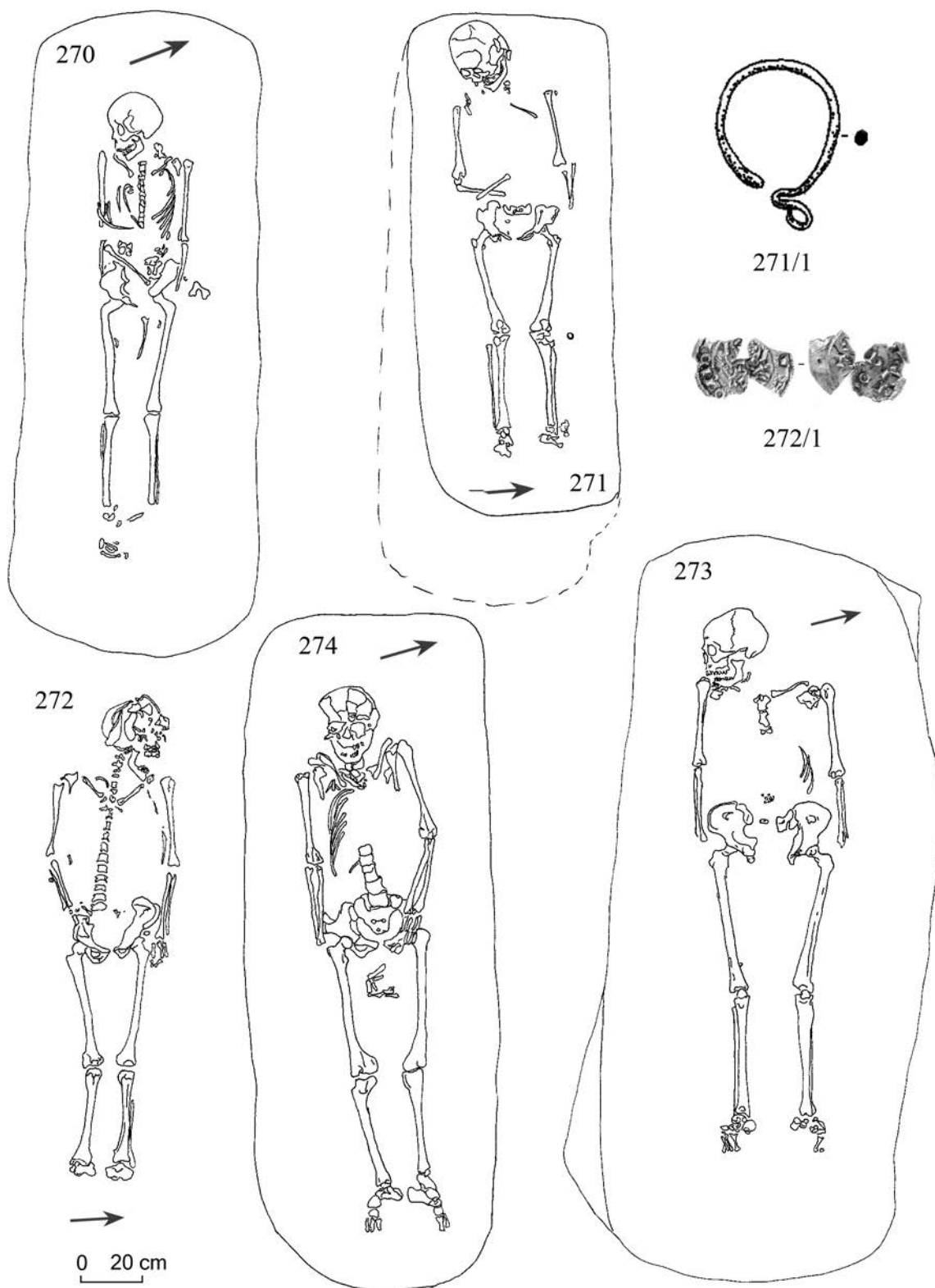
Plate VII

Nyíregyháza–Felsősimánál, graves 258–261, 264, 267

VIII. tábla
 Nyíregyháza–Felsősima 262., 265–266., 268–269. sír
Plate VIII
 Nyíregyháza–Felsősima, graves 262, 265–266, 268–269

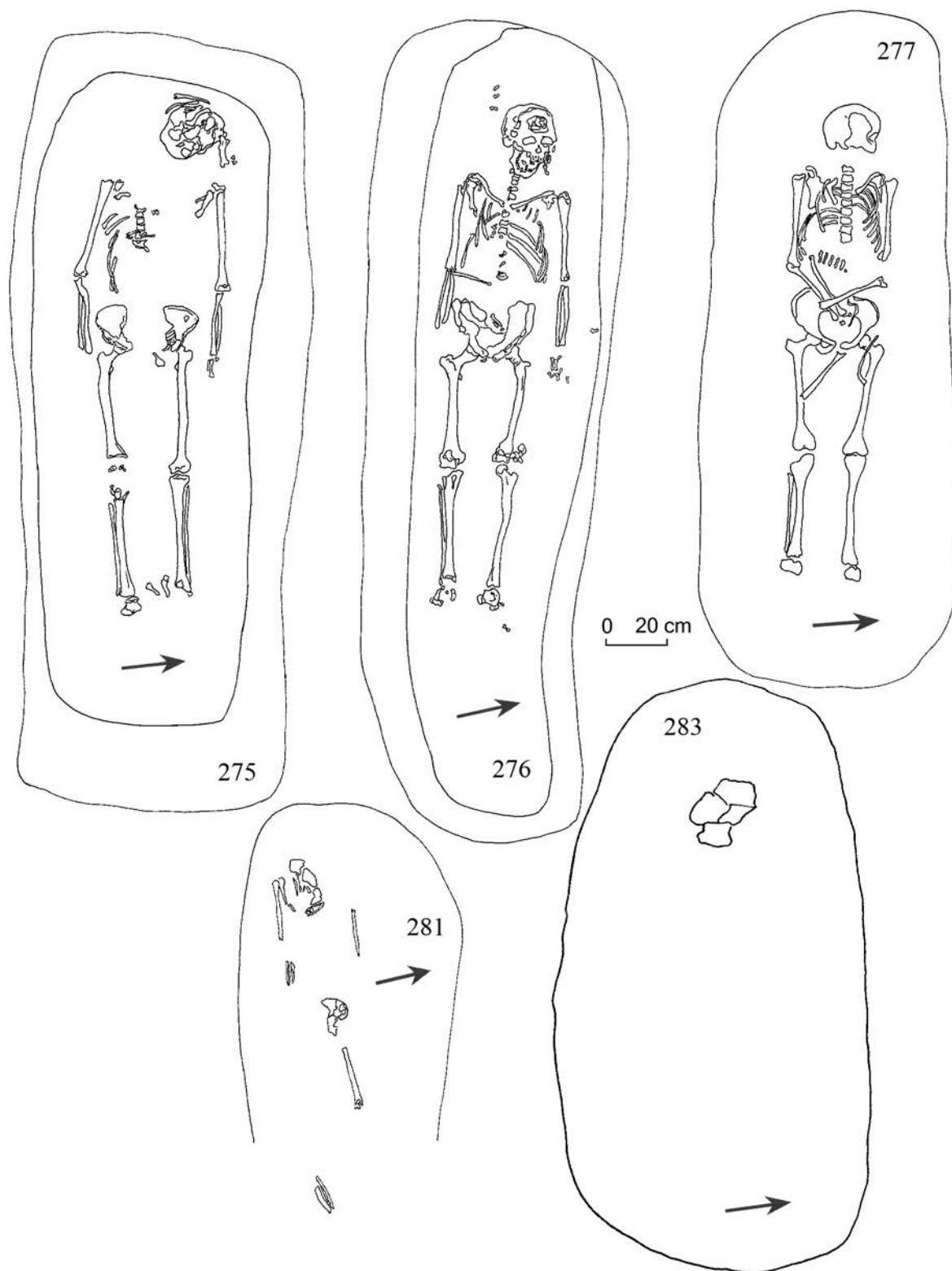

IX. tábla

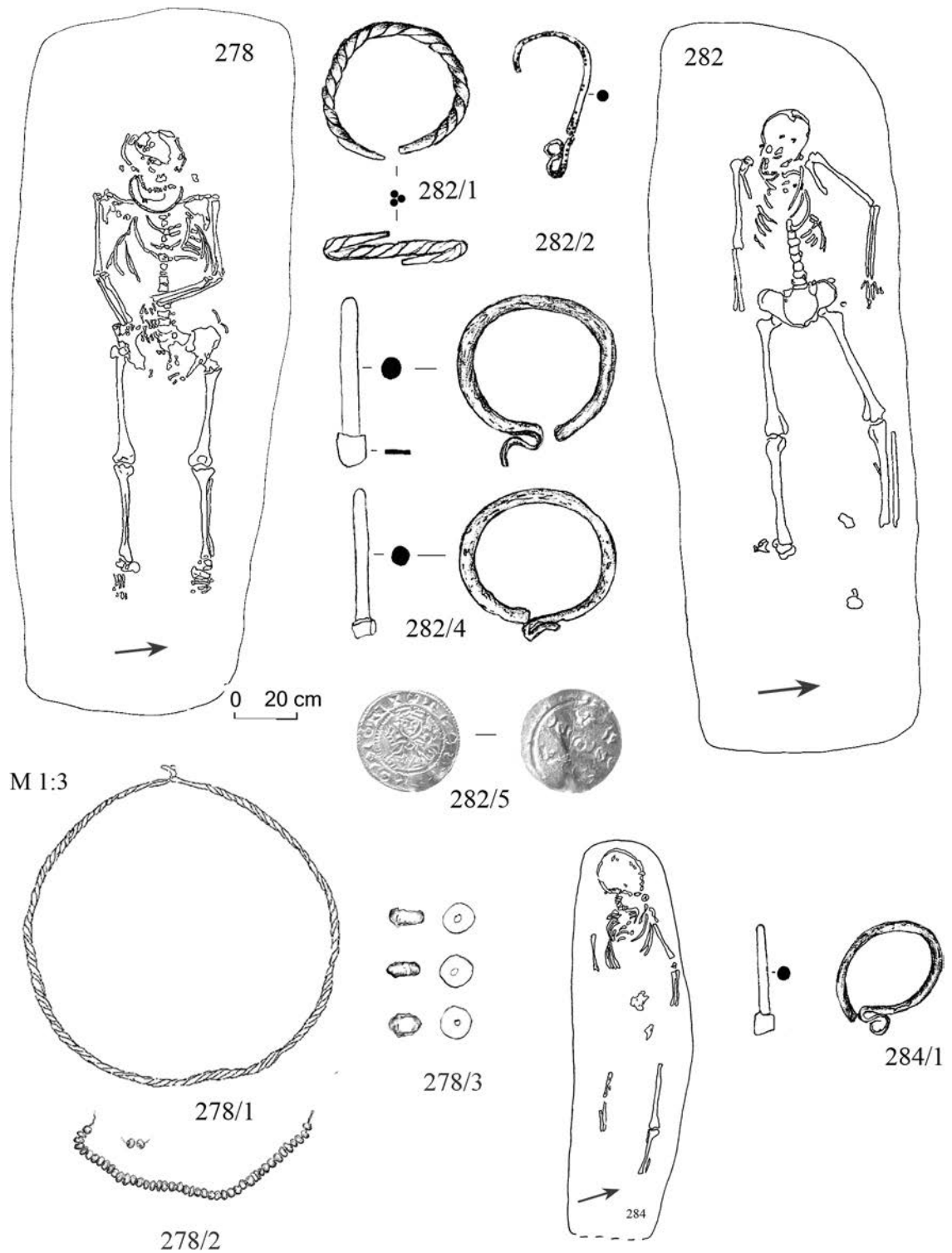
Nyíregyháza–Felsősimi 270–274. sír

Plate IX

Nyíregyháza–Felsősimi, graves 270–274

X. tábla
Nyíregyháza–Felsősimai 275–277., 281., 283. sír
Plate X
Nyíregyháza–Felsősimai, graves 275–277, 281, 283

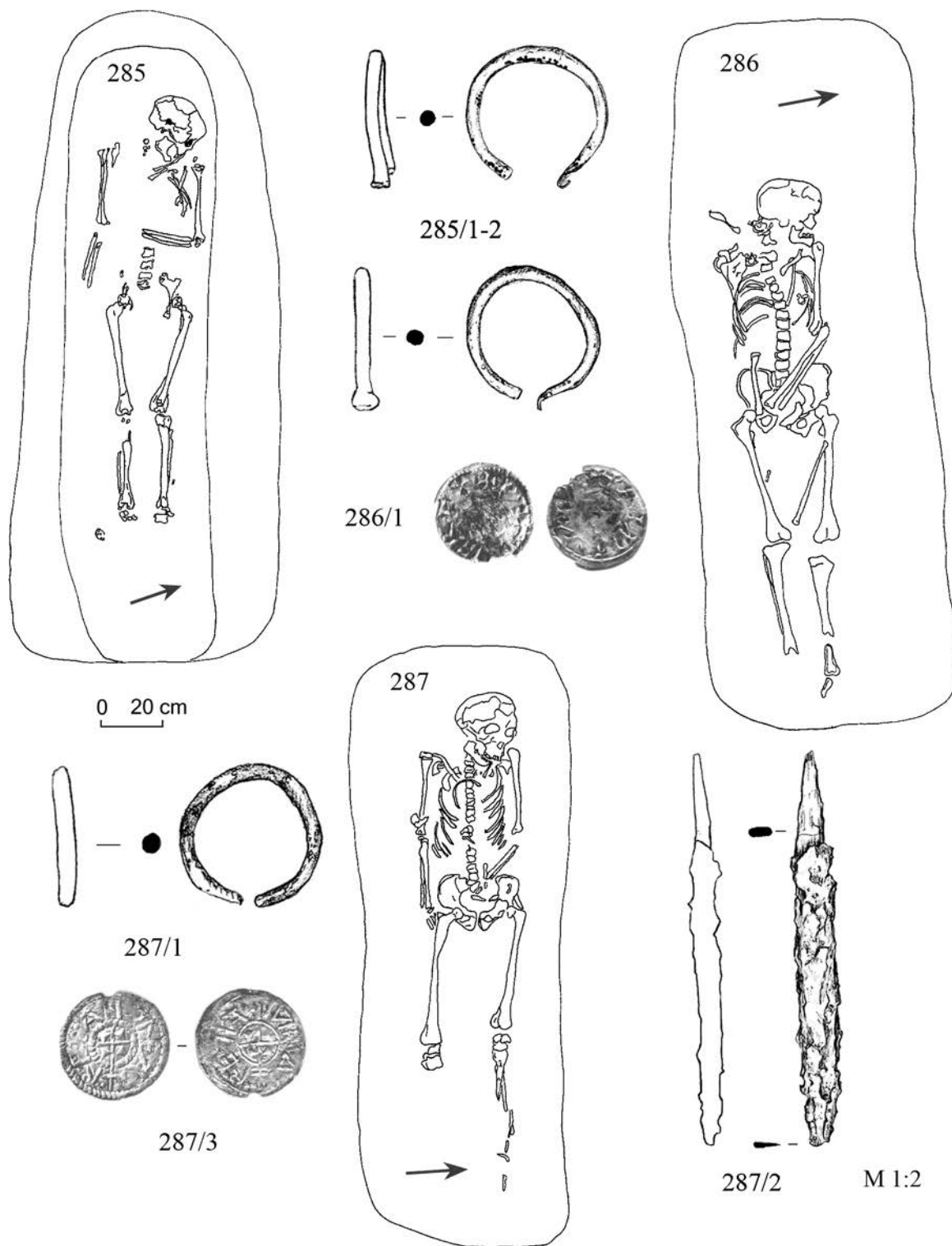

XI. tábla

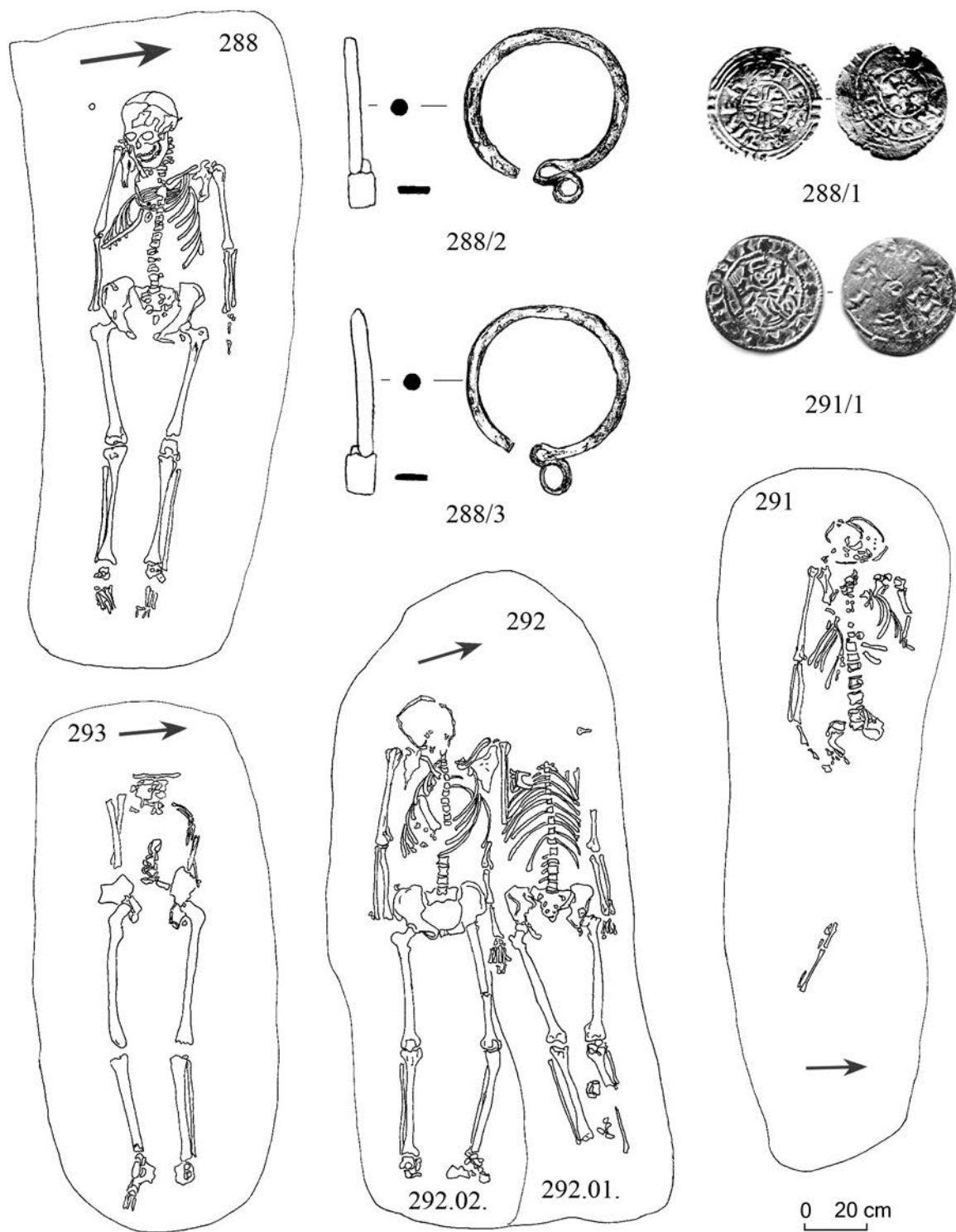
Nyíregyháza–Felsősimánál 278., 282., 284. sír

Plate XI

Nyíregyháza–Felsősimánál, graves 278, 282, 284

XII. tábla
Nyíregyháza–Felsősimai 285–287. sír
Plate XII
Nyíregyháza–Felsősimai, graves 285–287

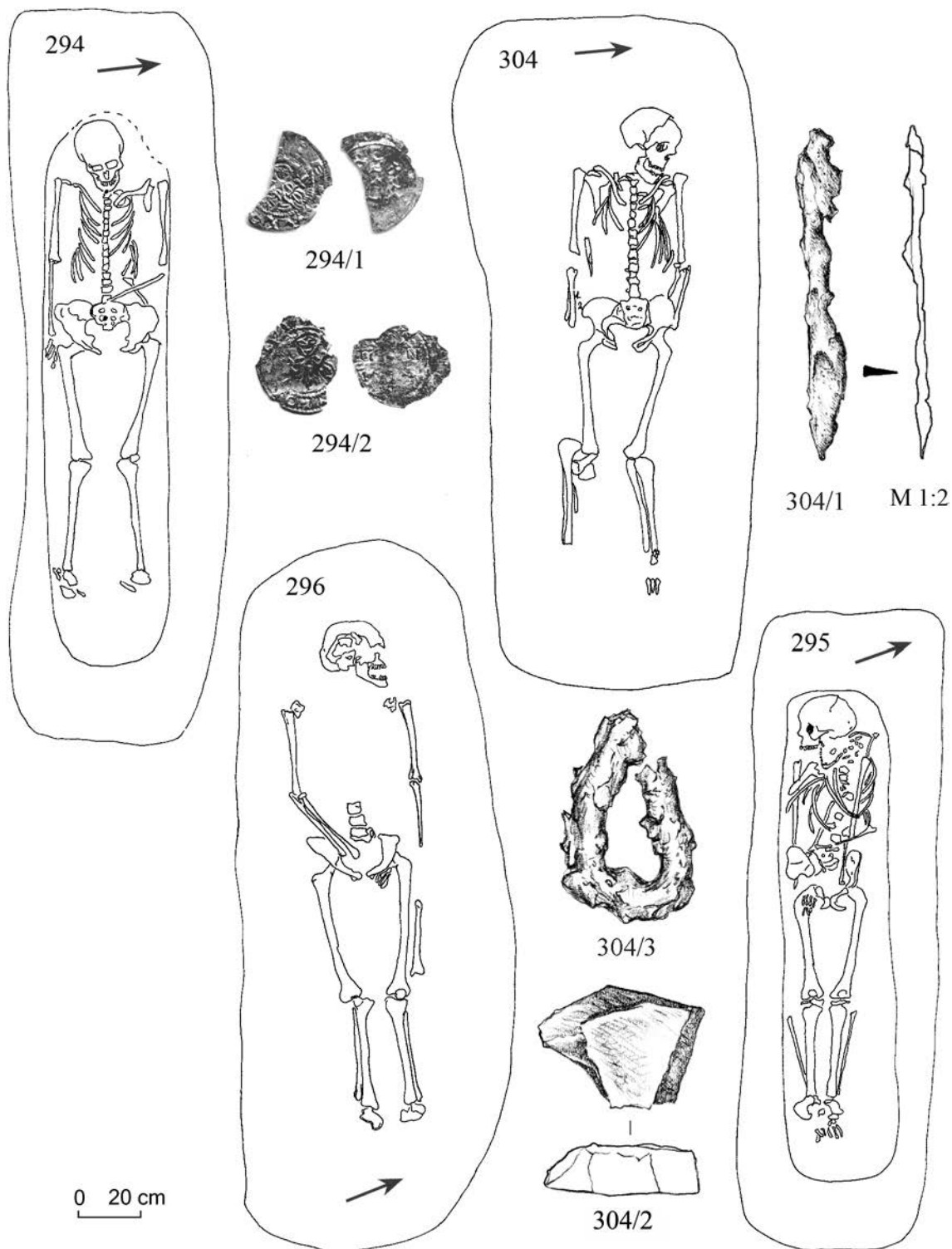

XIII. tábla

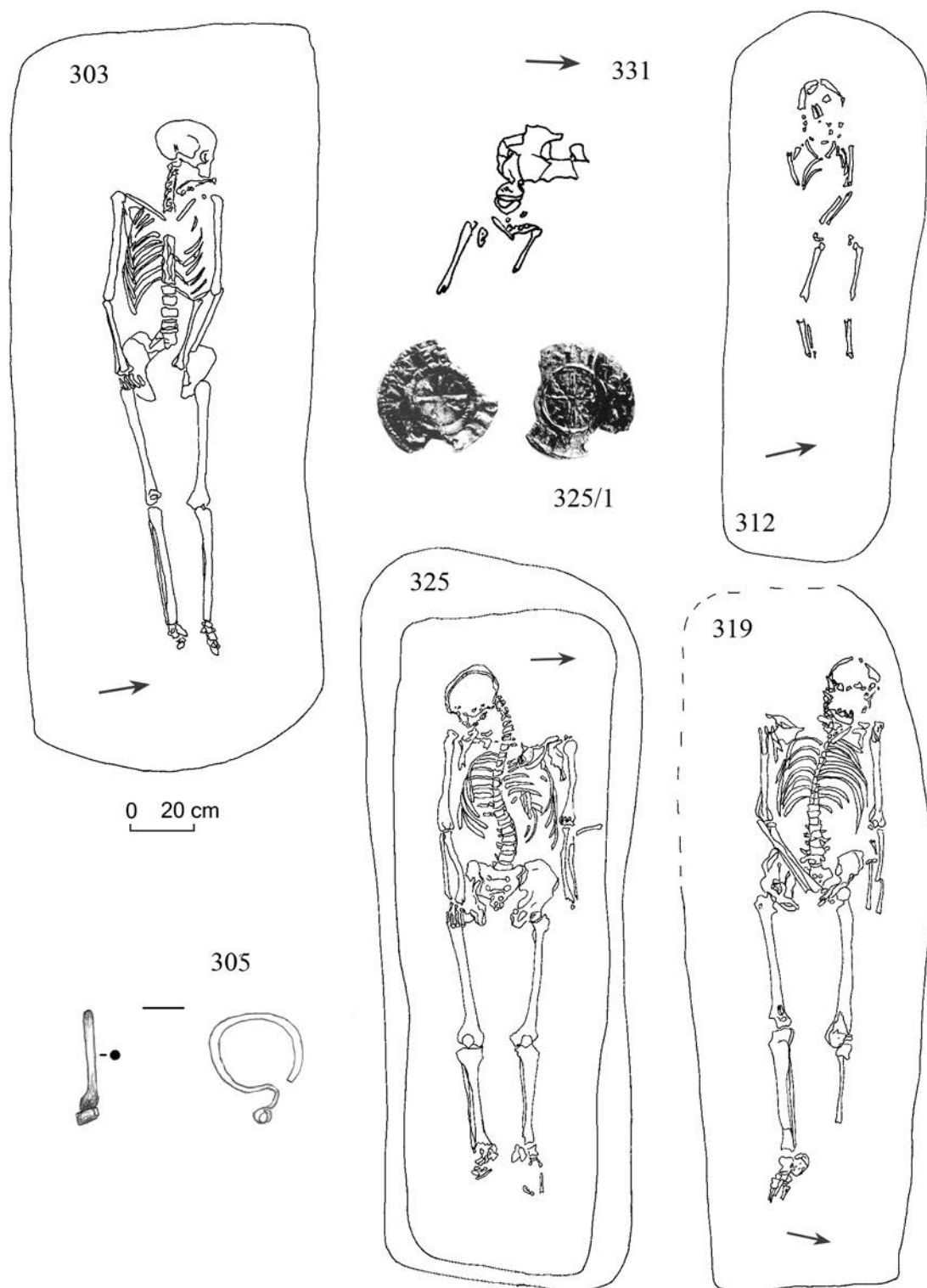
Nyíregyháza–Felsősimi 288., 291–293. sír

Plate XIII

Nyíregyháza–Felsősimi, graves 288, 291–293

XIV. tábla
 Nyíregyháza–Felsősima 294–296., 304. sír
Plate XIV
 Nyíregyháza–Felsősima, graves 294–296, 304

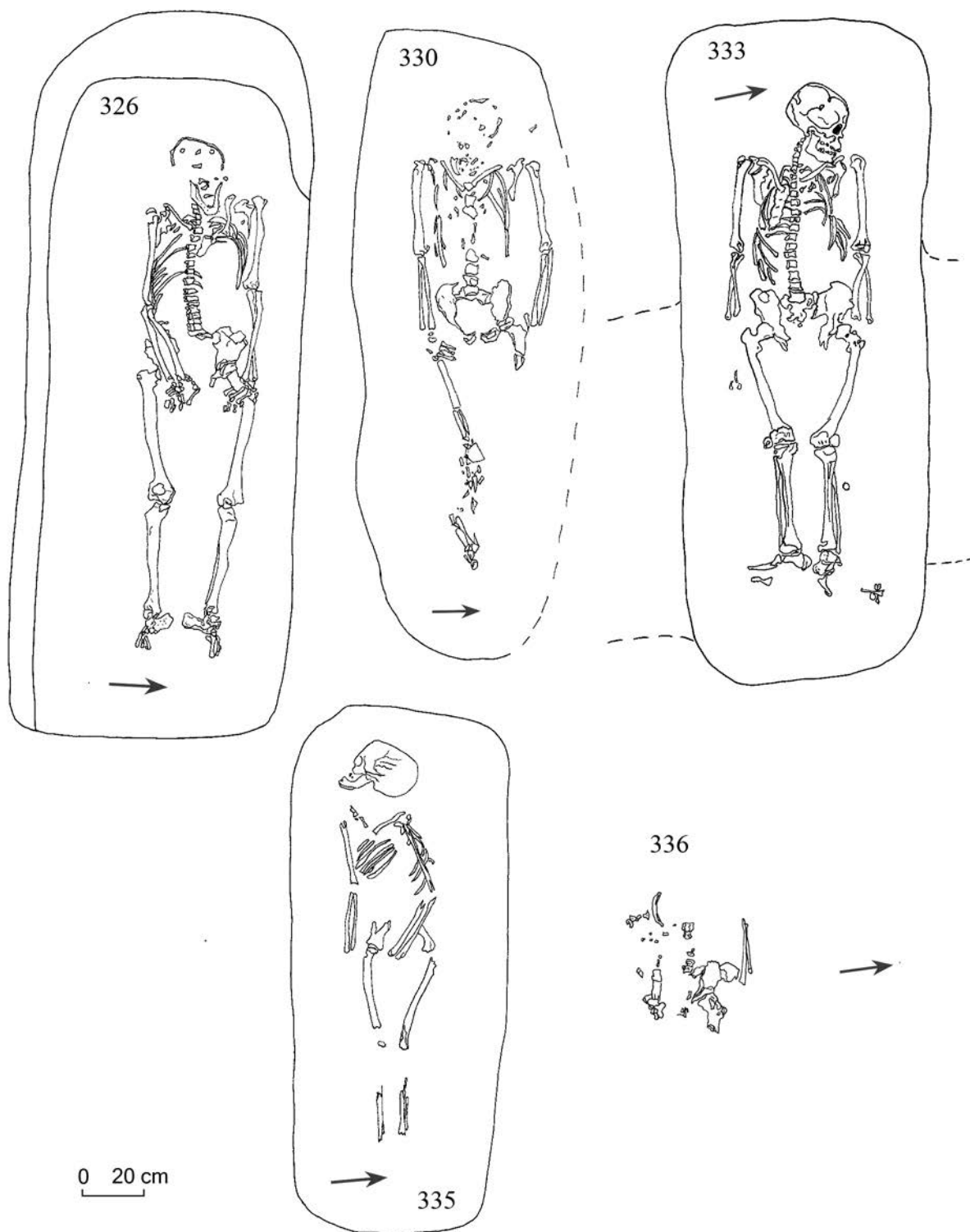
XV. tábla

Nyíregyháza–Felsősimma 303., 312., 319., 325., 331. sír

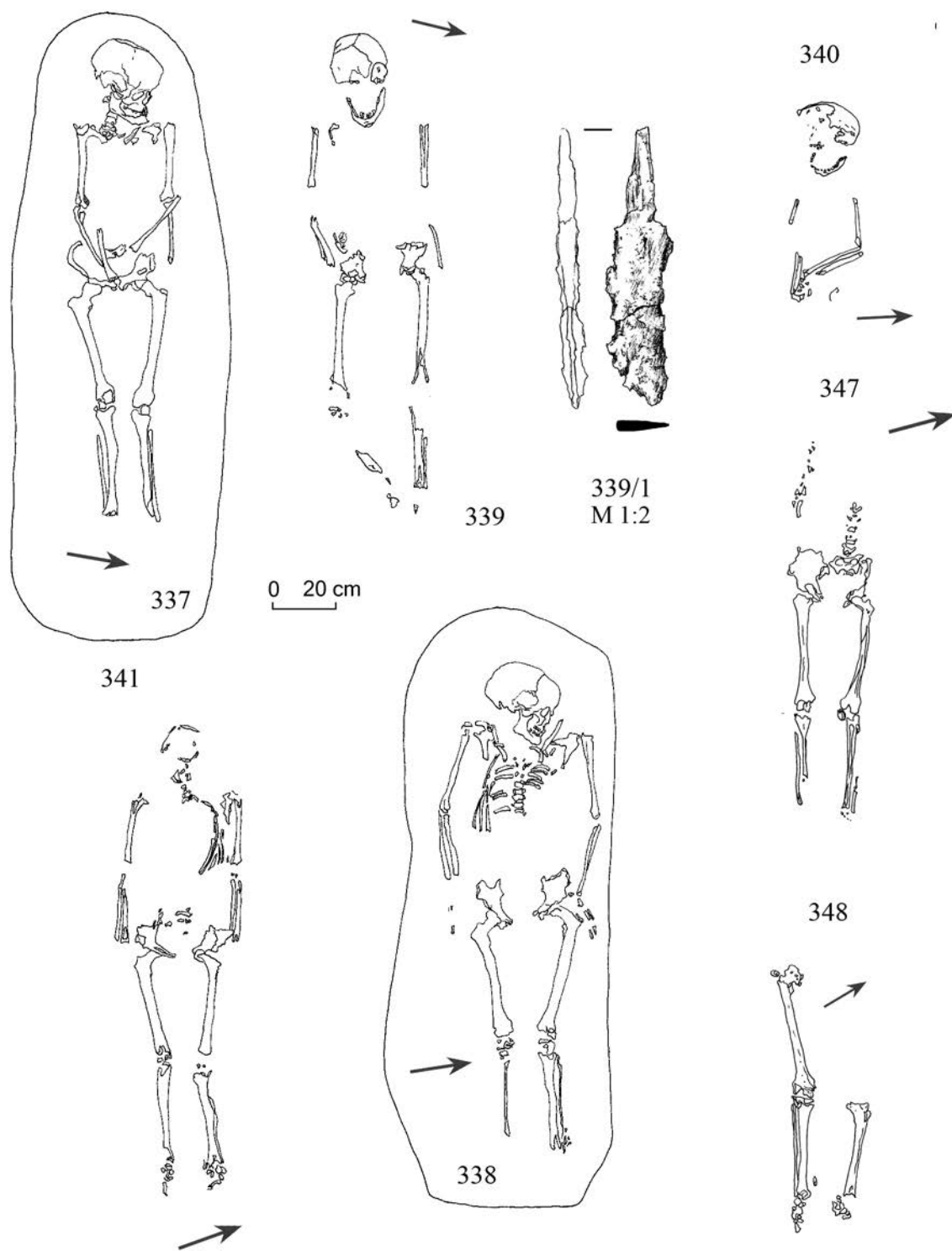
Plate XV

Nyíregyháza–Felsősimma, graves 303, 312, 319, 325, 331

XVI. tábla
Nyíregyháza–Felsősimai 326., 330., 333., 335–336. sír
Plate XVI
Nyíregyháza–Felsősimai, graves 326, 330, 333, 335–336

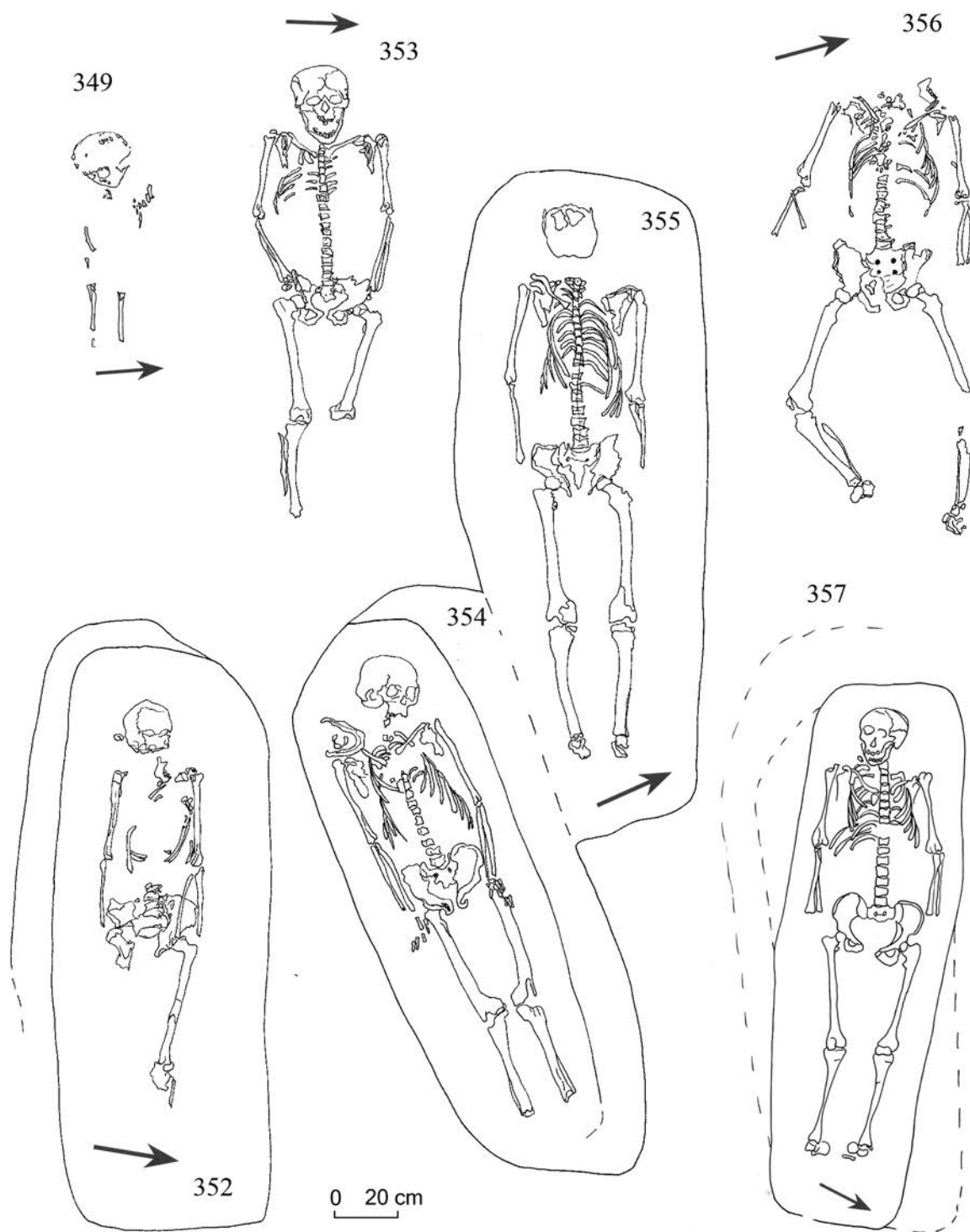

XVII. tábla

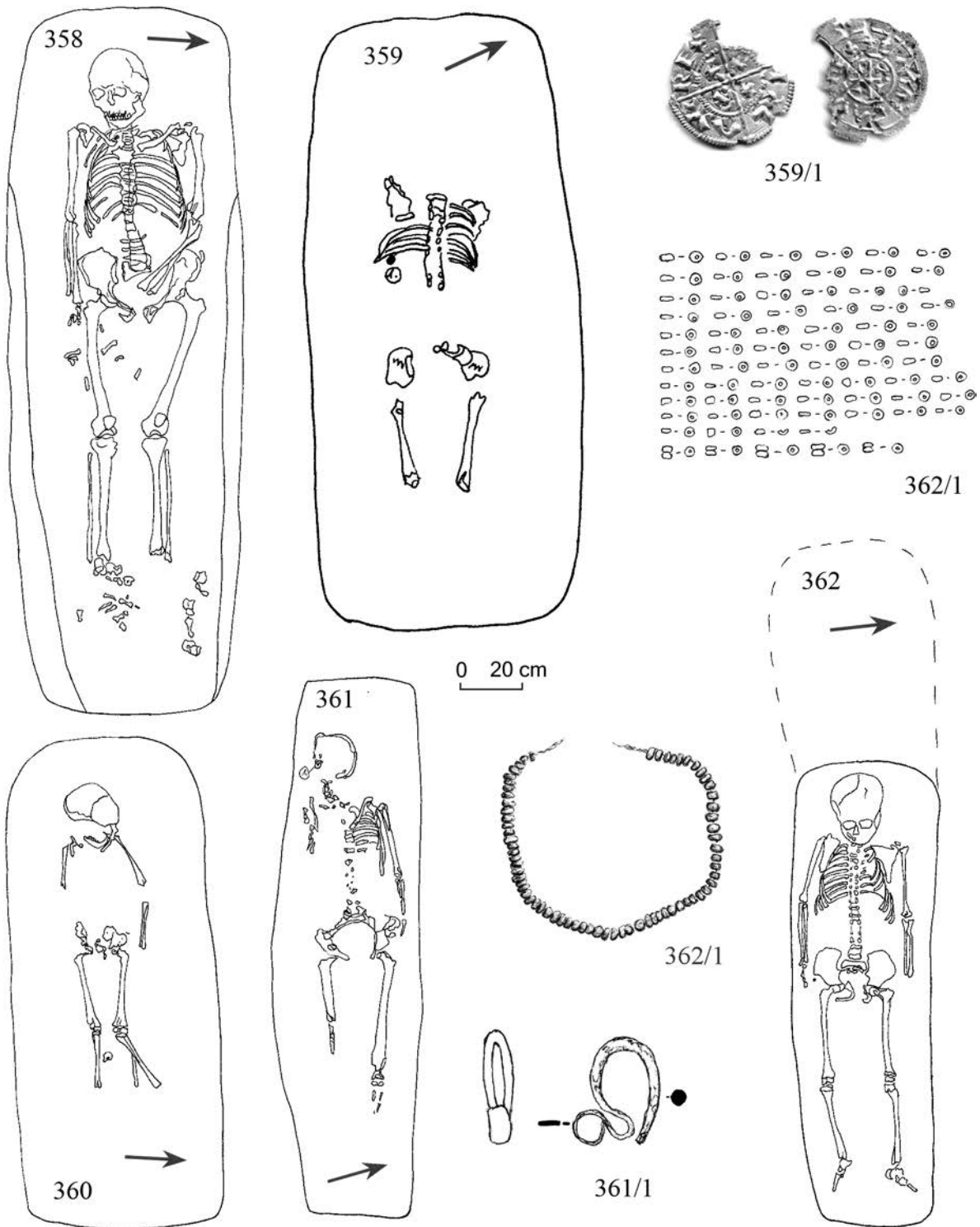
Nyíregyháza–Felsősim 337–341., 347–348. sír

Plate XVII

Nyíregyháza–Felsősim, graves 337–341, 347–348

XVIII. tábla
Nyíregyháza–Felsősimai 349., 352–357. sír
Plate XVIII
Nyíregyháza–Felsősimai, graves 349, 352–357

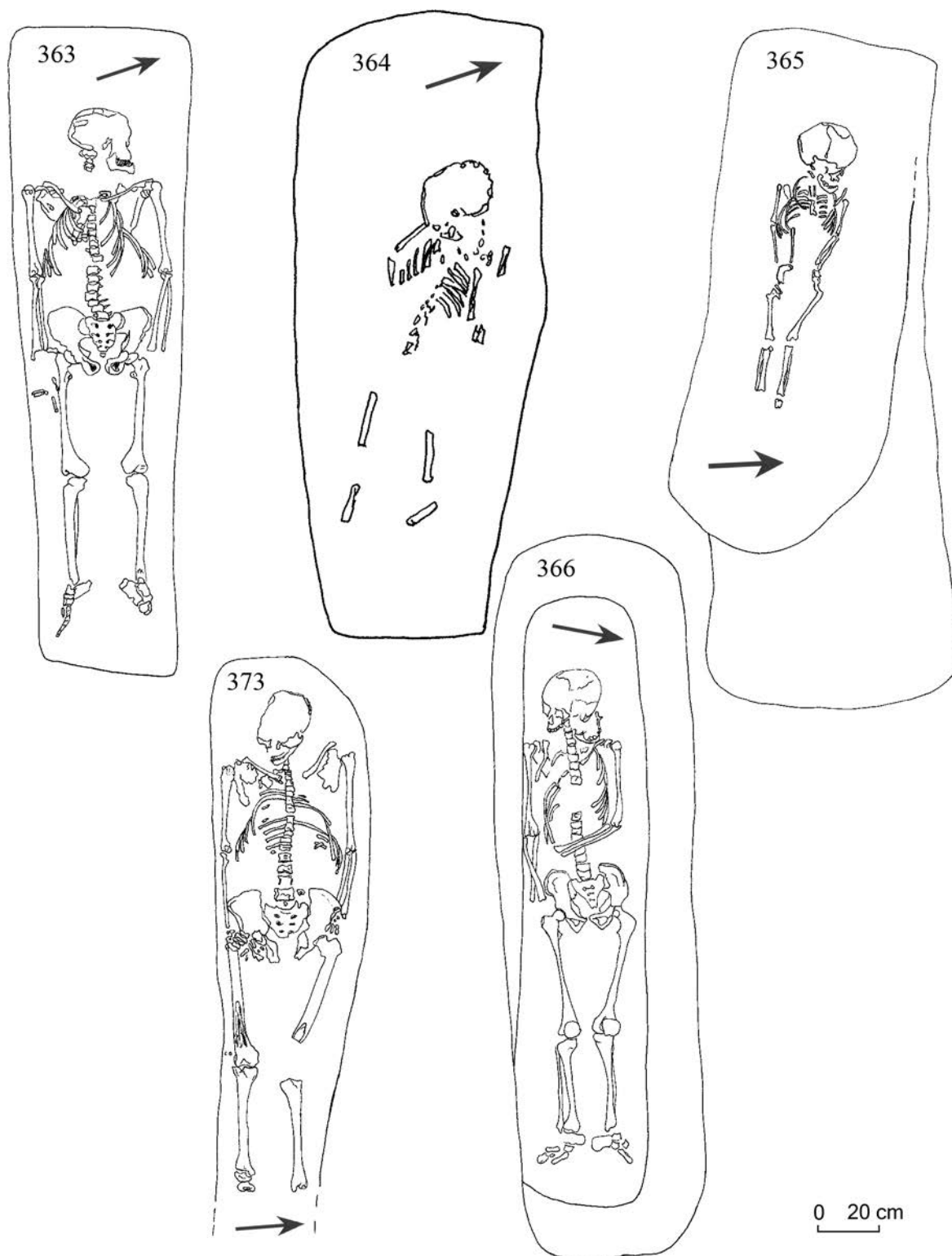

XIX. tábla

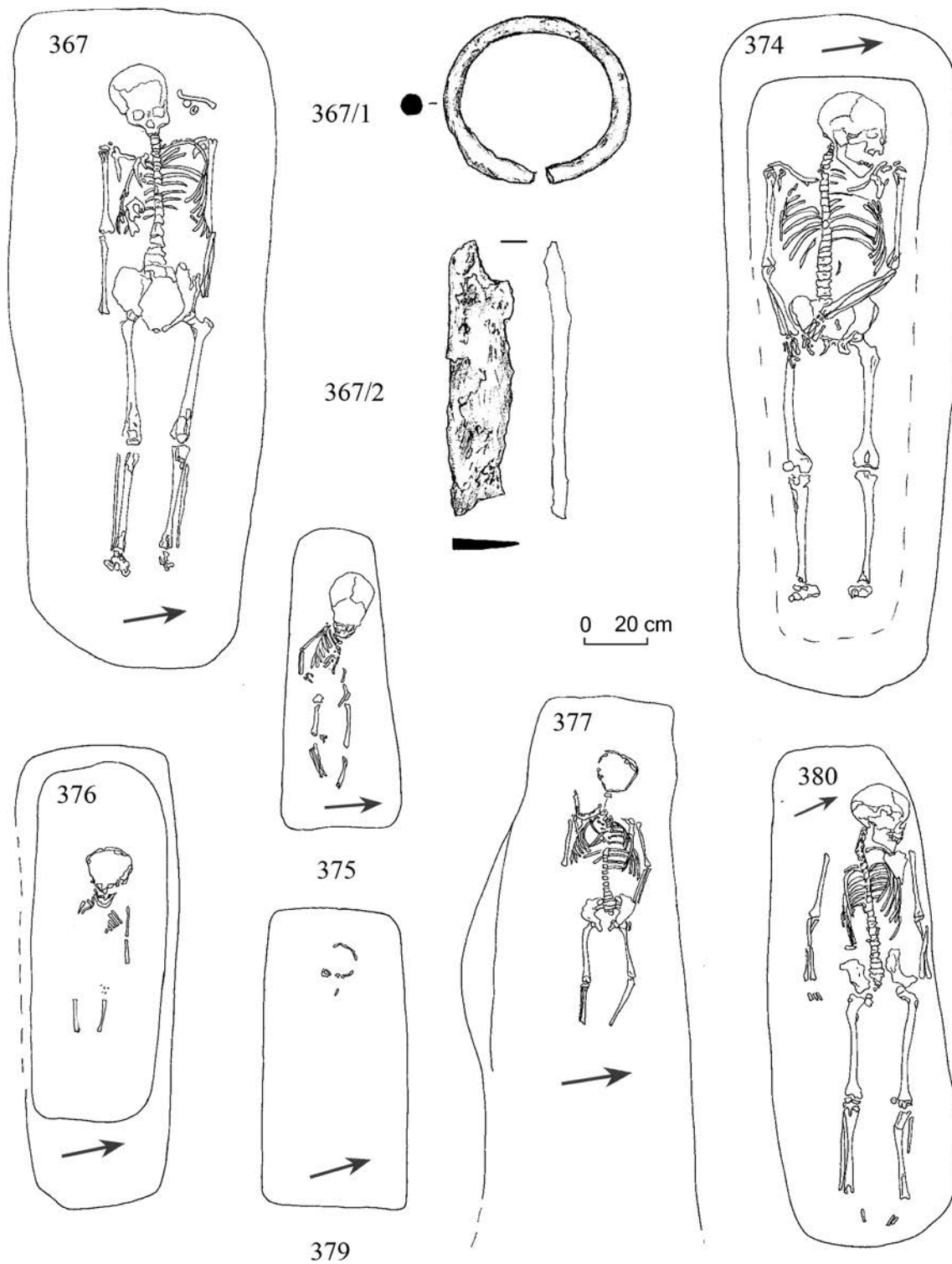
Nyíregyháza–Felsősimi 358–362. sír

Plate XIX

Nyíregyháza–Felsősimi, graves 358–362

XX. tábla
Nyíregyháza–Felsősimahatárától 363–366., 373. sír
Plate XX
Nyíregyháza–Felsősimahatárától, graves 363–366, 373

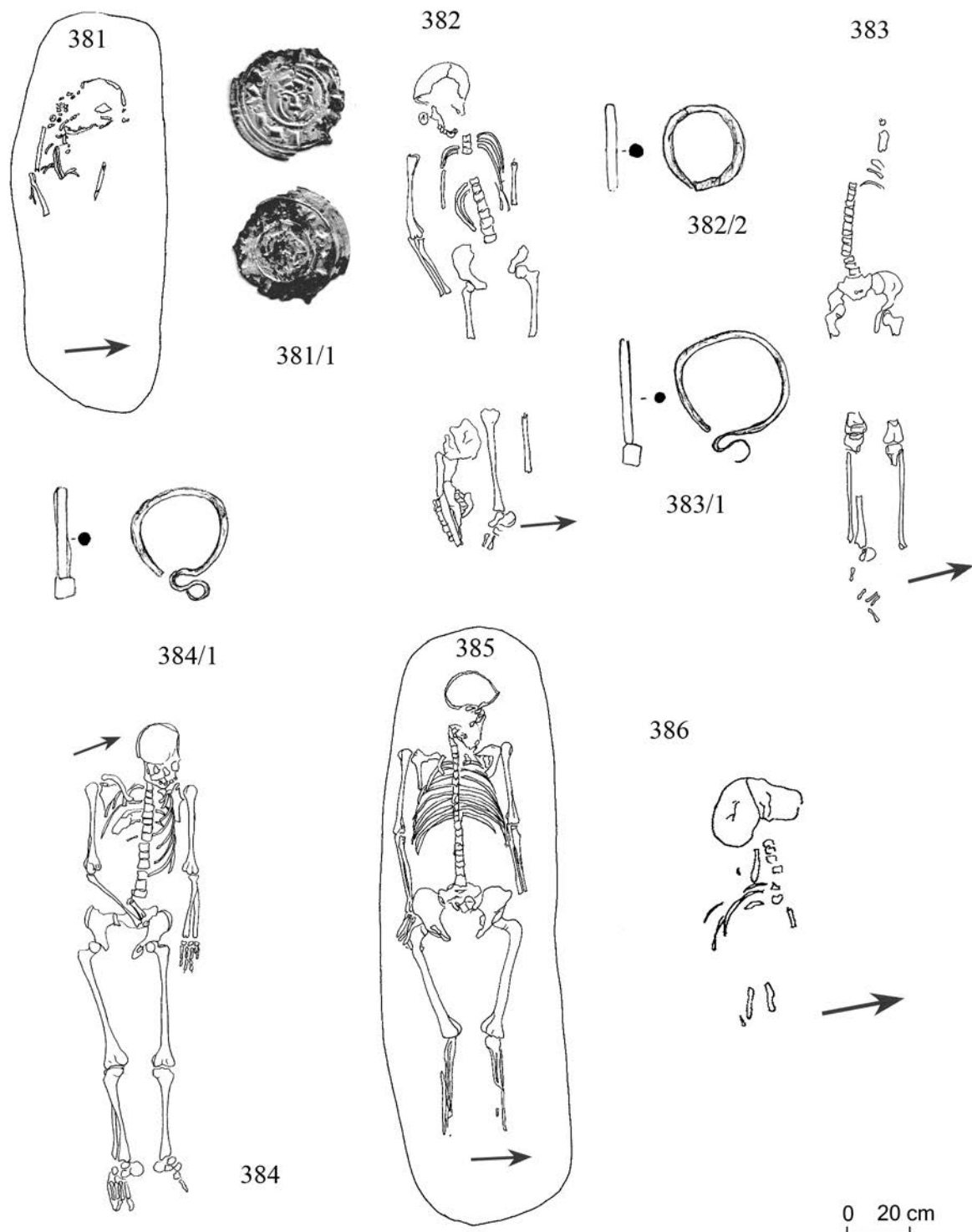

XXI. tábla

Nyíregyháza–Felsősimi 367., 374–377., 379–380 sír

Plate XXI

Nyíregyháza–Felsősimi, graves 367, 374–377, 379–380

XXII. tábla
 Nyíregyháza–Felsősimahatárától 381–386. sír
Plate XXII
 Nyíregyháza–Felsősimahatárától, graves 381–386

Appendix

Az M3-as autópálya 161. lelőhelyén (Nyíregyháza–Felsősimán) feltárt X–XI. századi temető vázainak nem és kormeghatározása

Szathmáry László

Sír száma	Az elhunyt neme	Az elhunyt kora	Sír száma	Az elhunyt neme	Az elhunyt kora
136	férfi	50–59	269	–	5
215	–	14–15	270	–	15–17
216	–	5	271	–	13
217	–	2	272	férfi	66–75 ⁷⁸
218	férfi	52–56	273	férfi	52–57
221	férfi	25–34	274	férfi	23–28
222	férfi	40–80	275	férfi	40–80
223	–	6–7 ⁷⁶	276	férfi	40–80
224	nő	19–28	277	férfi	23–40
227	–	2–3	278	nő	18–25
228	nő	40–80	281	–	9–10
232	férfi	52–61	282	férfi	18–22
233	nő	20–26	283	nő	30–60
236	–	3–4	284	–	6
237	–	6–7	285	nő	30–60
238	nő	23–40	286	férfi	44–53
239	–	2	287	férfi	23–40
243	nő	30–60	288	–	18–22
244	férfi	30–60	291	férfi	32–50
257	–	5–6	292/1	férfi	20–23
258	–	1–2	292/2	nő	37–46
259	nő	25–34	293	férfi	23–28
260	–	4–5	294	nő ⁷⁹	25–34
261	férfi	19–28	295	–	13–14
262	nő	49–54 ⁷⁷	296	férfi	64–73
264	férfi	35–52	303	férfi	52–61
265	nő	19–28	304	nő	23–28
266	férfi	23–40	305	Hiányzik	
267	nő	23–40	312	–	6
268	–	5	319	férfi	40–80

⁷⁶ A váz csontjai elkallódtak, a meghatározás fotó alapján történt.

⁷⁷ Az ásató meghatározása szerint férfi.

⁷⁸ Az ásató meghatározása szerint nő.

⁷⁹ Az ásató meghatározása szerint férfi.

X–XI. századi temető Nyíregyháza–Felsősima határából

Sír száma	Az elhunyt neme	Az elhunyt kora
325	férfi	63–75
326	férfi	55–69
330	férfi	31–40
331	–	4
333	férfi	49–54
335	nő	48–57
336	férfi	31–40
337	férfi	36–45
338	férfi	23–26
339	nő	40–80
340	–	8–9
341	nő	23–40
346	férfi	23–40
347	nő	23–40
348	férfi	30–60
349	–	3–4
352	–	16–17
353	nő	44–52
354	férfi	60–69
355	férfi	59–68
356	nő	23–40
357	nő	62–71
358	férfi	48–57

Sír száma	Az elhunyt neme	Az elhunyt kora
359	–	2–3
360	–	6–7
361	férfi	30–60
362	–	9–10
363	férfi	26–35
364	–	2
365	–	4
366	–	16–17
367	férfi	55–69
373	férfi	41–58
374	férfi	37–46
375	–	1–2
376	–	2–4
377	–	4
379	–	3
380	–	14
381	–	6
382	férfi	52–61
383	férfi	30–60
384	férfi	25–34
385	férfi	25–34
386	–	2–3
387	nő?	23–60

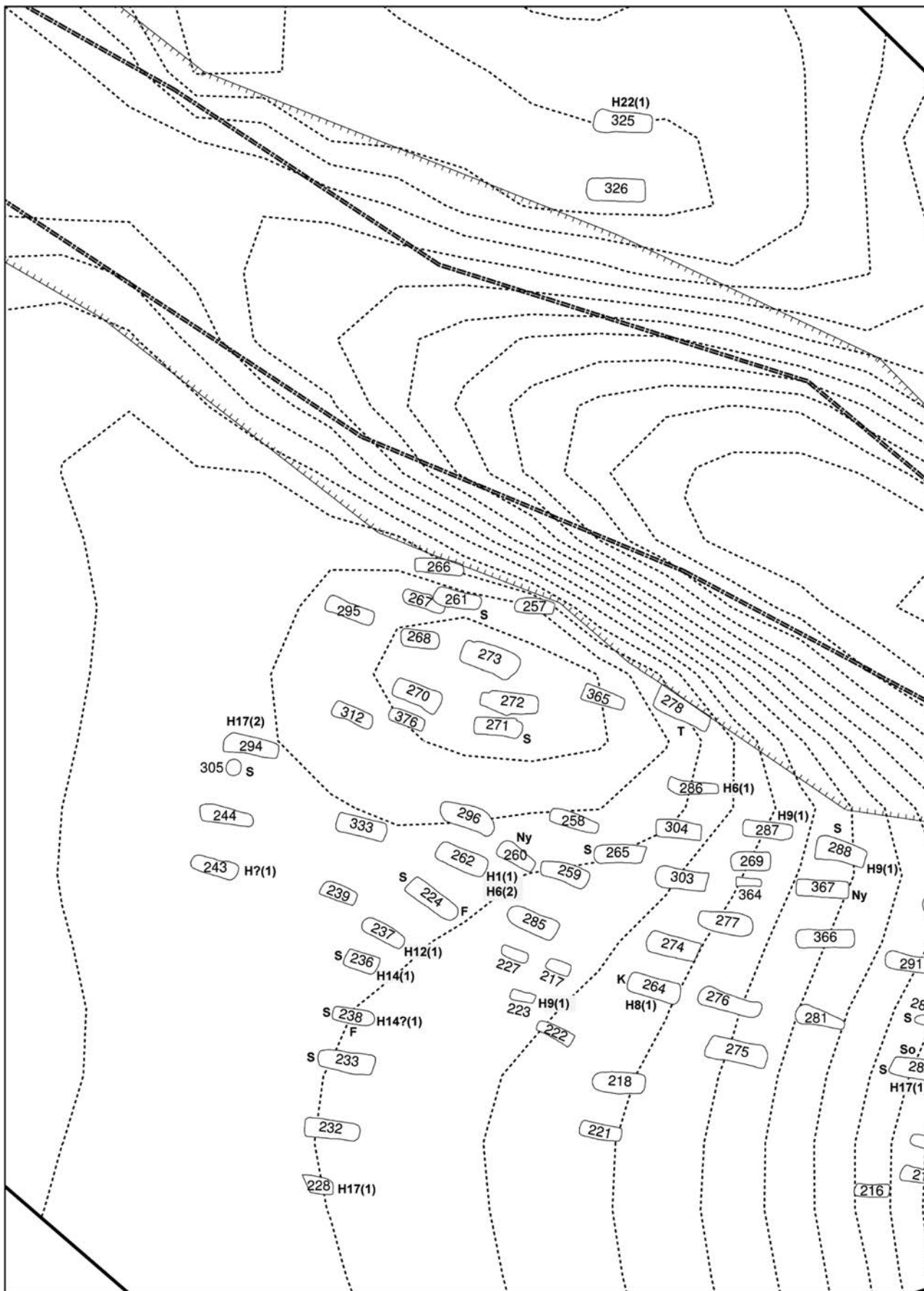
SZATHMÁRY László

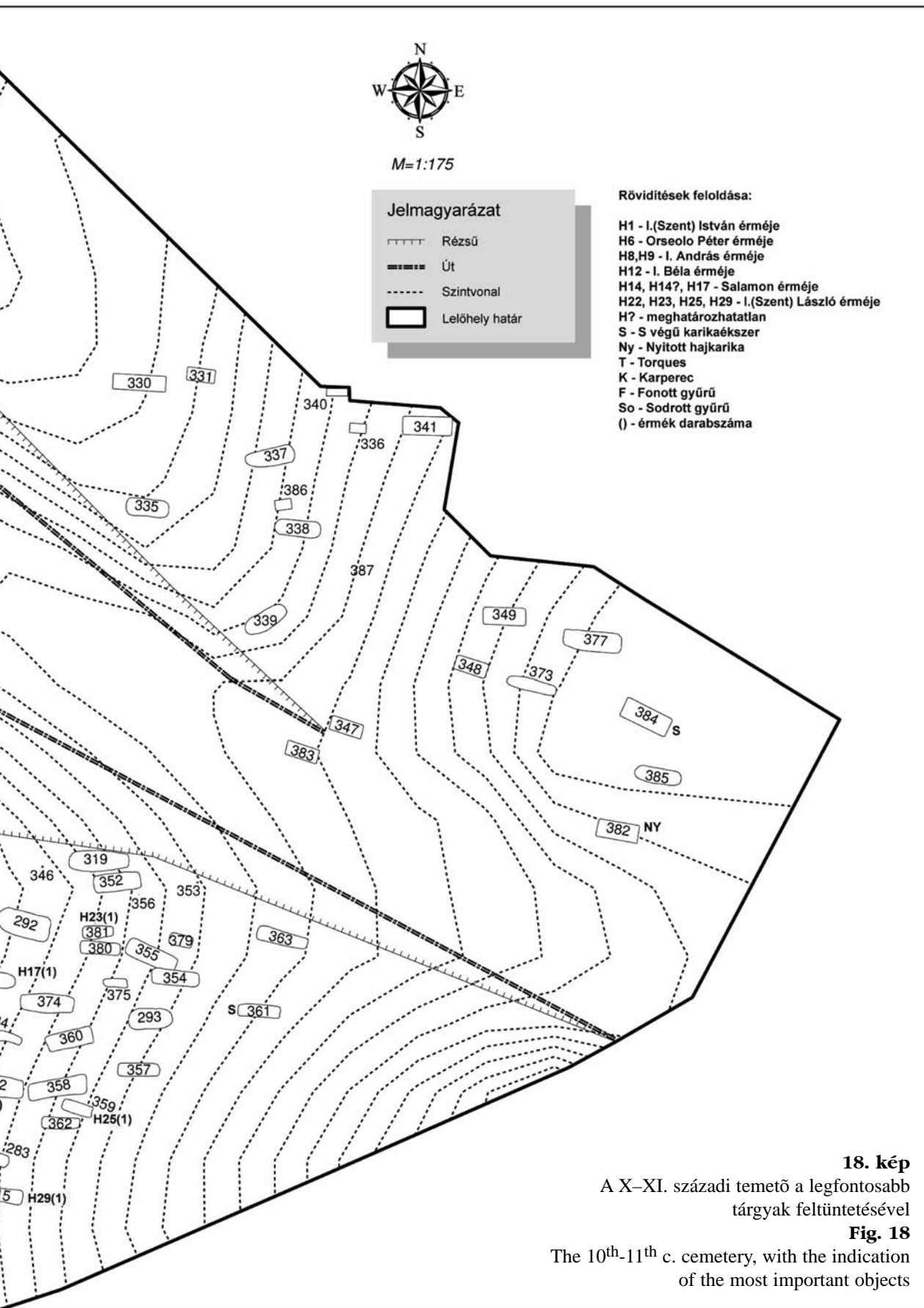
Jósa András Múzeum

Nyíregyháza

H–4401 Pf. 57.

e-mail: szathmary@tigris.klte.hu

Az M3-as autópálya 161. lelőhely (Nyíregyháza–Felsősim) állatsontjainak elemzése

Kelemen Imola

Jelen tanulmányban az M3-as autópálya mentőásatásához tartozó 161. lelőhelyen feltárt temetőrészlet két középkori sírjában talált ló, illetve egy sírgödör mellett talált lófog maradványairól esik néhány szó. Konkrétan a 136., 244. és 382. sírok állatsonttöredékeit vizsgáltam, amelyeknek – valószínűleg a talaj romboló hatása miatt – közös jellemzőjük a töredezettség és a magas mállási fok, ezért a róluk vett, főleg biometriai adatok sok esetben csak megközelítőleg pontosak.

A 136. honfoglalás kori sír

A sír kibontása közben a halott mellett egy ló koponyájára, lábvégeire és szerves anyag maradványaira bukkantak, minek következtében hamar kiderült, hogy lóboros temetkezésről van szó. A begyűjtött lócsontok töredezettek, mállottak, ennek ellenére néhány épnek mondható darab használható információkkal szolgált.

A 136. sír leírása:

Az adultus-maturus korú férfi csontvázának bal oldalán (délre), a térd-lábszár mellett jobb oldalán fekvő *lókoponyát* bontottak ki a régészek a sír alja felett 31–45 cm magasan, nyugati tájolásban (orrával az emberi fej felé), 68 cm-re a sír keleti végétől. A *lábvégek* a sír ÉK-i sarkában 35–45 cm magasan a sír alja felett, az ember lábfeje előtt (keletre) déli tájolásban, 2 (vagy 3? – sajnos csak fotó alapján tudjuk eldönteni, amelyen csak a jobb mellső és a bal hátsó látszik) nagyjából kiegyenesítve, a bal mellső láb pedig térdben (vagy bokában? – a fotón szintén nem egyértelmű) alá-, majd az ujjpercek fölött visszahajlítva, míg a lábvég ugyanúgy déli tájolásban került elő.

A sírhoz tartozó lószerszámlételek:

A lólábak mellett a sír alján trapéz alakú *kengyel* füllel a lólábak felé.

A kengyel alatt az északi oldalnál ovális *vascsat* igen rossz állapotban.

A *kengyel* trapéz alakú párja tőle nyugatra 6 cm-re, kissé ferdén, füllel kelet felé feküdt.

A jobb lábujjperceken nagy karikás *csikózábla*.

A lóboros temetkezéseknek megfelelően a ló vázából a következő csontok maradtak a borbán, illetve kerültek azonosításra az archaeozoológiai vizsgálat során:

- szinte teljesen szétmállott koponya, azonosítható darabjai: jobb és bal alsó állkapocs hiánytalan fogakkal (mandibula), különálló fogak (9 incisivus-töredék, 2 caninus, a felső állkapocs (maxilla) jobb P2–M3-ai és bal P2–M2-ei);
- lábtöcsontok (ossa carpi), illetve csánkcsontok (ossa tarsi) azonosíthatatlan, szilánkos töredékei (20 db);

- bal és jobb mellső (metacarpus), illetve hátulsó (metatarsus) „szárcsontok”;
- másodlagos „szárcsontok”: egy bal mellső (metacarpus II.), két bal hátulsó (metatarsus II–IV.), és egy azonosíthatatlan másodlagos szárcsont 3 töredéke;
- bal és jobb mellső, illetve hátulsó csûdcsontok (phalangi I.);
- bal és jobb mellső, illetve hátulsó pártacsontok (phalangi II.);

A csontokon megfigyelt jellegzetességek egy subadultus (kb. 2–3 éves) ménről tanúskodnak, amely marmagassága szerint a nagyközepesek csoportjába tartozik (a szárcsontok alapján becsült marmagasságok átlaga 141,5 cm), a csontok karcsúsági indexe alapján pedig vékony csontozatú.

	1	2	3	4	5	6
Mandibula sin.	160,0					
Mandibula dex.	163,0					
Metacarpus dex.		≈221,0	218,2	≈47,8	31,8	≈42,6
Metacarpus sin.		225,0	219,5	49,5	32,7	43,8
Metatarsus dex.		270,0	271,0	49,7	29,6	45,8
Metatarsus sin.		≈268,0			29,3	44,7
Phalanx I. ant. dex.		80,0		50,2	32,8	38,9
Phalanx I. ant. sin.		80,0		49,9	33,0	39,1
Phalanx I. post. dex.		81,0		49,2	33,9	38,0
Phalanx I. post. sin.		82,0		49,1	34,1	38,0
Phalanx II. ant. dex.		40,0		45,0		39,1
Phalanx II. post. dex.		43,0		45,0		37,4
Phalanx II.				45,0		
Phalanx II.				45,0		

1. alsó állkapocs őrlőfogainak hossza (P2–M3), 2. teljes hossz., 3. maximális laterális hossz., 4. prox. epiph. sz., 5. diaph. legk. sz., 6. dist. epiph. sz.
Rövidítések: sin. – sinister (bal), dex. – dexter (jobb), ant. – anterior (mellső), post. – posterior (hátsó).

1. táblázat

M3-as autópálya, 161. lh., 136. sír. A lócsontok biometriai adatai mm-ben

Rendszerint – ha nem áll rendelkezésünkre egész csontváz és csak különálló darabokból tudunk marmagasságot mérni – leginkább az orsócsont (radius) és a felkarcsont (humerus) alapján ajánlott számolni. A mi szárcsontjaink (metacarpus és metatarsus) átlagából számolt 141,5 cm tehát csak hozzávetőleges adatot nyújt az állat méreteiről. E szerint pedig az állat nem rendelkezett sem nagyon kicsi, sem nagyon kimagasló méretekkkel, hanem az átlagosnál valamivel nagyobb termetű hátsó volt. Ezzel egy időben vékony, gracilis csontozata kifejezetten alkalmassá tette a lovaglásra.

Mivel a régészeti megfigyelés szerint a lóőr gödrét utólag ásták rá a sírra, valószínűleg az állatot nem áldozták fel a tulajdonos halálával és elhantolásával egy időben, hanem csak később temették mellé.

A sírban más állatcsont, illetve ételáldozatra utaló maradvány nem volt.

A Felső-Tisza-vidék szabolcsi és nyírségi honfoglalás kori lovas temetkezéseiről Vörös István írt átfogó tanulmányt, miszerint ebben a korban a ló attribútumokat (koponyás nyúzott bőr, bőr nélküli koponya négy lábvéggel, fog, ujjcsont stb.) rangra, nemre és életkorra való tekintet nélkül kapták. A népesség e kisebbségben lévő tagjainak áldozati lóval temetése – anyagiaktól független – hitvilágbeli szokás következménye (VÖRÖS 2001. 589.).

Vörös tanulmánya alapján a fentebb leírt 136. sír a lóbőrös temetkezések 3. fajtájához tartozik (lábvégnél összehajtott lóbőrös temetkezés – amely BÁLINT 1969. II. csoportjának egyik változata). E szerint: a ló feje az elhunyt lábszára mellett oldalt, a lábvégek a lábfej előtt (keletre) fekszenek. Az általa megvizsgált területről 9 ilyen típusú sír került elő, mindegyik Tiszabezdédéről (1880-as évek, 1896). Ezek természetesen önmaguk közt sem egyeznek meg tökéletesen, de a katalógust átnézve, köztük és az általunk vizsgált 136. sír közti főbb hasonlóságok és különbségek a következők:

Hasonlóságok (amelyek alapján besorolódtak a lóbőrös temetkezés ezen típusába):

- a ló feje mindegyik sírban az emberi csontváz bal oldalán feküdt, a térd-lábszár mellett, nyugati tájolásban (kivétel a tiszabezdédi 1. sír, ahol a váz jobb oldalán feküdt, de szintén nyugati tájolásban),
- a lábvégek az ember lábfeje előtt (keletre), déli tájolásban (változó, hogy egyenesen vagy térdben, bokában, ujjpercek fölött behajlítva).

Más hasonlóságok:

- a sírokban egy-egy férfi csontváza mellé helyezték a lóbőrt,
- a koponya minden esetben magasabban feküdt, mint az emberi csontváz (25–50 cm),
- az általunk vizsgált sír lószerszámleteihez hasonlatosan a tiszabezdédi, Vörös I. által vizsgált 9 sír közül mindegyikben megtalálták a vaszabla és kengyel valamelyikét vagy mindkettőt: mindegyikben volt kengyel (3-ban csak 1 darab, 6-ban egy-egy pár), 7 sírban pedig volt vaszabla (a másik kettőben csak a kengyelek voltak).

Különbségek:

- a tiszabezdédi 9 sír lókoponyájának mindegyike az állán fekszik, míg az általunk vizsgált sírban lévő a jobb oldalán,
- a tiszabezdédi 9 sír kengyelei közül 7 sírban körte alakú volt, 2-ben pedig 2–2 „felemás” darab, míg az általunk vizsgált sírban trapéz alakú kengyelpár volt.

A 244. Árpád-kori sír

A sír széléről két lófog került elő nagyon mállott állapotban, amelyek az ásató szerint feltehetőleg a mellette levő 245. császárkori kíséretárokba kerültek oda. A két fog egy ló bal felső állkapcsának előörlője és őrlője (P2, M1), csupán ezek azonban nem szolgáltatnak megbízható adatokat az állat korára vonatkozóan. A 245. árokból egy juvenilis ló koponyatöredékei kerültek elő, más fogak mellett a felső állkapocs előörlői és őrlői is hiányoznak, a sírből előkerült két fog tehát valóban tartozhat ehhez a koponyához is.

A 382. Árpád-kori sír

A férfi sírből a halott jobb lábának külső oldalánál, azzal egy szinten, egy lókoponya került elő, amely bal oldalán, orral keletre feküdt. A koponya a felismerhetetlenségig töredezett, nagyon rossz állapotú, a porrá mállott szilánkok között csupán a következők azonosíthatóak:

- két felső állkapocs töredék,
- különálló fogak: a felső állkapocs őrlői (7 db).

Ezen darabok alapján egy subadultus ló koponyamaradványairól van szó, foltokban feketés színezettel, amely valószínűleg a talaj limonitos hatása.

A sír egyetlen további melléklete egy nyitott, kerek átmetszetű hajkarika.

Vörös István fentebb említett tanulmányát (VÖRÖS 2001.) olvasva kiderül, hogy az általunk vizsgált 382. férfi sír jól beilleszkedik a Felső-Tisza-vidék szabolcsi és nyírségi területeihez tartozó honfoglalás kori lovassírok többségébe. Ugyanakkor a halott nemét tekintve a lókoponya melléklet eltér a Vörös által vizsgált sírok többségétől. Szembeötlő különbség, hogy csupán a ló koponyája került elő, lábvégek nélkül, a másik pedig, hogy a koponya keleti tájolású, az akkori temetkezési szokástól teljesen eltérően, elfordulva a halott fejtől. A temetőrészetet közlő Jakab Attila információja alapján hasonló tájolású lókoponya a Sárrétudvari–Hízóföld 146. sírjában fordult elő: lábcsontjai azonban ennek is megvoltak.

Irodalom

BÁLINT 1969.

Bálint Csanád: A honfoglalás kori lovastemetkezések néhány kérdése. [Über die Pferdebestattungen der Landnahmezeit.] *MFME* 1969: 1. 107–114.

VÖRÖS 2001.

Vörös István: A Felső-Tisza-vidék honfoglaláskori lovastemetkezései I. Szabolcs-Nyírség. [Burials with horse from the Age of Hungarian Conquest in the Upper Tisza region I. Szabolcs-Nyírség.] *NyJAMÉ* 43. 2001. 569–600.

KELEMEN Imola

Csíki Székely Múzeum

530132 Csíkszereda,

Vár tér 2.

e-mail: imonox@yahoo.com

Analysis of animal bones from Motorway M3 site 161 (Nyíregyháza–Felsősima)

The present study deals with the remains of horses in two Medieval graves of Motorway M3 site 161 and horse teeth found beside a grave-pit. Analysed pieces of animal bones are very fragmentary.

Grave 136 from the Age of Hungarian Conquest belongs to the group of burials known from this period, the one with horse-skin placed at the feet of the dead. In our case the horse skull was found directed to the west, beside the left knee and foot of the dead man. The horse feet were found directed to the south, beside the feet of the man. Archaeozoological examination has shown that this was a subadultus (2–3 years old) stallion that, according to its height (141.5 cm), belonged to the group of large-medium ones. Judging from the index showing the sliminess of the bones, this horse had thin bones. According to archaeological observations, the pit for the horse skin was dug

later than the human grave. So, the horse was placed beside its master only after the burial of the man.

From the edge of grave 244 from the Árpád Age, two horse teeth were found. According to the excavator they could get there from the neighbouring ditch 245, surrounding a grave dated to the Roman Age. Examination of the animal bones from this ditch seems to support this, because a horse skull was found here also with several missing teeth. Two teeth coming from grave 244 are the fore-molar and molar teeth (P2, M1) of the horse's maxilla. However, we are not able to evaluate the age of the animal from these data.

From male grave 382 dated to the Árpád Age, a horse skull lying on its left side, directed towards east was found beside the exterior part of the right leg of the dead. On the basis of very fragmentary pieces, these remains belonged to a subadultus horse. This kind of placing horse remains is unusual, differing from the customs of the majority of burials examined by I. Vörös. The rare elements are that e.g. the horse skull was not accompanied by feet and was directed to the east, turning opposite the orientation of the dead.

Imola KELEMEN

Muzeul Secuiesc al Ciucului
530132 Miercurea Ciuc
Piata Cetății nr.2
e-mail: imonox@yahoo.com

Kaplony–Királyföldek

Adalékok egy földvár kérdésköréhez

Romát Sándor

Nagykároly környéke és az Érmellék az Árpád-kori régészeti településkutatása az 1960-as években megrekedt (RUSU 1960. 9.). Az addig jól induló kutatás teljes lendülettel csak az utóbbi évtizedben kezdődhetett újra. Az új kutatási munkák célja elsősorban az Árpád-kori települések és jelenségek pontosítása. Az elmúlt évtizedekben nem volt lehetőség arra, hogy részletesebb, nagyobb kiterjedésű ásatást végezzünk Árpád-kori településen, de a települések többségét éppen ebben az időszakban azonosították terepbejárások, kisebb mentőásatások alkalmával.¹

Az egyik ilyen régészeti lelőhely Kaplony határában található. Kaplony Románia északnyugati részén, Szatmár megye területén, a hajdani Ecsedi-láp délnyugati szélén terül el, közel a Kraszna folyóhoz, annak bal partján (1. kép).

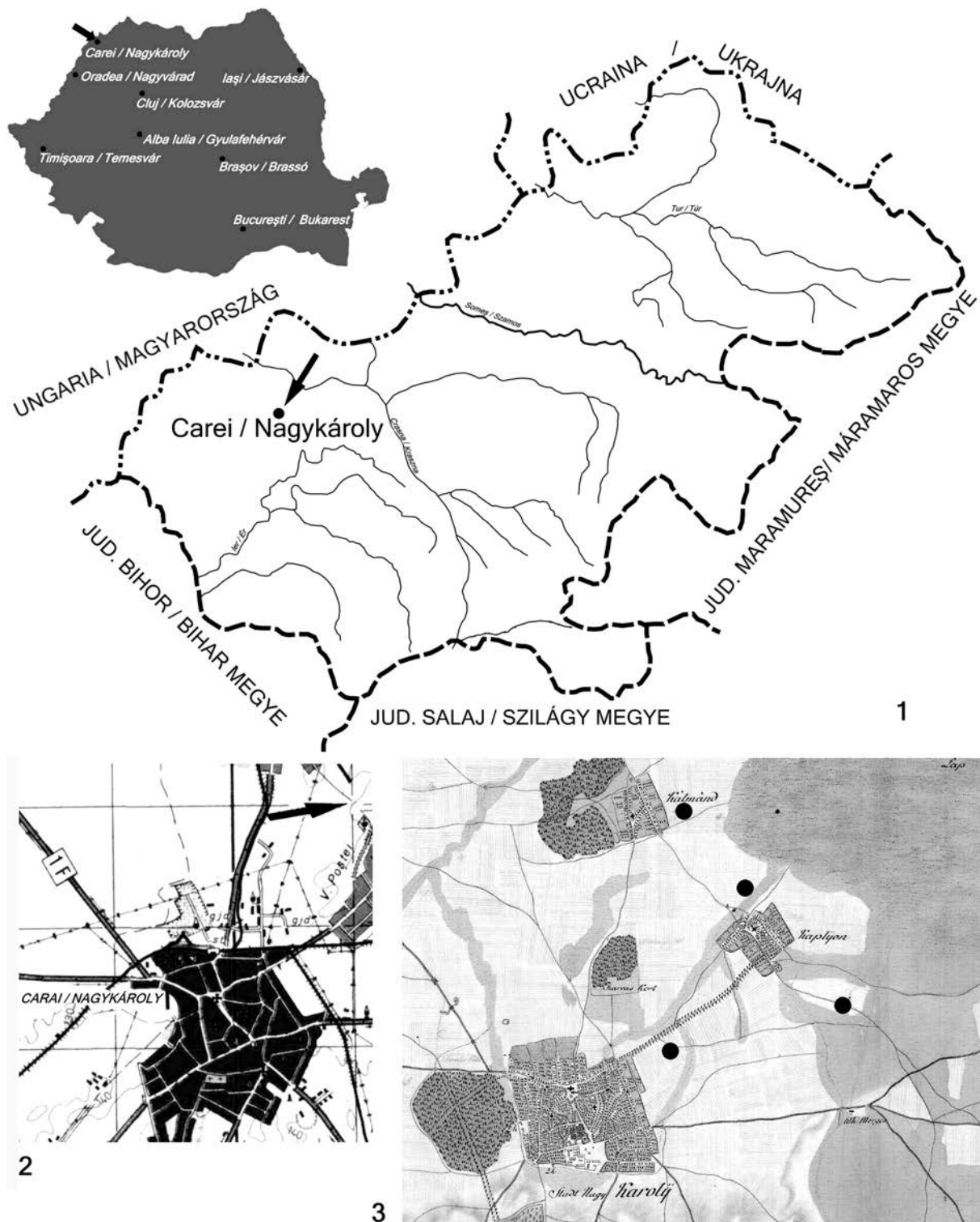
Hogy régészeti szempontból teljes képet kapjunk erről a lelőhelyről, több oldalról meg kell vizsgálnunk a rá vonatkozó adatokat. Ezek az adatok közvetlen és közvetett bizonyítékokon alapszanak.

A közvetett bizonyítékok közül elsőként említhetjük az oklevelekben szereplő, Kaplony monostorára vonatkozó adatokat. Az Árpád-korral foglalkozó építészettörténetben régóta ismert, nemzetségi alapítású monostorról van szó, ennek ellenére alapításának ideje bizonytalan, azonban néhány többé-kevésbé hiteles adat és következtetés alapján le lehet szűkíteni egy periódusra. Az első ilyen adat gr. nagykárolyi Károlyi Sándortól származik, aki egy 1195-ből származó oklevél alapján az alapítási évet 1080-ra tette (KÁROLYI 1728. 112.). Ez, valamint az a tény, hogy a templomot Szt. Márton tiszteletére szentelték fel, arra enged következtetni, hogy valószínűleg a XI. században építhették, és mivel Szt. Márton tiszteletét főleg a Benedek rendiek terjesztették, így a monostor alapítási évét nem tehetjük 1130 utánra, hiszen a Benedek rendiek a XI. században és a XII. század elején alapítottak nemzetségi monastorokat (FÜGEDI 1991. 37–49.). Építészeti szempontból fontosnak tűnik megvizsgálnunk a környező nemzetségi monastorokat, amelyeknek művészettörténeti elemzéséből kitűnik, hogy a kaplonyi monastort nem lehet a XII. század elejénél későbbre keltezni.

A Kaplony nemzetségre vonatkozó adatok, amelyek alapján következtetni tudnánk arra, hogy miként alakult a nemzetség helyzete a szóban forgó időszakban, szintén homályosak. A megtelepedésre vonatkozó adatok korántsem vágnak egybe, vita folyik arról, hogy az Ecsedi-láp és a Nyírség vidékét a Jenő (KARÁCSONYI 1925. 16–20.), a Kende vagy a Levedi, Kurszán törzs foglalta el (MADARAS 1997. 104–124. – további irodalommal). Mivel dolgozatomnak nem célja ennek a témának az elemzése, röviden talán annyit mondhatunk, hogy a meglévő adatok tükrében eléggé kérdéses a megtelepedés folyamata. Ezért a nemzetségre vonatkozó adatok is kérdésesek. A nemzetség

---

¹ Ezeknek a terepbejárásoknak és mentőásatásoknak nagy részét Németi János végezte.

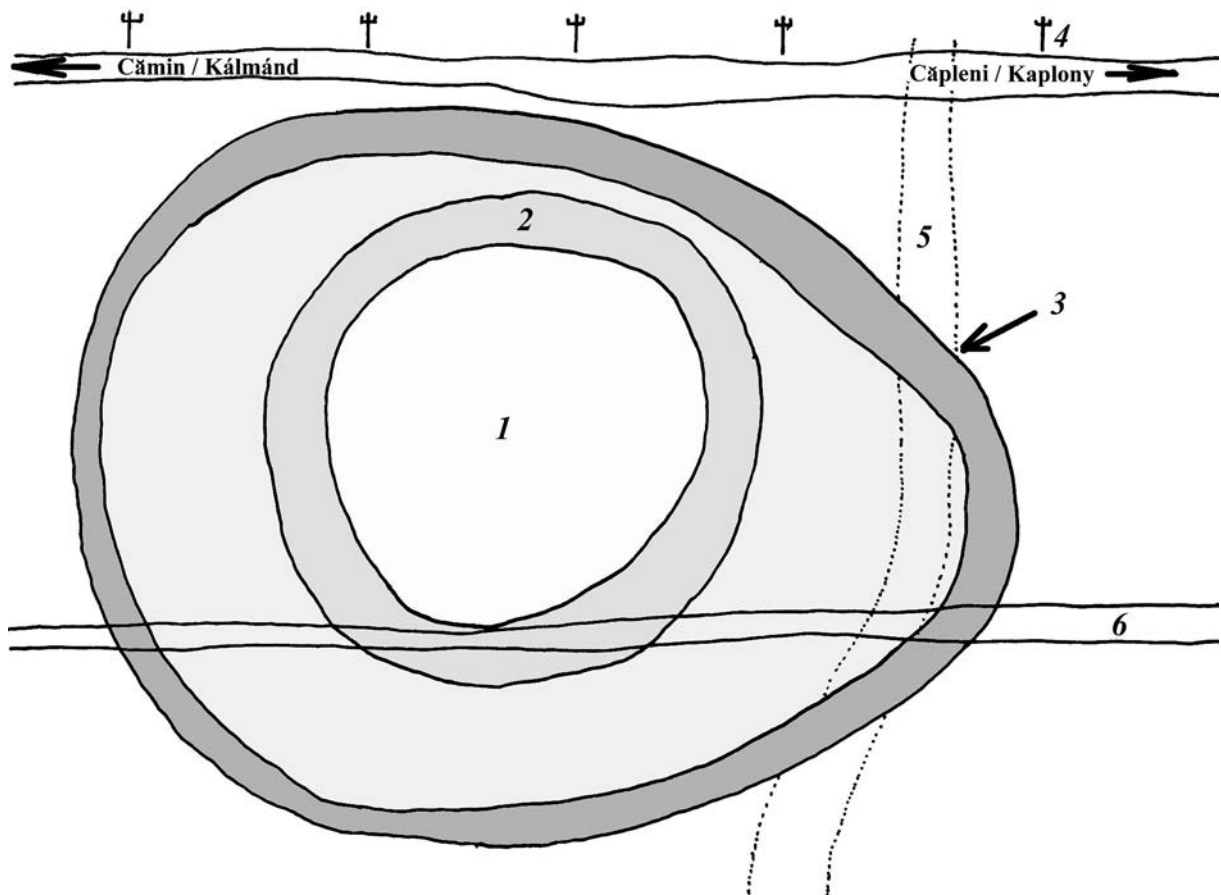

1. kép

1–2: Kaplony–Királyföldek, 3: Kaplony–Királyföldek környéki kora középkori lelőhelyek a II. József-féle I. katonai felmérésen

Fig. 1

1–2: Căpleni–Királyföldek, 3: Early Medieval sites in the surroundings of Căpleni–Királyföldek on the Joseph II's Military Survey I

2. kép

Kaplony–Királyföldek: a Németi János által az 1989-es ásatást megelőző terepbejárás idején rajzolt vázlat. 1: központi terület, amelyet a bronzkorban építettek, és később újra lakták az Árpád-korban, 2: belső árok, 3: a vízlevezető csatorna kettévágja a külső árkot, itt a külső árok szélessége 10–15 cm, 4: 54. számú villanyoszlop, 5: vízlevezető csatorna, 6: mezőgazdasági út

Fig. 2

Căpleni–Királyföldek: line drawing made by János Németi at the field survey preceding the excavation of 1989. 1: central territory built in the Bronze Age and later inhabited again in the Árpád Age, 2: inner ditch, 3: drainage ditch cuts the outer ditch, here the outer ditch is 10–15 cm wide, 4: electric pylon no. 54, 5: drainage ditch, 6: agrarian road

azonban települését minden bizonnyal csak a XI. századra építette ki, akárcsak a szomszédos Gut-Keledek (MAGYAR 1984. 151.). Az oklevelek Kaplonyt először 1260-ban említik (MAKSAI 1940. 155.), de ez az adat csaknem bizonyosan a tatárjárás után újjáépített falura vonatkozik, hiszen a nemzetség ősénekek tartott Jósa említése 1150–1180-ra, azaz a XII. századra tehető (ÉBLE–PETKÓ 1911. 10–12.).

Kaplony–Királyföldek régészeti lelőhelyet elsőként a XX. század elején említik (VENDE 1910(?). 409.). A későbbiekben a régészeti irodalomban a bronzkori tell település miatt vált ismertté a „Kálmán felőli oldal” néven (ORDENTLICH 1971. 22.), ezt vette át T. Bader is a könyvében, ahol mint kettős körgyűrűvel megerősített „atoll” típusú települést említi (BADER 1978. 122.). Németi János repertóriumában ezt a határrészt Királyföldnek nevezi (NÉMETI 1999. 78.), ahogyan a környékeliek is hívják. A szóban forgó régészeti lelőhely a falutól kb. 300 méterre fekszik, a 47°43′01.06″

északi szélesség és a 22°29'29.17" keleti hosszúsági fokok metszéspontja környékén,² Kálmánd felé az út bal oldalán. Itt egy kettős körgyűrűvel határolt település található. A körgyűrűk egy – a láp által alkotott – öböl szélén épültek (2. kép). Az igen erősen belterjes mezőgazdasági munkálatok miatt a sánc egyre gyorsabban tűnik el, és a második körgyűrűnek a felszínen a pontos nagyságát már nem lehet megállapítani. A felszíni mérések alapján viszonylag nagy átmérőről beszélhetünk, amely eléri a legszélesebb helyen a 200 m-t. A földvár feltárására vagy részletes felmérésére feltétlenül szükség lenne, mert egy nagyon fontos kiinduló pont válhat belőle az Árpád-kori kutatásokat illetően.

1986-ban T. Bader a tell települést kutatta itt. A munkálatok során kizárólag bronzkori leleteket tárt fel. Semmiféle középkori objektumot nem említ. 1989-ben a Trákológiai Intézet részéről Petre Roman és Németi János vezetésével a lelőhelyen ismét ásásokat végeztek. Ennek során, a telep középső részéről említenek egy 40 cm mélyen talált Árpád-kori objektumot. Ez nyilvánvalóan bizonyítja a földvár használatát a kora középkorban is.³ A határreszen folyó mezőgazdasági munkálatokat az 1960-as évek óta figyelemmel kísérő Németi János véleménye szerint a bronzkorban a tellt rövid ideig lakták, így nem tűnik indokoltnak, hogy a második körgyűrűt a kora bronzkor népessége emelte volna. Ilyen jelenséget tapasztalhatunk Csongrádon is, ahol a behatóbb kutatások bizonyították, hogy a kora középkorban felhasználták a bronzkori tellek védelmi rendszerét, hiszen ezek fontos földrajzi helyen feküdtek (LICHTENSTEIN–RÓZSA 2007. 53.).

Leletleírás

Az 1989-es ásások folyamán – ahogyan a fentiekben említettem – egy Árpád-kori objektumot tártak fel a település középső részén. A leletkörülmények teljes leírásához nem férhettem hozzá, de rendelkezésemre álltak dr. Németi Jánosnak az objektum feltárása közbeni megfigyelései, amelyeket papírra vetett. Az objektumot a felszín alatt kb. 40 cm mélyen találták az S II. szelvényben. Csak egy részét tárták fel. Ennek szabályos alakja arra enged következtetni, hogy egy félig földbe mélyített építmény egyik sarkát érintették. Az objektum teljes feltárására nem kerülhetett sor, de a rendelkezésre álló leletek is arra utalnak, hogy egy épülettel, illetve épületrésszel van dolgunk.

A zárt régészeti együttes leletei viszonylag egységes képet mutatnak. Bár a kerámia nagyon töredékes, a leletegyüttest mégis lehet keltezni. Az egyik szájerem enyhén kihajlik, rajta megjelenik a mély hullámvonal díszítés (I. tábla 2.), ugyanakkor jelen van a tagolt peremű típus (I. tábla 1.). Egy valószínűleg konyhai használatra készült, vastag, korong nélkül készített szájerem töredéket is találtak (I. tábla 3.). A két edényalj közül az egyikken meglehetősen töredékes fenékbélyeg vagy más néven mesterjegy található (II. tábla 1.). Mindkét alj kézi korongon készült.⁴ Besorolásuk igen nehéz, hiszen a Kárpát-medencében a IX. században tűnnek fel a fenékbélyeges edények és a tatárjárásig készítik őket (DZEMBASZ 1999. 279.). Később általánosságban már a nyugatról behozott gyorskorongot vagy más néven az orsós korongot használták (CSUPOR–CSUPORNÉ 1998. 26.).

Az oldaltöredékek közül a legtöbb – mint általában az Árpád-kori lelőhelyeken – fazékhoz tartozik. Zömük kézi korongon készített edény töredéke. A legjellegzetesebb díszítést az edény falán körbefutó vékonyabb-vastagabb párhuzamos vonalak jelentik. Ezek a vonalak lehetnek ritkábbak (III. tábla 2–3., 6.) vagy sűrűbbek (III. tábla 5.). Ugyanakkor találtak az objektumban egy olyan töredéket is, amelyiket az általánosan legkorábban a XI. század második felére keltezett (MESTERHÁZY

² Az adatokat a googlearth nevű ingyenes térképnéző program adattárából vettem (www.googleearth.com).

³ A dokumentáció a Trákológiai Intézet tulajdonában van Bukarestben. Ezúton szeretném köszönetemet kifejezni Németi Jánosnak a szóbeli adatokért és az anyag közlésének lehetőségéért.

⁴ A korongolt edények közül ugyanis csak ezen a típuson lehet fenékbélyeg.

1983. 154.) „fogaskerék” vagy más néven sarkantyúminta díszít (III. tábla 4.). Hasonló díszítésű kerámiatöredékek kerültek ki a rétegből is (IV. tábla 2–3.). Az objektumból mindössze egyetlen fémtárgy került elő, amelyet nagyon rossz állapota ellenére fogóként lehet meghatározni (IV. tábla 1.).

Kiemelek egy nagyon érdekes kerámiatöredéket. Ez fekete-szürke, viszonylag jól iszapolt, finom kavicszal és homokkal soványított. Rajta nagyon érdekes besimítás látható (III. tábla 1.). Érdekessége, hogy a még feldolgozás alatt álló Ákos–Veres réti anyagban található ilyen típusú lelet.

A korainak számító, de egyes vidékeken tovább élő, hullámvonaldíszes edények (TAKÁCS 1993. 450.) és a tagolt peremű kerámia együttes megjelenése, valamint a fogaskerék díszes edény-töredékek a régészeti anyagot a XI. század végére, de nem későbbre, mint a XII. század közepére keltezik.

Összevetve az írásos adatokat, valamint a régészeti leleteket, elmondhatjuk, hogy egy kisebb nemzeti földváról van szó, amely a XI. század végén, de a XII. század közepénél nem később épülhetett, és fontos védelmi szerepet tölthetett be a tatárjárásig. Talán része volt a Szabolcs várától kiinduló, Bihar váráig tartó, láp menti gyepűrendszernek, hasonlóan a közeli Sárvárhoz (MAGYAR 1984. 147.).

Irodalom

BADER 1978.

Tiberiu Bader: Epoca bronzului în Nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și tracică. [Die Bronzezeit in Nordwestsiebenbürgen.] Editura a tiințifică și Enciclopedică, București. 1978.

CSUPOR–CSUPORNÉ 1998.

Csupor István – Csuporné Angyal Zsuzsa: Fazekaskönyv. Az agyag útja az előkészítéstől a kész edényig. Mezőgazda Kiadó, Budapest 1998.

DZEMBASZ 1999.

Olexandr Dzembasz: Előzetes jelentés a nevickei vár feltárásáról. [Vorbericht über die Freilegung der Burg von Nevicke.] *NyJAMÉ* XLI. 1999. 267–312.

ÉBLE–PETKÓ 1911.

Éble Gábor – Petkó Béla: A nagykarolyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története. (Gróf Károlyi László megrendelésére.) Budapest 1911.

FÜGEDI 1991.

Fügedi Erik: A szerzetesrendek a középkori Magyarországon. In: A Katolikus Egyház Magyarországon. Szerk. Somorjai Ádám – Zombori István. Szent István Társulat, Budapest 1991. 37–49.

KARÁCSONYI 1925.

Karácsonyi János: A magyar nemzet honalapítása 896–997. Szt. László Nyomda, Nagyvárad 1925.

KÁROLYI 1728.

Károlyi Sándor: Provincia Dei. In: Tempfli Imre: Kaplony. Adalékok egy honfoglaláskori település történetéhez. Szatmári Füzetek. Szerk. Csirák Csaba. Szatmárnémeti 1996. 107–121.

LICHTENSTEIN–RÓZSA 2007.

Lichtenstein László – Rózsa Zoltán: Bronzkori csalafintaságok a középkori Kaszaper területén. *MűkuCsom* A Móra Ferenc Múzeumban 2007. december 3–5-ig tartott tudományos ülészen elhangzott előadások. 2007. 43–65.

MADARAS 1997.

Madaras László: Törzsek, nemzetségek az Alföldön. In: Honfoglalás és Árpád-kor. A Verecke híres útján tudományos konferencia anyagai. Szerk. Makkay János – Kobály József. Clio, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár 1997. 104–124.

MAGYAR 1984.

Magyar Kálmán: Nagyecsed–Sárvár a nemzetségi központ kutatása (1975–1977). [Forschung des Adelszentrums von Nagyecsed–Sárvár (1975–1977).] *ComArchHung* 1984. 147–186.

MAKSAI 1940.

Maksai Ferenc: A középkori Szatmár megye. Stephaneum nyomda, Budapest 1940.

MESTERHÁZY 1983.

Mesterházy Károly: Településásatás Veresegyház–Ivacson. [Siedlungsausgrabung in Veresegyház–Ivacs.] *ComArchHung* 1983. 133–162.

NÉMETI 1999.

Németi János: Repetoriul arheologic al zonei Careiului. [The archaeological Survey of Carei Region. Nagykároly vidékének régészeti repertóriumai.] *Bibliotheca Thracologica XXVIII*. Bucureşti 1999.

ORDENTLICH 1971.

Ivan Ordentlich: Aria de raspandire a culturii Otomani de pe teritoriul Romaniei. *Marmatia* I. 1971. 22–35.

RUSU 1960.

Mircea Rusu: Contribuții arheologice la istoricul cetății Biharea. [Contributions Archéologiques à l'histoire de la cite fortifiée de Biharea.] *AJIC* III. 1960. 7–22.

TAKÁCS 1993.

Takács Miklós: A kisalföldi Árpád-kori cserépbográcsok pontosabb időrendje. (Egy kísérlet a leletanyag rendszerezésére.) [Die Präzisierbare Chronologie der Árpádzeitlichen Tonkessel der kleinen Tiefebene. (Versuch einer Systemisierung des Fundmaterials.)] *HOMÉ* XXX–XXXI: 2. 1993. 447–485.

VENDE 1910(?).

Vende Aladár: Szatmár vármegye őskora. In: Szatmár vármegye. Szerk. Borovszky Samu. MVV Budapest é.n. 402–411.

ROMÁT Sándor

e-mail: s_romat@yahoo.com

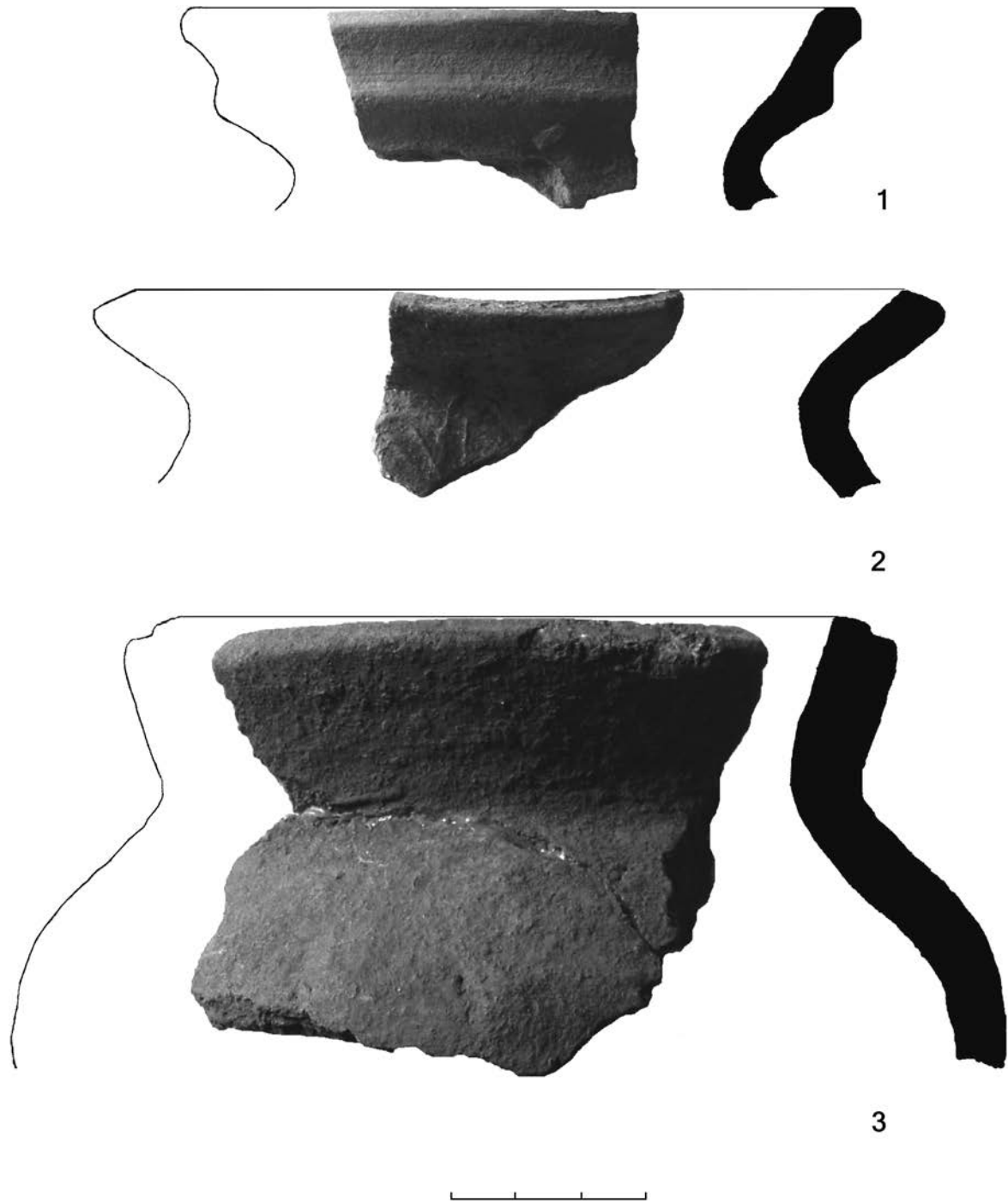
Căpleni–Királyföldek

Data on a hillfort

In this article I am dealing with a hillfort, that was forgotten during the last two decades. There is a huge earth fortress northwest of Căpleni, near the field-road leading to Cămin. This fort was built at the place of an Early Bronze Age fortified tell that was enlarged in the Early Middle Ages. In 1989 the Thracological Institute continued here research in order to find out the age of the construction of the tell. During this excavation an Early Medieval pit was found. After the analyses of the archaeological material I compared it with historical evidence. All the facts show that this hillfort was constructed in the second half of 11th century, but not later than the mid-12th century. In all probability, it was a military centre of genus Kuplon/ Kaplony.

Sándor ROMÁT

e-mail: s_romat@yahoo.com

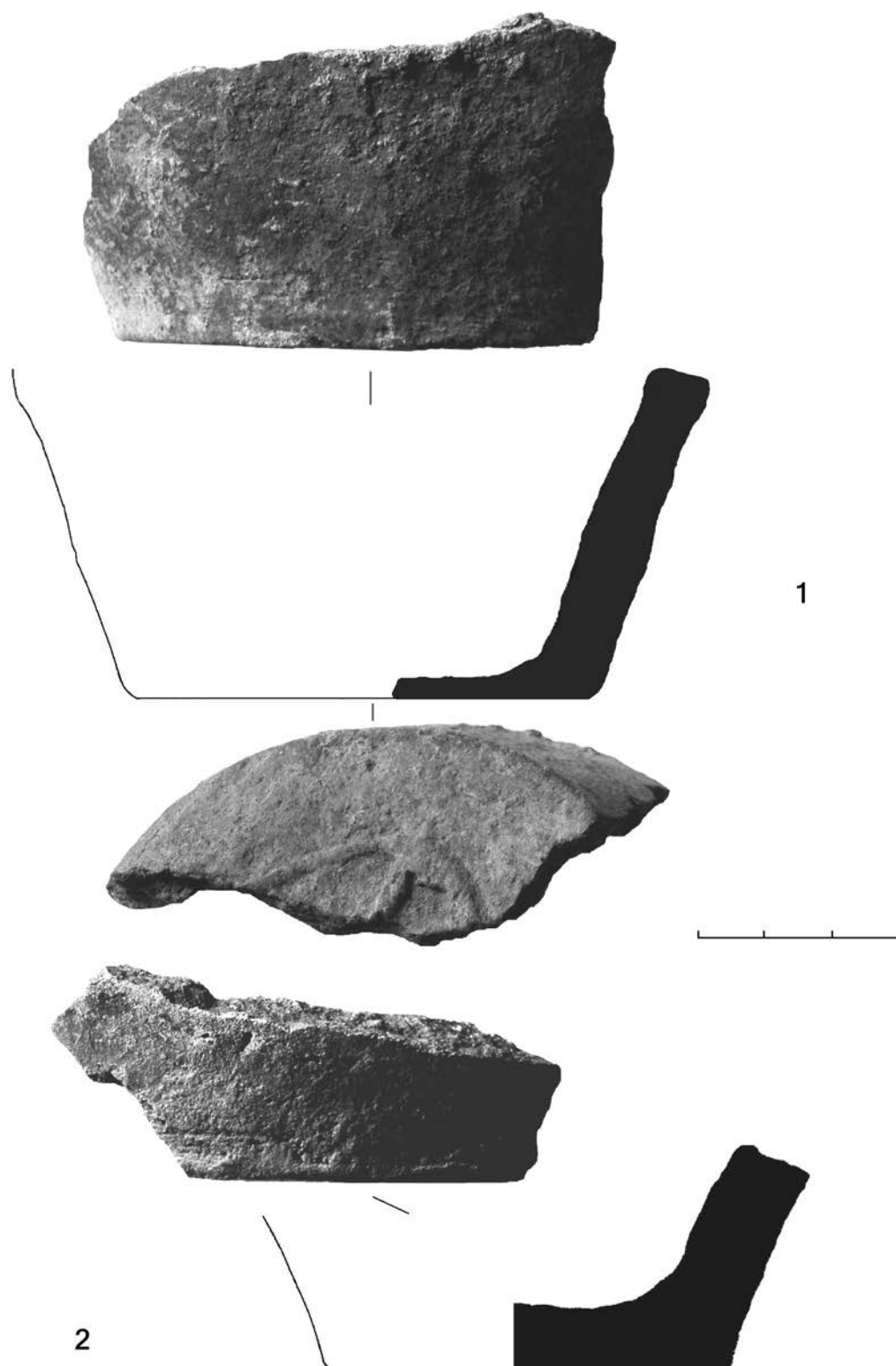
I. tábla

Kaplony–Királyföldek, peremek

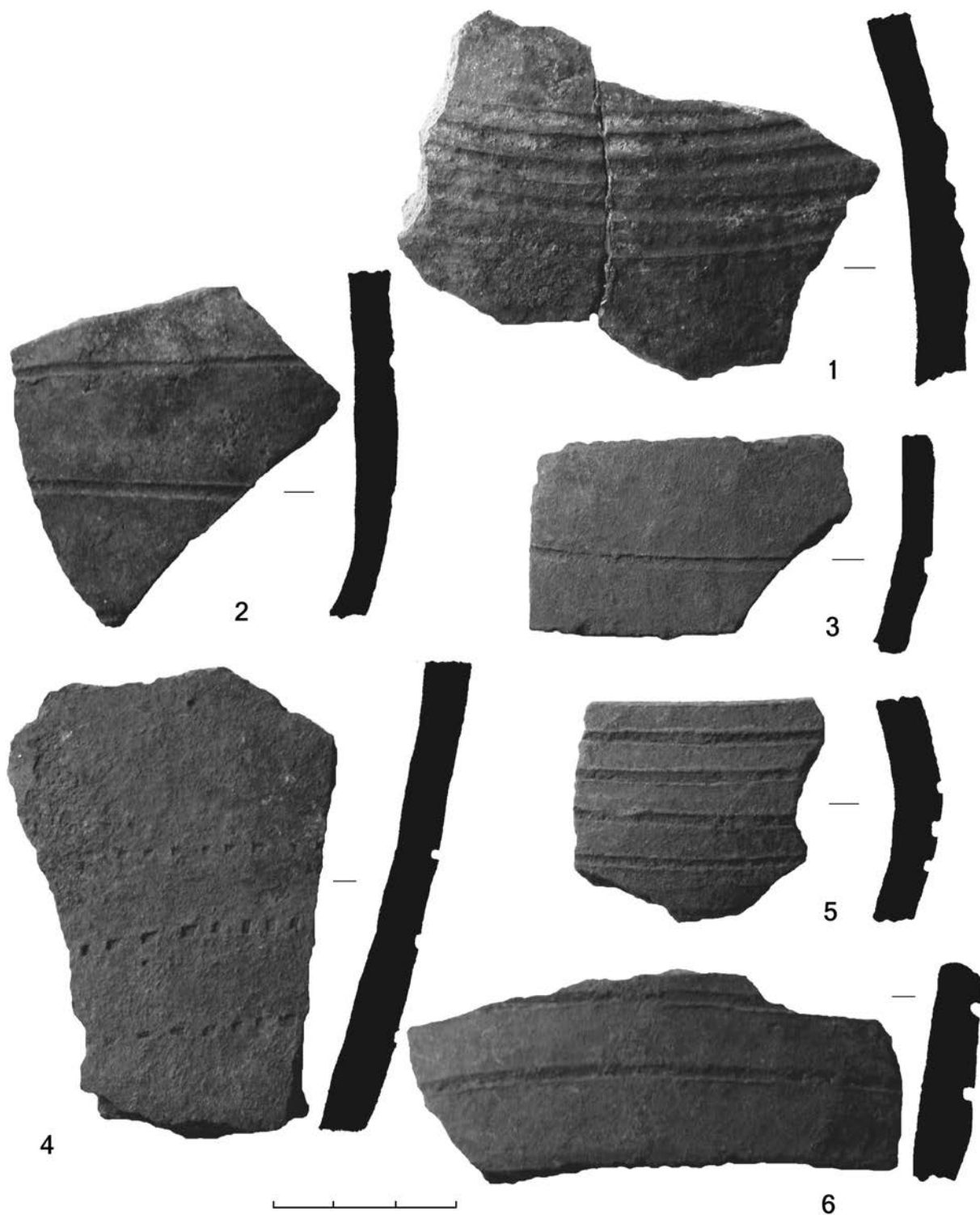
Tab. I

Căpleni–Királyföldek, rims of vessels

II. tábla
Kaplony–Királyföldek, aljtörédekek
Tab. II
Căpleni–Királyföldek, bottom fragments

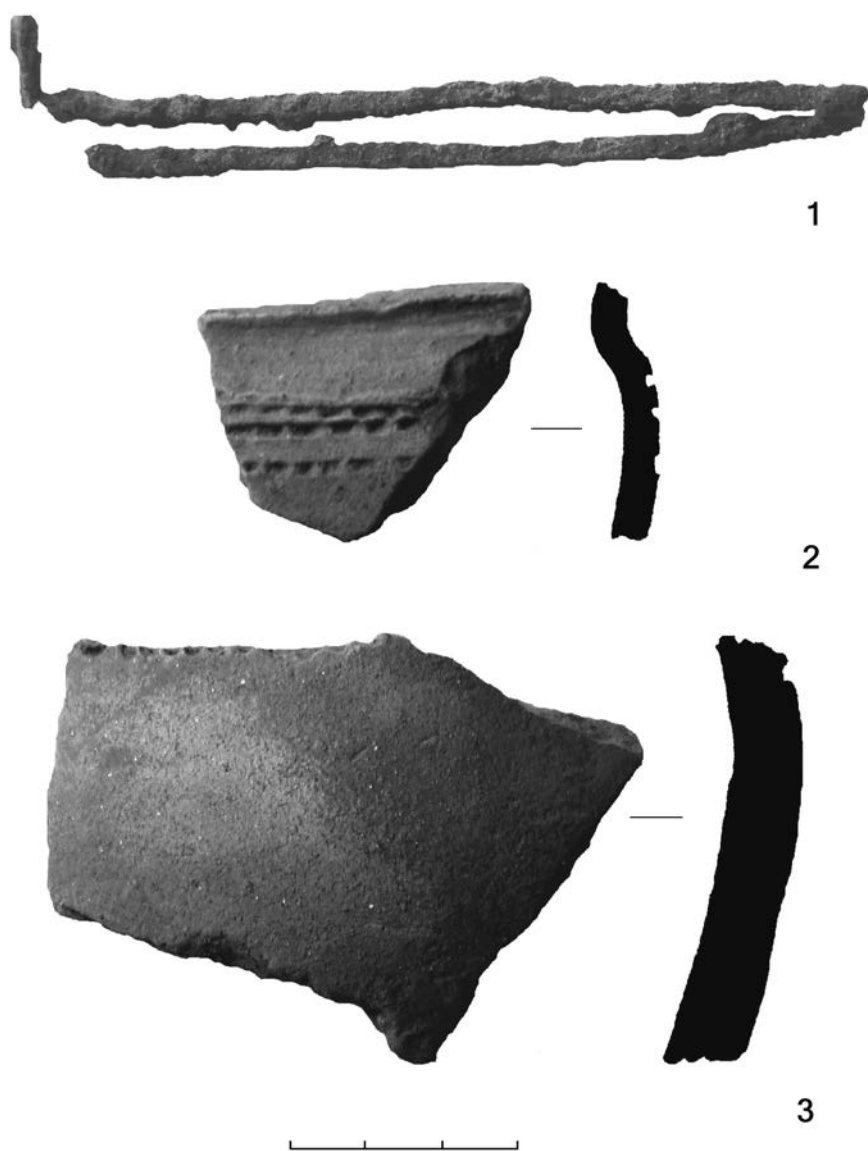

III. tábla

Kaplony–Királyföldek, 1: XI. század elejei(?) kerámiatöredék, 2–6: XI. század végi – XII. század elejei kerámiatöredékek

Tab. III

Căpleni–Királyföldek, 1: pottery fragments from the early(?)–11th century, 2–6: pottery fragments from the late-12th – early-12th cc.

IV. tábla

Kaplony–Királyföldek, 1: vasfogó(?), 2–3: kerámiatöredékek az Árpád-kori rétegből

Tab. IV

Căpleni–Királyföldek, 1: iron forceps(?), 2–3: pottery fragments from the Árpád Age layer

Megőrzött, megmaradt és újabb típusú ablakok Rápoltsági községben

Bóna Bernadett

A fejlődés, a folyamatos változás állandó. Kiragadhatunk bizonyos korszakokat, amelyekben a népi építészet szebb, egységesebb, könnyebben megragadható, de nem csak ezek a korszakok lesznek kultúránk részei, hanem azok is, amelyekben a megváltozott, az előzőhöz képest rendezetlenebb, esetlegesen nem az eddig megszokott esztétikusnak nevezett építészet jelenik meg. A fennálló falu házainak megjelenésétől egészen addig, amíg a lakóházak építéskor sem az alapanyagokat, sem a kivitelezési módokat tekintve nem volt nagyszámú választási lehetőség,¹ a házak stílusa viszonylag egységes volt az adott korszaknak, a társadalmi rétegeknek, a társadalmi hovatartozásnak megfelelően. Hagyományos építészetünk ebben az időszakban – gondolok itt a II. világháború, a „kockaházak” megjelenése előtti időszakra – magán őrizte a helyi sajátosságokat: legyen az a kézművesség vagy az esztétikum mint a kultúra része.² Ellenben körülbelül az elmúlt 60 évben „felgyorsult a világ” és a faluképet ma sok esetben színes kavalkád jellemzi. Az egységes kép felbomlása, megszűnése számtalan tényezőnek köszönhető, amelyek közül kiemelkedő a falusi lakosság számára is elérhető gyári termékek megjelenése. Ez utóbbi tényező nem csak az újonnan épített házak³ stílusát befolyásolta, hanem a fennmaradt régi lakóházak karbantartását, korszerűsítését, felújítását is.

Az ablakokra fókuszálva kétféle megközelítést alkalmazhatunk, és Magyarország egész területén számtalan kisebb települést megnevezhetünk, ahol vizsgálni lehet a hagyományos elemek jelenlétét. Közelíthetünk egyrészt a régi ablakok,⁴ másrészt azon régi házak szemszögéből, amelyek a vizsgált ablakok eredeti környezetét képezték.⁵ Tehát vizsgálhatjuk a régi ablakok jelen helyzetét, illetve a régi házak jelenlegi ablakait. A *régi ablakok* jelen helyzete háromféle lehet: eredeti helyen megőrzött (1.), megmaradt (2.), illetve újabb építésű lakóházakon helyet kapott (3.). A *régi lakóépületeket* vizsgálva három esetet különíthetünk el: vannak olyan lakóházak, amelyeken őrzik, karbantartják (4.), vannak, amelyeken meghagyták vagy megmaradtak a régi ablakok (5.), illetve akadnak, amelyeken újabbakra cserélték ki azokat (6). A két megközelítési mód eredményeit figyelembe véve

¹ A házépítésnél használt alapanyagok típusa és minősége a helyi természeti környezet adta lehetőségektől függött. A kivitelezés a helyi ízlés, az építető, és az építőmester – ez lehetett egyazon személy is – ízlésének és lehetőségeinek keveredésével jött létre.

² A továbbiakban a lakóház, házak, régi házak stb. megnevezés alatt a kockaházak előtt épült lakóházakat értem, tehát a II. világháború előtt, illetve az 1950-es évek előtt épült hosszanti alaprajzú házakat, amelyek nem gyári termékekből épültek, ipari építőelemekből készültek. (Elmaradottabb, elzártabb területen későbbre tehetőek az időpontok. A lakóházak pontos építési idejét nem tudjuk, így ennek hiányában csak következtetni tudunk és további kutatási célokat kitűzni.)

³ Gondolok itt a kockaházakra és az időben azt követő stílusokra.

⁴ A régi ablakok megfogalmazás alatt értem a kockaházak előtt épült, hosszú alaprajzú házak eredeti, asztalos által készített ablakait.

⁵ Azaz a kockaházak előtt épült, hosszú alaprajzú házakat.

hat altípusba különíthetjük el azokat az ablakokat, amelyek kapcsolódnak a falvak építészetének múltjához.⁶ Ezt a hat típust összegezve – mivel esetenként egyezők a típusok tulajdonságai – három főtypust alakíthatunk ki: „megőrzött” (I.), „megmaradt” (II.) és „újabb típusú” (III.) ablakok.

I. A „megőrzött ablakok” megnevezés alatt olyan ablakokat értek, amelyek vagy a fent meghatározott háztípusok építésével egy időben kerültek a helyükre, vagy – ha ki is cserélték őket – még az 1950-es évek előtt asztalosok készítették fából, és az adott házak lakói vagy alkalmi használoi karbantartják őket.⁷ Megőrizni azonban nem csak az eredeti helyén lehet ezeket az ablakokat, hanem újabb lakóházakba beépítve, így ezen kivételek is ebbe a csoportba sorolhatók (42. kép).

II. A megőrzött ablakok, illetve a „megmaradt ablakok” korban azonosak, azonos paraméterekkel rendelkeznek. A különbség az, hogy a megmaradt ablakokat vagy a szegénység, vagy az érdektelenség miatt nem tartják karban, megőrzésük nem tudatos, tehát az adott épületeken megmaradtak vagy esetleg kényszerből más épületekbe építették be őket. Ezek az épületek lehetnek még lakottak vagy már olyan lakatlan épületek, amelyeket sorsukra hagytak.

III. A harmadik típusba azon ablakok tartoznak, amelyek az említett lakóházakon találhatóak és az előző két csoportba nem illeszthetők be. „Új típusúak”, tehát pontosan az előző csoportok ablakai helyett kerültek a régi házakra, így szerkezetük, esztétikájuk sokszor nem a ház építési idejének megfelelő, mivel a korszerűsítések, a felújítások és az anyagi javak nyújtotta lehetőségek kiaknázása következtében kerültek jelenlegi (2007) helyükre.

Az ablakok mai helyzetének ez a hármassága azon alapvető fejlődési folyamatok része, amelyek befolyásolják kultúránk – jelen esetben a falvak építészetének – változásait, alakulását. A folyamat során ezek a keveredések eltűnnek és az itt megfogalmazott „múlt” jeleit szépen lassan a közelmúlt, a jelen fogja felváltani. Az említett háztípusokon a napjainkban megtalálható ablakok mikéntje, adott helyre kerülésének miérettje mutathatja a házak lakóinak vagyoni helyzetét, esztétikai érzékét vagy akár a divat befolyásoló hatását. A jelen – múltba visszamutató – kultúráját egy-egy esetben érdemes rögzítenünk, hogy figyelemmel kísérhessük a változásokat, a keveredéseket, míg azok jelei végleg el nem tűnnek.

Ilyen szemlélettel indultunk neki 2007-ben felmérni Szabolcs-Szatmár-Bereg megye szatmári tájegységének néhány kis lélekszámú települését.⁸ Az előkutatások során Darnó, Komlódtótfalu, Rápolc, Magosliget, Nemesborzova, Uszka települések valamennyi lakóházát szemügyre véve közülük 143-at választottunk ki és fotóztunk le.⁹ A felsorolt települések közül Rápolc magasan kiemelkedett 47 olyan lakóházával, amelyek a kockaházak megjelenése előtt épültek vagy ha későbbi építésűek, olyan régi nyílászárók vannak újra beépítve, amelyek nem gyári termékek.

Rápolc 47, a kitételeknek megfelelően kiválasztott épülete a település összes lakóházának számához mérten is sok. 1998-ban 74 lakást regisztráltak a településen (KASZA 1998. 796.), ezt követően a 2007-es kutatás során 44 régi lakóépületet írtunk össze.¹⁰ Ha épültek is újabb házak 1998 és 2007 között, a 74 lakásból az a 44,¹¹ amely régi, biztosan megvolt már 1998-ban, tehát több mint

---

⁶ Tehát kapcsolódnak a kockaházak előtti időszakhoz – vagyis a nem gyári, ipari termékek megjelenésének időszakához –, de ez nem csak a régi ablakokat jelenti, hanem a régi házakon megjelenő újabb ablakokat is.

⁷ Például ha nyaralóként funkcionál az épület.

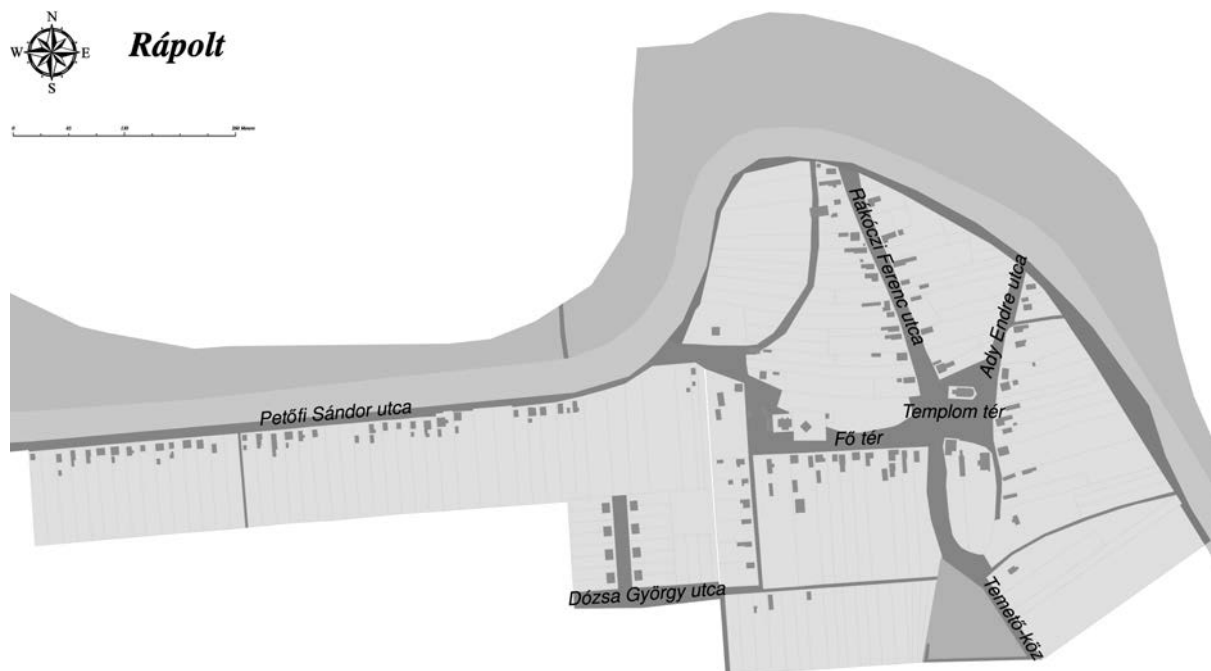
⁸ A felmérésben Rózsa Tamás volt segítségemre.

⁹ Darnón 17, Komlódtótfalun 20, Rápolton 47, Magosligeten 29, Nemesborzován 11, Uszkan 19 kiválasztott lakóházat fotóztunk le.

¹⁰ Az 1998 és 2007 közötti változás az épületek számát tekintve nem számottevő.

¹¹ 2007 nyarán 47 lakóépület képezte a kutatás tárgyát, amelyek közül 44 biztosan a kockaházak megjelenése előtt épült, valamint további 3, amely alaprajza, megjelenése alapján későbbi építésű.

50%-a a lakóépületeknek régi építésű. A kiválasztott épületeket térképen összegezve nem lehet azt állítani, hogy ezen régi házak egy-egy falurészre korlátozódnak, hiszen a falu majdnem minden utcáján van legalább egy régebbi épület is.¹² Kivételt képez a Temetőköz, amelyen alig vannak lakóházak, illetve a páros házszámú Dózsa György utca.¹³

A kutatás tárgya Rápolc község régi ablakai és jelen helyzetük, illetve régi házainak jelenlegi ablakai, tehát a „megőrzött”, „megmaradt” és az „újabb típusú” ablakok. Ezen szempontok alapján Rápolc község kiválasztott 47 lakóházának hozzávetőleg 160 ablaka alkotja a vizsgálat tárgyát.

Célom az, hogy Rápolc régi ablakait, illetve a régi házakon megjelenő újabb ablakokat típus szerint csoportosítva mutassam be;¹⁴ továbbá, hogy az egyes típusok gyakoriságáról szóljak emellett, hogy az adott ablakokat megőrizték, megmaradtak csupán vagy újabbakra cserélték ki azokat. Mivel az ablakok is olyan részei a népi építészetnek, amelyek szerkezetéről lehet, kell is külön szólni, de emellett elengedhetetlen, hogy eredeti környezetükben lássuk, vizsgáljuk őket, ezért fontos a függelékben a vizsgálat tárgyát képező épületek leírása. Ezen leírások az előkutatás során szerzett tapasztalatokat, az ekkor készített fotókat vizsgálva általános képet mutatnak Rápolc község népi építészetének azon szegmenséről, amely szorosan kapcsolódik a felsorolt kategóriába tartozó ablakokhoz.¹⁵

A népi építészetet tekintve az ablakokkal kapcsolatosan főként a ház utcára, udvarra néző homlokzatát kell megfigyelni, ritkább esetekben a ház többi falán is találhatunk ablakokat,

¹² A Petőfi Sándor utcán 25, a Dózsa György utcán 6, az Ady Endre utcán 3, a Rákóczi Ferenc utcán 8, A Fő téren 5 régi lakóházat találtunk.

¹³ Érdekes módon a páros és a páratlan házszámú házak külön utcán vannak, de mindkét utcának Dózsa György utca a neve.

¹⁴ A címben megjelölt „megőrzött, megmaradt, újabb típusú” ablakok jellemzői fontosak az ablakok jelen helyzetének konstatálásához, de nem alkalmasak az ablakok konkrét csoportosításához, ezért választottam a szerkezeti csoportosítást.

¹⁵ Ezen adatok mások segítségére is lehetnek, ha Rápolc községgel, a szatmári területtel vagy a népi építészet témájával kívánnak foglalkozni.

ilyenkor ezek ugyancsak a kutatás részét képezik. Azokban az esetekben, ha a ház összeépült a gazdasági épületekkel, gazdasági célt szolgáló helyiségekkel, akkor csak a lakhelyként funkcionáló épületrészeket és azok ablakait vizsgáljuk.¹⁶ Fontos tény, hogy a kutatás előkutatás, így a későbbiekben megjelenő megválaszolatlan kérdések, az esetleges adatok hiánya természetesen további vizsgálatokat igényel.¹⁷

Összegezve tehát 2007 nyarán a kutatás kritériumainak megfelelően a következő ablaktípusokat lehetett látni Rápolyt községben.

*Egyszárnyúak:*¹⁸

- I. Egyszárnyú, kétszemes. Helyzete fekvő, tehát a szárnyat osztó lécz függőlegesen osztja két egyenlő részre az üveget. Befelé nyílik.
– „megmaradt” – Függelék 46.
- II. Egyszárnyú, háromszemes, keskeny, magas ablak. Szárnyát osztólécek osztják három egyenlő részre. Kifelé nyílik. Általában az ajtó mellé építik be.
– „megörzött” – Függelék 34.

Kétszárnyúak:

- III. Kétszárnyú, a szárnyak osztatlanok, mindegyiknek vízvetője van, és befelé nyílik. Egyik szárnyán ütközőlécz van.¹⁹
– „megörzött” – Függelék 20.
- IV. Kétszárnyú, a szárnyakat az osztólécz két egyenlő részre osztja, kifelé nyílnak és feltehetőleg belső tokosztóhoz záródnak, amely kívülről nem látható.
– „megörzött” – Függelék 20.
- V. Kétszárnyú, szárnyanként kétszemes, ahol a szárnyakat egyenlő részre osztja a vízszintes osztólécz. Befelé nyíló, tokosztója keresztfa.²⁰
– „megmaradt” – Függelék 1. (1. kép)
- VI. Tokja alapján egykor dupla ablak lehetett, mivel a külső oldalon ott maradtak a pántok. Jelenleg szimpla, a belső szárnyak megvannak. Az ablak kétszárnyú. A szárnyakat egy-egy vízszintes osztólécz osztja két egyenlő részre. A szárnyak befelé nyílnak és tokosztóhoz záródnak.
– „megörzött” – Függelék 20.
- VII. Kétszárnyú, szárnyanként két-két szemmel. A vízszintes osztólécek a szárnyakat a szárnyak függőleges hosszának felülről az 1/3-ánál osztják ketté. A szárnyak kifelé nyílnak, az egyikhez ütközőlécz van erősítve. A tokon díszlécz futhat körbe.
– „megmaradt” – Függelék 3.
– „megörzött” – Függelék 4., 12. (4. kép)
- VIII. Kétszárnyú, szárnyanként kétszemes, a vízszintes osztólécek 1/3–2/3 arányban osztják a szárnyakat. Befelé nyílik. A szárnyak a tokosztóhoz záródnak.
– „megörzött” – Függelék 24. (19. kép)

---

¹⁶ Kivételt képeznek itt a kamrák, amelyek ha közvetlenül, első ütemben épültek a lakóhelyiségek mellé, akkor a kutatás részét képezik.

¹⁷ Ilyen kérdéses adat például, hogy az ablakok szimplák vagy duplák, milyenek belülről, milyen záraik vannak stb.

¹⁸ A szárnyak száma a kívülről látható, egy síkban elhelyezkedő szárnyakat jelöli.

¹⁹ Ütközőlécz = szárnyra erősített lécz, amely két szárny záródását teszi lehetővé.

²⁰ Keresztfa = függőleges tokosztó.

- IX. Kétszárnyú, szárnyanként kétszemes. A vízszintes osztóléc a szárnyakat függőlegesen 2/5–3/5 arányban osztja. A szárnyak kifelé nyílnak, a tokot középen függőlegesen keresztfa osztja ketté.
– „megmaradt” – Függelék 11. (10. kép)
- X. Kétszárnyú, szárnyanként három-három szemmel, tehát két-két vízszintes osztóléc osztja egyenlő részre a szárnyakat. A szárnyak kifelé nyílnak, az egyik szárnynak ütközőléce van, amely lehet díszített is. A tokon díszléc futhat körbe.
– „megőrzött” – Függelék 2., 36., 37. (31. kép)
– „megmaradt” – Függelék 18. (17. kép)
- XI. Kétszárnyú, szárnyanként három-három szemmel. A szárnyakat vízszintes osztólécek osztják három egyenlő részre. A szárnyak kifelé nyílnak, keresztfához záródnak.
– „megmaradt” – Függelék 34. (28. kép)
- XII. Kétszárnyú, szárnyanként háromszemes. A vízszintes osztólécek a szárnyak magasságát osztják három részre. A szárnyak befelé nyílnak. A tokot középen keresztfa osztja ketté.
– „megmaradt” – Függelék 11. (11. kép)
– „megőrzött” – Függelék 16.
- XIII. Kétszárnyú. Szárnyait teljesen szimmetrikusan négy részre osztja három osztóléc. A három osztóléc közül a vízszintes a szárnyat teljes szélességében felezi, míg a másik két azonos hosszú osztóléc függőleges, az egyik a vízszintes osztóléc feletti területet, a másik az alatta lévő területet osztja ketté. A szárnyak kifelé nyílnak, a tokot egy keresztfa osztja ketté.
– „megőrzött” – Függelék 45. (39. kép)
- XIV. Keskeny, kétszárnyú, az osztatlan szárnyak egymás felett helyezkednek el, a felső szárny magassága az alsó magasságának az egyharmada. A két szárny között a vállazón lehet díszítés.²¹ A szárnyak kifelé nyílnak. A tokon díszléc futhat körbe. Általában ajtó mellé építik be.
– „megőrzött” – Függelék 2., 38. (34. kép)
- XV. Keskeny, kétszárnyú, az osztatlan szárnyak egymás felett helyezkednek el, a felső szárny magassága az alsó magasságának az egyharmada. A két szárny között a vállazón lehet díszítés. A szárnyak befelé nyílnak, mindegyiknek van vízvetője. A tokon díszléc futhat körbe. Általában ajtó mellé építik be.
– „megőrzött” – Függelék 33., 37. (26. kép)
– „megmaradt” – Függelék 39. (36. kép)
- XVI. Keskeny, kétszárnyú, a szárnyak egymás felett helyezkednek el, a felső szárny magassága az alsó magasságának az egyharmada. A felső osztatlan, az alsót alulról kb. 1/5 résznél osztóléc osztja ketté, s mindkét szárnynak van vízvetője. A két szárnyat vállazó választja el, amely díszített. A szárnyak befelé nyílnak. A tokon díszléc fut körbe. Általában ajtó mellé építik be.
– „megmaradt” – Függelék 9., 19. (8. kép)

---

²¹ Vállazó = vízszintes tokosztó.

Háromszárnyúak:

- XVII. Háromszárnyú, szárnyanként kétszemes. A két szélső szárny vízszintes osztólécei a szárnyakat felülről az ablakok függőleges hosszának 1/3-ánál osztják, míg a középső szárny osztóléce ezeknél valamivel feljebb került. A szárnyak befelé nyílnak, minden szárny alján vízvetők vannak. A tokot két keresztfa osztja. A tokon díszléc fut körbe.
– „megörzött” – Függelék 2. (2. kép)
- XVIII. T osztású, három szárnya osztatlan, kifelé nyílik. Vállazója 1/3–2/3 arányban osztja a tokot. Az alsó szárnyak egyikén ütközőléc van. A vállazó is, az ütközőléc is lehet díszített. A tokon futhat körbe díszléc.
– „megörzött” – Függelék 17., 35., 47. (16., 29., 43. kép)
– „megmaradt” – Függelék 23., 44.
- XIX. T osztású ablak, három befelé nyíló szárnyal. A két alsó és a felső szárny is osztatlan. Mindhárom szárnynak vízvetője van. A vállazó 1/3–2/3 arányban osztja a tokot, az alsó szárnyak egyikén ütközőléc van. A vállazó és az ütközőléc lehet díszített.
– „megmaradt” – Függelék 7(?), 10., 44. (9., 37. kép)
– „megörzött” – Függelék 12., 17., 21., 26., 30., 31. (12., 15., 22. kép)
- XX. T osztású ablak, így három szárnya van. A két alsó szárny osztása azonos, mindkettő három szemű, osztólécei az ablak alsó 1/5-ében vízszintesen, majd az alsó részt középen függőlegesen osztják. Az alsó szárnyak egyikére díszített ütközőléc van erősítve. A felső, fekvő szárny három egyenlő részre van osztva két függőleges osztóléccel. Mindhárom szárnyak van vízvetője és befelé nyílnak, a felső szárny kívülről tekintve jobbról nyílik oldalra. A vállazón díszléc van.
– „megmaradt” – Függelék 3. (3. kép)

Négyszárnyúak:

- XXI. Négyszárnyú, alul két nagyobb, felül két kisebb szárnyal, arányuk szerint a felsők 1/3, míg az alsók 2/3 részűek. A szárnyak osztatlanok, kifelé nyílnak. A tokot tehát 1/3–2/3 arányban vízszintesen vállazó osztja meg, a felső szárnyaknál keresztfa van, míg az alsó szárnyak egyikén ütközőléc. A vállazó, az ütközőléc és a keresztfa lehet díszített. A tokokon díszléc futhat körbe.
– „megörzött” – Függelék 5., 36.. (5., 30.. kép)
– „megmaradt” – Függelék 19.
- XXII. Négyszárnyú, alul két nagyobb, felül két kisebb szárnyal, arányuk szerint a felsők 1/3, míg az alsók 2/3 részűek. A szárnyak osztatlanok, kifelé nyílnak. A tokot tehát 1/3–2/3 arányban vízszintesen vállazó osztja meg. A felső két szárny egyikének, illetve az alsó két szárny közül az egyiknek ütközőléc van, amely lehet díszített. A tokokon díszléc futhat körbe.
– „megörzött” – Függelék 38. (33. kép)
- XXIII. Négyszárnyú, alul két nagyobb, felül két kisebb szárnyal, arányuk szerint a felsők 1/3, míg az alsók 2/3 részűek. A szárnyak osztatlanok, befelé nyílnak, lehet vízvetőjük. A tokot tehát 1/3–2/3 arányban vállazó osztja ketté. A felső szárnyaknál keresztfa van, míg az alsó szárnyak egyikén ütközőléc. A vállazó, az ütközőléc és a keresztfa lehet díszített. A tokokon díszléc futhat körbe.
– „megmaradt” – Függelék 7(?), 39. (35. kép)
– „megörzött” – Függelék 28., 33., 37. (20., 25., 32. kép)

- XXIV. Négyszárnyú. A két nagyobb alsó, és a két kisebb felső szárnyat a vállazó választja el 1/3–2/3 arányban. A vállazó díszített. A felső szárnyak osztatlanok, az alsókat alulról kb. 1/5 részénél osztóléc osztja ketté. Mindegyiken vízvető van, befelé nyílnak. A felső részt keresztfa osztja ketté, az alsó szárnyak egyikén díszített ütközőléc van.
– „megmaradt” – Függelék 9. (7. kép)
- XXV. Négyszárnyú. A vállazó 1/3–2/3 arányban osztja a tokot. A felső, két kisebb szárny osztatlan, a vállazó feletti keresztfához záródnak. A két alsó szárny két-kétszemes, az osztólécek két egyenlő részre osztják a szárnyakat. Az alsó szárnyak egyikének ütközőléce van. A szárnyak kifelé nyílnak. A vállazó, a keresztfa és az ütközőléc lehet díszített. A tokon díszléc futhat körbe.
– „megmaradt” – Függelék 27., 34. (27. kép)
– „megőrzött” – Függelék 45. (38. kép)
- XXVI. Négyszárnyú. A vállazó 1/3–2/3 arányban osztja az ablak tokját. A felső két kisebb szárny osztatlan, míg az alsó kettőt egyenlő két részre osztja egy-egy vízszintes osztóléc. A szárnyak kifelé nyílnak, feltehetőleg keresztfához záródnak.
– „megmaradt” – Függelék 46. (41. kép)
- XXVII. Négyszárnyú. Alsó két szárnya nagyobb, a felső kettő kisebb. A tokot a vállazó választja el 1/3–2/3 arányban. A felső részt keresztfa osztja ketté. A felső szárnyak két-két szemesek, amelyeket a függőleges osztóléc két egyenlő részre oszt. Az alsó szárnyak négyszemesek, alulról kb. az 1/5 részénél vízszintes osztóléc osztja, illetve az alsó, kisebb szemek két függőleges osztóléc osztja három részre. Az alsó szárnyakon vízvető van, illetve az alsó szárnyak egyikén díszített ütközőléc van. Valamennyi szárny befelé nyílik. A vállazó és a keresztfa lehet díszített.
– „megőrzött” – Függelék 42.

Hatszárnyúak:

- XXVIII. Hatszárnyú, hatszemes nagy ablak. A tokot 1/3–2/3 arányban vállazó osztja ketté. Az alsó három osztatlan szárny nagyobb, míg a felső három osztatlan szárny kisebb. A tok vállazó feletti részét, illetve a vállazó alatti részt is két-két keresztfa osztja három egyenlő részre. Mind a hat szárny befelé nyílik és van vízvetőjük. Az alsó keresztfák és a vállazó lehet díszített.
– „megmaradt” – Függelék 46. (40. kép)

Vakablak:

- XXIX. Befalazott, ablak méretű mélyedés olyan helyen, ahol régen ablak lehetett.
– Függelék 7., 27. (6. kép)

Rögzítettek:

- XXX. Egyszárnyú, négyszemes és feltehetőleg rögzített, tehát nem nyitható.
– „megmaradt” – Függelék 19.
- XXXI. Négyszemű, lécekből összeállított otthoni készítmény, amelynek nincsenek üvegszemek. A szemek helyét bepapírozták. Feltehetőleg nem nyitható.
– „megőrzött” – Függelék 24.

„Új típusúak”:

- XXXII. Egyszárnyú osztatlan ablak, befelé nyílik.
– Függelék 22., 23., 40. (18. kép)
- XXXIII. Egyszárnyú kisebb ablak. Háromszemes. Az osztólécek függőlegesen osztják három egyenlő részre az ablakot. Nyílási iránya ismeretlen.
– Függelék 14.
- XXXIV. Kétszárnyú, szárnyai osztatlanok, kifelé nyílnak, az egyik szárnyon ütközőléc van. A szárnyaknak van vízvetője.
– Függelék 41.
- XXXV. Kétszárnyú, szárnyai osztatlanok, befelé nyílnak, az egyik szárnyon ütközőléc van.
– Függelék 11., 13., 25., 29., 31.
- XXXVI. Háromszárnyú nagy ablak, két szárnya egymással szembe nyílik, a harmadik külön. Így egy keresztfája van, illetve a szembe nyíló szárnyak egyikének ütközőléce van. A szárnyak osztatlanok, befelé nyílnak, mindegyiknek vízvetője van.
– Függelék 14., 15., 16., 22.?, 23., 25., 29., 32., 40. (13., 14. kép)
- XXXVII. Sokszemes, négyzethálós rajzolatú ablakok.²²
– Függelék 21., 26., 27., 28., 29., 30., 32., 46. (21., 23., 24. kép)
- XXXVIII. Tok keresztfával, amelynek nincsenek szárnyai.
– Függelék 25., 31.

A régi ablaktípusok közül a leggyakoribb – 8–9 lakóházon jelenik meg – a T osztású, befelé nyíló ablaktípus (XIX. típus). Ezt követi 5 házon a kifelé nyíló T osztású típus (XVIII. típus). 4–5 ház esetében a négyszárnyú, befelé nyíló ablak (XXIII. típus) jelenik meg. Ezeket követi gyakorisága szerint a kétszárnyú, hatszemes, kifelé nyíló (X. típus) típus, amely 4 házon jelenik meg. 3–3 házon találhatóak a kétszárnyú, négyszemes, kifelé nyíló (VII. típus), az ajtó melletti, keskeny, kétszárnyú, befelé nyíló (XV. típus), a négyszárnyú, kifelé nyíló (XXI. típus), a négyszárnyú, hatszemes, kifelé nyíló (XXV. típus), illetve az egyszárnyú, osztatlan, befelé nyíló (XXXII. típus) típusok. Ezt követi 2–2 házon megjelenve a XII., XIV., XVI. és XXIX. típus. Az ablakok további 19 típusa csak egy-egy házon jelenik meg.²³

Természetesen csak azon ablakok elhelyezkedéséből rajzolódik ki valami, amelyekből a legtöbb található. Érdekes módon míg Rápolc nyugati felén a T osztású, befelé nyíló ablaktípus (XIX. típus), illetve a kifelé nyíló T osztású típus (XVIII. típus) nagyon gyakori, addig a keleti fekvésű utcákon ezek ritkábban fordulnak elő. Ezzel ellentétben a keleti oldalon a négyszárnyú, befelé nyíló ablak (XXIII. típus), illetve négyszárnyú, kifelé nyíló típus (XXI., XXII típus) a gyakoribb, és a nyugati utcákon ez a ritkább.²⁴ Mi lehet ennek a jelentősége? Az ablaktípusok kora, a keleti és nyugati utcák kialakulásának eltérő ideje? A „divat” hatása? Számos kérdés feltehető, de ezek megválaszolása a későbbi feladatok egyike.

---

²² Ezt a típusú ablakot itt nem elemzem.

²³ A ma még gyakoribb régi ablakok létezését természetesnek vesszük, azonban az itt felsorolt 18, csupán egy-egy házon megjelenő ablak létezése már nem sokáig biztosított, pontosan ezek érdekében született meg ez a munka.

²⁴ Itt jegyezném meg, hogy Rápolc keleti területe fekszik közelebb a Szamoshoz. – „*Rápolc eredetileg valószínűleg kétutcás falu volt, amelynek egy részét a régi templommal együtt a Szamos elhordta; a folyó szabályozása során további falurészeket kellett lebontani, így a település mai képe legnagyobb részét az újabb szabályozások eredménye. Korábban tipikus kismemesi falu volt. A településen soros elrendezésű szalagtelkek vannak. A régi részen előfordul, hogy a lakóház beljebb, a telek közepe táján épült.*” (KASZA 1998.)

A régi épületeken az újabb ablakok közül a leggyakoribb a háromszárnyú nagy ablak (XXXVI. típus), amely 9 épületen jelenik meg. A beépített tornácokon gyakoriak a háló rajzolatú ablakok (XXXVII. típus), amelyeket 8 esetben figyeltünk meg. Ezeket követik gyakoriságukat tekintve a kétszárnyú (XXXIV. és XXXV. típus), illetve az egyszárnyú ablakok (XXXII. és XXXIII. típus).

Ha a falu keleti és nyugati utcáinak különbségét vizsgáljuk, elmondhatjuk, hogy a háromszárnyú nagy ablak (XXXVI. típus), illetve az újabb, osztatlan, kétszárnyú típusok (XXXIV. és XXXV. típus) csak a nyugati területeken jelennek meg. Kivételt képez a beépített tornácokon gyakori háló rajzolatú ablak (XXXVII. típus), amely egyaránt megtalálható a település nyugati és keleti területein.

Míg az ablaktípusoknál felfedezhetünk falun belüli eloszlásokat, addig a tornácok típusainak elhelyezkedésében nincs rendszer, mint ahogyan a régi jellegzetességet viselő házak helyét sem lehet egy-egy helyre korlátozni. A régi – tehát a megőrzött vagy megmaradt – ablaktípusok az egész faluban megjelennek, az újabb ablaktípusok a régi házakon azonban a falu nyugati részén koncentrálnak.

A házak, ablakok településen belüli elhelyezkedése mellett említést kell tennem az egyes ablaktípusok keveredéséről egy-egy ház esetében. Egy házban a megőrzött, illetve a megmaradt régi ablakok sohasem keverednek. Az előforduló régi és újabb ablakok keveredése viszont lehetséges, de nem jellemző – e tekintetben szabályszerűséget nem tudtam felfedezni. Az újabb ablakok a régi lakóépületeken nem mindig elől jelennek meg, hiszen ha hátrafelé bővítették a házat vagy a tornácot építették be, akkor az újabb ablakok nem előre kerültek. Természetesen gyakori – nem ok nélkül, hiszen Rápolton is sok esetben megfigyelhető és látványos tény –, hogy a régi házak utca felőli homlokzatára egy újabb, háromszárnyú nagy ablak került, míg az udvar felőli homlokzaton maradtak a régebbi ablakok. Kevésbé látványos, amikor az udvari homlokzaton jelennek meg az újabb ablakok, példa mégis akad rá.

A 47 épület és a 160 ablak jelenlegi helyzetét tekintve a következő megállapításokat tehetjük. 6 épületre lehet azt mondani, hogy lakatlan, magára hagyott épület. A maradék 41 épület közül 10 olyan, amelyben laknak ugyan, de az épület, valamint nyílászáróinak állaga felújítás, karbantartás híján egyaránt leromlani látszik. A lakatlan és elhanyagolt épületekhez 55 „megmaradt” és 2 újabb típusú ablak tartozik. A fennmaradó 31 épület lakott, karbantartott vagy éppen felújítják. Ezen épületekhez 73 „megőrzött” és 26 újabb ablak tartozik. Összességében tehát 16 leromlani látzó épület 57 ablakáról, illetve 31 gondozott ház 99 ablakáról beszélhetünk. Az épületek és ablakaik száma arányos, kiemelkedő eltérés nincsen. A lakatlan, elhanyagolt és a lakott, gondozott épületek és ablakok arányának vannak előnyei és hátrányai. A lakatlan épületeket feltehetőleg ha nem az ember, akkor a természet tünteti el a föld színéről; a lakott, de nem karbantartott épületekkel hasonló a helyzet. A lakott, karbantartott épületek esetén a felújítások mutatnak nagy veszélyt az ablakokra, hiszen a megélhetési szükség mentén a téli hideg ellen a régi ablakok kerülnek minél hamarabb kicserélésre. A komfort mellett régen is, ma is fontos volt egy ház kinézete – ebbe beleértve ablakait –, így valamennyi társadalmi szinten státuszszimbólumnak tekinthető. Ezen tény a régi ablakok eltűnésének potenciális veszélyforrása.

A régi épületeket, nyílászárókat, ablakokat természetesen nem lehet fenntartani, megvédeni a modernizáció átalakító hatásaitól, a változásoktól – ha csak nem építenénk meg e korszak szabadtéri múzeumát –, így nem marad más hátra, mint e korszak jelenségeinek leírása, fotózása, dokumentálása.

Függelék

Az egyik legjelentősebb épületelem, amely a ház utcai, illetve udvari homlokzatát jellemezheti, befolyásolhatja: a tornác. A 47 lakóépületet legegyszerűbben tornácuk alapján lehet csoportosítani, így a házak leírását ezek alapján sorakoztatom fel. Lássuk tehát a 47 lakóépület külső megjelenését, tornácát, ablakainak szerkezetét és jelenlegi (2007-ben) állapotukat, tehát azt, hogy megőrizték, meghagyták, vagy lecserélték-e őket!²⁵

Ahol nincsenek tornácok...

1. Petőfi S. u. 69.

Az épület eredetileg nem lakóháznak, hanem nyári konyhának épült, mégis ide sorolom, mert valószínűleg lakhelyként funkcionált. Az utcafronti egy ablak mögött függöny látható. A ház utcai homlokzata egy ablakával szimmetrikus (HARKAI 1995.).²⁶ Az épület állapota romos, a vakolat hullik, így az avatatlan szem is látja a régi nyílászárókon, ablakokon, hogy a „megmaradt”, tehát gondozatlan ablakok csoportjába tartoznak (1. kép).

Az épület utca felőli ablaka szimpla, kétszárnyú, szárnyanként kétszemes, ahol a szárnyakat egyenlő részre osztja a vízszintes osztóléc. Befelé nyíló, tokosztója keresztfa. Alakja szerint: vízszintes hossza meghaladja függőleges hosszát, a fal síkjával nem színel, beljebb esik.²⁷ Eredetileg fehérre volt festve, a festék pereg.²⁸

2. Petőfi S. u. 27.

Valamikor lakóház lehetett, de az utca felőli homlokzatáról két ablakát már kivették, helyüket befalazták. Az átalakítás nyomai 2007-ben még láthatóak voltak. (Így a ház utca felőli homlokzata szimmetrikus, de szokatlan.) Az oromzatra került szellőzőket, illetve magát az oromzat háromszög alakját a fal síkjából enyhén kiugró vakolatsávval övezték. Az épületen három különböző ablak és egy ajtó maradt, amelyek közül a legnagyobb ablakot és az ajtót vasráccsal látták el. Feltételezhető, hogy az egykori lakóházat raktárrá vagy valamilyen elárúsító helyé alakították át. Ablakai a korszakot tekintve illenek az épülethez, mivel azonban szerkezetük, díszítésük nem egységes, feltételezhető, hogy nem mindegyik van az eredeti helyén. Az ablakok festése ugyan nem friss, de az épület gondozottságából látszik, hogy az ablakokat is karbantartják, tehát ezeket a „megőrizték” csoportjába sorolhatjuk.

A legnagyobb, háromszárnyú ablak előtt – mint láttuk – rács van. Szárnyanként kétszemes, a két szélső szárny vízszintes osztólécei a szárnyakat felülről, az ablakok függőleges hosszának 1/3-ánál osztják, míg a középső szárny osztóléce ezeknél valamivel feljebb került. A szárnyak befelé nyílnak, minden szárny alján vízvetők vannak. A tokot két keresztfa osztja. A fal síkjával színel a tok. A token díszléc fut körbe. Ezt az ablakot a gyári, nagy, háromszárnyú ablakok elődjének tekinthetjük. A tokot, a keresztfákat és a díszlécet sötétbarnára, a szárnyak kereteit fehérre festették (2. kép).

Az ajtó melletti keskeny, magas kétszárnyú ablak esetében a szárnyak egymás felett helyezkednek el, a felső szárny magassága az alsó magasságának az egyharmada. A két szárny között a vállazón díszléc van. A szárnyak kifelé nyílnak. A fal síkjával színel a tok. A token díszléc fut körbe. Ennek az ablaknak a szerkezete régebbi, mint az előző. Valószínűleg ez az eredeti helyén van, míg az előző egy később beépített darab. A tok és a vállazó sötétbarna, a szárnyak keretei, illetve a vállazóra erősített vízvető törtfehér (sárgás).

A harmadik ablak, amely a házon található, kétszárnyú, szárnyanként 3–3 szemmel, tehát 2–2 vízszintes osztóléc osztja egyenlő részre a szárnyakat. A szárnyak kifelé nyílnak, a díszített ütközőlécet kívülre erősítették. A fal síkjával színel a tok. A token díszléc fut körbe. Szerkezete az előző kettő egyikével sem egyezik:

---

²⁵ Ahogyan azt már említettem, ez a vizsgálat előkutatás, a feldolgozás során születnek feltételezések, adódnak kérdések, amelyek a további kutatások irányát és a folytatás szükségességét jelzik.

²⁶ Itt is, a későbbiekben is Harkai Imre felosztására utalok, amely szerint a házak homlokzatainak három csoportja van, mi szerint a szimmetria, a rend nélküli szimmetria, illetve az aszimmetria jellemzi őket.

²⁷ Színel = ha az ablak síkja és a fal síkja egy szintben van.

²⁸ Az épület oldalán is található egy ablak, amelyről pontos adatok nem állnak rendelkezésemre.

1. kép

Petőfi S. u. 69. (Függelék 1.)

Fig. 1

Petőfi S. Street 69 (Appendix 1)

2. kép

Petőfi S. u. 27. (Függelék 2.)

Fig. 2

Petőfi S. Street 27 (Appendix 2)

3. kép

Rákóczi F. u. 20. (Függelék 3.)

Fig. 3

Rákóczi F. Street 20 (Appendix 3)

4. kép

Petőfi S. u. 63. (Függelék 4.)

Fig. 4

Petőfi S. Street 63 (Appendix 4)

ez a harmadik típusú ablak a házon. A tokot és az ütközőt sötétbarnára festették, míg a szárnyak keretét fehérre. A festék repedezik.

3. Rákóczi u 20.

Lakóház. Oromzata zöldre festett rozsdás lemez. Utca felőli homlokzata egy ablakával szimmetrikus. Az udvari homlokzaton is egy ablak van. Ablakairól az bizonyos, hogy „megmaradtak”, de különösebb gondozásban nincs részük: az üvegtábla helyettesítését nejlonnal, a szúnyogháló egyszerű alkalmazásával egyetemben természetesen nem tekintem állagmegóvásnak.

Az utca felőli homlokzat ablaka T osztású, így három szárnya van. A két alsó szárny osztása azonos, mindkettő három szemű, osztólécei az ablak alsó részét 1/5-ében vízszintesen, majd az alsó részt középen függőlegesen osztják. Az alsó szárnyak egyikére díszített ütközőléc van erősítve. A felső, fekvő szárnyat három egyenlő részre osztották két függőleges osztóléccel. Mindhárom szárnyak van vízvetője és befelé nyílik, a felső szárny kívülről tekintve jobbról nyílik oldalra. A vállazón díszléc van. A fal síkjával nem színel a tok. Fehérre festették. Kívülről tekintve a balszárny két szemét nejlonzacsó helyettesíti (3. kép).

Az udvar felőli homlokzat ablaka egyszerűbb szerkezetű: kétszárnyú, szárnyanként két-két szemmel. Az osztólécek a szárnyakat a szárnyak függőleges hosszának felső 1/3-ánál osztják ketté. A szárnyak kifelé nyílnak, az egyikén ütközőléc van. A fal síkjával nem színel a tok, külső, fából készített párkánya van. Fehérre festették. Mindkét szárny alsó szemére szúnyoghálót erősítettek, amiből arra következtethetünk, hogy nincsen bennük ablaküveg.

Oldaltornácós házak

A következő és egyben a legnagyobb csoportot az a 28 ház alkotja, amelyeknek oldaltornáca van. Ezt a csoportot különböző szempontok alapján több részre oszthatjuk. A 28 ház közül 20 olyan, ahol a tornác a ház vonalával párhuzamosan fut, illetve 8, ahol a párhuzamos tornác kiegészül kódisállással vagy egyéb más bővítménnyel. Azon 20 épület is további csoportokra osztható, amelyek párhuzamos tornácúak: közülük 8 esetben a tornácnak nincs lezárása az utca felől ablakkal, illetve nincs beépítve. A 20 közül 6 ház tornácát az utca felől ablakkal zárták le. A fennmaradó 6 épület tornácát az idők folyamán teljesen beépítették.

Se lezáró ablak, se beépítés...

4. Petőfi S. u. 63.

Takarosan rendbe tett kis épület. Az utcafrontot sárgára színezték, lábazati része világoskék. Az udvar felőli fal lábazata szintén világoskék, míg maga a fal halványkék.²⁹ A tornác faragott faoszlopos. Három azonos típusú ablak van: az utcafrontra kettő néz, míg az udvarra egy. Az utcafront a rend nélküli szimmetria jellemű házak csoportjába tartozik, az ablakokat szimmetrikusan helyezték el, de a tornác ezt a rendet megbontja. Az ablakokat is karbantartják: a „megörzött” ablakok csoportjába sorolhatók.

Feltehetőleg mindhárom ablak dupla, tehát két-két szárnyuk van. Egy szárny kétszemű, az osztóléc vízszintes, felülről 1/3 részénél osztja ketté a szárny függőleges hosszát. Külső szárnyai kifelé nyílnak, az egyik szárnyhoz ütközőléceket erősítettek. Az elülső kettő a fallal nem színel, beljebb esik. Egy, a falból kinyúló betonpárkány fut végig mindkettő alatt, tehát nem törik meg a két ablak között, hanem egyiktől a másikig fut (4. kép).

Az udvari homlokzat ablaka színel a fallal, tokján díszléc fut körbe.

Mindhárom ablak külső szárnyait barnára festették. (A belső szárnyak fehérek.)

5. Rákóczi u. 26.

Szépen karbantartott lakóház. Deszkaoromzatos, törtfehérre színezett, lábazata sötétszürke. Fa tornácoszlopai kör keresztmetszetűek. Az utcára egy ablaka néz, amelyik a homlokzaton szimmetrikus elrendezésű, de a tornác miatt a rend nélküli szimmetria csoportjába sorolhatjuk. Az udvarra is egy ablaka néz. Két azonos típusú ablaka karbantartott, eredetinek tűnnek, „megörzöttek”.

---

²⁹ A színek használatának okaira még nincs válaszom, ez majd a további kutatások része lesz, hiszen fontos lehet annak a kérdésnek a megválaszolása az ablakok terén, hogy ki újította fel, tette rendbe az épületet.

5. kép

Rákóczi F. u. 26. (Függelék 5.)

Fig. 5

Rákóczi F. Street 26 (Appendix 5)

6. kép

Ady E. u. 30. (Függelék 7.)

Fig. 6

Ady E. Street 30 (Appendix 7)

7. kép

Rákóczi F. u. 12. (Függelék 9.)

Fig. 7

Rákóczi F. Street 12 (Appendix 9)

8. kép

Rákóczi F. u. 12. (Függelék 9.)

Fig. 8

Rákóczi F. Street 12 (Appendix 9)

Négyszárnyú ablakok, alul két nagyobb, felül két kisebb szárnyal, a felsők 1/3, míg az alsók 2/3 részeik. A szárnyak osztatlanok, kifelé nyílnak. A tokot 1/3–2/3 arányban vállazó osztja vízszintesen, a felső szárnyaknál keresztfa van, míg az alsó szárnyak egyikén ütközőléc. A tokokon díszléc fut körbe. A ablakok a fallal színelnek, zöldre festettek (5. kép).

6. Ady E. u. 28.

Lakatlan, magára hagyott épület. Elöl egy ablaka van, amely az utcai homlokzatot aszimmetrikussá teszi. Oromzata deszkázott, fala fehérre meszelt. Tornáca nyitott, faoszlopos. A házzal együtt ablaka még „megmaradt”.

Az utcafrontra néző ablak szerkezete ismeretlen, mivel sötétbarna zsalugátere be van zárva. Az biztos, hogy a fallal nem színel, párkánya barna.

7. Ady E. u. 30.

Elhanyagolt állapotban lévő lakott épület. Deszkaoromzatos, fehérre meszelt, az utca felőli homlokzaton a lábazati rész sötétszürke. Fa tornácoszlopai kör keresztmetszetűek. Az utcára egy ablaka nézett, melyet befalaztak: jelenleg az egykori ablak helyén vakablak van. A vakablak elhelyezésével az utcai homlokzat aszimmetrikus elrendezésű. Az udvarra néző falon két ablak található. Az ablakok funkciójukat betöltik, de elhanyagoltak, „megmaradtak” (6. kép).

Az utcára néző ablak helyét mélyedés jelöli, tehát nem színel a fallal. A mélyedést, tehát a vakablakot is fehérre meszelték.

Az udvarra néző ablakok feltehetőleg azonos szerkezetűek. Egyikük vagy T osztású, vagy négy szárnyas ablak. Az alsó két szárny biztosan látszik, a felső szárnyat vagy szárnyakat azonban kívülről lefüggönyözték. Az alsó két szárny osztatlan, befelé nyílik, az egyikre ütközőlécet erősítettek. A két alsó szárny felett vállazó van. Az ablak nem színel a fallal. A tok sötétbarna, a szárnyak keretei kezeletlennek tűnnek.

A másik ablaknak az alsó szárnyai nem láthatóak vagy ki vannak nyitva és befelé állnak vagy hiányoznak, de az ablak minden bizonnyal T osztású. A felső szárny osztatlan, befelé nyíló. A tokot egy vállazó osztja ketté 1/3–2/3 részre. A tok sötétbarna, a felső szárny kerete fehér.

8. Rákóczi F. u. 10.

Elhanyagolt, lakatlan épület. Sárgásbarna utcai homlokzatát vakolatdíszek gazdagítják. A tornác bejárata előlről nyílik, az ablakok körben és az oromzatra nyíló szellőzők vakolatdíszítéseket kaptak.³⁰ Az utcára néző két álló típusú ablak és a tornác ajtónyílásszerű végződése rend nélküli szimmetriát alkot. Az egész épület az ablakokkal egyetemben „megmaradt”, elhagyott.

A két ablak mérete és feltehetőleg szerkezete is azonos, de az „újonnan” felhelyezett műanyag redőnyöktől ez nem látható.

9. Rákóczi F. u. 12.

Elhanyagolt, lakatlan épület. Deszkaoromzata alatt sárgásbarna utcai homlokzatát vakolatdíszek gazdagítják. A tornác bejárata előlről, illetve az ablakok körben vakolatdíszítéseket kaptak.³¹ Az utcára néző két ablak és a tornác ajtónyílásszerű végződése rend nélküli szimmetriát alkot. Az egész épület a két első ablakkal, az udvar felé néző ablakkal, illetve az ajtó két oldalán elhelyezett keskeny ablakokkal egyetemben „megmaradt”, elhagyott. Az ablakok mindegyike hiányos, az üvegek kitörték, a szárnyak hiányoznak, ahogyan az osztólécek is.

Az első kettő, illetve az udvarra néző négyszárnyú ablakok szerkezete azonos. Az alsó két nagyobb, és a felső két kisebb szárnyat a díszített vállazó 1/3–2/3 arányban választja el. A felső szárnyak osztatlanok, az alsókat alulról kb. 1/5 részre osztóléc osztja ketté. Valamennyin vízvető van, befelé nyílnak. A felső részt keresztfa osztja ketté, az alsó szárnyak egyikén díszített ütközőléc van. Szürkésék. Az utcára néző ablakok nem színelnek a fallal, míg az udvarra néző igen (7. kép).

Az ajtó két oldalán lévő keskeny ablakok szerkezete azonos, kivéve, hogy az ajtótól jobbra eső jobbra befelé, míg az ajtótól balra eső balra befelé nyílik. Kétszárnyúak, felső szárnyuk magassága harmada az

---

³⁰ Eklektikus jellegű.

³¹ Szecessziós jellegű.

9. kép

Rákóczi F. u. 14. (Függelék 10.)

Fig. 9

Rákóczi F. Street 14 (Appendix 10)

10. kép

Petőfi S. u. 1. (Függelék 11.)

Fig. 10

Petőfi S. Street 1 (Appendix 11)

11. kép

Petőfi S. u. 1. (Függelék 11.)

Fig. 11

Petőfi S. Street 1 (Appendix 11)

12. kép

Petőfi S. u. 31. (Függelék 12.)

Fig. 12

Petőfi S. Street 31 (Appendix 12)

13. kép

Petőfi S. u. 17. (Függelék 14.)

Fig. 13

Petőfi S. Street 17 (Appendix 14)

alsóknak. A felsők osztatlanok, az alsókat alulról kb. 1/5 résznél osztóléc osztja ketté, s mindegyiknek van vízvetője, mint a négyszárnyas ablakoknál. A két szárnyat díszített vállazó választja el. Nem színelnek a fallal, beljebb esnek. Szürkések, mint az előzőek (8. kép).

10. Rákóczi F. u. 14.

Az utcával párhuzamosan épült hosszúház. Az utcára két ablaka néz, amelyek aszimmetriát alkotnak. A rövidebb, az utcáról látható udvari homlokzatnak egy ablaka van. A hátsó homlokzat mellett mellvédig fel-falazott tornác húzódik, amelynek egy jól látható oszlopa négyszög keresztmetszetű. Az épület vakolt, az ablakok körül és az épület sarkain vakolatsávok vannak. Oromzata az udvarra néz, deszkázott. Az ablakok, mint az épület is „megmaradtnak” tűnnek.

Az ablakok szerkezete azonos, T osztásúak, három befelé nyíló szárnyal. Mind a két alsó, mind a felső szárny osztatlan. Mindhárom szárnynak vízvetője van. A díszléces vállazó 1/3–2/3 arányban osztja a tokot, az alsó szárnyak egyikén díszített ütközőléc van. Nem színelnek a fallal, beljebb esnek. Szürkék. Vékony betonpárkány figyelhető meg (9. kép).

11. Petőfi S. u. 1.

Egyszerű enyhén zöldes, fehéres lakóház, elől „újabb” kétszárnyú ablakkal, oldalt négyszögletes keresztmetszetű tornácoszlopokkal, amelyek rend nélküli szimmetriát alkotnak. A tornácot csak előlről „zárták le” mellvéddel. Az udvari homlokzat két ablaka régebbi; elhanyagoltak, „megmaradtak”. Az utcai homlokzat egyszerű díszítését az ablak uralja. Felette egy szélesebb sáv húzódik végig, míg alatta egy vonal, amely a nem létező lábhatatot is mutatja.

Az előlő, újabb kétszárnyú ablak szárnyai osztatlanok, befelé nyílnak. Barna és fehér, nem színel a fallal, redőnye van.

Az udvarra néző ablakok egyike kétszárnyú, szárnyanként kétszemes. A vízszintes osztóléc a szárnyakat függőlegesen 2/5–3/5 arányban osztja. A szárnyak kifelé nyílnak, a tokot középen függőlegesen keresztfa osztja ketté. Az ablak színel a fallal, fehérre festették (10. kép).

Az udvarra néző másik ablak szerkezete más: kétszárnyú, szárnyanként háromszemes. Az osztólécek a befelé nyíló szárnyakat egyenlő arányban harmadolják. A tokot középen keresztfa osztja ketté. Az ablak nem színel a fallal, beljebb esik, ahol látszik a festék, ott fehér (11. kép)

12. Petőfi S. u. 31.

Egyszerű, karbantartott lakóház, elől kettő, oldalt egy ablakkal. Az első két azonos ablak és a tornác rend nélküli szimmetriát alkotnak. A tornácnak négyszögletes keresztmetszetű oszlopai vannak, elől és oldalt mellvédje. Mindhárom ablak régi típusú, de szerkezetileg az oldalsó eltér a két elsőtl. Az épület is, az ablakok is karbantartottak, tehát „megőrzött” ablakokról beszélünk. A vakolattal egyszerű keretet alakítottak ki az ablakok körül.

Az első két ablak azonos, T osztású, három befelé nyíló szárnyal. A két alsó és a felső szárny is osztatlan. Mindhárom szárnynak vízvetője, az alsó szárnyak egyikének díszített ütközőléce van. Nem színelnek a fallal, beljebb esnek. A tok és az ütközőléc barna, míg a szárnyak fehérek. Mindkét ablak elé a tokhoz zöldes vasrácsot erősítettek, mely rozsdás. A falból kinyúló betonpárkány fut végig a két ablak alatt, mely nem törik meg közöttük, hanem egyiktől a másikig fut (12. kép).

Az udvarra néző ablak egy-egy szárnya kétszemű, az osztóléc vízszintes, felülről 1/3 résznél osztja ketté a szárnyak függőleges hosszát. Szárnyai kifelé nyílnak, az egyik szárnyhoz ütközőlécet erősítettek. Az udvari homlokzat ablaka a fallal színel, a tokon díszléc fut körbe. A szárnyak barnák, míg a díszlécet a fallal egyetemben fehérre meszelték.

13. Petőfi S. u. 51.

A házról az adataim nagyon hiányosak. Hosszúház. Oldalt négyszögletes keresztmetszetű tornácoszlopai vannak, a tornácnak csak előlről van mellvédje. Egyetlen ablaka „újabb”, az udvarra néz.

Az ablak kétszárnyú, kívül szűnyogháló borítja, ami alapján biztos, hogy a szárnyak befelé nyílnak.

Ablakokkal lezárt tornácok...

14. Petőfi S. u. 17.

Lakóház, elől egy nagy háromszárnyas ablakkal, a tornác lezárásánál egy kisebbel. 2007-ben javítás nyomait lehetett látni a házon. A ház törtfehér, az ablakok körül sötétbarna vakolatkeret, az oromzatot pedig világosabb barna sáv zárja le. Az utca felőli oromzat elemei rend nélküli szimmetriát mutatnak. A nagyobbik ablak újabb, míg a kisebb valamivel régebbinek tűnik, de nem tipikus régi szerkezetű. Mindkettőt „újabbnak” mondanám (13. kép).³² Tornáca nyitott, oszlopainak keresztmetszete négyszögletes, az oszlopok vakoltak.

Az újabb, háromszárnyú nagy ablak két szárnya egymással szembe nyílik, a harmadik külön. Így feltehetőleg egy keresztfája, illetve a szembe nyíló szárnyak egyikének ütközőléce van. A szárnyak osztatlanok. Kívülről a tokhoz szúnyogháló van erősítve, tehát biztosan befelé nyílnak a szárnyak. Nem színel a fallal, a külső részét barnára festették. A párkánya beton és lemez.

A kisebbik ablak, amely a tornácot zárja le, egyszárnyú, háromszemes. Az osztólécek függőlegesen osztják három egyenlő részre az ablakot. Nyílási iránya ismeretlen. Nem színel az ablak a fallal, az ablak szárnyának állása nem is párhuzamos, a felső része befelé dől. Fehérre festették.

15. Petőfi S. u. 21.

Karbantartott, törtfehér, lakott épület elől három ablakkal, amelyek elé sötétbarna redőnyt húztak. A két azonos ablak a házon, illetve a más méretekkel rendelkező, tornácot lezáró ablak rend nélküli szimmetriát alkot.³³ Az udvar felőli oldalon egy nagy háromszárnyas ablak látható, amelyről biztosan lehet állítani, hogy „újabb”. Az előlről lezárt, felfalazott tornác hátul nyitott, fa tornácoszlopokkal (14. kép).

Az utca felőli ablakokról nincs több adat.

Az udvar felőli ablak háromszárnyú, a szárnyak osztatlanok, befelé nyílnak. Két szárnya egymással szembe nyílik, a harmadik külön. Egy keresztfája van, illetve a szembe nyíló szárnyak egyikének ütközőléce. A szárnyakon vízvető van. A fallal nem színel, beljebb esik. A tok, illetve a keresztfa sötétbarna, míg a szárnyak fehérek.

16. Petőfi S. u. 41.

Régi épület felújítva. Alapszíne sárga, a lábázat, illetve a tornácot lezáró falazás bordó. Az utca felőli homlokzat hármass nagy ablakának felső részénél, illetve felette egy széles rózsaszín sáv fut végig. Az utca felőli homlokzat elemei rend nélküli szimmetriát alkotnak. A „középső” nagy ablak „újabb”, a tornácot lezáró ablak régebbi, „megőrzött”. A tornác előlről le van zárva, az udvar felől nyitott, illetve műanyag hullámlemezrel lezárt.

A háromszárnyú nagy ablak előtt sötétbarna redőny van, amelyet részben felhúztak, így néhány dolgot meg lehetett figyelni. Feltehetőleg két szárnya egymással szembe, a harmadik külön nyílik befelé. Az ablak nem színel a fallal, párkánya lemez.

A tornácot lezáró ablak kétszárnyú, szárnyanként 3–3 szemmel. A vízszintes osztólécek a szárnyakat függőlegesen osztják három részre. A szárnyak befelé nyílnak. A tokot egy keresztfa osztja. A fallal nem színel, beljebb esik. A tok és a keresztfa barna, míg a szárnyak fehérek.

17. Petőfi S. u. 55.

Karbantartott épület elől három ablakkal, amelyek közül kettő azonos, a harmadik – méreteiben eltérő – a tornácot zárja le. Az udvar felé nincs ablak, csak ajtó. A tornác az utca felől lezárt, az udvar felől nyitott, oszlopainak keresztmetszete négyszögletes. Az utca felőli homlokzat alsó része törtfehér, a lábazati rész szürke, az oromzat bordó. A két azonos ablak körül – ugyanolyan törtfehér színnel, mint a ház – vakolatkeret van. Az oromzaton a padlás szellőzőnyílása körül mustársárga vakolatkeret, illetve a tető vonalában szintén mustársárga sáv fut végig. Az utca felőli oromzat elemei rend nélküli szimmetriát alkotnak. Az ablakok egészen jó állapotban vannak, egyelőre „megőrzött” ablakoknak tűnnek.

A két azonos ablak T osztású, tehát háromszárnyú. A szárnyak osztatlanok, befelé nyílnak. Vállazójuk díszített. A két alsó szárny egyikén ütközőléc van. A szárnyaknak vízvetőjük van. Az ablakok nem színelnek a fallal, betonpárkányuk van. Az ablakokat fehérre festették. Az alsó szárnyak előtt szúnyogháló van (15. kép).

³² A kisebbik kérdésesebb: újabb kutatást igényel.

³³ Ebben az esetben nem lehet eldönteni, hogy „megőrzött” régi ablakokról beszélünk, vagy „újabb” ablakokról.

14. kép

Petőfi S. u. 21. (Függelék 15.)

Fig. 14

Petőfi S. Street 21 (Appendix 15)

15. kép

Petőfi S. u. 55. (Függelék 17.)

Fig. 15

Petőfi S. Street 55 (Appendix 17)

16. kép

Petőfi S. u. 55. (Függelék 17.)

Fig. 16

Petőfi S. Street 55 (Appendix 17)

17. kép

Fő tér 19. (Függelék 18.)

Fig. 17

Fő Square 19 (Appendix 18)

A tornácot lezáró ablak szintén T osztású, de kisebb és lécvázás szerkezetét tekintve régebbi. Három szárnya osztatlan, kifelé nyíló: az alsó kettő oldalra egymással szembe, a felső felfelé. Vállazója egyszerű díszléccel díszített. Az alsó szárnyak egyikén ütközőléc van. A tokon körben díszléc van, kivéve alul. Az ablak színel a fallal, fehér (16. kép).

18. Fő tér 19.

Lakatlan épület. Az oromzat fehér, alatta az épület szélein a homlokzat sárga, illetve a tornác lezárásánál fehér függőleges sávok vannak. Elöl három ablaka van, amelyek közül kettő egyforma, egy pedig – amely a tornácot zárja le – más, így a rend nélküli szimmetria jellemzi. Az udvarra néző homlokzatot három ablak tagolja. Az épület is, a nyílászárók is „megmaradtak”, nagyon úgy tűnik, hogy a természetre és az időre vannak bízva. A tornác az utca felől lezárt, az udvar felőli oldala faragott faoszlopokkal nyitott.

Az első két ablak minden bizonnyal azonos, de szerkezetükről nincs adat, mivel ezeket szűnyogháló takarja. Nem színelnek a fallal, beljebb esnek, így párkányuk van.³⁴

A tornácot lezáró ablak szimpla, kétszárnyú, szárnyanként 3–3 szemmel. A vízszintes osztólécek a szárnyakat függőlegesen három egyforma részre osztják. A lécvázás szárnyak kifelé nyílnak, az egyik szárnynak ütközőléce van. A tokon díszléc fut körbe. A fallal nem színel, kissé beljebb esik, van párkánya. Egykor zöldre festették. Állapota nagyon rossz, az üveg több helyen kitört.

Az udvari homlokzat három ablaka azonos. Kétszárnyúak, szárnyanként 3–3 szemük van. A vízszintes osztólécek a szárnyakat függőlegesen három egyforma részre osztják. A lécvázás szárnyak kifelé nyílnak, az egyik szárnynak ütközőléce van. A tokon díszléc fut körbe. A fallal színelnek, barnák. Az üveg több helyen kitört (17. kép).

19. Dózsa Gy. u. 13.

Fehérré meszelt, lakott, de nem karbantartott épület. Oromzata deszkából készült, elöl két egyforma, illetve egy különböző ablaka van, ez utóbbi a tornácot zárja le az utca felől. A rend nélküli szimmetria jellemzi. Az udvar felől három ablaka van. Mind az épület, mind az ablakok egyelőre „megmaradtak”. A tornác az utca felől le van zárva, de az udvar felől nyitott, oszlopainak keresztmetszete négyzetű.

Az utca felőli két egyforma ablak, illetve az udvarra néző egyik ablak dupla, tehát 4–4 szárnyú. Kívülről alul két nagyobb, felül két kisebb lécvázás szárnyuk van. A szárnyak osztatlanok. A tokot vízszintesen díszített vállazó osztja, illetve felül egy keresztfa. Az alsó szárnyknál az egyik díszített ütközőléc van. A külső szárnyak kifelé, míg a belsők befelé nyílnak. A tokon díszléc fut körbe. Az ablakok a fallal színelnek, fehérek.

A tornácot lezáró ablak szimpla, egy szárnya van, amely négyszemes és feltehetőleg rögzített, tehát nem nyitható. Nem színel a fallal, beljebb esik. Fehérré festették.

A másik két ablakról, amely az udvarra néz csak kevés adat van, mivel az ablakokat vagy ablaknyílásokat ronggyal eltakarták. Minden esetre két keskeny ablak lehet az ajtó két oldalán. A fallal nem színelnek, beljebb esnek, fapárkányuk van.

Félig beépített tornác...

20. Petőfi S. u. 67.

Vakolt, rózsaszínre színezett régi lakóház. Épp felújítás alatt.³⁵ Elöl az oromzaton a szellőzőnyílás fehér vakolatsávval körbevett, míg a háromszög alakú oromzaton körben, a ház vonalán oldalirányban, illetve a tornácot lezáró ablak és az épületen szimmetrikusan elhelyezett két ablak körül – ez utóbbi kettőt tehát egy keretbe foglalva – sárga vakolatsávok húzódnak. A két szimmetrikus ablak között, a vakolatkereten belül, illetve a két ablak mindkét oldalán három-három vízszintes, sárga vakolatcsík van díszítésként. Az elemek az utca felőli homlokzaton rend nélküli szimmetriát alkotnak. Az udvarra három ablak néz. Ablakai régiek, „megőrzöttek”. Egymáshoz képest az utca felőli két ablak újabb. A tornác első fele beépített, hátsó fele szabad.

Az első két szimmetrikusan elhelyezett ablak azonos szerkezetű. Kétszárnyúak, a szárnyak osztatlanok, mindegyiknek vízvetője van. Befelé nyílnak. Mindkettőnek egy-egy szárnyán ütközőléc van. A fallal nem színelnek, rózsaszín betonpárkányuk van. A tok és a keretek fehérek.

³⁴ A párkányról további adatom nincsen, csak annyi bizonyos, hogy van.

³⁵ Lakója külföldi állampolgár.

18. kép

Petőfi S. u. 33. (Függelék 22.)

Fig. 18

Petőfi S. Street 33 (Appendix 22)

19. kép

Rákóczi F. u. 26. (Függelék 24.)

Fig. 19

Rákóczi F. Street 26 (Appendix 24)

A tornácot előlről lezáró ablak tokja alapján egykor dupla lehetett: a külső oldalon ott maradtak a pánatok. Jelenleg szimpla, a belső szárnyak vannak meg. Az ablak kétszárnyú, a szárnyak kétszeműek, befelé nyílnak és tokosztóhoz záródnak. A tok nem színel a fallal, a szárnyakkal együtt fehérre festették. Betonpárkánya rózsaszínű.

A tornác beépített részén kettő, a házon hátrébb egy ablak van. Ezek egyformák: kétszárnyúak, a szárnyak kétszeműek, kifelé nyílnak és feltehetőleg belső tokosztóhoz záródnak, amely kívülről nem látható. A tok színel a fallal, színe megegyezik a faléval. A szárnyakat fehérre festették, az egyiket zöld festéknyomok látszanak.

Beépített tornácok...³⁶

21. Petőfi S. u. 9.

Gonozott, lakott épület. Az oromzati rész rózsaszín, a szellőzőnyílás, illetve maga az oromzat háromszög formája sárga sávval övezett. Az oromzat alatti rész törtfehér, három ablaka közül egy a tornácot zárja le, ez utóbbi kisebb, mint a másik kettő. A két nagyobb ablakhoz igazítva, azok aljánál és tetejénél egy-egy sárga vonal fut végig. A homlokzat és ablakai rend nélküli szimmetriát alkotnak. Az ablakokat a „megörzöttetek” közé lehet sorolni. Az épület tornáca teljesen be van építve, ablakai sokszemes, négyzethálós rajzolatú ablakok, amelyek „újabbak”.

Az utcára néző két azonos ablak T osztatús, három szárnya osztatlan, a felső ablakszárnyon vízvető van. Befelé nyílnak. A tokot a vállazó osztja ketté, illetve az alsó szárnyak egyikén díszített ütközőléc van. Nem színelnek a fallal, kicsit beljebb esnek. Egy, a falból kinyúló betonpárkány fut végig mindkét ablak alatt, tehát nem törik meg a kettő között, hanem egyiktől a másikig fut. Az ablakok alatti részen a párkányt linóleummal fedték le. A tokot, a vállazót, illetve az ütközőlécet világosbarnára, a szárnyak kereteit fehérre festették. Az egyik ablaknak csak a két alsó szárnya előtt, a másik ablak teljes mérete előtt szúnyogháló van.

A tornácot lezáró ablak szerkezetét tekintve ugyanolyan, mint az előbb leírtak, csak kisebb és nincs alatta sem beton-, sem linóleumpárkány, illetve csak a két alsó szárny előtt van szúnyogháló.

A tornácba beépített hálós rajzolatú ablakkeretek barnák.³⁷

³⁶ Valamennyi beépített tornác esetén felmerül a kérdés, hogy maradtak-e belül ablakok, ami további kutatást igényel. Itt jelenleg csak a tornácok beépítésénél felhasznált, kívülről látható ablakokról szólok.

³⁷ Ez a típusú ablak többször előfordul. Itt nem elemzem: ez további kutatás feladata lesz.

22. Petőfi S. u. 33.

A vakolt, fehérre színezett régi lakóház „középső” nagy ablaka, illetve a tornácot lezáró újabb ablaka rend nélküli szimmetriát alkot az utca felőli homlokzaton. A nagy ablak körül fehér nonfiguratív mintás vakolatkeret van. Az ablakok „újjak”. Tornáca teljesen be van építve „újabb” ablakkal (18. kép).

A nagy ablak zöld, világosbarna redőnnyel eltakart, a fallal nem színel.

A tornác ablaka teljesen új, osztatlan ablak, melyet világosbarnára és fehérre festettek. A fallal nem színel, betonpárkánya van, amelyen műanyagládában piros muskátli virít.

Az udvarra néző ablakok szerkezete azonos a tornácot előlről lezáró ablak szerkezetével.

23. Petőfi S. u. 47.

Bevakolt, színezés nélküli elhanyagolt épület. Hullámpalával fedett, az oromzat alatt vízvető cserépsorral, amelyből már csak pár cserép van meg. Elöl „középen” háromszárnyú, „újabb” nagy ablak van, a tornácot T osztású régi ablak zárja, amely megmaradt. Ezek az elemek rend nélküli szimmetriát alkotnak. A tornácot teljesen beépítették újabb ablakkal.³⁸

Az újabb, háromszárnyú nagy ablak két szárnya egymással szembe nyílik, a harmadik külön. Így feltehetőleg egy keresztfája, illetve a szembe nyíló szárnyak egyikének ütközőléce van. A szárnyak osztatlanok, befelé nyílnak. Nem színel a fallal, a külső részét barnára, a belsőt fehérre festették. Redőnye sötétbarna és drapp. A párkány lemez.

A tornácot lezáró T osztású ablak háromszárnyú. A szárnyak osztatlanok, kifelé nyílnak. Vállazója díszléccel díszített. A két alsó szárny egyikén díszített ütközőléc van. A tokon díszléc fut körbe. Színel a fallal, sötétbarnára festett.

A beépített vagy beüvegezett tornác ablakai újabbak, osztatlanok, a fallal nem színelnek, keretüket fehérre festették.

24. Rákóczi F. u. 26.

Eredetileg nem lakóháznak épült, hanem feltehetőleg nyári konyhának. Elöl, középen van egy ablaka, amely a tornácot lezáró ablakkal rend nélküli szimmetriát alkot. Oromzata deszka, sárgásra meszelt, lábazata sötétszürke. Ablaka régi, „megőrzött”. A tornác mellvédig felfalazott, majd fakeretek mentén befóliázott (19. kép).

A középre helyezett ablak kétszárnyú, szárnyanként kétszemes, az osztóléc 1/3–2/3 arányban osztja, befelé nyílik. A szárnyak a tokosztóhoz záródnak. Nem színel a fallal, fehér, párkánya fából készült.

A tornácot lezáró négy szemű ablak lécekből összeállított otthoni készítmény, amelynek nincsenek üvegszemerei. A szemek helyét bepapírozták. Feltehetőleg nem nyitható, színel a fallal, barnára festett.

Kiegészített oldaltornácós házak

Csak lezáró ablakok...

25. Petőfi S. u. 15.

Rendben tartott, lakott épület, elöl „középen” egy nagy háromszárnyas, oldalt a tornác lezárásánál egy kisebb kétszárnyú ablakkal. Az elemek így rend nélküli szimmetriát alkotnak. Az épület utcai homlokzata mustársárgára színezett. A nagy ablak körül, az oromzaton a szellőzőnyílások körül, illetve az oromzat háromszög alakját közrefogva, és az épület vonalát, illetve a tornácot leválasztva egyszínű bordós-barnás díszítő sávok vannak az utcára néző homlokzaton. A tornácnak felfalazott mellvédje van a kiugró részén is, amelynek az utca felé néző részét olyan ablak zárja le, amilyen az utcai homlokzaton a tornácot. Az ablakok „újabbak”.

Az újabb háromszárnyú nagy ablak két szárnya egymással szembe nyílik, a harmadik külön. Így egy keresztfája, illetve a szembe nyíló szárnyak egyikének ütközőléce van. A szárnyak osztatlanok, befelé nyílnak. Nem színel a fallal, a tokot és a keresztfát barnára, a szárnyakat fehérre festették. Párkánya lemez.

A tornácot lezáró ablak kétszárnyú. Az osztatlan szárnyak feltehetőleg befelé nyílnak. Az egyik szárnynak ütközőléce van. Az ablak nem színel a fallal. A tok sötétbarna, a szárnyak fehérek.

A tornác kiugró részén található ablak csak tok keresztfával, amelynek nincsenek szárnyai. Nem színel a fallal, sötétzöldre festették.

---

³⁸ Úgy tűnik, máshonnan kibontott gyári ablakokról van szó.

Félig beépítettek...

26. Petőfi S. u. 69.

Rendbe tett, de lakatlannak tűnő épület, fehérre meszelve, elöl három T osztású ablakkal, amelyek közül kettőt „középre” helyeztek, egy a tornácot zárja le. Az elemek így rend nélküli szimmetriát alkotnak. A tornác első felét mellvédig bedeszkázták, hátsó felét kijebb építették és beüvegezték, ablaka sokszemes, négyzetháló rajzolatú. Az ablakok közül a T osztásúak „megörzöttek”, a háló rajzolatú „újabb”.

A T osztású ablakok ugyanolyan szerkezetűek, három befelé nyíló szárnyuk van. A két alsó és a felső szárny is osztatlan. Mindhárom szárnyak vízvetője van.³⁹ A tokot a vállazó osztja magasságának 1/3–2/3 arányában, az alsó szárnyak egyikén ütközőléc van. Nem színelnek a fallal, beljebb esnek. Fehérre festették.

A tornácba beépített háló rajzolatú ablakkeretet fehérre festették.

27. Fő tér 5.

Még jó állapotban lévő, de leromlani látszó épület. Elöl két régi ablaka szimmetrikusan helyezkedik el, a tornácot vakablak zárja le, így rend nélküli szimmetriát alkotnak. Az oromzat deszkázott, a fal sárgára színezett, a lábazat világosszürke színt kapott. A tornác első 2/3-át mellvédig bedeszkázták, faoszlopain fűrészelt díszek vannak; a hátsó rész kijebb épített, 1/3 része beépített. A nyitott tornác felé néz egy régi ablak, a beépített részen sokszemes, négyzetháló rajzolatú ablak van. A régieket „megmaradt” ablakoknak, míg a háló rajzolatút „újabbnak” tekintem.

Az első két azonos szerkezetű ablak dupla. A külső szárnyak száma négy, amelyek közül a két kisebb szárny osztatlan és a díszített vállazó feletti keresztfához záródik. A két alsó szárny két-két szemes. Mindkét ablak egyik szárnyának van egy díszített ütközőléce. A külső szárnyak kifelé nyílnak. A tokon díszléc fut körbe. Az ablakok színelnek a fallal, barnára festettek.

A tornácot lezáró vakablakot befalazták, színe a homlokzatéval egyezik.

A tornác felé néző régi ablak szerkezete azonos az első két ablak szerkezetével, a felső szárnyak azonban hiányoznak, helyettük be vannak fóliázva.

A tornácba beépített háló rajzolatú ablakkeretet fehérre festették.

28. Rákóczi F. u. (?; páratlan oldal)

Lakott régi épület. Elöl „középen” két ablakot helyeztek el, a tornácot egy ablak zárja le, így rend nélküli szimmetriát alkotnak. Az utca felőli homlokzat barnásra, sárgára és törtfehérre van színezve. Az oromzat szellőzőnyílása körül, az oromzat háromszög alakját követve, illetve az ablakok vízszintes oldalait övezve törtfehér vakolatsávok láthatók. A lábazatot az ablakig két típusú kövel rakták ki. A tornácához középen sokszemes, négyzetháló rajzolatú ablakkal beépített kódissállás csatlakozik. A nyitott tornác oszlopainak keresztmetszete négyzetes. A tornácra is néz egy régi ablak. Az utcára nézők, illetve a tornácra néző ablak „megörzött”, a négyzetháló rajzolatú „újabb”.

A két azonos szerkezetű ablak, amely az utcára néz, négy osztatlan szárnyú. A szárnyak közül a két kisebb a díszített vállazó feletti keresztfához záródik, míg a két nagyobb szárny közül az egyiknek díszített ütközőléce van. Minden szárnyak van vízvetője és befelé nyílik. Az ablakok nem színelnek a fallal, szürkék (20. kép).

A tornácot lezáró ablak szerkezete azonos az előbb leírt ablakok szerkezetével, csak sokkal keskenyebb.

A tornácra néző ablak szerkezete feltehetőleg azonos az előbb leírtakkal.⁴⁰

A tornácba beépített háló rajzolatú ablakkeretet fehérre festették.

Beépített...

29. Petőfi S. u. 7.

Rendben tartott, lakott épület, elöl két ablakkal, amelyek közül a nagyobb „középen”, a kisebb a tornác lezárásánál található, így rend nélküli szimmetriát alkotnak. Az épület sárgára színezett, az utcára néző homlokzaton az ablakok körül, az oromzaton, a szellőzőnyílások körül, illetve az oromzat alakját közrefogva

---

³⁹ Kivétel a tornácot lezáró ablak alsó két szárnya.

⁴⁰ Pontos adatokat nem tudok.

20. kép

Rákóczi F. u. (Függelék 28.)

Fig. 20

Rákóczi F. Street (Appendix 28)

21. kép

Petőfi S. u. 7. (Függelék 29.)

Fig. 21

Petőfi S. Street 7 (Appendix 29)

22. kép

Petőfi S. u. 49. (Függelék 30.)

Fig. 22

Petőfi S. Street 49 (Appendix 30)

23. kép

Petőfi S. u. 49. (Függelék 30.)

Fig. 23

Petőfi S. Street 49 (Appendix 30)

egyszínű fehér díszítő sávok vannak. A beépített tornácnak és a beépített kijebb ugró hátsó résznek sokszemes, négyzetháló rajzolatú ablakai vannak. Az összes ablaka „újabb” (21. kép).

Az utcára néző sötétbarna redőny háromszárnyú nagy ablakot takar, amelynek két szárnya egymással szembe nyílik, a harmadik külön. Így egy keresztfája, illetve a szembe nyíló szárnyak egyikének ütközőléce van. A szárnyak osztatlanok, befelé nyílnak. Nem színel a fallal, barnára festették.

A tornácot lezáró kétszemes ablak osztatlan szárnyai befelé nyílnak. A szárnyak egyikének ütközőléce van. Nem színel a fallal, barnára festették.

A tornácba beépített háló rajzolatú ablakkeretet barnára festették.

30. Petőfi S. u. 49.

Lakott épület felújítás nyomaival, elől három T osztású ablakkal, amelyek közül kettő „középen” van, egy a tornácot zárja le, tehát rend nélküli szimmetriát alkotnak. A házat halványárgára színezték, az oromzaton lévő szellőzőnyílást, az oromzat háromszög alakját, illetve a két „középső” ablakot és a ház széleit világoszürke vakolatsáv díszíti. A tornác, illetve a kódisállás teljesen be van építve, ablakai sokszemesek, négyzetháló rajzolatúak. Az elől lévő ablakok „megörzött” ablakok, míg a tornác ablakai „újabbak”.

Az elől „középen” lévő ablakok azonos szerkezetűek, T osztásúak, tehát három szárnyuk van, amelyek osztatlanok. A szárnyak mindegyikének van vízvetője és befelé nyílik. Vállazójuk díszített, az alsó szárnyak egyikén ütközőléc van. A fallal nem színelnek, sötétzöldek (22. kép). Mindkét ablak alatt vastag betonpárkány húzódik. Az egyik ablaknak az alsó szárnyai előtt szúnyogháló van, a szárnyak közül csak egy látszik, amelynek keretét fehérre festették.⁴¹

A tornácot lezáró ablak szerkezete azonos, de vállazójának díszítése eltér az előbbi kettőtől, illetve méreteiben különbözik. Színe ugyanolyan zöld, mint az előzőeknek, a fallal ez sem színel. Párkánya nincs.

A tornácba beépített háló rajzolatú ablakkeret ugyanolyan sötétzöldre van festve, mint az elől lévő ablakok (23. kép).

31. Petőfi S. u. 53.

Felújított, lakott épület törtfehérre színezve, elől két ablakkal, amelyek közül az egyik a tornácot zárja le, a másikat a homlokzaton aszimmetrikusan építették be, így a homlokzat aszimmetrikus. Az elől lévő ablakok „megörzötték”. A tornác és a kódisállás beépített, a beépítés két ablaka „újabb”, ezek körül fehér vakolatsáv van.

Az elől aszimmetrikusan elhelyezett ablak T osztású. Három szárnya osztatlan, befelé nyílik. Az alsó két szárnyak vízvetője van, a felső szárny az elé erősített zöld szúnyoghálótól nem látszik. Az ablak vállazója díszléccel díszített, az alsó szárnyak egyikén ütközőléc van. Nem színel a fallal, fehérre festették.

A tornácot lezáró ablak kétszárnyú, a szárnyak osztatlanok. Előtte zöld szúnyogháló van, amelytől csak az látszik, hogy sötétbarnára festették. Feltehetőleg befelé nyílik. A fallal nem színel.

A tornác két új ablaka kétszemes, feltehetőleg nincsenek szárnyai, tehát az üvegtáblák rögzítettek. A tokot keresztfa osztja ketté, fehérre festett. A fallal nem színelnek.

32. Dózsa Gy. u. 5.

Lakott, karbantartott épület. Az utcafrontra egy nagy, háromszemes ablak néz. A tornácot az utca felől teljesen befalazták. Az épület utcai homlokzata így aszimmetrikus. Tornácát és kódisállását teljesen beépítették, ablakai sokszemesek, négyzetháló rajzolatúak. Ablakai „újabbak”. Az oromzat deszkázott, az épület fehérre színezett, az első ablak körül alig láthatóan fehér vakolatkeret van (24. kép).

Az újabb háromszárnyú nagy ablak két szárnya egymással szembe nyílik, a harmadik külön. Így egy keresztfája, illetve a szembe nyíló szárnyak egyikének ütközőléce van. A szárnyak osztatlanok, befelé nyílnak, mindegyiknek van vízvetője. Nem színel a fallal, barnára festett. Betonpárkánya ugyancsak barna.

A tornácba és kódisállásba beépített háló rajzolatú ablakkereteket is barnára festették.

---

⁴¹ Feltehetőleg az ablak dupla, a szúnyoghálós ablak két külső szárnyát levették és csak a belsők látszanak.

24. kép
Dózsa Gy. u. 5. (Függelék 32.)
Fig. 24
Dózsa Gy. Street 5 (Appendix 32)

25. kép
Petőfi S. u. (Függelék 33.)
Fig. 25
Petőfi S. Street (Appendix 33)

26. kép
Petőfi S. u. (Függelék 33.)
Fig. 26
Petőfi S. Street (Appendix 33)

27. kép
Dózsa Gy. u. 1. (Függelék 34.)
Fig. 27
Dózsa Gy. Street 1 (Appendix 34)

28. kép

Dózsa Gy. u. 1. (Függelék 34.)

Fig. 28

Dózsa Gy. Street 1 (Appendix 34)

29. kép

Dózsa Gy. u. 11. (Függelék 35.)

Fig. 29

Dózsa Gy. Street 11 (Appendix 35)

30. kép

Petőfi S. u. (Függelék 36.)

Fig. 30

Petőfi S. Street (Appendix 36)

31. kép

Fő tér 17. (Függelék 37.)

Fig. 31

Fő square 17 (Appendix 37)

Elő- és oldaltornácos házak

Kiegészítések nélkül...

33. Petőfi S. u. (?)

Lakott, szépen karbantartott épület, elől szimmetrikusan elrendezett két ablakkal. A tornáccal és a két ablakkal az utcai homlokzat rend nélküli szimmetriát alkot. Az oromzat deszkázott, a falakat fehérre meszelték. A tornác nyitott, faoszlopos. Az udvarra néző ablakok száma három. Az ablakok régiek, szépen karbantartottak, tehát „megőrzöttek”.

Az elől lévő ablakok, illetve az udvarra néző ablakok egyike azonos szerkezetű. Négy szárnyúak, a szárnyak osztatlanok, valamennyinek van vízvetője és befelé nyílik. A tok magasságát a díszített vállazó $1/3-2/3$ arányban osztja. Az alsó szárnyak egyikén díszített ütközőléc van. A kisebb felső szárnyak a díszített keresztfához záródnak. A fallal színelnek, fehérre festettek (25. kép).

Az udvarra néző másik két ablak azonos: az ajtó két oldalán elhelyezkedő keskeny, magas, kétszárnyú ablak. Az osztatlan szárnyak egymás felett helyezkednek el. A díszített vállazó $1/3-2/3$ arányban osztja a tokot. A szárnyak mindegyikének van vízvetője, befelé nyílnak. A fallal színelnek, fehérre festettek (26. kép).

34. Dózsa Gy. u. 1.

Egykori lakóház, melyet raktárként használnak. Az utcafrontra egy ablak néz, amelyet aszimmetrikusan helyeztek el, így a tornáccal együtt az utcai homlokzat aszimmetrikus elrendezésű. Az udvarra két ablak néz. Az ablakok régiek, „megmaradtak”. Az oromzat deszkázott, a falakat fehérre meszelték, a tornác nyitott, faoszlopos.

Az utcára néző homlokzat ablaka négy szárnyú. A díszléccel díszített vállazó $1/3-2/3$ arányban osztja a tokot. A felső két kisebb szárny osztatlan, míg az alsó két nagyobb szárnyat két egyenlő részre osztja egy-egy osztóléc. Mind a négy szárny kifelé nyílik, míg a felső kettő keresztfához záródik, addig az alsó kettő közül az egyiknek ütközőléce van. A tokon díszléc fut körbe. A fallal színel, fehérre festették (27. kép).

Az udvarra néző ablakok egyike kétszárnyú, szárnyanként három-három szemmel. A szárnyakat vízszintes osztólécek osztják három egyenlő részre. A szárnyak kifelé nyílnak, keresztfához záródnak. Az ablak a fallal színel, fehérre festették (28. kép).

Az udvarra néző ablakok közül a másik háromszemes, keskeny, magas ablak az ajtó mellett. Szárnyát osztólécek osztják három egyenlő részre. Kifelé nyílik. A fallal színel, fehérre festették.

35. Dózsa Gy. u. 11.

Lakott, karbantartott ház,⁴² elől két azonos T osztású ablakkal, amelyek a nyitott tornáccal rend nélküli szimmetriát alkotnak. Az oromzat deszkázott, a falakat fehérre festették, a lábazati rész világosszürke, a tornác oszlopai fából készültek. Az ablakok „megőrzöttek” (29. kép).

Az utcára néző két azonos T osztású ablak három-három osztatlan szárnya kifelé nyílik. A díszléccel díszített vállazó $1/3-2/3$ arányban osztja a tokot. A felső szárny oldalra nyílik. Az alsó szárnyak egyikén díszített ütközőléc van. A tokon díszléc fut körbe. Színel a fallal, a tok és a vállazó sötétbarna, a szárnyak keretei fehérek.

36. Petőfi S. u. (?)

Lakott épület, elől két azonos ablakkal, amelyek a nyitott tornáccal rend nélküli szimmetriát alkotnak. Az oromzat deszkázott, vakolt, de nem színezett, a tornác oszlopainak keresztmetszete négyzetes. Az udvarra két ablak néz. Az ablakok mindegyike régi, „megőrzött”.

Az utcára néző két ablak, illetve az udvarra néző ablakok egyike azonos szerkezetű, négy szárnyúak. A díszléccel díszített vállazó $1/3-2/3$ arányban osztja a tokot. A szárnyak osztatlanok. Mind a négy szárny kifelé nyílik, míg a felső kettő keresztfához záródik, addig az alsó kettő közül az egyiknek díszített ütközőléc van. A tokon díszléc fut körbe. A fallal színel, fehérre festették (30. kép).

Az udvarra néző másik ablak kétszárnyú, szárnyanként három azonos nagyságú szemmel, melyeket az osztólécek választanak el. A szárnyak kifelé nyílnak, az egyiknek ütközőléce van. A fallal színel, fehérre festették.

⁴² Adatai hiányosak, nem tudom, hogy az udvarra milyen ablakok néznek.

32. kép
Fő tér 17. (Függelék 37.)
Fig. 32
Fő square 17 (Appendix 37)

33. kép
Rákóczi F. u. 28. (Függelék 38.)
Fig. 33
Rákóczi F. Street 28 (Appendix 38)

34. kép
Rákóczi F. u. 28. (Függelék 38.)
Fig. 34
Rákóczi F. Street 28 (Appendix 38)

35. kép
Petőfi S. u. 35. (Függelék 39.)
Fig. 35
Petőfi S. Street 35 (Appendix 39)

Kiegészítésekkel

37. Fő tér 17.

Éppen felújítás alatt lévő épület.⁴³ Elöl két hatszemes ablakkal és a nyitott tornáccal az utca felőli homlokzat rend nélküli szimmetriát alkot. Az udvar felől az épületnek hat ablaka van. Az első kettő és a hozzájuk közelebb lévő udvarra néző ablak, valamint az ajtó két oldalán lévők, illetve a hátsó három ablak szerkezete azonos. Valamennyi „megőrzött” ablak. A tornácnak kódissállása van, faoszlopos. Az oromzat deszkázott, a falak egykori sárga színe még néhol látszik.

Az első kettő és a velük azonos udvarra néző első ablak hatszemes. Két-két szárnyuk van, amelyeket három egyenlő részre osztottak. A szárnyak kifelé nyílnak, a két szárny egyikén ütközőléc van. A tokokon néhol még látszik az egykor körbefutó díszléc maradványa. A fallal színelnek, barnára festettek (31. kép).

Az ajtó két oldalán lévő keskeny, magas ablakok stílusukban a hátsókkal egyeznek. Kétszárnyúak, szárnyaik osztatlanok, egymás felett helyezkednek el. A díszlécés vállazó 1/3–2/3 arányban osztja a tokot. A szárnyak mindegyikének van vízvetője, befelé nyílnak. A fallal színelnek, világoszöldre festettek. Az egyik alsó szárnya előtt zöld szúnyogháló van.

Hátrafelé haladva a maradék három ablak szintén azonos. Négyszárnyúak. A díszlécet díszített vállazó 1/3–2/3 arányban osztja a tokot. A szárnyak osztatlanok. Mind a négy szárny befelé nyílik, míg a felső kettő keresztfához záródik, addig az alsó kettő közül az egyiknek ütközőléce van. A szárnyak mindegyikének van vízvetője. A fallal színelnek, világoszöldek. Szárnyai előtt zöld szúnyoghálók vannak, elhelyezésükben nincs rendszer (32. kép).

38. Rákóczi F. u. 28.

Karbantartott, de nem lakott, ritkán látogatott épület.⁴⁴ Elöl két azonos, négyszemes ablaka van, amely a nyitott tornáccal rend nélküli szimmetriát alkot. Az udvari homlokzaton az elől lévő kettővel azonos három ablak van és stílusában ezekkel megegyező két ajtó melletti keskeny ablak. Az összesen hét ablakot számláló épület ablakai egyelőre „megőrzött” ablakok. Az oromzatot barnára vakolták, a tető vonalában szürke vakolatsáv díszíti, illetve ilyen vakolatsáv övezi a szellőzőnyílásokat. Az oromzat alsó, vízszintes vonalán is húzódik egy vakolatsáv, amely halványsárga, mint a falak. Az utcai homlokzat tornácának oszlopai, illetve a kódissállás első két oszlopa bevakolt, ugyanolyan halványsárgák, mint a falak, keresztmetszetük négyszögletes. A tornác többi oszlopa fából faragott.

Az öt azonos ablak ablakoként négyszemű. A vállazó feletti két szárny kisebb, míg a vállazó alattiak nagyobbak. A díszlécet díszített vállazó 1/3–2/3 arányban osztja a tokot. A szárnyak osztatlanok. Mind a négy szárny kifelé nyílik, a felső két szárny egyikének, illetve az alsó két szárny közül az egyiknek díszített ütközőléce van. A tokon díszléc fut körbe. A fallal színel, fehérre festették (33. kép).

Az ajtó két oldalán lévő keskeny, magas ablakok kétszárnyúak, szárnyaik osztatlanok, egymás felett helyezkednek el, kifelé nyílnak. A díszlécés vállazó 1/3–2/3 arányban osztja a tokot. A tokon díszléc fut körbe. A fallal színelnek, fehérre festettek (34. kép).

39. Petőfi S. u. 35.

Lakatlan, magára hagyott épület. Elöl két azonos ablaka van, amely a nyitott tornáccal rend nélküli szimmetriát alkot. Oromzata deszkázott, falai, négyszögletes keresztmetszetű oszlopai sárgára színezettek. Az elő-, az oldaltornácot, illetve a kódissállást mellvédig felfalazták. Az udvarra két ablaka néz, amelyek közül az egyik szerkezete az elsővel azonos, míg a másik az ajtó mellett található keskeny ablak. Mind a négy ablak „megmaradt”, sorsára hagyott.

Az első kettő, illetve az udvarra néző négyszárnyú ablakok szerkezete azonos. Az alsó két nagyobb, és a felső két kisebb osztatlan szárnyakat díszített vállazó választja el 1/3–2/3 arányban. Mindegyiken vízvető van, befelé nyílnak. A felső részt díszített keresztfa osztja ketté, az alsó szárnyak egyikén ütközőléc van. A tokon díszléc fut körbe. A fallal színelnek, fehérek (35. kép). Az udvarra néző ablak két alsó szárnya előtt szúnyogháló van.

---

⁴³ A falazat alá téglával aláfalazták.

⁴⁴ Ezt az adatot a szomszédnénytől (Rákóczi F. u. 26.) tudtam meg.

Az ajtó egyik oldalán elhelyezkedő keskeny, magas, kétszárnyú ablak dupla, szárnyai osztatlanok. A szárnyak egymás felett helyezkednek el. A díszített vállazó $1/3-2/3$ arányban osztja a tokot. A felső szárnyon van vízvető, az alsón hiányzik. Befelé nyílnak. A tokon díszléc fut körbe. A fallal színel, fehérre festett (36. kép).

A kiegészítések kiegészítése

40. Petőfi S. u. 71.

Lakott, karbantartott épület. Elöl egy nagy háromszárnyú ablakkal, az egykori tornácot lezáró ablakkal, illetve talán egy újabb, tornácot lezáró kisebb ablakkal. Így az elemek rend nélküli szimmetriát alkotnak. Feltehetőleg két ütemben épült az épület mellé tornác, amely ma már teljesen be van építve. Törtfehérre vakolt épület, az oromzatot lemez vízvető zárja le, amely azonban csak a régebbi tornácig tart. Ablakai „újabbak”, illetve ismeretlenek. Az oromzat szellőzőnyílásai, és az elől lévő három ablak körül keskeny fehér vakolatsáv húzódik.

Az újabb háromszárnyú nagy ablak két szárnya egymással szembe nyílik, a harmadik külön. Így egy keresztfája, illetve a szembe nyíló szárnyak egyikének ütközőléce van. A szárnyak osztatlanok, befelé nyílnak. Nem színel a fallal, a tok és a keresztfa barnára festett, a szárnyak keretei fehérek. Az ablak egész felülete előtt barnára festett vasrács van.

A régebbi tornác lezáró ablaka előtt sötétbarna redőny van. Az ablak szerkezete ismeretlen. A fallal nem színel.

Az újabb tornác kis ablaka újabb, egy osztatlan szárnya van, amely befelé nyílik. Nem színel a fallal, tokja sötétbarna, szárnya fehér. Az ablak előtt sötétbarna vasrács, alul lemezpárkány van.

Oldalsó ablakai ismeretlenek.

41. Fő tér 1.

Régi épület átalakítás alatt (új ablakok, előtornác mellvéddel, tetőtérbeépítés elől erkéllyel, jobbra is, balra is kiegészítések, tornácok, kódissállások, kocsibeállók stb.). A régi épület még éppen felfedezhető a nagy átalakítások közepette, de egy vakolás után teljesen felismerhetetlenné fog válni. A régi épület átalakított utcai homlokzata aszimmetrikus. A régiek helyén új ablakok láthatók. Az új épületrészeknél természetesen új ablakok vannak.⁴⁵

Az első két régi ablak helyén az új ablakok kétszárnyúak, a szárnyak osztatlanok, kifelé nyílnak, az egyik szárnyuknak vízvetője van. Nem színelnek a fallal, egyelőre natúr a szerkezetük. Méretükben, arányaikban a régiekkel egyeznek.

Kérdések

42. Ady E. u. (?)

A házról csak annyit tudunk, hogy felújított, oldalán egy régi ablakkal, amely „megőrzött”.

A négyszárnyú ablak alsó két szárnya nagyobb, a felső kettő kisebb. A tokot a vállazó választja el $1/3-2/3$ arányban. A vállazó díszített. A felső szárnyak két-két szemesek, amelyeket a függőleges osztóléc két egyenlő részre oszt. Az alsó szárnyak négyszemesek. A szárnyat alulról kb. $1/5$ résznél vízszintes osztóléc osztja ketté, a két szem közül az alsót, tehát a kisebbet két függőleges osztóléc osztja három részre. Az alsó szárnyakon vízvető van, befelé nyílnak. A felső részt díszített keresztfa osztja ketté, az alsó szárnyak egyikén díszített ütközőléc van. Nem színel a fallal, szürke.

43. Dózsa Gy. u. 3.

Lakott épület. Formája alapján régi épület. Oromzata deszkázott, kódissállása van az udvar felé. Ablakairól nem tudunk semmit, mivel a szőlő teljesen benőtte.

---

⁴⁵ Az új épületrészek új ablakaival nem áll szándékomban bővebben foglalkozni.

36. kép

Petőfi S. u. 35. (Függelék 39.)

Fig. 36

Petőfi S. Street 35 (Appendix 39)

37. kép

Dózsa Gy. u. 7. (Függelék 44.)

Fig. 37

Dózsa Gy. Street 7 (Appendix 44)

38. kép

Fő tér 13. (Függelék 45.)

Fig. 38

Fő square 13 (Appendix 45)

39. kép

Fő tér 13. (Függelék 45.)

Fig. 39

Fő square 13 (Appendix 45)

40. kép
Ady E. u. (Függelék 46.)
Fig. 40
Ady E. Street (Appendix 46)

41. kép
Ady E. u. (Függelék 46.)
Fig. 41
Ady E. Street (Appendix 46)

42. kép
Petőfi S. u. 25. (Függelék 47.)
Fig. 42
Petőfi S. Street 25 (Appendix 47)

43. kép
Petőfi S. u. 25. (Függelék 47.)
Fig. 43
Petőfi S. Street 25 (Appendix 47)

Kivételek

44. Dózsa Gy. u. 7.

Az utcával párhuzamos, lakott ház. Elöl négy ablaka van, amelyek szimmetriát alkotnak a homlokzaton. Az épület bevakolt. Az udvar felé néz az oromzat, amely bedeszkázott, alsó részét cserépből kirakott vízvető zárja le. Az udvarra egy ablak néz. Hátral nyitott tornác látszik, látható oszlopa fából készült. Az ablakok „megmaradtak”.

Az utcára néző négy ablak szerkezete azonos, T osztású, három befelé nyíló szárnyal. A két alsó és a felső szárny osztatlan. Mindhárom szárnynak vízvetője van. A díszített vállazó 1/3–2/3 arányban osztja a tokot, az alsó szárnyak egyikén díszített ütközőléc van. Színelnek a fallal, szürkék (37. kép). A négyből háromnak az alsó két szárnya, a három közül egynek a felső ablakszárnya előtt szúnyogháló van.

Az udvarra néző homlokzat ablaka régebbi, T osztású, lécvázis. Három szárny osztatlan, kifelé nyílik. Vállazója egyszerű díszléccel van díszítve. Az alsó szárnyak egyikén díszített ütközőléc van. Az ablak színel a fallal, barnára festették. A felső szárnyat eltakarták.

45. Fő tér 13.

Lakott, utcával párhuzamos ház. Elöl négy ablaka van, amelyek szimmetriát alkotnak a homlokzaton. Utcai homlokzata vakolatdíszektől gazdag, a ház alapszíne halványsárga, a díszítés világosbarna.⁴⁶ Az ablakokat is világosbarna vakolatsávvval keretítették. Mind a négy felett kiugró vakolatpárkány van fogazott díszítéssel. Az udvarra néző oldalsó homlokzaton egy ablak van. Az udvarra néző homlokzat oromzata halványsárga, egy kerek szellőzőnyílással. Oldalról látszik, hogy a hátsó falon egy nyitott tornác található faoszlopokkal. A szomszéd felé néző tűzfalon is látszik egy kisebb, régi szerkezetű ablak. Valamennyi ablaka „megőrzött”.

Az utcára néző négy ablak, illetve az udvarra néző egy ablak azonos szerkezetű, négyszárnyas, hatszemes. A díszléces vállazó 1/3–2/3 arányban osztja az ablak tokját. A felső két kisebb szárny osztatlan, míg az alsó kettőt egyenlő két részre osztja egy-egy vízszintes osztóléc. A szárnyak kifelé nyílnak. A felső szárnyak keresztfához záródnak, az alsó szárnyak egyikének díszített ütközőléce van. A tokon díszléc fut körbe. A fallal színelnek, barnára festették (38. kép).

A szomszéd udvarára nyíló, tehát a tűzfalon elhelyezett kis ablak kétszárnyú. Szárnyait teljesen szimmetrikusan négy részre osztja három osztóléc. Közülük a vízszintes a szárnyat teljes szélességében felezi, míg a másik két azonos hosszú osztóléc függőleges, az egyik a vízszintes felett, a másik alatta osztja ketté az ablaküveget. A szárnyak kifelé nyílnak, a tokot egy keresztfa osztja ketté. A fallal színel, fehérre festett (39. kép).

46. Ady E. u. (?)

Régi ablakos, nem klasszikus hosszúház, inkább a „kockaházakra” emlékeztet. Lakatlan sarki épület. Az egyik utcára két nagy hatszemes ablaka, illetve egy kisebb ablaka néz. Az udvar felé klasszikusabb, kisebb hatszemes ablaka van. A két falat, amelyeknek ablakait felsoroltam erős sárga színre színezték. A másik utca felől az épület eleve beljebb esik, csak bevakolt, színezve nincsen. Ezen a falon nincs ablak. Az erről az oldalról látható udvari homlokzatnak egy beépített, hálós rajzolatú ablakos kódissállása van. Erre az oldalra néz még egy nagy hatszemes ablak. Ugyanolyanok, mint amilyenek a másik utcára néztek. Az épület, ahogyan az ablakok is csupán „megmaradt” állapotban vannak.

Az utcára néző két hatszemes nagy ablak, illetve a kódissállás melletti ablak szerkezete azonos. A tokot 1/3–2/3 arányban díszített vállazó osztja ketté. Az alsó három osztatlan szárny nagyobb, míg a felső három osztatlan szárny kisebb. A tok vállazó feletti részét, illetve a vállazó alatti részt két-két keresztfa osztja három egyenlő részre. Az alsó keresztfák díszítettek. Mind a hat szárny befelé nyílik és van vízvetője. Az ablak nem színel a fallal, jelenleg szürkés (40. kép)

Erre az utcára néz egy egyszárnyú kétszemes ablak, amelynek helyzete fekvő, tehát a szárnyat osztó lécz függőlegesen osztja két egyenlő részre az üveget. Befelé nyílik, feltehetőleg felfelé. Tokjának széle színel a fallal, de a szárny beljebb esik, szürkés.

Az udvar felé néző hatszemes álló ablaknak négy szárnya van. A vállazó 1/3–2/3 arányban osztja az ablak tokját. A felső két kisebb szárny osztatlan, míg az alsó kettőt egyenlő két részre osztja egy-egy vízszintes osztóléc. A szárnyak kifelé nyílnak, feltehetőleg keresztfához záródnak (41. kép).

A tornácba beépített háló rajzolatú ablakkeretek színe szintén szürkés.

⁴⁶ Az utcai homlokzat klasszicista jellegű oszlopimitációkkal, illetve az ablakok feletti fogazott díszítősorokkal.

Új ház – régi ablak

47. Petőfi S. u. 25.

Kockaház, alul két ablakkal, felül az oromzaton egy beépített régi T osztású ablakkal. A ház elemei abszolút szimmetriát alkotnak. Az épület bevakolt. Az új ablakokon kívül a régi ablak a „megőrzöttek” csoportjába tartozik (42. kép).

A T osztású ablak három szárnya osztatlan. A szárnyak kifelé nyílnak. A tokot a díszített vállazó 1/3–2/3 arányban osztja. Az alsó két szárny egyikének díszített ütközőléce van. Színel a fallal. A tok és a szárnyak fehérek, míg a vállazó díszsora, illetve a díszített ütközőléc sötétzöld (43. kép).

Irodalom

HARKAI 1995.

Harkai Imre: Házrendszerek és szerepük a magyar népi építészetben. LaVik, Budapest 1995. 80–82.

KASZA 1998.

Magyarország Megyei Kézikönyvei 15. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kézikönyve. Szerk. Dr. Kasza Sándor. Ceba Kiadó, Hatvan 1998.

BÓNA Bernadett

Sóstói Múzeumfalu
H-4431 Nyíregyháza–Sóstó
Tölgyes u. 1.
e-mail: bonab@muzeumfalu.hu

Preserved, survived and new type windows in the village of Rápolc

At the whole territory of Hungary we can list numerous small settlements where we are able to examine characteristic features of architecture – including windows – preceding the Second World War, that is to say, the appearance of “cube” houses. One of these villages is Rápolc in the Szatmár region. A research made in 2007 dealt with old windows and their present situation and with old buildings supplied with modern windows. The state of windows in question can be categorised in three groups: “preserved”, “survived” and “new type” ones. According to these aspects 160 windows of 47 dwelling houses selected in Rápolc were examined. The windows include a total of 37 different structures. The criteria of the structure types were determined by the way of division of the frames, the number of casements, division and direction of opening of the casements. Separate categories include blind windows, fixed windows and the new type windows. Considering the present situation of 47 buildings and 160 windows, we make the following assumptions: 6 houses are desolated, in 10 buildings there are tenants, but the state of the building and its windows and doors seems to deteriorate. Desolated and neglected buildings have a total of 55 “survived” and 2 “new type” windows. Remaining 31 buildings are inhabited, kept in order or are in the process of renovation. A total of “preserved” and 26 “new” windows belong to these houses. That is to say, 16 deteriorating buildings have 57 windows and 31 well kept houses got 99 windows. Desolated and inhabited but purely kept buildings are going to be shortly demolished by humans or the nature. In the

case of inhabited and well-kept buildings, the windows are endangered by the renovations. A potential danger is made by the tendency to change the outlook of the house, when the „quality” of the window can be the expression of the social status. Old buildings, doors and windows cannot be defended from the reshaping impacts of modernisation. That is why it is very important to describe, photograph and record the phenomena of this period.

Bernadett BÓNA

Sóstó Village Museum
H-4431 Nyíregyháza–Sóstó
Tölgyes u. 1.
e-mail: bonab@muzeumfalu.hu

Adatok az Észak-Tiszántúl népi táplálkozásához

D. Rácz Magdolna

A hagyományos táplálkozáskultúrát befolyásoló legfontosabb földrajzi, etnikai, vallási, gazdasági tényezők

Észak-Tiszántúlon, nagyjából a mai *Szabolcs-Szatmár-Bereg* megye területét értjük. A vidék több néprajzi tájat foglal magába. Idetartozik a *Nyírség*, a *Rétköz*, a *Nyíri Mezőség*, *Szatmár*, *Bereg* (PÁLL 2001. 10–14.). Ha a népi tájszemléletet is figyelembe vesszük ez a tagoltság még árnyaltabbá válik. A tudomány ez alapján nyilvántartja a nyírségi *Ligetaltját*, a szatmári *Tiszahátat*, *Erdőhátat*, *Szamoshátat*, az Ecsedi-lápot övező *Rétoldalt* vagy a kicsinyke *Palágyságot* (DÁM 1995. 136–142.). Szűkebb kutatási területem a *Ligetaltja* nevű kistájhoz kapcsolódik, amely az egykori nyírbátori járás községeit foglalja magába (Nyírbátor, Nyírgyulaj, Pócspetri, Máriapócs, Kisléta, Nyírgelse, Nyírbogát, Nyírmihálydi, Nyírlugos, Encsencs, Penészlek, Nyírbéltek, Ömböly, Piricse, Bátorliget, Nyírpilis, Terem, Nyírvasvári, Nyíracsászári, Nyírderzs), kiegészülve a ma Hajdú-Bihar megyéhez tartozó néhány településsel (Nyíradony, Nyírmártonfalva). A Dél-Nyírség lakosságának etnikai és vallási összetétele színes képet mutat. A nagyszámú magyar lakosság mellett élnek itt – jórészt a XVIII. század végén betelepült – ruszinok, románok, svábok, szlovákok és egyre növekszik a cigány lakosság aránya. A *vallási megoszlás* tekintetében is változatos a kép. A többség görög katolikus, kisebb a református és római katolikus lakosság száma.

Az extenzív gazdálkodás tartós fennmaradásához a mezőgazdasági termelés szempontjából rendkívül kedvezőtlen természetföldrajzi viszonyok éppen úgy hozzájárultak, mint a rendiségből származó, országos viszonylatban is kiemelkedően kedvezőtlen földhasználati és földbirtoklási formák. Az 1895-ből származó mezőgazdasági statisztika adatai szerint a birtokosok 65%-a rendelkezett 0–5 kat. holddal, akik az össz földterület 5%-át bírták. Ezzel szemben a birtokosok 1,4%-át adó 100 holdon felüli birtokosok a megye szántóterületének 63%-án gazdálkodtak. Nem sokat változott a helyzet a két világháború közötti időszakra sem, hiszen 1935-ben a birtokos családok 0,2%-át adó nagybirtokosok kezében volt a földterület 33%-a, míg a törpebirtokos kategóriába tartozók – a birtokosok 67,1 %-a – a megművelt földterületnek csupán a 7,1%-ával rendelkeztek (MÁRTON 1933. 22–23., ERDÉSZ 1974. 32., FRISNYÁK 1993. 50., FRISNYÁK 1995. 258–259.).

Az általam vizsgált terület adottságai nem kedveztek a nagymérvű állattartásnak, de az áru-termelő szintű növénytermesztésnek sem, ezért a gazdák leginkább önellátásra törekedtek (DÁM 1982. 10.). Az állattartás takarmányszükségletét elsősorban a legelők és természetes források nyújtották, a szűk határ, a kevés szántóterület, a háromnyomásos határhasználat csak korlátozott mértékben nyújtott lehetőséget a takarmánytermesztésre. Jelentős *szarvasmarhatartás* pl. csak a Tisza árterületét alkotó térségekben alakult ki, ahol nagy volt a réti legelők és kaszálók aránya. Máshol csak egy-két jószágot tartottak, s a szarvasmarha alig játszott szerepet a táplálkozásban, beleértve a tejfeldolgozást is. Néhány kivételtől eltekintve, az Alföld más területeihez viszonyítva, nem volt

meghatározó jelentőségű a juhtartás sem. Kiemelkedő jelentőségű volt ugyanakkor a *sertéstartás*, elsősorban a Beregben, s a baromfi mellett a sertés adta a paraszti háztartások hússzükségletének döntő részét.

A földművelés területén a XIX. század közepéig – különösen a Nyírségben – a *rozstermelés* volt a meghatározó, de a jobb talajadottságú bihari, hajdúsági, rétközi, szatmári, beregi tájakon már a *búza* volt túlsúlyban. A gazdálkodás struktúrájában bekövetkezett változások nyomán az 1860-as évektől figyelhető meg a *rozs*, a *kétszeres*, a *köles* mellett a *burgonya*, a *kukorica* nagyobb arányú termesztése. A két világháború között elszórtan még termeltek *kölest* és *tatárkát* is. A kásás ételek alapanyagául szolgáló gabonafélék kiszorulásában nagy szerepet játszott a *kukorica* térnyerése. Az egyik legfontosabb táplálékul szolgáló növényé a XIX–XX. század fordulójára már a *burgonya* vált, s ez természetesen hatással volt a táplálkozaskultúra alakulására. Különösen három térség – a Tiszahát, a Közép-Nyírség és a Rétköz – burgonyatermesztése emelkedik ki.

A hüvelyesek közül a legnagyobb jelentőségű a *bab*, amelyet a *borsóval* együtt elsősorban házi kertekben termesztettek, de sok helyen a szántóföldi növények köztes növényeként is vetették. Nem volt jelentős a *lencse* termesztése. Mindenütt termeltek főzeléknek való *tököt*, különösen nagy mennyiségben Mátészalka és Nagydobos környékén. Fontos haszonnövény volt a *görögdinnye*, elsősorban a Nyírségben, ahol Jármí, Lövöpetri, Nyírmada és Pusztadobos termelése emelkedett ki a két világháború között. A *káposzta* fontos szerepet játszott a táplálkozásban, s így mindenütt termesztették a belteléken található kertekben (FRISNYÁK 1995. 251–274.).

A gyűjtögető-zsákmányoló gazdálkodás szerepe a táplálkozásban

Gyűjtögetés

Az ember ősi ösztöne, s talán az ínséges idők emlékének készítése, hogy mindent, ami ehető megpróbál összegyűjteni, és táplálékként hasznosítani. Ehhez persze jól kell ismernie a természetet. Hosszú évek, évszázadok tapasztalatai hagyományozódtak egy-egy családban generációról-generációra. Elődeink még sokkal közelebb éltek a természethez, így az egyszerű emberek a maiaknál jobban hasznosítani tudták az erdő, mező kínálta táplálékot, gyógyírt.

Tavasszal és ősszel eső után az egész vizsgált területen szívesen gyűjtötték a különböző *gombafajtákat*: a tinórut, vargányát, sampiont, tölcsérgombát, özlábat, csiperkét (picsirtit). A disznógombát, rókagombát ősszel az erdőben, a szegfűgombát a legelőn szedték. Frissen és aszalva is felhasználták, *hagymás gomba*, *gombapörkölt*, *fasírt*, *töltött káposzta* készítéséhez. Az özlábgombát Nyírbátorban nyáron *sütve* fogyasztották. A leszedett gombát tartósították, felfűzték és a napon szárították, vagy kenyérsütés után a meleg kemencében aszalták. Szellős helyen, felakasztva vászonzacskóban tárolták. Ha fogyasztani akarták, vízbe tették, hogy megduzzadjon. Néhány helyen üvegben rakták el, akár a befőttet. Akácfa gombát télen gyűjtöttek frissen *pörköltnek* vagy *hagymával* fogyasztották. A többi fajtát böjti időszakban káposzta töltéséhez használták.

A *málnát*, *szamócát*, *szedret* a ligeti gyerekek a Fényi erdőben szedték, friss fogyasztásra. De más településen is gyűjtötték süteménybe és szörpnek is. A *somot*, *vadkörte*t, *vadalmát* gyerekek is, felnőttek is gyűjtöttek. A vadalmát feldarabolták, felfűzve a napon megszállták, télen levest főztek belőle. A somot frissen is megették vagy télire befűzték. A *bodzából* és a *csipkéből* lekvárt vagy szörpöt főztek, ritkábban bort készítettek. A vadkörte a padlásan „füllesztették”, itt 2–3 nap múlva megpuhult és meg lehetett enni. Néhány helyen szalmába vagy búza közé téve érlelték. Megszállták, esetleg pálinkát főztek belőle. A vadalmát frissen és gyümölcslevesként ették. Káposzta savanyítására, ecetpótlóként használták, a fonóba „nyálazóként” is fogyasztották. Több településen kedvelt volt a szeder és a kökény, valamint a *galagonya* (gelegúnya). Gyűjtötték a *sóskát*, ebből levest,

mártást készítettek, de nyersen is elfogyott. Szedtek *sáfrányt* ételízesítőnek és tésztagyúrúráshoz színezőnek. A *csicsókát* nyersen ették, valamint keléseket gyógyítottak vele. A gyógynövényeket a padláson szárították és felhasználásig ott tárolták.

Italok

A legközönségesebb, nélkülözhetetlen ital az *ivóvíz*. Ezt természetes vizekből nyerték: tiszta vizű forrásokból, patakokból, tavakból, ásott kutakból. Az artézi kutak elterjedése a XIX. század végére tehető (KISBÁN 1997. 537.).

A Nyírég egyik adottságaként tavasszal megcsapolták a nyírfákat. Egy fából akár 5 vederrel is nyertek. Ez volt a *nyírvíz*. Frissen fogyasztották. A nyírvizet Nyíregyháza és Debrecen piacán hordókban árusították (KISS 1929. 1–6.).

A vadon termő *málnából*, *szamócából*, *szederből*, *bodzából* és *csipkéből* gyakran készítettek *szörpöket*.¹ A vadalmát összetörték, vizet öntöttek rá, így kellemes savanyú italt kaptak, ez volt a *vadalma*víz. Gyógyászati célokra használták a gyógynövényekből készített *teákat*. Szedtek *akácvirágot*, *hársfavirágot* és *csipkebogyót*, ezeket megszárazították, és teát főztek belőlük megfázás, köhögés ellen. Kedvelt volt a *székfű*, melyet megszárazítottak. Szintén teának volt alkalmas megfázás, hasfájás ellen. A *feketenadálytűt* fekély kezelésére, a *körömvirágot* szemölcs ellen kenőcsként, valamint a keringés javítására teaként alkalmazták. Köhögés csillapítására, sebekre az árokparton növő *útifű* használható. Vérzéscsillapításra, felfázásra *zsurlóteát* forráztak. A *tölgyfalevélből* reumás betegek számára fürdőt készítettek. A *csalánból* tea, esetleg főzelék készült, olykor fürdő. A *som* leve hasmenés elleni gyógyszer.

Az alkoholos italok közül a *szőlőbort*, a *bodzabort*, néha *csipkebort* és a *gyümölcspálinkát* fogyasztották. A pálinkát egészséges italként tartották, és még a gyenge gyermeknek is adták (DIENES 1939. 222.). A szilván kívül készült pálinka vadkörteből. A gyümölcsöt ledarálták, majd daragabonát tettek hozzá. Két-három hétig erjedni hagyták, azután házilag kifőzték (BAKOS 1993. 7.).

Gyakran túlzott mértékben fogyasztott ital a szőlőbor volt (DIENES 1939. 225.), melyet szintén házilag – sokszor igen rossz minőségű szőlőből – készítettek.

A vadalmát a borkészítéshez ledarálták, majd kipréselték, cukorral ízesítették. A levét fahordóba tették, néhány hétig erjedni hagyták. Miután kiforrt, leszűrték (BAKOS 1993. 7.).

Halászat

Halászatra ott volt lehetőség, ahol erre megfelelő vizes terület állt rendelkezésre: így pl. Bátorliget, Nyírderzs, Kisléta határában a réti vizekben, kanálisokban folyt halászat tapogató kosárral és varsával, hálóval vagy – ha más nem volt – zsákokkal. A gyerekek meggörbített tüt kötöztek madzaggal egy kihegyezett bothoz, ezzel igyekeztek halat fogni, máskor – ha nem volt mély a víz –, pusztá kézzel próbálkoztak. *Réti ponty*, *harcsa*, *csuka*, *kárász*, *keszeg*, *törpeharcsa* szép számban úszkált a vizekben. Ahol folyó volt a közelben, a halászat nagyobb mértékű volt. A felsorolt módszerek mellett alkalmazták a nadragulyával való kábítást is. Dombrádon a kisebb ereket lészával elrekesztették, és varsával fogták a halat, de él az emléke a gyalommal, tapogatóval való halászatnak is (OROSZ 1975. 41–42.). A kifogott halat változatos módon készítették el. A *kocsordi halles* a következőképpen készült: a kis kockákra vágott füstölt szalonnát megsütötték, hagymát tettek hozzá, ezzel összesütötték. Paprikával ízesítették. Közben egy másik edényben a kockára vágott krumplisós vízben megfőzték. A szalonnás-hagymás masszát hozzáöntötték, felfőzték. Ekkor tették hozzá a halat és a csöves erős paprikát, végül két evőkanál paradicsomlevet (BAKOS 1993. 9.).

¹ Készítési módjukról ld. a tartósítás fejezetben!

A pikkelyes halakról lekaparták a pikkelyt, a fejét levágták, átmosták. Paprikás lisztben forgatva vagy csak sózva, zsírban sütötték.

Az egész vidék vizeiben sok *csík* tanyázott, és a fiúk apjukkal szívesen jártak csíkászni. A kanálisban és a vályogvető gödrökben vagy a folyók mellékágaiban mindig sikerrel jártak. Néhány településen kézzel fogták, másutt csíkkasokat raktak le. Amelyik faluban bővíben voltak a csíknak, ott eladásra is jutott belőle. A dombrádiak az ungvári, munkácsi, tiszaujlaki piacra vitték eladni vagy cserélni (OROSZ 1975. 43.).

Az eleven csíkot egy nagy edényben besózták, lefedték, és míg vergődött, letisztult róla a nyálka. Lemosták, kibelették, paprikás zsírban sütötték ki. Ahol sok volt a csík, ott még a mezőgazdasági munkák idején is ették. Káposzta vagy nád levelével kibélelt tepsibe rakták, s a kemencében ropogósra sütötték. Készítettek még belőle *paprikást* és *fasértot*. Közkedvelt volt a *savanyú csík-leves*. A csíkokat forrásban lévő vízbe tették, hagymával, paprikával ízesítették, berántották, ecettel savanyították. Szívesen főztek *káposztalevest csíkkal*. Kocsordon olyan népszerű volt, hogy a szomszédok a kocsordiakat csak csíkosokként emlegették (BAKOS 1993. 10–11.). Kedvelt volt a *rántott hal* és a bográcsban készült *halászlé*. A falusiak többsége a halászoktól vette a halat. *Csuka, kárász, sügér, süllő és ponty* került az asztalra. Sózással és néhány háznál füstöléssel tartósították.

A hal fogyasztása szilveszterkor, valamint a nagybőjti időszakban volt jelentős – bőjti időszakban természetesen zsír nélkül elkészítve.

A romák gyűjtötték a vérbőség ellen használt *orvosi piócat*. A patikusnak adták el.

Vadászat

A *mezei nyulat, fácánt, foglyot* ősszel és télen hurokkal fogták, de ez nagyon kockázatos volt. Ebből adódik, hogy a vadhús fogyasztása a népi táplálkozásban esetleges volt. Ha hajtónak hívtak valakit, vadászat után kapott a zsákmányból. Mások a megszökött sebesült állatokat követtek és fogták el, főleg a nyulat, amelyből *paprikás* készült.

Az őz nagyon ritka volt. *Pörköltöt* készítettek belőle vagy *kolbásztöltéshez* használták, a gerincét *meztűzdeltek*. A pörkölt készítése előtt a húst fokhagyma, mustár, babérlevél hozzáadásával pácolták. Egy-két napig hűvös helyen hagyták, közben forgatták. Mikor levet engedett, kevés zsírral feltették főni, majd paprikát szórtak rá, végül vörösborral ízesítették. Az őz- és nyúlhúst *füstöléssel, szárítással* tartósították.

A vaddisznó húsát csak gondos sütés vagy főzés után lehetett fogyasztani, mert sok betegséget hordoz. Leginkább *pörköltnek* készítették el.

A fácánt és a foglyot hurokkal fogták, kővel ütötték le. A kizsigerelt madarat tollastól hűvös helyre akasztották 1–2 napra. A húsa megpuhult, mivel a tollát szárazon tépték ki, így könnyebb volt a kopsztás. A fogolyból és fácánból *húslevest* főztek. Ínséges időkben *varjú pörköltöt* is készítettek (BAKOS 1993. 12.).

A méz gyűjtése, előállítása

A cukor fogyasztásának általánossá válása előtt a fő édesítőszer a méz volt. Beszerzésére ősi módszer szerint Gólyaszálláson egy edénybe cukros szörpöt tettek. A rárepülő méhekből befogtak egy párat egy zárt dobozba. Egyenként eleresztették őket, figyelve, hogy merre „tájolnak” és követtek őket egész a fészekig. A mézet a faodú kibontásával, és a méhek megfűstölésével lehetett elvenni. A lépet kivagdalták, és a méheket lesöpörték róla.

Tartottak méheket kaptárban is. A keretről a méheket leűzték, lesöpörték vagy szöktették. Kiszedték a kereteket, leszedték a lépekről a befedett viaszréteget. Pörgetőben kipergették. A lépes

mézet pedig kivagdalták a keretből. Saját részre és eladásra is szántak mézet. Minden faluban voltak méheket tartó gazdák, akik a fölösleget értékesítették.

Fogyasztották a mézet gyógyító hatása miatt, általánosan alkalmazták a köhögés ellenszereként, de főleg édesítő szerepet töltött be. Sütemények készítéséhez ma is szívesen használják. A karácsonyi mézes puszedli készítéséhez például elengedhetetlen.

A termelőgazdálkodás szerepe a táplálkozásban

Növényi eredetű nyersanyagok

Kenyérsütés

A vidék természetföldrajzi elhelyezkedése alapvetően meghatározta a kenyér alapanyagának előállítását. A kedvezőtlen éghajlati és talajadottságok miatt a század elején még a *rozslisztből* készült kenyér fogyasztása a gyakoribb (SZALONTAI 1984. 192.). Él az emléke az ínséges időkben *kukoricalisztből* készült ún. málés kenyérnek is.

A későbbiekben a búzatermelés terjedésével szívesen sütöttek kenyeret *rozsz-* és *búzaliszt* keverésével. A keverési arány eleinte fele-fele volt, a későbbiekben 2/3 búza- 1/3 rozsliszt, végül pedig, ha teheték, „tiszta” – azaz csak búzalisztból – sütöttek. Ám ekkor szívesen keverték a liszt-höz főtt burgonyát. Figyelemre méltó adat, hogy a jobb talajadottságú Szamosszegen egyenesen lenézték a nem búzából készült kenyeret (BALOGH 1986. 45.). A kenyérnek valót igyekezett mindenki saját gazdaságában megtermelni. Akinek erre nem volt módja, szolgálat fejében szerezte be. A kicsépeelt terményt háziszöttes, durva zsákokban vitték a malomba őrletni. A XVIII. századból származó adatok szerint Nyírbátornak volt két saját száraz- és egy vízimalma, ezen kívül további négy száraz- és egy vízimalom is működött a városban (SZALONTAI 1984. 51.). Adatközlőim egy része a Demjén malmában vagy a Helmeczi malomban őrletett. A szatmári Szamosszegen emlékeznek egy szárazmalomra, amelynek egy Zsukán nevű ember volt a tulajdonosa. Volt a faluban gőzmalom is, a Bumi malom. Nevét a második tulajdonosról, a zsidó Ungár Bumiról kapta. Ez a malom a húszas években szűnt meg. Ezután a Steiner testvérek által épített modern malomba jártak őrletni még a szomszéd járásokból is (BALOGH 1986. 46–47.). Híres volt még a túristvándi – ma már műemlék – vízimalom. A beregi Tarpán a legtöbb malom a Simon család tulajdonában volt. Működött itt szárazmalom, szélmalom, vízimalom (SZABÓ 1989. 105–130.). A falu központjában ma is ott áll egy szárazmalom. A rétközi Dombrád községben a XVIII. század végéig csak vízimalom volt. Egy évszázad múlva egy sem működött, szerepüket 13 szárazmalom vette át, ezeken kívül egy szélmalom és egy gőzmalom őrölte a gabonát (OROSZ 1975. 36.).

A molnár az őrlni valóból vámot szedett, amelyet előre kivett terményben. Pl. 5 q terményből 1 q-t vámostak le. Őrléskor a búzából nullás vagy *sima első*, rétes vagy *sima második* lisztet, grízes lisztet, *dercét* és korpát nyertek. A rozsból lágyliszt és második liszt, valamint korpa készült. A megőrölt lisztet finomabb szövésű vászonzsákokban vitték haza. A zsákokat a kamrában lévő deszkából készült állványokra, ún. *ászok fákra* állították, hogy a földdel ne érintkezzenek, ne-hogy nedvességet kapjanak. A zsákok száját nem vagy csak lazán kötötték be, hogy levegőzzenek. Tárolták padláson vagy csűrben, volt, ahol fából készült hombárban. A lisztet felhasználás előtt mindig átszitálták. A szitát vásárokon szereztek be, és a konyha vagy a kamra falára akasztva tartották. Az első lisztből levestésza és sült tészta, a másodikból kenyér és száraztésza készült. Ha csak kis mennyiségű lisztre volt szükség, otthon a kézi malmon őrölték meg.

Az erjesztett kenyér sütése a köznép körében a XVI. században terjedt el, s a XX. század fordulóján a paraszti háztartásokban még mindig kizárólag otthon sütötték a kenyeret. Ugyanez az

1970-es évekre már különlegességnek számított (KISBÁN 1997. 437.). Minthogy az időbeli távolság nem nagy, így minden adatközlő pontosan emlékszik a művelet minden egyes mozzanatára.

A *kenyérsütésnek* meghatározott napja nem volt. A háziasszony látta hogyan fogy a kenyér, és ahhoz igazodott. Pénteken, szombaton, vasárnap és ünnepeken azonban soha nem sütöttek kenyeret. Egy nyírlugosi történet szerint a néni nagyanyját pénteken kenyérsütésre kényszerítették. Mikor a kenyeret bevetette, az felsikoltott. Jaj, péntek vagyok, megsülök! Ezt háromszor kiáltotta. Mikor kivették, elvitték a paphoz, aki úgy temette el, mint egy embert. A nagymama abban az évben meg is halt (BIM ADATTÁR 4545-71/13N). Az Úr napján sült kenyér a hiedelem szerint véres lesz vagy kővé válik. Kővé válik a kenyér akkor is, ha megátkozzák (BALOGH 1986. 75.). Nyírácsádon a pénteken sült kenyérről úgy tartják: „sír a kenyér a kemencében” (BÖDI 2001. 196.). Ez a környező területek hiedelemvilágában is jelen van (DÁM 1968. 429–430.).

Az, hogy hány kenyeret sütöttek, a család létszámától függött. Leggyakrabban 4–5, nagyobb családnál 5–7 kenyeret készítettek. Egy 5 kg-os kenyérhez 3,5–4 kg lisztet számítottak. A sütést megelőző este behozták a házba a *dagasztólábat*, rátették a *dagasztóteknőt*, *cigányteknőt*. (Ez nyárfából készült, teknővájó cigányoktól vették. Egy zsák krumplit vagy elhullott baromfit adtak cserébe. Tiszta, száraz helyen tartották, hogy ne repedjen, és ne penészedjen.) Hajukat gondosan bekötötték, tiszta kötöt kötöttek, kezet mostak. A *lisztszedő* fakanállal szedték ki a lisztet a zsákból és beleszitálták a teknő egyik végébe, hogy másnapig melegedjen. A teknő másik végében előkészíteték az *erjesztő anyagot*. Vidékünkön kétféle erjesztő anyagot használtak a kelesztéshez.

1.) *Morzsóka* vagy *morzsolka*, *morzsalék*, *morzsa*: az előző sütés *anyagovászából* tányérra kivettek egy adagot. Hagyták kelni, majd annyi lisztet adtak hozzá, hogy ne ragadjon a tányérhoz. Az így elkészült masszát elmorzsolták. Télen a kemence tetején, nyáron a napon megszáritották, tiszta kendőbe göngyölték, és száraz helyre, pl. az asztalfiókba tették a következő sütésig. Akkor beáztatták, langyos vízzel és liszttel összekeverték, fakanállal addig kavarták, verték, míg jó nem lett. Ujjukkal ellenőrizték, hogy jó-e már. Mikor megnyomták és „visszarúgott”, a tetejét liszttel meghintették (a katolikusok háromszor keresztet vetettek rá), és a teknőn keresztbe tett *kovászfára* nagy abroszt vagy kendőt tettek, amellyel letakarták.

2.) Készítettek olyan kovászt, amelyhez *komlós korpát* keverték. A komló virágát megszedték, vízben kiáztatták vagy megfőzték. Az anyatésztából elvettek egy darabot, továbbkelesztették, korpát keverték hozzá. A komlós vizet ehhez hozzáöntötték. Két napig hagyták kelni. A mestergerendán ún. *komlósárítóban* megszáritották, *vászonzacskóba* tették és a *kamrában* szellős helyen tárolták. Ahány kenyeret sütöttek, annyi marékkal kellett belőle a tésztába tenni (lásd még BALOGH 1986. 49–50.).

Az elkészült kovászt főleg télen még párnával is letakarták, hogy „meg ne fázson”. A fent említett erjesztő anyagokat a környező vidékeken is használták. A morzsóka és a komlós korpa ismert a vizsgált területen kívül a szomszédos Hajdú-Bihar megye falvaiban, sőt volt, hogy a morzsóka kába is tettek komlóvirág levelet (VARGA 1993. 117–118., ERDÉSZ 1974. 107–108.). Mátészalkán, Túrístvándiban erjesztőként komlós kovászt és komlós korpát használtak (BÖDI 1990. 95., HADHÁZY 1986. 158.). A nyírácsádiak viszont inkább az anyagovászt használták, mert a morzsolka ízét „kiérették” a kenyérből (BÖDI 2001. 198.). A gömöri falvakban az ún. korpás párhoz szívesen öntötték a komlóvirág főzetét (UJVÁRY 1991. 95.), de a komlós párt és a morzókát a palóc vidék gazdaszanyai ugyancsak használták (SCHWALM 1988. 394–395.). A kutatók megállapítása szerint a kelt tészta elkészítését megkönnyítő gyári, sajtolt élesztő a XIX. századra a falvakban is megjelent. A kenyér tésztájához azonban nem vagy csak *kovászmaggal* együtt használták (KISBÁN 1997. 438.). Adatközlőim szerint azért, mert a kenyér hamarabb megsavanyodott.

A kenyérsütés folyamata másnap hajnalban folytatódott. A kenyér elkészítéséhez kb. 6 óra hossza kellett. A kész anyakovászból 3–4 marékkal elvettek a következő sütéshez szükséges erjesztő elkészítéséhez, a többi langyos sós vízzel és liszttel összedolgozták, *bedagasztották*. Fáradságos, hosszú művelet volt a dagasztás. Ez határozta meg a kenyér minőségét. Úgy tartották, addig kell folytatni, „míg az eresz meg nem csurran, vagy ameddig a padlásról nem csöpög a víz.” (Azaz a gazdaasszony homloka meg nem izzad.) Akkor lehetett befejezni, ha a kéz tiszta maradt, nem ragadt rá a tészta vagy ha az egy kenyérnek való tészta megállt a tenyerükön.

Dagasztás után a tészta tetejét belisztezték, letakarták. Volt, hogy a dunyha alá tették, s még kb. 1 óráig kelni hagyták. Ez az idő az összes szomszédos területen azonos volt (BÖDI 1990. 98–99., VARGA 1993. 119., SCHWALM 1988. 396.).

Ekkor kezdődött a *kemence fűtése*. A kemence helye változó volt. Lehetett a nyári konyhában, esetleg az udvaron. Leginkább szalmával, szőlővenyigével, napraforgószárral, kukoricacsutkával, gallyal tüzeltek, tettek alá egy kis gyújtóst is. Egy sütéshez 5–6 kéve napraforgószárra volt szükség, más tüzelőanyagból, pl. szalmából egy „jó hátnyi” (25–30 kg), gallyból, venyigéből pedig 4–5 kéve kellett. Volt, ahol a tüzet taplóval gyújtották meg. A taplót az erdőben fák törzséről szedték. Betették a hamuba, ott kiszáradt, kovával szikrát csiholtak, és tüzet fogott. Ezzel meggyújtották a szalmacsóvát, azzal meg a kórót (BIM ADATTÁR 65–82/74N). Ahogy fűlt a kemence, fehéredett az alja. *Piszkafavával* térítették a *zsarátot* egyik oldalról a másikra, „mert ahol égett, ott nem fűlt”. Mikor elégett, *szívanóval* kikaparták, kiszedték a kemencéből a paraszt, és vízzel leöntötték. Azt, hogy a kemence elég meleg-e, úgy állapították meg, hogy ha a szívanót a kemence fenekén végighúzták, szikrázott, vagy korpát szórtak be, és ha az elégett, akkor elég meleg volt. *Suskahajból* (kukoricahajból) készült *pemetelöt* vízbe mártottak és azzal a kemencét *kipemetelték*, hogy egy kicsit hűljön az alja, és tiszta legyen. Ekkorra már a kenyeret *kiszakították*. A gyékényből font *szakajtókosarat* vagy *szakasztókosarat* (SZALONTAI 1984. 192., ERDÉSZ 1974. 108.) háziszöttes *sütőkendővel* kibélelték. (Volt, aki saját maga készítette, de a többség a cigány házalóktól vette vagy szalonnáért, paszulyért cserélte.) A tésztát a teknő jobb sarkába húzták, a másikba szakították. Egy adagot kiszakítottak, meghengergették. Bal kézzel átbillentették, jobbal a kosárba tették. A kendő négy sarkát ráhajtották, de csak lazán. Meleg helyen még kelni hagyták. Télen dupla abrosszal melegítették. A maradék tésztából *lepényt* szakítottak, s *lepényeskosárba* rakták. A szakajtóból a fából készült *sütőlapátra* borították. Katolikusoknál bevetés előtt vízzel meghintették, „mert Júdás is kezet mosott, mikor elárulta Jézust” (valószínűleg Pilátus kézmosásának emléke variálódott át az idők során). Másik hiedelem szerint ilyenkor „Jézus arcát mossák.” Ebben a vízben szokás volt mosdani vagy megittatni a gyerekekkel, hogy ne féljen, ha zeng az ég (BIM ADATTÁR 65–82/74 N). Majd keresztet rajzoltak rá („Jézus keresztje”), és három ujjukat összefogva a keresztet öt helyen (a négy végén és közepén) „megpuszították” („Jézus öt sebe”), végül az oldalát három helyen bevágták. A görög katolikusok még a kemence szájára is keresztet vetettek. *Bevetették* a kenyeret a kemencébe, és annak száját lezárták. A szakajtókosarakat szájukkal lefelé egymásra borogatták, hogy olyan magasra nőjön a kenyér. Egy idő – kb. egy óra – múlva megnézték, emelkedik-e, „szépen fogja-e fel”, és egy kicsit megforgatták, hogy egyenletesen süljön. (Mécsszel vagy szalmacsutakkal világítottak be a kemencébe.) Ez általános volt a környező területeken is (SCHWALM 1988. 397., UJVÁRY 1991. 103., VARGA 1993. 120.). Ha a kenyér tésztája nem engedte, akkor csak sülés után mosták le. A kenyér süléséhez kb. 1,5–2 óra kellett. A lepény hamarabb megsült. Hogy ki lehet-e szedni a kenyeret a kemencéből, azaz megsült-e, úgy állapították meg, hogy a kenyér fenekét megveregették, és a hangja elárulta.

A teknő alján maradt tésztát a *kaparó kanállal* összeszedték, vajjal, olajjal vagy zsírral összegyúrták, vekni alakúra formálták. A tetejét késsel „megcifrálták” és bevetették sülni. Ez volt

a *vakaró*. Más adatok szerint a vakarót madárformájúra készítették, és a gyerekeknek adták, ahány gyerek volt, annyi vakarót készítettek. Másutt ez volt a kolduscipó vagy kukuca, és a koldusnak adták. A tirpák asszonyok a kenyér tésztájából bobájkát sütöttek, és megszártották. Amikor piaci napokon nem volt idejük főzni, ezt gyorsan forró sós vízzel vagy tejjel megöntötték, mákkal, túróval, mézzel ették. Böjti napokon reggelire kávéval fogyasztották (BODNÁR 1997. 18.). Szamosszezen is szokás volt a maradék tésztából babájkát sütni. A megszártott tésztát zacskóba rakták, a mezőről hazatérve gyors étel készült belőle. Forró vízzel leöntötték, tejfölös túróval, sóval ízesítették (BALOGH 1986. 72.).

A legtöbb helyen lángost is sütöttek. A lángos tésztáját az anyatésztából vették el. Akkorára nyújtották, mint a sütőlapát, szalmaszállal megszurkálták, hogy a levegő kimenjen belőle. A lepényt, a vakarót, valamint a lángost valamennyi környező területen készítették több-kevesebb hasonlósággal. Eltérés figyelhető meg azonban a lángos sütésének idejében. Míg Bátorban és környékén általában a kenyér előtt sütötték, addig Hajdú-Biharban a kenyér kiszedése után sült (VARGA 1993. 121.). Reggelire kapta a család, tejjel és kaporral, füstölt szalonna zsírával megkenve szívesen fogyasztották. Míg a kenyér sült, a gazdaasszony kimosta a teknőt és rendet rakott. Ha a kenyér *megsült*, kivették a kemencéből, és a kemence szája előtti *tőciken* vagy tiszta abrosszal letakart *lócán* hagyták kihűlni. (A reformátusok ekkor mosták le a tetejét vízzel.) Kihűlés után a *kamrában* lévő polcra vagy zsákokra állították, vagy ha kamra nem volt, a padlásra vitték fel. A megszegett kenyér ruhába göngyölve a kredencbe vagy gyékény kenyereskosárba került. Általában az öregek vagy a családfő, ritkábban a gazdaasszony szegte meg. Szegés előtt még református családoknál is keresztet rajzoltak rá (VARGA 1993.120.). A katolikusok pedig előtte imát is mondtak: „Jöj el Jézus, légy vendégünk! Áldd meg, amit adtál nekünk!” Ha a kenyér leesett, felvették és megcsókolták. Volt, ahol azt tartották, hogy valamelyik családtag ilyenkor éhezik (BIM ADATTÁR 45–71/44N). Vágot felével nem volt szabad kifelé fordítani, „mert elhagy bennünket.” „Soha ne hagyjon el bennünket az Isten, és mindig legyen kenyérünk.” „A kenyér Isten áldása, Isten teremtette.” Vigyáztak is nagyon rá, soha sem pocskolták. Ha már nagyon megszikkadt, akkor megpirították, de előbb nem. Azt tartották, „sír a kenyér, ha pirítják.” Ha elfogyott a kenyér, kértek kölcsön, de igyekeztek nagyobbat visszaadni. Esetenként kovászt is adtak kölcsön, de szégyelltek kérni, mert azt mondták, hogy csak a rest asszony nem tesz el. A kenyérsütés napján rendszerint törtpaszuly volt az ebéd.

A kenyér a vidék népi táplálkozásában nagyon fontos szerepet töltött be. A kenyeret fogyasztották magában, zsírosan, lekvárral, sóval, tejjel stb. Ették szalonnával, hússal, főzelékkel, levessel egyaránt. Úgy mondta a szólás: „Ha kenyér van, minden van.” A kisgyerekeknek 7–8 hónapos kora körül adták először, de csak a felső haját, hogy az ínyét erősítse. Egyéves korában már mindenhez ehet.

Az emberi életben betöltött szerepére mutatnak rá az alábbi hagyományok. Az új kenyér sültése a családban ünnepnek számított. Ekkor mindenki otthon tartózkodott. Amikor a kenyér kihűlt, a gazdaasszony keresztet vetett rá, és mindannyian megcsókolták. Ezután mindenki kapott egy szeletet, amelyet úgy, soványan fogyasztottak el.

A *pásztoroknak* újévben cipót sütöttek. „Minden jószágtul egy hat kilós kenyeret kellett adni” (BIM ADATTÁR 61–82/145N). Ha valaki meghalt, a *sírásókat* búzacipóval kínálták. A templomi esküvő után, mikor a *menyasszony* a kapu elé ért, a kezébe adtak egy búzacipót. Megcsókolta és egy ideig a kezében tartotta. Majd bevitte a házba. Ha új házba költöztek, először a kenyeret vitték be, hogy „az Isten soha el ne hagyja tőlük.” A *karácsonyi* cipó morzsáját összegyűjtötték és az állatoknak adták. Gyógyításra is használták, úgy tartották jó a bélhurut ellen.

A rosszul sikerült kenyeret is hasznosították. Még hiedelem is fűződik hozzá. Ha süléskor keresztülhasad a kenyér, akkor valakit szerencsétlenség ér a háznál (BIM ADATTÁR 45–71/103N). A nyúlós kenyeret a moslékba tették, de a tehén és a ló is megette.

A határból hazavitt kenyérmaradékot a gyerekeknek – ez volt a madárlátta – vagy a háziállatoknak adták. Elhajítani nem volt szabad, mert: „Megver minket az Isten.”

Kásafélék, pépes ételek

A XVI. században hazánkban a *köles- és árpakása* termelése már elterjedt, és valamennyi társadalmi réteg táplálkozási kultúrájában jelen volt (KISBÁN 1997. 441.). A XX. század elején a köles jelentősége a szabolcsi emberek táplálkozásában még igen nagy volt. Dienes István megfigyelése szerint: „*Kásaleves*, vastagétel került ki a kölesből, ezzel töltötték a *kásáshurkát*, de a *köleskenyeret* is megették a szűk időben.” (DIENES 1939. 217.) A vizsgált terület népi táplálkozásában a XX. század 60-as, 70-es éveikig még igencsak jelentős szerepet játszottak a különféle *lisztek*ből és *kásák*ból készült ételek.

Az *árpakását hurkatöltéshez* használták. A *köleskását* szívesen ették *tejben* megfőzve, melynek neve: *tejbeköles*. *Hurkát és káposztát* töltöttek vele. Gyakran hús mellé *köretnek* is tálalták. Elkészítési módja a következő volt. Zsírban vagy olajban pirították, sós vízben puhára főzték, és pirított hagymával megszórták a tetejét. A vízben főtt kását az Alföldön *öregkása*, keménykása néven emlegették. Ennek az ételféleségnek a változatai a környező vidékeken is megtalálhatóak. Az Alföldön főleg a pásztorok körében ismeretes a bográcsban főtt, ugyanígy elkészített ún. *fordított kása*. A húslében főtt és füstölt hússal tálalt *húsos kását* a századforduló táján a szatmári vidék lakói hétköznapi ételként fogyasztották. A Szamos torkolatvidékén a vízben főtt zsíros és húsos kásákat *hajdúkása* névvel illették (KISBÁN 1997. 445.). A *tejben főtt kása* a lakodalmak egyik fogásaként él az emlékezetben. Feltalálását a bekötött kezű szakácsnő végezte, aki fájdalomdíjként *kásapénzt* kapott a vendégektől. A XIX. század végéről Debrecenből ismerünk adatot, mely szerint a szüretelők *juh-húsos kását* kaptak (KISBÁN 1997. 453.).

Legnagyobb jelentősége, legváltozatosabb elkészítési módja a *kukoricalisztből* készült ételféleségeknek volt. A kukoricát otthon, a *kézi darálóval* darálták meg. Háromféleképp osztályozták az így kapott örleményt, a *legdurvább* részét az állatoknak adták, a *finomkását* és a *finomlisztet* emberi fogyasztásra használták. A szemcsés darát nagybőjti időben káposztatöltéshez, disznótor alkalomával hurkatöltéshez használták.

A darabos kukoricalisztből leggyakrabban elkészített étel neve *puliszka*. Ez az elnevezés a régi kása és a pép szavak mellett, csak a XVII. században bukkan fel (KISBÁN 1997. 442.). Készítése a következő volt: a forrásban lévő sós vízbe kukoricalisztet „csorgattak” és puhára főzték. Tányérra kiszaggatták. Fogyasztották sült szalonnával, kolbásszal, tejföllel, túróval, lekvárral, káposztával ízesítve, vagy kihűlés után tejjel öntötték le. Neve aszerint, hogy mivel fogyasztották: *túrós puliszka*, *lekváros puliszka*, *káposztás puliszka* (a káposzta lehetett édes vagy savanyú, ízlés szerint), *tejes puliszka*.

Készítettek a kukoricalisztből *málét* is. Az *édes málét* „kötteni” kellett. A lisztet egy tálban langyos tejjel, élesztővel, cukorral bekavarták, és kelni hagyták. Két módon sütötték meg:

a.) Zsírral kikent tepsiben szétterítették, és *egyben* megsütötték (Nyíraczádon, attól függően, hogy milyen vastag volt, vékonymálé vagy öntött málé volt a neve) (BÖDI 2001. 222.).

b.) *Kiszaggatták*, és forró zsírban vagy olajban kisütötték. Ennek neve *apró málé* volt, egyes helyeken görhe (BÖDI 2001. 222.). Legszívesebben savanyú káposztával fogyasztották. Több helyen készítettek *málépogácsát*. Ehhez a tésztát keményebbre gyúrták, és a kemencében sütötték meg. Ezek az ételek igen elterjedtek voltak a környező vidékek népi táplálkozásában is, legfeljebb

az elkészítés módjában található némi eltérés, és a távolabbi vidékeken más nevet viselnek (BÖDI 1992. 99–100., BÖDI 2001. 222., ERDÉSZ 1974. 110, 1., SCHWALM 1988. 403–404., VARGA 1993. 90.). Kicsiny területen – a Bodroghözben és a Szamos torkolatvidékén – a kukoricakásából savanyú tejjel vagy gyomoroltóval ún. *oltott kását* készítettek. Meleg helyen érlelték, fél nap múlva fogyasztották (KISBÁN 1997. 445.). Szintén tengerikásából készült a hideg tejjel leöntött *karimás kása* (DIENES 1939. 217.).

A *búzadarát* vagy *grízt* leginkább *tejbegrízként* fogyasztották. Ha változatosabbá akarták tenni, a kihűlt tejbegrízt felszeletelték, lisztben, tojásban, morzsában megforgatták és *rántott darát* készítettek belőle. Levesbetétként húslevesbe *daragaluskát* szaggattak.

A paraszti rétegek a burgonyát a XX. század elejéig köretként nem használták. Levesbe, főzeléknek, de leggyakrabban kása formájában készítették (KISBÁN 1997. 505.).

Krumpliból készült pépes étel volt a *krumplipuliszka*, azaz a tört krumpli tejjel összekeverve. Ha az összetört krumplit hagymás paprikás zsírral összekeverték, a neve *duszi*. Gyakran sült szalonnával fogyasztották. Szintén tört krumpliból készült a *cinke*. Saját levével összetörték, lisztel be-sűrítették, felfőzték. Tejjel, tepertővel, kolbásszal, hagymával ették. Több helyen kanállal ki is szaggatták. A *ganca* hasonlóan készült, csak a lisztel összekevert tört krumplit tányéron simították szét, rá hagymás paprikás zsírt vagy párolt savanyú káposztát, szalonna, kolbász darabkát tettek. Kanállal kiszaggatták, tepsibe rakták, és tejföllel kisütötték. Szívesen ették a paprikás krumplit, *krumpli-pürélevest* és a tejsavas *krumplifőzeléket*. A XX. század elejéről származó adatok szerint ismert volt a *fojtott „krompé”*, amelynek levét fedő alatt lefojtották, valamint a *grániska*, mely lisztel elkevert, kiszaggatott cinkéből készült, amelyet a lábasban sorba raktak, s egy sor galuskára egy sor túrót tettek (DIENES 1939. 217.).

Hüvelyesekből készült étel volt a *rántásos törtpaszuly*, a *lencseleves* és *főzelék*, a *sárgabor-só püré leves* és *főzelék*.

Gyúrott, főtt tészták

Átmenetnek tekinthetjük a tésztás és a pépes ételek között a friss reszelt tésztából készült, sós vízben megfőzött, a lé elfővése után tányéron szétlapított, ún. *reszelt pépet*, amelyet kockára vágott sült szalonnával fogyasztottak. Másik változata a *sodrott pép*. Ehhez a lisztet tojással összedörzsölték. A tésztát addig sodorták, míg mogyorónyi darabok nem lettek belőle. Ezt sós vízben megfőzték, tejjel, zsírral, szalonnával fogyasztották (BAKOS 1993. 29–30.). Ennek az ételnek az első említése 1533-ból származik, s a kutatók a tarhonya elődjeként tartják számon (KISBÁN 1997. 463., 464.).

A főtt tészta fogyasztásának elterjedése a magyar parasztság körében feltételezhetőleg a XVII. századra tehető (KISBÁN 1997. 467.).

A paraszti háztartásban általában heti 2–3 alkalommal került az asztalra tésztás étel. Ehhez a tésztát az asszonyok maguk készítették. *Gyúrt tésztát* leginkább a sima második búzalisztből készítették tojás, só, víz hozzáadásával. A hozzávalókat *kisteknőben* vagy *nyújtótáblán* összegyúrták simára, több darabra vágták és elnyújtották. Az elnyújtott tésztát összehajtották és ízlés szerint különböző alakúra vágták. A *vékony metélt*: húslevesbe, a *széles metélt* vagy laska: tejsavasbe, túrós tésztának, grízes tésztának, lekváros tésztának, a *nagy kocka* vagy galuska: krumplis galuskának, káposztás kockának, túrós csuszának, a *kis kocka*: húslevesbe való volt. Készítettek ún. *kagyló tésztát* is, a kockára vágott tésztát orsóhegyre göngyölték. Ezt pörkölt mellé adták. Elmaradhatatlan volt a húslevesbe való *csigatészta*. Ha az elnyújtott tésztát hagyták száradni, majd összetörték, *lebbencs tészta* készült belőle. Reszelt *tarhonyát* is készítettek pörköltöz, levesbe és töltött káposztába. Az Alföldön a XX. századig elsősorban a szárított tarhonyából készült ételeket – öregtarhonya, pirított tarhonya stb. – fogyasztották (KISBÁN 1997. 464.).

Ha nem csak egy főzetre gyúrtak tésztaféléket, ropogósra *kiszáritották* és *vászonzacskóban* vagy *tésztaedobozban* szellős helyen tárolták a felhasználás napjáig. Nagyobb mennyiségű tésztát húsvét, karácsony, kézfogó, lakodalom, keresztelő alkalmából készítették. Ilyenkor összehívták a rokonságot és a szomszédasszonyokat. Csigatésztát, zabszemet, finommetéltet gyúrtak, megszáritották, és felhasználásig vászonzacskóban, szellős, száraz helyen tárolták. Figyelemre méltó egy Debrecenből származó adat, ahol a cívis háztartásokban a lebbencs volt az előre elkészített tészta. Nyári tésztacsináláskor 40–50 levelet is gyúrtak, s a szobában lévő rúdra akasztották száradni. Abroszt terítettek alá, s a száradó tészta egy része magától lehullott, a többit összetördelték (KISBÁN 1997. 469.). Ebből a tésztából főzték bográcsban a pásztoemberek – illetve tőlük ellesve a férfiak – a *slambucot* vagy *öhönt*.

Levesbetétként szívesen használták még a friss *reszelt tésztát*, a *csipkedli tésztát* és az elnyújtás után hagymás zsírral megkent, vastag darabokra vágott, vékonyra összetekert és így eldarabolt és összekötött ún. *kötött tésztát*.

A *krumplival összegyúrt* tésztafélék közül talán legkedveltebb a *nudli*. A krumplit sós vízben megfőzték, krumplitörön átnyomták, lisztet adtak hozzá. Puhára gyúrták, elnyújtották. Az elnyújtott tésztát hosszúra vágták, gömbölygették, majd kisujjnyi hosszúságúra darabolták. Forró sós vízben kifőzték, leszűrték és pirított morzsában hempergették. Ebből az alapanyagból készült a *szilvás gombóc* és a *derelye* is. Nyers reszelt krumpliból lett a lapcsánka, lepcsák (a tírjákoknál pucóka) (BODNÁR 1999. 58.) és a csirásgaluska. A csirásgaluskához a krumplit lereszelték, sóval, lisztel összegyúrták, nokedli szaggatóval forró, sós vízbe szaggatták. Ha megfőtt, leszűrték, és pirított hagymával, juhtúróval vagy hordós káposztával ették. Egyéb elnevezései: nyögvenyelő, tüskés galuska, lélekhajingáló, lélektámogató, pucóka, sztrapacska (DIENES 1939. 217.).

Tészta napok a böjtnapok voltak: a görög katolikusoknál a kedd, a péntek és a szombat, a római katolikusoknál a szerda és a péntek. Az evangélikusok tésztaevő napjai a szerda, a péntek és a szombat (BODNÁR 1999. 15.).

Jellegetes böjti étel a katolikus családok érendjében a lisztből, sóból, vízből összegyúrt, tojás nélküli tészta, a *pászka*. Gyúrás után nem túl vékonyra nyújtották, késsel megszurkálták, hogy ne hólyagozzon fel. A sparhelt lapján mindkét oldalát pirosra sütötték. Tiszta kendőre rakták, melynek négy sarkát ráhajtották. Ha fogyasztani akarták, kisujjnyi szélesre vagdalták, szűrőbe tették, cukros vízzel megöntötték. Ez után tálba tették, és ízlés szerint tettek rá savanyú- vagy édes káposztát, lekvárt, mézet stb. Két villával összekeverték, öntött pászkanak hívták. Volt, hogy szárazon ették vagy rántott levesbe aprították. A tírják konyhán a lisztből és sóból gyúrt és elnyújtott loksa tésztát kiszáritották, majd összetörték, zsírban megperzselték. Erre vizet öntöttek, felforralták és sóval, esetleg paprikával ízesítették. Ez volt a perzselt loksa leves. Hasonlóan készült a lecske leves is, csak ehhez a tésztát nem tördelik, hanem félszárazon „sréen” felvágják (BODNÁR 1999. 40.).

A fent említett valamennyi tésztaféléket ismerték és készítették a környező vidékek lakói is (SCHWALM 1988. 409., UJVÁRY 1991.182–183., VARGA 1993.98.). A főtt tésztaféléket főleg ebédre adták, de másnap is szívesen fogyasztották „felpirítva”. A tészta ételket egy tálból ették, villával. Mindenki csak maga elől szedhetett.

A lakodalom alkalmával nagyobb mennyiségű tésztát készítették az asszonyok. Régen a hozzávaló tojást a gyerekek gyűjtötték a határban. Általában a fogoly tojását használták.

A mezőn dolgozóknak kasornyába tett szilkében hordták az ebédet. A leves tetejére helyezett tányérba került a tészta, fölé egy másik tányér, és így vitték. Ünnepeken inkább húst főztek. A tészta hétköznapi ételnek számított. Ebédre készült, másodételként fogyasztották.

Sült tészták

Legegyszerűbben elkészíthető sült tészta a *palacsinta* volt. Első említése a XVI. századból származik. Maga a szó eredetileg vastag lepényt jelentett. A parasztság körében 1900 táján terjedt el (KISBÁN 1997. 522.). Hozzávalók: liszt, tojás, tej, só és cukor. A palacsintatésztát egy tálban keverték, állni hagyták. Majd palacsintasütőben megsütötték. Fogyasztották *simán*, vagyis töltelék nélkül, vagy *lekvárosan*. Ezekben az esetekben háromszög alakúra hajtották. Tehetek bele *túrót* sóval, cukorral, citromhéjjal és fahéjjal ízesítve. Ilyenkor egyszerűen feltekerték. Disznótor alkalmával módosabb helyeken *velős* palacsintát készítettek. Esetenként tehetek bele alma, dió, kakaó töltelék is.

Finom eledel volt az ún. *krumplis lángos*, amely főtt krumpli, liszt, só keverékéből készült. Az összegyúrt masszát kisebb adagokra szedték, palacsinta alakúra nyújtották és palacsintasütőben kisütötték. Szintén kedvelt étel volt a már említett *lapcsánka*, amelyet nyers reszelt krumpli, só, tojás, bors és liszt összedolgozásával készítettek. A tepsit fagyos zsírral kikenték és a masszát egyenletesen elterítették benne. Sütőben ropogósra sütötték.

A *kelesztett tészták* közül a már szintén említett *málépogácsa* volt a legkedveltebb. Szívesen készítettek *kött palacsintát*, vagyis strudlit. Elkészítéséhez liszt, tojás, só és élesztő kellett. A tésztát közepes keménységűre gyúrták, nagyon vékonyra nyújtották, lezsírozták, összehajtották. Ezt a műveletet négyszer megismételték, majd feldarabolták a tésztát és megsütötték. Ugyanebből az alapanyagból készült a *tarkedli* is, csak hígabbra hagyták. A tésztát kikavarták, kanállal tarkedlisütőbe tették. A sparheltlen sütötték, a villa hegyével megforgatták. Lapos tálon tálalták. Farsangra sütötték az elmaradhatatlan *fánkot*. A szomszédos vidéken ismereteseek hasonló kelesztett tésztafélék, de terminológiai egyezést ritkán figyelhetünk meg (SCHWALM 1988. 423., VARGA 1993. 139–140.).

A kalács a XVI. században már országszerte ismert volt a paraszti háztartásokban (KISBÁN 1997. 514.). Két fő formája a kenyér módjára kiszakított cipó, a kerek kalács, illetve a fonott kalács. Mind a kettő töltetlen volt és a kemence földjén sült. Feltételezhetően a fonott kalács is kerek volt (KISBÁN 1997. 519.).

A *kalácsfélék* sütéséhez a vizsgált területen *tepsit* használtak, amelyet a vásárban vagy a „hátas” cigányoktól szereztek be. Míg volt kemence, abban, később a tűzhely sütőjében sütötték meg. Ha kerek kalácsot akartak, lábásba tették vagy akinek volt, kerek tepsibe. A kalácsot a legfinomabb *grízes lisztből* készítették, élesztő, tojás, cukor, só és tej hozzáadásával. Legegyszerűbb formája a *sima kalács*. A *fonott kalács* 3–4–5 ág laza fonásából készült. Ennek későbbi változata a kakaós fonott kalács. Beregi adat, mely szerint húsvétkor a kondás minden házhoz bement, kalácsot és tojást kapott. A lakodalomba a kondás számára egy lyukas kalácsot sütöttek a menyasszonyos háznál (CSISZÁR 1998. 185.). Vasárnapi, töltelék nélküli kalács az ún. kelt pite. Liszt, cukor, tej és élesztő kellett hozzá. Ezeket jó gyengére bekavarták, tepsibe öntötték és megsütötték.

Igen kedveltek voltak a *töltött kalácsok*. A *diós* kalács töltelékéhez darált dió, tej, cukor és vanília kellett. A *mákos* kalács töltelékébe a mákot cukorral keverték össze. Ezekhez a kalácsokhoz a tésztát elnyújtották a töltelék szétterítették rajta és feltekerték. A kalács tetejét tojássárgájával bekenték. A *bélesek* szintén kalácstésztából készültek. A tésztát elnyújtották, rátették a töltelék és egy másik tésztalappal befedték, úgy sütötték meg. Ilyen volt a *túrós béles*, amelynek túró, cukor, vanília, fahéj és citromlé került a töltelékébe, és a *káposztás béles*, amelyet édes vagy savanyú káposztával töltöttek (SCHWALM 1988. 426., VARGA 1993. 126–127.). A kutatások kiderítették, hogy a régi parasztbéles tésztája többnyire kelesztetlen volt. A kemence fenekén, káposztalevélen sütötték meg. Kiszedés után a kosárban letakarták, hogy a tésztája saját gőzében megpuhuljon (KISBÁN 1997. 515.). Ezen a vidéken nem emlékeznek rá. A *buktát* tányérban kelesztették, kisütötték,

s reggelire fogyasztották (VARGA 1993. 128.). A maradék tésztát összegyűjtötték, megsodorták, összekötötték. A száját megvágták, fekete borsból szemet készítettek, s ebből lett a gyerekek kedvelt csemegéje, a *madár*. A tírjákoknál ezzel kínálták a locsolókat, a neve *pipiske* (BODNÁR 1999. 30.). A karácsony elmaradhatatlan böjtös tésztája a *bobájka* vagy *babájka* (ERDÉSZ 1974. 115.). A tésztát rudakra sodorták, sütőlapátra tették, kockára vagdalták. Mikor kisült, meghintették forró vízzel, vajjal vagy olajjal leöntötték. Mézzel, mákkal, dióval ették.

A *mézes tésztát, puszedit* régen leginkább rozslisztből sütötték. Alapanyaga liszt, cukor, só és méz volt. A masszát összegyúrták, elnyújtották. A vásárokon beszerzett *bádóg formákkal* különböző alakúra szaggatták, megsütötték. A kész süteményt több napig állni hagyták, hogy puhuljon.

Főleg ünnepre készültek a *szalakálás* vagy „szális” sütemények. Fogyasztás előtt legalább egy héttel sütötték meg ezt is. Liszt, tojás, cukor, margarin és szalakálé szükséges hozzá. Ezeket összegyúrták, az így kapott tésztát vastagabbra nyújtották, és a fent említett bádógformákkal kiszaggatták, tetejét dióval díszítették.

Újabb keletű, szintén ünnepi sütemények a *torták*. Egy torta elkészítéséhez szükséges volt 8 tojás, 8 kanál porcukor, 8 kanál grízes liszt, 1 sütőpor, 5 dkg margarin. A tojás sárgáját margarinnal jól elkeverték, a fehérjét keményre verték. A sárgájához óvatosan hozzákeverték a fehérjét és a lisztet. Lisztezett, zsíros tejsíve öntötték. Betették a sütőbe, kis lángon sütötték. Amikor az oldala elvált a tepsitől, a teteje pirult, ki lehetett venni. A rostát tiszta kendővel letakarták, erre borították, hogy alul is hűljön. Ha kihűlt, akkor lehetett tölteni. *Csokoládé-* vagy *citromkrémmel* töltötték. A citromkrémhez szükséges volt egy csomag margarin, 5 kanál cukor, citromlé. Összekeverték, állni hagyták. A tortalapot kétfelé vágták, az alsóra rátették a krém nagyobbik részét, ráillesztették a másik lapot. Ekkor a maradék krémet a külsejére vizes késsel rásimították. A tetejét színes cukorkával díszítették.

Levesek, mártások, főzelékek, egyéb ételek

A parasztszaládokban a leves fogyasztása nem csak a főétek alkalmával, hanem napon-ta többször is megfigyelhető (KISBÁN 1997. 500.).

A legegyszerűbben elkészített levesek az ún. *ciberék* voltak. Ezek katolikus családoknál kedvelt böjti ételek. Egyik elkészítési módja, mikor egy darab morzsókára langyos, sós vizet öntöttek, kitették a napra, és állni hagyták. Ha elkészült, leszűrték. Gyakran üresen, italként fogyasztották, de habarással levest is készítettek belőle. Más esetben a szilkebe beleszórták a morzsókat, tettek hozzá sót, egy kis erős paprikát, vízzel felöntötték. Egy napig állni hagyták, míg a lé letisztult. Aztán felforralták. Üresen vagy kenyérral ették, gyomorrontás gyógyítására is használták. Másik elkészítési módja, mikor egy üveget félig raktak búzakorpával vagy dercével. Ezt langyos, sós vízzel felöntötték, néhány nap alatt savanykásra erjedt. Ekkor leszűrték, behabarták vagy rántották, kenyérral fogyasztották. A XX. század elején a megőrölt, vízzel felöntött és megerjesztett zab levét tüdőtisztításra használták (DIENES 1939. 217.). Készítettek *savólevest* is. A savót felforralták és vagy rántást, vagy habarást tettek rá. Az így elkészült levet üresen vagy kockára vágott pirítóssal fogyasztották.

A *savanyú levesek* közül egyik legkedveltebb az ún. *korhelyleves* volt. A savanyú káposztát, ha volt, füstölt hússal vagy kolbásszal a káposzta levében megfőzték, és hagymás, paprikás rántással sűrítették. Néhanap kockára vágott krumplit is tettek hozzá. A *kaszáslevest* sertés nyelvéből és szívéből készítették. A belsőségeket kockára vágták, megfőzték, tejjel behabarták, ecettel savanyították. A többi savanyú leves elkészítéséhez is ecetet használtak. Igen gyakran készült *savanyú tojásleves*. A rántást vízzel felengedték, besózták. Mikor forrt, egész tojást ütöttek bele, ecettel ízesítették. A *bablevest* készítették füstölt hússal, kolbásszal vagy ezek nélkül. A hús nélkül készített

bableves szerdán és pénteken került az asztalra. Ismert a rántott és habart változat egyaránt. Legszívesebben a savanyú káposzta hozzáadásával készült *káposztás paszulyt* fogyasztották. A tészta bablevest laskatésztával főzték. Sokszor készítettek *savanyú krumpli-* és *lencselevest*, ha szert tehetek rá, megfőzték a *tyűdlevest* is. Ez utóbbi kockára vágott sertés- vagy marhatüdőből készült, amelyet babérral ízesített sós vízben megfőztek. Hagymás rántást, tejfölt tettek rá, ecettel savanyították.

A *rántott levesek* közül legegyszerűbb volt a *köményleves* (tírpák neve: *rosztyóka*) (BODNÁR 1999. 39.) elkészítése. Fogyasztották üresen, kockára vágott pirítóssal vagy tojást ütöttek bele. Reggelire is szívesen megették. Készítettek levest *köles-* és *árpakásából*, ezeket leginkább tejfelesen fogyasztották. A *rizslevesnek* különböző változatai ismertek. Elmaradhatatlan alapanyaga a zöltség és a rántás. Akadt, aki húst is főzött bele és metélt tésztával dúsította.

A *gombaleves* alapanyaga a galambgomba, melyet megabáltak, majd hagymás rántást tettek rá. Savanyú levesként is megfőzték.

A *zöltséges levesek* közül gyakori a *táskaleves* vagy *kötött tésztaleves*, *csipkedli* vagy *csipegli* tésztaleves, a *lebbencs*, a *tarhonya*, a *reszelt tészta* és a *pergelt leves*. Igen kedvelte a tírpák lakosság a *nokedlilevest* vagy *trepancát*. A zöltséget zsírban megpárolták, vízzel felengedték. A lisztet a tojással simára keverték, karikára vágott füstölt kolbászt és fokhagymát tettek hozzá. Összekeverték, és a forró lébe kanállal beleszagatták (BODNÁR 1999. 40.).

A *krumpliból* készült levesek igen gyakoriak voltak. A már említett *savanyú krumplilevesbe* a krumplit leginkább vastag karikára vágták. A *zöltséges krumplileves* egyik változatába kockára, a másik változatba négy fele vágott krumplit tettek.

A főzőtököt gyalulás után kaporral ízesítve, habart levesként fogyasztották. A paradicsomlevesbe tészta vagy rizs került betétként.

A különféle *húsokból* készült levesek a vasárnapi és ünnepi étkezések alkalmával kerültek az asztalra. Legkedveltebb volt a *tyűkből* készült, de főztek húslevest libából, kacsából, galambból, disznó- és marhahúsból is. A húst feltették főni. Répa, petrezselyem, karalábé, zeller, hagyma, zöldpaprika, só, bors került bele. A kész levest mindig leszűrték. A főtt húst kiszedték és a zöltséggel tálalták vagy hagymás zsírban megsütötték és krumplival ették. Ha főve fogyasztották, valamilyen szósz – sóska, paradicsom, alma (habarással) – vagy mártást – zeller, kapor (tejfellet) – készítettek hozzá. Ez az ételféleség a paraszti táplálkozásban az 1890-es évek elején jelent meg (BAKSAY 1891. 87.). A levesbe betétként legjobb volt a csigatészta, kedvelték a cérnametéltet, eperlevelet, a gríz- és májgaluskát. A görög katolikus családoknál füstölt húsból is készült húsleves.

A *savanyú káposztát* vagy *hordós káposztát* szívesen ették nyersen, magában, esetleg olajjal leöntve. A sült és főtt tésztákban, valamint a levesek elkészítésében játszott szerepéről már esett szó az előzőekben. Említésre méltó ételféleség még a *rakott káposzta*, a *toros káposzta*, a *lucskos káposzta* és a *töltött káposzta*. A hagyományos népi ételként ismert töltött káposzta tengerikásával édes bundába – torma levelébe, szőlőlevélbe, karalábé levelébe, sóska, káposztába – töltve is készült. Az apróra vágott (vagy az utóbbi időben a darált) húst hagymás zsírban megforgatták, sóval, borssal, paprikával, esetleg darált zöldpaprikával ízesítették. *Apró bundába* lazán betöltötték, tölcser alakúra göngyölték. Amikor már majdnem megfőtt, *berántották* és *paradicsomlevet* öntöttek rá. Ez a változat ezen a tájon terjedt el, a környező vidékeken nem ismerik. Másik savanyítási módja a töltött káposztának, amikor a főni feltett ételre ecetes vizet öntöttek, majd *berántották*, és *tejföllel* ízesítették. A böjti időszakban *gombával*, *tarhonyával* (*reszelt tészta*) *töltötték* a káposztát. Húsvét után a maradék *sonkát* apróra vágják, reszelt tésztával töltötték a káposztába. A tírpák lakosság körében kedvelt volt az apró savanyú káposztával készült tyűkpörkölt, a *káposztás tyűk*, *valamint* az édes káposztával készült *tírpák káposzta* és a *körmös káposzta* (BODNÁR 1999. 62., 54.).

A főzelékek közül a krumplifőzeléket (Beregben kaporral, füstölt csülökkel), a babfőzeléket, a törtebabot, a borsót és a lencsét készítették gyakran. A háború után a gyerekeknek megfőzték a kelkáposztát és a paradicsomos káposztát is. A nehéz munkát végző embereknek ezt nem adták, mert nem volt eléggé tápláló.

Állati eredetű nyersanyagok

A tej és tejtermékek szerepe a táplálkozásban

A hagyományos paraszti gazdálkodás nagyállattartó ágazatában a szarvasmarhatartás kiemelkedően fontos. A *tej és tejtermékek szerepe a népi táplálkozásban*, akárcsak a környező területeken, nálunk is jelentős volt (SCHWALM 1988. 429., UJVÁRY 1991. 113., VARGA 1993. 39.). A *tejfeldolgozása* a parasztcsaládokban az *asszony* feladata. A fejéshez kötényt kötöttek. Vödörben langyos vizet vittek, lemosták a tehén tőgyét, ha kellett a farkát is. Ha rúgós volt a jószág, a lábát gúzsba tették. Fejőszéken ülve fejtek, a *zsajtárt* a térd közé fogva. Naponta kétszer fejtek, ellés után háromszor. Az ellés utáni első tej neve *fecstej* vagy *föcstej*. Emberi fogyasztásra alkalmatlan. Vagy a moslékba öntötték, vagy korpára, és megette a tehén. A második tejből *gulásztát*, *kurászdát*, *gulajsztrát* (DIENES 1939. 219.) készítettek. Feltették főni, mikor összement, akkor volt jó. Összehívták a gyerekeket, jó ismerősöket és közösen fogyasztották el kenyérral (SCHWALM 1988. 430.). A harmadik tejből *bábakalácsot* sütöttek. A tejet egy edénybe (bográcsba) öntötték, sok tojást ütöttek bele, gabonaliszttal összekavarták, betolták a kemencébe és megsütötték. Ez a kalács sárga, fényes és lyukacsos volt. A gyerekek ették meg, miközben az anyjuk egy csupor vízzel leöntötte őket, hogy a tehén is olyan bőven adja a tejet, mint ahogy róluk csurog a víz (DIENES 1939. 219., SCHWALM 1988. 430.). A tehén tőgyét jól ki kellett fejni, mert különben elapasztott.

A házba a tejet letakarva vitték be. Megvárták, míg a habja magától elmúlt, majd szétszűrték a tejescsuprokba. Ha *tejfelt* készítettek, meleg helyre állították. Nem takarták le, mert akkor megkeseredett. Nyáron kb. két nap alatt, télen hat-hét nap alatt adta fel a fölét. Télen a szobában lévő lapos kemence tetejére állították a tejescsuprokat. Ha megdöntötték és magától elvált a tejföl s alul látszott az aludttej, akkor az erre a célra kialakított kis mély, kerek fakanállal leföldrötték. Házi használatra, ételek habarásához eltették, de a fölösleget eladták. A *házi vaj*at tejfölből zürbölővel, zurbolóval készítették. A tejfölt addig kellett zürbölni, míg össze nem állt. Mikor kész volt, hideg vízre kiszedték. Az ujjukkal lyukat nyomtak bele, hogy ne maradjon benne savó. Ezután kézzel tenyérynyi darabokat formáztak belőle, villával cifrázták. Esetleg vajformába tették, ami szép mintát nyomott rá. Ha nem adták el mindet, akkor hideg vízben tárolták. Másik módja a vajkészítésnek, mikor a háziasszony valamilyen lezárt edényben addig rázza a tejfölt, míg vaj nem lesz belőle (MÁRKUS 1936. 168.). Volt, ahol a vajat és a tejfölt kisütötték. A vajat főzéshez használták, a tejföllel túrós tésztát ízesítettek. A vajkészítésnél visszamaradt lé az *író*. A háziak szívesen fogyasztották, ha sok volt, eladták. Nemcsak a tejfölt, hanem az *aludttejet* is hasznosították. Egy edényben feltették a tűzhelyre, és lassan hevítették. Mikor összement, állni hagyták, míg ki nem hűlt. A savót csak ez után öntötték le róla, mert különben nyúlós lett volna a *túró*. Háromszög alakúra varrt zacskóba merték bele, s felakasztották. Egy edényt tettek alá, és addig hagyták, míg az összes lé ki nem csöpögött belőle. A túrókészítéskor keletkezett *savóból* levest főztek, az állatoknak adták vagy gyógyszerként használták. A görög katolikus családok húsvétra ún. *sárgatúrót* készítettek. Egy liter tej, 10 tojás, kevés fahéj, csipet só, 3 evőkanál cukor kellett hozzá. A tejet egy evőkanál cukorral felforralták. A felvert tojásokhoz hozzátették a maradék cukrot, és jól elkeverték. Ezt lassan a forrásban lévő tejbe engedték, s addig kavargatták, míg túrósodni nem kezdett. Tiszta vászonkendőbe öntötték, s hideg vízbe lógatva kerekre formázták. Ez után felakasztották, hogy kicsorogjon belőle a vizes savó.

A gyermekeknek mindig adtak tejet, mert tápláló volt. Szopós gyermekeknek vízzel hígítva *feles* vagy *harmados* tejet adtak. A *felnöttek* is szívesen megitták egy szelet kenyér mellé reggelire vagy vacsorára. Gyakran aprítottak bele kenyeret. Ezt reggelire fogyasztották. Kedvelték a *tejeskávét*, melyet a boltban kapható Frank kávéból vagy árpakávéból készítettek. Jó étel volt a *tejleves*. A tejet feltették főni, megcukrozták. Mikor felfőtt, laska- vagy kockatésztát tettek bele. A *tejfölt* ételek *habarásához* vagy omlós *tészták sütéséhez* használták. A vaját kenyérrre kenve fogyasztották, *süteményekbe* tették vagy böjt idején *rántást* készítettek vele. A *túrót* a *bélesbe*, *kalácsba* tették, készült belőle *túrógombóc* és gyakran készítettek *túrós csuszát* és *túrós galuskát*. Ez utóbbi elsősorban böjtös étel volt. A pászkatésztát cukros, sós vízzel megöntötték, túró, tejfölt tettek rá.

Az *aludttejet* is szívesen fogyasztották, főleg reggelire, de ették paprikás zsírral összekevert tört krumplival. A pulykák is nagyon szerették, főleg apróra vágott hagymaszárral.

Kivételes csemegének számított a *madártej*. 1 liter tejből egy keveset félretettek, a többit feltették főni. 4 db tojást kettéválasztottak. A sárgájához meg a tejhez 2 kávéskanál lisztet és cukrot kevertek, és hozzáöntötték a fővő tejhez. A fehérjéhez vaníliát, cukrot adtak és kemény habbá verték. Kanállal beleszagatták a fővő tejbe, és lassú tűzön főzték tovább. Ha elkészült, hideg helyen hagyták kihűlni, és hűtve fogyasztották.

A tejjel nagyon tisztán kellett bánni. A *tejescsuprokat*, amelyek közül legszívesebben a mázatlanokat használták, naponta saját készítésű akácfa hamu lúgjával, forró vízzel tisztára mosták. Az udvaron lévő „tejfára” akasztották, ahol jól szellőzött. Időnként pedig betették a kemencébe, „kiégették”, azaz fertőtlenítették. A *túrószacskót* is jól kimosták és a tejfára vagy az ajtó sarkára akasztották száradni. Arra is ügyeltek, hogy a tejet mindig ugyanabban az edényben forralják fel. A tej feldolgozása és a táplálkozásban elfoglalt szerepe megegyezik a környező vidékeken megfigyelttel (SCHWALM 1988. 429–435., UJVÁRY 1991. 114–122., VARGA 1993. 39–41.).

Kecsketejhez ritkábban jutottak hozzá. Pásztoremberek tartottak kecskét, tőlük szereztek be. Azt mondták, a gyerekek ettől lesznek erősek, mert ez zsírosabb a tehéntejnél. A tengerikására tehéntej helyett kecsketejet is öntöttek. Voltak, akik *kecskesajt* is készítettek. A juhászoktól és a piacról szereztek be a *liptai túró*t és a *gömölyét*, *gomolyát* (MÁRKUS 1936. 110.).

A sertéshús feldolgozása, konzerválása

Az általam vizsgált területen leginkább *mangalicát*, azaz zsírsertést tartottak. Már kicsi korában látszott, hogy melyik lesz hízőnak való, s általában kettőt hagytak meg. 4–5 hónapos korától fogták be hizlalni, és 5–6 hónapig hízlalták. Krumplival, korpával, kukoricával etették. *Karácsonyra* mindenképpen vágtak, de *húsvétra* és *lakodalomra* is. Levágták a disznót akkor is, ha úgy látták már nem gyarapszik.

A *vágásra* már előtte nap készültek. Előkerült a teknő, a zsírosbödön, a nagy vájdling, a fazekak. Ezeket gondosan elmosták az asszonyok. Késeket, bárdokat fentek, köszörültek a férfiak. Megvásárolták a sót, borsot, paprikát. Előre megpucolták a fokhagymát, vöröshagymát, bekészítették a kaprot. *Segíteni* a komák, komaasszonyok jöttek, meg a jó szomszédok. 2–3 nappal előtte szóltak nekik. Férfiak a férfiaknak, nők a nőknek. A háznál hiányzó edényeket ők hozták magukkal. A disznóölésnek meghatározott napja nem volt, az utóbbi időben már vasárnap is vágtak. Pénteken azonban, a böjt miatt nem tartottak disznóort.

A munka hajnalban kezdődött, ekkor jöttek a meghívott disznófogók. Tudták, ki ért legjobban hozzá, az *szúrta le* a disznót. Manapság már hentes végzi ezt a műveletet. Hajnalban összegyűltek, pálinkát és bort ittak, ha nagyon hideg volt, forralt bort adtak borssal, fahéjjal, cukorral ízesítve. Ivás után a férfiak rágyújtottak. A disznót abrakkal kicsalták az ólból, hárman lefogták, egy leszúrta. Egyik asszony tálba felfogta a vért, és fakanállal kavarta, hogy ne aludjon meg. A *perzselés*

a hetvenes évekig hagyományosan szalmával, majd újabban gázzal történt. Közben locsolták, és késsel vagy rossz kaszapengéből készült vakaróval fehérre kaparták. Túristvándiban a perzselés után pálinkát ittak, utána fokhagymás pirítóst ettek sült szalonnával, hozzá rumos teát ittak (HADHÁZY 1986. 168.).

A *bontás* tiszta helyen történt. Egy lábon álló deszkára tették úgy, hogy a víz lecsurogjon. Régen a hasára fektetett disznót „orjára” bontották, azaz a gerincénél hasították fel (SCHWALM 1988. 438.). Kikanyarították a hátsó, majd az első combokat, aztán felvágták a hasán. Kivették a belső szerveket, a nyelvet kivágták, majd levágták a fejet. A gerincről két oldalt levágták az oldalakat és a gerincet végigvitték szalonnával együtt. Ezt hívják orja szalonnának, és a gerinc első részét orjának. Saját felhasználásra jobban szerették az orjára bontást, mert a gerincen lévő karajhúst lefejtették. A gerincet sózottan vagy füstölve bab, krumpli vagy káposztalevesbe tették. Manapság már hanyatt fektetve „karajra” bontanak. A művelet a következő. Levágták a *körmöt*, kikanyarították a *sonkát*. Levágták a *fejet*, melyet kétfelé hasítottak és jó vastagon *besóztak*. A *nyelvét* és a *belsősegeket* hideg vízbe tették. A disznó lépéből Nyírlugoson időjölést végeztek. Úgy tartották, ha a disznó lépe vastag, kemény tél lesz (BIM ADATTÁR 45–71/30N). A *vastag szalonnát* kockára vágják, ez a zsírnak való. A *tokaszalonnát* abárolták, a *vékony szalonnát* félre tették paprikásnak. A vastagabbat a padlásra vitték, *sózóteknőbe* vagy *lapos dézsába* rakták. Ha a húst tartósítani akarták, szintén sózóba tették: alulra a sódat, mert ezt kellett a legerősebben megsózni, fölé a szalonnát, legfelülre a húst. A hiedelem szerint ilyenkor a só nem szabad a kézről a húsrá rázni, mert az megféggesedik. A húsnak egy hónapig kellett abrosszal letakarva a sóban állnia. Ha jól átjárta a só, enyhén *megfüstölték*. A füstölést a háznál végezték vagy valakihez elmentek füstöltetni. Míg volt, a húst a szabadkéménybe akasztották, itt füstölődött a legjobban. Úgy tartották: A rossz illat kimegy, a jót „fogja a hús”, és a kamrába akasztóra, „kákóra” tették. A *szalonnabőrt*, ha lenyúzták, *kocsonyát* főztek belőle. A *velőt* hagymás zsírban maguknak készítették el. A *fület* szintén kocsonyába szánták. Ha a *tepertő* kisült, a *zsírt* bödönbe szűrték, s a kamrában tárolták.

A feldarabolt disznót a következőképpen osztályozták: orja, oldalas, karaj, tarja, comb.

A *belsősegeket* feldolgozásig hideg vízben tartották, hogy meg ne romoljanak. Azután forró vízben *megfőzték* a tüdőt, májat, vesét, lépet, nyelvet. Kivették, állni hagyták, a lé zsíros részét leszedték. Az előre megtisztított rizst, tengeri-, köles- vagy árpakását több lérről megmosták, aztán feltették főni. A vízbe bors, só és a leszedett zsíros lé, azaz hurkalé került. 5 kg kásához fél liter hurkalevet számoltak. Fakanállal kavarták, ha a közepe egy kicsit nyers volt még, le lehetett venni a tűzről és tiszta kendővel letakarták. Később a kását megfelezték. A *belsősegeket* ledarálták. Készítettek tüdős, májas hurkát, ezek neve *fehérhurka*. Töltöttek *véres hurkát*: kapormag, vér, bors és dinsztelt hagyma kellett hozzá. A hurkákat bélbe töltötték. A belet az asszonyok tisztították. A vastagbelet teknőbe, tengeri szemmel, suskahajjal dörzsölték. Pálcával vagy fakanál nyelével fordították ki. Közben felfűjták, és langyos vízzel átmosták. Aztán következett a hurolás. A belet deszkára tették, és kés fokával felülről lefelé lekaparták róla a zsiradékot. Végül hagymát karikáztak és azt rátették, mert szagtalanította. Ha mindennel készen voltak megkeverték a masszát. Előbb a fehérhurkát készítették el. Régen *marhaszarvból* készült töltővel töltötték, újabban *bádog hurkatöltővel*, ún. *dudujával*, *duduval*. Vigyázni kellett, hogy laza legyen, hogy a kása főhessen. Az üstben lévő melegvízbe rakták, ha lyukacsos volt a bél, kendőbe tették, a négy sarkát összekötötték. Az üstön át kovászfát fektettek, arra ráhúzták és belelógatták. A véres hurkát utoljára készítették. A hurkát fél méterenként spárgával elkötötték. Tálkára tették, kinyújtóztatták.

A gyerekek „lesít” kaptak. A rokon és szomszéd gyerekeknek külön kicsi karika hurkát, húst, szalonnát, esetleg kolbászt tettek félre. Őket is „lesinek” hívták, mert egész nap ott lábatlanokdtek. Viccelődtek velük a felnőttek.

Kolbászkészítés: este a fokhagymát megpucolták. A húst táblán bárdal apróra vágták vagy ledarálták a fokhagymával együtt. Pirospaprikát, sót tettek hozzá és összedolgozták, bélbe töltötték. A kamrába rúdra tették szikkadni, majd felfüstölték.

Készítettek *sajtot* is. A fejet megfőzték a bőrt lefejtették, hosszúra vagdalták. Fokhagymával, vereshagymával, sóval, borssal, pirospaprikával összekeverték. Betöltötték a gyomorba, bevarrták, lehetőleg duplán. Utána a „főzőben” sós vízben megfőzték. Villával megszúrták, és ha zsír jött belőle, ki lehetett venni. Húsvágó táblára tették, lenyomtatták, így préselték. Ha kihűlt, a füstre akasztották. Később már fából készült *sajtnyomó* prést is alkalmaztak. Kenyérrel fogyasztották, káposztát, uborkát tettek hozzá.

A kamrában vagy a padláson tárolták. Itt kapott helyet a szalonna és kolbász is. A húst nem csak füstölték, hanem zsírban *kisütötték*, és a zsírjában – *szilkében* vagy *zománcos edényben* – tárolták úgy, hogy a zsír ellepje. A húsos edényt a kamrában tartották. Ha a család kicsi volt, és a húst jól tették el, a karácsonyra vágott disznóból még szüretre is jutott.

A szalonnát kicsire vágták, az udvaron vagy a pitvarban lévő üstben kiolvasztották, kisütötték. Mikor pirosra sült, le kellett venni a tűzről, mert megkeseredett. A zsírt zománcos zsíroskannába vagy bödönbe öntötték. A kamrában tárolták.

Mindig tartottak *disznótort*. A segítőköt hívták meg rá. Dél körül már kész volt a toroskáposzta. Minden munkát félretettek és ebédeltek. A tirpákoknál a toros káposzta előtt májgaluskalevest, utána pirított májat találtak (BODNÁR 1999. 20.). Az asszonyok úgy igyekeztek, hogy mire az utolsó adag hurka megfő, készen legyen a toros vacsora, amely húslevesből, főtt húsból, töltött káposztából, sült kolbászból és hurkából állt. A *húsleves*t többféle húsból – pl. tarjából, lapockából – főzték. Csigatésztát tettek bele, a tirpák asszonyok az orjalevesbe májgaluskát (BODNÁR 1999. 20.). A zöldséget is feltálaták a főtt hús mellé.

Töltött káposztát a hulladék húsból és a kolbász masszájából készítették. Tormalevélbe vagy édes káposztába töltötték.

A *toros káposzta* úgy készült, hogy az apróra vágott hordós káposztát tepsibe tették, hurkaszírral meglocsolták, sóval, borssal meghintették és forgatták. Közben a húst feldarabolták, sóval, borssal, hagymával ízesítették, majd összekeverték a káposztával. Meghívták a bírót, a papot, a jegyzőt a torba. Általában el is mentek. A toron beszéltek a megölt jószágról. Mitől hízott, könnyű emésztő volt-e. Hogy viselkedett? Kezes volt-e stb. Énekeltek is vacsora után, nagyon vidámak voltak.

Maszkosok jártak köszöntőt mondani. A nevük *mókus* volt. Nők, férfiak öltözve mesét vagy verset mondtak. Borral kínálták őket, és a kabátzsebbe csúszttak valami ennilót.

Kóstolót a rokonok és a segítők kaptak. Olyanok, akiről tudták, hogy viszonzák. Mindenkől tettek egy kicsit: hurkát, kolbászt, tepertőt. Ha nagy volt a család, szalonnát küldtek. Túristván-diban orját is tettek a csomagba (HADHÁZY 1986. 170.). A kóstolót a disznótor másnapján a nagylány vagy a háziasszony hordta szét. Tányérba vagy tálba tették, megköszönték a segítséget. „Na, ez jó vót komám!” – válaszolták a háziak.

Az, hogy a „disznóság” meddig elég, attól függött, mekkora volt a család. A karácsonykor vágott disznó általában húsvétra elfogyott. Legfeljebb füstölt szalonna maradt, amelyet aratáskor a tarisznyába tettek és hagymával, kenyérrel ettek.

Néhány családban szokás volt húsvétkor a – főleg saját nevelésű – fiatal bárány fogyasztása. Szüretkor, lakodalom, keresztelő alkalmával birkagulyás került az asztalra. A tirpák családok gyakran fogyasztottak birkát. A télen levágott bárányt a padlásra kötötték fel, ott kifagyott és tovább elállt (BODNÁR 1999. 10.).

A borjúból általában pörköltet vagy sültet készítettek, a lábszárból kocsonyát. A marhahús fogyasztása esetleges volt.

Az étkezés rendje

Az étkezés rendje a gazdasági munkák idején és télen *eltérő* volt. Nyáron a pitvarban, télen a házban ettek. Ha vendég érkezett, mindenkor a szobában terítettek. Nyáron a legtöbb családban napjában háromszor ettek. Ha a *mezőn* voltak, reggelire *szalonnát* vittek *kenyérrel*, akinek még volt, az esetleg egy *darab kolbászt*. Ha *otthon* voltak, *kávét, tejet, teát kenyérrel, pirítóssal, sült szalonnával* vagy épp *köménymagos levest* fogyasztottak. *Délben* mindig *főtt* étel volt. A *mezőre* szilkében vitték ki. Kerekfejű fakanállal öten-hatan ettek egyszerre belőle. Leggyakrabban *krumpli, habart paszuly, habart kása levest* és valamilyen *tészta ételt* készítettek. Ilyenkor este gyűlt össze a család. Általában a déli maradékot ették meg.

Télen az étkezés rendje némileg átalakult. A legtöbb családban kétszer étkeztek. Ha reggel ettek – többnyire *kávéba aprított kenyeret* vagy *zupát (köménymagos levest)* –, akkor délben volt a közös étkezés. A felnőttek asztalhoz ültek, a gyerekeknek külön terítettek a „macskaasztalnál”. A kis asztalon, a hokedlin, a küszöbön vagy a földön ülve ettek. A 8–10 éves gyerek, aki már dolgozni tudott, az asztalnál kapott helyet (BIM ADATTÁR 63–82/42 N). Az asztalfőn a gazda ült, hozzá legközelebb a legidősebb gyerek. A gazdaasszony nem evett az asztalnál, hanem miután feltálat, a kisszékre ült, és ott evett.

Vasárnap igyekeztek minél jobb ételt tenni az asztalra. Az étkezés *húsleves*sel kezdődött. Volt *főtt hús, sült hús* és valamilyen *sült tészta*. *Hétköznapokon* általában egyszerű abroszt tettek az asztalra. Az ételt gyakran abban az edényben tálalták, amelyikben megfőtt. A leveshez mindenki külön tányért kapott, de a tészta ételt *egy tálból* fogyasztották. Később már csak a gyerekek ettek egy tálból. Az ételt a háziasszony szedte, először a férjének, aztán a gyerekeknek. Vizet mindenki egy *közös bádogpohárból* ivott, később ezt a vizespohár váltotta fel. Külön pohár csak a bornak volt odakészítve. A vendég mindig kapott külön poharat. A módosabbaknál mindenkinek jutott külön tányér és pohár.

Ünnepnapokon díszes terítő került az asztalra. Ilyenkor a tisztaszobában terítettek. Az ételt a főzőedényből tálalóedénybe szedték, így tették a család elé. Előkerültek a díszesebb tányérok és a nem mindennap használt evőeszközök. Boroskancsót és poharat tettek az asztalra (SZALONTAI 1984. 191.). Ez az étkezési rendszer a századfordulón az egész magyar lakta területen szokásban volt. A XX. század első felében is rendszerként figyelhető meg (KISBÁN 1997. 547.). Ez némileg változott a nyári uzsonna – *szalonna, zsíros-lekváros kenyér, gyümölcs* – bevezetésével.

Összegzés

Ha megvizsgáljuk az Észak-Tiszántúl hagyományos népi táplálkozását, és összevetjük a környező tájak táplálkozáskultúrájával, megállapíthatjuk, hogy tökéletesen illeszkedik azokhoz, sokszor csupán terminológiai eltéréseket figyelhetünk meg. Természetesen az eltérő éghajlati, mezőgazdasági viszonyok, esetleg vallási szokások színesítik a képet.

A XIX. században és a XX. század közepéig jelentős szerepet töltöttek be a táplálkozáskultúrában a gyűjtögetett növények. Erdő, mező fontos vitaminforrásokat és gyógyító növényeket kínált azok ismerőinek. Az inséges időkben az emberek rá is kényszerültek e források kihasználására. Ma a szegény emberek székfűt, bodzát és makkot gyűjtenek eladásra. A gyógynövény készítmények újra divatba jöttek, de ezeket a zöld patikákban, drogériákban szerzik be a fogyasztók. A gombákat is egyre kevesebben ismerik, ezért fogyasztás előtt gombaszakértővel nézetik meg.

Szinte minden vizsgált település határában lehetőség volt a halfogásra és a csíkászatra. Főleg böjti időszakban fogyasztottak halételeket. Mára a halfogyasztás csökkent, a csíkok pedig eltűntek a vizekből, így a belőlük készült ételeket már csak az emlékezet őrzi.

A vadhús fogyasztása nem jellemző, inkább esetleges volt, hiszen az elejtés sokszor kockázattal járt. Elkészítéséhez azért minden házban értettek. Ma a vadásztársaságok tagjaitól lehet vadhúshoz jutni, de az orvvadászat nem ment ki a divatból. A vad elkészítéséhez igen sok férfi ért.

A cukorfogyasztás megjelenése előtt a méz töltötte be az édesítő szerepét. Vidékünkön emlékeznek még a gyűjtés legősibb módjára, mikor az erdőben lakó méhek odúját fosztották ki. Szinte mindenütt tartottak méheket, s a mézfölösleget eladták. A cukor megjelenésével a mézfogyasztás jelentősen csökkent. Ma méhészkedő emberektől és a boltból szerzik be a mézet.

A növényi eredetű élelmiszerek közül, mint mindenütt, itt is a *kenyér* volt a fő táplálék, amely kezdetben rozslisztből, később búza- és rozsliszt keverékéből, majd tiszta búzalisztből készült, de él az emléke az ínséges időkben kukoricalisztből készült málés kenyérnek is. A kenyér erjesztő anyaga a *morzsóka* és a *komlós korpa* volt. Itt is, akárcsak a környező tájakon készítettek lepényt és lángost, valamint vakarót a kenyér tésztaíjából. Ma már a szaporodó kenyérgyárak a különböző péksütemények széles választékát kínálják. Lelkes háziasszonyok újra próbálkoznak a házi sütéssel, de ezt modern dagasztó és kenyérsütő gépek segítségével teszik.

A *pépes ételek* fő alapanyaga a kukorica volt, különféle ízesítésű puliszka (túrós, lekváros, tejés, káposztás stb.) és málé készült belőle. Az árpa- és köleskását hurkatöltéshez, a köleskását köretnek vagy tejbeköles készítésére használták, de ismert volt a vízben főtt zsiros és húsos kása is, melyet származási helyére utalva hajdúkásának hívtak. A búzadarából tejbegríz vagy rántott dara készült, a később megjelent rizsből tejberizs. A burgonyából krumplipuliszka, duszi és ganca, valamint krumplipüréleves készült. Ezek az ételek a modern háztartásokban szinte teljesen elfelejtődtek. A fiatal generáció áttért az üzemi étkezésre. A legtöbb háziasszony vagy dolgozik, vagy nincs kedve a fáradságos, időigényes mindennapi sütés-főzéshez.

A liszt, tojás, só és víz keverékéből *gyúrott főtt* tészták igen nagy változatosságot mutatnak, és a hétköznapi táplálkozásban fontos szerepet töltek be. A vallási előírások miatt megfigyelhető, hogy a tészta napok egyben böjtnapok. A pépes és tészta ételek közötti átmenet a reszelt és a sodrott pép. Friss tésztából készült levesbetét a reszelt tészta, a csipkedli, a kötött tészta. Szárított tészta a tarhonya, lebbencs, és a közkedvelt munkaigényes csiga. Frissen és szárítva használják a vékony- és vastagmetéltet, a kis és nagy kockát, a zabszemet, a kagylótésztát. Ezek a tésztafélék jó és kevésbé jó változatban ott sorakoznak a bevásárló helyek polcain. A mai háziasszonyok többsége innen szerzi be a család számára szükséges mennyiséget.

Főtt burgonya és liszt keveréke a nudli, a gombóc és a derelye. Nyers reszelt krumpli felhasználásával készül a lapcsánka és a csírásgaluska.

Itt kell megemlítenem a tojás nélkül, sóból, vízből, lisztből összegyúrt, és a sparhelt lapján kisütött pászkat, amely jellegzetes böjti étel volt.

A *kelesztett* és *kelesztés nélkül* készült *sült tészták* közül a munkaigényesebb, általában valamivel töltött (dió, mák, túró) tészták az ünnepi étkezések terén kaptak jelentős szerepet, a kelesztés nélküliek a különféle ízesítésű palacsinták, a krumplis lángos, a lapcsánka, a sütemények közül az általában rozslisztből készült mézespusedli, a szalakárés sütemények és a torták. Kelesztett tésztából készült a málépogácsa, a kött palacsinta, a tarkedli, a fánk, a kalácsok, a béles, a bukta. Megfigyeléseim szerint ezek a tésztafélék, sütemények a szombati és vasárnapi ebéd részeivé váltak. Ilyenkor érnek rá a háziasszonyok, és igyekeznek valami finomsággal kedveskedni a családnak.

A *levesek* közül az egyszerűbben elkészíthetők volt a vezető szerep. Megfigyelhető, hogy egyes levesfajtákat többféle módon készítettek, pl. rántással, habarással vagy tejföllel. Tájjellegű

specialitásként a *káposztáspaszuly* emelhető ki, s említésre méltó a régmúlt időkre visszavezethető, erjesztéssel készült *cibere*. Vidékünkön nemcsak délidőben, hanem reggel (főleg télen) is fogyasztottak levest.

Savanyú levesek a már említett ciberek mellett a feledésbe merülő savóleves, a máig főzött korhelyleves, tojásleves, bableves, krumplileves, lencseleves és tüdőleves. Rántott leves a kömény-magleves, a köles- és árpaleves tejfelesen, a rizsleves, a gombaleves, amely lehetett savanyú is.

Zöldséges levesek a táskaleves, a csipegli tésztaleves, a lebbencs, a tarhonya, a reszelt tészta, a pergelt leves, a tírjákoknál a nokedli leves.

Különböző húsból (sertés, marha, baromfi) húsleves vagy gulyás készült. Manapság a legtöbbször elkészített leves a húsleves és a gulyásleves.

Nagyon jelentős szerepet töltött be a táplálkozásban a káposzta. Savanyítva és édesen egyaránt fogyasztották. Szívesen ették a savanyú káposztát nyersen. Főztek belőle rakott káposztát, lucskos káposztát, toros káposztát és különböző ízesítésű töltött káposztát.

A főzelékek közül a babot, borsót és a lencsét készítették.

A *tej* és a *tejtermékek* szerepe mindmáig nagyon jelentős, bár a házi tejfeldolgozás teljesen háttérbe szorult. A görög katolikusok által húsvétra készített *sárgatúró* különlegességnek számít. Az ellés utáni második tejet, akárcsak a környező vidékeken, itt is felhasználták. Mágikus céllal gulásztát főztek belőle, és ismerősökkel közösen fogyasztották. A gyerekeket ilyenkor vízzel meglocsolták, hogy sok legyen a tehén teje. A tejből tejfelt, vaját, túrót, aludttejet készítettek, s elfogyasztották a vaj készítésekor keletkezett író is. A tehentejen kívül fogyasztottak kecsketejet is, főleg a gyenge gyerekekkel itatták. Juhászoktól vették a liptai túrót és a gomolyát. Ma a tejet és tejterméket túlnyomórészt boltból szerzik be, de egyre gyakoribb, hogy a tehenes gazdák háznál árulják a tejet.

Az emberi táplálkozásban az állatok közül a *sertésnek* a jelentősége igen nagy volt. A vizsgált területen mangalicát tartottak. Disznóöléskor hagyományosan „orjára” bontottak, azaz a hasára fektették, és a gerincénél hasították fel. Ma már hanyatt fektetve „karajra” bontanak. A húst és a szalonnát leggyakrabban füstöléssel tartósították. Készítettek különböző ízesítésű hurkát, kolbászt és sajtot. Mindig tartottak disznótort. Mára a háztáji disznótartás mértéke csökkent. A húst boltból vásárolják, illetve vidéken gyakran tartanak házi disznóvágást kimérés céljából.

Általánosan megfigyelhető, hogy egy-egy család táplálkozásában jelentős szerepet játszott a gazdasági helyzet és a háziasszony tapasztalata, esetleges újító kedve.

Irodalom

BAKSAY 1891.

Baksay Sándor: Magyar népszokások (Alföld). In: Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben VII. Magyarország II. Magyar Királyi Államnyomda, Budapest 1891. 83–148.

BALOGH 1986.

Balogh László: Dolgozatok Szamosszeg néprajzából. JAMK 21. Nyíregyháza 1986.

BAKOS 1993.

Bakos Judit: Kocsord népi táplálkozása. Szakdolgozat. Nyíregyháza 1993. BIM ADATTÁR Ltsz.: 528–93.

BODNÁR 1997.

Bodnár Zsuzsanna: A kamra, padlás, pince szerepe a paraszti ételkészítés tárolásában. In: A táplálkozáskultúra változatai a XVIII–XX. században. Néprajzkutatók I. Táplálkozáskutatói Konferenciájának előadásai. Szerk. Romsics Imre – Kisbán Eszter. Viski Múzeum, Kalocsa 1997. 67–78.

- BODNÁR 1999.
Bodnár Zsuzsanna: Tírpák népi ételek, étkezési szokások. Magyar Közösségi Agrármarketing Centrum Kht., Nyíregyháza 1999.
- BÖDI 1990.
Bödi Erzsébet: Hagyományos ételek és étkezési szokások. In: Bakonszeg története és néprajza. Szerk. Ujváry Zoltán. Alföldi Nyomda, Debrecen 1990. 319–342.
- BÖDI 1992.
Bödi Erzsébet: Hagyományos ételek és étkezési szokások Mátészalkán. In: Mátészalka néprajza. Szerk. Ujváry Zoltán. Ethnica kiadás, Debrecen 1992. 95–125.
- BÖDI 2001.
Bödi Erzsébet: Népi ételek és táplálkozási szokások Nyíraczádon. In: Nyíraczád története és néprajza. Szerk. Ujváry Zoltán. Ethnica, Debrecen 2001. 193–240.
- CSISZÁR 1998.
Csiszár Árpád: A beregi népelet. Néprajzi tanulmányok. Ethnica kiadás, Debrecen 1998.
- DÁM 1968.
Dám László: A kövé vált kenyér hiedelme a Nagy-Sárréten. *Ethn.* LXXIX. 1968. 429–430.
- DÁM 1982.
Dám László: Lakóházak a Nyírségben. [Wohnhäuser in der Nyírgégend. Obytné domy v kraji Nyírség.] *Studia Folkloristica et Ethnographica* 6. Debrecen 1982.
- DÁM 1995.
Dám László: Hagyomány és építészet: tanulmányok a magyar népi építészet köréből. Ethnica kiadás, Debrecen 1995.
- DIENES 1939.
Dienes István: A nép eledele. / A nép itala. In: Szabolcs vármegye. (Szabolcs és Ung k. e. vármegyék.) Vármegyei Szociográfiák IV. Szerk. Dienes István. Apolló Irodalmi Társaság, Budapest 1939. 216–219., 220–226.
- ERDÉSZ 1974.
Erdész Sándor: Nyírség. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1974.
- FRISNYÁK 1993.
Frisnyák Sándor: A megye földrajzi képe. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája I. Szerk. Cserenyák László. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Önkormányzat, Nyíregyháza 1993. 13–62.
- FRISNYÁK 1995.
Frisnyák Sándor: Tájak és tevékenységi formák. Földrajzi tanulmányok. Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv 2. Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Miskolc – Nyíregyháza 1995.
- HADHÁZY 1986.
Hadházy Pál: Néprajzi dolgozatok Túrístvándiból. JAMK 22. Nyíregyháza 1986.
- KISBÁN 1997.
Kisbán Eszter: Táplálkozáskultúra. In: Magyar Néprajz nyolc kötetben IV. Életmód. Anyagi kultúra 3. Szerk. Balassa Iván – Füzes Endre – Kisbán Eszter. MTA Néprajzi Kutatóintézet – Akadémiai Kiadó, Budapest 1997. 419–583.
- KISS 1929.
Kiss Lajos: A nyírvíz. *A Földgömb* I. 1929. 1–6.
- MÁRKUS 1936.
Márkus Mihály: A vajnak rázással való előállítására. *Néprajzi Értesítő* 28. 1936. 168.

MÁRTON 1933.

Márton Béla: A Nyírség mezőgazdasági élete. / Das landwirtschaftliche Leben des Nyírség. A debreceni Tisza István Tudományos Társaság Honismertető Bizottságának Kiadványai VIII: 31–32. 1931–1932. Budapest 1933.

OROSZ 1975.

Orosz Károly: Népi gazdálkodás és táplálkozás, szavak szólások Dombrádon. In: Honismereti kutatások Szabolcs-Szatmárban I. Néprajz. JAMK 5. 1975. 33–58.

PÁLL 2001.

Páll István: Népi építészeti emlékeink. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye értékei. A megye néphagyományai. Szerk. Sivadó Sándor. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Megyei Pedagógiai, Közművelődési Intézet és Továbbképző Központ, Nyíregyháza 2001. 10–14.

SCHWALM 1988.

Schwalm Edit: A palócok táplálkozása ünnepeken és hátköznapokon. In: Palócok III. Szerk. Bakó Ferenc. Heves Megyei Múzeumok Igazgatósága, Eger 1988. 379–495.

SZABÓ 1989.

Szabó Gyula: Történeti és néprajzi dolgozatok Tarpáról. JAMK 29. Nyíregyháza 1989.

SZALONTAI 1984.

Szalontai Barnabás: Nyírbátor népi építészete. [Die Volksarchitektur von Nyírbátor. Ludová architektúra mesta Nyírbátor.] Studia Folcloristica et Ethnographica 13. Debrecen 1984.

UJVÁRY 1991.

Ujváry Zoltán: Népi táplálkozás három gömöri völgyben. Gömör néprajza XXIX. KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen 1991.

VARGA 1993.

Varga Gyula: A népi táplálkozás Hajdú-Bihar-megyében a XX. század első felében. *HBMMK* 52. 1993.

D. RÁCZ Magdolna

Jósa András Múzeum

Nyíregyháza

H–4401 Pf. 57.

e-mail: damne@jam.nyirbone.hu

Traditional nutrition culture and households in Northeast Tisza Region

Here I am assessing the results of my research in traditional nutrition culture in Northeast Tisza Region. As we compare the cuisine with the neighbouring areas we can see that it fits there perfectly and there are only terminological differences. Naturally, the different climatic, agricultural relations and maybe the various religious customs can as well colour the picture. Today's Szabolcs-Szatmár-Bereg County is roughly meant to be Northeast Tisza Region. The region consists of several ethnographical areas: Nyírség, Rétköz, Nyíri Mezőség, Szatmár and Bereg. If we consider folklore approach, this geographical structure becomes more sophisticated. According to

this, research records Ligetalja in Nyírség, Tiszahát, Erdőhát, Szamoslát in Szatmár, Rétoldal around Ecsed marshland or the tiny Palágyság. My smaller research area is in the region Ligetalja.

This region shows an ethnically mixed picture. Beside the large number of Hungarian, Ukrainian, Romanian, German and Slovakian inhabitants, the number of the Gypsies is slowly growing.

As for the religious division, the picture is quite varied. If we look at the historical counties, according to the data from the 19th century, 7% of the inhabitants in Bereg county were Roman Catholics, 57% were Greek Catholics, 31% were Calvinists. In Szabolcs county 19% were Roman Catholics, 16% were Greek Catholics, 52% were Calvinists, 7% were Lutherans, 5% were Jewish. In Szatmár county 16% were Roman Catholics, 41% were Greek Catholics, 38% were Calvinists and 4% were Jewish. As for the present distribution, in the north part of Szabolcs, Bereg, Nyírség and in the great part of the Rétköz the inhabitants are Calvinists and people in the middle and southern parts of Nyírség are Greek and Roman Catholics.

The natural geographical facts are very important among the factors influencing the nutrition culture. As for geomorphological point of view the Northeast Tisza Region has two main parts: Nyírség with talus lowlands covered with wind-blown sand and Tisza River's floodplain. Both lands have several small areas that give perfect possibilities for agricultural cultivation.

The natural endowments of the examined region did not suit for extensive animal husbandry and plant cultivation, so farmers mainly considered subsistence farming. The fields and natural sauces mainly provided the necessary fodder for the animals. The small fields, arable lands, the three-course rotational system gave limited options for cultivating forage.

The collected plants and herbs played an important role in the nutrition culture in the 19th century till the mid-20th century. Forests, fields offered important vitamin sources and herbs for those who knew them well. In the period of scarcity people were driven to exploit these sources. Today the poor collect camomile, elder and acorn for sale. The herb products come back to fashion nowadays. They are available at the green pharmacies. Mushrooms are less known today, so before consumption they are examined by a mushroom specialist.

Nearly in every village there were possibilities for fishing and loach-catching. Fish dishes were generally eaten in the fasting periods. To-date fish consumption has decreased and loaches have disappeared and these dishes are cherished only in memories.

The game dishes were not common. They were occasional because hunting was quite risky. Their preparation was known in every household. Today game meat is available through the associations of hunters and poaching has not gone out of fashion. Preparation of game meat is widely known among men.

Before the appearance of sugar consumption, honey played the role of sweetening. In our region the people remember the most ancient method of honey collecting when the beehives in the forest were spoiled. Every village had an apiarist who cultivated not only for his own need.

As everywhere, among the floral origin food bread was the main nutrition. At the beginning it was made from rye-flour, later from the mixture of rye- and wheat-flour and the next step was to make purely it from wheat-flour but from the fasting period everybody can recall polenta bread from corn-flour. Fermentive elements of bread were grain and hop-bran. Here as in the neighbouring areas griddle-cake as *lepény*, *lángos* and *vakaró* were made from the dough of bread. Today the growing number of bakeries offer wide and various choices of different bakery products. Keen housewives try again the domestic baking with the help of the modern kneader and bread-maker.

Corn was the basic ingredient of pulpy dishes. Corn porridge with various tastes (cottage cheese, jam, milk cabbage and so on) and polenta were made from it. Hulled barley and millet-pup

were used for sausage filling, millet-pup also for garnish or to prepare a milky dish *tejbeköles* and also meaty and greasy mush steamed in water was quite known. It was called *hajdúkása* referring to its place of origin. Semolina was used to cook semolina boiled in milk or breaded groats, later on rice milk appeared. Potato was the ingredient of potato porridge, *duszi*, *ganca* and potato puree soup. These dishes have been completely forgotten in the modern households. Young generation has changed for eating in canteen. Most housewives work somewhere and do not have energy doing a tiring job such as cooking and baking.

Kneaded, boiled pastas from the mixture of flour, egg and water play an important role in everyday nutrition. According to the religious precepts, pasta days are fasting days. Grated and rolled pulps are the transition from pulpy and pasta dishes. The grated pasta from fresh pasta is a soup-filling. The *csipkedli* is ribbon pasta. Thin and thick vermicelli, small and big dices, oat-grain formed and shell pastas are used freshly and dry. These pastas in good and less perfect qualities can be found in the shelves of supermarkets. Nowadays housewives get the necessary quality from there.

Noodles, dumplings and jam pockets are made from the mixture of boiled potatoes and flour. *Lapcsánka* as fried, grated potato and *csírásgaluska* are made from raw grated potatoes.

Here we have to mention unleavened bread that is kneaded from salt, water and flour without egg and cooked on cooking-stove. It was a typical fast meal.

Among the pastas with and without raising, the most laboursome are the stuffed ones with poppy-seeds, nuts and cottage cheese. They had an important role during the festival seasons and occasions. Pancakes with various fillings, potato *lángos* and *lapcsánka* as fried, garted potatoes are pastas without raising and also among the cakes, the honey macaroon made from rye-flour and cakes and cookies from *szalakaré*.

Corn *pogácsa*, *kőtt* pancake, *tarkedli*, doughnuts, plain cakes, *béles* and *bukta* as buns with jam filling are made from leavened pasta. As my research shows these have become parts of Saturday and Sunday lunches. Housewives have time and intend to cook or bake something delicious for the family.

The most favourable ones among the soups those that were simple to make. Some soups have been made in various ways such as stirring, thickening for sauce and with sour cream. The regional speciality is the kidney bean with cabbage and also sour soup in lent "*cibere*", which was made by fermentation, is needed to be mentioned. In our region soups were main dishes not only at midday but also in the mornings as well especially in winter. Besides the mentioned "*cibere*" sour soups are nearly forgotten: whey soup, today cooked cabbage soup, egg soup, bean soup, potato soup, lent soup and lung soup.

Roax soups are caraway, barley and millet soups with sour cream, rice soup and mushroom soup, which can be sour.

Vegetable soups are the *táska*, *csipegli* pasta, *lebbencs*, *tarhonya*, grated pasta and *pergelt* pasta soup and among the Slovaks living in the examined area: gnocchi soup.

Meat and goulash soups were made from various meats such as pork, beef and poultry. Nowadays the most commonly made soups are meat and goulash soups.

Cabbage had a significant role in the cuisine. It was eaten either sour or sweet. Sour cabbage was also eaten raw. Layered cabbage, *lucskos* cabbage, *toros* cabbage and stuffed cabbage with various flavours were made.

Bean, pea and lent dishes were often cooked.

The role of the milk and dairy products is important but the domestic creamery has been totally overshadowed. Here among the Greek Catholics the yellow cottage cheese is a speciality. As

in the nearby areas after calving the second milk was also used. *Gulászta* was cooked with magic purposes and was eaten with friends and relatives. That time children were watered to have the cow more milk. Sour milk, cottage cheese, butter and sour cream were made from the milk and buttermilk was also eaten as well. Besides cow milk goat milk was also drunk mostly by weak children. *Liptai* cottage cheese and curd were bought from shepherds. Today milk and dairy products are sold in shops and also farmers owning cows sell milk from home.

In the human eating habits pork had a leading role among meat dishes. In the examined territory mangalica pigs were kept. Traditionally at pigsticking, a pig was drawn for spare-ribs, it meant that it was laid on its stomach and ripped at its spine. Today people draw for chops. The meat and bacon were generally preserved by smoking. Various sausages and smoked cheese were made. Feast at pigsticking was always organized. Today domestic pig keeping has been decreased. Meat is bought from shops or butcher's but in the country domestic pigsticking is often held because of retailing.

The festal menu was the meat soup with shell pasta, stewed meat, stuffed cabbage and milk loaf. Chicken, beef and pigeon soups, corn mush soup, roax soups were brought to the housewives with small babies in order to have more milk. The second course was stewed meat with sauce or various stews. The dessert was floating islands or milk-rice. The cakes were *pogácsa*, *csörege* or doughnut. This custom is still alive but it has been reduced heavily.

Drinking water was obtained from natural wells but later on the artesian ones appeared. Besides the natural water, the birch-water was drunk. Syrups and herbal teas were made. Milk and white coffee were also drunk. In this area we can experience a huge change because juice and fizzy drinking has largely increased. Most of the inhabitants started to drink mineral water. Among the alcoholic drinks various wines and fruit *pálinka* were drunk and are drunk and also drinking beer has also appeared.

(Translated by Éva Szegedi)

Magdolna D. RÁCZ

Jósa András Museum

Nyíregyháza

H-4401 Pf. 57.

e-mail: damne@jam.nyirbone.hu

Egy humanista főpap

Várday Ferenc élete és tevékenysége

Néző István

Bevezetés

A magyar történetírásban nem ismeretlen a kisvárdai Várday Ferenc neve, ennek ellenére egyetlen olyan írást sem ismerek, amelynek tárgya a gyulafehérvári püspök életműve lenne. A hozzá kötődő emlékek egy-egy részének négy személy szentelt figyelmet. Berkovits Ilona mintegy hetven esztendeje Várday Ferenc miscellányát mutatta be (BERKOVITS 1942. 259–266.), negyedszázada Borsa Gedeon hívta fel a figyelmet a Várday Ferencsel kapcsolatos itáliai nyomtatványokra, s ezek alapján azokra a humanista tudósokra, akikkel a püspök kapcsolatban állt (BORSA 1983. 48–58.). A kilencvenes évek közepén Vekov Károly tanulmánya a főpap végrendelete kapcsán mutatta be a székesegyház kincstárát (VEKOV 1996. 451–470.), az ezredfordulón pedig Pattantyús Manga a püspök által építtetett gyulafehérvári Szent Anna-kápolnáról való ismereteinket gazdagította új adatokkal (PATTANTYÚS 2000. 175–184.).

Hasonlóan hiányos a Várday család históriájára vonatkozó szakirodalom. A Zichy-okmánytár kötetéhez fűzött bevezetőben némi útbaigazítást kapunk a család le- és felmenőiről, az 1930-as évek közepén keletkezett egy vázlatos családtörténet is, de ez csupán a família néhány prominensének főbb életrajzi adatait tartalmazta, ráadásul véget ért a Várday Ferencet megelőző generáció tagjainak ismertetésével (VIRÁGH 1981. 60–70.). Kristóf Ilona Várday István kapcsán csak mellékesen említi a család néhány más tagját (KRISTÓF 2007. 65–82.). A korszakra vonatkozó forrásokat és irodalmat tanulmányozva Várday Ferenc tevékenységének további nyomait lelhetjük fel, s összeállíthatunk azokból egy pályaképet.

Az alábbiakban Várday Ferenc életének valamennyi szakaszát vázlatosan nyomon követem, elsősorban azonban azt vizsgálom, hogy a hazai szakirodalomban elterjedt „humanista” és „reneszánsz” jelzőkre valóban rászolgált-e a főpap? Nem térek ki a püspök családjának anyagi és társadalmi pozícióját előmozdítani igyekvő tetteire, nem mutatom be a birtokgyarapodás folyamatát, a birtokpereket, a családon belüli ellentétek megoldásában játszott szerepét sem, ezeket leválasztom közszerepléséről.

Várday Ferenc származása

A krónikákra alapozott, általánosan elfogadott, bár újabban ismét vitatott nézet szerint (lásd PÉNZES 2007. 135–153.) 1044-ben érkezett a sváборszági Stauf várából Magyarországra a Gut és Keled nevű testvérpár, akik közösen lettek a Gutkeled nemzetség névadói. A nemzetség az Árpád-korban hatalmas területeket szerzett, s megkezdődött a majádi és sárvármonostori főágakra, s ezzel párhuzamosan alágakra szakadása. Az 1250–1284 között élt sárvármonostori Aladár 1271-ben már

viselte a Várday nevet (FEJÉR 1829. 156.). Gyermekai közül László (1284–1315) és unokája János (1315–1357) érdemelnek említést. Várday Jánosnak három leszármazottja volt: Erzsébet, Miklós (1335–1373) és Domokos (1354–1391). Várday Domokosnak egy leányát (Dorottya), és négy fiát: Zsigmond (1390–1398), Miklós (1391–1446), Mihály (1391–1428) és Pelbárt (1391–1437) ismerjük.

Miklósnek fia ifj. Miklós (1421–1461) főkincstartó, szabolcsi ispán lett, felesége Perényi Katalin. Ebből a házasságból sok gyermek származott: László, Simon, Pelbárt, Mátyás, Aladár, Borbála, Dorottya, Katalin, Zsuzsanna és természetesen az atya nevét tovább örökítő Miklós (1460–1509), akinek neje bélteki Drágffy Fruzsina. Tőlük származó leányok: Orsolya, Anna és Katalin. Talán volt még egy leányuk vagy az említettek közül valamelyik ment újra férjhez, mivel 1553-ban és 1554-ben Gyügyén a birtokosok között találjuk özvegy Bornemissza Boldizsárnét, vélhetően egy Várday lányt, ugyanis a település ekkor fele részben a váradi káptalané, fele részben azonban a Várday családé (HORVÁTH 2000. 127.).

Drágffy Fruzsínának és Várday Miklósnek fiai is születtek: István, Imre, János, Ambrus, Mihály és Ferenc. Utóbbi a későbbi erdélyi püspök, akit a források egyébként 1504–1507 között Aladár néven is említenek.¹ Ő a XVI. század elején mind a család, mind az ország történetében jelentős szerepet játszott.

Várday Ferenc életkorának kérdése

Születésének időpontjáról nincs biztos adatunk, elfogadottnak tekintették azt, hogy 1474-ben jött a világra. Fügedi véleménye szerint Várday Ferenc pályakezdésekor 26, püspökké szentelésekor 35, a halálakor (1524-ben) 50 éves volt (FÜGEDI 1981. 102.). Veress szerint is szokatlanul idős korban, 27-ik életévében került az egyetemre (VERESS 1941. 174.). A családi irattárat közzétevő Lukacsics szerint is 1474-ben született Várday Ferenc (ZICHY 1931. 366.).

Ezekhez az álláspontokhoz az adta az alapot, hogy 1519 júliusában a velencei követ jelentésében az akkor már erdélyi püspök Várday korát 45 évben jelölte meg: „*Il terzo e lo Episcopo di Transilvania di eta di anno 45...*” (ZICHY 1931. 366.). Ez azonban valószínűleg nem pontosan tükrözi a valóságot, inkább csak azt, hogy Várday Ferenc a negyvenes éveiben járt, ez esetben születése időpontja 1469–1479 közé helyeződik. Fógel József szerint 1514-ben, amikor Erdély püspöke lett, 38 éves volt (FÓGEL 1917. 29–30.). Ebből visszszámolva kiderül, hogy 1476-ban kellett volna Várday Ferencnek születnie.

Egy biztos adatunk van, fennmaradt ugyanis 1480. július 7-ről egy irat, amely szerint Leonardus de Mansvetis, a domonkos rend főnöke Várday Miklóst családjával együtt a rend confraternitásába felveszi. A perugiai dominikánusok testvérületébe történt felvételt igazoló iratban Miklós felesége (Drágffy Fruzsina), Várday Miklós anyja (Perényi Katalin) és Várday Miklós gyermekei: István, Ferenc, Orsolya, valamint Várday Miklós testvérei: Mátyás és Aladár szerepelnek (ZICHY 1915. 271–272.). Ferenc tehát 1480-ban már mindenképpen élt.

Ismerjük Várday Ferenc latin nyelvű üdvözlő beszédét, amelyet nagybátyjához, Aladárhoz írt 1484. szeptember 27-én a Bodrog megyei Bátmonostorról, s ebben jó egészséget kíván Aladárnak (MOL DL 81915). Az aláírás „*Franciscus de Warada germanus v. E. manu propria*” vagyis saját kezével írta. Megállapítható, hogy ez az írás már nem olyan, amelyik 8–10 éves gyerekekre vala, hanem egy határozott, kiforrott egyént takar. A megoldás az lehet, ami az Achille Bocchi által írt sírfelirat utolsó sorában olvasható: VIX. ANN. LXIV. Eszerint 1524-ben, vagyis halálakor

¹ Horváth Richárd levele a szerzőhöz. Budapest 2002. május 24. Köszönet az adatért!

a püspök 64 éves volt. Ez az adat járhat a legközelebb a valósághoz, hiszen a bolognai tanár a nála lakó, tőle tanuló Várday Ambrustól, Ferenc öccsétől szerezte az értesülést. Ha ezt elfogadjuk, akkor Ferenc 1460-ban született, és megoldódik a fentebb említett, 1484-es kézirat kapcsán felmerült probléma, vagyis a levél egy 24 éves férfi írásának jellegzetességeit viseli magán.

Ferenc bátyja, István halála (1506) után néhány évvel apjuk, Miklós is elhunyt. Így 1510-re Ferenc lett a család seniora, rá nehezedett a birtokok kezelésének gondja, de „öröme” is. Ismerjük meg most az ő pályafutását!

Várday Ferenc karrierjének kezdete

Várday Ferenc egy olyan magyar főúri családba született, amely a köznemesség köréből emelkedett ki, s amelynek tagjai már korábban is jelentős egyházi és világi tisztségeket viseltek. A köznemesek körében kevesebb fiúgyermek esetén is megvolt az esélye, hogy valamelyikük papi hivatást választ, s ha sikerült magasabb egyházi méltóságot elérnie, akkor ezzel megalapozhatta a família következő fiúgyermekének a pályáját. Így volt ez a Várdayak esetében is. István érseket a következő nemzedékben Mátyás boszniai püspök, őt pedig Ferenc követte. Ő már nagybirtokos származású.

Várday Ferenc ifjúkoráról nem rendelkezünk adatokkal. Vélhetően Kisvárdán sajátította el műveltségének alapjait. Ezt annál inkább feltételezhetjük, hiszen tudjuk, hogy a XV. század közepén a helyi iskolában már nem plébános, hanem önálló iskolarektor irányítása alatt folyt a tanítástanulás. Várday István 1456. augusztus 8-án Bécsből küldött levelében a várdai iskola Rómát is megjárta régi mesteréről írt (ZICHY 1931. 248.). 1470-ben ismét egy scholarisról esik szó, aki mesés-könyvet készített a Várday gyermekeknek, és ezért 20 dénárt kapott Demeter esperestől, a könyv kötéséhez pedig 12 dénár értékű szőke fonalat (ZICHY 1915. 76.).

Miután Várday Ferenc Kisvárdán szert tett a legszükségesebb ismeretekre, főispáni pozíciót betöltő apja egyengethette első lépéseit. Tudjuk, hogy a budai udvarban II. Ulászló főlovászmestere volt, kiváló lóidomító és bátor harcos hírében állt (CHOBOT 1917. 524.). Az udvar szolgálatát jutalmazta II. Ulászló, amikor 1495-ben a fehérvári örkanonokság jövedelmeit Ferencnek adományozta (FRAKNÓI 1895. 221.). A kinevezés előzményéhez tartozik, hogy az 1494-es országgyűlés alatt az országgyűlésen jelenlévő főpapok, zászlósurak és egyéb nemesek azzal a kéréssel fordultak a királyhoz, hogy tegyen eleget az új törvényeknek, miszerint az országban külföldiek javadalmat nem nyerhetnek, s amit bírnak, attól fosszák meg őket. Különösen kérték, hogy a székesfehérvári örkanonok posztját, s feladatát (a fehérvári egyház kincseinek és ereklyéinek őrzését) ne bízzák továbbra is Vidre, Miksa német király udvari papjára, hanem olyan érdemes férfiúnak adományozzák, akiben ők megbíznak. Mindezek után a király elvette Vidtől az örkanonokságot, és a főpapok, zászlósurak és nemesek ajánlatára Várday Ferencet „választja, nevezi ki és mutatja be” a veszprémi püspöknek, és meghagyja, hogy Várdayt főpásztori hatalmánál fogva iktassa be az új tisztségébe (FRAKNÓI 1895. 221.). Ferenc már ennek a rangnak a birtokában kezdte meg itáliai tanulmányait.

Várday Ferenc Itáliában

A reneszánsz az egyéniség érvényesítésének korszaka volt, s a korabeli ember önmagából akart erőt meríteni céljai eléréséhez. Ahhoz, hogy valóban legyen mibe „kapaszkodnia”, saját magában kellett fogódzókot kialakítania, s ennek az önfejlesztésnek a legjobb módja a tanulás volt. Ezt az utat választotta Várday Ferenc is, aki már a negyvenedik évét taposta, amikor külföldi tanulmányokra szánta rá magát. Ez kissé szokatlan kor a tanulás megkezdéséhez, de fentebb szólunk arról,

hogy ezt megelőzően a királyi udvarnál nem haszontalanul töltötte az esztendőket. Ferenc Itáliában tanult, s egyetemi évei látszólag megszakították pályafutását, valójában azonban épp ez alapozta meg későbbi előmenetelét. Itt tett szert arra a korszerű tudományos ismeretanyagra és műveltségre, amely későbbi karrierjét meghatározta. Ismerkedjünk meg tehát egyetemi éveivel!

Az itt eltöltött esztendőkről a fennmaradt anyakönyvek nem tudósítanak. Ugyanakkor itáliai tartózkodásáról említést tesz sírfelirata, megmaradtak továbbá az Itáliából apjának írt levelei, amelyekből nyomon követhető ottani útja. 1500 körül kezdte az egyetemet Páduában: a zseléi levéltár 1500. március 20-án kelt levelét őrzí. Ebben apját kéri, hogy otthoni ügyeit szorgalmazza és védje (VERESS 1941. 171.). Mivel ez az írás tulajdonképpen válasz apja korábbi levelére, Ferenc már valamivel korábban Páduában tartózkodhatott.

1501. április 10-én apját arra kérte, hogy támogatójánál, Várad Péter kalocsai érseknél járjon el az ő érdekében: „*Igen megkérném uraságodat, legyen olyan jó és ajánljon be engem ama nagyméltóságú és főtisztelendő kalocsai érsek úrnál, akinek családunk iránt oly sok jóakarátát és békés szándékát tapasztaltam, s akinek hírneve, kiváló tudománya, szellemének műveltsége s ékeszólásának mindenható ereje miatt nemcsak Olaszországban (sic!) terjedt el, hanem a földkerekség más országaiban is, ahol csak a latin irodalom művelése megvan.*” (UDVARDY 1991. 385.)

1502-ben Várday Ferenc ismét Páduából írt, ahol 1503. január 19-ig tartózkodott (ZICHY 1931. 366., VERESS 1941. 174.). 1503. július 23-án Bolognából küldött egy levelet (VERESS 1941. 68.). 1503. szeptember 3-án Velencéből keltezi írását (LUKCSICS 1929. 270.). Ide alighanem csak rövidebb időre érkezett – nem tanulni –, mert 1504. január 21-én már ismét Páduából írt egy levelet, melyet Dénes nevű embere vitt haza atyjának. Ebben azt említi, hogy esetleg Rómába kell mennie (VERESS 1941. 172.). Hamarosan a híres bolognai egyetemen találjuk. 1504. április 20-án innen kelt leveléből megtudjuk, hogy apja vélekedése szerint négy-öt év az itáliai egyetemeken alkalmassá teheti a királyi hivatalokra. A humanista műveltség tehát a jogtudásnál is többet érhetett (VERESS 1941. 68.). Veres jellemzőnek találja Várdayra és korára az anyagias gondolkodást: fontosabbnak vélte a hosszú levélben és később is a papi stallumot sürgetnie, mintsem beszámolnia bolognai tanulmányairól és élete folyásáról (VERESS 1941. 68.).

Várday Ferenc kanonok Ernszt Zsigmond pécsi püspök ajánlatára – aki már 1503-ban javasolta neki Rómát – 1504. április végén érkezhett meg az örök városba. Itt talán a Collegio degli Artisti tagja lehetett. Itteni időzését sírfelirata is megörökíti: „*Qui Latio primos egit feliciter annos*” (ZICHY 1931. 366.).

Római tartózkodása végére abból következtethetünk, hogy 1505. május 14-én már kanonoki székhelyéről, Székesfehérvárról írt, tehát az év tavaszán már hazaérkezett. Miután Várday Ferencet Itália különböző városaiban mind tanulmányai, mind az ott eltöltött esztendő tapasztalatai sok ismerettel, az újfajta szellem iránti fogékonysággal gazdagították, hazatérte után maga is ezen áramlat magyarországi követőinek táborába állt, s megkezdődött egyházi és világi karrierje.

További lépések az egyházi és a világi hierarchiában

Várday Ferenc Itáliában már mint székesfehérvári kanonok tartózkodott. Ezt a tisztséget 1509-ig töltötte be. 1507-től 1509-ig a királyi udvarban, a kancellárián mint királyi titkár tevékenykedett. 1508-ban, a nagy pestisjárvány idején az udvarral Pozsonyba költözött. 1508. november 6-án innen, mint fehérvári örkanonok és királyi titkár írt apjának, s beszámolt róla, hogy János öccse Móré prépostot Velencében verssel üdvözölte (LUKCSICS 1930. 222.).

Várday a királyt követve Nagyszombatra, majd Prágába ment. 1508–1509-ben háji préposti címet viselt. II. Ulászló király 1509. április 10-én kelt rendeletével a csalással vádolt Batthyány

Benedek helyett királyi kincstárnokká nevezte ki Várdayt, aki akkor már választott váci püspök volt. Ekkor a munkácsi várat is a rendelkezésére bocsátotta (MOL DL 82294, ZICHY 1931. 366–368.).

Kincstárnoki működéséről nem sokat tudunk. Nagy családi birtokaiból kölcsönt tudott adni az udvar szükségleteire vagy kölcsönt tudott szerezni, ami elősegítette karrierjét. Amikor a királyi udvar működésére pénzt vett fel Bakócz Tamás kardinális testvéreitől, az Erdődyektől, a kölcsönzött pénz biztosítékként a Várdayak családi birtokát is lekötötte, ami ellen aztán 1510. március 4-én az apja a saját, és Ferenc testvérei: János, Mihály, Imre és Ambrus nevében tiltakozott Perényi Imre helytartó előtt (ZICHY 1931. 367.). A kincstartóságot 1510. június 29-ig töltötte be, ekkor királyi parancsra visszaadta Batthyáynak. E tisztségétől való megválás után, korábbi elmaradt jövedelmei kárpótlásául, s a kincstárral szemben fennálló követeléseinek kielégítésére, valamint az udvar részére biztosított kölcsönökért cserébe megkapta a munkácsi királyi vár jövedelmét, az október 7-én kelt rendelet szerint azzal a megkötéssel, hogy ebből fedeznie kell a vár javítását, helyreállítását (ZICHY 1931. 367.). Várday a munkácsi várat kincstartósága után nem adta vissza, hanem zálogként megtartotta (KUBINYI 1981. 76.). Említésre méltó, hogy Várday Ferencet megelőzően az egyházi tisztséget is viselő kincstartók soha nem használták családnévüket, ő volt az első, aki így cselekedett, pl. 1510-ben „*Nos Franciscus de Varda electus ecclesie Waciensis thesaurarius regius*”-nak nevezi magát (KUBINYI 1958. 43.).

Időközben váci püspökségében a pápa megerősítette, de ő a 6–7.000 forinttal többet jövedelmező erdélyi püspöki cím megszerzésére törekedett. A püspökség évi 24.000 forintot hozott 1516-ban, 1523-ban ezt a bevételt 20.000 forintra becsülték, 24.000 forint jövedelmet jelentett 1525-ben (ZICHY 1931. 365., FÜGEDI 1981. 110.). A várható bevételt tekintve az erdélyi püspökség a negyedik volt az országban.

Hivatalosan Várday 1513 júliusában került az erdélyi egyházmegye élére, miután kifizette a javadalmat bíró Perényi Ferenc kétezer forintnyi adósságát. A püspökség jövedelmét ugyanis Joannes de Fuxo, választott bordeaux-i püspök élvezte, aki azt 1508-ban Perényinek, a nádor fiának engedte át évi 1.000 forint nyugdíj fizetése ellenében. Csakhogy Perényi rosszul kezelte a püspökség jövedelmeit, s kétévi hátralékot halmozott fel de Fuxoval szemben. Ezt a terhet Várday Ferenc vállalta át, s fizette ki 1513-ban, Nagyboldogasszony ünnepe előtt (ZICHY 1931. 368.). Miután Perényi Imre nádor lemondott, az udvarnál kedvelt Várdaynak nem okozott nagy nehézséget, hogy a királytól adománylevelet szerezzen erre a stallumra.

A pápai megerősítés a püspökség megüresedésének megállapítása miatt később történt. 1514. május 11-én Várday Ferenc választott erdélyi püspök Végedi Imrének küldött levelet. Ebben provizorát kérte, hogy a bulla kiváltására küldjön ezer, de legalább 5–700 Ft-ot. Ezt azzal indokolta, hogy kitűnő alkalom kínálkozik most a bulla elhozására, mert Drágffy János Rómába készül. Zálogba ezüstedényeket fog adni (MOL DL 8239). Várday Ferenc 1514. június 12-én a Rómába induló Drágffyt a megerősítő pápai bulla elhozatalával bízta meg (ZICHY 1931. 368.). Várday Ferenc püspöki stallumának megerősítésre végül 1515. augusztus 13-án kerített sort X. Leó pápa (TUSOR 2004. 114.). Püspöki felszentelése azonban csak évek múlva, 1517-ben történt.

Várday működésének terepe tehát Budáról Erdélybe, Gyulafehérvárra helyeződött, s rá hárult a munkácsi királyi vár mellett a családi birtokok – mivel testvéreinek ő volt a tutora –, a több megyére kiterjedő bátmonostori uradalom és a kisvárdai uradalom vezetése is. Az egyes uradalmakat provizorokkal igazgatta.

Várday Ferenc II. Ulászló halála után (1516) szakított korábbi udvari politikájával, és a nemzeti párt, vagyis Szapolyai oldalára állt, befolyásos főúrként szerepelt. A kiskorú II. Lajos idejében a fő- és köznemesek között, de a csoportokon belül is folyó hatalmi harcokból bőven kivette

részét, amint erről a fennmaradt források beszámolnak (SZABÓ 1909. 17–19., 57., 122–125., 147–149., 181–184.).

1518-ban az országgyűlés határozatainak megtartásának védelmére több főúrból álló tanácsot választottak, ennek tagja lett Várday Ferenc is. 1519-ben Frangepánnal, Szakmárral, Báthori Istvánnal és Szapolyaival együtt aláírt egy okiratot, amely szerint hűségesek maradnak II. Lajoshoz, és őt minden támadás ellen megvédik. 1522-ben Perényi Ferencsel, Perényi Péterrel és másokkal kötött szövetséget, hogy a királyt és egymást szóval és tettel segítsék. Várday utóbb ebből a szövetségből kilépett, mert nem akart előbbi szövetségeseivel, Szapolyaiékkal ellentétbe kerülni (ERNUSZT 1939. 33–34.).

A püspök politikai tevékenysége kapcsán említhetjük meg, hogy visszasegítette a havasalföldi trónra az elűzött IV. Radu fejedelmet, aki magyar támogatással vívta küzdelmeit a török befolyást érvényesíteni akaró ellenfeivel. Az uralkodó 1523-as másodszori trónra kerülése alkalmából személyesen mondott köszönetet Várdaynak a támogatásért.

Várday Ferenc és a parasztháború

Várday Ferenc „közéleti” tevékenységeinek sorából leginkább a Dózsa-féle parasztháború leverésében vitt szerepét szokás kiemelni. X. Leó 1513. szeptember 3-án pápai bullát adott ki, s elrendelte azon országok számára a keresztes hadjáratot, amelyekre korábban Bakócz Tamásnak legátusi jogkörrel adott. 1514. április 3-án Simon modrusi püspök Bakócz Tamás kérésére hiteles másolatot készített a pápai bulláról Várday Ferenc erdélyi püspök számára. A Várday levéltár őrizte meg ezt a közjegyzővel hitelesített másolatot, mely a parasztfelkelés egyik legértékesebb forrása. A bulla eredetije nem maradt fenn. Hogy az átírás Várday Ferenc püspök számára készült, nem csak az bizonyítja, hogy a Várday levéltárból került a Zichy család levéltárába, hanem az is, hogy Bakócz április 25-i levelében említi az átírásban megküldött bullát (ÉRSZEGI–KENÉZ–SOLYOSI 1972. 1014., BARTA–FEKETE 1973. 26.).

Április 25-én Bakócz elrendelte a pápai bulla kihirdetését Erdélyben. Az egyes egyházmegegyekben helynököket nevezett ki, rendszerint az illetékes püspököt, némi megszorítással azt is mondhatjuk, hogy ezekre ruházta át a legátusi hatalmat. Két ilyen megbízólevélről tudunk, az egyiket Várday Ferenc részére 1514. április 25-én állították ki, melyben őt teljes hatalmú legátusi helyettesé („*locumtenes seu vicelegatus generalis*”) nevezte ki Bakócz „*az erdélyi tartomány*”-ban (JÁSZAY 1842. 254–258.). Bakócz a kinevező iratban felmagasztalta Várday Ferencet: „*Erényed, erkölcsöidnek becsületessége, tudományod, feddhetetlenséged és jóságod, valamint a szentséges pápa úr és az apostoli szentszék iránt való alázatosságod nem közönséges.*” (JÁSZAY 1842. 255–258.)

Bakócz, illetve az érsek nevében agitáló ferencesek helyett Várday és emberei hirdethették Erdélyben a keresztes had toborzására szóló felhívást. Az országban egyedül Erdélynek jutott az a kiváltság, hogy nem közvetlenül Bakócz bíboros emberei, hanem saját püspökének megbízottai toborozhatták az önkénteseket. A fent idézett okmány további részében Bakócz kifejti, hogy a tartományba különböző elfoglaltságai miatt személyesen nem mehet el, az Úr nevében Várday püspökbe helyezi bizodalját, s a neki erre az esetre adott apostoli hatalomnál fogva őt felhatalmazza, hogy tartományában maga hirdesse vagy másokkal hirdettesse ki a keresztes hadjáratot. Megküldi neki az ólompecsés pápai bulla másolatát, amelynek értelmében a püspök – mint az ő helyettese – oldhat és köthet, s az idáig oda beküldött vagy ezután beküldendő biztosaival rendelkezhet, a bevételekről elszámoltathatja, állásuktól megfoszthatja, s azt másoknak adhatja, nekik parancsolhat, s egyáltalán a szent cél sikere érdekében csakúgy megtehet mindent, amit jónak és célszerűnek lát, mintha ő maga személyesen volna ott. Előre is helybenhagy minden fenyítést, büntetést és

rendelkezést, amelyet a püspök vagy helyettese elhatároz a lázadók (a keresztes hadjárat hátráltatói) ellen. Az Úr nevében buzdítja és az irgalmas Istenre kéri, hogy ilyen szent munkában, a keresztény hit oltalmában és gyarapításában örködjék, s erős és hű legyen, hogy azt végrehajthassa, s a szent-séges pápa s az ő, vagyis Bakócz dicséretét és jutalmát megérdemelje (JÁSZAY 1842. 255–258.).

A keresztes vezér és Várday megbízatása révén a Szapolyai-pártnak lehetősége nyílt, hogy a Bakócz érsek által szorgalmazott terv megvalósítására befolyással bírjon. Ezt a lassítási szándékot bizonyítja az a három hét, amely a Várdaynak átírt bullamásolat és a Várdaynak adott felhatalmazás között eltelt, továbbá az ez idő alatt történt események.

Várday nem sietett a kereszthirdetési megbízatásának eleget tenni, hiszen Erdély helyett az Alföldre, vélhetően családjá bátmonostori birtokára utazott. Május 2-án Szegedről írt levelet, s ebből tudható, hogy Tasnádra készült, nővére(?) esküvőjére, s ott pünkösdig, június 4-ig szándékozik maradni (MOL DL 82394). A püspök mintha szándékosan húzta volna az időt, olyannyira, hogy Erdélyben a pápai bulla hivatalos kihirdetésére sor sem került. Maga Szapolyai májusban a seregét az országhatáron kívülre vitte, s bizonyára meghagyta, hogy a keresztes hadjárat nyilvános kihirdetését meg kell akadályozni.

A hadjárat tervezésében fordulópontot jelentett, hogy Bakócz érsek-legátus május 15-én betiltatta a további toborzást, de nem szólt a hadjárat leállításáról. A mozgalom átalakulása után Ferenc püspök – mint egyházi méltóság és mint földesúr egyaránt – fellépett a Dózsa-féle mozgalom ellen, csatlakozott Szapolyai Jánoshoz és részt vett a parasztháború leverésében. A tasnádi családi ünnepség után hazatért székhelyére. Útközben – mivel a bihari hadszíntér közel volt – felmérhette a felkelés okozta veszély nagyságát, s ezért már ekkor megkezdte a védekezés előkészületeit. Június 9-én a Kolozs megyei Gyalu várából figyelmeztette a szebenieket – s vélhetően másokat is –, hogy tudomása szerint a felkelők be akarnak törni Erdélybe, ennek elhárítása végett engedelmessé kell tartozni az ország végveszélybe kerül. A figyelmeztető szavakon túl a tettek mezejére lépett: a püspökséghez tartozó uradalmi népekből hadat szervezett, saját pénzét feláldozta a keresztesek elleni háborúra. Erre a célra külön megadóztatta jobbágyságait, sőt egyháza kincseinek egy részét is elzálogosította (BARTA–FEKETE 1973. 186.).

Július 12-én Muzsináról, a Nagyenyed közvetlen szomszédságában található hadi táborból Várday levelet írt gyulafehérvári kúriája udvarbírájához, Végedi Imréhez. Megparancsolta, hogy *„Állíts föl amilyen sok embert csak tudsz Gyulafehérvár, Szentmihálykő és Gyalu birtokaim jobbágyaiból, azokkal és a sajátjaiddal (ti. katonáiddal) személyesen siess Drágffy János nagyságos úrhoz, s a többi mieinkkel együtt légy vele, s ameddig csak akarja, néki mindenben szolgálj és engedelmeskedj.”* (BARTA–FEKETE 1973. 189.)

Valószínűleg az Enyeden vesztglő Várdayt a Kolozsvár mellett váratlanul megjelenő újabb felkelő sereg híre érte el, s ez késztette a levél megírására. Szapolyai nem Kolozsvár védelmére indult, hanem a régóta ostromlott Temesvár felmentésére. Taurinus szerint elsősorban Várday volt az, aki a vár minél hamarabbi felmentését sürgette, s ebben annyi igazság mindenképpen van, hogy a Gyulafehérvárott időző Szapolyai minden biztonnyal tárgyalt erről a püspökkel.

A vajda július 15-én felsorakoztatta katonáit Temesvár alatt, ott, ahol Dózsa György katonái már egy hónapja ostromolták a várat. Maga a püspök – sokak véleményével ellentétben – nem vett részt a csatában, mert az ütközet napján még nem érhetett a helyszínre, hiszen – ahogyan fentebb írtam – július 12-én még Muzsinán volt seregével, s nem tudjuk, hogy Kolozsvár védelmére vagy Temesvár felmentésére szándékozott-e vonulni. Várday Ferencről csak öt nappal az ütközet után van hírünk. Július 20-án a Temesvártól távolabb fekvő Sződiben (Szépfalu) járt. Innen írta provizorának, Végedinek Gyulafehérvárra a következőket: *„...kiváltottunk Tomori Páltól és Józsa*

Istvántól száz forinton ötven keresztet, Székely György bűntársait, különböző urak jobbágyait.” (BARTA–FEKETE 1973. 218., ÉRSZEGI–KENÉZ–SOLYMOSI 1972. 1021, 1025–1026.) A váltságdíj összegéről nem rendelkezett, így Várday azt kérte, hogy a pénzt a szentlászlói vagy a fogarasi dézs-mából fizessék ki az uraknak. Arra, hogy ez megtörtént, bizonyosság Várday augusztus 13-ai levele, amelyben az összeg kifizetése felől az utolsó intézkedéseket megtette, utalva arra, hogy a jobbágyok kiváltása már végbement. Mindez azt is bizonyítja, hogy a felkelők kivégzése, megfeszítése nem volt olyan tömeges, mint azt beállítani szokták.

Várdaynak a parasztfelkelésben vitt szerepét Taurinus megverselte, a püspök sírfeliratán pedig ugyancsak megörökítették:

*Ritka dicsőségű Várdai műve ez itt
...megmenté a szabadságot: leveré a parasztok
háborúját... (NEMESKÜRTY 1972. 184.)*

A felkelés leverése érdekében Várday költségekbe verte magát, s ráadásul a parasztháború után a károk rendezése is feladata lett. Ez az 1514-es dekrétum szerint a parasztságra hárult volna, ám minden nemes védte a maga jobbágyát, hiszen ez saját érdeke volt. Több olyan irat maradt meg, amelyben a Várdayoknak nyugtatványt adnak arról, hogy ők fizették ki a jobbágyok által okozott károkat. A Várdayak igyekeztek elkerülni a jogi bonyodalmakat. Várday János fogalmazott úgy 1517. március 15-én Ferenc püspöknek Bátmonostorról írt levelében, hogy: „*Ha Krözus kincse a mienk volna, az sem volna elég a kifosztott nemesek kívánságainak teljesítésére...szegény parasz-
tok már nem képesek eleget tenni a kért fizetéseknél, mivel a megelőző időben minden javukat el-
rabolták,...így hát ezek a szegények, és én is velük, arra kérjük uraságot, hogy e nagy szükségük-
ben a következő fizetendőkből valamiképpen engedjen el bizonyos összeget..*” Várday János levele végén arra kérte még testvérét, hogy adjon neki igáslovakat, „...*mivel ha valahova el kell utaznom,
kímélni szeretném szegény jobbágyok lovait...*” (MOL DL 82473, közli BARTA–FEKETE 1973. 289.).

A Várday család jól tudta, hogy ha jobbágyaik jószágát, vagyonát a kártérítésekre elveszik, akkor ők maguk, a nemesek is megsínylik, hiszen nekik kevesebb vagy éppen semmi adó nem marad. 1517. márciusában két, magánhasználatra készített listán a károsultak tucatjait nevezte meg Várday Ferenc kérésére egy íródeák. Az összeg több mint ezer forint jóvátételi teherről ad számot. Ekkor már a nevezettek majd mindegyikével létrejött az egyezés, ami nagy erőfeszítést kívánt a családtól, illetve a Várday család jobbágyaitól.

Várday Ferenc, a humanista

A püspökhöz közvetlenül kötődő humanista-reneszánsz emlékek

Várday Ferenc humanista, mecénási ténykedései leginkább az egyházi stallumához kötődnek, noha a családja jelentős világi birtoktestekkel is rendelkezett. Háromféle módon közelíthetjük meg a kérdést, hogy a püspököt valóban érdemesíthetjük-e a humanista jelzővel. Elsőként azt kell vizsgálnunk, hogy melyek azok az alkotások, emlékek, amelyeket közvetlenül a főpap hozott létre vagy az ő utasítására készültek el, valósultak meg. Másodsorban azt kell nézniünk, hogy kik azok az alkotók, melyek azok a művek, akik/amelyek közvetetten a püspökhöz kötődnek. Ezek az alkotók bizonyos értelemben Várday Ferencről függték, illetve az általuk létrehozott művek róla szólnak, őt dicsőítik. Harmadsorban fel kell derítenünk azt a tárgyi környezetet, amellyel a püspök körülvette magát, s meg kell vizsgálnunk, hogy az mit árul el tulajdonosáról, birtoklójáról, használójáról.

Az építkezések

Ha a fenti hármas tagolást követjük, akkor elsőként a püspök gyulafehérvári építkezéseiről kell szólnunk, hiszen mind a közvetlen kötődés, mind a létrehozott „objektum” nagysága ezt indokolja. Érvként sorolhatnánk az építmény reneszánsz jellegét, ám a püspöki székhelyen emeltetett ún. Várday-kápolna művészi megítélése problémás, mert a „romanizáló” épület elüt építettetőjének humanista szellemétől éppúgy, mint a reneszánsz kor művészi kifejezőmódjától.

A mintegy tíz évig kormányzó Várday sokat tett a gyulafehérvári székesegyház bővítéséért, karbantartásáért és szépítéséért. Ő építtette az északi mellékhajó mellé, a Lászlói-kápolna és az északi kereszthajó közé a Szent Anna-kápolnát. A kápolnáról végrendeletében többször említést tett. Az első pontban ezt a kápolnát jelölte meg végső nyughelyéül, úgy rendelkezett, hogy testét a székesegyházba temessék, majd a Szent Anna-kápolna elkészülte után vigyék át oda. Az épület tehát 1524 őszén még nem volt készen, éppen ezért a testamentumban a befejezésére és a kápolnában egy oltár állítására 500–500 forintot hagyományozott. A kápolnának oltárfelszerelést (oltáröltözetet, ezüst gyertyatartót, nagy szőnyeget) rendelt. Intézkedett arról, hogy a kápolnában minden hétfőn énekes szent misét tartsanak.

Nem tudjuk pontosan, milyen stádiumban volt az épület Várday halálakor, annyi bizonyos, hogy a gyászeset meghiúsította a püspök által megálmodott reneszánsz sírkápolna megvalósítását. Bunyitay és Balogh Jolán úgy vélték, hogy a Várday-kápolna helyén az 1356-ban elhunyt Széchy András püspök kápolnája állt, s ezt csak kibővítették a XVI. században (BUNYITAY 1893. 10., BALOGH 1943. 92.). Ezt a nézetet Entz Géza megcáfolta (ENTZ 1958. 46., 158. és 120. jegyzet), tény viszont, hogy a Szent Anna-kápolna építéséhez felhasználták a román kori székesegyház faragott köveit, sőt annak két félköríves ablakát is (FORSTER 1905. 127.). A kápolna építésének újabb adalékait Pattantyús Manga tárta fel (PATTANTYÚS 2000. 175–184.). Ő három olyan levélre bukkant, amelyet a végrendelet végrehajtói között felsorolt Végedi Imre tordai főesperes írt, s mindegyik kapcsolatos az építkezéssel. Végedi a helyszínen felügyelt a munkálatokra, és annak menetéről, előrehaladásról folyamatosan tájékoztatta a királyi udvarban tartózkodó Várday Mihály királyi kamarást, az elhunyt öccsét. Az első levél 1525. február 15-én keletkezett. Ebben Végedi 362 forint sorsárolt adott elszámolást. Ezt az összeget egy bizonyos Adorján doctor utalta ki Végedinek. Szó esett arról a korábban átadott 1.300 forintról, amelyet most 200 forinttal egészített ki, mely összeget a kápolnára, egy bizonyos fal, illetőleg a káplánok házainak építésére fordítottak, 100 forintot pedig a templom tetőzetére költöttek. A maradék 62 forintot a levélíró magánál tartotta, hogy majd abból fedezze az örökös misét és a fejedelmek tartó bearanyozását, s erre a célra további kétszáz forintot kért Várday Mihálytól (MOL DL 89207). A levélben említett összeg annak a pénznek lehet egy része, amelyet a püspök végrendeletben a kápolnára hagyott, az építkezésekre és a székesegyház felszerelésére. Ezt az összefüggést támaszthatja alá, hogy a testamentumban Várday két fejedelmek tartó bearanyozására adott utasítást, ez kerülhetett szóba a februári levélben.

A július 19-i levélből megtudható, hogy a kápolnát még építik. Végedi mentegeti magát, és ígéretet tesz Várday Mihálynak, hogy minden erejét arra fordítja, hogy az évfordulóra elkészüljön a mű. A levélből nem derül ki, hogy milyen évfordulóra gondol, de az nem igen lehetett más, mint a püspök halálának októberi egyéves évfordulója. Az építkezésen kívül Végedinek másra is ügyelnie kellett, mégpedig arra, hogy az örökös misét biztosítsa, mert – mint írta – nem lenne illő, ha a kápolnát felépítené, de abban nem tartanának misét. Ahhoz, hogy a misét, azaz a misézők javadalmát előteremthessék, azt ajánlja, hogy egy akkor éppen más által bérelt abrudbányai malom jóvedelmét szerezzék meg (MOL DL 89216).

Az augusztus 10-én kelt levél fő témája a misealapítvány, de kiderül az is, hogy a kápolna építése nem sokat haladt előre. A malom és az alapítvány ügyében sem történt változás (MOL DL

89215). Más dokumentumból azonban megtudhatjuk, hogy Végedi maga járt el a malom ügyében, s miután 404 forintért kiváltotta, az erdélyi káptalannak átadta (BEKE 1891. 119–120.). Az építkezés hamarabbi befejezését vélhetően a pénzhiány gátolta. Ezt bizonyíthatja, hogy a végrendeleti összeg szóba kerül egy 1525. március 10-én kelt okiratban. Ekkor ugyanis II. Lajos Küiküllői János és Imre tordai főesperesek, Várday Mihály cubicularius és testvére, Imre, Korotnai János és Körösi László mint Várday Ferenc gyulafehérvári püspök végrendeletének végrehajtói kérelmére két feltétellel megerősíti a püspök végrendeletét minden részletében. Az egyik feltétel, hogy a végrendelet végrehajtói semmit nem titkolnak el az elhunyt püspök jövedelmeiből. A másik, hogy azt az 5.500 forintot, amelyet Várday különböző feladatok elvégzésére a gyulafehérvári székesegyháznak adott, most, az ország végső szükségében más, nemkülönböztetve üdvös, de sokkal inkább szükséges célokra (a török veszedelem ellen) fordítják (MOL DL 82694).

A munkálatok előrehaladását vélhetően ez utóbbi kitétel hátráltatta, mivel a király valóban igénybe vette a püspök pénzét. Erről ad tanúságot, hogy 1525. augusztus 21-én II. Lajos utasította a kincstárat, hogy az általa a Várday hagyatékából felvett 8.000 forintot fizessék ki Gosztonyi János erdélyi püspöknek, aki vállalta, hogy a visszakapott pénzből elődje végakarátát teljesíti (ENTZ 1958. 120.). Ez az összeg bizonyára nagyot lendített a kápolna építésén, s nem lehetetlen, hogy az októberi évfordulóra elkészült. Ezt csak sejtethetjük, az viszont bizonyos, hogy a kápolnát 1526. május 26-án már említik. Gosztonyi János püspök ugyanis ezen a napon datált oklevelében megerősítette a Szent Anna-kápolna mellett lévő kőháznak azon kiváltságait, amelyeket az még Várday Ferenc-től kapott (BUNYITAY–RAPAICS–KARÁCSONYI 1902. 257–258.).

A rendelkezésre álló idő rövidege és a pénzhiány lehetett az oka, hogy a kápolna építésénél nem a kiemelkedő szépségre törekvés volt a cél. A fő szempont az volt, hogy a kápolnát mielőbb befejezzék abból a pénzből, amelyet az elhunyt erre a célra hagyott. Így a kápolna ugyan művésziileg nem kimagasló, de a reneszánsz mecénáshoz „illő” formában valósult meg. A Szent Anna-kápolna a háromhajós, latin kereszt alaprajzú székesegyház északi mellékhajójához kapcsolódva, a Lászlói-kápolna és a székesegyház északi kereszthajója közé ékelődik. Két boltszakaszos terét bordás keresztboltozat fedi. Belső tere szinte minden díszítést nélkülöz. Mindössze három címer, néhány akantuszleveles/bimbós vagy a bimbók helyén maszkokkal díszített faragott oszlopfő cifrázza a kápolna belsejét. A címerek közt két Várday címer található. Az egyik az északi oldalfal két félköríves ablaka között lévő elmetszésében van, ezt reneszánsz szalagok övezik, két oldalán felirat volt látható, ma annak csak töredéke. A másik címer a boltozat zárókövét díszítette, a XIX. század végén még létezett, ma már nincs meg. Erre faragtatta Várday Ferenc nemzetsége háromévkü címerét s a magáét, amelyiket rózsza, angyalfej és csillag ékesített.

A XVI. századi kápolna belsejének figurális és ornamentális oszlopfői a XIII. század végén román stílusban épült székesegyház formáit utánozzák. Ezt a stílust nem a püspök igényelte. Hátterében a kápolnát építő mesteremberek, a kőfaragók technikai és művészi felkészültsége/felkészületlensége húzódhat meg, mely párosult a fentebb említett idő- és pénzhiánnyal. Reneszánsz stílusjegyek főként az északi homlokzaton találhatók, de a tagolóelemek itt sem a reneszánsz homlokzatok lizéniái, hanem falpillérek. A romanizáló stílus minden bizonnyal távol állt az Itáliában tanult püspöktől, amit jól jelez, hogy néhány évvel korábban a nyugati karzatra vivő reneszánsz lépcsőfeljárót emeltetett a székesegyházban. Ez részben ma is látható. Ugyancsak Várday idejéből származik az északi mellékszentély kétrétegű, magas színvonalú alakos falfestménysorozata. A gyulafehérvári székesegyház Lászlói János és Várday Ferenc alkotásai által a honi reneszánsz művészet egyik legjelentősebb központjává vált, amely a teljesen elpusztult, szintén Várday által építtetett püspöki palotával együtt jelentős hatást gyakorolt a korabeli Erdély művészetére.

Várday bőkezűen, ugyanakkor körültekintően gondoskodott székesegyházáról, s nem csak azokról az épületrészekről, amelyeket ő emeltetett. Ez a körültekintés jóval túlmutat kora főpapjainak mecénáskodásán. Megnyilvánult a székesegyház bővítésében, csinosításában, az egyházi felszerelések gyarapításában és az egyházának hagyományozott, megfelelő célra rendelt pénzüsszegekben. Végredeletében kb. 5.500 forintot hagyott székesegyházára, valamint 90 értékes tárgy, melyből ma csupán 2 gyertyatartó és 1 pontifikálé hirdeti a főpap emlékét, mutatván azt a nagymérvű pusztulást/pusztítást, mely a művészettörténeti értékkel bíró magyar műkincsekben általában bekövetkezett.

Várday Ferenc gyulafehérvári építkezésének nyomát őrizte a püspöki palota falán egy ma már nem létező felirat: „*Franciscus de Kis Wárda D(ei) et A(postolicae) S(edis) G(ratia) Episc(opus) Transilva(niensis) incepit et perfecit ad Dei Gloriam*”.² S persze leginkább őrizte Gyulafehérváron a Szent Mihály székesegyházban az általa alapított Szent Anna-kápolna, s annak külsején a felirat: „*DEO OPT(im)O [M]AX(imo) ET DIV(a)E ANN(a)E FRAN(ciscus) WAR(dai) E[P(iscopu)S] [T]RANS(ilvaniensis) EREXIT*.” Magyarul: „*A legjobb, leghatalmasabb Istennek és Szent Annának emelte Várday Ferenc erdélyi püspök*” (KOVÁCS 1996. 17–18.).

A gyulafehérvári építkezések kapcsán említenünk kell konfliktusát Lászlói János erdélyi főesperessel. Lászlói a székesegyházban reneszánsz kápolnát építtetett, de mire elkészült a gazdagon díszített kápolna, Várday lett az új püspök, aki „*reneszánsz kényúrként viselkedett*” (ÉRSZEGI 2000. 143.). Lászlói talán ugyancsak aspirált az egyházmegye püspöki székére, ezt maga Várday is érezhette, ráadásul a főesperes mecénási tevékenysége nem kevésbé válhatott kellemetlenné felettese számára. Várday püspöksége harmadik évében megvált Lászlóitól, aki 1517-ben Rómában a pápa magyar gyóntatója lett (ÉRSZEGI 2000. 144.), s 1520-ban azt a kiváltságot kérte a Szentatyától, hogy amíg él, kápolnája papját maga jelölhesse ki (KOVÁCS 1971. 358–359.). Várdayt ez a jog sértette, a döntést próbálta negligálni. Egészen a Szentszékig ment, de hiába, a pápa Lászlói mellé állt.

A székesegyház északi mellékhajójának apszisát díszítő falfestmények okán kell szólnunk Várday és a reneszánsz festészet kapcsolatától. Az említett alkotásokra Balogh Jolán hívta fel a figyelmet. A félkörívű apszisfalat a gótikus árkádok 7 fülkére tagolják, amelyekbe egy-egy szent életnagyságot meghaladó alakját festették. A falfestménysorozatot megviselte az idő: az első, a hatodik és a hetedik fülkéről a festékréteg teljesen lekopott, ellenben a harmadik, a negyedik és az ötödik fülke festményének lehullott részei alatt egy másik kép elmosódott nyomai láthatók. A harmadik fülkében Szent András apostolt ábrázolták. A negyedik fülke alsó festékrétegén egy szélesen lehulló köpeny és talán egy csengőt tartó kéz vázlata vált láthatóvá, vagyis a kép Remete Szt. Antalt ábrázolhatta.

A falfestmények stílussajátságai, az alakok monumentális, szinte szobrászi felépítése, a redővezetés tisztasága, nagyvonalúsága és nyugalma, a formakezelés nemessége XVI. század eleji olasz mester kezére vall. A reneszánsz érett korszakából származó alkotások készítőjét meghatározni a töredékesség miatt nem lehet, de Balogh szerint megjelölhető az a művészi irány, amelyhez a falfestmények tartozhatnak. Véleménye szerint Domenico Ghirlandaio és Fra Bartolomeo ihletése alatt fejlődhetett ki a gyulafehérvári freskók ismeretlen mesterének egyénisége, vagyis az Erdélyben dolgozó olasz művész „*Firenze légkörében nőtt fel, stílusa firenzei mesterek hatása alatt fejlődött ki. Tehetséges, kiváló mester volt, aki munkájával oly díszet adott a gyulafehérvári székesegyháznak, mely még a műkincsekben gazdag Itáliában is a kiemelkedő alkotások sorába tartozna*.” (BALOGH 1932. 330.) Várday itáliai tanulmányai, mecénási tevékenysége, Bini firenzei képkerekedővel való kapcsolata, s végül az, hogy az alkotások keletkezésének ideje egybeesik Várday erdélyi

² <http://www.hhrf.org/gyrke/majlath/majlath/gyfvar.htm>

püspökségével talán nem teszik alaptalanná azt a feltételezést, hogy benne lássuk a freskók megrendelőjét, donátorát.

Az építkezések közt szólnunk kell a kisvárdai várban végzett munkálatokról. A várat 1465-ben kezdték építeni, de még 1516-ban sem készült el. A főpap 1516. december 11-én kelt levelében azt írta János nevű testvérének, hogy régi gondja lévén a vár reparálása, most végre is hajtja. Az erdélyi püspök egy familiárisát küldte Kisvárdára, hogy annak vezetésével hozzákezdjenek a vár javításához, erősítéséhez. Az ő működése alatt készült el a várat elég szorosan körülövező, három méter széles palánkfal, melynek kettős cölöpsorát döngölt földdel töltötték, erősítették meg. Ezt a külső várat a négy sarkán egy-egy „torony” tette védhetőbbé. Valószínűleg ekkor készült az északkeleti sarkon lévő rondella, és a másik három sarkon a sokszögű bástyákat is ekkoriban emelték. Az így elkészített második védelmi vonal kb. 60x80 méteres területet vett körül. A várnép és az őrség szállásán kívül helyet kellett biztosítani az állatoknak, az élelmiszernek, a szemes és szálas takarmánynak, s nem csupán hely kellett, de védhető területre volt szükség. Ez nem volt más, mint a vízjárta terep határán emelt kerítéssel óvott rész, az ún. huszárkert. Ennek védelmét a földbe vert cölöpök, az ezeket összekötő, sárral tapasztott vesszőfonás biztosította. A várról 1570-ben készült felmérés még jól mutatja ennek az ovális, néhol kiugró őrhelyekkel megszakított kerítésnek a helyét, melynek nyomait aztán a későbbi átalakítások eltüntették (GERŐ 1975. 192.).

Az erődítményről legközelebb 1520. július 31-én hallunk, amikor a leleszi konvent előtt Várday Ferenc fassiot tett javairól, valamint Kisvárdai várának építéséről (MOL DL 82560). A török terjeszkedés következményeit, nagyon is valós veszélyeit (1521 júliusában Szabács, augusztusban Zimony és Nándorfehérvár esett el) felismerte a főpap, és 1521. november 5-én Gyaluról írott levelében Ferenc püspök utasította János nevű testvérét, pontosabban jóváhagyólag helyeselte, hogy az a vár építését fából (talán a palánkvárról van szó) gyorsan fejezze be, mert ezzel elejét vehetik annak, hogy esetleg azt elfoglalják. A veszélyre tekintettel figyelmeztette testvérét, hogy ágyút, puskát és puskaport is szerezzenek be, raktározzanak el, így a védelemre készüljenek fel (MOL DL 89154). Feltehetően ekkor bontották le a tornyok felső szintjéről a kiálló fagerendákon nyugvó, fából készült erkélyeket vagy másképpen gyilokjárót, sétálót, amelyeken állva a tűzfegyverek ellen már nem igen tudtak volna a védők hatásosan védekezni. Ezek maradványai még az 1970-es években látszottak; ma már csak lyukak jelzik a gerendák helyét. Azért, hogy tovább fokozzák a védelmi képességet, a tornyok felső szintjén kettős tölcser alakú lőrészeket, ágyúállásokat képeztek ki, vastag, befelé hajló téglapárkányt, íves falkoronát építettek, hogy az leperdítsen az ágyúállásokra célzott ellenséges lövedékeket, hogy azok kevesebb kárt tudjanak tenni a falban. Ez a XVI. századi pártázat ma is látható. A falakon ferde, hosszú, négyszögletes lyukakat alakítottak ki az ún. szakállas puskák számára.

A következő esztendőben, 1522-ben megint említik a vár építését (ENTZ 1958. 204.). Annak gondját Várday 1523-ban átadta megbízottjának, s halála estére is intézkedett. Előrelátónak bizonyult, mert a rákövetkező évben valóban elhunyt (MOL DL 82622).

A levelek

A Várday Ferencre vonatkozó közvetlen – mondhatni legközvetlenebb – kapcsolattal rendelkező emlékek közt számba kell vennünk azokat, amelyeket ő maga hozott létre, s ezek az írásbeliséggel kapcsolatosak. A kedvelt humanista műfajok (grammatika, retorika, poétika, morálfilozófia, történetírás, jogtudomány) közül Várday Ferenc esetében a retorikát kell kiemelnünk, ezen belül pedig az episztolát, azaz a levelet. Különböző típusai – ajánlólevél, üdvözlőlevél, diplomáciai levél, familiáris levél – egyaránt a nyilvánossághoz szóltak és általában gyakorlati célból íródtak. Az első két típus a formális, míg a másik kettő a közvetlen viszonyoknak megfelelő stílus eszközeit használta.

Várday ugyan nem hagyott maga után félszáz familiárisi levelet, mint a család előző generációjához tartozó István, aki a krakkói, a bécsi, a padovai és a ferrarai egyetemre járt, s szerzett kánonjogi doktorátust, de a püspök misszilisei is értékesek. Mielőtt ezek bemutatására térnék át, érdemes a levéllel, mint műfajjal megismerkednünk.

Hazánkban a levélnek két fajtája alakult ki. Az egyiket credentionális levélnek nevezzük, magyarul „rábízott” levélnek mondhatjuk. Ilyen esetekben a feladó csupán a korban divatos megszólítást írta le, felsorolva a címzett rangját, rokonsági fokát stb., majd keltezte és aláírta, felhengerítette, ráírta a címzést és lepecsételte. A levélnek a valódi tartalmát a futár szóban adta elő. A levelek másik csoportját misszilisnek, vagyis valóságosan elküldött levélnek nevezzük. Ezek a maihoz hasonlóak voltak, igazi mondandóval. Általában családi jellegű témát tartalmaztak. A misszilisek nyelve latin vagy magyar volt, attól függően, hogy a küldő és a címzett tudott-e latinul, illetve volt-e alkalmazásukban olyan személy, aki ennek hiánya esetén a levelet értelmezte. A misszilisekkel kapcsolatban azt is el kell mondanunk, hogy ez nem tartalmi, hanem formai meghatározás. Jó példa erre a Várday Ferenc után maradt levélanyag. Közülük több nem a mai fogalmaink szerinti levél, hanem tartalmát tekintve inkább parancslevél, másképpen mandátum, melyet az alkalmazottaihoz intézett. Ezek formailag közelebb állnak a levélhez, mivel a királyi mandátumokkal ellentétben nem intulációval, vagyis nem a levélíró címeinek, rangjainak felsorolásával kezdődnek, hanem név nélküli megszólítással. A szöveg után külön sorban van a levél írójának aláírása, és a zárt alak külsején olvasható a címzett neve. Formailag tehát ezt a két levelet is olyan misszilisnek tekinthetjük, mint azokat, amelyeket Várday Ferenc a család ügyes-bajos dolgai kapcsán írt. A XV. századtól kezdve egyre több latin nyelvű levél maradt fenn. Maga a műfaj fejlődött, változatosabbá lett. Megszülettek a gratuláló levelek, részvétlevelek, meghívók stb. Nézzük ezek után a Várday Ferenchez kötődő leveleket!

Egy latin nyelvű üdvözlőlevelet 1484. szeptember 27-én Bátmonostorról írt Aladár nagybátyjához (ZICHY 1931. 314.). Érdekesek az Itáliából írt levelei, melyekre feljebb már kitértem. Így a Páduából 1501. április 10-én apjának küldött beszámolója, a Pozsonyból 1508. november 6-án fehérvári őrkanonokként írt, ugyancsak apjának szóló írása. A levelek többsége Ferencnek – mint a Várday család legidősebb férfitagjának – a birtok irányítására, családtagjainak előmenetele érdekében kelt utasításai. Útmutatásaival javaikat védte, gyarapította. Másrészt az erdélyi püspökség ügyeit is leveleken keresztül intézte. Ennek megfelelően a címzettek családjának férfitagjaiból – főleg Jánoshoz intézett leveleket –, familiárisaiból, alárendeltjeiből kerültek ki; ritkábban fordulnak elő vele egyenrangúak vagy tőle magasabb pozícióban lévő személyek.

Az elmondottak illusztrálására emeljünk ki néhányat Várday Ferenc levelei közül! 1513. október 31-én kelt a püspök levele Korotnay Jánoshoz, monostori tiszttartójához, melyben registrumot kért a Várday Zsigmond feleségének átadott javakról. Utasította a tiszttartót, hogy a királyi levél alapján az ottani javakból adót ne fizessen, mert ő már 200 gyalogos felszerelésére 800 forintot fizetett (MOL DL 89036).

1514. december-14-én felszólította Desházy Istvánt, az esztergomi érsekség jószágkormányozóját, hogy a neki száz forint értékben elzalogosított ezüstneműt – ezüsthüvelyű kardot, lószügyvédőt, farmatringot, kengyelt, sarkantyút, zablát és egy thuribulumot (füstölőt, tömjénezőt) – adja át a száz forint ellenében testvérének, Várday Jánosnak (MOL DL 89044).

1515. január 20-án levelet írt testvérének, Jánosnak, s kérte, hogy menjen a pécsi püspökhöz, Szatmárhoz, aki őt a királynál titkáruul fogja ajánlani, Imre nevű testvérét pedig mutassa be a tescheni hercegnek (MOL DL 89048). Amikor ennek a titkári posztnak a megszerzése mégsem sikerült, egy megüresedett kúriai ülnöki hely megszerzésével bízta Jánost. Erre Szatmáritól ígéretet kapott. Ekkoriban a Bakócz Tamáshoz – a Bakócz-neposokkal a bolognai diákoskodás alatti

kapcsolataira alapozva alakított ki jó viszonyt – vagy Szatmárihoz való csatlakozás jól jött karrierépítésben. A Várdayak – ha teheték – ugyancsak igyekeztek saját familiárisaik előbbre jutását támogatni. Május 5-én a püspök újabb levelet írt Jánosnak, hogy az a pécsi püspök közbenjárása révén szerezzen meg magának egy decemviri állást, de ha ezt már valaki elnyerte, akkor kérje a Haraszthy Ferenc elhalálása után megüresedett másik decemviralis helyet (MOL DL 89053).

1517. június 15-én a gyulafehérvári palotából küldött levelében a püspök meghagyta Menyhért nevű kanonoknak, vikáriusának és a gyulafehérvári káptalannak, hogy testvérét, Várday Mihályt, akit a kolozsvári főesperességre nevezett ki kanonokká, iktassák be, s biztosítsák neki a szokásosnak megfelelő jogokat és jövedelmeket (MOL DL 82477).

Ez év november 29-én kelt egy másik levele Jánoshoz, melyben sokadszorra utasítja, hogy valamennyi oklevelét monostori házából Máré várába vitesse át. Kérte, hogy február 16-ra, akárhol is tartózkodik akkor, siessen hozzá, a kocsistól elvett holmikát pedig feltétlenül adja vissza (MOL DL 89109).

1524. március 17-én Krakkóban kelt levelével az erdélyi püspökség jószágkormányzójává öccsét, Mihályt nevezte ki, s előírta, hogy a gyulafehérvári és gyalui jövedelmekből 150 fegyverest tartozik tartani (MOL DL 82641).

Március 31-én Gyaluról írt levelében utasítja a korábban kinevezett Mihályt, hogy hívja a familiárisokat fegyverbe; egyúttal János testvérevel együtt a bátmonostori levéltár iratait és az ottani uradalom központjában lévő édesanyjukat vigyék a biztonságosabb kisvárdai várba, mert ijesztő hírek járnak (MOL DL 89189).

A Ferenchez szóló levelekben többnyire testvérei kértek tőle pénzt. A püspök nem hagyta válasz nélkül az ilyen óhajokat, s ha néha nem is tudott pénzt küldeni, a „megtakarításhoz” adott tanácsot. 1516. október 31-én a püspök megírta János nevű testvérenek, hogy javaiból ne fizessen királyi adót, hanem tartsa vissza annak a 400 forintnak a törlesztésére, amellyel a király tartozik neki. Arra is utasítást adott, hogy embere útján szerezzen pontos értesülést a boldogult Korotnay János (volt monostori tisztartója) vagyonát illetőleg és arról küldjön kimutatást (MOL DL 89075).

1516. november 19-én ismét János testvére kapott tőle levelet, melyben figyelmeztette őt, hogy az apai vagyont úgy bízták rá, hogy testvérei szükségleteiről mindig gondoskodni fog, Mihály és Imre testvérei mégis nagy szükségéről panaszkodnak, ezért megparancsolta, hogy azonnal küldjön mindegyiküknek 50–50 forintot (MOL DL 89076).

1524. július 13-án a püspök Mihály testvérevel – aki egyúttal gubernátora volt – a Bécsben tartózkodó másik testvérenek, Ambrusnak küldött 50 forintot (MOL DL 82663).

Csekély azon misszilisek száma, amelyek csupán a családi kötelekekről, azok változásáról, a családtagok állapotáról, a köztük fennálló viszonyokról szólnak. Ezek közt említhetjük, amikor 1521. november 5-én a püspök tudtára adta Jánosnak, hogy szívesen hozzájárulna ahhoz, hogy nővérük(?)³ Chappy Gergelyhez menjen feleségül, de ennek elrendezését testvére bízta (MOL DL 89075, DL 89076, DL 89109, DL 89154).

A püspök saját érdekeit is igyekezett a levelek révén kijárni, azaz informális kapcsolatait felhasználva céljait elérni. 1517. június 13-án levelet küldött Perényi Imre nádornak. Ebben kérte a nádor közbenjárását, eszközölje ki a királynál, hogy javai után ő is azon 12 személy közé számíttassék, akik a királlyal szoktak hadba szállni (MOL DL 89095).

A levelek egy fajtája az ún. megbízólevél. Ilyenre is tudunk példát idézni. 1523. november 21-én Várdán kelt megbízólevelében Várday Ferenc saját kezûleg írt regisztrum kíséretében átadta

³ Várday Ferencnek nem volt nővére, így valamelyik húgáról lehet szó. A regeszta készítője a „soror” szót fordíthatta ilyen értelemben.

Várda várát provizorának, Újhelyi Gáspárnak azzal, hogy ő és vicecastellánusai a várat senki másnak, csak neki adhatják át. Ha a püspök meghalna, testvérének, Várday Imrének, ennek halála esetén pedig Várday Jánosnak, Mihálynak és Ambrusnak tartozik az oklevélben, illetve a registumban meghatározott módon elszámolni: János, Mihály és Ambrus közösen vegyék birtokba a várat (MOL DL 82622).

Várday Ferenc leveleit latinul írta, s ezek az utókor számára elsősorban nem irodalmi értékük, stílusuk, nyelvezetük, megformáltságuk, a kifejezés, a szóhasználat gazdagsága, változatossága miatt fontosak, hanem a levelek címzettjeiből felvázolható kapcsolatrendszer, s a levelekben foglalt információk miatt. Inkább lokális, mint egyetemes értékkel bírnak. Ez a megállapítás nem a két szint közötti minőséget jelzi, hanem csupán azt, hogy minden emléket a maga hatókörében, vonatkoztatási rendszerében kell megközelítenünk.

A műgyűjtő

Várday Ferenc műgyűjtő is volt, s ilyen téren az elsők egyike Erdélyben. Ezt mutatja a gyulafehérvári palota 1521. március 12-én felvett leltára, a „*Regestrum super rebus do. Rev. in domibus superioribus Albensibus eiusdem relictis 1521. in die Beati Gregorii pape factum*” is. Ennek első tétele könyvtáráról, az abban lévő kisebb és nagyobb könyvekről, kódexekről szól:

„*Libri diversi in maiore volumine numero LXXXIII.
Libri in minori volumine XVII.*” (ZICHY 1931. 422.)

A könyvtárát 1524-ben kelt végrendeletében testvérére, Ambrusra hagyta. A leltárban szereplő 101 könyvből ma már egyet sem ismerünk. Tudjuk, hogy a püspök a gyulafehérvári székesegyházra is hagyott három könyvet (VEKOV 1996. 469.).

A Szent Mihály székesegyháznak adományozott kincsek közt említi Várday végrendelete a Pontifikálóját. Későbbi sorsáról annyit tudunk, hogy a kódex egy bejegyzése szerint 1567. október 1-én 2 forintért Lembergben vásárolta meg akkori gazdája. A XVIII. században a galíciai Jaroslavban, a jezsuiták könyvtárában volt. A kézirat csak a XIX. században került a bécsi könyvtárba, s ma is a Nationalbibliothekben őrzik a magyar kéziratot, Várday Ferenc erdélyi püspök Pontifikálóját. Ez a fólió kézirat egy egész lapot betöltő díszítést és 58 iniciálét tartalmaz, utóbbiak közt 13 figurális képekkel, 43 pedig lapszéli ornamentikával ékesítettet. A Pontifikálé 5a lapját két egymás alá helyezett miniatúra díszíti, a felső egy klerikus felszentelését ábrázolja. A püspökök és kardinálisok között ülő pápa az előtte térdeplő klerikus haját levágja, a pápa mellett egy-egy címer látható. Az egyik X. Leó pápáé, LEO PPX felirattal, a másik püspöki címer, amely arany alapon három balra forduló ezüstéket mutat, vagyis a Várday család címerét ismerhetjük fel benne. A címerpajzs fölött lévő püspöksüveg mellett az F. V. betűk olvashatók, azaz a Franciscus Varday név monogramja. Az alsó képen magas trónon egy püspök ül, akinek egy előtte térdeplő klerikus könyvet nyújt át. Ez az a jelenet, amikor Várday a kódexet felajánlja a pápának. A térdeplő alak mellett egy fa zöld lombjai között egy címerpajzs helyezkedik el, amelyen Szent Mihály lándzsáját az ördögbe döfi. A két miniatúrát a PONTIFEX. F. V. felirat választja el egymástól. Ezekből az utalásokból nyilvánvaló, hogy a kódex tulajdonosa Várday Ferenc volt, de a mű nem a XVI. században, vagyis nem a püspök korában, hanem a XIV. században készült, csupán a címereket készítette, és a két nagy miniatúrát festette át egy XVI. századi művész (BERKOVITS 1942. 259–266.). Várday Ferenc képi ábrázolása megfelel annak, amit róla a velencei követ jelentésében olvashatunk: a püspök kövér ember volt. A velencei követek Várdayról elismerően nyilatkoztak, elismerik műveltségét, ugyanakkor Massaro követi titkár 1523-ban hangsúlyozta, hogy igen fősvény, nem tesz mást, mint dözöl és a pénzt

halmozza (ZICHY 1931. 365.). Ezt a fajta beállítást azonban nem feltétlenül kell objektívnek elfogadnunk, állapította meg Lukcsics, hiszen a követ a többi magyar püspökről sem írt hízelgő dolgokat, ráadásul Várday Ferenc nem volt nagy barátja a velencei politikának. Arról, hogy az itáliai főpapok másként éltek-e, nem szól a követ.

Szintén Várdayhoz kötődik egy XV. századi missale töredék, pontosabban annak két kitépelt levele. Ennek a műnek a posseora Várday Ferenc volt. 1929-ben még Zsélyen, a Zichy család levéltárában találtatott. Lukcsics feltételezte, hogy az egykor a Várday család tulajdonában volt kéziratokat vagy nyomtatványokat nem dobták ki, hanem megőrzésükre gondot fordítottak. Az említett misekönyv miniatúrája a misekönyv f. XVII. t oldalán található. Négyszögletű, két kék árnyalatú keskeny rámban, erős aranyozással. Három, kezét imára kulcsoló alakot ábrázol profilból. A sötétbordó háttérben a két szélső alak piros, a középső kék ruhában van. Maga a kép a kereten belül kör alakú. A körön kívüli mező és a három alak glóriája arany. A kis kép kör alakját zöld ráma keríti, a három alak feje felett egy zöld girland vonul át stilizált levélmotívumokkal. A háttérben bokrot utánzó arany satirungot, azaz domborulatot találunk. A kép tulajdonképpen iniciálé, méghozzá egy S-betű. A mellette lévő szöveg: „*spiritus domini implevit orbem terrarum.*” A misekönyv fennmaradt lapjainak betűi feketék, közben piros, néhol kék iniciálékkal. Az egykori mű korát nehéz megállapítani, de a XV. századnál nem lehet régebbi, és valószínűleg már előzőleg valamelyik egyházi szervezet tulajdonában volt, onnan került a Várdayakhoz, tőlük a Melith-örökség révén a Zichyek birtokába, miként a Várdayak többi családi levele, kézírata, könyve (LUKCSICS 1929A. 265–266.). A missale 1531-ben még Stalileo erdélyi püspök használatában volt (VEKOV 1996. 469.), de aztán nyoma veszett, csak az említett lapok maradtak meg belőle.

A fent említett leltárban szerepel több festmény: egy nagy, mely a Szent Születet ábrázolja, egy másik, amely szintén őt, de kisebb, aztán egy Szent Anna képmás⁴ és más, kisebb képek, köztük olyanok, melyeknek származási helyeként Itáliát tüntetik fel. Egy másik, 1519 májusában keletkezett dokumentum arra világít rá, hogy a többi kép is Itáliából származik, hiszen azokat Anthonius Binitől, a Budán lakó képkereskedőtől vásárolta a püspök (LUKCSICS 1929. 269–270.).

A főpap lakásának kényelmi berendezései – itáliai ágy, latin földről származó lámpa, vázák – és egyéb eszközei, kegytárgyai bizonyítják pompaszeretétét és műveltségét. Tudjuk, hogy Várdaynak Budán is volt palotája, mégpedig egy utcában Thurzó Elek és Hohenzollern György palotájával. A püspöki palotában megfordult többek közt Szalkai László váci, Gosztonyi János győri püspök, Frangepán Gergely,⁵ Megyericsei János főesperes, Adrianus Wolphardus és maga Taurinus is (KOVÁCS 1959. 457.).

Más emlékek

Szólnunk kell arról, hogy Várday Ferencnek irodalmi ambíciói is lehettek. Lukcsics Pál, amikor a Zichy család levéltárában kutatott, egy Várdaytól származó kéziratot latin jóskönyvet talált (BORSA 1983. 50–51.). Ezt az 1500-as évek elején készíthette. Lukcsics 1930-ban ígérte, hogy a Magyar Könyvszemlében ismerteti (LUKCSICS 1930. 222.), erre azonban – úgy tűnik – nem került sor.

A püspök szónoklatait nem ismerjük, de csaknem kizárt, hogy ne kellett volna ilyeneket alkotnia, hiszen hosszú évekig töltötte be a váci, majd a gyulafehérvári püspöki méltóságot, s ilyen minőségében bizonyára adódtak alkalmak, helyzetek, amikor retorikai képességét meg lehetett, sőt meg kellett mutatnia, csak hogy ennek nem maradt fenn nyoma.

⁴ Nem tarthatjuk véletlennek, hiszen Gyulafehérvárott Szent Anna-kápolna volt.

⁵ Őket Taurinus név szerint is szerepelteti eposzában.

A közvetett kötődésű emlékek

Várday azon kevés főurak, főpapok közé tartozott, akik hazánkban a humanizmus, a reneszánsz eszméit terjesztették, ápolták, a tudósokat, költőket támogatták, akik otthon nyújtottak a humanista alkotóknak. Ilyen irányú lelkesedése Itáliából eredeztethető, ahol tanulmányait végezte. Mátyás király reneszánsz udvarának hagyományait követve Gyulafehérváron humanista központot hozott létre, s ennek vezetőjeként a maga köré gyűjtött humanistáknak egyházi javadalmakat biztosított. Mivel a bevételt tekintve az erdélyi püspökség a negyedik volt az országban, volt miből támogatni az arra érdemeseket, s azok „cserébe” különböző írásművekben örökítették meg a püspök életét, nagyságát.

Romulus Amasaeus, a bolognai egyetem tanára egyike volt azon humanistáknak, akik szorosabban kötődtek a püspökhöz. A fiatal Amasaeus Várday Jánost oktatta. Amikor János 1509–1511 között Padovában és Bolognában végezte tanulmányait, Amasaeus házában lakott. János bolognai tartózkodásának költségeit bátyja, Várday Ferenc fedezte. A püspök mecénásként is tevékenykedett Amasaeus körül, erre nézve a bolognai városi könyvtárban lévő *„Romuli Amasaei Forciuliensis Panegyricus Amplissimis Magistratibus functo Francisco Vardaeo Vaciae Praesuli Dignissimo dictus”* című, negyedréti alakú papírkódex kézirat ad támpontot.

A panegyricus (dicsőítő ének) a humanisták egyik kedvelt műfaja. Hexameterben íródott, célja a homéroszi eposzok fenséges hőseihez hasonlított különböző helyi előkelők és valódi nagyságok magasztalása. Ehhez felhasználta az eposz irodalmi eszközeit, alkalmazta az antik mitológiai és irodalmi utalásokat, hasonlatokat. Várday Ferenc, csakúgy mint kortársai, a művészek, a tudósok pártolásával, a mecénási tevékenységgel saját hírnevét, dicsőségét is gyarapítani kívánta, s „nem gátolta meg”, ha némely pártfogoltja szintén ezen munkálkodott. A dicsőítő énekek szerzőit ekkoriban bőkezűen jutalmazták.

Romulus Amasaeus a tízszoros megszólítás után majd száz hexameteren keresztül sorolta fel, mi mindenről írhatna, de ő csak Várday Ferenc kiválóságáról zengene dalt, mert bár Hercules és a többi hős is csodálatra méltó tetteket vittek végbe, mégis nagyobbak azok, amelyekre az őt ihlető Várday képes. Sajnos éppen az a rész hiányzik a műből, amelyben a műfaj szabályai szerint a jeles tulajdonságokat kellett felsorolni. Ebben a szakaszban szólhatott a közte és Várday között lévő kapcsolatról, s talán a Várday családról. A következő részben elmondja, hogy Várday kiválóságát ismeri az egész földkerekség, de főleg Itália, mely tanítója, művelője volt. Amikor hazajött Magyarországra, a király kincstárnoknak, majd váci püspöknek nevezte ki. A vers akkor születhetett, amikor Várday a püspöki címet megkapta, vagyis 1509 körül, s Amasaeus e jeles esemény alkalmából köszöntötte Várday Ferencet (RÉVÉSZ 1933. 24–29.).

A XV–XVI. század fordulója azonban már nem az olyan kéziratok kora, mint Amasaeusé, hanem a nyomtatványoké, s természetesen vehetjük, hogy ilyenek is kötődnek Várdayhoz, illetve az általa támogatott tudósokhoz. Várday udvarában volt az enyedi születésű Adrianus Wolphardus Transylvanus, egy erdélyi szász családból származó humanista filológus és költő. Ő Bécsben tanult 1509–1512 között, s 1512 őszén tért vissza Erdélybe, majd Várday Ferenc köréhez csatlakozott. Leginkább a Janus-filológiában és a kultusz ápolásában jeleskedett. 1521-ben Bolognába ment, s a Megyericsei János közreműködésével Erdélybe került Janus-hagyatékából 1522-ben ott adta ki Janus Pannonius Marcellus-panegyrikuszát: *„Ioannis Pannonii Episcopi Quinqueecclesiensis poetae, et oratoris Clarissimi Panegyricus Iacobo Antonio Marcello patritio Veneto”* (VERESS 1941. 80–81.). Wolphardus 1522. október 4-én Várday Ferencnek ajánlotta ezt a könyvét. Az ajánlás az előszóban található, ebből idézünk:

„Nagyságos atyjának és urának, méltóságos Várdai Ferenc erdélyi püspök úrnak az erdélyi Adrianus Wolphardus főjegyző boldogságot kíván.

...Úgy gondoltam, addig is a méltányosság jogán neked, minden jó pártfogójának, jótevőmnek kell ajánlanom ezt a velencei Marcellókról szóló panegirikuszt, melyet gyűrött, szakadt, széthullott, portól és piszoktól borított lapokból szedegettem össze. Azt kívántad, hogy minden igyekezetemmel a jogtudományal foglalkozzam; ki másnak ajánlhatnám e kis munkámat, melyet a jog tanulmányozásától elcsent szabad óráimban készítettem? Te bevezetted nevemet szent kollégiumod albumába, te vagy tanulmányaim kezdeményezője és biztos támasza; mennyi költséget viseltél, mi-
kor adjuk vissza a kapott sok támogatást?”

Ezek után nem is lehet kérdés, hogy a szerző kinek is ajánlhatta volna méltóbban a művet: „...mint neked, az érdemes pannóniai püspöknek, az irodalom nagy barátjának, a tudósok mecénásának, aki a Várdai ősi és nemes családból származol s ennek nagybátyáddal, István kalocsai és bácsi érsekkel, akit erényei miatt vettek fel a kardinálisok sorába, s aki korunkban távozott az élők sorából, s több más, hadítetteik révén híressé vált családtaggal együtt te vagy a legnagyobb éke. Hogy a kereszt nevében hadba hívtak háborúja elcsitult, hogy nem fenyegeti már kard az ártatlanok nyakát, hogy nem került sor a nemesség lemészárlására... elhárítottátok a végveszélyt, amely néhány évvel ezelőtt minden becsületes embert fenyegetett – kinek fülébe nem jutott el a híre? A világ mely sarkába nem ért el azonnal? De erről bővebben is hallhat majd az utókor, ha az égiek is úgy akarják, a parasztháborúról hősi mértékben írt költeményemben ... fogadom, hogy ha Johannes Pannonius szövegének helyreállításában és kiadásában mutatott igyekezetem – amint remélem – tovább erősíti irántam meglevő jóindulatodat, akkor... elvégzem a végső simításokat ragyogó erényeidről írt magasztaló költeményemen, melyet ifjabb éveimben kezdtem el.... Üdv, literátorok díszé.” (JANUS PANNONIUS 1982. 665–667.)

A többször említett Marcellust Várday taníttatta Bolognában. Wolphardus nem véletlenül írta Várdayról, hogy igen bőkezű volt, s áldozatkészségének ellenértékét talán sohasem fogja megkapni (ERNUSZT 1939. 34.). Wolphardusszal és Marcellusszal, illetve műveikkel már a líra műfajába evezünk át.

Arról nem tudunk, hogy a püspök verseket írt volna, ellenben közvetetten több lírai alkotás kötődik hozzá. A Mohács előtti humanista költészet döntő részben a magyarországi humanista főpapok pártfogásának köszönhető, s ebbe a sorba illeszkedik a Várday által patronált Wolphardus, aki 1517-ben „*De cruciferorum tumultibus bellisque libellus*” címmel megírta a Dózsa-felkelést, de ez a műve elveszett, talán nem is jelent meg nyomtatásban. Akadnak, akik a nyomtatás elmaradását a püspök szűkmarkúságával vagy hiányos irodalmi ízlésével magyarázzák (KOVÁCS 1959. 459–460.). Wolphardus erről a munkájáról a fent idézett, Várdayhoz intézett ajánlásában szintén megemlékezett: azt írta, hogy ebben a hőskölteményben a püspök dicső tetteit is megénekelte. Várday alakjának kiemelése érthető, hiszen az eposz a püspök környezetében élő, annak pártfogását élvező humanista alkotásaként született, ugyanakkor Várday valóban szerepet játszott a parasztháború leverésében.

A költészet műfajában a legmívesebb műfaj, a carmen heroicum, a hősi versmértékben írott nagyszabású epikus mű volt. Várdaynak helytartója, támogatója volt az a Taurinus István, akinek tollából elsősorban ilyen munkák maradtak meg. Az olműtzi morva polgárcsaládból származó Taurinus (Stieröxel) kanonok szoros barátságot ápolt Wolphardusszal. Ez a kapcsolat talán még a bécsi egyetemről fakadt, ahol Taurinus 1509-ben szerezte meg a magisteri címet (SCHRAUF 1902. 49., 419.). Művei közül bennünket egy 1519-ben kiadott eposz, a *Stauromachia* (Paraszti háború) érint közelebről, amelyben Várday Ferencnek a Dózsa-féle felkelés leverésében játszott szerepét

örökítette meg. Mint a szerző írja, már majdnem bevégezte a munkát, amikor Várday váratlanul püspöki helynökké nevezte ki a gyulafehérvári egyházhoz, az elhunyt Megyericsei János helyére. Taurinus Bakócz szolgálatából lépett ki Várday kedvéért. Nem véletlen tehát, hogy méltató szavakat használt felettesével kapcsolatban.

*„Várdai törzsökből eredett a Ferenc nevű püspök,
Erdélynek bátyás sok városa él ma alatta.
Nagyjeles ő Phoebus mesterségében, az ajkát
Thália szépszavuvá oktatta; ezért a királyok
hajlanak is rá; jó, jámbor s gyémánt ez a jellem.
Néki az ország is hálás, Erdély s a királyok,
mert egységbe nemes, számos gyűlt össze szavára.
Ő maga is harcolt, mindenki dicsérte, követte.
Béke lesz újra, ezért őt illeti érte a pálma.
Zápolya vajdához szól így, hogy a harcra tüzelje:
– Isten, a törvény int, buzdít, űzzük ki Temesből
hadrakelő népünk, mert hogyha a görbe parasztok
foglalják el a várt, többé vele szembe nem állhatsz,
romba szakad palotánk, és hosszú karóba vonatnak.
Hasztalanul sírsz már akkor, hogy a harcba nem álltál.
Vészes a késlekedés, de nagyobb lesz még veszedelmünk,
hogyha sokat fecsegünk. Hamarább kössük fel a kardot
s rettenetes haddal törjünk a paraszti tömegre.
Győzni fogunk, mert ők diadalmukban bizakodnak,
már pedig ez sokakat végső veszтükbe tasztott.
Mert noha még kétes győzelme, de mégis e csorda
óvatlanná lett. A király csakis úgy lehet úr, ha
dolgain ész a vezér. S a derék úr dolga aként megy,
mennyire jó vagy rossz; s inkább ha a rossz fele hajlik,
dolga nem is lesz jó: amit elnyer, az újra veszendő.
Ostoba vajdának nem lesz tartós az uralma.
Nagy vereséggel jár, nem biztos birtok a rablás,
s főrend és polgár nem uralja sokáig a fegyvert. –*

*Így szólott s mindük lelkét fegyverre tüzelte.
Harcra heves hadirend követé a vitézi vezért már.
Érc sisakot helyezett a fejére, a nem remegőre;
vaspáncélt kapcsolt bátor kebelére; a hátán
nagy bőrpajzs fityegett, szíjakra akasztva fogóján;
lándzsa a jobbjaól és baljaól se hiányzott.
Nagylelkű nemesek szép szerrel eképp vonulának;
harcba haladt a csapat, mert így döntött a tanácsuk,
minthogy a nép tüze ég. – Már őrváltásra negyedszer
szólal a trombitaszó, amidőn közelíti Temesvárt
Zápolya tábora és fölmenti a várat a vésztől.”*

(TAURINUS 1972. 61–62.)

Bár Taurinus igen dicsérte Várday ékesszólását és stílusát, ezt nem feltétlenül kell objektív megítélésnek tartanunk, hiszen felettesét dicsőítette, de az tény, hogy a püspök nem volt tudás híján. A kanonok Várdayt kitűnőnek tartotta a tudományokban és művészetekben, magasztalta beszélőképességét, mellyel a király szívét is meglágyíthatta; s amellett végtelenül jó és jámbor. A püspökben környezete elsősorban csakugyan a reneszánsz barátját, a humanistát tisztelte.

A parasztháború megéneklése kapcsán ki kell térnünk arra, hogy pár esztendő múlva született egy harmadik mű e témában, mégpedig Nagyszombati Mártoné, a korszak másik jelentős humanista költőjéé. A disztichonokban írt „*Ad regni Hungariae proceres*” (Magyarország főuraihoz) címzett buzdító költeménye 1523-ban jelent meg Bécsben. Az ő személye azért érdekes, mert járt Gyulafehérvárott, tárgyalt Várday Ferencel, s bizonyára találkozott Wolphardussal és Taurinussal. Olvashatta előbbinek kész, utóbbinak csaknem elkészült eposzát (KOVÁCS 1959. 460.). Bizonyítja ezt, hogy nemegyszer Taurinus szavait, motívumait, fordulatait használja, de legtöbbször átformálva, továbbfejlesztve.

A költészet körébe az említettekén kívül sokféle célú, tárgyú és szerkezetű vers tartozott (pl. epigramma, sírvers, rövid dicséret, ódák, a kiadványok ajánló versei, búcsúvers, gyásznének, dicsőítés). Ezek közül a Várdayhoz kapcsolódókat vegyük most sorra!

A sírverset vagy másképpen az epitaphiumot emeljük ki, mert két ilyen is kötődik Várday Ferenchez. A sírversek általában a halott testét őrző tárgyon, építményen, síremléken vagy tágabb értelemben bármilyen más formában (szájhagyomány, írott-nyomatott alakban) olvashatók. Lehetett a műfaj konvencióit és modorát követő fiktív sírfelirat is. A Gyulafehérvárott 1524 októberében elhunyt Várday Ferencet végakarátának megfelelően az általa építtetett Szent Anna-kápolnában tették el. Sírkövére az egyházi költészet jellegzetes műfaja, az epitaphium került. Szerzője ismeretlen. A síremlék a XVIII. században már nem volt meg. A verset először Bod Péter közölte (BOD 1764. 12.), majd tőle mások is átvették, bár a közzétett szövegek nem mindenben egyeznek. Ma már nem tudjuk a textust ellenőrizni, mert a síremlék elpusztult. Itt az egyik változat fordítását mutatom be:

*„Mely temető ez? Olyan sok templomnak segítője,
Ritka dicsőségű Várday műve ez itt.
Ifjú korában boldogan élt ő a latinok közt,
Majd a királyoknak tisztviselője vala.
Megmenté a szabadságot: leveré a parasztok
Háborúját és jól védte a városokat.
Dísze a földnek fényes érdemeivel; de ezentúl
Dísze az égnek is ő: lelke az égbe röpült.”*

Várday Ferenchez és a Várday családhoz több szálon kapcsolódik az a XVI. századi nyomtatványokat tartalmazó gyűjtőkötet, amelyre Borsa Gedeon talált rá a nápolyi Biblioteca Nazionale-ban. A nyomtatvány – bár a nyomdász neve hiányzik róla – minden bizonnyal Girolamo Benedetti bolognai nyomdájában készült. A műhely többi kiadványával összehasonlítva ez kétségtelenül bizonyítható. A kolligátumban 18 művet találhatunk, a legkorábbi 1526-ban keletkezett, a legkésőbbi 1721-ben. A legkorábbiak Bornemissza (Abstemijs) Pál nevéhez fűződnek, ezeket egy negyedréti alakú, valamint öt darab 4–4 levélből álló füzet tartalmazza. A kötetből érdekes még számunkra Achille Bocchi néhány írása. Ő volt Bolognában Bornemissza tanára, s szállásadó gazdája. Bornemissza művei közül a Várday Ferencet érintő „*Pauli Abstemii Quinquecclesiensis in funere ampliss. patris Francisci Vardaei episcopi Transilvaniesis oratio*” címűt emelem ki. Ez a mű adja

a Bornemissza-féle nyomtatvány nagyobb részét, dátum nem található rajta, de a püspök elhunytá után, Várday Ferenc halála alkalmából készült. A pécsi származású Bornemissza Bolognában tanult, később erdélyi püspök lett, feltehetően testvére lehetett Bornemissza Gergelynek, Eger egyik hős védőjének. A harminc nyomtatott lap terjedelmű írás az 1524-ben elhunyt püspök életéről és tetteiről emlékezik meg. A Bornemissza által írt megemlékezés a püspök dicső érdemeket kivívott elődeivel kezdődik. A visszatekintésben először Várday János fia, Domokos kerül előtérbe, ő volt az erdélyi főpap ükapja. Külön-külön szól még az író Várday Simonról, Ferenc nagybátyjáról, aki részt vett Szabács bevételében, Várday Mátyás boszniai püspökről, aki szintén Ferenc apjának volt testvére. Bornemissza még egy főpapot, Várday István bács-kalocsai érseket, bíborost emelt ki a családból. Főleg István építkezéseit állította középpontba, a bácsi vár és a főszékesegyház munkálatait. A dicső elődök felsorakoztatása után tér rá a fő témájára, Várday Ferenc életének bemutatására. Érdekes, hogy nem szól a püspök bolognai tanulmányairól, holott maga a megemlékezés is Bolognában készült. Kiemelte a parasztháborúban vitt szerepét, a Szapolyai és Báthori István közötti közvetítő tevékenységét, azt, hogy visszasegítette a trónra az elűzött IV. Radu havasalföldi fejedelmet. Méltatta a kisvárdai családi vár megerősítését, amelyet még István érsek kezdett meg, azonban az erdélyi püspököt megakadályozta a halála abban, hogy ezt a munkát befejezze. Bornemissza az írása utolsó harmadában a szokásos humanista stílusban, konkrétumokat nem említve dicséri Várday Ferencet.

A Bornemissza-féle gyászbeszédet több mű követte, ezek közül emelem ki az 1526. április 8-i levelet. Ebben Bornemissza tudatta Várday Mihállyal, az elhunyt Ferenc püspök fivérével, hogy a püspökről szóló emlékbeszédhez csatolja Bocchi ezzel kapcsolatos írásait. Bocchi a bolognai egyetemen 1508-tól 1562-ig tanított, és sok magyarral – köztük a Várday család tagjaival – megismerkedett. Első írása egy 1525. október 22-én kelt levél, melynek címzettje Várday Mihály. Pattantyús Manga feltevése szerint valószínűleg nem ekkor íródott, hanem korábban. A keltezés szimbolikus, ugyanis Várday Ferenc halálának egyéves évfordulójára utal, mivel a püspök testamentumának októberi dátumát látjuk viszont (PATTANTYÚS 2000. 17. jegyzet). Ebből az írásból kiderül, hogy Mihály öccse, Ambrus is Bolognában élt, Bornemisszához hasonlóan ugyancsak Bocchinál lakott és tanult. Ehhez a levélhez csatolta Bocchi az általa megfogalmazott, Várday Ferencre emlékeztető epitaphiumot, valamint a püspök sírjához intézett epigrammáját. Ez a két alkotás megtalálható a nyomtatványban. A sírfeliratot verzálissal szedték, az epigramma öt disztichonból áll. A sírfelirat, mint műfaj érdemel itt említést, mely ez esetben nem mint valóban ezt a funkciót betöltő írás vehető számba, hiszen nem a Bocchi által írt szöveg került fel a püspök gyulafehérvári sírjára. A Bocchi-féle epitaphium kéziratban is fennmaradt a római Biblioteca Angelicában (RÉVÉSZ 1933. 26.).

Várday Ferenchez kötődik az a nyomtatott búcsúlevél, amely a Magyar Országos Levéltárban található (MOL DL 82567). Ezt a Szentlélekről elnevezett ispotályos rend nagymestere, Alexander de Neronibus adta ki. A nyomtatott lapban a kedvezményezett részére kihagyott helyre kézírással Várday Ferenc neve került be. A jeles művelődéstörténeti emlék dátuma 1521. március 4. Az oklevél a Várday család irataival került a Zichyekhez, és onnan az országos levéltárba (BORSA 1992. 237–250.).

A gyulafehérvári püspöki udvarban Várday Ferenc korában a tudományok és művészetek iránt jobban érdeklődtek, mint a politika iránt. Előtte olyan jeles alakok éltek ott, mint Kálmáncsehi Domonkos, Bachkay Miklós és Geréb László. Püspöksége alatt – a már említetteken kívül – a humanizmusnak több jeles alakja talált itt pártfogóra. Az Itáliában tanult Beregszászy Imre kanonok, Rákosi Menyhért, a szabad művészetek doktora, kanonok és káptalani főügyész, Csesztvei Barlabásy János, aki 1508-ban a bolognai gimnáziumban tanult, majd székesegyházi főesperes, később csanádi püspök lett, Budai Udalrik humanista költő, legfőképpen pedig Lászlói János telegdi főesperes,

erdélyi kanonok, oltárjavadalmas, a gyulafehérvári székesegyház északi előcsarnokának – vagy másképpen a halottak kápolnájának – reneszánsz modorban való építtetője. Külön meg kell említenünk Pelei Tamást, a lelkes Erasmus-rajongót, akinek a feljegyzései szerint Várday még kanonokjai körében sem volt népszerű. Sokan azért imádkoztak Istenhez, hogy szabadítsa meg őket az uruktól, a jobbágyok pedig „*non tanquam patronus, sed tyrannus et depopulator*”-nak tartották, és „*Ekevezte Ferenc püspök*”-nek nevezték (KELÉNYI 1940. 65.).

Mindezek alapján ellent kell mondanunk V. Kovács Sándor azon megállapításnak, hogy „*Mint minden reneszánsz főúr, Várdai is szeretett volna valamiféle humanista udvart kialakítani maga körül, de ez nem sikerült.*” (KOVÁCS 1959. 458.) Ő az álláspontját azzal indokolta, hogy a püspök közéleti szereplése miatt leginkább Budán tartózkodott, emberi tulajdonságai sem tették alkalmassá erre a szerepre, mivel alárendeltjeit arisztokrata osztálygöggel lenézte, az „elnyomott népet” megvetette. A tanulmány keletkezési évében (1959) az ilyen megállapításokat leírók az adott kor politikai elvárásainak kívántak megfelelni, s nem a tényekből levonható következtetéseket tartották szem előtt.

Várday Ferenc és a pénzügyek

A reneszánsz kor a világi dolgok előtérbe kerülésének ideje, s mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy a főpap pénzügyletekkel is foglalkozott. Már egyházi stallumának elnyerése előtt belebonyolódott ezekben, sőt – amint arról már szóltam – az erdélyi püspöki címet is lényegében „kivásárolta”. Várday püspökként folytatta „üzleti tevékenységét”. Igazat kell adnunk Érszegi Gézáknak, aki a püspökkel kapcsolatban megállapította: „*Várdairól köztudomású volt, hogy nem volt elég a püspöki jövedelme. Kért kölcsön mindenkitől, s hozzányúlt minden pénzforráshoz, amihez hozzájuthatott.*” (ÉRSZEGI 2000. 144.) Efféle ténykedésének nyomát számos fennmaradt dokumentum őrzi.

1508-ban a kincstartó tartozott Várday Ferenc királyi titkárnak, aki megegyezett vele, hogy Bodrog és Baranya megyékben fekvő birtokai királyi adóját beszedheti magának, és ezeket a tartozások törlesztésébe beszámítja (MOL DL 82272). 1519. február 22-én Báthori István temesi ispán elismerte, hogy a püspöktől 200 Ft-ot vett kölcsön. Március 26-án Palinai György bácsi vikárius írja, hogy a Bakócz Tamás esztergomi érsek és Várday püspök között bizonyos pénzösszegek kölcsönvétele ügyében támadt perben tanúkat kell kihallgatni. Ez év június 16-án Tomori Pál fogarasi várnagy kötelezvényt írt annak a 4.000 Ft-nak a visszafizetéséről, melyet Várday adott kölcsön Batthányi Benedek királyi kincstárnoknak a király ügye intézésére. Ugyanezen esztendő október 14-én Szapolyai János szepesi comes, erdélyi vajda elismervénye szól a püspöktől kölcsönzött 1.000 Ft-ról. 1519. április 3-án Várday Pál, a Szent Zsigmond egyház prépostja, királyi kincstartó elismerte, hogy a szörényi vár szükségleteire pénzt vett fel tőle kölcsönben. 1520. július 18-án megint csak ő írta alá azt a kötelezvényt, amelyben arról nyilatkozott, hogy saját céljaira 600 forintot vett kölcsön, s ennek fejében lekötötte minden ingó és ingatlan vagyonát. Ebben Várday Pál leszögezte, hogy ha időközben Várday Ferenc meghalna, akkor testvéreit – Jánost, Mihályt, Imrét és Ambrust – illeti meg a jog. 1524. június 20-án Arembuster Mátyás nyilatkozott, hogy Várday Ferenctől 5.000 forintot vett kölcsön (MOL DL 82512, DL 82516, DL 82529, DL 82534, DL 82559, DL 89193).

Várday Ferenc családtagjainak nyújtott pénzügyi segítségéről már esett szó, de arról sem hallgathatunk, hogy szeretne más pénzt használni. Egykori alárendeltje, Lászlói János pert indított például ellene, amiért rátette kezét az elhunyt Jakab doktor, főesperes kegyes célokra hagyott 110 forintjára, Lászlóitól pedig egyháza más javadalmasaihoz hasonlóan 220 forintot szedett be. A püspök a pápánál kénytelen mentegezni magát. 1520. június 25-e körül kelt levele X. Leó pápának,

melyben szól arról, hogy néhai Jakab doktornak, egyháza főesperesének hagyatékából bizonyos pénzt nem elherdált, hanem omladozó egyháza javítására költötte, a székesegyházra fordította, hiszen azt a parasztfelkelés alatt megszenteltelennítették, s így kellett a pénz a helyreállításra. A kereszties felkelés leverése ugyancsak pénzbe került, s ez tovább apasztotta a reá bízott összeget, még egyházi holmijait is kénytelen volt zálogba adni, hogy védje az országot. Mindezek miatt kérte, hogy az ügy további firtatásától tiltsák el Lászlói János erdélyi főesperest, s az ügy kivizsgálásával a váradi vagy a csanádi püspököt bízzák meg (MOL DL 82520, DL 82556). A vitának végül Lászlói halála (1523) vetett véget. 1524. május 18-án VII. Kelemen Várdayt azzal kereste meg, hogy Lászlói végrendeletében a Szent Péter-bazilika építésére hagyta a korábban Várdaynak kölcsön adott 200 forintot. A pápa kérte, hogy az összegnek legalább a harmadát küldje el, a többit fordítsa Magyarország török elleni védelmére (MOL DL 82653).

A hitelezők táborából a püspök időnként átkerült az adósok közé, hiszen olykor-olykor maga is rászorult, hogy pénzt vegyen kölcsön. Például 1514. február 2-án kelt Drágffy János nyugtája, amelyben elismerte, hogy „...*pyspek vram erdely adoth megy nekem az may napon az adozsagba ewt zaz forynhtot aranwl...*” (MOL DL 82357). Öt nappal később újabb, hétszáz aranyforint megfizetéséről szóló elismervény született a felek között (MOL DL 82399). De a kocka fordulását, illetve hogy a rászorultság csak pillanatnyi lehetett, mi sem bizonyítja jobban, hogy 1520 áprilisában már Drágffy vett fel kilencszáz forintot Ferenc püspöktől (MOL DL 82548).

A püspöknek egy nagy port felvert hatalmaskodása is a pénzzel kapcsolatos. Várday bajba keverte magát, noha csak jogainak akart érvényt szerezni, illetve a jövedelmét megkapni. Történt mindez annak a Szentmihályi Tamásnak kapcsán, aki a püspökség vagyongazdálkodója volt, s aki 1523-ban nem számolt el az általa végzett adásvétel bevételeivel, ezért a testvéreit – a szintén számadatlan Andrást, a gyalui provizort, és a távollévő Tamást helyettesítő Lukácsot – a püspök letartóztatata, s az érintettek vagyonának lefoglalásáról intézkedett. II. Lajosnál bepanaszolták Várdayt, aki felszólította a püspököt, hogy Szentmihályfalvai Tamás és András deákat kihallgatás és elszámoltatás nélkül ne tartsa fogva (MOL DL 82632, DL 82633, DL 82638, DL 82640, DL 82642, DL 82644). Június 21-én szintén II. Lajos írta, hogy megütközéssel értesült arról, hogy sem Andrást el nem engedte, ráadásul Tamást – a menlevél ellenére – elfogatta. A püspököt végül nem érte baj a Szentmihályiak letartóztatása miatt, sőt a vitából ő került ki győztesen, hiszen 1524. szeptember 1-én a három Szentmihályi testvér elismerte, hogy a saját hibájukból nem számoltak el, s ezért kötelezték magukat 2.500 forint kifizetésére (ZICHY 1931. 371.).

Talán ez az eset is erősíti azt a megállapítást, hogy „*Várdai Ferenc igazi reneszánsz egyházfejedelem: művelt és kegyetlenül szigorú.*” (ÉRSZEGI 2000. 142.) Mi azonban hozzátehetjük, hogy a püspök nem önmagáért szerette a csengő-bongó pénzt, hanem eszközként becsülte, mert tisztában volt vele, hogy azt egyénileg vagy közösségileg milyen hasznos módon költheti el. Amikor halálának közeledtét érezte, testamentumában megfogalmazta, hogy milyen célra mekkora összegeket hagyományoz. Így nyilvánult meg az a felelősségérzet, amelyet egyháza iránt érzett, a gondoskodás, amelyet a pénz tett lehetővé.

Várday Ferenc hagyatéka

A püspököt körülvevő tárgyi környezetről, felszerelésekről többek között a főpap végrendeletéből tájékozódhatunk. A testamentum szól azokról az adományokról, amelyek Várday jótékonykodó, pártfogó, támogató szerepét erősítik meg bennünk. Jellemző volt ez a humanista

szellemiséggel rendelkező egyházi és világi hatalmasságokra, egyúttal jelzi, hogy a vallásos hit és a humanizmus, a reneszánsz nem zárják ki egymást.

Várday Ferenc egyesek állítása szerint 1524. október 22-én készítette el végrendeletét (VEKOV 1996. 454., PATTANTYÚS 2000. 175.). A Magyar Országos Levéltár adatbázisa viszont október 25-ét jelöli meg mint testamentuma gyalui megírásának napját (MOL DL 89199). A püspök vélhetően a hó végén hunyt el.

Végakarata különleges, mert az egyetlen napjainkig teljes terjedelmében fennmaradt középkori erdélyi püspöki végrendelet. A testamentumot Bunyitay Vincze jelentette meg a XIX. század végén (BUNYITAY 1893.).

A püspök végrendeletét az egyház javára tett adományok felsorolásával kezdi, bizonyítandó, hogy szívén viselte az egyház sorsát. Legfőképpen püspöki székhelyét részesítette adományokban. Gyulafehérvárott a minden más jövedelmet nélkülöző oltárosoknak 100 forintot hagyományozott, hogy halála után harminc napon át mondjanak misét a lelki üdvéért. A székesegyház káplánjainak és az oltárosok helyetteseinek szintén e célból juttatott 100 forintot. Az itteni Ágostonrendi szerzeteseknek, illetve a domonkosoknak 4–4 hordó bort és 20–20 köből búzát rendelt kiadni.

Családi birtokközpontjáról sem feledkezett el. A várdai plébánosnak 25 forintot, 3 hordó bort és 25 köből búzát hagyott a lelki üdvéért elmondandó miséért. Mindannak fejében, amit apja és testvérei kaptak a várdai egyháztól, azon célból, hogy hozzák rendbe a templom harangját, további 150 forintot és 2 ezüst ampolnát juttatott a plébániának. A Töttös-vagyonból a házasság révén hozzájuk került másik birtokközpont, Bátmonostor szintén 150 forintot kapott egy malom megvásárlására, továbbá hagyományozott egy vörös miseruhát a hozzá való vörös színű oltári felszereléssel együtt. Az itteni Ágostonrendi szerzetesekre 150 forintot testált, hogy ők is malmot vehessenek maguknak, s juttatott nekik egy egyszerű fekete selyem köntöst, hogy abból miseruhákat és oltárlötözetet készíttessenek.

Erdélyi püspökként is voltak birtokközpontjai, mégpedig Tasnád és Gyalu. Az előbbi egyháza 100 forintot kapott a birtokok jövedelméből, továbbá egy ezüstpoharat és az elhalt Tóth Mátyás ugocsai főesperes ingóságait, valamint a papok azon javait és ingóságait, amelyek a püspökre szálltak. A tasnádi oltárosokra 10 forintot örökített a lelki üdvért mondandó miséért. A gyalui plébániára 50 forintot hagyott, szintén ennyit az ott található kápolnára, a plébánosnak 2 hordó bort és 20 köből búzát szánt.

A püspöki székhely melletti Magyarigen plébánosa 20 forintot, 2 hordó bort, 10 köből búzát és egy fekete, bundával bélelt köntöst remélhetett. A kolozsvári plébános és káplánjai félszáz forintot kaptak az elmondandó miséért. A városban lévő ferences szerzeteseknek és a domonkosoknak 100–100 forint jutott. A szentmihályi pálosoknak 4 hordó bort kívánt adni, és ennyit kaptak volna a tövisi ferencesek, míg ugyanitt az apácák 2 hordó bort.

Személyek is részesültek a végrendelet juttatásaiból. János nevű püspök-helyettesének egy vörös „harnátz” szövethől készült kabátot, 1–1 karinget, papi főveget és vecsernyepalástot hagyott. A gyulafehérvári káptalan egy másik tagjának, János doktornak egy fekete „schayn”-ből készült köntöst és 50 forintot, Márton nevű káplánjának szintén 50 forintot hagyományozott. Fiatal pártfogoltjának, Bornemissza Pálnak – akiből később szintén erdélyi püspök lett – 10 forintot adott, valamint egy egyszerű fekete köntöst. Azt is meghagyta, hogy juttassák vissza a váci püspöknek a sőtartót, a két kis kárpitot és a korsót. Ezek vélhetően még akkor kerültek hozzá és maradtak nála, amikor váci püspök volt. De, hogy ne csak visszaadjon, hanem adjon is, a váci egyházra hagyott egy drágakövekkel díszített infulát (püspöki süveget).

A legnagyobb adományokban saját, gyulafehérvári székesegyházát részesítette. A Szent Anna-kápolna építkezésének befejezésére 500 forintot hagyott, s szintén ennyit kaptak az ott szolgálatot teljesítő káplánok, hogy hétfőnként Várday emlékére énekes misét szolgáltassanak. A kápolnában felállítandó oltárra fehér színű oltáröltözetet és két ezüst gyertyatartót adott, továbbá egy nagy szőnyeget. A püspöki székesegyházra, különböző feladatok elvégzésére (torony és padozat javításra, harangállításra, tetőzet reparálásra, díszes stallum elkészítésére) 2.200 forintot testált. A székesegyházra rengeteg olyan tárgyat, eszközt, ruhát, berendezést felszerelést örökített, amelyeket a liturgia során használtak, illetve a templom belső teréhez szükségesek voltak (VEKOV 1996. 460–461.).

Báthory István nádorra, a végrendelet végrehajtásának egyik védnökére egy-egy aranyozott tálalt, kanalat, és sótartót hagyott, s ezeket megfejelte egy hátslóval. Sógorának, Drágffy Jánosnak egy virágokkal díszített ezüstserleg, egy-egy bőrrel, illetve vörös posztóval bevont szék, valamint egy-egy aranyozott kanál, sótartó, villa és tál jutott. Ahhoz, hogy a végrendelet végrehajtását még biztosabbnak tudhassa, a lehető legmagasabbra tekintett. II. Lajos királynak adott egy ezüst kézmosótálat kancsóval, két aranyozott serleget, egy nagy kárpitot és hat hintós lovat; Mária királynénak egy ezüst kézmosótálat kancsóval, két serleget, valamint két hátslovat.

Várday Ferencnek volt mit hagyatékoznia. Rendelkezett ingóságai felől, pénzéről, összegyűjtött ezüstjeiről, értéktárgyairól, terményekről. Vekov Károly megállapítása szerint – leszámítva Bakócz érseket – a kor püspöki hagyatékaiból messze kitűnik Várday Ferencé, s nem csupán tételének számszerűségével, hanem a hagyatéék értékével is (VEKOV 1996. 457.).

A testamentum nem csupán a vagyonról, hanem igényességéről, ízléséről is tanúskodik. Balogh Jolán joggal jegyezte meg, hogy Várday a művészetet nemcsak az egyháza díszítésére, pompájának növelésére használta, hanem – miként az újkori mecénások – a szépet önmagáért szerette, a műtárgyakat önmagáért gyűjtötte (BALOGH 1937. 322.). Ezt az elképzelést erősíti meg ingó javainak a várdai vár „alsó boltjában”, a tárházban elhelyezett jegyzéke, mely nemesfém edényekről, egyházi felszerelésekről tesz említést (MOL P 707. Zichy család levéltára, 1. cs. Fasc. 4. No. 1783.).

Összegzés

A reneszánsz ember jellemző vonása az univerzalitásra való törekvés. Nemcsak a legkiválóbb, hanem az átlagos tehetségű humanisták is filológusok, teológusok, jogtudósok, csillagászok és orvosok, költők, zenészek diplomaták stb. voltak egy személyben. Várday Ferencet ugyan tudós-nak nem nevezhetjük, de egyetemet végzettként szerteágazó ismeretanyagot fogadott magába. A tudományokban képzett személy volt, ugyanakkor vallásos lelkiületű, amit fényesen bizonyít pályája, s nem kevésbé hátrahagyott műve. Várday Ferenc püspökként legalább annyira világi ember volt, mint azok a kortársai, aki nem töltöttek be egyházi stallumot. A reneszánsz emberét – világiassága ellenére – nem lehet vallástalansággal vádolni. A humanizmus sem vallásellenes mozgalom volt, hanem egy olyan irodalmi és tudós irányzat, melyet művelhettek anélkül, hogy vallásos témákról szót ejtettek volna.

A világiasság és a sokoldalúság Várday Ferenc esetében szükségszerűség volt. Az egyházi hierarchiában több stallum elnyerése után püspök lett, a világiban főlovászmesteri, királyi titkári, majd kincstárnoki méltóságot töltött be, a nemesi társadalomban is emelkedett pozíciót ért el, beleszólt az országos politikába, veszedelem esetén katonai vezetőként hadat irányított, a Várday családban a nemzetség fejeként egyengette a rokonság sorsát, birtokosként vezette az egyházi és a családi uradalmat, tehát egyszerre sokféle szerepnek kellett megfelelnie.

A püspök a korszak gyermeke volt abban az értelemben, hogy minden lehetőséget megragadott az előmenetelre, előnyök szerzésére. Nem várt helyzetekben gyorsan tudott tájékozódni, s azokat céljai szolgálatába állította. Abban is a reneszánsz emberre ismerünk benne, hogy nem voltak megingathatatlan elvei, a szükség szerint csatlakozott politikai szövetségekhez, s lépett ki azokból, állásfoglalását a kínáló alkalmak, az előrehaladási lehetőségek formálták, változtatták. Megvolt benne az a sajátosság, hogy bizonyos ügyekben kivárt, taktikázott, máskor pedig éppen túlzott, heves reagálásával sodorta magát kellemetlen helyzetbe. Ez utóbbi talán éppen az öntudat megnövekedésével, az autonóm személyiség előtérbe kerülésével, a túlzott önértékeléssel függ össze. E vonások előtérbe helyezése a reneszánsz korban kezdett kibontakozni és megerősödni – a reneszánsz az egyéniség érvényesítésnek a korszaka.

Jutott a reneszánsz főpapok ama tulajdonságából is elegendő Várdayba, hogy a rokonság gyarapodását, felemelkedését állandóan a szívén viselte. Ebbéli törekvését levelei és intézkedései tanúsítják.⁶ Emellett természetesen nem feledkezett meg saját anyagi helyzetének megerősítéséről sem, de ez nem feltétlenül öncél volt, hiszen másokon is csak úgy tudott segíteni, patronáltjait csak úgy tudta támogatni, ha volt miből adakoznia. Ami a korra jellemző, s nála szintúgy kiemelendő, a pénzkölcsonzás előtérbe kerülése. A művészeteket és a tudományt nem csak elvekben megbecsülő ember volt, hanem a gyakorlatban is kifejezésre juttatta ezt mecénáskodásával, építkezéseivel, s azaz, hogy a humanista tudósokat maga köré gyűjtötte, ezzel önmagának és egyházának szellemi támaszt biztosított, az érintetteknek pedig jövedelmet. Egyházi és világi földesúrként kivette részét az ország sorsának alakításából, hol politikai csatározással, hol a kard felkötésével.

Mindezek alapján a kérdésre, amelyet a bevezetőben megfogalmaztam, azaz, hogy a „humanista” és „reneszánsz” jelzőkre valóban rászolgált-e Várday Ferenc, nyugodt szívvel igennel felelhetünk.

Irodalom

BALOGH 1932.

Balogh Jolán: Olasz falfestmények Gyulafehérvárt. *Erdélyi Múzeum* 7–12. 1932. 327–331.

BALOGH 1937.

Balogh Jolán: Magyar mecénások Transzilvániában. *Hitel* 2. 1937. 319–327.

BALOGH 1943.

Balogh Jolán: Az erdélyi renaissance I. 1460–1541. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár 1943.

BARTA–FEKETE 1973.

Barta Gábor – Fekete Nagy Antal: Parasztháború 1514-ben. Gondolat, Budapest 1973.

BEKE 1891.

Beke Antal: Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárott. Magyar Történelmi Tár, Magyar Történelmi Társulat, Budapest 1891.

BERKOVITS 1942.

Berkovits Ilona: Várday Ferenc pontificaléja Bécsben. *Magyar Könyvszemle* 3. 1942. 259–266.

BOD 1746.

Bod Péter: Hungarus tymbaules. Nagyenyed 1764.

⁶ E dolgozatban a családi kapcsolatokra és ilyen irányú ténykedésére szándékosan nem tértem ki, ez egy másik tanulmány témája lehet.

- BORSA 1983.
Borsa Gedeon: Bornemissza Pál megemlékezése Várdai Ferencről és a többi, Mohács előtti bolognai, magyar vonatkozású nyomtatvány. *ItK* 1–3. 1983. 48–58.
- BORSA 1992.
Borsa Gedeon: Újabb adatok a Szentlélekről nevezett ispotályosrenddel kapcsolatos nyomtatványokról. *OSzK Évkönyve* 1984–1985. (1992) 237–250.
- BUNYITAY 1893.
Bunyitay Vince: A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei s egy magyar humanista emlékezete. MTA, Budapest 1893.
- BUNYITAY–RAPAICS–KARÁCSONYI 1902.
Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából I. 1520–1529. Szerk. Bunyitay Vince – Rapaics Rajmund – Karácsonyi János. Szent István Társulat, Budapest 1902.
- CHOBOT 1917.
Chobot Ferenc: A váci egyházmegye történeti névtára 2. kötet. Vác 1917.
- ENTZ 1958.
Entz Géza: A gyulafehérvári székesegyház. Akadémiai Kiadó, Budapest 1958.
- ERNUSZT 1939.
Ernusz Johanna: Adrianus Wolhardus. In: *Értekezések a magyarországi latinság köréből*. Szerk. Huszti József. Pázmány Péter Tudomány Egyetem Latin Filológiai Intézete, Budapest 1939.
- ÉRSZEGI 2000.
Érszegi Géza: Romana urna tegier... In: „Magyaroknak eleiről”: ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő s Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Piti Ferenc. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged 2000. 137–147.
- ÉRSZEGI–KENÉZ–SOLYMOSI 1972.
Érszegi Géza – Kenéz György – Solymosi László: Az 1514-es magyarországi parasztháborúra vonatkozó források a Zichy-család levéltárából. *Századok* 106: 4–5. 1972. 1013–1042.
- FEJÉR 1829.
Fejér György: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* V: 1. Buda 1829.
- FÓGEL 1917.
Fógel József: II. Lajos udvartartása. Hornyánszky, Budapest 1917.
- FRAKNÓI 1895.
Fraknói Vilmos: A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig: történeti tanulmányok. MTA, Budapest 1895.
- FÜGEDI 1981.
Fügedi Erik: Kolduló barátok, polgárok, nemesek: tanulmányok a magyar középkorról. Magvető Kiadó, Budapest 1981.
- GERŐ 1975.
Gerő László: *Várépítészetünk*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1975.
- HORVÁTH 2000.
Horváth Richárd: Gyügye község középkori és kora újkori története az írott források alapján. [Die mittelalterliche und frühneuzeitliche Geschichte der Gemeinde Gyügye im Spiegel der Schriftquellen.] *NyJAMÉ* XLII. 2000. 123–131.
- JANUS PANNONIUS 1982.
Janus Pannonius: Magyarországi humanisták. Szerk. Klaniczay Tibor. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1982.

- JÁSZAY 1842.
Jászay Pál: Okleveles todalékok. Értekezések. In. Tudománytár 11. 1842. 254–258.
- KELÉNYI 1940.
Kelényi B. Ottó: Egy magyar humanista glosszái Erasmus „Adagia”-jához. Fővárosi Könyvtár, Budapest 1940.
- KOVÁCS 1959.
V. Kovács Sándor: A Dózsa-háború humanista eposza. *ItK* 3–4. 1959. 451–473.
- KOVÁCS 1971.
V. Kovács Sándor: A humanista Lászlai János. *Filológiai Közöny* 3–4. 1971. 344–366.
- KOVÁCS 1996.
Kovács András: Gyulafehérvár: Szent Mihály székesegyház. Utilitas, Kolozsvár 1996.
- KRISTÓF 2007.
Kristóf Ilona: „Vester Stephenus de Warda scolaris iuris canonici” – Várdai István egyetemi évei Itáliában. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Nova Series XXXIV. Sectio Historiae*. Szerk: Besze Tibor – Miskei Antal. Eger 2007. 65–82.
- KUBINYI 1958.
Kubinyi András: A királyi kincstartók oklevéladó működése Mátyástól Mohácsig. *Levéltári Közlemények* 28. 1958. 35–60.
- KUBINYI 1981.
Kubinyi András: A mohácsi csata és előzményei. [Битва при Мохаче и ее предпосылки. La bataille de Mohács et ses antécédents.] *Századok* 115: 1. 1981. 66–107.
- LUKCSICS 1929.
Lukcsics Pál: Bini Antal olasz képkereskedő Budán a XVI. század elején. *ArchÉrt* XLIII. [LVII.] 1929. 269–270.
- LUKCSICS 1929A.
Lukcsics Pál: Miniature egy XV. századból származó misekönyvből. *ArchÉrt* XLIII. [LVII.] 1929. 265–266.
- LUKCSICS 1930.
Lukcsics Pál: XVI. századi magyar irodalomtörténeti vonatkozású újabb levelek. *ItK* IV: 2. 1930. 221–227.
- FORSTER 1905.
Magyarország műemlékei I. Szerk. Forster Gyula. Hornyánszky Viktor, Budapest 1905.
- NEMESKÜRTY 1972.
Nemeskürty István: Krónika Dózsa György tetteiről. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1972.
- PATTANTYÚS 2000.
Pattantyús Manga: Adalékok a gyulafehérvári székesegyház úgynevezett Várdai-kápolnájának építéstörténetéhez. In: Tanulmányok Tóth Sándor 60. születésnapjára. Szerk. Rostás Tibor – Simon Anna. ELTE BTK Hallgatói Önkormányzata, Budapest 2000. 175–184.
- PÉNZES 2007.
Pénzes Tiborc Szabolcs: Alvinczi Eduárd tévHITE, avagy a Gutkeled nemzetség eredete a családi hagyományokban. *SzSzBSz* XLII: 2. 2007. 135–153.
- RÉVÉSZ 1933.
Révész Mária: Romulus Amasaeus: egy bolognai humanista magyar összeköttetései a XVI. század elején. *Dissertationes sodalium seminarii philologici Universitatis Litterarum Regiae Hungaricae Francisco-Iosephinae. Nova series* 3. M. Kir. Ferenc József-Tudományegyetem, Szeged 1933.

SCHRAUF 1902.

Schrauf Károly: Magyarországi tanulók külföldön. In: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig. IV. Szerk. Ábel Jenő. MTA, Budapest 1902. 544.

SZABÓ 1909.

Szabó Dezső: A magyar országgyűlések története II. Lajos korában. MTA, Budapest 1909.

TAURINUS 1972.

Taurinus István: Paraszti háború. Ford. Geréb László. Magyar Helikon, Budapest 1972.

TUSOR 2004.

Tusor Péter: Fejedelmi forrásközlés. *Budapesti Könyvszemle* 2004: 2. 107–120.

UDVARDY 1991.

Udvardy József: A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526). Görres Gesellschaft, Köln 1991.

VEKOV 1996.

Vekov Károly: Egy erdélyi reneszánsz püspök és a gyulafehérvári székesegyház kincstára. In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Kovács András – Sipos Gábor – Tonk Sándor. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár 1996. 451–470.

VERESS 1941.

Veress Endre: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864. MTA, Budapest 1941.

VIRÁGH 1981.

Virágh Ferenc: Adatok Kisvárdai történetéhez. Válogatta és sajtó alá rendezte Ács Zoltán. JAM, Nyíregyháza 1981.

ZICHY 1915.

A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára XI. kötet. Szerk. Kammerer Ernő – Döry Ferencz. Magyar Történelmi Társulat, Budapest 1915.

ZICHY 1931.

A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára XII. kötet. Szerk. és kiadja Lukcsics Pál. Budapest 1931.

NÉZŐ István

Városi Könyvtár

Kisvárdai

H-4600 Flórián tér 19.

e-mail: nezo@freemail.hu

A humanist prelate

Life and activity of Ferenc Várdai

This study aims to answer the question, what kind of activity explained the epithet „humanist” used in Hungarian special literature in connection with Bishop Ferenc Várdai. In most part of his grown-up life Várdai served in different secular positions (main equerry, royal secretary, treasurer) and parallel with that he had church functions. Finally, in 1513 he occupied exclusively the office of bishop of Transylvania. His humanistic activities based on his university studies in Italy

are associated mainly with this function. He continued to build his Italian relations also in Gyulafehérvár, and supported Hungarian profane and clerical officials to continue their studies abroad too.

In order to make the bishop seat and his own authority more respectable Várday invited humanist scholars, made new acquaintances. His protégés in return paid with different kinds of works of art. Ferenc Várday made arrangements to leave an imperishable memory of his activities and that of the bishop's power. This memory was represented in the St. Ann chapel.

Special literature associated the humanistic character of the bishop's activity with this fact. In the present study we succeeded in introducing several aspects, based on which we are entitled to say that Ferenc Várday belonged to significant personalities of the Hungarian humanism and Renaissance. Until now the bishop was famous for his role played in the suppression of the Dósa Peasant War. We believe that starting from now Várday's name will be associated also with his other deeds.

István NÉZŐ

Town Library

Kisvárdá

H-4600 Flórián tér 19.

e-mail: nezo@freemail.hu

Bethlen Gábor és a Porta kapcsolata

A török szövetség próbakövei: Lippa és a lengyel hadjárat

Báthori Gábor

A török fegyverek segítségével fejedelemmé választott Bethlen Gábor erdélyi politikájának sarokpontja a modern állam létrehozásán túl a Habsburg és az Oszmán Birodalomhoz kapcsolódó viszony rendezése és alakítása volt. Az Oszmán Birodalom esetében az alapdilemma az, hogy mit is jelent ez a kapcsolat: vazallus behódolást vagy – tizenöt éves háború alatt és után kialakult erőviszonyok és politikai küzdelmek hatására – szövetséget. A kérdés mindvégig jelen van Bocskai István és Bethlen Gábor politikai gondolataiban és cselekedeteiben egyaránt.

A XVII. század elején a rendi és a vallási érdekek megvédéséhez a Habsburg abszolutizmussal vívott küzdelmekben Bocskai Istvánnak és Bethlen Gábornak szüksége volt a török fegyveres támogatására. A Porta, ahol ugyancsak felértékelődnek a Bécs elleni mozgalmak, saját érdekeire figyelemmel szívesen kötött katonai együttműködést, így tehát beszélhetünk katonai-politikai szövetségről. Ha azonban az Erdélyi Fejedelemség nemzetközi külpolitikai korlátozására, a vazallitás egyik legfontosabb ismérvére, az évi adófizetésre, a török oldalán keresztények elleni hadba vonulásra, a fejedelemség klasszikus portai függésére gondolunk, az már a behódolás területe.

Bethlen Gábornak, a vazallusi helyzetben lévő, erős fejedelemnek török szövetségi viszonyában két motívum és szakasz van jelen. Az elsőben (1613 és 1618 között) a katonai lavírozás, a török oldalán a keresztények elleni harcban való részvétel elkerülése volt a jellemző. A másik szakaszban az európai külpolitikai helyzet átalakulása és a harminc éves háború kirobbanása következtében lehetővé vált az Erdélyi Fejedelemség nemzetközi kitörése. Bethlen részvétele az európai fegyveres küzdelmekben, valamint hadseregének, hadvezéri képességeinek és az új nyugati szövetség kötésének köszönhetően a török szövetségben is más helyzet jött létre. Tekintélyének növekedését a Portának tudomásul kellett vennie.

Fejedelemmé választását követően különösen két eseménysorozat okozott Bethlen Gábor számára súlyos gondot, egyszerre gyengítve helyzetét a Portán és magyar ellenfelei körében. Az egyik az a hosszasan elhúzódó válság volt, melyet a török részéről egyes várak – elsősorban Lippa és Borosjenő – átadásának követelése hozott felszínre. A másik feszültségforrás a lengyel-török háború idején, 1617-ben keletkezett, és állította válaszút elé a fejedelmet.

Bethlen Gábor kiszolgáltatottsága két dologból táplálkozott. Egyfelől abból, hogy a Szken-der pasa török fegyvereinek védelmében elnyert fejedelmi címét II. Mátyás (1608–1619) nem ismerte el, másfelől abból, hogy szinte azonnal elkezdődtek Forgách Zsigmond és Dóczy András katonai műveletei a határ menti várak ellen. Ezek miatt a török segítséget továbbra is igényelte.

Bethlennek azzal az elkerülhetetlen következménnyel kellett számolnia, hogy a Porta fejedelemségének megerősítéséért be fogja nyújtani követelését, ami 1613. augusztus 10-én be is következett: Medgyesen, az erdélyi országgyűlésen a szultáni athname ünnepélyes átadásakor elhangzott Lippa és Borosjenő visszakövetelése (BETHLEN 1980. 71.). A török politika jellegének és

működésének ismeretében a fejedelem megkísérelt a várak ügyében haladékhöz jutni. Igyekezett a Porta figyelmét a Habsburgok elleni közös támadás irányába terelni, ahogy ezt az 1614. évi követutasításában is olvashatjuk. *„Magyarország határain kívül a Dunán innét ha Morva, Szilézia és Csehország felé mód lehet az előmenetelben valami úton, több országok hódoltatásában is őhatalmassága (ti. a szultán) minden kegyelmes jó akarattal segítséggel engem... Mi mennénk innét az Dunán, az két Oláhország erején kívül 16 ezer török legyen, melynek négyezere jáncsár legyen, a fölött tízezer tatár, magyar ismét, pénzzel amennyit fogadhatunk.”* (BETHLEN 1980. 73.)

Bethlen tisztában volt azzal, hogy a Habsburg és az Oszmán Birodalom háborúskodásának nem jött el a pillanata, de ennek pusztá felvetése, és az, ahogyan tervezetében a közös hadmozdulatokat részletezte, kivételes politikai taktikájának, gazdag és határtalan fantáziájának bizonyítéka.

Szövetségesi hűségének ismételt bizonygatásakor igyekezett Erdély érdekeinek felelős szószólójaként a Portától viszont kedvezményeket kicsikarni. Súlyos szavakkal utalt országának *„elpusztult állapotára”*, és hogy a *„sok romlásból épülhessen”*, kérte I. Ahmed szultánt (1603–1616), hogy hadai – különösen a tatár csapatok – kerüljék el, sőt még átvonulásra se használják az Erdélyi Fejedelemség területét. Hogy erős anyagi forrásokkal rendelkezzen és a vazallusi korlátok tágítását elérje, megkísérelte az évi adó fizetésének felfüggesztését (NAGY 1960. 220–221.). Lavírozó taktikája, amely Erdély területi egységének megóvására és presztízsének növelésére irányult, kétévi haladékot biztosított számára a várak átadásának ügyében. A fordulat Homonnai György fejedelem aspiráns töröknek tett ajánlatával következett be, aki elismerése fejében az évi adófizetés folyamatosságát és három(!) vár – Lippa, Borosjenő és Karánsebes – átengedését ígérte (PÉTER 1986. 643.). Önmagában véve Homonnai ajánlata csak gyúelegynek tekinthető, a török érdeklődés fokozódását mélyebb összefüggések vizsgálásával, a Hódoltság keleti határán húzódó török végvárak feladatrendszerében kell keresnünk. Azok ugyanis a temesvári vilájet létrejöttével, és a Belgrádtól északkeletre húzódó várak (Temesvár, Arad, Gyula, Lippa és Borosjenő) török kézre kerülésével kettős feladatkört láttak el. A hadműveletek során biztosították a török seregek szárnyait, egyben azt a határt is jelentették, amely a Hódoltság és a kialakult Erdélyi Fejedelemség között húzódott. A tizenöt éves háború alatt Borosjenőt visszafoglalták a fejedelemség csapatai. A törököket ezzel érzékeny veszteség érte, Erdélyre néző határvédelmük meggyengült. A Porta a XVII. század első évtizedétől érzékelhetően határozottabb politikába kezdett a keleti vazallus államok viszonylatában, igyekezett gyorsan reagálni a térségből kiinduló jelenségekre. Mivel a Habsburg Birodalommal 1606-ban békét kötött, ezáltal minimálisra csökkent kettejük között a háborús konfliktus veszélye. Így elérkezettnek látták az időt Borosjenő és Lippa visszakövetelésére. Arra, hogy Bethlen Gábor ezáltal politikailag milyen helyzetbe került, nem voltak tekintettel. A követelésnek eleget tenni igencsak kínos lépés volt az egész magyar nemzet, a keresztény Habsburg Birodalom előtt, mert nem háborúban, hadjáratban, hanem békében került sor az átadásra. A helyzetet különösen az tette még kellemetlenebbé Bethlen számára, hogy a várral együtt a környék keresztények lakta területei is visszaszálltak a törökre (TT 1900. 145.). Szkender pasa hadainak felvonulása Erdély határán nem csak a Habsburgoknak volt üzenet, hanem Bethlen Gábornak is.

Bethlen Gábor gondolatai, dilemmái jól tükröződnek azokból a levelekből, amelyeket a kényszernek fokozatosan engedve, a Lippa kiürítése előtti utolsó hónapokban írt. Az erdélyi rendeknek 1616. május 6-án, egy hónappal az átadás előtt Gyulafehérvárról küldött levelében leplezetlen őszinteséggel írta meg, hogy: *„Már tovább soha semmi utat halasztásban és módot nem találván... ő hatalmasságának (ti. I. Ahmed szultánnak) reánk felgerjedt haragjának tűzét és ellenünk török tatár hadainak készenlétét szemünkkel jól látjuk, kinek mi ez romlott hazából nem hogy ellene álló lehetnénk, de még csak meg sem mozdulhatunk.”* (TT 1900. 146.) Hű emberének Várad – Erdély kulcsfontosságú vára – főkapitányának, Rhédey Ferencnek, mint katoná a katonának küldött

levelében befejezett tényként írt a kényszerhelyzetben hozott döntéséről, vállalva az „*árulók vagyunk mindnyájan*” vádat. Nem kockáztathatta tovább Erdély helyzetét és békéjét. Naszuh nagyvezér eltávolításával a Bethlennel ellenséges pasák vádaskodásai szabadabb teret kaptak, és Homonnai György nagy nyári támadása is elkezdődött. A fejedelemnek szüksége volt a Porta támogatására, bizalmának megőrzésére, ahogy az olvasható a Rhédeynek szóló levél további részletében: „*inkább akarom életemet Lippa alatt elfogyatnom, hogy sem mint török császárnak kétségessé tennem magamat országostól.*” (TT 1900. 147.)

A vár átadására 1616. június 1-e és 14-e között, Homonnai csapatainak erdélyi betörésével párhuzamosan került sor. Bethlen Gábor átadásra felszólító határozatát Vajda István, Lippa kapitánya nem hajtotta végre, sőt a várőrséget feleskette az ellenállásra, így az 500 erdélyi gyalogos katonával Lippához kiküldött Keresztessy Pál feladatát nem tudta teljesíteni. A fejedelmi parancs megtagadása mögött egyrészt a környékbeli nemesség heves tiltakozása, másrészt a Bihar megyébe benyomuló Homonnai György azon ígérete húzódott, hogy támadás esetén a várvédők tőle katonai segítségre számíthatnak. Bethlen – ami szándékától végképp távol állhatott – Lippa ostromára kényszerült és magához ragadta a kezdeményezést. A helyzet feszültségét fokozta, hogy a budai és a temesvári pasák „*táborba kiszállottak és gyülekeztek*”, de Szkender pasa is megérkezett a boszniai haddal a Szerémségbe. Hogy a nyomásgyakorlás teljes legyen, a Porta a moldvaiakat felrendelte, ahogy Bethlen Rhédeynek keserűen megjegyezte, ezzel „*kívánja a török császárnál érette való törekedésemet.*” (TT 1900. 148–149.) Bethlen Gábor, a minden részletre odafigyelő, az utasításokat pontosan megfogalmazó, a személyes jelenlétével példát mutató hadvezér elrendelte Várad teljes harcckészültségét, és ez a tény önmagában is rámutatott a térségben kialakult kritikus állapotra. Lippa klasszikus várostrom után került Bethlen kezére. Ágyúzása 9 órán át tartott – az elkallódott 10 mázsa löpor pótlását Várad biztosította –, majd a védők sikertelen kitörését követően Bethlen Gábor gyalogosai között „*szép harccal az köfal alá menének*” és elfoglalta a várat (TT 1900. 150–161). A temesvári beglérbég az átadás után a Lippát ért károkat azonnal kijavította, a bástyákat és a falakat megerősítette, és megfelelő létszámú őrséggel látta el.

Lippa jelkép. Átadása Bethlen Gábor rövid ideje tartó fejedelmi hatalmának a török szövetség mellett az első nyílt kinyilatkoztatása, bizonyítéka. A veszteséget, amely – úgy hiszem – nem annyira az Erdély biztonságában szerepet játszó vár stratégiai kiesésében, hanem abban állt, hogy átadása veszélyes fegyvert adott a Habsburg propagandának, amelyet Bethlen kétszeresen is igyekezett kiaknázni. Még a Lippa alatti táborból utasította követét, Tholdalagi Mihályt, hogy részletesen számoljon be a Portán személyes hadba vonulásáról, arról, hogy Homonnai támadásával szemben Lippa átadását fontosabbnak tartotta. Ez hűségének bizonyítéka. A vár késedelmes átadásának okát Bethlen egyenesen Bécsre hárította, akinek célja Erdély megszerzése, eszköze pedig a Portán felajánlkozó önkéntes fejedelemjelölt volt. Homonnaival kapcsolatban nem felejtett el éket verni a két nagyhatalom közé. Azzal, hogy annak terveiben Erdélyen kívül Moldva és Havasalföld megszerzése is szerepelt, egyúttal kényelmetlen helyzetbe hozta a Homonnaival többször tárgyaló Ali budai pasát (TT 1900. 176–178.). Összekapcsolta Lippa ostromát, valamint Homonnai ellen vívott harcát a portai adó 10 éves felfüggesztésével. A kiállított 20000 katona költségein túl Szulejmánra hivatkozott azzal érvelve, hogy ha Erdély hadakozott, a szultán eltekintett az adótól. Ezzel kezdetét vette az 1617 végéig tartó alkudozás és huzavona, amely az adóelengedés ügyében (is) Bethlen szándékának megfelelő portai döntést hozott.

Lippa után a kereszténység elárulásával vádolt fejedelem politizálásában semmiféle kapkodás vagy elbizonytalanodás nem tapasztalható. A török által követelt másik vár, Borosjenő megtartásához állhatatossága, továbbá az Oszmán Birodalom és Lengyelország között kifejlődött katonai konfliktus teremtett lehetőséget. Borosjenő török kézre kerülése ugyanis nagyobb érvágás lett

volna, mint Lippáé, és ez az újabb presztízvesztés már komoly biztonsági kockázatot jelentett volna a fejedelemség számára. A Maros vidéke ugyanis a temesvári vilájet ellenőrzése alatt állt, a helyzetben Lippa elvesztése alapvetően már nem változtatott. Viszont a Körösöknél képződött „zsáknál” az egyik legfontosabb erősségnek, Borosjenőnek átadása a második erdélyi várvonalra komoly hatással lett volna. Katonai szempontból a Körösök vidékét két nagy vár őrizte: északon Várad, délen Borosjenő. A déli részt őrző vár átadásával kinyílt volna a kapu Dél-Erdély belsejébe, és Várad török fenyegetettsége is jelentős mértékben növekedett volna, ezért érthető, hogy I. Ahmed szultán Borosjenőt is követelte Bethlentől. A Porta érdekei érvényesítéséről soha, egyetlen alkalommal sem feledkezett el. A fejedelem Borosjenő körüli alkudozása, a „*céltudatos szövetségre*” és az adóelengedésre való hivatkozásai is erre szolgáltak (KOVÁCS 1973. 152–153).

Az erdélyi adó és Borosjenő ügyében a szultáni következetesség megtörésének vízvázlatzója az 1617-ben Lengyelországgal kitört háború volt. A válsághoz, mint ahogy az korábban is történt, a Moldva miatt kialakult feszültségek vezettek. A román vajdaságot földrajzi fekvése – attól függetlenül, hogy az a Porta vazallusa volt – felettlőbb fontossá tette Lengyelország számára is. Ütköző zónaként választotta el a két országot egymástól, éppen ezért a lengyelek igyekeztek szoros felügyeletet gyakorolni a vajdaságon. Az Oszmán Birodalom a román vajdaságot – Havasalföldhöz hasonlóan – nem csak lengyelországi politikájához használta, hanem az Erdélyi Fejedelemség feletti biztonság zálogának tekintette. Messzemenően szüksége volt mindkét vajdaságra, hisz a tizenöt éves háború vazallus lázadása vagy Báthory Gábor lengyel elképzelése megmutatták, hogy Erdély török ellenes terveihez igyekezett a Moldva és Havasalföld felé természetes módon létrejött gazdasági együttműködését és piaci kapcsolatait politikai kapcsolatra átváltani. Mindemellett Erdélynek alapvető érdeke volt a vajdaságok belső nyugalma, a vajdák kiszámíthatósága.

A török politika a Báthory Gábor okozta zűrzavarokat és a lengyel-orosz háborút kihasználva megerősítette pozícióit Moldvában. Hozzá hű vajdát ültetett Tomsa István személyében a trónra a lengyelbarát Moghila Jeremiás helyett. A Tomsával elégedetlen moldvai belső ellenzék néhány ezer lengyel katonával karöltve Moghila fiát, Sándort ismerte el vajdának. A Porta a keleti fronton fellángolt perzsa háború miatt Bethlen Gábort és Radu Mihneat, két másik vazallusát utasította a lengyelek elűzésére, ám ők a parancsot nem teljesítették. Bethlen Gábor visszautasítása mögött az állhatott, hogy Erdély lengyelbarát politikáját nem akarta veszélybe sodorni, és az amúgy is törökös elkötelezettséggel meggyanúsított fejedelem a török oldalon keresztények ellen nem akart harcolni.

A moldvai válság a tatárok segítségével visszatért Tomsa István 1616. évi államcsínyével tovább mélyült, ezért a Porta szükségesnek találta, hogy a perzsa háborút megszakítsa és hadaival szembeszálljon a lengyelekkel (TT 1900. 179.). A szultánnal együttműködő újabb jelölt, Markó moldvai vajda megsegítésére 1617. januárban elindított török-tatár csapatok mellé a Porta az erdélyi hadakat is kirendelte. Ez volt az első eset, amikor Erdélynek török katonai vállalkozásban Lengyelország ellen együtt kellett működnie szövetségesével. Az utasítás nem élelmiszer- vagy egyéb hadtáptámogatásról szólt, hanem 15000 fős erdélyi hadsereg kiállításáról rendelkezett. A fejedelem 1617. szeptember elejéig tudta folytatni időhúzó taktikáját, hogy Erdélyt távol tartsa a lengyel hadjáratától. Eddig volt képes ellenállni Szkender pasa sürgetésének, és egyúttal a szultáni parancsnak. Bethlen Gábor vonakodása érthető, egyszerűen nem akarta keresztény voltát megtagadni.

Taktikája időben és módszereiben két elkülöníthető szakaszra osztható, s ezek levelezéseiben jól nyomon követhetők. Hadba vonulását a török januári támadásától szeptemberig tartó időszakban az erdélyi rendekre hivatkozva tagadta meg. Ő, aki hatalomra kerülésének első napjaitól belpolitikájában a központosított fejedelmi hatalom kiépítésére törekedett, arról beszélt augusztus 28-án Mehemet pasához küldött levelében, hogy „*a fejedelem ebben az országban semmi törvénytelen és szokatlan dolgot nem cselekedhetik ország akarata nélkül.*” (TT 1900. 179.) Ugyancsak

a három erdélyi rendre hivatkozással feltárta a valódi okot is, amely az országgyűlés felháborodását kiváltotta: „*hatalmas császár keresztýén nemzet ellen való segítségadásra és hadra való menésre kényszeríti őket.*” (TT 1900. 183) Ám, hogy a Portánál és a keresztény államoknál fenn tudja tartani a látszatot, azzal a javaslattal élt a pasánál, hogy kész 4000 erdélyi katonát Markó vajda által fizetett zsoldosnak feltüntetve Moldvába küldeni. Mehemet pasa előtt azt sem titkolta, hogy kapcsolatot tart fenn a lengyelekkel. Ezzel is jelezni kívánta, ő inkább a konfliktus békés közvetítésében vállalna szerepet. A töröknek tett látszatjavaslatai mellett, amelyekről tudta, hogy szövetségese nem fogadja el, konkrét bizonyítékát adta keresztényi elkötelezettségének: III. Zsigmond lengyel király Habsburg párti főúri csoportjának vezéréhez, Zolkiewskihez elküldte Kornis Jánost követségbe, hogy tájékoztassa a lengyeleket a török készülő expedíciójáról.

Az időt halogató szakasznak az 1617. szeptember 12-én keltezett szultáni fermán vetett véget. A levélben I. Ahmed keményen megróttá Bethlent, hogy még mindig Erdélyben tartózkodik: „*hadjuk és parancsoljuk, hogy székely szász és magyar több erdélyi hadaitokkal két szállást egyé tévén mentest menjetek.*” (TT 1900. 185.) Hogy a töröknek mennyire szüksége volt Bethlen Gábor segélyhadára, egy későbbi leveléből derül ki. Ebben arról írt, hogy Szkender pasa mindössze 4000 törökből és 800–900 tatárból álló hadait csak a két román vajda serege erősítette, mindezek együtvéve sem jelentettek sok fenyegetést a jóval nagyobb egyesült lengyel és kozák hadseregére. Bethlennek mindössze nyolc napra volt szüksége ahhoz, hogy Brassóból indulva Jászvásáron keresztül Szkender pasa Dnyeszternél lévő csapatait elérje. Az előnyösebb helyzetet elfoglaló lengyel hadsereg és a törökök közé ékelődött, mintegy szétválasztva ezeket egymástól. Ezzel Bethlen Gábor fegyverszünet kötésére készítette a feleket. A Brüsszában megkötött béke lezárta a konfliktust: Lengyelország területveszteség nélkül fejezte be a háborút, viszont Moldva vonatkozásában elismerte a török befolyást, és felhagyott a Moghilák támogatásával.

Bethlen Gábor háttérben folytatott kezdeményezéseinek köszönhetően a döntő ütközetre nem került sor. Érdekes megfigyelni, ahogy körültekintő diplomáciai munkával szötte azokat a szálakat, amelyekkel a közép-európai térség valamennyi szereplőjét, a Portát, Varsót és Bécsset mozgatta úgy, hogy a lehetőségek határain belül a folyamatokra hatása legyen.

Varsót illetően elérte azt, hogy információi nyomán – amit Kornison kívül Péchy Simonnal is küldött – az oroszok ellen felvonult hadainak jelentős részét visszarendelte a Dnyeszterhez, és a török-tatár-román vajdák seregeivel szemben jóval előnyösebb pozíciót tudott felvenni. Péchy Simon ugyancsak célzatosan érkezett II. Mátyás császár és király tárgyalóbiztosaihoz. A fejedelem levelében olvashatóan nem egyébért, hogy „*sok kellett császár őfelsége comissariusit arra vinni, hogy őfelségéket római császárt és a lengyel király megintsék ő hatalmasságával (a szultánnal) való békesség megőrzésére.*” (TT 1900. 187.) Nem szabad elfelejtenünk, hogy a Habsburgok és az Erdélyi Fejedelemség által kötött második nagyszombati egyezséget szeptemberben erősítették meg. Bethlen reálisan felmérte azt a lehetőséget, amelyet a török katonai aktivitás kínált, így a háborús légkör messzemenő kihasználásával gyakorolt nyomást az alig négy éve meghosszabbított török békében érdekelt Bécsre. Ezzel elősegítette az Erdély–Habsburg viszony normalizálódását, egyben elkerülte Lengyelország és a Habsburg Birodalom irányából fenyegető bekerítést. A lengyel–moldvai válság és háború elhúzódásától és annak végkifejletétől tartó Portánál Bethlen Gábor központi kérdésnek tekintette, hogy a hadjáratban, illetve annak békés lezárásában játszott valóban döntő szerepe megkapja a megfelelő hangsúlyt, növelje ezáltal szövetségese iránta való tiszteletét, a Jenő vára, valamint az éves adó kapcsán még aktuális török követeléseket elhárítsa, hogy ezzel is lazítsa Erdély portai függését. Rá jellemző módon nem bízott semmit a véletlenre, nem elégedett meg pusztán azzal, hogy a béke Lengyelország és az Oszmán Birodalom között helyreállt. Idézett levelében, melyet Konstantinápolyban szolgáló követeihez, Bornemissza Lászlóhoz és Gáspár Jánoshoz intézett,

arra intette őket, hogy: „Erdély szabadsága ellen valami czikkelyt, punctot be ne írjanak, hanem az adónak néhány esztendeig való megengedésétől és Jenő várának örök feledékenységeről... vegyen kelmed aihnámét, és ha Jenő örökösen nem lehet, akár csak mi időnkben ne kívánják Jenő várát. De azt ne engedje beírni, hogy újra keresztény ország ellen kelljen hadba vonulni, azt ő hatalmassága ne erőltesse.” (TT 1900. 190.) Figyelemre méltó, hogy lélektanilag is válaszütként kezelte a közös expedíciót. Így folytatta utasítását: „inkább készek vagyunk szabadságunk mellett meghalni, hogy sem mint az isz-paják és a két oláh ország, olyan kényszerítés alatt kellene ő hatalmassága hűsége mellett keresztényekre hadakoznunk.” (TT 1900. 191.)

Ez az utasítás nem csak azért érdemel figyelmet, mert rávilágít Bethlen szövetséget illető bizalmatlanságának valóságos elemeire, hanem azt a politikai kétarcúságot is jellemzi, amely a XVII. századi uralkodók politizálását jellemezte. Későbbi, októberben és novemberben írt leveleiben visszatér a lengyel hadjárat előtt és alatt végzett szolgálataira, igyekezett azokat a Porta politikusaiban ébren tartani. Ahogy fogalmazott: ezzel „a birodalom békepolitikájának megőrzését szolgálta.” Bethlen Gábor pszichológiai hadjárata érthető. Egyrészt tisztában volt a keleti politizálás módszereivel, a Portán uralkodó játékszabályokkal, másrészt követői állandóan informálták ellenségeinek személye elleni meg-megújuló támadásairól. A Portán, ahol mindig kemény harcok folytak az érdekcsoportok között, Naszuh nagyvezér halálával ez idő tájt – főként a magyarországi török vezetők részéről – ugyancsak felerősödtek az erősebb vazallusi politikát követelő hangok. Lippa és Borosjenő követelésén túlmenően felmerült a három vazallus állam beolvasztásának terve. Természetes tehát, hogy Bethlen Gábor is céltáblája lett a belső harcoknak. Gyakran és szívesen alkalmazott taktikáját vetette be azok – elsősorban Mehmet kajmakán áskálódásai – ellen, akik a szultánt a körülményeskedő, vazallustól szokatlan, csak többszöri parancs után teljesített hadba vonulásának felemlegetésével akarták ellene hangolni. A taktika lényege, hogy Bethlen úgy tálalta a történeteket, mintha az Konstantinápoly tudtával és jóváhagyásával történt volna (PÉTER 1986. 657–658). E szerint ő eleve a békesség megteremtésének céljából indult Moldvába; a lengyelekkel, kozákokkal és németekkel lefolytatott tárgyalásairól pedig pontosan tájékoztatta a Portát. Ezt senki sem becsülheti le, és senki meg nem kérdőjelezheti.

A lengyel háború ellen a taktika bevált, a szövetség első igazi katonai főpróbájából, egy fegyveres probléma megoldásából Bethlen Gábor tehát nyereséggel került ki. Önmagában annak a ténynek, hogy a fejedelem nem csak haderejét, hanem diplomáciai ténykedését is a Porta rendelkezésére bocsátotta, egyaránt megvoltak a politikai és katonai következményei. Látványos lengyelországi szereplése hasznos szövetségesi mivoltában és megbízhatóságában erősítette, ezzel a Portán a vele jóindulatú politikai csoportok töretlen támogatása felől biztosította magát. Politikai és katonai szempontból sem mellékes hozadék volt Borosjenő dolgában a török követelés felfüggesztése, így a vár 1658-ig az Erdélyi Fejedelemség birtokában maradt.

A portai pártok hatalmi küzdelmeitől – amelyekben Erdély függetlenségének megszüntetése szándékként felmerült – távol tartotta magát (TT 1900. 200.). Reálpolitikusként nagyon jól ismerte az Oszmán Birodalom lehetőségeit, helyesen látta, hogy a belső harcok mögött inkább a gyengeség, mintsem a valóságos cselekvőképesség, a birodalom szerkezetének megváltoztatása húzódik meg. A hatalmi válság kísérőjelensége, a szultánok személyének gyakori váltakozása sem hiányzott. A különböző érdekcsoportok vagy maga a hadsereg jelöltjeinek rövid ideig tartó uralkodása 1623-ig igen labilis állapotokhoz vezetett az Oszmán Birodalomban. Az I. Ahmed halálával 1617-ben trónra került I. Musztafát a következő évben III. Oszmán váltotta fel a trónon (1618–1622), akit 1622-ben janicsár lázadás fosztott meg hatalmától és ölt meg, hogy újra I. Musztafát emelje hatalomra (1622–1623). A belpolitikai harcok csak 1623-ban IV. Murad (1623–1640) trónra kerülésével csitulak el. Ilyen körülmények között Bethlen elérkezettnek találta

az időt, amikor a Portával egyeztetve saját céljára koncentrálhat, arra tudniillik, hogy a Habsburg király elleni politikájával az Erdélyi Fejedelemséget külpolitikai mozgástérhez juttassa.

Tény, hogy Bethlen Gábor a lengyel háború után, 1618-tól fokozatosan a nyugati történésekre fordította figyelmét, fejedelemségének nyugati határán komoly védelmi munkálatokat indított el. Az Erdély kapujának nevezett Várad erősítését szorgalmazta, az új bástya építését személyesen ellenőrizte. Nyugat-Európa felé tett nyitása, nemzetközi érdeklődése az élénk diplomáciai tevékenység központjának számító Konstantinápolyban is érződött. Borsos Tamás portai követének megszabta, hogy „*barátkozzék külső keresztyén orátorokkal és követekkel*”, mert Bethlennek híreire, információkra volt szüksége: „*akármely szegletiről ez világnak vagy jó vagy gonosz hírek..., valamelyeket hallhat, érthet, felírván, jegyezvén, minékünk is bő beszéddel az mint ott hallja, írja meg.*” (TT 1900. 200.) A török vazallus Erdélynek fontos volt, hogy ritkuljon körülötte a gyanakvás és kedvezőbb legyen nemzetközi megítélése, hogy egyáltalán ráirányuljon Európa figyelme. Követétől ezért azt kérte, hogy a keresztyén országok követei között „*jó híriünket, nevünköt terjessze és azok által holmi ártalmas dolgoknak végire mehetne.*” A holland, az angol, a velencei, francia követeket célzó kampányával akarta bizonyítani Erdély fennmaradásáért folytatott küzdelmének jogosságát, az őt ért rágalmak igaztalanságát, Tholdalagi Mihály követ szavaival a „*két gonosz között a kisebbik*” török szövetségének gyakorlati alapját (BARCZA 1980. 108–109.). Bethlen Gábor ráértzett az európai változásokra, s erre készülve akarta a külvilágtól eddig elzárt Erdélyi Fejedelemségre a figyelmet ráirányítani, és országát készenlétbe helyezni. Az lett volna a különös, ha nem ezt teszi. A közelben, a dunai Habsburg Birodalomban az új uralkodó, II. Ferdinánd (1617–1637) hatalomra kerülésével 1618. május 23-án kirobbant cseh rendi felkelés alapjaiban rázta meg a térséget, hogy aztán a cseh háború egyre több európai ország konfliktusává szélesedjen. Bethlen és II. Ferdinánd 1619 márciusában a károlyi szerződésben ugyan megerősítették a nagyszombati egyezséget, sőt a király elismerte tárgyalópartnere fejedelmi címét, Bethlen Habsburg ellenessége azonban változatlan maradt. A Habsburgok ellen megvívandó küzdelméhez kellett a török szövetség, melynek új feltételeken nyugvó kereteit a lengyel háború után tudatosan alakította, a Portán a megbízható szövetséges szerepét elfogadtatta.

Irodalom

BARCZA 1980.

Barcza József: Bethlen Gábor, a református fejedelem. Református Zsinati Iroda, Budapest 1980.

BETHLEN 1980.

Bethlen Gábor emlékezete. Szerkesztette Makkai László. Helikon, Budapest 1980.

KOVÁCS 1987.

Kovács Endre: Magyarok és lengyelek a történelem sodrában. Gondolat, Budapest 1987.

NAGY 1960.

Nagy László: A XVII. századi Habsburg-ellenes függetlenségi harcok értékeléséhez. *Had-történelmi Közlemények* 1960. 220–221.

PÉTER 1988.

Péter Katalin: A fejedelemség virágkora (1606–1660). In: Erdély története II. A kezdetektől 1600-ig. Főszerk. Köpeczi Béla. Szerk. Makkai László – Szász Zoltán. Akadémiai Kiadó, Budapest 1986. 617–783.

TT 1900.

Török–Magyarkori emlékek. Okmánytár III. kötet. Pest 1868. Történelmi Tár. Budapest 1900. 145–200.

BÁTHORI GÁBOR

Báthori István Múzeum

Nyírbátor

H–4300 Pf.28.

e-mail: bathorimuzeum@gmail.com

Connections between Gábor Bethlen and the Ottoman Empire

Touchstones of the Turkish alliance: Lippa and the Polish campaign

The special status of Transylvania determined its relationship with the Ottoman and Habsburg Empire. However, the princes, among them Gábor Bethlen, had very limited possibilities in their foreign policy.

In the case of the Ottoman Empire the basic dilemma was the content of this relationship: a kind of vassalian submission or alliance formed under the influence of the status quo and political struggle during and after the Fifteen Years War.

Istanbul was interested in the support of anti-Habsburg movements coming from the Transylvanian principality. The same was the policy of Vienna that used Hungarian estates in its intrusions into Transylvanian affairs. These cases underlined the character of political-military alliance between the Turkish state and Transylvania. However, if we consider the limits in international affairs, the annual taxes and obligatory participation in Turkish campaigns against Christians, the accent should be put onto the classical submission. Gábor Bethlen was burdened by the heavy task of widening the system of relations of Transylvania, to expand its significance in the region, to strengthen the safety and vigilance of the country, to protect its interests against the Turks.

From the point of view of the aspects listed above, we can speak about two phases in the relation between Bethlen and the Turks. In the period between 1613–17 he had to make compromises with the Ottomans who led active military politics in Transylvania. Bethlen succeeded to get out of the crises due to his political manoeuvres and minimal sacrifices. The surrender of Lippa was the worst, but the survival of the more important castle of Jenő and the remission of annual tax were victory. From the forced campaign against Poland in 1617 he got out as a successful diplomat and useful Turkish ally, and in the same time the Transylvanian army did not have to fight against Christians.

From the start of the Thirty Years War in 1618 Gábor Bethlen got chances to participate in European affairs. Due to his army, military talent and Western ally connections, his participation in anti-Habsburg fights brought him a growing importance as an ally of Turkey.

Gábor BÁTHORI

Báthori István Museum

Nyírbátor

H–4300 Pf.28.

e-mail: bathorimuzeum@gmail.com

Szervezkedés és katonai tevékenység a Wesselényi-mozgalom korai szakaszában¹

Ulrich Attila

*'Beh szomorú idő fordult a magyarra!
Egyik fél erre húz, a másik meg arra;
Nem érti meg egymást, nem érti meg sehogy;
S a huzalkodásban erejéből kifogy!*

*Törökkel, tatárral eleget küzködtünk;
De ha egyetértés lakozott közöttünk:
Csak megvoltunk lassan; most egy idő óta,
A csókának szemét vájja ki a csóka!*

(Részlet Tompa Mihály: Szuhay Mátyás című verséből)

A Wesselényi-féle szervezkedés, valamint az azt körülvevő, széles rétegeket érintő nemzeti mozgalom a magyar történelem olyan eseménye volt, amely után a központi hatalom szervezett, alapos részletességgel kimunkált eljárást folytatott le, és melynek végén a letartóztatások és vagyonelefoglalások tömeges méreteket öltöttek. Ez az eljárás mód (konceptiók percek) nem ismeretlen a magyar történelem korábbi időszakából sem, azonban, ha annak nagyságát vizsgáljuk, akkor az 1670-ben kezdődő birtokelkobzásokat kell első helyen kiemelni. A címben szereplő korai szakasz megnevezés – úgy érezzük – egy kis magyarázatra szorul. A magyar történetírás nem szentel elég figyelmet a Wesselényi-mozgalom, valamint kitudódása és Thököly Imrének a bujdosók élére állása közti időre, főleg annak gazdasági vonatkozásaira nem. Pauler Gyula átfogó művében tárgyalja a szervezkedés előzményeit, történetét és a kamarai pereket (PAULER 1876.), de ebben az időszakban (1669–1670) be is fejezi mindmáig alapvető munkáját. Az egykorú kamarai listákban szereplő „bűnök” között főleg a különböző gyűléseken elhangzott és megvalósítandó feladatként megjelölt események a meghatározóak, legalábbis a kassai gyűlésig. Véleményünk szerint az 1670. január 24-én lezajlott tanácskozás volt az a választóvonal, amikor a mozgalom a konkrét fegyveres ellenállás iránya felé fordult. A március 19-én kezdődő, lényegében békítő szándékkal létrehozott egyesített beszercebányai ülés sikertelensége pedig csak olaj volt a tűzre. Igazából 1670 eleje az, amikor a szervezkedés alakot ölt, a fegyveres megmozdulások gyakoribbá válnak. Azonban már korábban is történtek szervezett megmozdulások, amelyekbe végvári katonákat, polgárokat és jobbgyokokat is bevontak. Az első komolyabb katonai művelet a sikertelen Joanelli-féle pénzszállítmány elleni támadás volt (PAULER 1876. 205., 211–212., 305., 345.).

¹ A tanulmány megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatta. A címben szereplő korai szakaszon az összeesküvés 1670-ig tartó korai időszakát értjük.

1670-nel kezdődően, és lényegében az 1711-ig tartó időszakban – főleg annak elején – gyökeresen átalakult a magyar birtokstruktúra, ami elsősorban a középnemesség létalapját tette bizonytalanná. Az átalakulás azt jelentette, hogy az évszázadok óta megszerzett, birtokolt földet, rétet, szőlőt más birtokosnak adták. A területek nagy része csak hosszú pereskedéssel, kegyelemmel kerülhetett vissza eredeti tulajdonosához. Az ingatlan mellett az ingóságot is elkobozták, így nemesi családok – főleg nők és gyerekek, mivel a családfők bujdosnak, harcoltak a nemzeti ügy érdekében vagy éppen börtönben ültek – tömkelege vált földönfutóvá rövidebb-hosszabb időre. Az elkobzások első szakaszában, 1682-ig a császári és királyi udvar számára koboztak, és a lojális embereknek, később pedig a pénzzel rendelkezőknek osztogatták a hirtelen megszorított földet. 1682 után Thököly kamarája ennek éppen az ellenkezőjét tette, bár nem állt a rendelkezésére olyan hosszú idő, hogy minden folyamatot megfordítson. Thököly felső-magyarországi fejedelemségének bukása után ismét nagyobb elkobzási hullám indult 1686-ban, majd 1697-ben, a hegyaljai felkelést követően. A sort végül a Rákóczi család vagyonának lefoglalása zárta 1701-ben, amivel véget ért a magyar történelem egyik legnagyobb gazdasági kihatású – mégis elfeledett – korszaka. A birtokelkobzások kihatására – úgy véljük – elegendő példa, hogy a Fejedelemnek még a Rákóczi-szabadságharc idején is sok munkát adott a 20–30 évvel korábbi elkobzásokkal kapcsolatos panaszoknak az elbírálása (és az igazságtétel).

Az 1670-ben kezdődő tömeges elkobzások gazdálkodásban okozott kártételei, azok volumene és negatív hatása a XVII. század végi magyar gazdaságra, ténykérdés. Nem kell sok példát felhoznunk, hogy ezt az állítást indokolni tudjuk. A gazdálkodás szempontjából elegendő a legnagyobb haszonnal kecsegetető szőlőművelés nagyságának, és a szőlőknek a parlagosodására utalnunk (ULRICH 2003. 161–163.). A fent vázolt okok miatt fontosak, sőt a korszak társadalom- és gazdaságtörténetének kutatása szempontjából nélkülözhetetlenek azok a listák, amelyeket a Szepesi és a Magyar Kamarák készítettek az összeesküvésben vagy a vallási ellentétekben, a németellenességben szerepet játszó résztvevő személyekről.

Több névsor is rendelkezésünkre áll az 1670–1683 közötti időből, melyekből a Wesselényi-féle szervezkedésben, később a bujdosó (kuruc) mozgalomban részt vettek birtokainak elkobzásáról kapunk képet. Továbbá vannak olyan listák, amelyek a perbe fogottak névsorát közlik, legtöbb esetben „bűneik” megnevezésével. Ezek a névsorok a kamara kimutatásaiban szerepelnek, és – véleményünk szerint – lényegében a tanúkihallgatások utáni, de még a tényleges perek előtti állapotokat tükrözik. Több lista átnézése után arra a következtetésre jutottunk, hogy ezek sok esetben még nem lezárt vizsgálatok (mivel legtöbbjük piszkozat), ugyanis nagy különbséget tapasztalunk a ténylegesen elkobzásra ítélték és a perbe fogottak száma között. A névsorokban a kamarai ügyészek a tanúvallomások alapján rögzítették azokat a tetteket, amelyek büntetendő cselekedetek voltak. Az így lezárt aktákat küldték tovább a vizsgálóbizottságnak, amely ítélezett, kegyet gyakorolt vagy büntetett. A jelentős különbség a bűnösnek talált személyek és a ténylegesen birtokelkobzásra ítélt nemesek között több okból is adódhat.

A bűnösök között sok volt a végvári katona, végvárak közelében élő „polgár”, nemes vagy éppen falusi pap, akiknek valószínűleg nagy vagyona, elkobozni valója nem volt. Az is nyilvánvaló, hogy többen megváltották a szabadságukat a vádemelés és a tényleges döntés közötti időben. A rendelkezésünkre álló eddigi források alapján kijelenthető, hogy az elkobzásra ítélt birtokosok száma ténylegesen nagyobb volt annál a 78 „főbűnösénél”, akiket a Rottal-bizottság teljes vagyonekobzásra ítélt. A „bűnösök” között egész települések (Tokaj, Tarcál, Tállya, Nyírbátor, Ecsed mezővárosai stb.) és helyőrségek (Szendrő, Ecsed várai) szerepelnek, amelyek igencsak megnövelik a perbe fogottak számát. Sőt, ezen túlmenően a mozgalomban részt vett katonaelemek (hajdúk,

praesidiariusok) sem követtek el kisebb vétséget az uralkodó szemszögéből, mint a nemesek vagy városi polgárok. Annyi a különbség csupán, hogy egy végvári katonától túl sok elkobozni való nem akadt.

A kamarai perek lezárultával igen sokan kerültek vád alá, illetve jutottak el addig a pontig, hogy nevüket a bűnösök közé sorolták. A lista átnézése során csoportosítottuk az elkövetett „bűnököt” és a „bűnhöz” vezető utat is: azaz a titkos és nyilvános gyűléseket. Ezek megléte nagyon fontos, hiszen ezeken a tárgyalásokon határozták meg a szervezkedők további lépéseit, az ott elhangzottak képezték a felkelés alapját. Mivel maga a szervezkedés (kezdetben) legfőképpen rokoni, baráti, ismerősi körben folyt, a magánházaknál tartott megbeszéléseknek szintén nagy jelentőségük volt. A különféle házaknál tartott megbeszéléseken találták ki, szőtték tovább az elégedetlenkedők a királlyal szembeni ellenállás szálait. A Wesselényi nádor és köre által kezdett megbeszélések azután tovább folytatódtak, és hol baráti, megyei, „régios”, máskor egész felső-magyarországi szintű gyűlések is lezajlottak. Ezek közül sokról csak azért tudunk, mert a lajstromok megőrizték emléküket. Néhány gyűlésről természetesen a történettudomány elég jelentős forrással rendelkezik, így nem kell külön bemutatnom a besztecebányait, a kassait, a murányit, a sárospatakit. Ezeken kívül azonban találunk jó néhányat, amelyről kutatásunk jelen állapotában (tényükön kívül) semmit sem tudunk.

Terebes: Bakay István, Bándy István, Bánchy Márton, Bernát István, Bocskai István, Boronkai László, Böszörményi Péter, Deli Péter, Galambosi Ferenc, Galambosi László, Isépy Ferenc, Jászay Miklós, Keresztes Lukács, Klobusitzky János, Patay Sámuel, Rádi István, Rainer János, Rákóczi Ferenc (körtvélyesi), Rákóczi Ferenc, Rákóczi György, Rákóczi László, Rákóczi Lajos, Serédy Benedek, Szemere László.

*Sárospatak:*² Bánchy Márton, Barkóczi Ferenc, Barkóczy István, Becskeházy András, Bónis Ferenc, Bornemissza Mihály, Csernely György, Fáy István, Forgách Miklós, Kazinczy Péter, Keczer Menyhért, Komjáthy Zsigmond, Marczibán Miklós, Pataki István, Semsey György, Szanyi Péter, Szemere László.

*Kassa:*³ Bánchy Márton, Baranyay Gáspár, Barkóczy István, Baksa István, Bocskai István, Bónis Ferenc, Bornemissza Mihály, Csernely György, Csicseri Ambrus, Dalmady István, Dobai Székely András, Forgách Miklós, Guth Dániel, Gyulaffy László, Hányi Péter, Ispán Ferenc, Keczer Menyhért, Kende György, Kisfaludy György, Mocsáry Ferenc, Nagyidai Székely András, Nikházy István, Orosz Pál, Sárossy Sebestyén, Semsey György, Soós György, Szegedi András, Szemere László, Szepessy Pál, Szuhay Gáspár, Szuhay Mátyás, Újhelyi Péter, Vér Mihály, Veres Mátyás.

*Breznóbánya:*⁴ Bánchy Márton, Barkóczy István, Szemere László.

Tállya: Bánchy Márton, Barkóczy István, Bocskai István, Farkas László, Szemere László, Szentiványi Miklós, Szuhay Gáspár.

*Besztecebánya:*⁵ Barkóczy István, Basó Mihály, Becskeházy András, Gönczy András, Guth Dániel, Hányi Péter, Fuló Miklós, Kende Gábor, Székely János, Szemere László, Zákány András.

---

² 1669. április vége.

³ 1670. január 24.

⁴ 1670. január 28.

⁵ 1670. március 19.

Encs: Becskeházy András, Csernely György, Fügedi Nagy András, Kátay Ferenc, Nikházy István, Szentpétery Zsigmond, Szepessy Mátyás, Szepessy Pál, Szuhay Mátyás, Tornaljay Zsigmond.

*Murány:*⁶ Csáky Ferenc, Fáy László, Fügedi Nagy András, Ispán Ferenc, Keczer Menyhért, Nagydai Székely András.

*Eperjes:*⁷ Dobai Székely András, Kende Gábor, Sárossy Sebestyén, Semsey György, Szepessy Pál, Szirmay István, Szuhay Mátyás.

Gömör: Farkas Fábián, Lessenyey Nagy Ferenc, Monaky István, Pap Izrael, Szathmári Miklós, Szentpétery István, Szepessy Pál, Szobonya István, Szuhay Gáspár, Uza Sándor.

Rosemberg: Nagydai Székely András.

Csáktornya: Fügedi Nagy András.

Bodrogkeresztúr: Hamvay Péter, Rádi István, Szűcs György.

Gönc: Monaky Gáspár, Szentpétery István, Szobonya István.

*Szendrő:*⁸ Farkas Fábián, Fáy László, Fügedi Nagy András, Király Imre, Szél Miklós.

Sáros: Semsey György.

Tarnóc: Ubrissy Pál.

Szomotor: Bocskai István, Forgách András.

Tokaj: Bocskai István.

A gyűlések egyik kedvenc témája a király legitimitásának kérdése, vizsgálata és az arról szóló elképzelések megbeszélése volt. A legmarkánsabb esetekben a nemesség képviselői odáig mentek, hogy Lipótot nem tartották törvényes uralkodónak, a magyar alkotmány megsértőjének titulálták, abszolutizmusát elleneztek, ezért új király választását sem tartották elképzelhetetlennek. Tényként kezelhetjük tehát, hogy a magyar protestáns nemesség döntő többsége nem szerette I. Lipótot. A királyellenesség természetes velejárója viszont az volt, hogy ha a jelenlegi rossz, akkor keresni kell egyet. A magyar nemesi politizálásban nem volt idegen sem a török vonal jelenléte, sem pedig az Erdéllyel való szorosabb szövetség kialakításának gondolata.

A király nem legitim, diplomája erőszakos: Csorda István, Deli Péter, Dobai Gábor, Görgey Miklós, Halápy Márton, Hidi György, Istvánffy Mátyás, Kálnássy Mihály, Keczer András, Kulin Péter, Megyesi András, Miskolczy János, Rátkay Lajos, Serédy Benedek, Sulyok János, Szathmáry János, Szentmiklóssy György, Tarnóczy Ferenc, Tokaji István, Ubrissy Pál, Végh Zsigmond.

Török szövetség lehetősége: Berecz István, Bessenyey Mihály, Bocskai István, Csernely Pál, Gábor szerzetes, Ispán Ferenc, Kubinyi László, Ónodi György, Patay István, Petróczy Ferenc, Rádi István, Rátkai Lajos, Semsey György, Serédy Benedek, Szentmarjai János.

Erdélyhez való csatlakozás: Isépi Ferenc, Újhelyi János.

A gyűléseken olyan sérelmek is elhangzottak, amelyek vallási téren sértették a felső-magyarországi protestáns nemesség, katonaság és polgárság „lelkét”. Természetesen ezek a vallási

---

⁶ 1666. augusztus 23.

⁷ 1669. május 3(-tól).

⁸ 1668. augusztus 18.

sérelmek jogosak voltak, hiszen éppen ebben az időben indult újult erővel a rekatolizáció, azonban a vallási sérelmekbe sokszor vagyonszerzési cél is közrejátszott. Nem vitatjuk, hogy a Répássy Mihály, Máriássy László, Somogyi páter jezsuita papok birtokai elleni támadások okai között ne szerepelt volna a katolikusok elleni gyűlölet vagy a jezsuita rend feltétlen megsemmisítésének szándéka (Dajka István, Fancsikay László, Veréb János szerint), azonban a végrehajtók között lévő sok katonaelem azt a lehetőséget is felveti, hogy a támadók szándéka elsősorban a zsákmányszerzés volt. Természetesen a szószékről a prédikációk katolikusellenessége tisztán „szívből jövő gyűlölet”, ezekben az esetekben más okokat nem is kell keresnünk (pl. Czeglédy István, Porcsalmi András, Telkibányai István prédikátorok).

A katolikus vallás elleni megnyilvánulások: Bagosi Márton (mándoki pap), Bakó Péter, Czeglédy András, Egeressy János, Farkas Fábrián, Farkas Jakab, Gál György, Huszty Ferenc, Kazinczy Péter, Kiss János, Miskolci Péter, Porcsalmi András, Possay György, Sadány Mihály, Szöllősy István, Takács Jakab, Técsi János, Telkibányai István.

Répássy Mihály jezsuita pap elleni támadás: Becz Miklós, Borbély János, Csató Albert, Donasovszky János, Nagy András, Pap András, Tóth Tamás, Trombitás István, Trombitás János.

Máriássy László jezsuita pap elleni támadás: Keczer Menyhért, Vér Mihály.

Somogyi (Somod) páter elleni rajtaütés: Donasovszky János, Fogarassy István, Tóth Tamás.

A katolikus ellenesség természetes velejárója a német ellenesség volt. Ez a fajta ellenérzés a magyar társadalom szereplői között nem csak vallási, hanem etnikai síkon is megmutatkozott. A német ellenesség sokféleképpen került a felszínre. Ezek egyik eleme abban a jelentős számú fegyveres támadásban is megmutatkozott, amelyet német katonák és polgárok ellen követtek el. A korabeli közfelfogásban nem volt jobb náluk a királyhűségéről ismert magyar ember sem, sok közülük hasonló sorsra jutott, rendszeresek voltak ugyanis a birtokaik elleni támadások.

Németek (katonák és polgárok) elleni katonai fellépés, fosztogatás: Antocz János, Balogh János, Baranyay György, Beleznay János, Bodor Benedek, Bónis Mátyás, Borbély András, Egry Bernát, Fodor Miklós, Gombos Imre, Görbe István, Halápy László, Hegedűs György, Ilosfalvy Gergely, Kádas Péter, Kálmán vagy Borsoló András, Kende János, Kökényesdy György, Mikolay Baltazár, Nagy István, Rátkay Lajos, Rozgonyi György, Serédy Benedek, Szabó Gergely, Szathmáry Miklós, Szikszay István, Szinyey Ferenc, Trombitás János, Uray Mihály, Váradi Jónás.

Királyhű emberek elleni támadás: Aranyi János, Kiss János, Perczes István, Pinczés András, Trombitás János, Vészi János.

Német ellenesség: Apáczai Tamás, Bánchy István, Bánóczy Sándor, Bay Mihály, Bernard István, Bessenyei István, Csernely György, Deli Péter, Désy Péter, Erdődi Sámuel, Gönczy István, Ispán Ferenc, Kádas György, Kende Gábor, Kéry István, Keviczky Miklós, Kiss Péter, Kövi Imre, Laskai Mihály, Mikolay Baltazár, Nikházy István, Petróczy Ferenc, Rác Zsigmond, Rádi István, Rainer János, rákóczi Rákóczi Ferenc, Székey János, Szentkirályi Mihály, Sztankay Lajos, Zsolnay János.

A nagyobb, és szervezettebb akciók előkészítése hosszabb időt vett igénybe. Már a bujdosók 1672-es nagy támadása előtt is tudunk olyan akciókról, amelyek kellő szervezettséget, felderítést, hírláncot és legfőképpen titkosságot is tartalmaztak. A titok kiszivárgásának lehetősége azonban nagy veszélyt rejtegetett magában. Ennek ellenére az akciókat sikerült titokban tartani, és több végvárat sikeresen bekeríteni és kisebb támadást intézni ellene. Tokaj várának ostroma, a majtényi sáncok felégetése, a verebélyi malom elleni támadás és a legnagyobb szervezést igénylő gombási mészárlás jó példái ennek. A sort lehetne folytatni a vár bekerítésekkel (Károly), a várakban végzett agitációval, amelyek sokszor sikeresek voltak (Szendrő). Ehhez a katonai sikerhez kapcsolódik a tokaji kapitány, Stahremberg elfogatása és Patakra kísérése is. A listák fontosságát pedig külön kiemeli az ilyen esetekben, hogy tudjuk azok nevét, akik részt vettek ezekben a fontos eseményekben.

Tokaj ostroma: Apagyai Mihály, Balkó Pál, Bényi Gáspár, Bodor Benedek, Böszörményi Péter, Csernely György, Dajka István, Gyulaffy László, Hamvay Péter, Harsányi István, Köröskényi Gáspár, Lakatos György, Megyesy András, Nagy János, Serédy Benedek, Szűcs György, Talján Tóbiás, Váradi Jónás, Veres Mátyás.

Nagykároly körülvétele: Apagyai Sámuel, Bagossy László, Bakay Mihály, Csinaldy János, Görgey vagy Literátus András, Inyi István, Jósa Miklós, Nagy Pál.

Szendrői katonák Rákóczi hűségére állítása: Aszalay Mátyás, Becskeházy András, Hancz Péter, Komjáthy Péter, Pap Izrael, Pap János, Uray Mihály, Ury István.

Ónod ellen: Balogh Mihály.

A majtényi sáncok felégetése: Csinaldy János, Eötvös Miklós, Görgey vagy Literátus András, Jósa Miklós, Nagy Pál.

Torna vára ellen: Fáy László.

A verebélyi malom elleni támadás: Lónyay Gábor.

Szatmárnémeti elleni támadás: Serédy Benedek.

A Stahremberg elfogatásánál jelen lévők: Bánchy Márton, Barkóczy Ferenc, Barkóczy István, Baksa István, Bónis Ferenc, Bornemissza Mihály, Fáy István, Kazinczy Péter, Komjáthy Zsigmond, Marczibán Miklós, Serédy Benedek, Szanyi Péter, Szemere László, Újfalussy Zsigmond, Váradi Jónás.

Kém: Kelemen István.

A katonai cselekmények közé tartozik, bár jelentős gazdasági háttértartalommal a harmincadok elleni támadás, azok elfoglalása és Rákóczi hűségére esketése. A kamara által fenntartott harmincadvámok pénztáiraiban ugyanis sok készpénzt is őriztek, így ezek megtámadása jelentős „pénzügyi sikerrel” kecsegtetett. 1669–70-ben így esett a felkelők áldozatául a tokaji, varannói, szerencsi, munkácsi, nagybányai, palánkai, károlyi és váraljai harmincad hivatal. Ezek egy részét Rákóczi hűségére is feleskették, más alkalommal inkább a királyi hatalmat megszemélyesítő kamarai alkalmazottakon kitöltött bosszú dominált.

Tokaji harmincad: Bagdy János, Csernely György, Károlyi György, Kormos János, Mélda János.

Varannói, Homonnai harmincadok: Bánchy Márton.

Szerencsi harmincad: Csernely György.

Munkácsi harmincad: Dedey János, Ilosfalvy Gergely.

Nagybányai harmincad: Diószeghy György, Ecsedy István, Héczey János, Hidi György, Nagybánya város polgárai és tanácsa, Szodoray György, Uray Mihály.

Palánkai harmincad: Kormos János, Kozák Mihály, Tornay Mihály.

Károlyi harmincad: Kovács György.

Váraljai harmincad: Uray Mihály.

Ebben a korszakban tudomásunk szerint három olyan rajtaütést szerveztek, amelyet jelentős létszámú „katonasággal” hajtottak végre. Mindhárom esetben pontosan megtervezték a cselekményt, titokban verbuválták az embereket. A Joanelli-féle pénzszállítmány elleni meghiúsult támadás, a szomolnoki pénzrablás és a gombási mézszárlás tartozik ebbe a kategóriába. Az egyetlen meghiúsult terv a Joanelli-féle pénzszállítmány elleni rajtaütés volt, amely az utolsó pillanatban kitudódott. A másik két jól szervezett akció viszont sikeresen zárult. A rajtaütésekben résztvevők nagy része nem volt katona. A kardforgatáshoz jobban vagy kevésbé értő nemesség mellett szervitorokat, mezővárosi és falusi „önkénteseket”, vagyis polgárokat és jobbágyokat találunk. Főleg a szomolnoki pénzrablásban vett részt sok jobbágy. A jobbágyok szerepvállalásán nem kell csodálkoznunk. Egyrészt uraikkal együtt gyűlöltek a németeket, mivel sok alkalommal találkozhattak kamarai tisztviselőkkel, akik legfőképpen az állami adó behajtását szabták ki rájuk vagy hajtották végre rajtuk. Ugyanúgy ellenérzést keltett a vallásbeli különbség is, és nagy csáberőt jelentett a könnyen szerezhető pénz lehetősége. Mindemellett az a legfontosabb és legérdekesebb, hogy egy esetleges felkelés megindítása esetén a nemesség soraiból hangzottak el olyan vélemények, amely a parasztság részvételét, a mozgalomba való bevonását sürgette (pl. Bocskai István zempléni főipán). Ezzel a tényvel a bujdosó mozgalom több, mint 30 évvel megelőzte a Rákóczi-szabadságharcot. Természetesen praesidiárius katonák is részt vettek az akcióban, így tudunk szendrői és ecsedi katonák jelenlétéről a gombási mézszárlásban

Az Andreas Joanelli körmöci kamaragróf és haszonbérlo pénzszállítmánya elleni támadás a szervezkedők első jelentősebb katonai akciója volt. Kiváltó okai között szerepelhetett a kamaragróf csalásainak tömkelege, a rossz pénz verése, a pénzárfolyamok káros alakítása, az ezüst és az arany eltulajdonítása, Joanelli katolikus volta is. A legfőbb szempont azonban az volt, hogy a szervezkedőknek pénzre volt szükségük. Pénzre volt szükségük ahhoz, hogy diplomáciai küldetésekre kezdjenek a franciák, törökök és az erdélyiek irányában. Pénzre volt szükségük katonák fogadására. Úgy gondolták, ehhez a nélkülözhetetlen segítséget Joanelli pénze (20.000 Ft) adhatja meg. Nádasdy Ferenc tudta meg a szállítmány indulásának pontos dátumát és útvonalát. Bory Mihály és Széchy Anna Mária pedig Szobonya Istvánra, Wesselényi nádor volt mezei kapitányára bízta az akció végrehajtását. Ehhez a katonai rajtaütéshez 100 lovast béreltek fel, főleg a korponai, a bozóki és a lévai katonák közül, Kónya Pál és Nagy Pál korponai hadnagyok vezetésével. Joanelli megneszelte a bajt, és Nagyszombat helyett Trencsény felé indította el a szekereit. Mire Szobonya észbe kapott, már régen messze járt. A sikertelen rablás híre gyorsan elterjedt, és Széchy Anna Mária, a nádorné jobbnak látta hű emberét a Tiszántúlra menekíteni (PAULER 1876. I. 211–213.).

A szomolnoki pénzrablás korának – jelen tudomásunk szerint – egyetlen sikeres, előre eltervezett rablása volt. A körülményekről és az előzményekről nem sok forrás áll rendelkezésünkre, azt viszont tudjuk, kik voltak a résztvevők és mennyi pénzt zsákmányoltak. A forrás sajnos hiányos, mert néhány esetben az elrabolt pénzmennyiséget nem tüntette fel. Így például tudjuk a résztvevő szendrői katonák nevét, azt viszont nem, mennyi volt az általuk okozott kár. Igen fontosnak tekinthetjük azt is, hogy a kamarai alkalmazottak helységek szerinti bontásban írták össze a neveket. A szomolnoki pénzszállítmány kirablásában pedig már nem csak katonák és nemesek, hanem a környékbeli jobbágyok is részt vettek, szerepet vállalva – bár mint láttuk, a pontos összeget nem tudjuk

– a több mint 26.000,- Ft kárt okozó rablásban. Ha csak önmagában ezt a tényt nézzük, akkor ez valószínűleg korának egyik legnagyobb megtervezett pénzrablása volt. A szállítmány kifosztásában szerepet játszó neve nyilvánosságra került az általuk okozott kárbecsléssel együtt. Hogy mennyire összehangolt cselekmény volt, jelzi, hogy több megyéből érkeztek a rablók. Az összeesküvésben résztvevő bűnösök lajstromában mindössze két névnél említették meg a szomolnoki rablást. Ez pedig két szendrői végvári katona neve, akik tevékeny részt vállaltak a jezsuita papok és birtokaik elleni támadásokban is: Donasovszky András és Tóth Tamás.

A szomolnoki rablásban résztvevők tekintélyes névsora Níkházy István abaúji alispánnal kezdődik, aki egymaga 1000 Ft-tal részesedett a „jól megérdemelt” rabolt pénzből. Mindenképpen fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy a forrás készítője szerint ez a szomolnoki pénz is Andreas Joaneli körmöci kamaragróf tulajdonát képezte (MOL NRA Fasc. 518. No 23.).

A magyar történelemnek ez a korszaka bővelkedik kegyetlen eseményekben, mészárlásokban. Az egyik ilyen, jó előre megtervezett katonai esemény a gombási mészárlás volt. A Gombási erdőben sok német zsoldost mészároltak le, fosztottak ki, majd utána szétszéledtek az összetoborzott nemesek és katonák. Erről az eseményről Szirmay Antal Szatmár vármegye leírásában a következőképpen tudósított: *„Szathmár erőségébe Német őrző sereg vólt, az kik az környül fekvő helységre eleség bé takarítás véget ki csapván, a népet dúlták... Lónyay Anna már akkor Kemény János Erdélyi fejedelem Özvegye, aranyos-Meggyesi Várában az Vármegyebéli urakat, és nemeseket össze híván ezen romlásnak meg előzéséről... tanátskoztak, és el végezték: hogy már ki kémlelve lévén az Szathmári várbéli őrző seregnak ő szándéka élelem bé hajtás végett... egyik Nemes csapat a Gombás erdőnek köze táján az erdőben rejtezen el, az másik csapat pedig az erdőnek Meggyes felől való széliben... Ezen két seregnak pedig elől járójául rendeltetett Mikolay Boldizsár, Szodoray Boldizsár, és Kende Gábor, kik hív végbenvivői valának a rendelésnek: mert az eleséggel meg rakodva vissza érkezvén a Németek, fejek is alig látszott marháik közzül... az Magyar seregek elől hátul meg meg támadván azon a helyen, a hol az Ország út a Szamos vízéhez igen közel, s a partyán jár és Itatónak hivatattik.. azon kívül a mi keveset fegyverekkel ki végezhettek, nagyobb részét a Szamosnak szorítván, oda fullasztották, és olyan feles takarmányt, s Német testet, és kalapot vitt a Szamos a Szatmári malomra, hogy azt meg is állította forgásában.”* (SZIRMAY 1809. 169–170.) Szirmay leírását kutatásunk azzal egészíti ki, hogy jelentős számú személynevet (nemest, familiárist, katonát) sikerült beazonosítanunk és felkutatnunk, akik részt vettek a gombási mészárlásban:

Almásy Péter, Alvinczi György, Apagyi Sámuel, Bagossy László, Bajusz Gáspár, Bakó György, Balogh János, Balogh Mihály, Baranyay György, Bartha István, Becsky György, Beleznay András, Beleznay János, Bernáth István, Bige György, Czimbalmos János, Csató György, Csizmadia György, Csizmadia Márton, Csonka Pál, Décsi János, Deli Pál, Deli Péter, Dévay István, Erdődi István, Fekete vagy Mató Ferenc, Füzeséri Gábor, Gál János, Görbe István, Hajdú János, Haraszi Miklós, Hegedűs György, Horváth János, Horváth Mihály, Ilosvay György, Jankó János, Jeney János, Jeney Sámuel, Kácsándi Mihály, Kácsándy Zsigmond, Lónyay Anna, Kende Ferenc, Kende Gábor, Kende János, Kende Márton, Kepcho János, Kéry Ferenc, Kopcsó György, Kovács Gábor, Kölcsey Baltazár, Kölcsey Sándor, Lövey Gáspár, Madarassy Mátyás, Majtényi János, Maturka Ferenc, Mikolay Baltazár, Morvai György, Mraszko György, Nagy János, Nyomárkai Gábor, Pap Miklós, Pilissy Gábor, Pinkóczy János, Posta János, Rác Péter, Rákóczi László, Rákóczi Lajos, Rákóczi Zsigmond, Rátkai Lajos, Ráthonyi György, Ráthonyi László, Rátky Józsa, Rátky Lajos, Rigó János, Sándorházi Ferenc, Sándorházi János, Serédy Benedek, Sipos György, Sulyok Gergely, Sulyok János, Szabó Dávid, Szabó István, Szahadati István, Szakács István,

Szegedi Pál, Szepessy Péter, Szilágyi Gáspár, Szirmay György, Tolcsvai János, Tolvay János, Torma Mihály, Török Péter, Trombitás Albert, Trombitás János, Tunyoghy Sándor, Újvári Baltazár, Uray Mihály, Uray Zsigmond, Váradai Jónás, Varga Mihály, Wesselényi Pál, Zsámolyi Ferenc.

A bűnösök listája sok katona nevét is tartalmazza. A következőkben csak azok nevét soroljuk fel, akik bizonyíthatóan ebbe a társadalmi csoportba tartoztak: Apagyi Mihály ecsedi kapitány, Torma Mihály ecsedi kapitány, Magyar Mihály, Majtényi István, Miller Dávid, Monay Gáspár, Janka Márton (Borsod megye), Jenei György, Csonka Pál szacsúri lakos beállt a rebellis katonák közé, Dajka István, Bernát István, Kovács György nagykárolyi lovas katona, Kökényesdy György szatmári alkapitány, Morvai Zsigmond, Nagy István, Oláh Mihály, Pap János, Pap Miklós, Pinkóczy János gyalogos katona, Püspöky János, Daróczy Sámuel szatmárnémeti katona, Donasovszky János szendrői katona, Eötvös Miklós nagykárolyi katona.

Kétségtelen tény, hogy a Wesselényi összeesküvés nem fordulhatott volna fegyveres harcra, ha a végvárokból szolgáló magyar (és kisebb számban német) katonák sorsa nem vált volna bizonytalanra ebben az időben. A nagyszámú, zsold, és zsákmány nélkül tétlenkedő katonaelem pedig gyorsan a gyűlésről-gyűlésre járó és elégedetlenkedő közép- és kismemesség „célpontjává” vált. A nemesek, helyi polgárok (például Tokajban, Szendrőben) sikeresen szereztek a várőrségből embereket ügyük folytatásához. Ahhoz azonban, hogy hosszabb távra maguk mellé kössék ezeket a praesidiariusokat, a német ellenességen, a katolikus ellenességen túl mutatniuk kellett egy olyan „utat”, amely legfőképpen a katonákat érdekelte. A sok prédálás, és minden bizonnyal a szomolnoki pénzvadászat a katonaelemek havi zsoldkiegészítésére, illetve a hópénz megszervezésére irányult. Csak ennek a biztosításával válhatott nagymértékben biztossá a katonák kitarása az összeesküvés mellett, amelynek sokan elkötelezett hívei lettek, végigharcolták a Thököly vezette felkelést, és vállalták a száműzetést is.

Ha az emberi sorsokat, az egyének életútjának további alakulását nézzük, akkor ezek a titkos megbeszélések és az azokból fakadó „rebellis cselekedetek” nagy hatással voltak az egyéni résztvevőkre, családokra, familiárisokra, szolgáló- és jobbágynépekre, így egész közösségekre. Nem véletlen, hogy több mezőváros került kollektív büntetés alá, és az sem véletlen, hogy a szervezkedőket keményen megbüntették. A családfenntartó nemesek elítélése, vagyonuk elkobzása ugyanis nem csak egész családjuk létét kérdőjelezte meg, hanem az őket kiszolgáló jobbágyfamíliák további sorsát is. Az 1670–72 közötti időből fennmaradt kamarai kimutatások között nem véletlenül találunk olyan utalásokat, hogy az egyes családoktól elkobzott jövedelmekből kénytelenek voltak az otthon maradt, lényegében éhezni feleségnek és gyermekeknek különféle mértékben ellátmányt biztosítani (MOL FILMTÁR 3945. doboz). Éppen ezért úgy véljük, hogy vizsgálat alá kell vonni minden olyan személy 1670 utáni életútját, akiknek neve szerepel például a Kátai Mihály encsi házában tartott megbeszélésen, avagy részt vett a sokkal jelentősebb kassai vagy sárospataki gyűlésen. Bár az is igaz, hogy sok résztvevő ügyes köpönyegforgatással, vallásváltással gyorsan és könnyen megszűnt a felelősségre vonást (pl. a Barkóczyak). Természetesen, ha a cselekedetek emberi oldalát nézzük, nem ítélezhetünk negatívan a mozgalmat elhagyókról vagy a vallomástételekről, mivel ez utóbbiaknál a kemény, igazán elvű réteget is beleértve mindenki mindenki ellen vallott (MOL NRA 518/1.).

A szomolnoki rablásban rész vettek névsora és a préda összege

Nikházy István alispán	1000 Ft
Jánoky Gábor	500 Ft
Uza Mihály	1500 Ft
Becs Miklós	1000 Ft
Fráter István	300 Ft
Salamon Mihály	400 Ft
Tarczay István	100 Ft
Osvald Péter	100 Ft
Putnoki György	100 Ft
Szilágyi István	100 Ft
Kovács Ferenc	100 Ft
Árvai Péter	100 Ft
Szabó István	100 Ft
Csibi György	100 Ft
Hanyári Mihály	100 Ft
Pamlini István	100 Ft
Kanczár István	100 Ft
Ragályi János	100 Ft
Meszési János	100 Ft
Pamlényi Gábor	100 Ft
Pamlényi István junior	100 Ft
Veid János (ignobilis – sic!)	40 Ft
Hányi Péter	1500 Ft
Fráter Mihály	300 Ft
<i>Litka faluból (Abaiújbán)</i>	
Kardos István	100 Ft
Kardos Pál	80 Ft
Szilas György	50 Ft
Kalmár István	100 Ft
<i>Fáy falu</i>	
Nagy Jakab	100 Ft
Tóth István	100 Ft
Finta János	50 Ft
Szabó András	600 Ft
Pap István	100 Ft
Kardos István	100 Ft
Sori Jakab	100 Ft
Szabó Dankó	50 Ft
Olasz István	50 Ft
Vaiszegh Pál	100 Ft
Gáspár István	150 Ft
<i>Szemere falu (Abaiúj)</i>	
Paulinyi Mihály	500 Ft
Bozary János	50 Ft
Kovács Péter	50 Ft
<i>Kupa falu</i>	
Balasy György	100 Ft
Rác Márton	100 Ft
Rác János	100 Ft
Csiha Márton	100 Ft
Fügedi János	100 Ft
Kovács András	100 Ft
<i>Csenite falu (Csenyéte)</i>	
Végh Zsigmond	150 Ft
Belcze Márton	100 Ft
Pamlini Miklós	120 Ft
Pap Márton	50 Ft
Bende János	50 Ft
Balogh István	50 Ft
<i>Bakta falu</i>	
Szemere Zsigmond	500 Ft
Szemere Pál	100 Ft
<i>Felső Gagy</i>	
8 fő	640 Ft
<i>Döbrite (Debréte?)</i>	
1 fő	50 Ft
<i>Szentjakab</i>	
3 fő	150 Ft
<i>Pamlény</i>	
4 fő	400 Ft
<i>Demecser (?)</i>	
5 fő	? Ft
Köztük Monaky István és szolgálái	1500 Ft
Összesen:	1850 Ft
<i>Kenéz</i>	
5 fő	600 Ft
<i>Szentandrás</i>	
2 fő	110 Ft
<i>Berek</i>	
3 fő	400 Ft
<i>Fülökércs</i>	
8 fő	800 Ft
<i>Bozita</i>	
5 fő	450 Ft
<i>Bodoló</i>	
1 fő	100 Ft
<i>Csécs</i>	
2 fő	200 Ft
<i>Jánok</i>	
3 fő	180 Ft

Szervezkedés és katonai tevékenység a Wesselényi-mozgalom korai szakaszában

<i>Forró</i>			
1 fő		100 Ft	
<i>Detek</i>			
2 fő		80 Ft	
<i>Füged</i>			
2 fő		140 Ft	
<i>Felső Morva?</i>			
6 fő		1150 Ft	
<i>Encs</i>			
1 fő		100 Ft	
<i>Roson</i>			
2 fő		200 Ft	
<i>Nessa</i>			
3 fő		170 Ft	
<i>Pereche</i>			
2 fő		125 Ft	
3 fő		130 Ft	
<i>Batler (Betlér)</i>			
1 fő		100 Ft	
<i>Szántó városa</i>			
5 fő		1100 Ft	
<i>Sasfa</i>			
8 fő		900 Ft	
<i>Köztük Uza István és fia</i>		200 Ft	
<i>Ragályi János</i>		100 Ft	
<i>Ináncs</i>			
2 fő		150 Ft	
<i>Peder</i>			
4 fő		340 Ft	
<i>Jarnó</i>			
1 fő		300 Ft	
<i>Jászó</i>			
1 fő		200 Ft	
<i>Zemplén megye</i>			
<i>Ifj Bónis Ferenc</i>		3000 Ft	
<i>Szendrőiek</i>			
Trombitás István, Halasi András, Kassai János, Vas György, Fejes István, Szihalmi András, Szenderes András, Diószeghy János, Galgóczy János, Csató Mihály, Olah István, Németh György, Nagy István, Tóth István, Tóth Tamás, Donasovszky János			
<i>Torna megye</i>			
<i>Meczenzéf</i>			
Összesen, a forrás alapján azonosítható rablott pénz		26.045 Ft	

Irodalom

MOL FILMTÁR

Magyar Országos Levéltár, Filmtár, Budapest

MOL NRA

Magyar Országos Levéltár, Neo Regesta Acta, Budapest

PAULER 1876.

Pauler Gyula: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése 1664–1671. I–II. kötet. MTA Könyvkiadó, Budapest 1876.

SZIRMAY 1809.

Szirmay Antal: Szathmár vármegye fekvése, történetei, és polgári esmérete. I. rész. Buda 1809.

ULRICH 2003.

Ulrich Attila: A tokaji uradalom gazdálkodása a XVII. század második felétől a napóleoni háborúk koráig. Tokaj, Várostörténeti tanulmányok IV. Tokaj 2003.

ULRICH Attila

Jósa András Múzeum

Nyíregyháza

H-4401 Pf. 57.

e-mail: ulrich@jam.nyirbone.hu

Conspiracy and military activity in the early phase of the Wesselényi-movement

The Wesselényi-conspiracy and national movement involved extended social layers. It was an event of the Hungarian history after which central power led a well organised, detailed, thorough procedure and which ended with mass arrests and confiscations of property. Of course, this kind of procedures (conceptual trials) was not unknown in the earlier periods of Hungarian history. However, if we examine the extent of this phenomenon, we have to mention on the first place confiscations of properties that started in 1670.

In the period between 1670 and 1711, mainly at its beginning, Hungarian structure of properties basically changed. This made the financial basis of the landed gentry very uncertain. The changes meant that lands, meadows, vineyards acquired and kept for centuries by certain families, now were given to other proprietors. The major part of the territories could get back to their original owners only after long lawsuits or remissions. Beside the real estates, movables were also confiscated, so a lot of noble families – mainly woman and children, because heads of families were hiding, fighting for the national interests or spending their sentence in prisons – lost their homes for a longer or shorter period. Year 1670 is a peripety in Hungarian history that led to significant economical and social consequences.

ATTILA ULRICH

Jósa András Múzeum

Nyíregyháza

H-4401 Pf. 57.

e-mail: ulrich@jam.nyirbone.hu

Az 1905-ös és az 1906-os szabolcsi választások és győzteseik

Zsoldos Ildikó

A választások eredménye

Az 1867-es kiegyezéssel létrehozott Osztrák-Magyar Monarchiában az 1890-es évekre a válság jelei mutatkoztak, s a politikai válság 1905–1906 folyamán kulminált. A kormányzati válság közvetlen kiváltó okaként az 1905-ös országgyűlési képviselő-választás eredményét jelölhetjük meg. Ez a parlamenti választás a korszak kuriózumának tekinthető, hiszen az egyetlen a dualizmus történetében, melyet országos szinten is az ellenzék nyert meg. Az 1905-ös országgyűlési képviselő-választások idején Szabolcs vármegye választásra jogosultjainak többsége a Függetlenségi Pártot preferálta, de ez nem jelentett oszdatlan függetlenségiséget. Az 1875 óta kormányzó Szabadelvű Párt is rendelkezett hívekkel. Az országos tendencia, a „zsebkendőszavazás” következtében elindult bomlási folyamat azonban elérte a Szabolcsvármegyei Szabadelvű Pártot is.

Szabolcs vármegye központi választmánya a törvényhatóság valamennyi választókerületében 1905. január 26-ára tűzte ki az országgyűlési képviselő-választások napját.¹ A belügyminisztérium épületében működő posta és távírda hivatalban január 25-én, 26-án és 27-én teljes éjjeli és nappali szolgálatot rendeltek el (MOL K 148 292. cs. 2732/1905.). Nagykállóban a várakozásoknak megfelelő eredmény született, s már reggel 9 óra 3 perckor a függetlenségi párti dr. Mezössy Bélát ellenjelölt hiányában egyhangúlag „megválasztották” a kerület képviselőjének. Mivel a központi választmány jegyzőkönyvében csupán ezt a tényt rögzítették, a megjelentek számát nem, így az 1800 választójogosultat számláló nagykállói kerületben nem rendelkezünk információval a választói kedv mértékéről.²

Az egyhangú választásokat az 1874. évi XXXIII. törvénycikk 71.§-a intézményesítette. Ha a választókerületben csak egy jelölt indult, az elnök nem rendelte el a szavazást, a választást befejezettnek, s a jelöltet megválasztott országgyűlési képviselőnek jelentette ki. A választóközönség tehát gyakorlatilag nem nyilvánított véleményt.

A tiszalöki kerületben a függetlenségi párti dr. Pap Zoltán budapesti lakosnak gratulálhattak választói, aki párton belüli ellenfele, Bónis Sándor 11 óra 56 perckor történt visszalépése következtében (Bónisra visszalépéséig 91 szavazatot adtak le) 448 szavazattal, tehát 357 szótöbbséggel

¹ Nyíregyháza város központi választmánya az 1905. január 10-én tartott ülésén szintén január 26-át jelölte meg választási határnapul, s a választás megkezdésére annak reggeli nyolc óráját tűzte ki (SzSzBML V. B. 180. XIV. 1905/I. 1905. január 10-i ülés).

² Szabolcs vármegye választókerületeiben a választásra jogosultak számának kihirdetésére Szabolcs vármegye központi választmányának 1904. december 30-i ülésén került sor. 1905-ben a nagykállói kerületben 1800, a tiszalökiben 2959, a nyírbogdányiban 1595, a nyírbátoriban 2021, a kisvárdaiiban 2662 fő volt választásra jogosult, Nyíregyházán pedig 2402 fő rendelkezett választójoggal (SzSzBML IV. B. 403. 1904. december 30-i ülés).

szerzett képviselői mandátumot (MOL K 26 468. cs. 1905. XLI. 1330.).³ E kerületben volt a legalacsonyabb a szavazatszedő küldöttség(ek) előtt megjelent választójogosultak aránya, 18,21% (SzSzBML XXXIV. 2. 7. d. 5. pallium 34, 36, 38, 40. Kpv/1905., SzSzBML IV. B. 403. 1905. január 30-i ülés).

A nyírbogdányi kerületben – ahol szintén két függetlenségi párti jelölt vetélkedett egymással – a választójoggal rendelkezők 85,58%-a döntött úgy, hogy elmegy szavazni. A vásártéren megrendezett szavazás délután 5 óráig tartott. A befutó a napkori születésű Kállay Leopold lett, aki 700 szavazatot mondhatott magáénak, s csupán 35 szavazattal kerekedett felül vetélytársán, dr. Horváth Józsefen (SzSzBML IV. B. 403. 1905. január 30-i ülés).

A nyírbátori választókerület győztese, Uray Miklós kércsi lakos 1058 szavazatot kapott, s így 390 szótöbbséggel körözte le ellenfelét, a szabadelvű párti dr. Mandel Pált. Itt a választói kedv a nyírbogdányihoz hasonlóan alakult, s a választói névjegyzékben szereplőknek csak 14,6%-a maradt távol (MOL K 26 468. cs. 1905. XLI. 1330.).⁴

A kisvárdai kerületben a függetlenségi párti Hrabovszky Guidót preferálták a választásra jogosultak, aki 1360 szavazatot kapott, míg vetélytársa, a kormánypárti György Endre csupán 674-et.⁵

A nyíregyházi választások menetét a város központi választmányának iratai között található választási jegyzőkönyvek alapján rekonstruálhatjuk. A szavazatok beszédésére két küldöttséget alakítottak. Az első küldöttség előtt szavazók – akik a város I. és II. kerületében, valamint a Nagykállói és a Szentmihályi úttól észak felé eső kerületekben laktak – a városháza számvevő szobájába nyertek bebocsátást. Azok a választók pedig, akik Nyíregyháza III. és IV. kerületében, valamint a Nagykállói és Szentmihályi úttól délre eső kerületekben laktak, a városháza tűzoltó őrtornyába. 1905. január 26-án reggel 8 órakor megindult a választási eljárás. Ettől kezdve fél óra állt még rendelkezésre, hogy a választási elnökök az 1899. évi XV. törvénycikk 156.§-a által a képviselőjelöltség feltételeként szabott, a kerület tíz választója általi írásos ajánlatot átnyújtsák. A párton kívül álló, közgazdasági programmal fellépő Simicska Endrét Fialkovszki László, Fajcsik Ferenc, ifj. Garay Mihály, Szuchács Mihály, Szuchánszki György, Ruzsinoczki József, Szolár János, Mihalkó József, Barta Mihály és id. Fekete János ajánlották. Dr. Meskó Lászlót dr. Bartók Jenő, Barzó Mihály, Stoller Ferenc, Somogyi Gyula, Pivnyik András, Orsovsky Gyula, id. Zomborszki János, Geduly Henrik, Zimmermann Rezső, Márton József, Kovács Mihály, Pampuck András, Tiszovszki Mátyás, dr. Saáry Sándor, Sárly Pál, dr. Erneyi János, dr. Szabó László, dr. Konthy Gyula, Trak Géza, Hoffmann Mihály, Nádassy Lajos, Nádassy Kálmán, Bogár Lajos, Szmolár István és Huray Sámuel. A szocialista Jócsák Kálmánt Benedek Adolf, Zadó Pál, Mihály György, Lakatos István, Bogara György, Lajek János, Altmann Pál, Holck Sámuel, ifj. Dankó Pál, Habzsuda György, Friedmann Sándor, Tomasószki András, Korbel András, Kalló József, Kamenár József, Simonits János, Hagera András, Ferkó József és Balog János. Jócsák jelölését nem a győzelemben vetett hit motiválta – hiszen Szabolcsban a Magyarországi Szociáldemokrata Párt jelentékeny társadalmi bázissal nem rendelkezett –, hanem a szociáldemokratáknak az a századfordulót követően alkalmazott akcióformája, hogy

³ Felhívom a figyelmet azokra az adatokra, melyeket az 1905-ös tiszalóki országgyűlési képviselő-választással kapcsolatosan pontatlanul közöltek. A *Szabolcs* című lap 480 szavazatot tulajdonított dr. Pap Zoltánnak, valamint riválisának nevét Bónis Sándor helyett Bónis Menyhértnek írta (*Szabolcs* 1905. január 28.); Szilágyi László szerint pedig 351 szavazatot kapott dr. Pap Zoltán (SZILÁGYI 2006. 177.).

⁴ Ez esetben a *Nyírvidék* adatközlése pontatlan, az Urayra leadott szavazatok számát a központi választmányi jegyzőkönyvben szereplő 1058 helyett tízzel többen, 1068-ban állapította meg (*Nyírvidék* 1905. január 29.).

⁵ A Szilágyi L. monográfiájában közölt táblázatban 677 szavazat szerepel (SZILÁGYI 2006. 176.). A *Szabolcs* és a *Nyírvidék* értesülései ezúttal helyesek (*Szabolcs* 1905. január 28., *Nyírvidék* 1905. január 29.).

minden politikai szituációt, beleértve a választási kampányokat is, fel kell használni elveik hirdetésére, pártprogramjuk propagálására. A városháza számvevő szobájában a szavazatszedő küldöttség elnökei (Májerszky Bélán és Imre Jánoson) és jegyzői (Orsovszky Gyulán és Trak Gézán) kívül a képviselőjelöltek úgynevezett bizalmi férfiai is jelen lehettek. Dr. Meskó László részéről Papp Miklós és Pampuk András, Jócsák Kálmán részéről Altmann Pál és Habzsuda György. Simicskának itt nem ült bizalmi férfit, viszont a tűzoltó őrtoronyba Fialkovszky Lászlót küldte, míg Jócsák Kálmán Benedek Adolfot, Meskó pedig Lipták Sámuel és Kovács Mihályt. Mivel három érvényes jelölés érkezett a választási elnökhöz, elrendelte a szavazást. A szavazás mindkét küldöttség előtt reggel 9 órakor indult meg az elnök által kihúzott sor szerint. A sorshúzás eredményét Májerszky Béla választási elnök háromnegyed kilenckor hirdette ki. E szerint először Simicska Endre, majd Jócsák Kálmán, végül dr. Meskó László szavazóit elkülönítve bocsátották szavazásra. *„A szavazás nyilvánosan, előszóval oly módon történt, hogy a szavazó neve és szavazata nemkülönbön a lakóhelye a szavazási névsorba feljegyeztetett. A választók azonossága ezen város [Nyíregyháza – Zs.I.] tanácsa által megbízott két tag, s a jelöltek bizalmi férfiai által ellenőriztetett.”* (SzSzBML V. B. 180. XIV. 1905/I.) A választáshoz ugyanis a választók személyazonosságának ellenőrzésére a szavazópolgárokat jól ismerő két előjárósági tagot is ki kellett küldeni, s mivel az előző (1901-es) általános választások alkalmával több esetben kapott olyan információt a belügyminisztérium, hogy ezen közegek az 1899. évi XV. törvénycikk 153.§-ában előírt azon kötelességüknek, hogy a választás helyén pontosan megjelenjenek, s a záróra alatt is a választás helyén tartózkodjanak, nem tettek eleget, nyomtatékosan felhívta az ország valamennyi központi választmányát nevezett rendelkezés szigorú betartására (SzSzBML V. B. 180. XIV. 1905/I. 292/I-a/1905. B. M. számú körrendelet az 1905. évben megejtendő általános képviselő-választások tárgyában). Az első szavazatszedő küldöttség előtt 3 óra 35 percre a kihúzott sorrend szerint minden városrész leszavazott, a második küldöttség előtt pedig már 3 óra 11 percre. Ezután azok is lehetőséget kaptak a szavazásra, akik a megállapított sorrendben – tehát amikor szólították az egyes jelöltek szavazótáborát – ugyan nem jelentek meg, de később megérkeztek. Ekkor a választási elnök a szavazatok elfogadására még egy órai határidőt tűzött ki. A záróra elérkeztekor, 4 óra 36 perckor berekesztették a szavazási névsort, majd megtörtént az összesítés. Az első szavazatszedő küldöttség előtt Simicska Endre nem kapott szavazatot, Jócsák Kálmánra öten voksoltak, dr. Meskó Lászlóra 671-en. Délután 3 óra 50 perckor Simicska Endre személyesen megjelent és kijelentette, hogy a jelöltségtől eláll. Három visszautasított szavazatot is tartalmaz a jegyzőkönyv, s a visszautasítást azzal magyarázza, hogy a választásra jogosultak helyett azoknak hason nevű – választójoggal nem bír – fiaik jelentek meg, s akarták apjuk helyett a szavazást gyakorolni. A második szavazatszedő küldöttség előtt Simicska Endre – aki itt is bejelentette visszalépését – egy szavazatot kapott, Jócsák Kálmánnak két választó szavazott bizalmat, Meskó Lászlónak 636. A nyíregyházi választók tehát összesen 1315 érvényes szavazatot adtak le, ebből Simicska egyet, Jócsák hetet, Meskó pedig 1307-et mondhatott magáénak. Dr. Meskó Lászlót tehát 1299 szavazattöbbséggel választották meg a nyíregyházi kerület országgyűlési képviselőjévé.

Ennek kihirdetését várta az az érdeklődő tömeg, amely a téli hideggel dacolva ellepte a városháza előtti teret. Fél öt tájékn már hangos szóval kérték, tájékoztassák őket a választási eredményről. Az erkélyen többször is megjelentek a választási tisztviselők, hogy türelemre intsek az átfázott tömeget, mivel a jegyzőkönyv megszerkesztése beletelt egy kis időbe. Egy teljes óráig várakoztak a megjelentek, miközben a Szózatot, a Himnuszt, a Kossuth nótát, a lengyel himnuszt énekeltek, lelkesen éljeneztek a hazát, Meskót, a választási elnököt, a lengyel nemzetet és a választáshoz kirendelt lengyel származású ulánusokat (*Szabolcs* 1905. január 28.). Májerszky Béla fél hatkor jelent meg a városháza erkélyén. Miután bejelentette, hogy Nyíregyháza országgyűlési képviselője dr. Meskó László lett, átadta neki a mandátumot. A győztes hatásos beszédben köszönte meg a belé

vetett bizalmat, majd a polgármesterrel együtt szállt fel a város négyes fogatára, mely fogat után az ünneplő polgárság haladt lakásáig kísérve újdonsült képviselőjét (Szabolcs 1905. január 28.).

A megválasztottak megbízóleveleit az országgyűlés összeülésekor vették górcső alá. A századelő európai nagyhatalmai a mandátumigazolás két fajtáját alkalmazták, az angol és a francia típust. Franciaországban a törvényhozó testület nemcsak a meg nem támadott mandátumok igazolását végezte, hanem hatásköre kiterjedt a megtámadottakra is. Ha a képviselő által benyújtott megbízólevél ellen nem emeltek panaszt, azt külön bizottságok vizsgálták meg, s iktatták be az igazolt mandátumok közé. Az ügyek előkészítését az ügynevezett bureau-k, azaz osztályok végezték. Ezek a kamara végleges megalakulása előtti ülésén a korelnök ellenőrzésével megejtett sorshúzás révén jöttek létre. Elsődleges feladatuk a hozzájuk utalt mandátumok igazolása volt, ám ennek teljesítése után sem szűntek meg, az ülészak folyamán az utólagosan benyújtott mandátumok vizsgálatával is foglalkoztak. A panasszal megtámadott megbízólevelek megvizsgálására tartományonként igazoló és fellebbezési bizottságokat állítottak föl, s ezek jelentései alapján a plénum szavazással hozott határozatot az ügyben. A döntésben az érintetten kívül minden képviselő részt vehetett (CHARNAY 1964. 74–78., RUSZOLY 1980. 32., RUSZOLY 1992. 24–26.). A francia törvényhozó testület határozata igazoló, megsemmisítő és eredményt módosító⁶ (reformatórius) lehetett (RUSZOLY 1980. 33.). A francia példa talált követésre a Német Birodalomban és az Osztrák-Magyar Monarchia osztrák államfelében is. Vizsgált időszakunkban a Német Birodalomban a választási bíráskodásnak nem volt akkora jelentősége, mint a többi államban. Birodalmi szinten különösen kedvező hatású volt az általános és titkos választójog, mely a többi államhoz képest szűkebb teret biztosított a visszaéléseknek (RUSZOLY 1992. 44.). A francia törvényhozó testülethez hasonlóan az osztrák sem kívánta kiengedni kezéből a választási bíráskodást.

Angliában azonban csak a meg nem támadott megbízólevelekről döntött a képviselőház, a petícióval megtámadottak a képviselőháztól független választási bíróság hatáskörébe kerültek (RUSZOLY 1992. 16–17.). A szigetország nyomdokaiba lépett hazánk is, hiszen az 1899. évi XV. törvénycikk megosztotta a választási bíráskodást (bifurcatio) a kir. Curia és a képviselőház bíráló bizottságai között.⁷ A királyi Curia elé kerültek döntés végett a törvényben taxatív felsorolt esetek, míg a többi szituációban a bíráskodás joga a képviselőház jogkörében maradt (CSIZMADIA–KOVÁCS–ASZTALOS 1978. 376., RUSZOLY 1980. 283–286.). És természetesen a képviselőház hatáskörébe tartoztak a formális igazolási esetek. Az 1905. február 15-én megnyílt országgyűlés mandátumigazolásainak mechanizmusa a következőképpen alakult: a képviselőkből sorsolás útján kilenc osztályt alakítottak, az első öt osztály mindegyikébe 44–44 magyarországi és 5–5 horvát-szlavónországi képviselő jutott, a többi négy osztályba pedig 43–43 magyarországi és 4–4 horvát-szlavónországi. Hrabovszky Guidó a negyedik osztályba, Uray Miklós és dr. Meskó László a hatodikba, dr. Mezőssy Béla és dr. Pap Zoltán a hetedikbe, míg Kállay Leopold a nyolcadikba sorsoltatott. A kiosztott mandátumok a vizsgálatot követően a házszabályok 12.§-ának a), b) vagy c) pontja alá soroztattak be. A szabolcsi megbízóleveleket a Hrabovszky Guidóé kivételével az a) jegyzékbe foglalták, hiszen azokat kifogástalannak találták. Így tulajdonosaikat már március 8-án, az 5. országos ülésen végleg igazolt képviselőknek jelentették ki. A kisvárdai mandátummal kapcsolatban az a kifogás merült fel, hogy nincs feljegyezve az ajánló tíz választó neve. Így Hrabovszky tagsági jogát csak időlegesen gyakorolhatta a további határozathozatalig. Erre április 6-án, a 7. országos ülésen került

---

⁶ 1833-tól.

⁷ MAGYAR TÖRVÉNYTÁR 1899. 45. A választójogi novella (1874. évi XXXIII. törvénycikk) elvileg kimondta, hogy a választások felett a Curia ítél, de ténylegesen csak 1899-től valósult meg a Curia ítélkezése.

sor, mikor is az I. bíráló bizottság döntése alapján őt is felvették a végleg igazolt képviselők névjegyzékébe (KN 1905/10. I. kötet 7., 24., 11., 40.).

Ám nemcsak Szabolcs vármegyében hozott az 1905-ös választás ellenzéki győzelmet, hanem országos szinten is. A kormánypárt csupán 159 kerületben kapott többséget. A koalícióba tömörült nemzeti ellenzék ezzel szemben 231 képviselői helyet tudhatott magáénak. Ebből a Függetlenségi Párt 166-ot (relatív többséget alkotva a koalícióban), a Néppárt 25-öt, a Szabadelvű Pártból Andrassy vezetése alatt kivonult úgynevezett disszidensek 27-et, a Bánffy-féle Új Párt 13-at. A nemzetiségiek 10, a demokraták és a szocialisták 2–2, míg a párton kívüliek 9 mandátumot szereztek (SZABÓ 1986. 85.).

A három évtizede kormányzó Szabadelvű Párt megbukott, s vele együtt a védelmezett rendszer is mély válságba került. Ferenc József e szorult helyzetben az ausztriai félalkotmányosság tapasztalataiból ötletet merítve átmeneti, parlamenten kívüli kormányt nevezett ki, melynek vezetésével hű generálisát, Fejérváry Géza tábornagyt, a magyar királyi darabont testőrség kapitányát, volt honvédelmi minisztert bízta meg. Ám a parlamenten kívüli kormányt sem az országgyűlés, sem a közvélemény nem fogadta el. A képviselőház 1905. május 27-én tartott 30. ülésén Pap Zoltán a kérvényi bizottság előadójaként Heves és Somogy vármegye kérvényeit ismertette, melyekben arra hívták fel a képviselőházat, hogy ősi alkotmányát – melyet megtámadtak – védelmezze meg. *„Az t hiszem – mondta Pap Zoltán – hogy még nem lesz befejezve az alkotmány védelmében megkezdett és folytatandó küzdelmünk, a midőn minden vármegye fogja ebben a kérdésben szavát hallatni és hasonló tartalmi kérvénnyel fog a képviselőházhoz járulni, mint Heves és Somogy vármegyék.”* (KN 1905/10. I. kötet 333.) Igaza lett a tiszalöki választókerület képviselőjének, hiszen 1905 nyarán és őszén a megyék nagyobb részében „nemzeti ellenállás” bontakozott ki az erősen abszolutisztikus „darabont-kormány” ellen.

Ez a mély válság sajátos kompromisszummal oldódott meg. Amikor a „darabont-kormány” – Kristóffy József belügyminiszter kezdeményezésére – ügyes manőverrel, az általános választójog jelszavának bevetésével oldalba támadta a koalíciót, az meghátrált, s önként kapitulált. Hiszen az általános választójog kisebbségbe szorította volna a magyarokat a többi nemzetiséggel szemben, sőt a dzsentri is kisebbségbe került volna a magyar parasztokkal és a városi munkásokkal szemben. 1906 februárjában Ferenc József az országgyűlés feloszlata mellett döntött, melyet egy sor rendkívüli intézkedés követett. A koalíció ellenállása megtört, s áprilisban a kormányra jutás fejében feladta programját, nemzeti követeléseit, így az uralkodó 1906. április 7-én a koalíció bizalmát is élvező Wekerle Sándort bízta meg az új kormány megalakításával. A kormány eskütétele után azonnal kiírta az új választásokat az 1906. április 29. és május 8. közötti időszakra.

Szabolcs vármegye központi választmánya 1906. április 30-ra tűzte ki a választás napját (SzSzBML IV. B. 403. 1906. április 18-i ülés 51/906. Kpv.).⁸ A Szabadelvű Párt az országban sehol sem állított jelöltet, 1906 áprilisában feloszlatta magát (BOROS–SZABÓ 1999. 55.).⁹ Ekkor már gyakorlatilag a Szabolcsvármegyei Szabadelvű Párt sem létezett, az egykori tisztikar jelentős közreműködésével 1905 végén alakult meg mintegy átmeneti megoldásként a Szabolcsvármegyei Új Párt. Ez a politikai csoportosulás azonban rövid életűnek bizonyult báró Bánffy Dezsőnek az országos politikai vezetésből való kiszorulása miatt.

A bomlásnak indult Szabolcsvármegyei Új Párt tehát szintén nem állított képviselőjelöltet. Szabolcs vármegye valamennyi választókerületében csupán egy-egy jelöltet, mégpedig az 1905-ös

⁸ Szilágyi táblázatában tévesen szerepel az 1906-os választások szabolcsi időpontja: április 30. helyett június 20. (SZILÁGYI 2006. 177.).

⁹ Kivárt, majd 1910-ben a régi szabadelvű gárda Nemzeti Munkapárt néven alakult újjá.

választások szabolcsi győzteseit indította a hatalomra kerülést legfőbb célként szem előtt tartó Függetlenségi Párt. A hatalom megszerzésére való görcsös koncentráció tetten érhető a programbeszédekben is, melyeknek az emlékezetes 1905-ösökkel való összevetésekor egyértelmű az inkonzisztencia. Példaként álljon itt a *Szabolcs* tudósítása Meskó László 1906. április végén a Korona dísztermében elhangzott szónoklatáról: „*dr. Meskó László a függetlenségi párt jelöltje, akit a pártközi megállapodás szerint az ellenzéki pártok minden árnyalata támogat, ellenjelölt nélkül áll. Vasárnap délelőtt tartotta meg programbeszédjét, mely alkalomból zsufolásig megtelt a Korona díszterme. – Dr. Bartók Jenő megnyitó beszédje után jelent meg és örömét fejezte ki azon változás felett, amely beszámoló beszédje óta következett be. Az új kormányt támogatni kell, bár nem valószínű, hogy a 48-as eszméket egészben, mégis jelentékeny a haladás. A Tisza és a haladó párt bukását a nemzeti követelések jogosságának részbeni elismerését biztató jelenségnek veszi. Az általános választás behozatalát szükségesnek tartja és irányul a 48-as elvekért való küzdelmet jelölte meg.*” (*Szabolcs* 1906. április 28.)

Egyhangú választásokra lehetett számítani. Csupán Nyíregyházán tűnt úgy egy pillanatra, hogy a választási elnöknek el kell rendelnie a szavazást. Az utolsó nap ugyanis Lakatos László budapesti munkás is fellépett nemzetközi szociáldemokrata programmal. Májerszky Béla választási elnök április 30-án 8 órakor nyitotta meg a választási eljárást. Fél kilenckor konstataulta, hogy két jelölés érkezett be hozzá. Dr. Meskó Lászlót a város 12 előkelő polgára ajánlotta, Lakatos László jelölését pedig 11-en támogatták. Ám az ajánlók nevének a választói névjegyzékkel történt összevetése után megállapították, hogy Lakatos László ajánlói közül csak kilencen rendelkeztek választójoggal a nyíregyházi kerületben, így az ő jelölését figyelmen kívül hagyták. A szabolcsi választások a várakozásoknak megfelelően alakulva a várt eredményt hozták. Délelőtt tíz órára már valamennyi fősolgabíró tájékoztatási kötelezettségének eleget téve jelentett az alispánnak. Távíratot adtak fel 8 óra 35 perckor Nyírbátorból Uray Miklós, 8 óra 40 perckor Nyíregyházáról dr. Meskó László, 8 óra 43 perckor Nagykállból dr. Mezőssy Béla, 8 óra 46 perckor Kisvárdáról Hrabovszky Guidó, 9 óra 15 perckor Nyírbogdányból Kállay Leopold és 9 óra 45 perckor Tiszalókról dr. Pap Zoltán egyhangúlag képviselővé történt megválasztásának hírével (SzSzBML IV. B. 411. 500. d. 41735/1906.). A győztesek tehát ugyanazok a függetlenségi párti jelöltek voltak, mint 1905. január 26-án.

Az 1905-ös országgyűlési képviselő-választások szabolcsi vesztesei közül dr. Horváth Józsefet 1906-ban a nagyvázsonyi kerületben megválasztották (*Szabolcs* 1906. május 5., *Nyírvidek* 1906. május 6.). A szocialista Jócsák Kálmánt ezúttal Zomborban léptették fel, ám a rá leadott 16 szavazat ismét kevésnek bizonyult a győzelemhez. Függetlenségi párti ellenfelére 1318 választópolgár voksolt (MOL K 26 688. cs. 4559/906. ME.).

Választási visszaélések

A választási csalások a magyar választási rendszer szerves részévé váltak.¹⁰ Már maga a „voksolás” módja – a nyílt szavazás – a korrupció különböző formáinak (a hivatali vagy más hatalomnak a választói magatartásra gyakorolt pressziójának, a megfélemlítésnek, valamint

¹⁰ A választási csalásokról, a választási eljárásból eredő visszaélési formákról lásd többek között SZABÓ 1985. 44–46.! Szabó Dániel példának túlnyomó többsége a dualizmus utolsó évtizedeinek két – csalásairól, visszaéléseiről és „stiklijeiről” – leghírhedtebb, azaz az 1896. és az 1910. évi választások idejéből való. Szabó azon a véleményen van, hogy nem a választási csalások döntötték el a választások eredményét, bár egy-egy választókerületben talán meghatározták, hogy melyik párt jelöltje kapta meg a mandátumot. Véleményem szerint 1905-ben a tiszalóki és a nyírbogdányi kerületben jelentős szerepet játszottak.

a szavazatvásárlásnak, azaz a vesztegetésnek) melegágyául szolgált. Gerő András rámutat, hogy a korteskedéssel együtt járó vesztegetések a dualizmus választásain már a reformkorban kialakult és szokássá vált politikai gyakorlat örökségeként jelentkeztek. Először nagy valószínűséggel a XIX. század tízes éveiben tűntek fel, s a reformkorban már jól ismert tünetként állapíthatóak meg. Kialakulásukat elősegítette, hogy a kormány 1818-tól a megyékben a szavazatok ponderálása („súlyozása”) helyett azok egyenkénti számbavételét, tehát numerálását rendelte el (GERŐ 1988. 70–71.). Feltűnésük, elterjedésük, majd tartós jelenlétük így a megyei tisztújításokhoz köthető, de bejelölték a reformkori követválasztási küzdelmekbe is.

Az 1840-es évek első felének publicisztikájában már megtalálhatjuk a korteskedés sajátos kinövéseit elemző, s ellenjavaslatokat tartalmazó írásokat.

A vesztegetések, az agresszió különböző formái már annyira feltűnőek voltak, hogy 1843-ban megszületett az új „országglási modor” megnevezése is: a bunkókrácia. E megnevezés a korrupciónak leginkább kitett társadalmi csoportra, a megyegyűléseken és követválasztásokon ólmosbotokkal felvonuló bocskoros nemességre utalt, akik – nem lévén semmijük – szavazati jogukat bocsátották áruba, s erőszakos fellépésükkel segítették, illetve akadályozták meg különböző politikai akaratok érvényesülését. A korszakban a javasolt ellenszerek között a titkos szavazás bevezetése, a főispáni beavatkozások meggátolása, a szavazatvásárlás szigorú megbüntetésére, s a „bunkókráciának” a szavazati jogból való kizárása éppúgy szerepelt, mint az a megfontolás, hogy lehetőleg minél kevesebb rendszabállyal gátolják a szabad véleménynyilvánítást. Ugyanakkor Szabó Dániel azt is hangsúlyozza, hogy a választási visszaélések nem magyarországi specialitások voltak, hiszen Európa valamennyi országának törvényhozásában találkozunk a XIX. század második felében választási korrupció elleni törvénnyel.

A választásokkal, a képviselő-állítással kapcsolatos megvesztegetésről, korrupcióról a dolog természeténél fogva nem is rendelkezhetünk komoly kutatási eredményekkel. A szavazatok vásárlásakor ugyanis nem állítottak ki nyugtákat, átvételi elismervényeket. Hazánkban a választási eljárás 1899-es módosításával ugyan kísérletet tettek a pénznek a választásokat befolyásoló eszközként való visszaszorítására, a választók megvendéglésének, azaz az etetés-itatásnak a „szokásos” szintre csökkentésére, de nem sok sikerrel (BOROS–SZABÓ 1999. 134.).

E kérdéskört az 1905-ös szabolcsi választások kapcsán két szempontból közelítjük meg: egyfelől a képviselőjelöltek, illetve kortesek részéről elkövetett visszaéléseket, másfelől a hatóság általi korrupciót vizsgálva. A miniszterelnök már a választás előtt egy héttel figyelmeztette a vármegyék főispánját, *„hogy már most szíveskedjék gyűjteni a legnagyobb óvatossággal és gondossággal adatokat minden visszaélésről és törvénytelenégről, melyek a választókerületekben itt-ott elkövetettek úgy a kormánypárti, mint az ellenzéki jelöltek részéről. Lehetőleg beszerezni szíveskedjék bizonyítékokat és a körülményekre részletesen kiterjedő hiteles kimutatásokat az etetés és itatásról, a hivatalos hatáskörben elkövetett visszaélésekről, izgatásokról és egyéb erőszakoskodási esetekről.”* (SzSzBML IV. B. 401. 3. d.)¹¹ Ezek bizonyítása azonban a legtöbb esetben nem volt lehetséges. *„Határozott alakban visszaélést constataálni tulajdonképp nem is lehet – mert mindkét politikai párt jelöltjei és azok ugy nevezett kortesei is etettek-itattak, sőt talán pénzelték, vesztegettek is”* – jellemezte a főszoigabíró a nyírbátori kerület helyzetét, mely állapot általánosnak minősíthető (SzSzBML IV. B. 401. 3. d.)¹² *„A tiszta löki képviselő választó kerület járásomhoz tartozó községeire vonatkozólag, általában oly választási visszaélések és törvénytelenégek elkövetését – akár a szabadelvű párt, akár az ellenzék részéről – mely külön és kivételes hivatalos eljárás megindítására*

¹¹ Széll Kálmán miniszterelnök levele Szabolcs vármegye főispánjának 1901. szeptember 28.

¹² Főszoigabírói jelentés a főispánnak 1901. október 28.

indokoltan alapul elfogadható lehetett volna, kipuhatolni vagy arra bizonyító adatokat gyűjteni nem sikerült” – jelentette ki Dobos Imre, a tiszai járás főszolgabírája (SzSzBML IV. B. 401. 3. d.).¹³ A választópolgárok etetését-itatását csak az 1887. évi házszabály módosítás (71.§ a) és b) pontja nyilvánította érvénytelenségi oknak. Az 1848. évi V. törvénycikk még nem tilalmazta a vesztegetést, az 1874. évi választójogi novella (97.§) felvette ugyan a választási vétségek közé, de nem minősítette érvénytelenségi oknak. Az országgyűlési képviselő-választások feletti bíráskodásról szóló 1899. évi XV. törvénycikk a több községből álló választókerületekben megengedte a választópolgárok szükséges ellátását, de csak „*a választás helyén és annak ideje alatt*”. (MAGYAR TÖRVÉNYTÁR 1899. 60.) A gyakorlatban azonban ez nem így működött. „*Majdnem minden községben van, úgy nevezett pecsénye sütőgető iparos – azoknál szoktak az egyes községek szavazói esténként összegyűlni és a vendégség költségeit hol egyik, hol másik gazda szokta fizetni, s itt ha jól laktak, elhatározzák, hogy minek hozassák az italt üvegenként a sütőgető házához – legjobb lesz, ha a korcsmában folytatják a vacsorázást – erre felkerekednek és hazafias dalok kíséretében bevonulást tartanak a korcsmába. Természetes dolog, hogy ez a szokása rendes viszonyok között nincs meg a népnek, de hát a képviselő választás idején, tehát 5 évenként meg-meg ujjól. Három esetben tartottam vizsgálatot a helyszínen – de mindig eredmény nélkül.*” – tudjuk meg a nyírbátori járás főszolgabírájától (SzSzBML IV. B. 401. 3. d.). Pedig állítólag a nyírbátori kerületben a Függetlenségi Párt jelöltje érdekében Krausz Mózes nyírmadai takarékpénztári igazgató a választás előtt közvetlenül nagy kortes estélyt rendezett. Dr. Pap Zoltán kortesei közül ifj. Márton Jakab és Cserpak János Vencsellőn, Veres Ferenc pedig Balsán „*több napokon keresztül mulattak és embereket itattak, hogy a költségeket ki fedezte, meg nem tudható, mivel azt állítják, hogy sajátjukból fizettek.*” (SzSzBML IV. B. 401. 3. d.)¹⁴ Ennek az ellenkezőjét bebizonyítani szinte a lehetetlen dolgok közé tartozott.

Mint ahogyan a pénzbeli juttatás sem könnyen nyerhetett bizonyítást, hiába sorolta az 1899. évi XV. törvénycikk 3.§-ának 2. pontja a választást érvénytelenítő okok közé, „*ha a képviselő a választónak, vagy ennek tudtával hozzátartozójának, azon célból, hogy az ő reá szavazzon, vagy bizonyos jelöltre ne szavazzon, vagy hogy a szavazástól tartózkodjék, pénzt vagy pénzértéket vagy más előnyt ad, vagy ígér; ugyszintén ha a képviselő ily cselekményben részes vagy abba megelőzőleg és kifejezetten beleegyezett*”. (MAGYAR TÖRVÉNYTÁR 1899. 48.) Gerő András szerint 1869-ben, a dualizmus első választásának idején 5–10 forinttal vesztegették meg a választópolgárokat, ami akkor nagyjából egy pár csizma árának felelt meg (GERŐ 1988. 15.). Ez az összeg a századforduló első éveiben Szabolcsban a jelentések szerint megközelítőleg 75–100 forintra (150–200 koronára) emelkedett. Ezt az árfolyamot természetesen csak egy viszonyítási alapként kezeljük, a valóságban ettől mindkét irányban eltérhettek. Szabó P. Csaba szerint a századfordulót követően 4–5000 koronán alul nem lehetett mandátumhoz jutni, de egyes választások összköltsége állítólag 30.000 korona fölé is emelkedett (SZABÓ 1986. 82.).¹⁵

A pénzzel, mint befolyásolási eszközzel gyakorlatilag minden párt élt, de lehetőségeik nem voltak egyformák. Természetesen a legnagyobb a kormánypárt kasszája volt. A pénzt a pártok a legkülönbözőbb módon juttatták el a szavazókhoz: a választás előtt vagy egyenként fizettek a választóknak, vagy előleget adtak. Előfordult, hogy a takarékpénztárban letétbe helyezett pénzösszeg csakis „helyes viselkedés” esetén volt felvehető (SZABÓ 1985. 45., VARGA 1999. 32.). A választópolgárok

¹³ Főszolgabírói jelentés a főispánnak 1901. október 21.

¹⁴ A gávai gyalogőrs őrsvezetőjének jelentése a szolgabírói hivatalnak 1901. október 6.

¹⁵ Ezek az információk a választások költségeiről a képviselőház 1908. június 30-i ülésén hangzottak el, de ezt támasztja alá dr. Mezössy Béla 1910. májusában Darányi Ignác földművelésügyi miniszternek írt magánlevele is, miszerint egy tehetséges agrárius jelöltnek az abonyi kerületben 15.000 forinttal (azaz 30.000 koronával) esélye lehetne a győzelemre (SZILÁGYI 2006. 151.).

egyébként maguk is elvárták az anyagi juttatásokat és a megvendéglést. „*A mai magyarságnak zöme kenyéren kívül csaknem csupán krumplin, tökön tengődik és alig várja az új képviselőválasztást, hogy egy kis potya húst kaphasson és örökségén Ézsauként egy tál lencséért túl adhasson.*” – olvashatjuk a *Nyírvidék* „Hus-uzsora Nyíregyházán” című vezércikkében (*Nyírvidék* 1905. május 14.). Ugyanígy természetesnek tekintették, hogy a képviselőjelölt gondoskodjon utazási költségeik megtérítéséről. Nem esett az 1878. évi V. törvénycikk 185. és 186. és az 1899. évi XV. törvénycikk 3.§-a alá, azaz nem számított a választást érvénytelenítő okok közé a választóknak a választás helyére való szállítása és visszaszállítása, ha e feladatra a kérdéses választókerületben szavazásra jogosult választót vagy vele egy háztartásban élő hozzátartozóját fogadták fel. A fuvarozási díjat az illető törvényhatóság állapította meg három éves időtartamra, tekintettel a közlekedési viszonyokra és az év különböző szakaszaira. Ezen szabályrendelet belügyminiszteri jóváhagyás után lépett életbe. A szabályrendeletben meghatározott díjat túlhaladó összeget vesztegetés céljából adottnak tekintette a törvény (MAGYAR TÖRVÉNYTÁR 1899. 59–60.).¹⁶

A pártok és a lakosság részéről elkövetett törvénytelenések közé tartoztak az izgatások és a különböző mértékű erőszakoskodások. Az 1896-os választási kampány halálos áldozatot is követelt a tiszalöki kerületben. Szentmihályon még komolyabb következmény nélkül csaptak össze a függetlenségi, antiszemita Ónody Géza és a nemzeti párti Korniss Ferenc hívei. Az óeszlári Kállay kastélyban azonban boron kívül vér is folyt. Bulcharter József rakamazi lakost összeszurkálták és agyonverték (SZILÁGYI 2006. 81.). Az 1905-ös kampányidőszakban ennyire súlyos atrocitásokra ugyan nem került sor, de a pártok túlkapásai – főleg a kisvárdai és a nyírbátori kerületben – ezúttal sem hiányoztak a forgatókönyvből. „*A kisvárdai kerületben az ellenzék a választókat megfélemlítette.*” – táviratozta a főispán a miniszterelnöknek (SzSzBML IV. B. 403. 3. d.).¹⁷ A szabadelvű szavazókat György Endre programbeszédre a csendőri jelenlét ellenére megdobálták, a korteseket pedig lerángatták lovukról. A nyírbátori kerületben is elszabadultak az indulatok, de a választás napján már nem került sor tettelegességre. Nyírbátorban 1901-ben viszont a még a voksoláskor is óriási feszültséggel teli ellenzéki választók két helyszínen tégladarabokat repítettek a szabadelvű pártiak felé, a kállósejmeniek elé küldött megbízottat pedig lováról lehúzza elverték. Dr. Pap Zoltán megbízottai minden bizonnyal 1905-ben is mindent elkövettek a budapesti ügyvéd győzelméért, akárcsak 1901-ben, mikor a helybeli királyi ügyészséghez több feljelentés érkezett a képviselőjelölt és kortesei ellen becsületsértés, rágalmozás és tettelegesség elkövetése miatt (SzSzBML IV. B. 401. 3. d.).¹⁸ „*A képviselő választás folyama alatt, amely egyébként rendben folyt le, – az ismert eredménnyel [1901. október 2-án dr. Pap Zoltán nyerte el a mandátumot Korniss Ferencsel szemben – Zs. I.] – egyedül azon eset merült fel, hogy midőn Bagdy Imre a kerületi Szabadelvű párt alelnöke Tisza Lök belterületéről a választási helyre ment volna Korniss Ferenczet ajánlandó, – a függetlenségi párt elhelyezésétől mintegy 100 lépésnyire, – egy t. löki választó /: függetlenségi /: által – több pártfele támogatása mellett, megtámadtatván, insultáltatott és nagyobb nyomokat nem hagyó tettelegességgel is bántalmaztatott, – a mely merénylet és tettelegesség nevezett bántalmazott által mint közrend elleni kihágás – bepanaszoltatván, a panaszolt tettes a tárgyalás eredményéhez képest a szolgabírótság által az 1879. évi 40. t.c. 75.§-a értelmében 15 napi elzárás és 100 korona pénzbüntetésre marasztaltatott el.*” (SzSzBML IV. B. 401. 3. d.)¹⁹ Dobos Imre főszolgabíró jelentésében

¹⁶ Vasúti és hajózási személyszállítási, valamint városokban a bérkocsidíjak – ha hatóságilag jóvá voltak hagyva – nem tartoztak a szabályrendeletek körébe.

¹⁷ Távirat a miniszterelnöknek 1905. január 24.

¹⁸ Főispáni jelentés a belügyminiszternek 1901. október 31.

¹⁹ Dobos Imre főszolgabíró jelentése a főispánnak 1901. október 21.

egy – a tiszalóki választókerületben újnak számító – „toborzási” módszerről is beszámolt a főispánnak: „A lezajlott választási mozgalmaknál eddig nem észlelt különösebb jelenség volt az, hogy a függetlenségi párt győzelmét, – a sok más közreható körülmény mellett – nagyban elősegítette a kezdetől fogva általában elszánt Szentmihályi községi függetlenségi választók azon eljárása is, hogy kebelökből nemcsak a választás előtti nap, de más időkben is egyesek átjártak a járás és egész kerület többi községeibe is párthíveket toborozni és a párthívek tevékenységét a többi községben is ellenőrizni és fokozni.” (SzSzBML IV. B. 401. 3. d.)²⁰

Jó néhány pap is bekapcsolódott a választási küzdelembe. Az ő magatartásukat erőteljesen ítélte el a Szabolcs A papok és a politika című cikke: „Mily undort keltő és vissza tasztító kép az, ha a lelki atyákat kikelve magukból az egyik kortes tanyáról a másikra rohanni látjuk? Ott borzogatva, koccintgatva, beszédeket tartva, megszólal bennük az önzetlen felebaráti szeretet? Ott életre ébred bennük a testvériség, egyenlőség szent eszméje, de csak is azokkal szemben, akik velük egy politikai párton vannak! Pfiú! Mennyire megszentégteleníti az ily eljárás a „lelki atya” mindenek felett álló magasztos hivatását! Vajha bekövetkezne mihamarabb az az idő, hogy papjainknak a politizálástól való eltiltása „törvénybe” volna iktatva ép úgy, mint a katona tiszteknek.” (Szabolcs 1905. január 14.) Erre a támadásra Geduly Henrik nyíregyházi evangélikus lelkész Nyilatkozatban válaszolt, melyet a Szabolcs közölt. A lelkész önmaga védelmében leírta, hogy az 1905-ös a negyedik országgyűlési képviselő-választás, amelyet ő Nyíregyházán átélt. Tagadta, hogy az első háromban „papi hivatását túlhaladó” politikai tevékenységet fejtett volna ki. (Az elsőnél és a harmadiknál csupán szavazott, a másodiknál nem is tartózkodott a városban.) „Hogy a mostani választásnál egy lépéssel mégis tovább mentem, de semmi esetre sem odáig, ameddig –y. ur [a január 14-i támadó írás végén y. „aláírás” szerepel – Zs.I.] bizonyára egyoldalú információkat hallgatva, állítja; amit, ha –y. urnak úgy tetszik, nevekkel, tényekkel és számadatokkal is be tudok bizonyítani – annak kizárólagos oka abban van, mert a leghidegebb tárgyilagossággal is ítélve meg a helyzetet, a magyar haza alkotmányának épségét veszedelemben látom, már pedig ilyen esetben pap vagy nem pap, de a közjó és közérdeke jól felfogott érdekében, személyi tekintetek kizárásával, mindent el kell követnünk a küzdelemre alkalmas egyéniségek megválasztása végett, ilyen esetben a haza alkotmányának védelmében kell, hogy leomoljék közöttünk minden válaszfal, legyen az akár felekezeti, akár társadalmi álláskülönbség .... Mindnyájunknak ott kell lenni!!!.... Ez nem egyszerű pártpolitizálás; ez már alkotmányvédelem!...” – írta Geduly (Szabolcs 1905. január 21.). Végül önmaga, mint „az igazságért” küzdő ember igazolására Máté és János evangéliumából ragadott ki egy-egy mondatot.²¹

Remekül világít rá a korszak választásainak jellemző vonásaira az a Szabolcsban és a Nyírvidekben is közzétett nyílt levél, mely a Képviselőválasztás a nyírbogdányi kerületben címet viseli. Az íromány szerzője nem más, mint az 1905. január 26-án Kállay Leopoldtól 35 szavazattal lemaradt dr. Horváth József, aki így kezdte mondandóját: „Az új és pompásan bevált?! választási törvények iránt való tisztelem tiltja, hogy a vásárlás szót használjam soraim kezdetén a választás szó helyett. A vásártér a vásári gyülekező hely Bogdány városában; a vásártéri állás az alkotmányos szentélylyé átvarázsolt hely, hol a választó polgár legfenségesebb jogát gyakorolná, ha lehetne. Sokszor olvastam már, hogy a hely, hol éppen vagyunk, a hangulatra, kedélyre, cselekedeteinkre irányulólag hat. Nem csudálkozhatom tehát, ha a templomba áhítatra, a szép természet egyes csodás helyei bámulatra, a vásártéren vásárlásra ragadtatják magukat az emberek.” (Szabolcs 1905. február 4., Nyírvidek 1905. február 5.) A cikkíró a szavazatvásárlásokról, az etetés-itatásról

²⁰ Dobos Imre főszolgabíró jelentése a főispánnak 1901. október 21.

²¹ A szószerző befolyásolást azonban nemcsak dr. Meskó László országgyűlési képviselővé választása érdekében vetették be. A Hrabovszky Guidóért kampányoló Nagy Kálmán evangélikus lelkész szerepéről a hivatalos hatáskörben elkövetett visszaélések kapcsán szöveg.

mint teljesen természetes, s már megszokott jelenségekről beszél, miközben kijelenti, hogy a mostaniak a múltkorinál nagyobb méreteket öltöttek.²² (Mármint a vetélytárs részéről.) A levél szerint Kállay Leopoldnak és korteseinek a győzelem érdekében alkalmazott eszköztára olyannyira tág volt, hogy abba a becsületsértés is belefért. Állítólag Horváthot néplázító szocialistának minősítették, álfüggetlenségiként emlegették. Sőt antiszemita felhangok is elhangozhattak a kampány során, hiszen a vesztes így írt: *„Még egy van, mit a választási mozgalmak alatt hátrányomra kívántak kihasználni, hogy nagy zsidó barát vagyok.”* Majd kifejti a nyilvánosságnak a zsidósággal kapcsolatos álláspontját: *„Ez a nép missiót teljesít. Kiválasztottait vezetnek a szellemi téren, vezet a vallás etikai terén. Háromezer éve tartja nagy szétszórtságában és kimondhatatlan üldöztetései közepett az egy Isten imádás magasztos eszméjét. A bibliánkat és magát Krisztusurunkat ők szolgáltatták. Kérdem tehát nem-é immorális dolog az antisemitizmus? Jól tudom, hogy sok köztök a pusztító elem, az uzorás, a kártékony alak. Ennek így kell lenni. Ezek az ephemer alakok a könnyelműség irtására teremtettek már, eleve más társadalmi rétegekkel szemben. Nagyrészt azonban üldöztetés és elnyomatás terelte őket azon téves utra, melyen csak a pénz után törve, módokat nem választva sietnek a vagyonosodás, mint olyan bázis után, melyeken mások által tiszteltetve lehetnek. Bár ébrednének fel, úgy a középnemes osztály, mint a parasztság, szorgalomra kelve, dolgozva, takarékoskodva kelnének és fekiüdnének, azonnal látnánk, hogy már a zsidók kik körülöttünk vannak, nem rossz indulatu pusztító elemek többé, de segítő társak az igazi küzdelmes, nehéz életharcunkban. Bár e választáson nem tett érdekemben egy intelligens zsidó barátom, hiába kértem, és a szegénysorsu, utolsó percen megvásárolt zsidóság szolgáltatta a bukásomhoz éppen elegendő néhány alakot, mégis öntudattal szeretem az igazi, valódi vallásos intelligens zsidókat és az emberiség evolutionális processusában szükségesnek tartom a többi.”* (Szabolcs 1905. február 4., Nyírvidék 1904. február 5.)

A lakossági – vagyis a pártok nevével fémjelzett – visszaélések felvillantása után térjünk rá a hatósági, tehát a hivatalos hatáskörben elkövetettekre. Ezzel az eszközzel mindenekelett a kormánypárt élt, de azokban a megyékben, ahol a közigazgatás a függetlenségek kezében volt (mint Szabolcsban is), ők is alkalmazták ezeket. Míg 1901-ben leginkább a tiszalöki és a nyírbátori, addig 1905-ben a kisvárdai kerületben hivatalt viselő személyek ellen érkeztek feljelentések hatalommal való visszaélés miatt. 1901-ben dr. Pap Zoltán emelt panaszt a belügyminiszternél a tiszadobi és a tiszabüdi jegyzők ellen, ám a póttárgyaláson a panaszló visszavonta feljelentését, ahol konstatálták, hogy *„a bejelentés egyes választók téves és most már általok is visszavont informatio alapján adatott be és megtorlásra érdemes komoly alappal épen nem bírt.”* (SzSzBML IV. B. 401. 3. d.)²³ A nyírbátori kerületben erőszakoskodás miatt panaszolták be a szabadelvű pártiak a főispánnál a nyírmadai, a ramocsaházi és a piricsei jegyzőket, kik ellen fegyelmi eljárást rendeltek el. Ujlaky Gyula rohodi bírót fel is függesztette a főispán (SzSzBML IV. B. 401. 3. d.)²⁴

1905. januárjában Barcs Béla kisvárdai királyi körjegyző ellen az 1899. évi XV. törvény-cikk 167.§-a alapján – mely kimondta, hogy *„állami és törvényhatósági közhivatalnok, a rendezett tanácsú városok polgármestere és rendőrkapitánya, s a községi (kör-) jegyző nem vehet részt politikai pártgyűlések összehívásában, nem lehet azoknak elnöke; vagy jegyzője és tőlük megbízást el nem fogadhat; nem vehet részt a képviselőjelöltek körutazásában, továbbá valamely hatáskörébe eső cselekménye vagy mulasztása, illetőleg ezekre vonatkozó ígérete vagy fenyegetése által, vagy általában hivatali állásának felhasználásával valamely választót bizonyos jelölt mellett, vagy elleni*

²² 1901-ben is dr. Horváth József és Kállay Leopold álltak szemben egymással, akkor 120 szótöbbséggel nyerte a választást Kállay Leopold.

²³ Dobos Imre főszolgabíró jelentése a főispánnak 1901. október 21.

²⁴ Főispáni jelentés a belügyminiszternek 1901. október 31.

szavazásra, vagy a szavazástól való tartózkodásra nem birhat...” (MAGYAR TÖRVÉNYTÁR 1899. 89.) – feljelentés érkezett a miniszterelnökhöz, miszerint nevezett királyi körjegyző a Függetlenségi Párt jelöltje mellett korteskedett házról-házra járva, s még Hrabovszky körutazásában is részt vett. Bizonyítékul egy kisvárdai ügyvédjelöltnek a helybeli Szabadelvű Párt vezetősége részére küldött levelét csatolta báró Feilitzsch Berthold, s kérte Tiszától Barcs Béla ellen a fegyelmi eljárás megindítását. Az 1905. január 20-i keltezésű levél – amely azonban nem bizonyult elegendő törvényes alapnak a fegyelmi eljárás megindításához²⁵ – arról számolt be, hogy Barcs Béla a lelke Hrabovszky korteseinek, s a „*legközségesebb kortesfogásokkal traktálja a népet*” (SzSzBML IV. B. 401. 3. d.).²⁶ A levélíró Mándokon találkozott a körjegyzővel, de beszédét nem hallgathatta meg, mivel nem óhajtott találkozni „*az összecsődiült csőcselék tömeggel*”. Mogyoróson azonban sikerült elcsípnie Barcs szónoklatának első mondatát, mely így hangzott: „*Engem a kormány küldött ebbe a kerületbe kir. körjegyzőnek; azt hitte a kormány, hogy majd én a szekérét tolom.*” (SzSzBML IV. B. 401. 3. d.)²⁷ A Barcs Béla elleni bejelentés tehát kellő bizonyíték hiányában még a fegyelmi eljárás megindításáig sem jutott el. Mint ahogyan a Kisvárdai Függetlenségi Párt elnökségének Nagy László eperjeskei körjegyző és N. Ésik Bálint mogyorósi főbíró ellen – szintén az 1899. évi XV. törvénycikk 167.§-ába ütköző cselekmény elkövetése miatt – tett feljelentése sem (SzSzBML IV. B. 411. 486. d.).²⁸ Nem úgy a szabadelvű párti dr. Vadász Lipót kisvárdai lakos által Nagy Tamás lövöpetri főbíró ellen emelt panasz, mely szerint nevezett községi főbíró a küszöbön álló képviselő-választás előtt Kacz Mózes, Tóth István, ifj. Bátori Béni, Maczinkó László, Bezzeg Imre, Tóth József, Szentmiklósi Ferenc, Szentmiklósi Károly, Molnár Ferenc, Zsoldos Miklós, Szőke Dániel, Tar András, Maklári Tamás és Maklári József lövöpetri lakosokat Huszti Sándor községi szolgálóval felhívatta a község házához, és a felsorolt választópolgárokat hivatali állásának felhasználásával rábírta Hrabovszky Guidó képviselőjelölt melletti állásfoglalásra.

A dualizmus kori pártok támogatóik számbavételére gyakran alkalmazták a köröző ívek kibocsátását. Ezt a módszert választotta Kisvárdán a Függetlenségi és 48-as Párt is a képviselő-választás kérdésében tartott értekezletén. Elhatározták, hogy a választókerület minden községében egy aláírási ívet bocsátanak ki, és a szavazó nevének aláírásával kötelezze magát a választáson való részvételre és szavazatának a Függetlenségi és 48-as Párt képviselőjelöltjére, azaz Hrabovszky Guidóra való leadására. Az ügyet először 1905. január 18-án vizsgálta a tiszai járás főszolgabírája. Szabolcs vármegye közigazgatási bizottsága az 1905. június 8-i ülésén tűzte ki a fegyelmi eljárás

²⁵ Erről 1905. március 14-én kapott visszajelzést a főispán a miniszterelnöki hivatalból. „*Méltóságos Báró, Főispán Úr! Folyó évi január hó 24-én 9/res. sz. a kelt felterjesztésére s a csatolmány visszazárásával értesitem Méltóságodat, hogy az igazságügyminister ur Barcs Béla kisvárdai kir. körjegyző ellen az 1899. évi XV. tcz. 167.§-ába ütköző ténykedése miatt a fegyelmi eljárás folyamatba téételét törvényes alap hiányában el nem rendelhette. Budapest, 1905. évi március hó 14-én.*” (MOL K 26 1905. 1254/ M. E. I.)

²⁶ Dr. Feuer ügyvédjelölt levele a kisvárdai Szabadelvű Párt vezetőségének 1905. január 20.

²⁷ Dr. Feuer ügyvédjelölt levele a kisvárdai Szabadelvű Párt vezetőségének 1905. január 20.

²⁸ 1905. január 24-én Sípos Béla tb. főjegyző a kisvárdai Függetlenségi Párt elnökségének Nagy László eperjeskei körjegyző és N. Ésik Bálint mogyorósi főbíró ellen emelt feljelentését kiadta a tiszai járás főszolgabírájának, mint első fokú hatóságnak azzal az utasítással, hogy a helyszínen haladék nélkül vizsgálja meg az ügyet, s nagyobb mérvű kihágás vagy törvénysértés esetén nevezetteket függessze fel állásukból. Erre megfelelő indokot a főszolgabíró a vizsgálat során nem talált, így 435/905. K. szám alatt hozott véghatározata beszüntette a további eljárást. Ez ellen Hrabovszky Guidó fellebbezéssel élt, minek folytán másodfokú felülbírálás alá vették a döntést. A március 14-én megszületett másodfokú véghatározat így szólt: „*A tiszai járás főszolgabírája által 435/905. K. sz. a. hozott véghatározatot felsorolt és helyesen alkalmazott indokok alapján helyben hagyom, s fellebbezőt figyelmeztetem, hogy ha az I-sőfokú vagy jelen II-sod fokú véghatározat meghozatala közben teljesített eljárás által magát jogaiban sértve érezné, ezen véghatározat ellen az átvételtől számított 15 nap alatt a tiszai járás főszolgabírájához benyújtva a magyar kir. Belügyministerhez felülvizsgálati kérelemmel élhet.*” Az ügy itt véget is ért.

lefolytatásának időpontját 1905. június 19-én²⁹ délelőtt 9 órára, helyszíniül a lövöpetri községházát jelölve meg.³⁰ A fegyelmi vizsgálat vezetésével Szalánczy Bertalan bizottsági tagot bízták meg, s kirendelték Sipos Béla törvényhatósági főjegyzőt. A fegyelmi tárgyalásra beidézték a panaszlonton kívül a községi szolgát, azokat a lövöpetri lakosokat, akikkel szemben a feljelentés szerint Nagy Tamás községi főbíró hivatali állásával való visszaélést követett el, valamint Nagy Kálmán ev. ref. lelkész (SzSzBML IV. B. 411. 486. d. 1416 Kb./1905.). Ugyanis a református lelkész bocsátotta ki a lövöpetri polgárok számára a helybeli Függetlenségi Párt köröző ívét, melyet aláírás után hason célból Nagy Tamáshoz küldött, de nem mint községi főbíróhoz, hanem mint választópolgárhoz. Nagy Kálmán január 18-i és június 20-i vallomása tartalmilag azonos volt, Kacz Mózes, Tóth István, Bátori Benjámin és a 16 éves községi szolga különböző időpontban tett tanúvallomásai azonban egymásnak ellentmondtak. A lövöpetri szavazók januárban még mindannyian azt állították (hét nappal az ominózus felhívás után), hogy Nagy Tamás eléjük tette a körözőívet aláírás céljából, amelyet ők „szó nélkül” meg is tettek.

Néhány hónappal később – Hrabovszky Guidó országgyűlési képviselővé történt megválasztása és mandátumának igazolása után – pedig teljesen tisztán és biztosan emlékeztek rá, hogy amikor a főbíró magánlakásán jártak, az asztalon maguk pillantották meg az aláírási ívet, amelyet elkértek Nagy Tamástól, átolvasták, s anélkül, hogy őket arra bárki felszólította vagy rábeszélte volna, aláírták. Ugyanezt mondta az a kilenc lövöpetri személy is (Maklári Tamás, Bezzeg Imre, Molnár Ferenc, Szentmiklósi Károly, Szentmiklósi Ferenc, Maczinkó László, Szőke Dániel, Zsoldos Miklós, Tar András), akik meghallgatására januárban nem került sor. A fegyelmi tárgyaláson egyöntetűen azt a nyilatkozatot tették, hogy ők mindnyájan függetlenségi párti emberek, így őket arra vonatkozóan, hogy kire szavazzanak, nem kellett befolyásolni, s erre nem is szólította fel őket sem Nagy Tamás főbíró, sem más. Ez ügyben egy aláírási ívet mindannyian aláírtak egy – a Nagy Tamás magánlakásához tartozó – helyiségben, de erre őket a főbíró nem szólította fel, nem hívta fel, ők maguktól mentek, a körözőívet pedig önként írták alá. A bizonyítást jelentősen nehezítette az a tény, hogy a községháza és Nagy Tamás községi főbíró lakása egy és ugyanazon épületben volt.

Vallomásán módosított Huszti Sándor községi szolga is, aki január 18-án azt állította, hogy a feljelentésben szereplő helybeli lakosokat „*ezelőtt mintegy 7 nappal a főbíró rendeletéből felidézte valami követválasztási ügyben, hogy mi történt az irodában azt nem tudja, mert ott jelen nem volt.*” (SzSzBML IV. B. 411. 486. d.)³¹ A júniusi fegyelmi tárgyalásra a 16 éves községi szolgálával azonban jól megtanították a leckét. Elmondta, hogy sokszor kell községi lakosokat felhívnia a községházára, de ennek okát sohasem közli vele a főbíró, éppen ezért nem érti, hogy a január 18-i kihallgatáson hogyan kerülhetett a jegyzőkönyvbe, hogy ő egyes személyekért követválasztási ügyben ment. Ezek után meg is szégyenítették a fiúcskát. Arra hivatkozva, hogy ő egy fejletlen, csekély értelmi tehetséggel bíró gyermek, vallomásának a kellő értékre történő leszállítást kérték. A fegyelmi

²⁹ A fegyelmi tárgyalás lefolytatására végül 1905. június 20-án került sor.

³⁰ A vármegye főispánja már január 23-án elrendelte a fegyelmi eljárást. Ezt a határozatot azonban a belügyminiszter illetékeség hiányában megsemmisítette. Ezt azzal indokolta, hogy az 1899. évi XV. tc. 168.§-a értelmében községi hivatali alkalmazottak ellen a választási törvénybe ütköző fegyelmi vétség megtorlása végett a fegyelmi eljárást csak a törvény 162.§-ában megjelölt hatóságok rendelhetik el, és az általuk elrendelt vizsgálat foganatosítására, illetve a vizsgálat eredménye felett való elsőfokú határozathozatalra a közigazgatási bizottság illetékes. Oly mértékű sürgősséget pedig, mely a főispánt, mint a közigazgatási bizottság elnökét az 1876. VI. tc. 19.§-a alapján a bizottság hatáskörében való eljárásra feljogosította volna, beigazoltnak nem látta a belügyminiszter. Így most a fegyelmi vizsgálatot ő maga rendelte el az 1899. évi XV. tc. 162.§-ában gyökerező jogánál fogva, s így kerültek a tárgyalási iratok további eljárás végett a vármegye közigazgatási bizottságához (SzSzBML IV. B. 411. 486. d. Belügyminiszteri határozat 23874/1905. I – a.).

³¹ Jegyzőkönyv a Lövö Petriben 1905. évi január hó 18-án a tiszai járás főszołgabírāja által Nagy Tamás lövöpetrii főbíró elleni vizsgálat tárgyában.

tárgyalás Nagy Tamás meghallgatásával zárult. Előadta, hogy mivel Lövöpetri teljes lakossága függetlenségi pártállású, ezért egyáltalán nem volt szükség arra, hogy ő főbírói minőségében befolyást gyakoroljon rájuk. Tagadta, hogy a községházát kortes célokra használta. Azt elismerte, hogy Hrabovszky Guidó érdekében egy körözőívet a lakásához tartozó helyiségben többen is aláírtak, de erre senkit fel nem szólított. S mivel nem követett el olyan cselekményt, amely a fennálló törvényekkel ellenkezne, kérte az ellene folyó eljárás megszüntetését (SzSzBML IV. B. 411. 486. d.).³² Erre hamarosan sor is került, mely döntésről a vármegye tiszti főügyésze 1905. június 30-án értesítette Szikszay Pál alispánt. A fegyelmi eljárás megszüntetését azzal indokolta, hogy „*a közigazgatási bizottság 1416/905. Kb. sz. határozatával megbízott Szalánczy Bertalan közig. bizottsági tag által 1905. június 20-án foganatosított vizsgálat alkalmával felvett jegyzőkönyvben kihallgatott tanúk vallomásaival az, hogy fegyelmi eljárás alatt álló községi főbíró az 1899. évi XV. t.cz. 3.§. 11-ik pontjának a) bekezdésében ütköző cselekményt követett volna el, beigazolva nincsen.*” (SzSzBML IV. B. 411. 486. d. 1905. I. 29/3. ügysz.)

A tiszti főügyésszel azonos álláspontra helyezkedett Szabolcs vármegye közigazgatási bizottságának fegyelmi választmánya, melynek 1905. szeptember 14-i ülésén megszületett a véghatározat a Nagy Tamás ellen folytatott fegyelmi eljárás megszüntetéséről, mivel a június 20-i tárgyaláson beigazolódott, hogy a községi főbíró az 1905-ben megejtett képviselő-választások előtt nem követett el törvényteleniséget (SzSzBML IV. B. 411. 486. d. 1808. Kb./1905.). Záróakkordként pedig október 9-én a tiszti főügyész a megszüntető véghatározat jogerőre emelkedését bejegyezte az általa vezetett fegyelmi nyilvántartásba (SzSzBML IV. B. 411. 486. d. 1905. I. 29/5. ügysz.). A lövöpetri főbíró esete is jól példázza, mennyire kemény diónak bizonyult a hatalmi pressziót, az esetleges megfélemlítést bebizonyítani. A feljelentést tevő személy általában a bepanaszolt hivatalnokkal ellentétes pártállású egyén volt, s nem azok közül került ki, akikkel szemben a törvénytelen magatartást elkövette az adott tisztviselő. Pedig a bizonyító eljárás folyamán éppen ők tanúskodhattak volna érdemben a hivatali állásával visszaélő személy ellen. Az ellen, aki tulajdonképpen „a kezében tartotta” ezeket a választópolgárokat, hiszen mindennapjaik részét képezve könnyen okozhatott nekik keserű órákat. Így tehát nem állt érdekükben terhelő vallomás tétele. Különösen nem, ha az a képviselőjelölt, aki mellett a hivatalnok agitált, győztesként került ki a választási harcból.

Láthattuk, hogy a visszaélések szerves részét képezték választási rendszerünknek. Valamennyi választókerületben alkalmazásra kerültek, csak – igazodva a kerület helyzetéhez – eltérő mértékben. Senki sem botránkozott meg azon, hogy a politikai pártok a közvélekedés meggyőzésére a nagygyűléseken elhangzó szónoklatokon, a sajtón, a zászlók kihelyezésén kívül illegális eszközöket is alkalmaztak, nevezetesen pénzt, ételt, italt, esetenként pedig az izgatást. Szabolcsban az 1905-ös – a választási visszaélések szempontjából egyáltalán nem kirívó, tehát átlagosnak minősíthető – kampány során néhány feszültséggel teli vagy a kortesek által feszültté tett területen tettelegességig fajultak ugyan az indulatok, ám ezt az állapotot a hatósági személyek esetenként csendőri és katonai karhatalom kirendelésével megfelelően tudták kezelni. 1905-ben nem történt sem kirívóan súlyos testi sérülés, sem haláleset. Arra sem találtam adatot, hogy a – *Nyírvidék* híradásai szerinti – kemény hideg követelt volna áldozatot. Az 1905-ös szabolcsi választásokkal kapcsolatos forrásaink azt bizonyítják, hogy a kormánypárt és az ellenzék politikai erkölcsége egyáltalán nem különbözött egymástól, mindegyik politikai pártot „a (jó) cél szentesíti az eszközt” elv vezérelte.

³² Jegyzőkönyv az 1905. június 20-án Nagy Tamás lövöpetrii községi főbíró ellen lefolytatott fegyelmi vizsgálatról.

A győztes képviselők

Szabolcs vármegye választókerületeiben a tiszalöki kivételével a jelölést és a győzelmet befolyásoló tényezők közé tartozott, hogy a jelölt nagy tekintélynek örvendő, köztisztelőben álló helyi, megválasztása helyszínéhez valamilyen formában kötődő politikus legyen. A függetlenségi párti többségű vármegye két kerületében került sor kormánypárti jelölt állítására, akiknek az 1905 előtti állapotok esetén akár esélyük is lehetett volna a mandátum megszerzésére, az 1905 elejére kialakult országos politikai helyzet azonban minimálisra redukálta ezt az esélyt. A „zsebkendőszavazás” által kiváltott felháborodás egy kiábrándulási hullámot indított el, mely elérte a Szabolcsvármegyei Szabadelvű Párt tagjait és híveit is. A nyírbátori és a kisvárdai kerületben 1905-ben ez a tényező hozzájárult ahhoz, hogy a függetlenségi jelölt vitte el a pálmát. Egyazon politikai csoportozóval tartozás esetén a párt országos vezérének állásfoglalása döntött, valamint az, hogy a képviselőjelölt mekkora mennyiségű pénzt bocsátott kortesei rendelkezésére. Az 1905-ös és 1906-os országgyűlési képviselő-választás szabolcsi győzteseit a prozopográfiai vizsgálatoknál használt metodikát alkalmazva származásuk, családi nexusaik, életkoruk, a vármegyéhez vagy annak régiójához való kötődésük, karrierútjuk, végül választóik iránti politikai elkötelezettségük alapján vizsgáltam. A komparatív elemzés elkészítését levéltári források, a megyei sajtó³³ (a *Nyírvidék*, a *Szabolcs*, a *Kisvárdai Lapok*, a *Kisvárdai és Vidéke*, a *Nyíregyházi Hétfői Hírlap*), helytörténeti munkák, illetve adattárak felhasználásával kíséreltem meg.

Az 1905-ös és az 1906-os országgyűlési képviselő-választás szabolcsi győztesei dr. Meskó László kivételével valamennyien földbirtokos családból származtak. Dr. Meskó László polgári családban született Nyíregyházán 1851. szeptember 23-án Bölke Matild és Meskó Pál városi főorvos fiaként. A nagyapa, idősebb Meskó Pál 1810-ben hét évi céhszabály szerinti vándorlás után tért vissza Nyíregyházára, felnőtt szabómesterként felvételét kérve a céhbe és befogadását a városi polgárok közé. Meskó Lászlón kívül még három képviselő születési anyakönyvi kivonatában szerepel születési helyszíneként szabolcsi településnév. Uray Miklóseban Kércs, Hrabovszky Guidóéban Kisvárdai és Kállay Leopoldéban Napkor. Dr. Mezőssy Béla a Zemplén megyei Tolcsván látta meg a napvilágot, tehát „a szó formális jelentése szerint nem a Nyírség szülötte, mégis magunkénak vitatjuk őt, mint a fát, melynek magja, ha másutt fogamzott is, ezen a földön szökött sudárba, lett terébélyes és messzire látszó. A szabolcsi nap heve alatt e vármegye közéletének tiszta magyar levegőjében nőtt fel és növekedett nagyra előbb csak a mi szemünkben, azután az ország szemében is.” – méltatta a *Nyírvidék* munkatársa Mezőssyt földművelésügyi államtitkárrá történt kinevezésekor (*Nyírvidék* 1906. május 27.).

A pesti születésű dr. Pap Zoltán nem vált „szabolcsivá.” Földbirtokkal nem rendelkezett a vármegyében, s nem is gondolkodott szabolcsi letelepedésen. Ő az egyetlen, aki nem kötődött megválasztásának helyszínéhez, illetve annak régiójához. A többiek esetében erős regionális szálak mutathatóak ki. Szabolcsi földbirtokokkal rendelkeztek vagy éppen ügyvédi irodájukat működtették itt.

Szilágyi László mutatott rá, hogy a dualizmus kori Szabolcsban a származás, a dicső múlt, ha az tényleges 48-as szerepléssel párosult, nagy tekintélyt biztosított a politikusoknak. Az általunk vizsgált hat képviselő túl fiatal volt ahhoz, hogy 48-as múlttal büszkélkedhessen. 1905-ben a rangidős az 53 éves dr. Meskó László volt, őt követte az 52 éves Hrabovszky, majd az ötvenhez közeledő

³³ Szabolcs vármegyében az első újság – a *Nyír* – 1867. október 1-jén jelent meg. Ugyanis az 1867-ben újra életbe lépő sajtótörvény növelte a lapkiadási kedvet. Az addig főként pesti lapok mellett ekkor kezdték el vidéken is egyre nagyobb számban a helyi lapok kiadását (CZÖVEK 1993. 316.).

Kállay. Dr. Pap Zoltán a 43., Uray Miklós a 37. életévében járt. A legfiatalabb szabolcsi honatya pedig a 34 éves dr. Mezőssy Béla volt.³⁴ Az ösök 48-as tettei azonban nem merültek feledésbe, így segítve hozzá a népszerűséghez az utódokat. Gondolunk itt Hrabovszky Guidó édesapjára, Hrabovszky Rudolfra, aki az 1848–49-es szabadságharcban főhadnagyként szolgált a szabolcsi 48. számú honvédszázalójánál. A harcok megszűntével ügyvédként tevékenykedett. Ugyancsak ezt a foglalkozást választotta később Guidó, s apja példáját követve ő is Kállay lányt vett feleségül (NÉZŐ 1998. 526–527.).³⁵

Meskó László politikai karrierjének alakulásában jelentős szerepet játszott az anyai nagybácsihoz, Irányi Dánielhez fűződő kötelék. Meskó családjában azonban nem Irányi volt az egyetlen országgyűlési képviselő. Apósát, Vidliczkay Józsefet méltán nevezi Margócsy József Nyíregyháza nemzet- ill. országgyűlési képviselői 1848–1944 között című tanulmányában a dualizmus kori Szabolcs mandátumrekorderének, hiszen Nyíregyháza városa hat országgyűlési képviselő-választás alkalmával szavazott neki bizalmat, 1869-ben, 1872-ben, 1875-ben, 1878-ban, 1881-ben és 1887-ben. (1884-ben a választások előtt tíz nappal visszalépett a jelöléstől. Margócsy szerint a tiszesszári per utóhullámai miatt. A megyei antiszemitizmus Nyíregyházán is terjedt, sőt talajra talált a balpártban Vidliczkay környezetében is, mindezzel azonban ő nem kívánt közösséget vállalni.)³⁶ Ezt a sikersorozatot Vidliczkay 1890. augusztus 21-én 72 évesen bekövetkezett halála törte meg. (MARGÓCSY 1995. 209.)³⁷

Uray Miklós testvérbátyja hírnevéből profitált. A kurucos tűzzel teli Imre a szomszédos Bereg megyei Függetlenségi Párt vezéréként Szabolcsban is nagy népszerűsége tett szert. A tiszaháti kerület (Bereg megye) először 1887-ben küldte a parlamentbe – amikor Miklós még húsz esztendősen sem volt –, majd 1892-ben, 1901-ben, 1905-ben és 1906-ban újra őt választotta.

A Mezőssy családban Béla egyengette László pályáját. Cieger András mutatta be, hogy a mindig egy-két lépéssel testvére előtt járó Mezőssy Béla közéleti-politikai pályája hogyan alakította László karrierjét (CIEGER 1997. 222–223.).

A magát honfoglaló ősoktól eredeztető Kállay család óriási tekintélynek örvendett Szabolcsban. Leopold anyja, Juránka Mária az idősödő kállói Kállay Leopold gondviselőnőjeként tevékenykedett Napkoron. Ez idő alatt gyengéd szálak szövődtek közöttük, és kapcsolatukból három gyermek született: 1851. június 14-én Izabella, 1855. február 24-én Leopold és 1856. július 23-án Rozál Justina. Mivel a 60 éves Kállay Leopold első feleségétől született egyetlen gyermeke elhaltával 1850-ben örökös nélkül maradt, úgy döntött, hogy Juránka Máriát feleségül véve törvényesíti gondviselőnőjével nemzett gyermekeit. Ez a marginális házasság a nemesi társadalom idegenkedését, s a Kállay rokonok általános megvetését váltotta ki. A jelentéktelennek nem nevezhető örökségre számító rokonság reakciója érthető, ugyanis Kállay Leopold 1859. március 19-én minden korábbi végrendeletét megsemmisítve kijelentette: *„Minden ingatlan és ingó vagyonaimat – bárhol fekküdjenek és találtassanak azok, minden pénzeimet, és mindezeknek hasznait, és jövedelmeit – szóval minden neven nevezendő javaimat – három kedves gyermekemnek: Kállay Izának, Leopoldnak és Rózának, mint általános örökösömnek rendelem, és hagyom egyenlő mértékben oly módon, hogy*

³⁴ Hrabovszky Guidó 1853. március 21-én, Kállay Leopold 1855. február 24-én, Pap Zoltán 1862. március 1-jén, Uray Miklós 1868. augusztus 2-án, dr. Mezőssy Béla 1870. november 13-án született. Mezőssy a nagykállói választókerület képviselője először az 1896. októberi választáson nyerte el, meglehetősen fiatalon, hiszen ekkor 26. életévét taposta.

³⁵ Guidó édesanyja Kállay Augusztina volt, felesége pedig Kállay Margit, aki 2000 holdnyi földbirtokot vitt a házasságba.

³⁶ A tiszesszári perről és a Szabolcsban kibontakozó politikai antiszemitizmusról lásd SZILÁGYI 2006. 66–70.!

³⁷ Dr. Meskó László városi tisztú ügyészként és m. kir. honv. huszárfőhadnagyként 1881 nyarán jegyezte el Vidliczkay Annát.

mindezek közös kezelés alatt maradjanak addig, míg egyik vagy másik gyermekem a részére meghatározandó osztályrészt átvenni jogosítva lesz.” (SzSzBML XIII. 7. 2. d.)³⁸

Leopold feleségéről is gondoskodott, akinek özvegyi tartására élete végéig minden java jóvedelmének egynegyed részét rendelte, melynek kifizetése félévenként történt. A napkori lakóházat a kis Leopold kapta oly módon, hogy a feleség élete végéig, Izabella és Róza pedig férjhezmenetelükig haszonélvezhettek azt. A végrendelet végrehajtójául, a három gyermek gyámjául és vagyonuk gondnokául Nagy István ügyvéd barátját nevezte meg Kállay, aki 500 forint évenkénti tiszteletdíjban részesült e feladatok ellátásáért. Nagy István 16 éven át volt Kállay Leopold jogi és vagyoni ügyeinek intézője, valamint házi körének kiegészítő és nélkülözhetetlen tagja.³⁹ Kállay Leopold 1860. november 22-én bekövetkezett halála után Nagy István az árvák mostohaapjává is vált, ugyanis 1861. május 27-én feleségül vette a néhai Kállay Leopold özvegyét. Ennek hatására az ellenséges indulatokkal teli Kállay rokonok támadásba lendültek, s vizsgálatot eszközöltek ki Nagy István gondnoki kinevezésének valódisága felett. Az Árvákra ügyelő Törvényszék Vidliczkay Józsefet, a néhány évvel később országgyűlési képviselővé választott ügyvédet nevezte ki az árvák gondnokává. Ezt azzal indokolták, hogy Nagy István az özvegy nőül vételével összeütközésbe került az árvák érdekeivel (SzSzBML XIII. 7. 2. d.).⁴⁰ E döntést újabb „felfolyamodvány” követte, minek folytán 1862-ben sor került az „ellengondnok” elmozdítására. Vidliczkay fellebbezését a Helytartótanács és a Kancellária ugyancsak elutasította. (Ez lett a sorsa 1863-ban a rokonok gyámhatóságához intézett utolsó beadványának is.) Részben a Kállay rokonok kellemetlenkedései elől, részben a gyermekek neveltetését szem előtt tartva 1861 augusztusában a család Napkorra Pestre költözött. (A Kerepesi út 66. I. emelet 3. szám alatt laktak.) A napkori mintegy 1000 holdas, épületekkel ellátott birtokot a napkori lakóházzal együtt haszonbérbe adták. A haszonbérlet 1867 végén járt le. A következő évtől a birtokot ugyanezen módon hasznosította a család, ám a lakóház mellőzésével történt a haszonbérbe adás, ugyanis az anya és a gyermekek az iskolai szünetet nyolc évi folytonos pesti lét után a napkori szülőházban és birtokukon kívánták eltölteni. 1868-tól tehát Leopold rendszeresen hazajárt Napkorra.

Az 1905-ös és 1906-os országgyűlési képviselő-választás szabolcsi győztesei Uray Miklós kivételével valamennyien jogi tanulmányokat folytattak. Uray Miklós a máramarosszigeti középiskola elvégzése után a Magyaróvári Gazdasági Akadémián tanult. Hrabovszky Guidó sátoraljaiújhegyi és szatmári középiskolai tanulmányait követően Kassán hallgatott jogi ismereteket. Az ügyvédi vizsgát 24 évesen tette le Budapesten. Pap Zoltán és Mezőssy Béla hasonló presztízsű diplomával rendelkezett. Mindketten a fővárosban folytatták jogi tanulmányaikat. (Mezőssy Béla Pécsen és Sárosatakon is.) Ám míg Pap Zoltán az 1890-es évek elején letette az ügyvédi vizsgát, s Budapesten ügyvédi irodát nyitott, Mezőssy nem ezt az utat választotta. Meskó Lászlónak apja biztosította a diploma megszerzésének előkelőbb módját, azaz a Budapesten és Bécsben folytatott jogi tanulmányokat. Meskó László 1861-től négy évig volt az éppen megindult helyi evangélikus algimnázium tanulója, az érettségi vizsgát azonban Eperjesen tette le. A diploma megszerzése után apja külföldi tanulmányútra küldte Olaszországba, Franciaországba, valamint Svájcba, ahol jogi ismereteinek

³⁸ N.kállói Kállay Leopold végrendelete 1859. március 19.

³⁹ Kállay Leopold végrendeletében megemlékezett László öccséről, akinek adósságait azzal a feltétellel engedte el, „ha gyermeke leend, különben míg él, csak 6% pi. kamatokat tartozik fizetni.” A napkori görög katolikus egyház építésére 1000 forintot hagyott, a napkori görög katolikus és római katolikus egyház mindenkorai lelkészei fizetésének javítására egy-egy 1000 forintnyi állandó alapítványt hozott létre (ennek kamatai szolgálták a kitűzött célt), amiért az illető lelkészek évenként egy-egy szentmise bemutatásával tartoztak. Vadász Mária régi cselédjét pedig élete végéig felesége és gyermekei gondviselésére bízta.

⁴⁰ Nagy István felfolyamodványa a Tekintetes Árvákra ügyelő Törvényszékhez 1861. szeptember 30.

bővítésén túlmenően elsajátította a német és a francia nyelvet. 1877-ben szerzett jogi doktori és ügyvédi oklevelet, s ezt követően nyitotta meg ügyvédi irodáját Nyíregyházán.

A dualizmus kori Magyarországon a diplomaszerezés legelőkelőbb módjának az számított, ha valaki legalább részben a Monarchián kívül járt jogi egyetemre. Ilyen költségesebb tanulmányokat kevesen engedhettek meg maguknak. Az általunk vizsgált hat képviselő közül csak Kállay Leopold családja volt képes finanszírozni a Londonban és Oxfordban hallgatott egyetemi tanfolyamokat. Kállay Leopold anyja és nevelőapja kezdettől nagy gondot fordított az árvák neveltetésére. Erről információkkal Nagy István gondnoki számadásai szolgálnak. A család Pestre költözése után Leopoldot és húgát, Rózát Boer Ignác „kisgyermek iskolai intézetébe” jártatták. Itt megismerkedtek például a német és a francia nyelv alapjaival, s a nevelési program részét képezte a zongoratanulás is (SzSzBML XIII. 7. 2. d.).⁴¹ Izabella ekkor már három éve tartózkodott Pesten, Schmiedtné jó hírben álló leánynevelő intézetében tanult, s csak a vasárnapokat, valamint az iskolai szüneteket töltötte Napkoron testvérei és szülei körében. 1864-ben Izabella elhalálozott. Ugyanebben az évben nőtte ki Leopold Boer Ignác óvodai intézetét. Ekkor írtatták be a pesti piarista gimnázium első latin osztályába, nyolcéves húgát pedig Panaotovics Lujza és Mária leánynevelő intézetébe. Leopold neveltetése az 1865. évben 217 forint 28 krajcárba került, míg Rózáé 48 forint 85 krajcárba. Érdekesképpen álljanak itt Leopold nevelési költségeinek részletei. Az 1864/65-ös tanév 2. féléves, valamint az 1865/66-os tanév 1. féléves iskolai tandíja 8 frt 40 kr, a második latin osztályú tankönyvek 5 darab könyvbekötéssel együtt 9 frt 50 kr, magántanári gyakorlatdíj fejében 40 frt 50 kr, rajz tandíjra és rajzeszközökre 23 frt 38 kr, francia nyelv tandíja az 1865/66. évre 16 frt és zongora tandíja 1865. január 1-től december végéig (havonta 10 frt-jával) 120 frt (SzSzBML XIII. 7. 2. d.).⁴²

Láthatjuk, hogy Leopold széleskörű műveltséget, többirányú képzettséget szerzett a kegyesrendieknél. Az érettségi letétele után a fővárosban kezdte el és fejezte be a jogi egyetemet, miközben Londonban és Oxfordban is látogatott jogi tanfolyamokat.⁴³ Jogtudori vizsgát azonban nem tett, ahogyan ügyvédi vizsgát sem. Megélhetésének fő forrásául a földbirtokaiból származó jövedelem szolgált. Ezt dr. Mezössy Béláról, Uray Miklósról és Hrabovszky Guidóról ugyancsak elmondhatjuk. Ilyen típusú jövedelemmel dr. Pap Zoltán is rendelkezett, ám ő elsősorban nem ebből élt, hanem az ügyvédi tevékenységből. Az ügyvédek köréhez tartozott még Hrabovszky Guidó és dr. Meskó László. Dr. Pap Zoltánnál mellékesen megemlíthető az irodalmi munkásság, ám ez vajmi kevés bevételt hozott.

Ugyanezt viszont nem mondhatjuk el a képviselői tevékenységért járó honoráriumról, amely különösen 1893 után önmagában sem megvetendő életnívót biztosított. A parlamenti képviselők fizetéséről még az 1848. évi V. törvénycikk 55.§-a rendelkezett, 5 forint 25 krajcárnyi napidíjat állapítva meg a honatyák számára oly módon, hogy amely hónapban akárcsak egy ülés is volt, az egész hónapra megkapták az illetményt. Ezen kívül 1870-ig évi 400 forint, 1870-től pedig 800 forint lakbértámogatás illette meg őket. Az általában kilenc hónapig (ritkán tíz hónapig) tartó üléseket figyelembe véve a képviselői díj körülbelül 2100 forintot tett ki. Az 1893. évi VI. törvénycikk

⁴¹ Gondnoki számadás az 1862. évről. A Leopold részére történt kiadások között szerepel többek között egy német ábécéskönyv, egy magyar-német olvasókönyv, egy elemi francia nyelvtan stb. A tandíj havonta 8 forint kiadást jelentett a családnak.

⁴² Gondnoki számadás az 1865. évről. A Leopold ruhatarára fordított költségek is jóval magasabbra rúgtak a Rózáétól (48 frt 85 kr), 106 frt 99 kr-t tettek ki. Deák szűr átalakítás 7 frt 84 kr, egy új bunda 10 frt, két rendbeli téli nadrág és mellény 16 frt 60 kr, fekete dísz atilla 18 frt, díszkard 5 frt 50 kr, díszkötő 1 frt 50 kr, díszkalpag 1 frt 10 kr, vászonruha testgyakorlat-hoz 2 frt 30 kr, 9 db új ing 20 frt 55 kr, zsebkendők 60 kr, nyári kalap 2 frt 50 kr, téli süveg 80 kr, négy pár új csizma 14 frt 80 kr, egy pár csizmafejelés 3 frt, két pár csizmatalpalás 1 frt 60 kr, két pár csizmaigazítás 30 kr.

⁴³ Lásd Kállay Leopold családjának 1875. november 15-én írt levelét Londonból (SzSzBML XIII. 7. 2. d.)!

megemelte a képviselői fizetéseket. Az új rendezés a képviselőknek évi tiszteletdíjat állapított meg 2400 forintnyi (4800 korona) összegben, mely felvételének továbbra sem volt feltétele az üléseken való jelenlét. A lakbértámogatás összege változatlanul évi 800 forint (1600 korona) maradt. Tehát az addigi 2100 forint 3200 forintra (azaz 6400 koronára) duzzadt. A honatyák tiszteletdíját és lakbérilletményét négy egyenlő részletben február, március, augusztus és november 1-jén, mindig előre fizették ki.⁴⁴ Gerő András összehasonlítása szerint „*a magyar képviselők 1893 előtti díjazása nővójában leginkább a belgiumi állapotoknak felelt meg, s az emelés után megközelítette a kontinens legjobban fizetett parlamenti tagjainak, a franciáknak a helyzetét.*” (GERŐ 1988. 162.) Kállay Leopoldnak 1892-től, dr. Meskó Lászlónak 1892-től 1901-ig, dr. Mezőssy Bélának 1896-tól, dr. Pap Zoltánnak pedig 1901-től jelentette a vagyongyarapodás egyik összetevőjét a képviselői fizetés.⁴⁵ Azonban a vizsgálatunk középpontjában álló, jelentős anyagi forrással és háttérrel rendelkező hat képviselő egyike sem egzisztenciális okokból törekedett a mandátum megszerzésére.⁴⁶

A jövedelmi viszonyokra enged következtetni a megyék által évente összeállított, a megye legtöbb egyenes adót fizető lakosainak, azaz a viriliseknek a nevét és adóját feltüntető jegyzék, amely forrástípus azonban számos problémát rejt magában. A kimutatások elkészítésekor előforduló kisebb pontatlanságokon túlmenően a századfordulótól az adóeltitkolás egyre gyakoribbá vált (bár ez feltehetően vizsgált személyeink esetében nem fordult elő). Nehézségként jelentkezik, hogy a virilis jegyzékek csak az egyén által fizetett állami egyenes adók összegét tüntették fel, nem tartalmazták például a részvények után fizetendő adókat vagy a fogyasztási és forgalmi adókat, s nem foglalták magukban a vármegye határain túl lévő birtokok, ingatlanok adóját. S mindezeketől eltekintve sem alkalmas a listákon szereplő adóösszeg arra, hogy megmutassa, mennyi jövedelem után fizették a feltüntetett adót. Az egyenes adó végső összege ugyanis több, mint tíz, rendszerint eltérő adókulcsokkal számított részösszegekből tevődött össze, ezért a rendelkezésünkre álló virilis jegyzékek is csak utalhatnak a vizsgált személyek anyagi helyzetére, jelezhetik a megyében elfoglalt vagyoni pozíciójukat. Szabolcs vármegye virilis jegyzékében találjuk 1905-ben sorrend szerint dr. Mezőssy Bélát, Hrabovszky Guidót, Kállay Leopoldot és dr. Meskó Lászlót. (Ők tehát ekkor virilisként foglaltak helyet Szabolcs vármegye törvényhatósági bizottságában.)

Mezőssy és Kállay karriere a megyei közigazgatás területéről indult, ugyanis jogi tanulmányaik befejeztével mindketten aljegyzőként funkcionáltak. Meskó Lászlót 1878-ban, ügyvédi irodájának megnyitása utáni évben városi tisztí főügyésszé választották meg, mely hivatalát egészen 1892-ig, tehát országgyűlési képviselővé való megválasztásáig viselte. Az 1905-ös és az 1906-os országgyűlési képviselő-választás szabolcsi győztesei közül négyen pénzügyi tevékenységet is folytattak. Meskó a Nyíregyházi Takarékpénztár Egyesület igazgatósági tagjaként, Uray a Nyírmadai Takarékpénztár Részvénytársaság alelnökeként (SzSzBML XIII. 4. 2. d.),⁴⁷ Mezőssy az Újfehértói

⁴⁴ A képviselők díjazásáról az 1848. évi V. törvénycikk, az 1870. évi XXV. törvénycikk és az 1893. évi VI. törvénycikk rendelkezett. Erről lásd többek között GERŐ 1988. 161., CIEGER 1997. 254., SZILÁGYI 2006. 103.!

⁴⁵ 1905-ben dr. Pap Zoltán illetménye letiltásra került. Az erről szóló iratok selejtezése miatt azonban bővebb információ nem áll rendelkezésünkre (MOL K 148 Mutatókönyv 1905. 644, 645, 646, 647, 648, 649, 666, 667, 668, 669, 821, 1282/1905. Dr. Pap Zoltán országgyűlési képviselő illetékének bírói letiltása).

⁴⁶ A parlamenti képviselők szabolcsi földbirtokairól és az általuk fizetett egyenes adók összegéről, illetve átlagáról lásd SZILÁGYI 2006. 12. táblázatát, a Szabolcs megyei parlamenti képviselők, családjuk és leszármazottaik földbirtokáról 1897-ben és 1911-ben SZILÁGYI 2006. 13. táblázatát, a parlamenti képviselők által fizetett egyenes adó (Ft, kr) összegéről és átlagáról Szabolcs megyében (1872–1914) SZILÁGYI 2006. 14. táblázatát, a csak győzelmet aratott képviselők által fizetett egyenes adó összegéről és átlagáról Szabolcs megyében (1872–1914) SZILÁGYI 2006. 16. táblázatát, valamennyi, a választáson legalább egyszer veszített képviselőjelölt által fizetett egyenes adó összegéről és átlagáról Szabolcs megyében (1872–1914) SZILÁGYI 2006. 178–184.!

⁴⁷ A Nyírmadai Takarékpénztár Részvénytársaság elnöke gróf Vay Ádám volt.

Takarékpénztár Részvénytársaság igazgatósági elnökeként,⁴⁸ Hrabovszky pedig a kisvárdai takarékpénztár igazgatósági tagjaként és ügyészeként (*Kisvárdai Lapok* 1901. január 27.) funkcionált. Vizsgált képviselőink (dr. Pap Zoltán kivételével) „beágyazódtak” Szabolcs vármegye politikai és társadalmi életébe. Választott tagként vagy virilisi jogaikat gyakorolva részt vettek a megyei, a városi törvényhatósági, illetve közigazgatási bizottság munkájában.⁴⁹

Ezekon kívül számos egyesület és társaság aktivistáiként működtek: Kállay Leopold (aki egyébként budapesti lakos volt) például a Napkor vidéki dalkör egyik vezetőjeként (SZILÁGYI 2006. 146.) – mely dalkör az 1880-as években évente 30–40 forinttal, jótékonyági rendezvényekkel támogatta a szegény sorsú kisiskolásokat és hozzájárult a helyi oktatás tárgyi feltételeinek megteremtéséhez –, az 1890. február 7-én alakult egyesült iskolaszék díszelnökeként (LEKLI 1993. 411.), Mezőssy a Nyírvíz-szabályozó társulat elnökeként, Meskó ennek választmányi tagjaként, továbbá a színházépítő részvénytársaságban, az önkéntes tűzoltó egyesületben.⁵⁰ Az 1880-as évek második felétől volt elnöke a polgárság helyi közéleti fórumának, a nyíregyházi kaszinónak (VIETÓRISZ 1896.). Ez fogta össze és szervezte a város társadalmi életét, biztosított szórakozási és művelődési lehetőséget a tagsággal rendelkező férfiaknak.

Mezőssy és Meskó egyházi téren is jelentékeny tevékenységet fejtett ki: előbbi a Felsőszabolcsi református egyházmegye és a nagy tiszántúli egyházkerület világi tanácsbírájaként, utóbbi pedig a nyíregyházi főgimnázium felügyelőjeként, a Tiszavidéki evangélikus egyházmegye főgondnokaként,⁵¹ a Tiszai evangélikus egyházkerület jegyzőjeként, majd ügyészeként, valamint az egyetemes tanügyi bizottság tagjaként.

Kettejüknek az ellenzéki koalíció kormányra kerülése államtitkári pozíciót hozott. A *Buda-pesti Közlöny* május 24-i száma közölte dr. Mezőssy Béla földművelésügyi államtitkárrá történt kinevezését, akit üdvözlő iratok sokaságával halmoztak el a szabolcsiak. *„Nyíracsd község képviselő testülete őszinte örömeinek ad kifejezést Méltóságodnak földművelésügyi államtitkárrá történt kinevezése alkalmából, mert tudja azt, hogy a magyar földművelésügyi politika oly munka erőt nyert Méltóságodban, aki mérhetetlen tevékenységével, ernyedhetetlen szorgalmával, szándéka és lelke tisztaságával édes magyar hazánknak csak javát művelendő, amidőn melegen üdvözljük, ugyanakkor lelkiünk egész hevével kérjük a Mindenek Urát, hogy adjon Méltóságodnak működéséhez erőt és egészséget, egyben fogadja zálogul további ragaszkodásunk megnyilatkozását.”* (*Nyírvidék* 1906. június 17.) A vármegye közgyűlése is gratulációs iratot juttatott el Mezőssyhez, amire a következő

⁴⁸ Meghívó az 1905. február 26-án tartandó XI. évi rendes közgyűlésre (*Nyírvidék* 1905. január 22.).

⁴⁹ Hrabovszky Guidó például Szabolcs vármegye közigazgatási bizottságában sokáig az erdészeti albizottság elnöke volt. Szabolcs vármegye közönségének 1904. december 30-án tartott rendkívüli közgyűlésén 1905-től három éves időtartamra Kállay Leopoldot, dr. Mezőssy Bélát és dr. Meskó Lászlót megválasztották a jegyzői nyugdíj választmány tagjává, Kállayt pedig a népnevelési bizottság tagjává is (SzSzBML IV. B. 411. 486. d. 25369 K 854 Bgy/1904.; 25368 K 853 Bgy/1904.). Szabolcs vármegye közigazgatási bizottságának 1905. január 13-i ülésén az újralakuló Felügyelő Bizottság rendes tagjává, továbbá az erdészeti albizottság tagjává, a II-od fokú erdei kihágási bíróság póttagjává és a munkaadók és mezőgazdasági munkások között előforduló vitás kérdéseknek másodfokban való elbírálására hivatott albizottság póttagjává választották meg Mezőssyt (SzSzBML IV. B. 404. 1905. január 13-i ülés; IV. B. 411. 487. d. 2258/905. 167 Kb/1905., 2260/905. 169 Kb/1905.; 2261/905. 170 Kb/1905.; 2263/905. 172 Kb/1905.). Meskót a póttadó felszólamlási bizottság tagjává, a fegyelmi választmány rendes tagjává, az árvaügyi fellebbviteli küldöttség rendes tagjává, az erdészeti albizottság elnökekül, a munkaadók és mezőgazdasági munkások között előforduló vitás kérdéseknek másodfokban való elbírálására hivatott albizottság tagjává választották (SzSzBML IV. B. 411. 487. d. 2259/905. 168 Kb/1905.; 2257/905. 166 Kb/1905.; 2256/905. 165 Kb/1905.; 2260/905. 169 Kb/1905.; 2263/905. 172 Kb/1905.). Kállay Leopold a II-od fokú erdei kihágási bíróság póttagja lett (SzSzBML IV. B. 411. 487. d. 2261/905. 170 Kb/1905.).

⁵⁰ A *Nyírvidék* 1906. június 17-i számában számol be az önkéntes tűzoltó egyesület milánói útjáról, ahová Meskó is elkísérte őket, s nagy segítségükre volt nyelv- és helyismeretével.

⁵¹ A Hegyaljai egyházmegyéből kiválva alakult meg a Tiszavidéki egyházmegye, melynek felügyelői székébe dr. Meskó Lászlót ültették (*Nyírvidék* 1907. február 24.).

köszönőlevél érkezett: „*Ő császári és apostoli királyi Felség által m. kir. földművelésügyi államtitkárrá történt legkegyelmesebb kinevezetése alkalmából a Tekintetes Vármegyei közönségnek folyó évi június hó 30-án tartott közgyűléséről küldött üdvözlétekért fogadják hálás köszönetemet. Különös örömmre szolgált ez a megemlékezés, minthogy azok részéről ért, kiknek körében először kezdtem szeretett hazánk dicsőségére működésemet, kérem a Tekintetes Vármegyei közönséget, hogy ezen együttes nagy munkánkban továbbra is támogatni szíveskedjék. Hazafias üdvözlettel: Mezőssy, államtitkár.*” (Kisvárdai Lapok 1906. július 29.)

1906. május 18-án, a képviselőház 5. ülésén hangzott el az az elnöki bejelentés, hogy dr. Mezőssy Béla a földművelésügyi minisztériumhoz államtitkárrá történő kinevezése folytán képviselői megbízatásáról lemond. A Ház ezt tudomásul vette, s megbízta az elnököt, hogy Szabolcs vármegye nagykállói választókerületében rendeljen el új képviselő-választást (KN 1906/11. I. kötet 20.). Erre azért volt szükség, mert bár az összeférhetlenségről szóló 1901. évi XXIV. törvénycikk 1.§-a értelmében az államtitkári állás összeegyeztethető volt az országgyűlési képviselőséggel, a törvény 23.§-a úgy rendelkezett, hogy „*azon képviselő, a ki időközben kinevezéstől függő olyan állami szolgálatba lép, mely a képviselőséggel összefér, magát új választásnak tartozik alávetni. E végből a kinevezési okmány kézbesítésétől, vagy a mennyiben a kézbesítést a kinevezés hivatalos közzététele előzte meg, a közzétételtől számított 48 óra alatt a képviselőségről lemondani tartozik.*” (MAGYAR TÖRVÉNYTÁR 1901. 139.)

A képviselőház elnöke május 30-án értesítette Szabolcs vármegye központi választmányát, s felhívta, hogy intézkedjék a nagykállói kerületben az új választás elrendeléséről. Az 1874. évi XXXIII. törvénycikk 57.§-a értelmében időközi képviselő-választás határidejét úgy kellett kijelölni, hogy a képviselőház ez iránt hozott határozatának vételétől a választás megkezdéséig 14 napnál rövidebb és 24 napnál hosszabb időköz nem telhetett el. Ezt szem előtt tartva Szabolcs vármegye központi választmánya 1906. június 18-án reggel nyolc órára tűzte ki a pótválasztás napját a nagykállói község háza épületébe. Készenlétben állt az állami gimnázium is arra az esetre, ha szavazás elrendelése vált volna szükségessé (SzSzBML IV. B. 403. 1906. június 6-i ülés).⁵² A nagykállói kerület választásra jogosultjai ismét bizalmat „szavaztak” dr. Mezőssy Bélának, s a nagy lelkesedéssel megejtett választás után 400 terítékes banketten ünnepelték a győztest. A lakomáról üdvözlő táviratot küldtek Kossuth Ferenc kereskedelmi és Darányi Ignác földművelésügyi miniszternek, s utóbbit arra kérték, „*hogy a magyar munkás és cselédształy jogos érdekeinek és törekvéseinek legyen továbbra is szolgálatára.*” (Szabolcs 1906. június 23., Nyírvidék 1906. június 24.) Az államtitkárnak a választás után Debrecenbe kellett utaznia a Hortobágy és a pallagi mintagazdaság megtekintése céljából, ugyanis a földművelésügyi minisztérium fontosnak tartotta a hortobágyi sáska-veszedelem problémájának megoldását (Kisvárdai Lapok 1906. június 24.).

Mezőssy mandátumát az igazolási állandó bizottság július 5-én megvizsgálta, s tartalomra és kiállításra nézve helyesnek, a törvény rendelkezésével megegyezőnek találta. Ám mivel a választás óta még nem telt el az a harminc nap, mely alatt panasszal vagy kifogással lehetett élni ellene, július 6-án még csak feltételesen igazolt képviselőnek jelentették ki (KN 1906/11. I. kötet 253.), a 34. országos ülésen, július 21-én pedig már végleg igazoltnak (KN 1906/11. II. kötet 218.). Mezőssy 1910-ig funkcionált földművelésügyi államtitkárként, s ezt az időszakot politikai pályája kiteljesedéseként értékelhetjük.⁵³

⁵² Erre azonban nem került sor, Mezőssy ismét egyhangúlag nyerte el a mandátumot.

⁵³ Ettől magasabb pozícióba 1917 júniusában került, amikor a Wekerle-kormány földművelésügyi miniszterévé nevezték ki, de ebben a minőségében meglehetősen rövid ideig, 1918. január 25-ig működött. 1918 után pedig visszavonult a politikai élettől.

„Ellenőrzött hír forrásunk szerint csaknem két államtitkár lett a szabolcsmegyei országgyűlési képviselők közül: Dr. Meskó László, városunk képviselője ugyanis szintén államtitkár jelölt volt, de nem fogadta el. Úgy hisszük azért, mert őt oly szoros kötelék fűzi Nyíregyházához, hogy azt elszakítani nem volt képes. Ő itt élt köztünk mióta megszületett, közöttünk érzi jól s otthon magát s nem akarta, hogy ez a hatalmasan dus koronájú s erős gyökereket vert fa más talajba ültetessék át, aminek államtitkárrá való kinevezetése esetén be kellett volna következnie.” – olvashatjuk a Szabolcs hasábjain (Szabolcs 1906. május 26.). A cikkíró magyarázata azonban nem bizonyult valósnak. Az 1907-es esztendő ugyanis Meskót mégiscsak eljuttatta országos politikai szereplésének csúcspontjára. A főrendiház XV. ülésén az elnök, Desseffy Aurél gróf bemutatta Günther Antal magyar királyi igazságügy-miniszter átíratát, melyben tudatta, hogy ő császári és apostoli királyi Felsege február 13-án kelt legfelsőbb elhatározásával dr. Meskó László országgyűlési képviselőt az igazságügy-minisztériumhoz államtitkárrá méltóztatta kinevezni (FN 1907. 142.). Meskó február 16-án fél 12-kor tette le a hivatalos esküt (Nyírvidék 1907. február 17.). Ezt követően néhány napra hazautazott a fővárosból, hiszen Nyíregyháza polgársága február 20-án impozáns ünnepséget rendezett a tiszteletére. A város frekventáltabb utcáinak házain nemzetiszínű zászlók hirdették Meskó politikai sikerét. A vasúti kocsiból kilépő ünnepeltet – akit lelkes közönség várt az állomáson, s aki előtt az önkéntes tűzoltóság tisztelgett – Bogár Lajos polgármester-helyettes üdvözölte. A nyíregyházi szokásoknak megfelelően a tekintélyes vendégnek dukáló városi négyesfogat vitte az államtitkár urat Pazonyi utcai lakásához. Rendkívül hatásos látványt nyújtott, ahogyan a negyven kocsiból és ötven számból álló menet végighaladt a fellobogózott utcákon. A másnapi ünnepség kezdeteként huszonegy küldöttség tisztelgett. A római katolikus egyház nevében Petrovits Gyula esperes, apátplébános, Ruttkay Gyula esperes⁵⁴ a görög katolikus egyház, Bartók Jenő lelkész az ev. ref. egyház, Rosenberg Emil dr. hitközségi elnök az izraelita egyház, Materny Lajos főesperes a Tiszavidéki egyházmegye, Geduly Henrik lelkész az ág. hitv. ev. egyház, Leffler Sámuel igazgató a főgymnáziumi tanártestület, Megyery Géza kuriai bíró, kir. tör. elnök a kir. Törvényszék, kir. járásbíró és kir. ügyész, Mikecz Dezső alispán a vármegye tisztikara és az államépítészeti hivatal, Eckerdt Elek az állami hivatalok, Orsovsky Gyula a Nyíregyházi Általános Tanítóegyesület, Lázár Kálmán a Casino-Egyesület, Engel Adolf a nyíregyházi Ipartestület és az Iparos Olvasó-Kör, Klár Sándor elnök a Gazdaszövetség, gr. Vay Tibor elnök a Szabolcsvármegyei Gazdasági Egyesület, Schlichter Gyula a Hirsch-egylet, Kálnay Zoltán a Nyírvízszabályozó társulat, Oláh Gyula a Végrehajtó orsz. egyesülete, Fejér Imre megyei főügyész az ügyvédi kar, Barzó Mihály a 48-as és Függetlenségi Párt, Bogár Lajos polgármester-helyettes, főjegyző pedig a városi tisztikar nevében.

Este fél hétkor a tűzoltó egyesület a városi dalárdával kooperálva fáklyásmenetet rendezett dr. Meskó László tiszteletére, akit dr. Konthy Gyula tűzoltóparancsnok patetikus beszédben méltatott. A szónoklat végén Konthy piros szegfűből álló csokrot nyújtott át az önkéntes tűzoltóság nevében, így fejezve ki a testület háláját, amely felvirágzását jelentős részben köszönhette Meskónak. A kétszáz terítékes bankett este nyolc órakor vette kezdetét a Korona dísztermében, ahol felköszöntők sora hangzott el (Nyírvidék 1907. február 24.).

Dr. Meskó László államtitkárrá történt kinevezésével lemondott a vármegye közigazgatási bizottságában, az igazoló bizottságban viselt tagságáról, a vármegyei tiszteletbeli főügyészi állásáról, és természetesen az országgyűlési képviselőségről is. Ez utóbbit a képviselőház elnöke az 1907. február 18-i ülésen jelentette be, s másnap a 4895. szám alatt kelt átíratában értesítette a belügyminisztert, és utasította Nyíregyháza város központi választmányát az időközi képviselő-választás

⁵⁴ Ruttkay Gyulát 1905 nyarának végén helyezték át Máramaros vármegye területéről Nyíregyházára lelkésznek. Néhány hét múlva a munkácsi püspök őt ajánlotta a főesperesi állásra (SzSzBML IV. B. 401. 3. d. 78100 sz.).

lebonyolítására (SzSzBML V. B. 180. XIV. 1907/I. 21764/I-a/1907.). Nyíregyháza város központi választmánya március 8-ra tűzte ki a választás napját a városháza épületébe (SzSzBML V. B. 180. 43. d. 2/1907. Kpv. 1907. február 21-i ülés). Reggel nyolc órakor a nagyteremben Májerszky Béla polgármester, mint választási elnök a megjelent választópolgárok üdvözlését követően bejelentette, hogy eddig egy képviselőjelöltje van a városnak dr. Meskó László igazságügyi minisztériumi államtitkár személyében, akit 18 választásra jogosult férfi ajánlott. Félórai határidőt tűzött ki esetleges további ajánlatok benyújtására. Ennek leteltével Májerszky először a nagyteremben, majd a városháza erkélyéről a palota előtt összegyűltek előtt hirdette ki, hogy az igazságügy-miniszteri államtitkáron kívül mást nem ajánlottak képviselőjelöltül. Így dr. Meskó László Nyíregyháza város egyhangúlag megválasztott képviselője lett. A választási bizottság rögvest hozzáfogott a jegyzőkönyv megszerkesztéséhez. Ennek elkészültével Somogyi Gyulával, a 48-as és Függetlenségi Párt ügyvezető elnökével az élen háromtagú küldöttség indult Nyíregyháza immár háromszoros győzteséhez, hogy fölkérje a mandátum átvételére.

A kiváló szóbeli tehetséggel megáldott Meskó a következő beszédben mondott köszönetet a belévetett bizalomért: „*A közelmúltban fennállott, de Istennek hála elmúlt politikai helyzetet semmise jellemzi jobban, mint az, hogy rövid két év alatt Nyíregyháza város közönsége háromszor nyújtotta nekem a polgári bizalom legszebb koszorúját, a képviselői megbízó levelet. E három választásból kettőt a politikai helyzet rendkívülisége, a legutóbbit pedig az a tény tette szükségessé, hogy Ő felsége kegyessége, a kormány és pártom bizalma engem szemelt ki az igazságügyi államtitkári állás betöltésére, amiért az alkotmányos gyakorlat és politikai ildom követelményének megfelelően a képviselősegről le kellett mondanom. A mikor kitüntető bizalmuk újabb zálogát a vál. elnök úr kezéből átveszem, szívből fakadt hálás köszönetet mondok önöknek, tisztelt választó polgárok, különösen azért, mert bizalmuk újabb megnyilvánulásában annak tanubizonyságát látom, hogy önök új állásomban is a régi szeretettel és ragaszkodással viseltetnek irántam, s meg vagyok győződve arról, hogy minden tekintetben, úgy egyénileg, mint politikailag az vagyok ma is, aki voltam s az leszek és maradok jövőre is. Nem könnyen határoztam el magam az államtitkári díszes állás elfogadására. Számot vettem nemcsak erőim fogyatékoságával, s a reám váró feladatok nagyságával, de azzal is, hogy egy időre végleg távoznom kell polgártársaim szeretett köréből, s megszokott csendes munkásságomat, gondterhes, gyakran zaklatott munkával felváltatnom. De nem tértem ki a felém forduló bizalom elől, mert új állásomban sértetlenül megtarthatom politikai elveimet, s mert jó katona létemre követnem kellett vezérem parancsát. Jövő magatartásomra nézve, ma is azt a programot tekintem irányadónak, melyet a tavalyi választás előtt kifejtettem, s melyet reám nézve az önök, a képviselőház nagy többségére nézve a nemzet akarata szentesített. Ennek egyik sarktétele a szövetkezett pártokból alakult kormány programjának az átmeneti időszakban való pontos megtartása, a másik pedig az átmeneti időszak lejártával, a pártunk elveiért való további tántoríthatlan küzdelem. A koalíciós kormány nem egy program pontot már meg is valósított, s én szerencsésnek fogom magam érezni, ha mint az önök országgyűlési képviselője, minél több üdvös intézmény megvalósításához nyújthatok segédkezet, egy percre se térve le arról az útról, mely pártunk elvei alapján édes hazánk boldogságához vezet. Kétségtelen, hogy küzdelmünk nem könnyű, mert ernyedetlen munkát és erős kitartást igényel, de hiszem és vallom, hogy valamint a természetben a tél zordonságát az enyhe tavaszi napsugár váltja fel, úgy hazánkra is jobb jövő virrad, mely biztosítani fogja jogainkat, s gazdasági érdekeinket. Kívánom, hogy ez mielőbb és minél teljesebb mérvben bekövetkezzék, s szeretett hazánkon s városunkon az Ég áldása legyen. Bizalmukat újból megköszönve, ajánlom magam további jó indulatukba s legyenek meggyőződve arról, hogy szeretett városom s polgártársaim minden igaz ügye, jövője is szívemhez lesz forrva.” (Nyírvidék 1907. március 10.)*

Meskó államtitkárként a törvényelőkészítő, köz-, magán-, s a büntetőjogi ügyosztály működését vizsgálta felül és a „szaktanácskozmányokat” vezette. 1909 végén, a Függetlenségi és 48-as Párt kettészakadásakor benyújtotta lemondását. Ő az önálló bankot követelőkkel bent maradt a pártban. Justh Gyula indítványára az Országgyűlési Függetlenségi és 48-as Párt elnökévé választották, de egészségi okokra hivatkozva lemondott. Ezt követően pártja a tiszteletbeli elnöki címet adományozta neki. Az országos politikai siker után hatvanhat évesen jutott el megyei pályafutásának csúcspontjára, mikor is 1917. júliusában elfoglalhatta a szabolcsi főispáni széket. Ezt a pozíciót a vármegyében eddig csupán arisztokrata származásúak vagy történelmi családnevek dzsentri birtokosai tölthették be.⁵⁵

Górcső alá vett képviselőinket gyakran találjuk a vármegye érdekében a miniszterelnökhöz vagy egyes miniszterekhez érkező küldöttségekben. Dr. Mezőssy Béla, dr. Pap Zoltán és Kállay Leopold is tagja volt például annak a delegációnak, amely előbb Hieronymi Károly kereskedelemügyi miniszternél, majd gróf Tisza István kormányfőnél tiszteletgett abból a célból, hogy átnyújtsa Szabolcs vármegye közönségének azon feliratát, melyben a Tokaj–kolozsvári és a Debrecen–ungvári törvényhatósági utaknak állami kezelésbe vételét, esetleg a vármegye tulajdonában lévő helyi érdekű vasúti törzsrészvények átvállalását kérje (*Szabolcs* 1904. július 23., *Nyírvidék* 1904. július 31.). 1906 májusában dr. Meskó László vezetésével a nyíregyházi ág. ev. egyház felügyelő bizottsága nevében egy öttagú küldöttség járt gróf Apponyi Albertnél, hogy a tanyasi tanítói állások javadalmazásának pótlására hozzájárulást szerezzen a vallás- és közoktatásügyi minisztertől (*Nyíregyházi Hétfői Hírlap* 1906. május 21.). 1906. július 11-én Kemece község képviselőjében 12 tagú küldöttség Kállay Leopolddal az élen tett látogatást Kossuth Ferencnél, hogy vásártartási engedélyt eszközöljön ki Kemece részére (*Nyírvidék* 1906. július 15.). Hrabovszky Guidó többek között választókerületének vasútépítési terveit karolta fel. A kisvárdai – mintegy négyszázötven tagot számláló – általános ipartestület 1906. július 26-án tartott rendkívüli közgyűlésén egyhangúlag elfogadták Bencs Mihály ipartestületi elnök határozati javaslatát, miszerint „*Kisvárdai község fejlődése, felvirágzása és a már éveken át érezhető ipari és kereskedelmi hanyatlása, továbbá és különösen az ipartestület tagjainak létérdeke feltétlenül megkívánja azt, hogy a közforgalom kiterjesztessék és tágabb téren bővítsék. Kell, hogy Nyíregyháza város ugyis, mint megyei központi székhelynek a helyi ipar és kereskedelemre bénítólag nehezedő forgalmi terjeszkedése elé határ szabassék.*⁵⁶ Általában megkívántataik tehát: 1. A kisvárdai helyi érdekű vasutak a lehető legsürgősebben a helyi viszonyok figyelembe vétele mellett a legelőnyösebben megépíttessenek. 2. Az építés Nyírmada, Karász, Gyulaháza és Anarcson át Kisvárdai község központi székhelylyel Kékcse, Kanyár községeken át Dombrád községig eszközöltessék. 3. A vasút üzeme minden körülmények közt motoros legyen, miután köztapasztalat szerint ezen üzem szolgálja leginkább a helyi érdekeket és leggazdaságosabb...” (*Kisvárdai Lapok* 1906. július 29.) A Kisvárdától Nyírbátorig kiépítendő helyi érdekű vasútügy ismertetése céljából gróf Vay Ádám hívott össze értekezletet 1906. augusztus 15-ére Nyíregyházára, a vármegye háza termébe, melyen Hrabovszky Guidó mint a kisvárdai hetes bizottság egyik képviselője vett részt.⁵⁷ A kisvárdai hetes bizottságot a Kisvárdai–Nyírmada vasútvonal megépítésének propagálására alakították, élén Kisvárdai országgyűlési képviselőjével. A végrehajtó-bizottság Kisvárdának meg is szerezte az előmunkálati engedélyt a fent nevezett rendes nyomtávú helyi érdekű vasútvonalra. A tárgyaláson jelen voltak a helyi érdekek képviselői (az érdekelt községek

⁵⁵ Meskó 1918 szeptemberéig funkcionált főispáni minőségében (MARGÓCSY 1995. 214–215.).

⁵⁶ Az akkorra már kiépült Nagykároly–Mátészalka–csapi, valamint a tervezés alatt álló Szatmár–mátészalkai, Beregszász–vásárosnaményi stb. vasutak a kisvárdaiak szemszögéből szintén kedvezőtlen irányba vezették el a forgalmat.

⁵⁷ Halasi Mór és Reismann Herman szintén a kisvárdai hetes bizottság képviselőjében jelent meg.

kiküldöttei, az érdekelt birtokos osztály), valamint a Szabolcsvármegyei helyi érdekű vasút részvénytársaság szakemberei. Fábián Lajos, a Szabolcsvármegyei helyi érdekű vasút részvénytársaság műszaki tanácsosa ismertette a tervbe vett vonalvezetést, mellyel Hrabovszky Guidó is egyetértett, majd a képviselő a társaság résztvevőit nyilatkozattételre hívta fel az ismertetett terv komoly szándékát illetően, amit meg is kapott.

Az értekezleten a nyírbátori igények is megfogalmazást nyertek. Bogáthy József és Nemes Béla azon óhajuknak adtak kifejezést, „*hogy a vasútépítési akció forgalmi végpontja ne Nyírbátor állomásban nyerjen befejezést, hanem a Nyírbátor–Érmihályfalvai vasútestet is kiépítésre kerüljön.*” Miután e javaslatot – rövid időn belül nem tartották kivitelezhetőnek – ezért Hrabovszkyék elvetették, s a távolabbi jövőben óhajtották megvalósítani. Az értekezleten megállapodás született, hogy „*a leghelyesebb vonalvezetés Kisvárdra, Anarcs, (esetleg Anarcs és Ajak között) Gyulaháza, Karász, Nyírmada, Nyírmada-vajai létező pályatest közös felhasználásával és Vaja állomásból való folytatólagos kiágazással Kántor-János, Derzs, csatlakozással a nyíregyháza–mátészalkai vasútvonal Császári állomáshoz olyképp, hogy a létező császári–nyírbátori vasútvonal közösen használtassék.*” (SzSzBML XIII. 4. 2. d. 32. dosszié)⁵⁸ Gróf Vay Ádám elnökletével megalakult a vasúti-bizottság,⁵⁹ de a kisvárdai hetes bizottság Hrabovszky Guidó elnökletével továbbra is fennmaradt Kisvárdra és vidéke érdekeinek gondozása céljából. Fábián Lajos kijelentette, hogy kedvező ügymenet, valamint az állami szubvenciók időben történő biztosítása esetén már 1907 folyamán bekövetkezhet az új vonal kiépítése és megnyitása. (A műszaki tanácsos optimizmusa kissé túlzottnak bizonyult, hiszen a Kisvárdra–Nyírbakta vasútvonal megnyitására is 1912. szeptember 28-ig kellett várni (NÉZŐ 1998. 529., SZILÁGYI 2006. 106.). A választókerület országgyűlési képviselője ekkor már nem Hrabovszky, hanem Liphay Béla volt. Az ex-képviselő érdeme azonban vitathatatlan.)

A kisvárdai vasút ügyében Hrabovszky Guidóval az élen küldöttség kereste fel 1908. május 9-én Kossuth Ferenc kereskedelemügyi minisztert és Sztéryny József államtitkárt. Előző nap a kisvárdai képviselő Apponyi Albert grófnál tett látogatásukkor lendületes szónoklat kíséretében nyújtotta át a miniszternek Kisvárdra memorandumát, kérve, hogy a Szabolcs megyében felállítani tervezett második főgimnáziumot a város kapja meg (*Kisvárdra és Vidéke* 1908. május 10.). Ezt a kérvényt a kultuszminisztérium véleményezésre kiadta Géressy tankerületi főigazgatónak. A főigazgató meggyőzése céljából május 27-én szintén Hrabovszky Guidó vezetésével küldöttség érkezett Debrecenbe. Hrabovszky érvek hosszú sorával támasztotta alá, hogy a legracionálisabb megoldás az lenne, ha az állam Kisvárdán helyezné el a Szabolcsban felállítandó második főgimnáziumot (*Kisvárdra és Vidéke* 1908. május 31.).

A honatyáknak érdekkijáró tevékenységükön kívül reprezentációs feladatokat is el kellett látniuk. A magyarok körében nagy népszerűségnek örvendő József főherceg budapesti temetésén 1905. június 19-én Szabolcs vármegye képviselőiben báró Feilitzsch Berthold vezetése alatt Hrabovszky Guidó, Kállay Leopold, dr. Meskó László, dr. Pap Zoltán és Uray Miklós vett részt.

A Szabolcsvármegyei Függetlenségi Párt prominenseinek ünnepi beszédei mindig helyet kaptak a március 15-i ünnepeken. A kormányzati válság idején vizsgált képviselőink tisztában voltak a március 15-i rendezvényeken való szereplés politikai hozadékával. Bár 1906. február 17-én a belügyminiszter rendeletet bocsátott ki a gyülekezési jog megszorításáról, március 15-ének az eddigi szokásos keretek közt történő megünneplését engedélyezte. „*Ha azonban az emlékűnnep*

⁵⁸ Jegyzőkönyv az 1906. augusztus 15-én Nyíregyházán a vármegyeiháza termében megtartott értekezletről.

⁵⁹ A vasúti-bizottság tagjaivá megválasztották gróf Vay Ádám elnökön kívül Hrabovszky Guidót, Bogáthy Józsefet, Péchy Bélát, Halassy Mórt, Balogh Ferencet, Mandel Dezsőt, Liphay Bélát, Reismann Hermant, Fisch Jakabot, Krausz Mórt, Bedeő Lajost, Nemes Bélát, Bákonny Istvánt, Juhász Lajost, Elek Imrét, Schwartz Károlyt, Vay Istvánt, Ibrányi Jánost, Grosz Ignácot, Lovászi Gyulát, Kálmán Sándort és Dunderák Györgyöt.

jellegén tulterjeszkedve, politikai s csak a nép nyugalmanak és békéjének megzavarására vezethető tüntetések vagy gyülekezések is tervezetnének, az ilyenek nem engedélyezendők és amennyiben bejelentés nélkül kíséreltetnének meg, vagy ha az engedélyezett ünnepélyen izgató beszédek tartatnának, azok a jelen levő hatósági közeg vagy csendőrség által megakadályozandók és a gyülekezet vagy körmenet azonnal feloszlatandó.” (SzSzBML IV. B. 401. 4. d. 146 sz. Eln.) Hrabovszky Guidó lelkes előadását 1906-ban a kisvárdai polgárság a nagyvendéglőben, a himnusz eléneklése után élvezhette (*Kisvárdai Lapok* 1906. március 18.). Meskó Nyíregyházán a rendező bizottság elnökeként pedig záróbeszédet tartott (*Nyírvidék* 1906. március 18.). (A nyilvános ünneplés tilalma esetén a Szózat eléneklését tervezték az evangélikus templomban lezajló istentiszteletet követően.) Újfehértón dr. Mezőssy Bélának a városháza dísztermében elhangzó szónoklatát tapsvihar követte, majd Szunyoghy Bertalan lépett az emelvényre, s Mezőssyt újból kikiáltotta a kerület képviselőjelöltjéül.

A képviselőktől a helyi elit (melynek általában ők is tagjai voltak) elvárta a kapcsolattartást, melyre a vármegyei közgyűléseken, bizottsági üléseken túl különféle multságok, bálók keretei között került sor. Ezeken a rendezvényeken illet „felülfizetni”, a pluszbefizetéseket hírlapilag köszönték meg. Ez is egyik eszköze volt a népszerűség fokozásának. Például a kisvárdai tanítói járáskör multságát követően a *Kisvárdai Lapokban* Nyilvános köszönet cím alatt olvashatóak a vendégek felülfizetései, többek között Hrabovszky Guidó és dr. Horváth József 20–20 koronával. Hrabovszky a kisvárdai ev. ref. egyház 1906. január 28-i bálján is nagyvonalú volt (*Kisvárdai Lapok* 1906. február 11.). A nyírbátori választókerület 48-as Függetlenségi Pártjának táncmultságán Uray Miklós felesége, mint bálanya 94 koronával „fizetett felül”. A rendezvény fényét emelte, hogy a nyírbátori képviselőt testvérbátyja is elkísérte az estélyre (*Nyírvidék* 1905. március 12.).⁶⁰ Az adományozás jó reklámnak bizonyult, főleg közvetlenül a választások előtt. Dr. Meskó László például 1905. január elején a rendőri önszegélyező egyesület pénzalapját 20 koronával toldotta meg, mely támogatást Kertész Bertalan egyleti igazgató (Nyíregyháza város rendőrfőkapitánya) a *Szabolcsban* hálásan nyugtázott (*Szabolcs* 1905. január 7.). Hrabovszky Guidó 70 koronával próbált könnyíteni a kisvárdai szegények sorsán (*Kisvárdai Lapok* 1906. február 11.).

Az országgyűlési képviselőktől azok a választópolgárok is elvárták a „törődést”, akiket ugyan nem sorolhatunk a helyi elit körébe, de rendelkeztek a választói jogosultsághoz szükséges kellékekkel. Nekik a honatyákkal való találkozásra képviselői beszámolóik alkalmával nyílt lehetőségük, ahol természetesen az elit is megjelent. 1906-ban például Hrabovszky Guidó február 25-én Kisvárdán (*Kisvárdai Lapok* 1906. február 25.), Kállay Leopold március 6-án Nyírbogdányban (*Szabolcs* 1906. március 10.), 7-én Kemeccsén az ev. ref. iskola termében és udvarán tartott beszámoló beszédet (*Nyírvidék* 1906. március 11.). Dr. Mezőssy Béla március végén Nagykállóban (*Nyírvidék* 1906. március 25.), Uray Miklós április elején Nyírbátorban foglalta össze addigi képviselői tevékenységét (*Nyírvidék* 1906. április 8.). Ezeken a beszámolókon a választópolgárok ismét bizalmat szavaztak exképviselőjüknek, s újra őket jelölték.

Vizsgált személyeink közül az 1910-es választásokon hárman (Mezőssy, Meskó és Pap) szereztek újra képviselői mandátumot. Kállay és Uray nem indult 1910-ben. Hrabovszky igen, de alulmaradt a Nemzeti Munkapárt jelöltjével, Liphay Bélával szemben.⁶¹

⁶⁰ Uray Imre „felülfizetése” 17 korona volt.

⁶¹ 1913-ban, amikor a szintén kisvárdai dr. Vadász Lipót, a nyírbátori kerület nemzeti munkapárti képviselője lemondott mandátumáról, Hrabovszkyt a párt ismét csatába indította. 1913 júniusában meg is nyerte a nyírbátori választást, de győzelmét csak néhány héttel élte túl. 1913. július 12-én meghalt (NÉZŐ 1998. 527.).

Levéltári források

FN 1907.

Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója. I. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., Budapest 1907.

KN 1905/10.

Az 1905. évi február hó 15-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. I. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest 1905.

KN 1906/11.

Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. I. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest 1906.

MOL

Magyar Országos Levéltár, Budapest

MOL K 26

Miniszterelnökségi Levéltár, Budapest

MOL K 148

Belügyminisztériumi Levéltár, Elnöki iratok.

MAGYAR TÖRVÉNYTÁR 1899.

Magyar Törvénytár. 1899. évi törvénycikkek. Szerk. dr. Márkus Dezső. Budapest 1900.

MAGYAR TÖRVÉNYTÁR 1901.

Magyar Törvénytár. 1901. évi törvénycikkek. Szerk. dr. Márkus Dezső. Budapest 1902.

SzSzBML

Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, Nyíregyháza

SzSzBML IV. B. 401.

Szabolcs vármegye főispánjának iratai 1874–1944.

SzSzBML IV. B. 403.

Szabolcs vármegye központi választmányának iratai 1872–1945.

SzSzBML IV. B. 411.

Szabolcs vármegye alispánjának iratai 1872–1944.

SzSzBML V. B. 180.

Nyíregyháza rendezett tanácsú város központi választmányának iratai 1905–1914.

SzSzBML XIII. 4.

A luskodi és vajai Vay család levéltára 1805–1921.

SzSzBML XIII. 7.

A Kállay család iratai 1663–1931.

SzSzBML XXXIV. 2.

Szabolcs vármegye levéltárának iratai 1861–1944.

Felhasznált sajtóanyag

Kisvárdai Lapok 1904–1906.

Kisvárdai és Vidéke 1904–1906.

Nyíregyházi Hétfői Hírlap 1906.

Nyírvidék 1904–1906.

Szabolcs 1904–1906.

Irodalom

BOROS–SZABÓ 1999.

Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: Parlamentarizmus Magyarországon 1867–1944. Korona Kiadó, Budapest 1999.

CHARNAY 1964.

Jean-Paul Charnay: Les scrutins politiques en France de 1815 à 1962. Librairie Armand Colin, Paris 1964.

CIEGER 1997.

Cieger András: A Bereg megyei politikai elit a dualizmus időszakában. *SzSzBLÉ* XII. 1997. 213–281.

CZÖVEK 1993.

Czövek István: Az önkényuralom és a dualizmus kora. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája. I. Szerk. Cservényák László. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, Nyíregyháza 1993.

CSIZMADIA–KOVÁCS–ASZTALOS 1978.

Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László: Magyar állam- és jogtörténet. Tankönyvkiadó, Budapest 1978.

GERŐ 1988.

Gerő András: Az elsöprő kisebbség. Népképviselő a Monarchia Magyarországon. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1988.

LEKLI 1993.

Lekli Béla: Napkor. Egy nyírségi falu története. Alfa Könyv- és Lapkiadó, Budapest 1993.

MARGÓCSY 1995.

Margócsy József: Nyíregyháza nemzet- ill. országgyűlési képviselői 1848–1944 között. [Abgeordnete aus Nyíregyháza in der Nationalversammlung und in den Landtagen zwischen 1848–1944.] *SzSzBLÉ* XI. 1995. 205–227.

NÉZŐ 1998.

Néző István: Országgyűlési képviselők a kisvárdai kerületben 1844–1944 között. *SzSzBSz* XXXIII: 4. 1998. 519–537.

RUSZOLY 1980.

Ruszoly József: A választási bíraskodás Magyarországon 1848–1948. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1980.

RUSZOLY 1992.

Ruszoly József: Alkotmánytörténeti tanulmányok 2. A választási bíraskodás: közjogi bíraskodás. JATEPress, Szeged 1992.

SZABÓ 1985.

Szabó Dániel: Választás és csalás Magyarországon a századfordulón. *História* VII: 5–6 1985. 44–46.

SZABÓ 1986.

Szabó P. Csaba: A századelő magyar választási rendszerének néhány problémája. *Aetas – Acta Invenum* (különszám) 1986. 66–116.

SZILÁGYI 2006.

Szilágyi László: A „kuruc vármegye”. Parlamenti képviselők és választóik a dualizmus kori Szabolcs vármegyében. Örökségünk, Nyíregyháza 2006.

VARGA 1999.

Varga Lajos: Országgyűlési választások a dualizmus korában. In: Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998. Szerk. Földes György – Hubai László. Napvilág Kiadó, Budapest 1999.

VIETÓRISZ 1896.

Vietórisz József: A nyíregyházi kaszinó története. Nyíregyháza 1896.

ZSOLDOS Ildikó

Nyíregyházi Főiskola
Történettudományi Tanszék
Nyíregyháza
H– 4400 Sóstói út 31/b.
e-mail: zsoldosi@nyf.hu

Elections and their winners in Szabolcs County in 1905 and 1906

The Austro-Hungarian Monarchy, established by the 1867 Compromise, showed the signs of a protracting crisis in the 1890s, which reached its climax in the course of 1905 and 1906. The cause of the government crisis was the 1905 parliamentary elections. These elections can be considered unique in the period since this was the only one in the history of Dualism that was won by the opposition party at the national level too.

The 1903–1904 obstruction and the ensuing government party action, the so-called “handkerchief ballot” had resulted in an unexpected event: it created a coalition of the opposition groups that, at the 1905 elections, defeated the Liberal Party in power since 1875.

In the surveyed period, Szabolcs County included five constituencies: those of Kiszvárd, Nagykálló, Nyírbátor, Nyírbogdány, Tiszalök as well as the town of Nyíregyháza with the right to have an MP of its own.

In the period of the 1905 and 1906 parliamentary elections, most but not all of the voters in Szabolcs County favoured the Independence Party. The Liberal Party also had followers. The national tendency of disintegration within the Liberal Party had reached Szabolcs County, too. Led by a number of officers from the former military, a political movement emerged with the temporary formation and name of Szabolcs County Új (new) Party. It did not work for long as Baron Dezső Bánffy had been sidelined in national politics. The conditions of party politics in Szabolcs in the surveyed period was also influenced by the fact that, though the number of the Constitution Party supporters was not relevant, they were fairly influential in the economic life.

I have compared the winners of 1905 and 1906 parliamentary elections in Szabolcs on the basis of their descent, family relations, age, links to the county and its regions, career paths, and finally their political commitment to the voters. The MPs from Szabolcs featured a relatively high rate of the noble descent, as many as five persons of the six. In 1905 and 1906 only Nyíregyháza with the greatest number of a middle class population sent an MP with a bourgeois social background to Parliament in the person of László Meskó. Of those winning a seat, dr. Zoltán Pap was the only one who did not have strong links to the region he got his mandate from. In the case of all

the others strong local and regional links can be found. They possessed considerable pieces of land in Szabolcs or ran law offices somewhere in the county.

In Szabolcs as a “kuruc (rebellious) county”, descent with a touch of heroism and glorious past, if combined with a real involvement in the events of the 1848 Revolution lent dignity and respect to the politicians. The six MPs in question were too young to be able to boast personal involvement in '48, but the deeds of the ancestors in '48 had not sunk into oblivion and gave popularity to the descendants.

In Szabolcs, the winners of the 1905 and 1906 parliamentary elections had all pursued legal studies, with the exception of Miklós Uray. All of them were financially independent.

At the time of the governmental crisis, all the MPs from Szabolcs, with the exception of Pap, were members of the committee safeguarding the constitution, although not equally active. Béla Mezőssy and Meskó were involved the most in organising the resistance. The good relationship they established with the steering committee members resulted in posts of secretary of state for them.

Translated by Tibor Teski

Ildikó ZSOLDOS

Nyíregyháza College
Department of History
Nyíregyháza
H- 4400 Sóstói út 31/b.
e-mail: zsoldosi@nyf.hu

Huszársorsok ezüst cigarettatárcákon

Bene János

A vésett ezüst cigarettatárcák a XIX. század végétől jöttek divatba, s mind a férfiak, mind a nők előszeretettel vásárolták, használták. Külső formájuk, éppen a bennük tárolt cigaretták mérete miatt viszonylag állandósult, fedőlapjuk – esetleg hátlapjuk, ritkábban belsejük – viszont megszámlálhatatlan lehetőséget nyújtott tulajdonosaiknak arra, hogy számukra fontos információkat véssenek rájuk.

A Jósa András Múzeum Helytörténeti Gyűjteményének militaria anyaga is rejt magában ilyen jellegű tárgyakat. Ezek mind a katonai szolgálathoz köthetők, s azon belül is tanfolyamokhoz, hadjáratokhoz vagy éppen nagyon különleges személyes esetekhez. Bár a két világháború közötti időben az ezüstitárgyak ára viszonylag alacsony volt, természetesen ezen emléktárgyak elkészíttetését, megvásárlását inkább a magasabb jövedelemmel rendelkező hivatásos és tartalékos tisztikar tagjai között kell keresnünk, semmint a sor- vagy továbbszolgálatot teljesítő legénység vagy éppen a hivatásos altiszti kar körében.

A gyűjteményben lévő hat darab tárca vésetét tekintve az alábbiak szerint csoportosítható:

Equitációs emlék	1 db
Tartalékos tiszti tanfolyam emléke	2 db
Hadjárat emléke	3 db

Ezek a tárgyak időrendben is a fenti besorolást követik, tehát így tárgyaljuk őket.

1. Equitációs emlék

Az equitáció a lovastisztek kötelező lovaglótanfolyama volt. A hivatásos tisztikar szakismeretének, képességeinek továbbfejlesztését szolgálta. A magasabb lovastudást az évente megtartott, kezdetben egyéves, majd hét, végül öt hónapig tartó lovaglótanfolyam, az ún. equitáció keretében sajtátították el a résztvevők. A tanfolyamot a kezdeti időkben, tehát az 1920-as években és az 1930-as évek első felében lovasdandáronként szervezték meg. A Magyar Királyi Honvédség négy huszárezredét két dandárba sorolták, az 1. és 4. huszárezred alkotta a 2. lovasdandárt, a 2. és 3. huszárezred pedig az 1. dandárt. Az 1. lovasdandár parancsnoksága előbb Székesfehérváron, majd Kecskeméten volt, a másodiké mindvégig Nyíregyházán. 1938-ban a két dandár számot cserélt és átrendeződött, attól kezdve a nyíregyházi dandár 1. lovasdandárként szerepelt a hadrendben, alárendeltségébe pedig a 3. és 4. huszárezred tartozott, míg a kecskeméti 2. lovasdandárt az 1. és 2. huszárezred alkotta. 1935-ben a lovasdandároknál felállított equitációk megszűntek, és valamennyi huszárezred, illetve a vegyesdandárok huszárszázadai (fedőnevükön csendőrlovas alosztályok) Komáromba, a Magyar Királyi Központi Lovastiszti Továbbképző Tanfolyamra küldték tisztjeiket.

E tanfolyamot 1941-től Örkeny-táborba, a Magyar Királyi Lovagló- és Hajtótanárképző Iskolához helyezték át.

A Magyar Királyi Központi Lovastisztai Továbbképző Tanfolyamon csapatszolgálatának második évében – elvileg – minden lovas fegyvernembeli alantós tisztnek részt kellett vennie. A környék változatos terepviszonyai lehetővé tették a hadi létszámú századokkal történő gyakorlatok végrehajtását is.

Equitációs emlék Nyíregyházáról 1927-ből

800-as finomságú ezüsből készített cigarettatárca, mely Nagy Géza huszárezredes hagyatékából került a gyűjteménybe. Ifjabb Nagy Géza – a II. világháború idején Marosvásárhelyen hadapródiskolai növendék – adományozta édesapja emléktárgyait a múzeumnak 1997-ben. (1. kép)¹

1. kép / Fig. 1

Leltári szám: Ht. 97.7.7.

A tárca méretei (bezárt állapotban): 11,7x8,2 cm, vastagsága: 1,2 cm.

A fedlapon és a hátlapon belül fémjel: jobbra néző agárfej 3-as számmal és P betű hatszögletes keretben.²

A fedlapon és a hátlapon belül mesterjegy: horgony alakú jel, kettőspont, S betű.

A tárca vésetei:

a fedlapon: EQUITATIO NYIREGYHÁZA 1926–27.

a hátlapon: az alábbiak aláírásának vésetével Sovány Károly fhdgy., Zupka Győző szds., Brinzey György fhdgy., Szivy Ferenc fhdgy., Papp László fhdgy., Barna Bertalan fhdgy., Adda Alfréd, Gyomlay Gábor fhdgy., Tomka Emil fhdgy., Magyar Balázs fhdgy., Mariska György fhdgy., Nagy Géza szds.

A tárcán szereplő személyek életútja:

Sovány Károly, dr. tó-thurgonyi (1902–1984): 1925-ben végezte el a Ludovika Akadémiát, 1926. május 1-én léptették elő főhadnaggyá és a 4. huszárezredhez vezényelték. 1935-től vezérkari próbaszolgálatot teljesített, századosi rangban.

Zupka Győző: 1926. november 1-én lépett elő századossá, az 1. huszárezredben szolgált, az equitáció tanára volt.

¹ A fotókat Boros György készítette.

² Mivel minden ezüstitárgyon ugyanez a fémjel látható, a továbbiakban ennek feltüntetését mellőzzük.

Brinzy György, temesszlatinai (Szeged, 1902. III. 24. – ?): 1924. augusztus 20-án a Ludovika Akadémián avatták hadnaggyá. 1927 és 1928 folyamán mint főhadnagy a 4. huszárezredben szolgált. 1934. november 1-vel századossá léptették elő. 1944. július 16-tól az 1. hadsereg galíciai, majd kárpátoki hadművelete alatt rövid ideig a 16. gyaloghadosztály vezérkari főnöke volt. 1944. november 27-én mint nyugalmazott vezérkari századost vezérkari őrnaggyá léptették elő. A háború utolsó hónapjaiban az I. hadtestparancsnokság állományában szolgált. Az 1960-as években Venezuelában élt.

Szivy Ferenc, vitéz (Budapest, 1903. VIII. 18. – Szekszárd, 1981. V. 30.): 1925. augusztus 20-án a Ludovika Akadémián avatták hadnaggyá, majd Kecskemétre az I/II. huszárosztályhoz helyezték, ahol szakasparancsnoki, arcvonal mögötti tiszti, századparancsnoki, osztálysegédtiszti feladatokat látott el. 1942. július 1-től 1944. december 20-ig a Bolyai Műszaki Akadémia lovaglótanára és legénységi századparancsnoka volt. 1942. szeptember 30-án őrnaggyá, 1944. október 20-án pedig alezredessé léptették elő. 1944. december 20-tól 1945. január 5-ig Dunaszerdahelyen a lovasági felügyelő mellett létszámfeletti állományba tartozott, majd a Vértes hegységben vívott harcok alatt a 3/I. huszárosztály parancsnoki teendőit látta el. 1945. január 13-án Mórton súlyosan megsebesült. Amerikai, majd angol fogságba esett, ahonnan 1945. december 25-én mint lábadozó hazaszökött. 1946. október 1-én nyugállományba helyezték. 1947 és 1950 között a budapesti Tattersall (fedett lovarda és fedett teniszpálya) újjáépítője és vezetője volt, majd 1951. június 28-án Dombórádra telepítették ki. 1953. júniusában elhagyhatta kényszerlakhelyét, s Szekszárdra költözhetett. Előbb az UVATERV-nél, majd a szekszárdi autóközlekedési vállalatnál tevékenykedett. 1957-ben megfosztották rendfokozatától. 1965-ben mint áru összeállító a szekszárdi Kosár és Fonottáru KTSz-nél dolgozott.

Papp László főhadnaggyot a csendőrségtől vezényelték a lovastiszti tanfolyamra.

Barna-Szőgyény (1931-ig Barna) *Bertalan*, mellétei és horkai (Szekszárd, 1903. VI. 8. – Budapest, 1967. VII. 12.): 1925. augusztus 20-án a Ludovika Akadémián avatták hadnaggyá. Első szolgálati beosztása a budapesti egyesített hidász szakaszok egyik szakasparancsnoki tisztsége volt. 1926. szeptember 30-tól végig a nyíregyházi 4. huszárezredben szolgált árkász szakasz- majd századparancsnokként. 1926. május 1-én főhadnaggyá, 1936. november 1-én századossá, 1942. november 1-jén pedig őrnaggyá lépett elő. 1941-ben a 4. huszárezred árkászszázadának parancsnokaként Ukrajnában frontszolgálatot teljesített. 1943. március 1. és június között Budapesten a törzstiszti tanfolyam hallgatója volt. 1943 júliusától 1944. december 11-ig a 4. huszárezred ezred első segédtisztje és műszaki előadó, majd ezután a Huszár Központi Iskola műszaki előadója. 1945. május 10-én szovjet fogságba esett, ahonnan 1948. szeptember 15-én tért haza. 1949. július 19-én B-listázták, 1958. március 31-én pedig mint „ludovikást” lefokozták. 1952-ig a Mélyépítési Tervező Vállalat technikus, ezt követően az UVATERV tervezője volt.

Adda Alfréd, nemes (Nagyszeben, 1888. VIII. 29. – Bolzano, 1980. II. 1.): A bécsújhelyi Katonai Akadémia elvégzése után 1908. augusztus 18-án avatták hadnaggyá. Az első világháborúban – mint a cs. és kir. 7. huszárezred szakasz-, majd századparancsnoka – 51 hónap harctéri szolgálatot teljesített. 1916. augusztus 1-én századossá, 1925. május 1-én őrnaggyá léptették elő. 1927 novemberétől Cegléden az 1. vegyesdandár huszárszázadának, 1929 szeptembere és 1932 szeptemberre között pedig Tolnán a 3/II. huszárosztálynak volt a parancsnoka. Elvégezte a Lovagló- és Hajtótanárképző Iskolát. Az 1928-as amszterdami olimpián a lovaglás háromnapos versenyszámaiban indult. 1937. november 1-én ezredessé léptették elő. 1936. november 1-én a Lovagló- és Hajtótanárképző Iskola parancsnokává nevezték ki. 1940. március 1-től a HM III. Csoportfőnökségénél a lópótlás felügyelő helyettese, majd 1941. június 1-től felügyelője volt. Osztrák területre áttelepülve 1945. május 9-én szovjet fogságba esett, ahonnan 1948. szeptember 11-én tért vissza. Emigrálása

előtt mint adminisztrátor a székesfehérvári Vendéglátóipari Vállalatnál dolgozott. 1956-ban távozott az országból, előbb Ausztriában, majd 1960-ban az olaszországi Bolzanóban telepedett le. A nyíregyházi 1926–27-es equitáció parancsnoka volt.

Gyomlay Gábor (Verpelét, 1893. I. 17. – Szeged, 1941. XII. 5.): Tényleges katonai szolgálatát a bécsújhelyi Katonai Akadémia elvégzését követően 1914. augusztus 1-én kezdte meg. Az első világháború idején a cs. és kir. 9. huszárezredben szolgált, 1915. szeptember 1-én főhadnaggyá léptették elő. 1927. november 23-ig a jánoshalmi testnevelési és népgondozói kirendeltség lótenyésztési előadója volt, majd a 3. huszárezred kötelékében szolgált. 1931. október 5. és 1932. február 28. között törzstiszti tanfolyamot végzett. 1937. november 1-én alezredessé léptették elő. 1938. október 1-től 1941. elejéig Szentesen az V. önálló huszárszázad parancsnoki teendőit látta el. Mint a 13. önálló huszárszázad parancsnoka részt vett az 1941. áprilisi délvidéki hadműveletben. A páncélos átképző tanfolyam elvégzését követően 1941. július 1-vel a gyorsfegyvernem páncélos csapatához helyezték át. Élete utolsó hónapjaiban a zentai 1. lovas-páncélos zászlóalj parancsnoka volt. A szegedi helyőrségi kórházban betegségében halt meg.

Tomka Emil, tomkaházi és folkusfalvi (Budapest, 1903. I. 2. – Göd, 1977. I. 23.): 1925. augusztus 20-án a Ludovika Akadémián avatták hadnaggyá, majd az 1. huszárezredhez helyezték. 1929. június 15-ig szakaszparancsnok, majd 1931-ig a 4. huszárezred szakaszparancsnoka, utána ismét eredeti alakulatához helyezték vissza. 1926. május 1-én főhadnaggyá léptették elő. 1933-tól 1941-ig az 1/II. huszárosztály osztálysegéd tisztjeként, majd századparancsnokaként tevékenykedett. 1937. május 1-én századossá léptették elő. Alakulata századparancsnokaként részese volt az 1941. áprilisi délvidéki hadműveletnek. 1941-től Szabadkán az 1. huszárezred anyagi tisztje, majd a 2/I. huszárosztály nehézfegyver századparancsnoka volt. 1942. október 1-én őrnaggyá léptették elő. 1943-ban Budapesten törzstiszti tanfolyamot végzett. 1944. június 11-től 1945. március 29-ig mint a 2/I. huszárosztály parancsnoka frontszolgálatot teljesített. 1944. július 1-én alezredessé léptették elő. Haditetteiért a Magyar Érdemrend Lovagkeresztje hadiszalagon a kardokkal, valamint a Magyar Érdemrend Tisztikeresztje a kardokkal kitüntetésben részesítették. 1945. márciusától német internálás alatt, május 5-től szeptember 17-ig pedig amerikai fogságban volt. Hazatérését követően 1947. február 20-án B-listára tették. A polgári életben kezdetben segédmunkásként kereste kenyerét, majd 1950-től Gödön mint vasesztergályos dolgozott. 1958. március 31-én megfosztották rendfokozatától. 1961-ben a budapesti Autóvillamosági Felszerelések Gyára esztergályosaként kereste kenyerét.

Magyar Balázs, dömsödi (Dunakeszi, 1902, VII. 15. – ?): 1924. augusztus 20-án a Ludovika Akadémián avatták hadnaggyá, majd az 1. huszárezredhez helyezték. 1925. november 1-én főhadnaggyá léptették elő. Szakaszparancsnokként vett részt a felvidéki bevonulásban, majd az 1/II. huszárosztály anyagi tisztje volt. Betegsége miatt 1940. márciusában nyugállományba vonult.

Mariska György főhadnaggyról semmilyen adattal nem rendelkezünk.

Nagy Géza (Debrecen, 1892. VII. 12. – Budapest, 1965. VI. 6.): Tényleges katonai szolgálata 1914. július 28-án a debreceni 2. honvéd huszárezredhez vonult be. 1917-ben átvették a hivatásos tiszti állományba. 1922. augusztus 1-től Debrecenben a 6. vegyesdandár parancsnokságán előadó és szakaszparancsnok, 1933. augusztus 1-től 1939. augusztus 1-ig Nyíregyházán a 4. huszárezred visszamaradó különítménye parancsnokának segéd tisztje, majd a 4/I. huszárosztály visszamaradó különítményének parancsnoka volt. 1939. október 1-én alezredessé léptették elő. 1941. augusztus 1-én az ukrainai hadszíntéren lévő 3/II. huszárosztály parancsnokságával bízták meg. 1941. november 3-i hazatérte után 1942. november 5-ig maradt ebben a beosztásban. 1942. november 5. és 1943. augusztus 1. között a VI. hadtestparancsnokságon összekötő tisztként tevékenykedett. 1943. augusztus 1-én ezredessé léptették elő. 1943. augusztus 1-től 1945. május 1-i amerikai fogságba

eséséig Nyíregyházán, Sopronhorpácson, majd az ausztriai Kollerschlagban az 1. lovas (huszár) hadosztály parancsnokság beosztott tisztje, előadója volt. Mailly le Camp hírhedt lágeréből 1946. április 30-án tért haza. 1947. január 9-én B-listázták. Haláláig gyakorlatilag csak segédmunkásként tudott elhelyezkedni. Többek között a Vegyszereket Kiszerező Vállalatnál is dolgozott. A nyíregyházi equitáció tanára volt.

2. Tartalékos tiszti tanfolyam emléke

A hivatásos tisztikar munkáját segítette a békeidők gyakorlatában, s a háborús években a hivatásos tisztelnél nagyobb létszámú tartalékos tisztikar. Az 1920-as évek elejétől – természetesen a régi hagyományokat folytatva – megindult a tartalékos tisztek képzése is. A tartalékos tisztté válás előfeltétele az érettségi vizsga megléte volt, a jelölt – mint karpaszományos honvéd – ezt követően vonult be egyéves önkéntesi szolgálatra. A karpaszományosot, a tisztjelöltet sok kedvezmény illette meg. Újonc korától tiszti mintájú egyenruhát hordott fegyvernemi színű karpaszománnyal. Szabad kimenővel rendelkezett, szolgálaton kívül megjelenhetett tiszti társaságban. Alantas munkára még büntetésből sem lehetett vezényelni. Egyéves szolgálata végén – miközben elvégezte az önkéntes iskolát, melyet lovasdandáronként szerveztek – hadapród őrmesterként szerelt le. Három, egy-egy hónapos rendkívüli fegyvergyakorlat letöltése, majd a tartalékos tiszti vizsga letétele után léphetett elő tartalékos zászlóssá. Emléklappal ellátása után joga volt ünnepi alkalmakkor tiszti ruhában megjelenni.

A tartalékos tisztképzéshez tartozó cigarettatárcák Nyíregyházán

a. Önkéntes iskola emléke 1929-ből

800-as finomságú ezüstből készített cigarettatárca, mely vásárlás útján 1992-ben került a gyűjteménybe (2. kép).

2. kép / Fig. 2

Leltári szám: Ht. 92.8.1.

A tárca méretei (bezárt állapotban): 14x8,7 cm, vastagsága: 1,4 cm.

A fedlapon és a hátlapon belül mesterjegy: rombuszban PI betűk, valamint külön 14-es szám.

A tárca vésetei:

a fedlapon az alábbiak aláírásának vésetével: Graefl Andor, Fáy László, Mocsáry Zoltán, Mocsáry Imre, Bárczay András, vitéz Ghicz Béla, Bárczay Sándor, Ráth István, Szent-Imrey Gyula, Koós Béla, Vásárhelyi Béla, vitéz Gyene Sándor,

Mészáros György, gróf Waldeck Ferenc, Boros-Tóby Tibor, dr. Meskó Károly,
Thury László, Ducsay Dénes, Neubauer István
a hátlapon (belül): NYÍREGYHÁZA 1928 – 1929

Ezt a tárcát a 4. huszárezredhez bevonult, egyéves önkéntesi szolgálatot teljesítők készítették. Az önkéntes iskola Budapesten a Ferenc József lovassági laktanyában volt, 1928. október 1-jén kezdődött, 1929. október 1-én fejeződött be, s az 1. és 4. huszárezred, tehát a 2. lovasdandár egyesített tartalékos tiszti tanfolyamát jelentette. Az iskola parancsnoka v. Fömmötör József alezredes, tisztjei Ludmann Gábor százados az 1. huszárezred és Várady-Szabó Andor százados a 4. huszárezred részéről. Az akkor végzett 19 karpaszományos őrmesterből, később tartalékos tisztből az alábbiak élettörténetét ismerjük:

Fáy László, faji (Alsóvadász, 1906. IX. 15. – Eger, 1969.): gazdálkodó, malomtulajdonos és okleveles gazdász. 1932. január 1-én emléklappal ellátott zászlóssá léptették elő. A 21. önálló huszárszázad I. szakaszparancsnokaként részt vett az erdélyi bevonulásban, illetve az 1941. áprilisi délvidéki hadműveletben. 1941. május 16-án tartalékos főhadnaggyá léptették elő. 1944. december 9. és 1945. április 1. között a 63/12. katonai munkásszázad parancsnoki teendőit látta el. 1945. április 1-én osztrák területen alakulatát a szovjet csapatok beérték, de mentesültek a hadifogságtól.

Mocsáry Zoltán, dr. bocsári (Andornak, 1909. IV. 18. – Érdliget, 2001. VIII. 6.): fősolgabíró. 1932-ben Szegeden államtudományi doktorátust szerzett. A miskolci 19. önálló huszárszázad szakaszparancsnokaként részt vett Észak-Erdély és Székelyföld 1940. szeptemberi visszacsatolásában. 1942. július 7. és 1943. májusa között a 20. önálló huszárszázad arcvonal mögötti tisztjeként, majd ideiglenes századparancsnokaként a 2. hadsereg Don menti hadműveleti területén frontszolgálatot teljesített. 1942. augusztus 1-én tartalékos főhadnaggyá léptették elő. 1959. június 26-án mint „osztályidegent” lefokozták. 1991. január 28-án rehabilitálták, s egyben tartalékos századosná léptették elő.

Bárczay András, bárczai (Onga, 1905. X. 14. – Budapest, 1974. VI. 4.). 1932. január 1-jén emléklappal ellátott zászlóssá léptették elő. A későbbiekben a VII. önálló huszárszázadhoz hívták be Miskolcra. 1942. április 1-én tartalékos főhadnaggyá léptették elő.

Ghyczy Béla, ghiczi, assa és ablánczkürti dr. vitéz (Kassa, 1907. X. 11. – Budapest, 1996. II. 7.): A tartalékos tiszti vizsgát 1933–34 folyamán tette le. Azt követően a miskolci VII. csendőrlovas alosztály állományába. Ezen VII. önálló huszárszázaddá átnevezett alakulat kötelékében részt vett az 1938. novemberi felvidéki bevonulásban. 1935. májusában emléklappal ellátott hadnaggyá, 1939. január 1-jén pedig tartalékos főhadnaggyá léptették elő. A debreceni Gazdasági Akadémia befejezése, majd az államtudományi doktorátus megszerzése után a Földművelési Minisztériumban helyezkedett el, s ez mentesítette őt a további katonai szolgálat alól. Budapest ostromakor 2–3 hétig a Radeckzy-laktanyában mint oktató tiszt tevékenykedett.

Bárczay Sándor, bárczai (Borsod, 1907. I. 22. – Kazincbarcika, 1986.): 1935. április 18-án emléklappal ellátott hadnaggyá léptették elő. A VII. csendőrlovas alosztály, majd a 22. önálló huszárszázad szakaszparancsnokaként vett részt a felvidéki és az erdélyi bevonulásban. 1944. novemberre és 1945. februárja között egy Salgótarjánban felállított, kiegészítő alakulatokból képzett század parancsnoki teendőit látta el, mely lengyel területre vonult vissza. 1945. májusában a demokratikus honvédség kötelékében egy felderítő osztály huszárszázadánál teljesített szolgálatot. 1958. március 7-én megfosztották rendfokozatától.

Ráth István (Budapest, 1907. VII. 23. – New York, 1984.): 1933. augusztusában és 1934. augusztusában mint a 4/2. lovasszázad szakaszparancsnoka fegyvergyakorlatokon vett részt. 1934. január 1-én tartalékos zászlóssá, 1939. január 1-én pedig tartalékos főhadnaggyá léptették elő.

Alakulata kötelékében hasonló beosztásban részese volt az 1941. áprilisi délvidéki hadműveletnek, melynek során dandárparancsnoki dicséretben részesült. 1943. február 25-től áthelyezték a 20. felderítő osztály állományába. 1944. augusztus 3-tól mint az 52/2. híradószázad rejtjelző tisztje a kárpáti védelmi harcokban frontszolgálatot látott el.

Koós Béla, dr. lévai (Balajt, 1908. IX. 26. – Budapest, 1997. X. 27.): járási főjegyző. Jogi diplomáját 1930-ban a miskolci jogakadémián szerezte. A felvidéki bevonulásban miskolci VII. önálló huszárszázad, az erdélyiben a 20. önálló huszárszázad szakaszparancsnokaként vett részt. 1939. január 1-én tartalékos hadnaggyá léptették elő. A demokratikus honvédség keretében 1945. április és június között a 102. Vöröskeresztes hadikórház élelmező tisztjeként teljesített szolgálatot. 1958. március 25-én mint „osztályidegent” lefokozták.

Vásárhelyi Béla dr. vitéz kézdivásárhelyi (Budapest, 1906. IX. 30. – Gordons Bay [Dél-Afrikai Köztársaság], 2000. XII. 1.). A tartalékos tiszti vizsgát 1938–39-ben tette le, majd tartalékos hadnaggyá léptették elő. Ezt követően a VKF 2. osztályán szolgált. Budapest 1944–45. évi ostroma idején Prónay Pál különítményének segédtisztjeként tevékenykedett. 1945. február 12-én szovjet hadifogságba esett, ahonnan 1947 végén betegen tért vissza. 1948 végén az ÁVO koholt vádak alapján letartóztatta, átadta a szovjet hatóságoknak, majd Baden bei Wienben a szovjet katonai törvényszék 25 év javító-nevelő kényszermunkatáborban letöltendő büntetésre ítélte. A szibériai lágerből 1955. november 20-án adták át a magyar igazságügyi szerveknek, s csak 1956. június 5-én szabadult Jászberényből. Az 1956-os forradalom bukása után nyugatra távozott.

Gyene Sándor, dr. vitéz tyukodi (Nagykároly, 1908. IX. 8. – Budapest, 2001. V. 25.): közjegyzőhelyettes. 1931-ben jogi diplomát szerzett. A tartalékos tiszti vizsgát 1934-ben tette le. A 4/3., majd a 4/2. lovasszázad egyik szakaszparancsnokaként részt vett a felvidéki és az erdélyi bevonulásban, illetve az 1939. márciusi kárpátaljai és az 1941. áprilisi délvidéki hadműveletben. Részese volt a gyorshadtest 1941. évi ukrajnai hadműveleteinek is. 1935 májusában emléklappal ellátott hadnaggyá, 1939. január 1-én tartalékos főhadnaggyá léptették elő. 1944. június 17-én mint a 4/3. lovasszázad arcvonal mögötti tisztje vonult el a keleti hadműveleti területre. 1944. július 2-től egy gyalogszázaddá alakított alakulat parancsnoka volt, majd egy ideig eredeti századának parancsnoki teendőit látta el. Decemberben kórházba került, majd a németországi Ludwigslustban a 10. újonckiképző huszárszázad parancsnokságával bízták meg. 1945. február 15-én a Magyar Érdemrend Lovagkeresztje hadiszalagon a kardokkal kitüntetésben részesítették. 1945. május 2-án amerikai fogságba esett, ahonnan 1946. május 17-én tért haza.

Boross-Tóby Tibor, papi, miskolci és csíkszentgyörgyi (Debrecen, 1909. VII. 26. – Budapest, 1992. X. 21.): 1940. január 1-én tartalékos hadnaggyá léptették elő, majd a debreceni VI. önálló huszárszázadhoz vezényelték. Legutoljára 1940 nyarán hívták be, s a 16. önálló huszárszázad II. szakaszparancsnokaként részt vett az erdélyi bevonulásban.

Thury László (Nagyvárad, 1906. X. 24. – ?): nyomdász. 1932. január 1-én emléklappal ellátott zászlóssá léptették elő. 1944. július 5-től a 25. felderítő osztály huszárszázadának szakaszparancsnokaként a galíciai, erdélyi, majd dunántúli hadszíntéren frontszolgálatot teljesített. 1945. március 15-én szovjet hadifogságba esett, ahonnan 1947. július 5-én tért vissza.

Ducsay Dénes, dr. (Kassa, 1908. II. 22. – ?): 1931-ben elvégezte a miskolci jogakadémiát. 1938. júniusában Miskolcon a VII. önálló huszárszázadnál tett tartalékos tiszti vizsgát. 1941. május 16-án tartalékos főhadnaggyá léptették elő. Frontszolgálatot nem teljesített, utolsó behívásakor az 1940 őszi erdélyi bevonulásban vett részt. Betegsége miatt a további szolgálattól felmentették.

Neubauer István (Debrecen, 1907. II. 23. – Debrecen, 1975.): Debrecenben Gazdasági Akadémiát végzett. A 4. huszárezred szakaszparancsnokaként részt vett a felvidéki és az erdélyi bevonulásban, illetve az 1939. márciusi kárpátaljai és az 1941. áprilisi délvidéki hadműveletekben.

1941. június végétől előbb mint a 4/6. lovasszáhad arcvonal mögötti tisztje, majd a 4/4. lovasszáhad parancsnoka az ukrajnai hadműveleti területen tartalékos főhadnagyként frontszolgálatot teljesített. 1944-ben alakulata pótkereténél századparancsnok volt. Amerikai hadifogsága 1945. áprilisától szeptemberéig tartott.

b. Önkéntes iskola emléke 1930-ból

A 800-as finomságú ezüsből készített tárcát 1993-ban ajándékozta a gyűjteménynek özvegy Nászay Istvánné (3. kép).

3. kép / Fig. 3

Leltári száma: Ht. 93.11.1.

A tárca méretei (bezárt állapotban): 12,2x8,4 cm, vastagsága: 1,6 cm.

A fedlapon és a hátlapon belül mesterjegy: TR 124.

A tárca vésetei:

a fedlapon az alábbiak aláírásának vésetével: Nászay István, Putnoky Ferenc, vitéz Szaplanczay Gábor, Szilágyi Zsigmond, Tost József Barna, Várady-Szabó szds., Draskóczy Géza, Ortutay László, Bárczay Tibor, Tomcsányi Tamás

a hátlapon: A NYIREGYHÁZI HUSZÁREZRED ÖNKÉNTESEI 1930. JULIUS 21.

Az 1. és 4. huszárezred önkéntesei egyéves szolgálatukat úgyszintén Budapesten az I. Ferenc József laktanyában töltötték 1928. október 1. és 1930. október 1. között. Az iskolaparancsnok Fömötör alezredes volt, a nyíregyháziak parancsnoka Várady-Szabó Andor százados. A tárcán négy nevet nem sikerült azonosítanunk.

Az ismertek közül az alábbiak életútjáról tudunk:

Nászay István (Sarud, 1908. XI. 24. – Eger, 1984. XI. 17.): A debreceni Gazdasági Akadémiát végezte el. A 4. huszárezred szakaszparancsnokaként részt vett a felvidéki, kárpátaljai, erdélyi és délvidéki bevonulásokban, illetve hadműveletekben. 1939. január 1-én tartalékos főhadnaggyá léptették elő. Mint a 4/4. lovasszáhad arcvonal mögötti tisztje, majd századparancsnokának hősi halála után rövid ideig a század parancsnoka 1941. június 28. és szeptember 10. között Ukrajnában frontszolgálatot teljesített. 1941. szeptember 10-én leszerelt és a továbbiakban már nem szolgált. 1958-ban „ellenforradalmi magatartás” miatt lefokozták.

Szaplonczay Gábor dr., vitéz (Pécs, 1909. IX. 11. – ?): 1936. január 1-én tartalékos hadnaggyá léptették elő. 1941. október 18. és 1942. június 18. között a magyar megszálló csapatoknál frontszolgálatot teljesített. 1942. január 1-én tartalékos főhadnaggyá léptették elő. 1943. június 9-től a VIII. hadtestparancsnokság hírszerző tisztje volt. 1943. augusztus 25-én Bobrujszknál megsebesült.

Tost József Barna, bányavölgyi (Bányavölgy, 1907. VII. 11. – Javea [Spanyolország], 1999. IV. 26.): A Gazdasági Akadémia elvégzése után gazdatisztként József főherceg alcúti birtokán helyezkedett el. A tartalékos tiszti iskolát követően ténylegesítési próbaszolgálatra jelentkezett, melyet a 2. huszárezrednél teljesített. 1941. május 16-án tartalékos főhadnaggyá nevezték ki. 1942. november 1-én átvették a honvédség hivatásos állományába és századossá léptették elő. 1941. december 6-tól a 105. könnyű hadosztály közvetlen huszárszázad szakaszparancsnokaként frontszolgálatot teljesített. 1942. október 1-től Budapesten az I. önálló huszárosztálynál szolgált. 1944. decemberétől előbb a nyilas, majd a szovjet fogságból szökött meg sikeresen. 1945. április 19-től 1946. március 15-ig a demokratikus honvédségben szolgált. 1946-ban őrnaggyá léptették elő. 1947-ben saját kérelmére szolgálaton kívüli viszonyba helyezték. 1947. decemberében elhagyta az országot, két évig Salzburgban élt, majd az USA-ban telepedett le. Kezdetben lovaglós tanár volt, majd alkalmi munkákat vállalt, végül egyetemet végzett, meteorológussá képezte magát. A 60-as évek végén vonult nyugállományba, s ezt követően Spanyolországban élt.

Várady-Szabó Andor, nemes (Debrecen, 1897. I. 31. – Debrecen, 1965. I. 3.): Tényleges katonai szolgálatát 1916. április 2-án kezdte meg. Az első világháború utolsó éveiben a cs. és kir. 16. huszárezred kötelékében teljesített frontszolgálatot. 1917. november 1-én hadnaggyá léptették elő. 1927 és 1928 folyamán mint főhadnagy Debrecenben a 6. vegyesdandár huszárszázadában szolgált. 1934. október 1-től a Toldi Miklós Honvéd Sporttanár- és Vívómesterképző Intézet állományába tartozott. 1937-ben a Honvéd Főparancsnok helyettesének segédtsíztjeként tevékenykedett. 1940. december 1-től a gyorsadtest-parancsnokság beosztott tábournoka mellé helyezték. 1938. május 1-én őrnaggyá, 1942. március 30-án alezredessé, 1944. január 1-én ezredessé léptették elő. Hadifogságban nem volt. A háború után Budapesten bridzs- és nyelvórákat adott. 1956 után Debrecenbe költözött, s szintén nyelvórákkal kereste kenyerét.

Draskóczy Géza, dr. dolinai és draskóczy (Eperjes, 1908. VII. 30. – Budapest, 1981. IX. 5.): miniszteri osztálytanácsos. Jogi diplomáját 1931-ben a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen szerezte. 1938. szeptember 24. és december 15. között, a felvidéki bevonulás alatt a 2. huszárezred vonatparancsnokaként teljesített szolgálatot. 1939. január 1-én tartalékos főhadnaggyá léptették elő. Miután meghagyták polgári foglalkozásában, mentesült a további katonai szolgálat alól. Az 50-es években megfosztották rendfokozatától.

Bárczay Tibor, bárczai (Borsod, 1911. VIII. 31. – n. a.): 1942. júliustól a 20. önálló huszárszázad szakaszparancsnokaként a 2. hadsereg Don menti hadműveleti területén frontszolgálatot teljesített. 1943. január 13–14-én Sztorozsevojenál fagyási sérüléseket szenvedett. 1943. május 1-én tartalékos főhadnaggyá léptették elő. A Prónay-különítmény kötelékében részt vett Budapest védelmi harcaiban, s Buda 1945. február 13-i elestét követően szovjet fogságba esett.

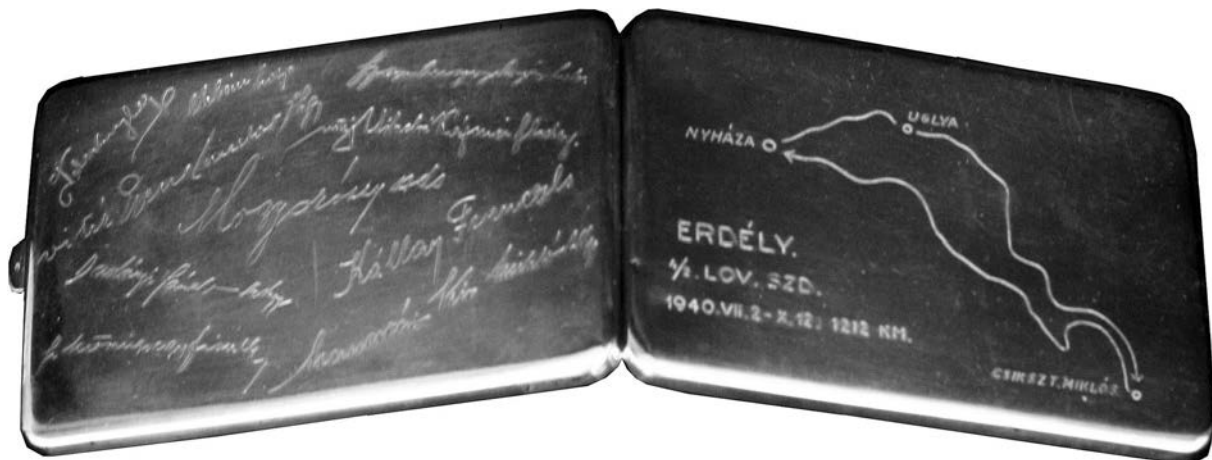
Tomcsányi Tamás, dr. tomcsányi (Budapest, 1907. XI. 28. – Budapest, 1999. II. 6.): közigazgatási tisztviselő. Államtudományi doktorátusát 1930-ban a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen szerezte. Tartalékos hadnagyként az 1. huszárezred kötelékében részt vett az erdélyi bevonulásban. Ezt követően közigazgatási szolgálatában meghagyták, s mentesült a további katonai szolgálat alól. 1951 és 1953 között a kitelepítés elől családjával Bonyhádra költöztek. 1958. március 7-én lefokozták.

3. Hadjáratok emléke

A következő három cigarettatárca a Nyíregyházán állomásozó magyar királyi Hadik András 4. honvéd huszárezred egyes alakulataihoz, illetve katonáihoz tartozik. A 4. huszárezred teljes állományával vett részt az 1938–39-es felvidéki, illetve kárpátaljai területi visszacsatolásban, majd az 1940-es észak-erdélyi és székelyföldi bevonulásban. 1940 nyarán a Románia elleni mozgósítás tervei alapján a 4. huszárezred július 2-án indult meg északkelet felé. Baktalórántháza–Vásárosnamény–Beregszászon át Kárpátaljára lovagoltak és július 6-án Csománfalva–Darva–Uglya térségében táboroztak le. Innen kellett volna támadásra indulniuk. A II. Bécsi döntés értelmében azonban szeptember 4-től békés területi visszacsatolás következett, melynek állomásai: Naszód, a Maros, majd az Olt völgye, Gyergyó, Csík, végül Csíkszentmiklós. Onnan indultak haza Nyíregyházára 1940. szeptember végén, s október 12-én értek vissza a helyörségbe. 1941 tavaszán újra mozgósították a huszárokat, s a Délvidékre vonultak be. Hazatértük után alig egy hónappal állt be a hadiállapot Magyarország és a Szovjetunió között, s az újra mozgósított huszárezred a Gyorshadtest kötelékében 1941. június 30. és november 8. között frontszolgálatot teljesített Ukrajnában. 32 menet- és 21 ütközetnap alatt az ezred több mint 1600 kilométert tett meg lóháton. Visszatérésük, majd a Kormányzó előtt tett díszszemle után két békésebb esztendő következett, mely az átszervezésekkel, kiképzéssel telt el. 1944 tavaszán újra mozgósították a 4-es huszárokat, s június közepétől ismét frontszolgálatot láttak el Varsótól északkeletre a Pripjaty-mocsarakban.

Erdélyi emlék

A 800-as finomságú ezüstből készített tárcát 2007-ben ajándékozta a gyűjteménynek Kállay Ferenc tartalékos huszárhadnagy leánya, Kállay-Terjék Marianna (4. kép).

4. kép / Fig. 4

Leltári szám: Ht. 2007.8.1.

A tárca méretei (bezárt állapotban): 11,7x8,1 cm., vastagsága: 1,2 cm.

A fedlapon és a hátlapon belül mesterjegy: 11-es szám.

A tárca vésetei:

a fedlapon térkép, három helységgel: NYHÁZA – UGLYA – CSIKSZT.MIKLÓS, az ezeket összekötő menetvonallal.

a bal szélén alul felirat: ERDÉLY. 4/2. LOV. SZD. 1940. VII. 2. – X. 12/1212 KM.

a hátlapon az alábbiak aláírásának vésetével: Telekessy hdp., Urbán hdp., Szaploneczay Lajos hdp., vitéz Gyene Sándor fhdgy., vitéz Ujhelyi Kázmér fhdgy., Mogyoróssy szds., Dadányi Sándor hdgy., Kállay Ferenc zls., gr. Königsegg Fidél hdgy., Nemeskéri-Kiss Miklós hdp.

Az ismertek közül az alábbiak életútjáról tudunk:

Telekessy Géza (Pestszenterzsébet, 1915. III. 27. – Budapest, 1986. XII. 4.): tisztviselő. Tényleges katonai szolgálatra 1939. február 1-én Nyíregyházára a 4/2. lovasszáhadhoz vonult be. A tartalékos tiszti iskola I–II. évfolyamát Nyíregyházán végezte el. A 4/2. lovasszáhad kötelékében részt vett az 1939. márciusi kárpátaljai hadműveletben és az erdélyi bevonulásban, az utóbbiban a III. szakasz parancsnokaként. 1940. november 20-án tartalékos zászlóssá léptették elő, s egyben le is szerelték. 1941. június 1. és november 20. között a 4/2. lovasszáhad III. szakaszának parancsnokaként Ukrajnában frontszolgálatot teljesített. Augusztus 20-tól a hadművelési területen az 1. lovasdandár lókorházának szakaszparancsnoka volt. 1943. január 1-én tartalékos hadnaggyá léptették elő. 1944. február 2-től a II. tartalékhadtest anyagi törzsének segédtisztjeként harctéri szolgálatot látott el. A magyarországi hadműveletek során 1944 szeptembere és 1945 áprilisa között segédtisztként a 3. hadsereg parancsnokságának anyagi törzsében tevékenykedett. 1945. május elején osztrák területen amerikai fogságba esett, ahonnan június 8-án tért vissza. 1958. április 17-én lefokozták.

Urbán Péter, monyorói báró (Szeged, 1920. VI. 10. – Budapest, 1990. VI. 17.): földbirtokos. Tényleges katonai szolgálatra 1939. február 1-én a nyíregyházi 4. huszárezredhez vonult be. Ugyanitt végezte a tartalékos tiszti iskola I–II. évfolyamát. Alakulatával részt vett a kárpátaljai és az erdélyi bevonulásban, illetve az 1941. áprilisi délvidéki hadműveletben. 1940. november 1-én tartalékos zászlóssá léptették elő. 1941. júniusa és novembere között a 4/2. lovasszáhad szakaszparancsnokaként Ukrajnában frontszolgálatot teljesített. 1943. január 1-én tartalékos hadnaggyá léptették elő. 1940 és 1943 között elvégezte a keszthelyi Gazdasági Akadémiát. 1944. szeptember 5. és november 13. között a 1/IV. tábori huszár pótosztály szakaszparancsnokaként részt vett a dél-erdélyi, illetve a Duna-Tisza közi harcokban. 1944 decemberétől 1945 januárjáig Budapesten az idegen képviselvek védelmére alakult illegális katonai osztag tagja, majd parancsnoka volt. A demokratikus honvédség kötelékében Magyarországon 1945. április 20-tól október 30-ig határvadász őrsparancsnokként teljesített szolgálatot. 1958. március 25-én mint „osztályidegent” lefokozták.

Szaploneczay (Luby) Lajos, szaploneczai (Tiszaveresmart, 1919. XII. 4. – Colorado Springs [USA], 2005. VII. 30.): Tényleges katonai szolgálatra 1939. október 5-én Nyíregyházára, a 4. huszárezred 2. lovasszáhadához vonult be. A tartalékos tiszti iskola I–II. évfolyamát a 4. huszárezredben végezte el. A 4/2. lovasszáhad kötelékében részt vett az erdélyi bevonulásban és az 1941. áprilisi délvidéki hadműveletben. 1941. június 26-tól november 4-ig mint a 4/2. lovasszáhad IV. szakaszparancsnoka Ukrajnában frontszolgálatot teljesített. 1941. október 1-én tartalékos zászlóssá léptették elő. 1941. november 20-án leszerelt. 1944. június 16-án a 4/2. lovasszáhad II. szakaszparancsnokaként újból a keleti hadszíntérre vonult el. 1944. július 26-án Kupyaticzén bombaszilánkoktól a térdén megsebesült. 1944. július végétől a békehelyőrségben, majd a dél-erdélyi hadszíntéren az 1/IV. tábori huszár pótosztály szakaszparancsnokaként vett részt a harcokban. 1944. december végétől német területen a 2. újonckiképző huszárszáhad arcvonal mögötti tisztje volt. 1945. május 2-án Németországban amerikai fogságba esett, ahonnan szeptember 21-én tért haza. 1952-ben „államellenes összeesküvés” koholt vádjával életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1955-ben lefokozták. 1956-ban elhagyta az országot, s előbb Brazíliában, majd az USA-ban telepedett le.

Ujhelyi Kázmér, vitéz tiszaujhelyi (Budapest, 1915. IV. 24. – Nyíregyháza, 1997. I. 2.): 1938. augusztus 20-án a Ludovika Akadémián avatták hadnaggyá, majd Nyíregyházára, a 4/I.

huszárosztályhoz helyezték. 1942. április 1-ig előbb a 4/2. lovasszáhad I. szakaszparancsnoka, majd arcvonal mögötti tisztje volt. 1940. szeptember 1-én főhadnaggyá léptették elő. 1941. június 29. és november 6. között Ukrajnában mint a 4/2. lovasszáhad arcvonal mögötti tisztje frontszolgálatot teljesített. 1944. január 1-én századosá léptették elő. 1944. július 1-től előbb Nyíregyházán a 4. huszár pótezrednél szolgált, majd szeptember 10-től mint a Huszár Központi Iskolánál a tartalékos tiszti iskola oktatótisztként tevékenykedett. 1944. november 15-én Güstrowba zászlóaljparancsnoki tanfolyamra vezényelték, majd Németországban a 2. újonckiképző huszárszáhad parancsnoki teendőit látta el. 1945. május 2-án angol hadifogságba esett, ahonnan 1946. szeptember 11-én tért vissza. Hazatérését követően a szolgálatból elbocsátották. A polgári életben 1947 és 1950 között Nyíregyházán az Állami Méntelep és Törzskönyvelési Felügyelőség lótenyésztési szakelőadója volt. Utána Budapesten a MÁVAG Mozdony és Gépgyárban, majd 1953-tól 1975. december 31-i nyugdíjazásáig mint gépügyi előadó a Nyíregyházi Útfenntartó Vállalatnál (később KPM Közúti Igazgatóság) dolgozott. Aktív ideje alatt elvégezte a gépész technikumot. 1958. március 19-én lefokozták. 1990-ben rehabilitálták, előbb századosi rendfokozatába helyezték vissza, majd 1995-ben alezredekessé léptették elő.

Mogyoróssy Ödön, lévai (Sajókeresztúr, 1900. X. 17. – Miskolc, 1978. I. 10.): 1922. augusztus 20-án a Ludovika Akadémián avatták hadnaggyá, majd szakaszparancsnoknak a nyíregyházi 4/2. lovasszáhadhoz helyezték. 1923. január 1. és 1937. június 31. között Miskolcon a 7. vegyesdandár huszárszáhadában és a VII. csendőrlovas alosztálynál szakaszparancsnoki teendőket látott el. Közben főhadnaggyá, majd századosá léptették elő. 1937. augusztus 1-től 1940. november 20-ig, a kárpátaljai hadművelet, majd az erdélyi bevonulás alatt mint a 4/2. lovasszáhad parancsnoka, majd 1943. február 1-ig mint a IX. hadtest parancsnokának parancsörtsztje tevékenykedett. 1942. április 29-én őrnaggyá léptették elő. 1943. február 1. és június 30. között Budapesten törzstiszti tanfolyamot végzett. 1943. június 1-től 1944. augusztus 28-ig az V. önálló huszár pótszáhad parancsnoka Bácsstopolyán, 1943. július 30-án alezredekessé léptették elő. 1944. augusztus 28-tól október 20-ig a 4. huszár pótezred parancsnoka, majd 1945. január 1-ig Felsőszelina a huszár kiképző tábor parancsnokságán beosztott tiszt. 1945. január 2-től a Lókiképző és Felszerelő Központ és a ló-kórház parancsnoka. 1945. május 2-án amerikai fogságba esett, ahonnan 1946. május 13-án került haza. 1951. június 18. és 1953. október 15. között családjával együtt Dombrádra telepítették ki, 1952. június 6-án lefokozták. 1961-ben a diósgyőri vasgyár munkásaként kereste kenyerét. 1991-ben rehabilitálták és posztumusz visszaadták rendfokozatát.

Dadányi Sándor, dr. gyűlvézi (Magyarbél, 1900. V. 9. – Kupyaticze, 1944. VI. 27.): jogi doktor. 1940. szeptember 1-én tartalékos hadnaggyá, 1941. szeptember 1-én pedig tartalékos főhadnaggyá léptették elő. Mint a 4/2. lovasszáhad egyik szakaszparancsnoka részt vett a 4. huszárezred 1941. évi ukrajnai hadműveleteiben. 1944. június 18-tól a keleti hadműveleti területen ugyanezen lovasszáhad arcvonal mögötti tisztjeként teljesített frontszolgálatot. Egy éjjeli bombatalálat által kigyulladt csűrben lelte halálát 10 huszárjával együtt. 1944. szeptember 5-én posztumusz kitüntették a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjével hadiszalagon a kardokkal.

Kállay Ferenc, nagykállói (Szatmárnémeti, 1914. VI. 15. – Nyíregyháza, 1992. II. 22.): Tényleges katonai szolgálatra 1939. február 1-jén Nyíregyházára a 4. huszárezredhez vonult be. A tartalékos tiszti tanfolyam I–II. évfolyamát Nyíregyházán végezte el. 1940. november 20-án tartalékos zászlóssá léptették elő. Részt vett az erdélyi bevonulásban, illetve az 1939. márciusi kárpátaljai és az 1941. áprilisi délvidéki hadműveletben. Mint a 4/I. huszárosztály szakaszparancsnoka 1941. július 2. és november 6. között Ukrajnában frontszolgálatot teljesített. 1943. január 1-én tartalékos hadnaggyá léptették elő. 1944. augusztus 28. és október 2. között Kiskunhalason a 105. málhásállat oszlopparancsnoka, majd ugyanezen alakulattal október 7-től december 1-ig az 1. hegyidandár

alárendeltségében Csapnál szolgált. Ezt követően a Felvidéken a 24. gyaloghadosztály vonatostálya kötelékében harctéri szolgálatot látott el. 1945. február 2-án Besztercebánya környékén alakulata átállt a szovjet csapatokhoz. Április 17-ig a szovjet Vörös Hadsereg alárendeltségébe tartoztak, majd szeptember 4-ig a hadifogságában voltak.

Königsegg-Rottenfels Fidél, gróf (Nagybecskerek, 1919. X. 17. – Heidelberg, 1994. XI. 23.): 1940. július 4-én a Ludovika Akadémián avatták hadnaggyá, majd a 4/I. huszárosztályhoz helyezték. 1941 július és november között a 4/1. lovasszázad I. szakaszparancsnokaként Ukrajnában frontszolgálatot teljesített. Ezután 1943. augusztus 1-ig a 4/I. huszárosztály osztálysegédtisztje volt. 1943. május 1-én főhadnaggyá léptették elő. 1943. augusztus 15. és 1944. június 1. között Örkénytáborban a Lovagló- és Hajtótanárképző Iskola hallgatója, ezt követően Nyíregyházán a 4/I. huszár pótosztály osztálysegédtisztje volt. 1944. szeptember 1-én mint az 1. tábori huszár pótezed IV/5. lovasszázadának parancsnoka alakulatával a dél-erdélyi hadszíntérre vonult el. 1944. november 3-tól a hadművelési területen a 4/5. lovasszázad parancsnoki teendőit látta el. 1944. november 22-én megbetegedett, s mint ápoltat a 4. huszárezred törzspótszázadához osztották be. 1945. május 1. és 1946. március 10. között amerikai fogságban volt, hazatérése után jelentkezett az 1. honvédekerületi parancsnokságon. 1946. szeptember 23-án végkielégítéssel bocsátották el a honvédségtől. Ezt követően mint építőipari segédmunkás kereste kenyerét, majd 1951 és 1953 között családjával együtt kitelepítették. A kitelepítés megszűnte után újból mint segédmunkást, majd mint bérelszámolót alkalmazták. 1956 novemberében távozott az országból, s Németországban telepedett le.

Kiss Miklós, vitéz nemeskéri (Budapest, 1921. II. 1. – Les Molières, 2008. I. 20.): 1939 októberében tényleges katonai szolgálatra a nyíregyházi 4. huszárezredhez vonult be. Itt végezte el a tartalékos tiszti iskolát is. Alakulata kötelékében részese volt az 1940. szeptemberi erdélyi bevonulásnak. 1941. július és november között mint a 4. huszárezred távbeszélő szakaszának parancsnoka részt vett az 1. lovasdandár ukrainai hadműveleteiben. 1941. október 1-én tartalékos zászlóssá léptették elő. 1942. május 13-tól a 2. hadsereg-parancsnokság I. a. hadművelési osztályának másodsegédtisztjeként a Don menti hadművelési területen 11 havi frontszolgálatot látott el. 1943. júniusában a VKF 2. osztályhoz osztották be, ahol a külföldi katonai rádiók lehallgatása, s azok tartalmának a VKF-hez továbbítása volt a feladata. Osztályának 1944. augusztusi Sopronba településekor már tartalékos hadnagyként vett részt. 1944. október 15-én egy légitámadás következtében megsebesült, soproni kórházban ápolták, majd 1945. áprilisában Passauba szállították ki. Németországban több hónapon át az amerikai 2. hadsereg egyik hadosztályának tolmácsaként tevékenykedett. Ezt követően Magyarországra visszatérő kórházvonatokon amerikai egyenruhában szolgált. 1946. februárjában az ÁVO letartóztatta, s Buda-Dél internálótáborából a budapesti amerikai misszió segítségével csak 6 hónap után tudott megszökni. 1946 októberében Franciaországban telepedett le.

Ukrainai emlék

A 800-as finomságú ezüsből készített tárcát 1991-ben ajándékozta a gyűjteménynek gr. Königsegg-Rottenfels Fidél volt nyíregyházi 4-es huszár főhadnagy (5. kép).

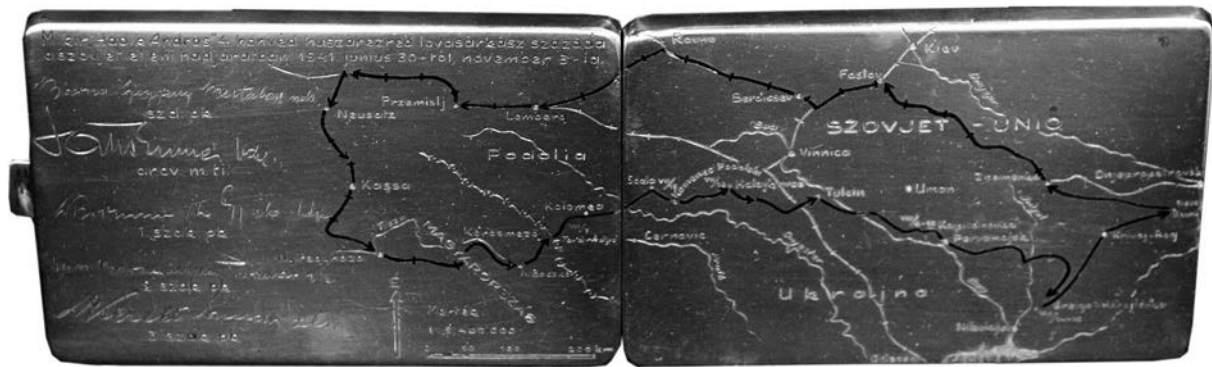
Leltári szám: Ht. 91.37.1.

A tárca méretei (bezárt állapotban): 12,3x8,4 cm., vastagsága: 1,3 cm.

A fedlapon és a hátlapon belül mesterjegy: 30-as szám.

A tárca vésetei:

Mindkét oldalt fedő térkép, melyen Magyarország keleti része, Podolia, Ukrajna látható az ezeréves határ jelzésével a Tisza, Pruth, Bug, Ingul, Dnyeszter, Dnyeper folyók, a Fekete-tenger kis részének ábrázolásával, valamint kézzel színezett bevesséssel a 4. huszárezred menetvonala az egyes állomásokkal és dátumokkal.

5. kép / Fig. 5

A tárca hátlapján olvasható felirat: M. kir. „Hadik András” 4. honvéd huszárezred lovasárkász százada a szovjet elleni hadjáratban. 1941. június 30-tól, november 3-ig.

A felirat alatt aláírással: Barna-Szögyény Bertalan szds., Bánó Elemér hdgy., br. Bornemissza Gyula hdp., báró Bornemissza Tivadar zls., dr. Kereszti Sándor zls. A nevek után mindenütt normál vésett betűkkel: szd.pk., arcv.m.ti., 1. szak.pk., 2. szk.pk., 3. szak.pk., vagyis századparancsnok, arcvonalmögötti tiszt, illetve a három szakaszparancsnok.

Ugyanezen oldalon látható az északi irányt jelző véset és a méretarány jelzése.

A térképhez megjegyzendő, hogy keresztezett vonal jelzi azt az utat, melyet vasúton tett meg a század Nyíregyházától Nagybocksóig, majd folyamatos vonal a lóháton megtett út a Kárpáton át a Dnyeperig és onnan Znamegykáig és onnan az ismét keresztezett vonal a vasút Nyíregyházáig.

A feliraton szereplők közül az alábbiak életútjáról tudunk:

Bánó Elemér, tapolylucskai és kükemezei (Nagykároly, 1917. II. 25. – Pécs, 1998. I. 15.). A katonai főreáliskolai érettségi után 1935–1939 között elvégezte a Bolyai Műszaki Akadémiát (Ludovika Akadémia, II. Főcsoport), s 1939. január 15-én itt avatták hadnaggyá. 1939. február 1-étől a 4. huszárezredben szolgált mint az árkászszázad szakaszparancsnoka. Mindvégig ebben az ezredben tevékenykedett. Szakaszparancsnokként részt vett az 1939. márciusi kárpátaljai és az 1941. áprilisi délvidéki hadműveletben, s az erdélyi bevonulásban. 1939. június 21-én a műszaki csapattól a lovassághoz helyezték át. 1941. június 30. és november 20. között az ukrainai hadműveletekben a 4. huszárezred árkászszázadának arcvonal mögötti tisztje volt. November 1-én főhadnaggyá lépett elő. 1943. február 15-ig eredeti beosztásában maradt, majd ezen alosztály parancsnoka lett. 1944. november 1-én századossá léptették elő. 1944. június 14-től részt vett az 1. lovas(huszár)hadosztály keleti hadszíntéri, majd magyarországi hadműveleteiben. 1945. január 5-én Pestújhelyen súlyosan megsebesült. Január 30-án az 513. számú hadikórházzal szovjet fogságba esett, majd április 26-án Debrecenben a kórházvonatról a Sebészeti Klinikára adták le. 75%-os hadirokant. 1945. február 27-én igazolták, 1946. augusztus 31-én ellátási igényének meghagyásával a honvédségtől elbocsátották. Az 50-es években Pécsen mint főkönyvelő egy gombatelepnél, majd a cementipari, később egy építőipari vállalatnál, illetve a Mecsekvidéki Fürdők és Üdülők vállalatánál helyezkedett el. Az 1956-os forradalomban betöltött szerepe (vállalati Munkástanács titkár) miatt a későbbiekben fizikai munkát vállalhatott, s 1958-ig fafűrészelő kisiparosként kereste kenyerét. Ezt követően 1977-ig különböző munkahelyeken Pécs környékén dolgozott.

Bornemissza Gyula, kászoni és impérfalvi báró (Bukarest, 1916. I. 25. – London, 1987. IX. 29.): 1941. október 1-én tartalékos zászlóssá léptették elő. 1944-ben a 4/I. huszárosztály anyagi tisztjeként vonult el a keleti hadszíntérre, ahol 1944. július 4-én a Pripjaty-mocsarakban sebesülten szovjet fogságba esett.

Bornemissza Tivadar, kászoni és impérfalvi báró (Bukarest, 1913. IV. 6. – Ebreichsdorf, 1958. XII. 24.): diplomás mezőgazdász. A 4. huszárezred árkászszázadának szakaszparancsnoka-ként részt vett az 1. lovasdandár 1941. évi ukrajnai hadműveleteiben. 1942. szeptember 1-én tartalékos hadnaggyá léptették elő. 1945 májusában a III. újonckiképző huszárosztály segéd tisztjeként amerikai fogságba esett.

Kereszti Sándor, dr. (Nyírtass, 1913. X. 20. –): jogi doktor. 1938-ban a szegedi jogi egyetemen szerzett diplomát. Egyéves önkéntes katonai szolgálatra 1937. október 5-én Nyíregyházára a 4. huszárezredhez vonult be. A tartalékos tiszti iskolát Komáromban végezte el, ahol huszár-árkász kiképzést is kapott. Mint a 4/2. lovasszázad szakaszparancsnoka részt vett a visszatért magyarlakta kárpátaljai, az erdélyi és a délvidéki területek megszállásában. 1940. január 1-ével tartalékos zászlóssá léptették elő. 1941. május és október között mint a 4. huszárezred árkászszázadának szakaszparancsnoka Ukrajnában frontszolgálatot teljesített. 1943. május 1-én tartalékos hadnaggyá léptették elő. 1944 májusában újra behívták, s 1945 januárjáig a 4. huszárezred pótkereténél teljesített szolgálatot. 1945 januárjában szakaszparancsnoknak átvezényelték a Huszár Kiképző és Felszerelő Központhoz. 1945. május 14-én osztrák területen szovjet fogságba esett, ahonnan 1948. december 29-én tért haza. 1958. március 25-én lefokozták. 1975-ben elhagyta az országot, s az USA-ban telepedett le.

Sebesülési emlék

A 800-as finomságú ezüsből készített tárcát 2008-ban ajándékozta a gyűjteménynek Wack Géza volt nyíregyházi 4-es huszár tartalékos hadnagy³ (6. kép).

6. kép / Fig. 6

Leltári szám: Ht. 2008.2.1.

A tárca méretei (bezárt állapotban): 12,6x7,9 cm, vastagsága: 1,5 cm.

A fedlapon és a hátlapon belül mesterjegy: koronás országcímer.

³ Wack Géza szóbeli közlése szerint a tárcát édesapja készítette 1944 késő nyarán a család ékszerészének számító Budapest, Váci utcai Toch ékszerészetnél.

A tárca fedlapján a bal felső sarokban a Hadik jelvény, középen szovjet géppuskatöltény, hegyével felfelé néz. Ezt a töltényt operálták ki sebesülése után Wack Géza vállából.

A tárcán látható Hadik jelvény készítéséről Ujhelyi Szabolcs, előbb nyíregyházi 4-es huszártiszt, majd vezérkari őrnagy az alábbiakat közölte 1993-ban a múzeumhoz írott levelében: „A Hadik huszárok címert én terveztem és Schaubauer János budapesti vésnöknél én rendeltem meg. Akkor (1934) 500 db-ot. Sajnos ez mind elfogyott, azaz eltűnt.” A jelvények egy része fennmaradt, a múzeum gyűjteményében jelvényként, cigarettatárcán, dohányszelencén, sőt mandzsettagombon rátétként jó néhányat őrzünk.

A tárca fedlapjának vésete: KOSSOW, 1944. JULIUS 11.

Wack Géza (Budapest, 1922. X. 26. –): Tényleges katonai szolgálatra 1940. december 2-án Nyíregyházára, a 4. huszárezredhez vonult be. A tartalékos tiszti iskola I. és II. évfolyamát ugyanitt végezte el. 1941 júliusa és novembere között az 1. lovasdandár ukrainai hadművelete során mint a 4/2. lovasszáhad IV. szakaszának rajparancsnoka frontszolgálatot teljesített. 1942 nyarától a 4/I. huszárosztály osztálysegédtisztje volt. 1942. szeptember 30-án szerelt volna le, de egy évre rendkívüli fegyvergyakorlat címén visszatartották. 1942. december 1-én tartalékos zászlóssá léptették elő. Újabb harctéri szolgálata 1944. június 18-án vette kezdetét, mikor a 4/2. lovasszáhad III. szakaszparancsnokaként részt vett az 1. lovas(husár)hadosztály keleti hadszíntéri hadműveleteiben. 1944. július 2-át követően a 4. huszárezredben szervezett gyalogszáhad szakaszparancsnoka lett. 1944. július 11-én a Pripjaty-mocsarakban Kosszovnál váll-lövéssel megsebesült és előbb a varsói, majd magyarországi hadikórházakban ápolták. Felgyógyulása után, 1944. október 1-én Kótajba, a pótezzredhez vonult be. Itt előbb a 4/I. huszár pótosztály osztálysegédtisztje, majd a Duna-Tisza közti harcok során a Lengyelországból hazatért 4/I. huszárosztály másodsegédtisztje volt. 1944 október végétől eredeti, 4/2. lovasszáhadának szakaszparancsnoki teendőit látta el. 1944. október 25-én Újkécskén láblövéssel megsebesült. Felépülése után ismét korábbi beosztásába került vissza. A Vértes-hegységben vívott harcok során tanúsított bátorságáért 1945 márciusában soron kívül tartalékos hadnaggyá léptették elő. 1945. április 1-én szovjet hadifogságba esett, ahonnan 1948. augusztus 21-én tért haza. 1958. március 25-én mint „osztályidegent” lefokozták. Ma Budapesten él.

BENE János

Jósa András Múzeum

Nyíregyháza

H-4401 Pf. 57.

e-mail: benejan@jam.nyirbone.hu

Hussar life stories at silver cigarette cases

Engraved silver cigarette cases came into fashion from the late-19th century. Both men and women liked to buy and use them. Their exterior shape became relatively stable because of the size of the cigarettes kept in them. At the same time their cover – sometimes also their back or interior – gave a number of possibilities for their owners to order engravings containing important information.

Militaria material of the Collection of Local History in the Jósa András Museum includes several such objects. All of them can be connected with military service, including training courses, campaigns, or some special events. Though in the period between the two World Wars silver objects

were relatively cheap, people who ordered and bought such memorial objects had high income. They must have been members of the professional or reserve officer corps, rather than simple soldiers or professional junior officers.

Among the six cigarette cases kept in the collection preserved the memory of the following events. One piece: cavalry officers' course in Nyíregyháza (1926–27); two pieces: Nyíregyháza hussar reserve officers' school in Budapest (1928–29, 1929–30); one piece: occupation of Transylvania (1940); one piece: Ukrainian campaign (1941); one piece: a wounding (1944).

Six cigarette cases were made of 800-fine silver. We do not have exact data on the producers. There is much more information on the more than 50 professional and reserve hussar officers mentioned on the cases. This study gives their short biographies.

János BENE

Jósa András Museum

Nyíregyháza

H-4401 Pf. 57.

e-mail: benejan@jam.nyirbone.hu

„A bevezetés a kocsmológiába” című kutatás zsidó kocsmákról szóló része, különös tekintettel a XIX. századi Nyíregyházára

Papp D. Tibor

A XVIII–XIX. századi zsidó tevékenység, kereskedelem, pénzügy stb. vizsgálata szorosan összefügg a zsidó emancipáció kérdésével. Az alábbi források bizonyítják, hogy a zsidók – fölsímerve Magyarország gazdasági „fehér foltjait”, valamint eredeti életterük (pl. Galícia) számukra kedvezőtlené váló voltát – mind nagyobb számban vándoroltak Magyarországra. Rendkívül dinamikus meggazdagodásukat, felemelkedésüket a felső és középrétegekbe jelen tanulmány szerzője csupán a forrásokra támaszkodva kommentálja, hiszen ezúttal fő kutatási területe a *kocsmá*.

Nézzünk néhány országos jelenséget Csíki Tamás és Hanák Péter írásai alapján, melyekhez az internet segítségével jutottam hozzá (CsÍKI 2006., HANÁK 1991.). A helyi (nyíregyházi) adatokat Riczu Zoltán könyvéből merítettem (RICZU 1992.).

Csíki Tamás a következőket írja: „A Magyarország keleti–északkeleti területein élő vidéki zsidóság 18–19. századi betelepülésére szilárd – s nem minden ellentmondást nélkülöző – történetírói értelmezések állnak rendelkezésre. Eszerint az izraeliták már a szomszédos Galíciában – ahonnan a ‚tömeges’ bevándorlásuk a 18. század utolsó harmadában kezdetét vette – boltosként, házalóként, regálé- és haszonbérlokként s általában a falvak és a városok közötti ökonomiai kapcsolatokat képviselőiként jelentek meg a feudális életvilágban, ami a birtokos nemességgel való szoros ‚szimbiózis’ alapja lett.” (CsÍKI 2006. 179.) Ezeket a karakterjegyeket a Magyarországra telepedő izraeliták nem csupán megőrizték, hanem – egy újabban megfogalmazódó vélemény szerint (CsÍKI 2006.) – a meghaladott hagyománnyal és az eredeti közösségi struktúrákkal (a galíciai stettl-hez fűződő életformával) való szakítás nyomán felszabaduló készségeket sikeres vállalkozói stratégiákká transzformálták. Ami azonnal – legyen az a házalóktól a nagykereskedőig vagy a regálébérlettől a tőkés földbérletig vezető szerves út – „kollektív közösségi alkotásnak” minősült. S immár a városokban beteljesedő sikeres és látványos karrierok, a későbbi polgárosodási folyamat, illetve a zsidóság újfent kialakuló csoportosajátos tulajdonságainak előzményeként nyert funkcionális tartalmat.

Hanák Péter szerint „A 19. század Magyarország modernizálásának, a zsidó középosztály felemelkedésének és asszimilációjának sikeres korszaka, mondhatjuk: aranykora volt. Történeti visszatekintésben ma már nyilvánvaló e három folyamat szoros kapcsolata, a kortársak számára azonban bizonyára meglepő, sőt meghökkenítő lehetett. Mária Terézia vagy II. József korában alkalmasint a legoptimistább magyar hazafi sem tartotta volna reálisnak az ország közeli és gyors modernizálását, még kevésbé tudhatta elképzelni, hogy ebben a folyamatban jelentős szerepet játszanak majd az akkortájt bevándorolt, éppen hogy megtelepedett zsidók, többségükben szegény házalók, árendások, akik jószerint németül beszéltek, és kevés szál fűzte őket az országhoz. A történelem

logikája azonban nem vág egybe az elvont ész logikájával, inkább a szerves fejlődés zezugos útjait, a mélyvízi áramlások mozgását követi....

Melyek voltak hát azok a long durée folyamatok, amelyek Magyarország modernizálását és benne a zsidóság kiemelkedő szerepét megalapozták? Magyar tőzsérek, német városi kereskedők, görög, szerb, örmény felvásárlók, levantei közvetítő kereskedők után miért éppen a zsidók alkották a modern kereskedőréteget, a tőkés vállalkozók gerincét? Ebből az átfogó nagy témából itt csupán két tényezőt emelnék ki: a társadalmi struktúrát és a történeti szituációt, amelyben a zsidók gazdasági és társadalmi létüket megalapozták a 19. század folyamán....

A hierarchia magasabb fokán álltak a szekeres vándorkereskedők (questores circumforanei). Ők már nagyobb tételben, rendszeresen adtak-vettek és fuvaroztak. Ha elnyerték a földesúr vagy a város engedélyét, házat vehettek, raktárt, sőt kocsmát is tarthattak, illetve bérelhettek. Még magasabb fokon helyezkedtek el a nyílt bolttal rendelkező kereskedők (mercatores), akik mindenféle áru adásvételére jogosultak voltak. A vidéki zsidó mercatorok és a questorok gyakorta a bécsi, a pesti, a győri vagy pozsonyi nagykereskedő cégek bizományosai voltak, mindaddig, amíg maguk is meggazdagodván, a nagykereskedők magasabban adózó és magasabb rangú kiváltságolt osztályába nem léptek....

A legfontosabb személy, az összekötő láncszem a szegény házalók tömege és a jómódú városi mercator között a falusi árendás volt. Ő eredetileg nem földbérelő, hanem kocsmabérelő volt – jobb esetben megkapta a „kisebb királyi haszonvételek” (mészárszék és malomtartás) bérletét is. A kocsmá – mint ismeretes – informális gazdasági központként fontos helyet foglalt el a falusiak életében: nemcsak a földesúri borok, hanem a nyíltan vagy titkon főzött pálinka italmérési helye is. A kocsmához többnyire kezdetleges vegyeskereskedés, bolt kapcsolódott, az udvar és a gazdasági épületek pedig a begyűjtött termények raktára is volt. A kocsmáros funkciójához hozzátartozott a pénzkölcsönzés, a kisebb-nagyobb falusi hitelügyletek bonyolítása is. Az ügyes árendás az idők során földbérlethez is hozzájuthatott, s ezzel megnyílhatott előtte a gazdasági és társadalmi felemelkedés útja.” (HANÁK 1991.)

Láthatjuk, hogy a zsidók folyamatosan teret nyernek a gazdaságban, Riczu Zoltán erről így vélekedik, városunk vonatkozásában: „A település lendületesen fejlődő gazdasága vonzást jelentett a zsidók számára, de a közösség vezetése igyekezett távoltartani őket attól, védve megszerzett jogaitak és kiváltságaikat a konkurenciától.” (RICZU 1992. 8.)

A város hozzáállása a zsidó kereskedéshez nem teljesen egyértelmű. Bizonyítja ezt az 1826. évi (október 7.) statutum (SzSzBML V. A. 101.2/2. No. 1239):

„A kocsmáltatásról

Ugyanezen alkalmatossággal határozatott az is, hogy ezen szabad Nyíregyháza városa közönségét illető hét, No. 7 városi kocsmákban való bor-, ser-, pálinkaitalok kimérése, serházában való ser és pálinka főzése, közönséges mulatókertje és fürdőháza, az ahhoz tartozó tánc-, vendég-, úgy a kocsmáros és cselédjei számára készített szobákkal, állással és italok kimérésével egyetemben e folyó 1826. esztendő november hónap 27. napján tízezer, No. 10 000 conventios rénes forint első kikiáltással licitandó a többet ígérőnek árendába adattasson ki a következő feltételek mellett, úgymint:

Az árenda fog kezdődni 1827. január első napjától és tart három egész egymás után következő esztendőig, vagyis 1829. esztendő december hónap 31. napjáig inclusive.

A város határában a lakosoknak életből gabonapályinkát főzni tilalmas lészen. Az épületeknek fenntartása s nagyobb reparatiója a város terhe fog lenni.

Ha az árendásnak úgy fogna tetszeni, több privátus házaknál is nyithat kocsmát.

Mindezekért ötödször tartozni fog az árendás fertály esztendei árendáját mindenkoron egy nappal előre lefizetni.

Köteles a nyíregyházi határbeli borokat a szőlőnyilasok proportiója szerint folyó áron megvenni, valamint szintén folyó áron a város határában termett mindenféle gyümölcsből, törkölyből, borseprőből főzött pályinkákat is (melyekből a lakosoknak, mint eddig is vala, ezután is szabad lésszen pályinkát főzni) bévásárlani.

Ha a város közönsége maga határának valamely szélén kocsmát építtetni találna, azt is, de új alku mellett, az árendánsnak fogja általbocsátani árendába.

Azon esetre, hogyha az árendás a terminusra nem fizet, az árendából nyomban leendő kivettethetése mellett világos adósság útján megveendő vinculumul egy egész árendális esztendő summájának fele része obligáltatik.

Az árendás evictióval tartozik az általa s hozzátartozandói által okozott kárra nézve.

Mindeneket oly állapotban köteles az árendás árendája eltöltésével visszaadni, amilyenben a javakat inventárium szerint kezéhez vette vala.

Az épületeket csinosan, úgy a közönséges mulatókertben s a fürdőnél lévő sétáló utakat tisztán tartani, s itten a szegényebb sorsúak számára egy közönséges konyhát ételfőzés végett engedni köteles.

Egyéberánt tizenkettedszer a licitálni kívánó egyezer, szám szerint 1000 conventiós rénes forint bánatpénzt tésszen le.

Zsidó licitáns, árendáns és kocsmáros nem lehet.”

Az utolsó kitétel annál is érdekesebb, mert az 1821. május 7-én keltezett határozat értelmében (SzSzBML V. A. tot 1/1. No. 141.) egy zsidó kereskedő, Ganzfried Dávid szállít a városnak 8000 icce „gabona pályinkát”:

„A pálinka áráról

Szüksége lévén a városnak gabonapályinkára, azért is tehát rend szerént való lifferánsától, Ganzfried Davidtól 8000 icce gabonapályinkát, huszonnégy krajcárjával iccét, vett vala, egyzersmind meghatározván azt is: Hogy a kocsmákon a gabonapályinkának iccége 32 krajcáron, a meghatározott különös esetekben és időkben pedig az borbírák (mint sátoros ünnepek előtt, keresztelésre, lakodalomra stb.) 29 krajcáron mérettessen.”

Végezzünk egy kis számítást! $8000 \times 24 = 19200$ kr., $8000 \times 32 = 25600$ kr.!

A város haszna tehát 6400 krajcár volt, s mivel 60 kr. 1 Ft., így csupán ebből a tranzakcióból több mint 100 Ft. haszna volt. Vessük össze ezt azzal a ténnyel, hogy a mindezeket az üzleteket felügyelő két borbíró éves „fizetése” 80 Ft. volt.

A fenti tényekből látszik, hogy a szeszforgalmazás; bor, sör, pálinka igen jövedelmező üzletág, melyből a rugalmas zsidó kereskedők sem szerettek volna kimaradni. Az 1840-es évekhez közeledve jelentősen liberalizálódik a zsidók kocsmáztatási lehetősége, s ismét Riczu Zoltánra támaszkodva közöljük az alábbi tényeket:

„Jelentős bérleteket nyertek el a Kisvárdáról származó és Debrecenben is lakással bíró Eisenberger-család tagjai. Már 1841-ben megjelent Eisenberger Dávid a kocsmák, a malmok és a vásárvám bérletének árverésén, de akkor még nem járt sikerrel. 1844-ben azonban megkapta a Morgó, és az Epreskert kocsmák bérleti jogát. A szerződés előírta, hogy 'kocsmárosnak izraelitát' nem fogadhat fel és a kóser bor mérését külön szabályozták. Eisenberger Mór szintén 1844-ben megkapta a Zöldség téri, a Cédulaház, az Újteleki kocsmák bérletét, a négy országos vásáron a bormérés jogát, a 'pályinkának apróbb mértékben mérését' – ez Sóstóra nem volt érvényes. 1844-ben és 1845-ben a Nagyvendéglő is az ő kezelésében volt, ahol 1845 júliusában 'táncvigadalmat' rendezett,

melynek bevételét a 'kisdédóvó' részére adta át 1845-ben Kacz Henrikkel a borkimérés privilégiumát tudhatták magukénak. A Korona-házban (nem azonos a ma is álló Korona Szállodával) szintén kocsmát bérelt. A bor kimérésével Jakobovits Antalt (ő is izraelita volt) bízta meg, amiért feljelenítették, mert a szerződés megtiltotta zsidó kocsmáros alkalmazását. Kibővítvé vállalkozásainak körét, négy mézsárszéket is bérbe vett 1846-ban. A városnak 161 Ft-ot fizetett ezért Dániel egy évre és tartozott 100 font faggyút is szállítani. Ebbe az üzletágba Eisenberger Adolf is belefogott.

Megerősödött a helyi vállalkozói réteg is és 1847-ben Kobilicz nyíregyházi lakos kapta meg a kocsmáltatási és vásárvám jogát Eisenberger Mór és Kacz Henrik előtt. Kacz Henrik debreceni lakos volt, a Csillag kocsmában bérelte a bormérés jogát 1844-ben, valamint kezében volt a Kóser vendéglő bérelte 1844 és 1847 között. A Kóser vendéglőben csak izraeliták vásárolhattak bort, 'hegyi' borokat nemcsak helyi (orosi, királytelki, keresztúti) borokat mérhetett ki. Az évi bérleti díj 42 Ft volt, azért ilyen kevés, mert évente egy országos vásár alkalmával mérhette az italt. 1845-től 1847-ig a Korona épületében lévő kocsmabormérési jogát is magáénak tudhatta. Pálinkát nem árusíthatott, olyan bort, melyet nem nyíregyházi lakos termelt, nem tarthatott (hegyi borokat sem), a város vezetése azt is meghatározta, hogy hiány esetén honnan szerezhet be bort. Az évi bérleti díj 1265 Ft volt." (RICZU 1992. 10–11.)

A fentiekből látható, hogy a zsidók beilleszkedése a város kereskedelmi életébe folyamatosan javult, de az alábbi dokumentum – melynek nyelvi szerkezete még a korbéli írások között is kirívó – bizonyítja, hogy Nyíregyháza nem viselte a szívén a zsidók kereskedelmi tevékenységét:

„Ámbátor az országos vásárookra való megjelenés s ottan való sátorozás országszerte minden helyeken különbség nélkül megengedendő volna, s csupán illetén közönséges engedelem gyakorolhatása tekintetiből szokatanak állandó sátoroknak. Állíttatásait a zsidóknak ott is, ahol különben meg nem szenvedtetnek megengedtetni, nehogy azonban mindemellett is a sátoroknak ezen városbeli országos vásár helyén zsidók által is állíttatásába, azoknak ide becsúszásába vagy becsúszhatásokra való okoskodásra mód s alkalmatosság lennék, avagy csak távolról is tétessen, a 2409. számú jegyzőkönyv felolvasása folytában az állandó sátor felállíttatása iránt Swarcz Izsák zsidó kereskedő által kért engedelem megtagadtatik.”¹

A nyíregyházi zsidó kocsmárosok a XIX. század végére beilleszkedtek a város vendéglátóiparába. A jóval későbbi „numerus clausus” nem vonatkozott rájuk és minden nyíregyházi polgár ott ivott – felekezettől függetlenül –, ahol neki jólesett.

A levéltári adatokat böngészve, az 1830-as években egy régi ismerőst találunk: Ganczfried Dávidot. Képként közöljük a Jegyzőkönyvet.

2785. Ganczfried David pi.
lymita Liffenás, a város fránya.
ha levél által pályázta ki:
vádras, végezetten:

Amilögyi Bor Inspector beje.
társára frant ezekben pályázta
ra a város közönségének szűk
vége sem volna; a kívánatos
el nem fogadtatik.

SzSzBML V. A. 101. 4/4 kötet
2785 bejegyzés

¹ A zsidók országos vásáron történő sátor állításának megtiltásáról 1830. november 8-án kelt iratot ld. SzSzBML V. A. 101/a. 4/4. No. 2421.

A század végére egy zsidó társaság az összes kocsmabérletét meg akarta szerezni, de a város vezetősége akkor úgy döntött – Krúdy szavait idézve –, hogy „*Valakit elvisz az ördög*”.

Ma már a teljesen emancipált kocsmavilágban nem tartjuk számon, hogy ki zsidó, ki nem. Ugyanis az igazi, hajnalt köszöntő kiskocsmák megszűntek létezni Nyíregyházán.

Irodalom

CsÍKI 2006.

CsÍki Tamás: A megtelepedés útján a nagytárkányi zsidóság a 18–19. században. [Cesty usídl’ovania. Židovské obyvatel’stvo Velkýh Trakán v 18.-19. storočí. Auf dem Wege zur Niederlassung. Das Judentum in Nagytárkány im 18. und 19. Jh.] In: Nagytárkány. Tanulmányok a község településtörténetéhez és néprajzához. Szerk. Viga Gyula. Somorja–Komárom 2006. 179–196. (http://www.foruminst.sk/publ/lokreg/5/lokreg5_179-196.pdf)

HANÁK 1991.

Hanák Péter: A zsidó kereskedők Magyarország modernizálásában. *História* XIII: 2–3. 1991. 17–19. (<http://www.tankonyvtar.hu/historia-1991-023/historia-1991-023-zsido>)

RICZU 1992.

Riczu Zoltán: Zsidó épületek és emlékek Nyíregyházán. [Judische Andenken und Bau-denkmäler in Nyíregyháza. Jewish Relics and Buildings in Nyíregyháza.] JAMK 34. 1992.

PAPP D. Tibor

H-4400 Nyíregyháza

Luther-ház B.

Kaplony monostorának újjáépítése Károlyi Sándor (1669–1743) korában*

Terdik Szilveszter

Bevezetés

Károlyi Sándor az ősi családi központ, a Nagykároly (Carei, Ro) közvetlen szomszédságában fekvő Kaplonyban (Căpleni, Ro) kezdte meg a Rákóczi-szabadságharc végét követő, fontos egyházi építkezéseinek sorát. Jól tudta, hogy ez a templom a Kaplony nemzetség – amelyből a Károlyi család is származott – ősi családi monostorával azonos, a nemzetség egykori temetkező helye. Míg a vármegyében fekvő többi családi birtokon ebben az időben mindenütt a reformátusok bírták a középkori templomot, addig a kaplonyi elhagyatva, romosan állt, így legalább a visszaszerzésével nem kellett külön foglalkoznia. Károlyi a Sztatmári béke (1711) után beköszöntő viszonylag nyugalmas időszakban tudatosan kezdte meg a reformáció következtében szétzilált katolikus intézményrendszer újjáépítését, amelyben fontos szerepet szánt a szerzetesrendeknek: a hívek visszaszerzésében a népmissziókban járatos ferencesekre, az ifjúság meghódításának terén viszont az iskolákat működtető piaristákra kívánt támaszkodni. Előbbieket Kaplonyba, utóbbiakat Nagykárolyba hívta meg, ahol a templom visszavétele, az új kolostor és iskola építése több feladatot jelentett, és igazából az 1710-es évek még mindig súlyos politikai és gazdasági viszonyai miatt a ferencesek letelepítése sem volt zökkenőmentes. A tanulmányban a kaplonyi kolostor templomának átalakítására, az új kolostor fölépítésére vonatkozó néhány levéltári forrásanyag segítségével olyan középkori és barokk részleteket ismerhetünk meg, amelyek mára már teljesen elpusztultak vagy csak néhány töredékük ismert. Ezek a források egyrészt jó szolgálatot tehetnek egy jövőbeni régészeti kutatás előkészítése során, másrészt különösen a berendezéshez kapcsolódó, a XVIII. század első évtizedeiből származó szerződések és tervrajzok nem csak az ország keleti felének, hanem korabeli központjának, Pozsonynak a művészeti viszonyaira is vetnek némi fényt (NB!: Ex Oriente lux).

Kutatástörténet

Az elpusztult bencés monostorok között számon tartott együttes (SÖRÖS 1912. 434.) – korai alapítás lévén, más rend nem nagyon jöhet számításba – állítólag Szent Mártonnak dedikált temploma az 1834-es nagy földrengésig, és az azt követő, Ybl Miklós nevével fémjelzett, az 1840-es években zajló átépítésig alapvetően középkori formájában állt fenn (TAKÁCS 2001. 445–447.).¹ Pontos

---

* A tanulmány szövege a 2008. októberében, a Középkori egyházi építészet Erdélyben VI. konferencián, a nyíregyházi Jósza András Múzeumban elhangzott előadás bővített változata.

¹ Ybl Miklós építkezéseiről, az átépített templomról ceruzarajzot közölve: YBL 1956. 16., 7. kép. A templom és kolostor jelenlegi állapotáról képek találhatók: MUHI 2001. 38–48.

alapítási ideje nem ismert (a XI. vagy a XII. században történhetett), de a meglehetősen kevés rá vonatkozó középkori adatból jól látszik, hogy a kisebb családokra szakadozott alapító nemzetség fontosnak tartotta a monostort, és az osztozkodások során igyekeztek közös kézben tartani (NÉMETH 2008. 130–131.). Különösen érdekes egy 1444-re keltezett, a kolostor gazdag felszerelési tárgyait felsoroló,² valamint egy másik, 1479-ből származó oklevél, amelyben a templomot nagynak és két-tornyúnak mondják (KÁROLYI 1911. II. XXI.).

A háromhajós, háromapszisos, nyugati homlokzatán toronypárral bíró épületről először Ybl Miklós nyomán közöltek rajzot (EITELBERGER 1856. 106.), amelyet később Henszlmann Imre is fölvetett a hazai román kor emlékeit bemutató művébe.³ Viszont a Károlyi család levéltárában (jelenleg: Országos Levéltár, Budapest) fellelhető, 1783-ban készült, a középkori állapotokat még jól mutató felmérési rajzokra (MOL T 20.105.) csak száz évvel később Entz Géza hívta fel a figyelmet (ENTZ 1959. 134–135.), később Németh Péter publikált is egyet közülük.⁴ Legutóbb Takács Imre foglalkozott ezekkel a rajzokkal a Pannohalmán rendezett *Paradisum plantavit* kiállítás katalógusában, amikor Németh Péterhez hasonlóan a Zimán Ferenc nevével jelzett 1783-as alaprajzot közölte, mivel úgy tűnik, hogy ezen láthatóak a valós XVIII. századi állapotok (TAKÁCS 2001. 445.).⁵ A másik, hasonló korú, Révai Miklós piaristától származó alap- és főhomlokzatrajz (1. kép) Takács Imre szerint inkább átépítési tervnek tekintendő, amit a nagyszabású késő barokk homlokzati kialakítás, valamint a Zimán-féle rajzhoz képest eltérő kolostor alaprajz-szerkezet bizonyít.⁶ Szintén ebből az időből származhat, és átépítési tervnek tekinthető az a Franz Xaveri Siber által készített, a Révai-rajzzal szoros kapcsolatot mutató tervrajz, amelyen a templom mellett a kolostor földszinti és emeleti alaprajza tűnik föl.⁷ A földrengés után készülhetett az a három fölmérési rajz (a déli és a keleti homlokzatról, illetve a keresztmetszet), amely a természeti katasztrófa következményeit mutatja be. A három rajz alapján kijelenthető, hogy a Révai-féle átépítés nem valósult meg, ugyanakkor

² Bunyitay közli a Kállay család levéltárából, pontos jelzet nélkül (BUNYITAY 1884. 504.). A monostor feltételezett kincseinek sorsa mindig is izgatta az egyháztörténészeket: P. Benedek Fidél szerint a szerzetesek a XVI. század második felében a még katolikus Báthoriak oltalma alá, Nagyecsdre menekítették kincseiket, ahonnan azok soha nem kerültek vissza (BENEDEK 2008. 255.). Nem tudjuk, hogy Benedek mire alapozza ezt a feltételezését, talán ismerte azt az 1881-ben közölt inventáriumi mot, amelyet az ecsedi várban 1615-ben, a Forgách Ferenc (esztergomi érsek †1615) által elszállított ötládányi liturgikus textíliáról (214 db) vettek föl (MAJLÁTH 1881.). Valószínű, hogy a környék protestánsá lett templomaiból gyűjtötték be a felesleges ruhákat. Az utolsó ecsedi Báthori (V.) István birtokában is voltak ilyenek, mert halála (1605) előtt úgy rendelkezett a nagy értékű „gyöngyös, islógos, és ezüstöss” ruhákról: adják el őket, „*de se pápistáknak, se sidóknak ne adják*”, s ha félni lehetne, hogy újra pápista kézbe kerülnének, „*rakassanak egy nagy tüzet és mind meg égessék őket, tegyék porrá, senkinek egy pénz árát se aggyanak, széllel futtassák fel az porát. Nem akarom, hogy többé Bálványozásra keljen a ti lelketek alatt*” (TAKÁCS 1892. 540.).

³ Szerinte leginkább a lébényi templomhoz hasonlít, de későbbinek tartja, mondván, hogy Kaplony távolabb esett a nagy központoktól, mint Lébény (HENSZLMANN 1876. 103–104., alaprajz: 157. ábra, keresztmetszet: 158. ábra).

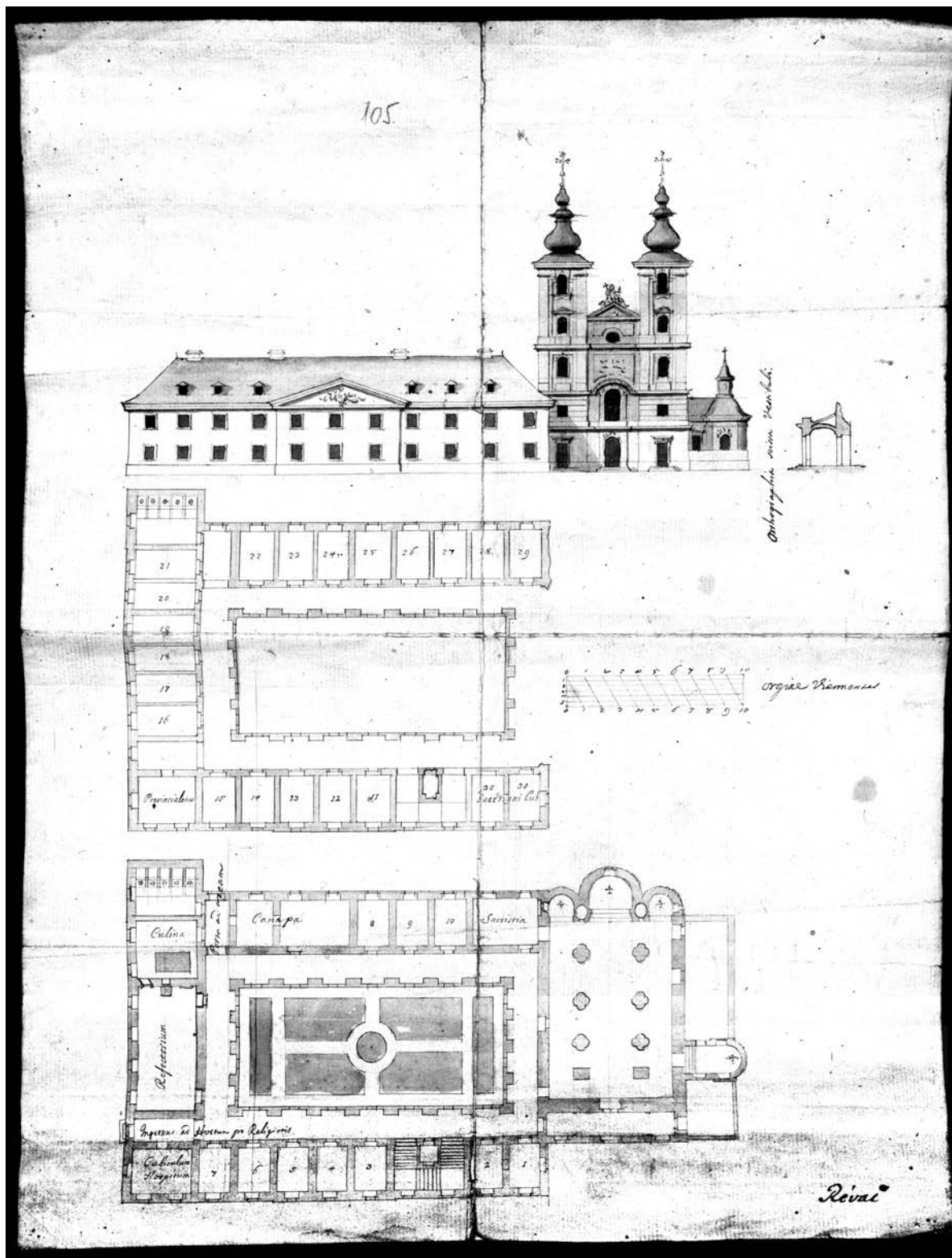
⁴ Helyszínrajz és annak egy részlete: NÉMETH 1968. 95–97. 10–11. kép.

⁵ A katalógustétel végén véletlenül a Révai-rajz levéltári jelzetét adták meg (TAKÁCS 2001. 445). A Zimán-rajz valódi jelzete: T 20.186/1. A kolostor egész környékét bemutató helyszínrajz eredetileg nagyobb volt, felső szélén szakadt. Jelenlegi mérete: 101,7x44,4 cm.

⁶ Révai rajzát közölte: KOVÁCS 1988. 217. 31. kép. Tempfli Imre is Révai rajzait közölte, noha érzékelte a másik alaprajzhoz képesti különbségeket, mégis ezt vélte a barokk kori állapotnak (TEMPFLI 1996. 125–126., 130.).

⁷ Színezett tollrajz, 34,4x43,5 cm. A rajz jobb alsó sarkában olvasható: Frantz Xaveri Siber Maurer Maister Desig. MOL T 20.186/2. A Révai-rajzzal való viszonya még nem tisztázott. Siber az ifjabb „Szeiber Ferenc” építőmesterrel lehet azonos, aki apja mellett – majd helyett – az 1770-es években épülő nagykárolyi piarista templom kivitelező mestere volt. Vö. Vanke József: Vázlatok: I. A nagykárolyi jelenleg rom. kath. plébánia templom (kézirat, 1890–92). 1–5. Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára, Budapest, Ser. alt.

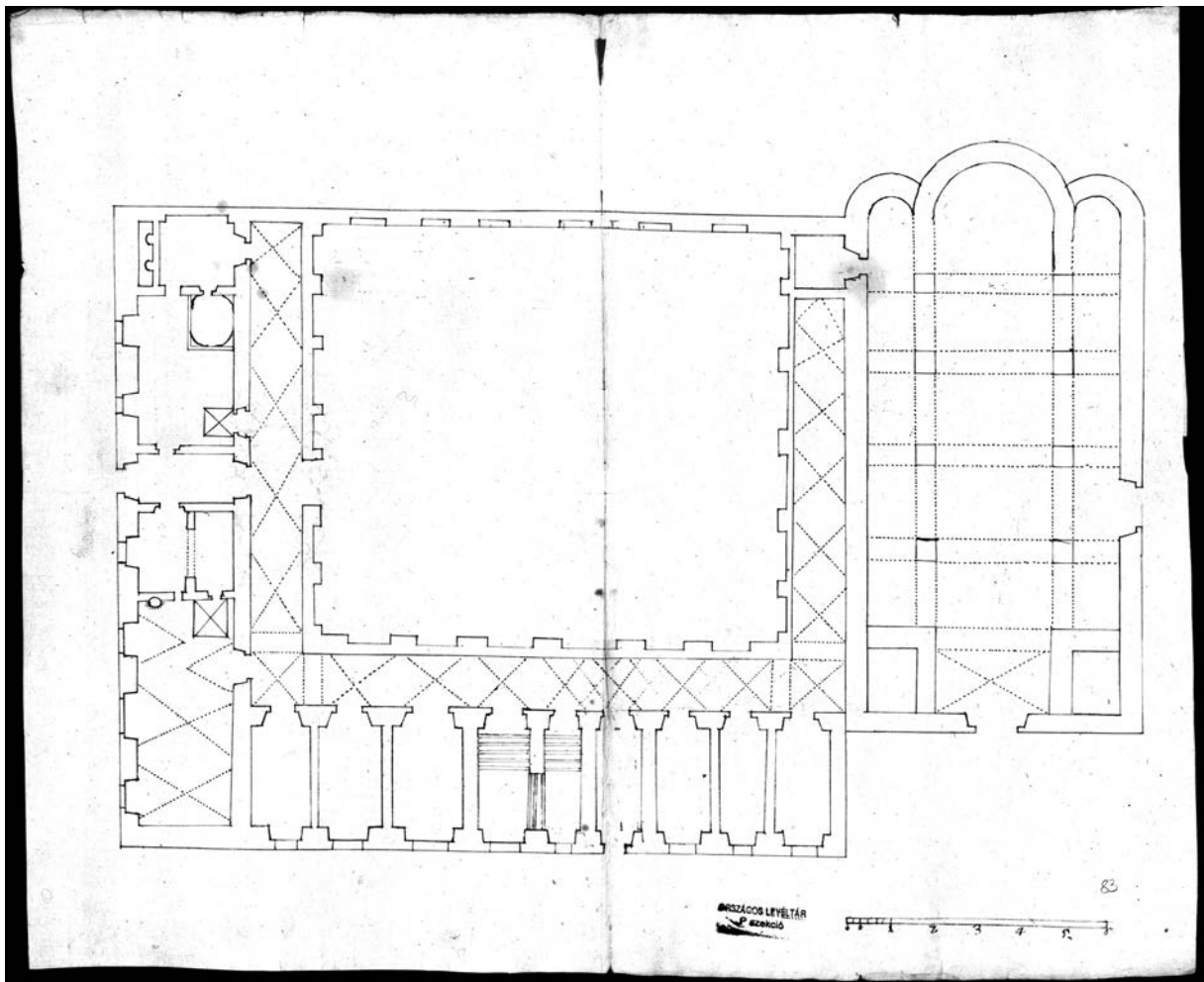

1. kép

A kaplonyi kolostor átépítési terve, Révai Miklós (MOL T 20.105.)

Fig. 1

Reconstruction project of the Kaplony monastery, Miklós Révai (MOL T 20.105)

2. kép

A kaplonyi templom és kolostor alaprajza, 38,3x32,2 cm (MOL T 20.286/5.)

Fig. 2

Ground plan of the Kaplony church and monastery, 38,3x32,2 cm (MOL T 20.286/5)

a középkori templom térszerkezete, kőfaragványai, a korábbi barokk átépítések ellenére, alapvetően megvoltak.⁸

A Károlyi család levéltárában a kaplonyi birtokra vonatkozó ún. Törzsanyagban (MOL P 392, 16. d. Lad. 10. No. 42.) volt még 16 darab egyes kutatók által ismert (NÉMETH 1968. 96. 18. jegyzet), de eddig még föl nem dolgozott, a templomhoz és a kolostorhoz kapcsolódónak tartott rajz.⁹ Minden bizonnyal a levéltár XIX. századi rendezése során helyezték egymás mellé ezeket a különböző évekből, de valószínűleg egységesen a XVIII. század első feléből származó lapokat.

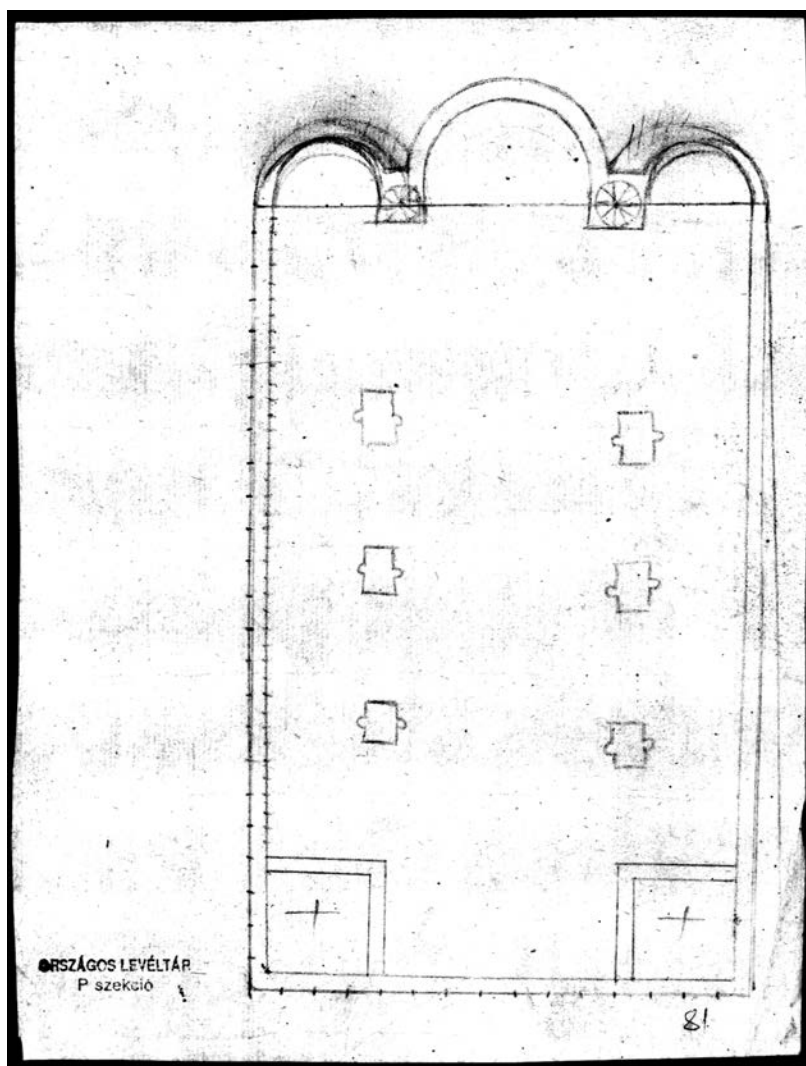
A rajzok egyik csoportja épületrészleteket, alaprajzokat ábrázol nagyon különböző formában és színvonalon. Az egyik – a templom és a kolostor alaprajzát mutató – tollrajz valószínűleg a kolostor egyik korai tervváltozatának tekinthető (MOL T 20.286/5.) (2. kép). A templomot csak

⁸ A rajzok őrzési helye: KÖH Tervtár, K 3202-04. 1840 k. Pesten készülhettek, talán Ybl Miklós számára. Valószínűleg ehhez a sorozathoz tartozhatott az Eitelberger által közölt alaprajz mintája (TAKÁCS 2001. 446–447.). Két középkori, XIII. századnak tartott oszlopfő mai napig fennmaradt. Ezek képe és leírása: TAKÁCS 2001. 544.

⁹ Időközben áthelyezték a Károlyi Tervtárba: MOL T 20.286/2–17.

vázlatosan rajzolták le, a pillérek kereszt alakját, az ablakok helyét egyáltalán nem jelölték. A kolostor szerkezete egyszerűbb, mint az 1783-as felmérési rajzon (TAKÁCS 2001. 445.), mivel a kolostor keleti szárnya teljesen hiányzik, helyette csak egy kökerítés szerepel. Az északi szárny itt rövidebb, nem nyúlik túl a templomon, de a helyiségek funkciója hasonló (ebédlő, konyha, illemhely), a nyugati szárnyba viszont, a lépcsőház két oldalára ekkor még kettővel több szobát szántak.¹⁰ Egy másik lapon csak a templom piros ceruzával, vázlatosan felvett alaprajza látható (MOL T 20.286/3.) (3. kép), amelyen jelölték a szentélyből induló két csigalépcsőt, az apszisok formájába viszont grafitceruzával belejavítottak. Szintén a templomról, pontosabban annak csak egy részletéről – a főapsziszról és főhajóról – készült az a tintarajz, amelyen a pillérek közötti íveket kiterítve jelölték, de

több pillért mutat, mint ahány valójában volt (MOL T 20.286/2.) (4. kép). Valószínűleg valaki emlékezetből készítette, de nem világos, hogy mit akart vele illusztrálni. Néhány rajz a toronysisakokhoz készült. Az egyik ceruzavázlaton a torony két felső szintjére helyezett kettős, hagymaidomú sisak, valamint egy sisak metszetkezdemény látható, mellettük tintával a „Turris Kaplyonensis” felirat szerepel, amely egyértelművé teszi, hogy hová készült (MOL T 20.286/4.) (5. kép). Ez esetben nem zárható ki, hogy talán maga Károlyi Sándor vetette sebtében papírra elképzelését, hogy a kivitelező ácsnak megfelelő fogalma legyen az Úr elképzeléseiről vagy éppen az ellenkezője sem elképzelhetetlen, miszerint az ács készített gyors vázlatot a megrendelőnek. Hasonló műfajú skicc lehet a másik, sisakmetszeteket ábrázoló ceruza- és tollrajz, amelyen a toronysisak szerkesztési elve és folyamata is tanulmányozható a jól kivehető segédvonalaknak köszönhetően (MOL T 20.286/8.) (6. kép). Az épületrajzok közül biztosan nincs sok köze Kaplonyhoz annak a tollrajznak, amely egy hatalmas kastély- vagy városkapu

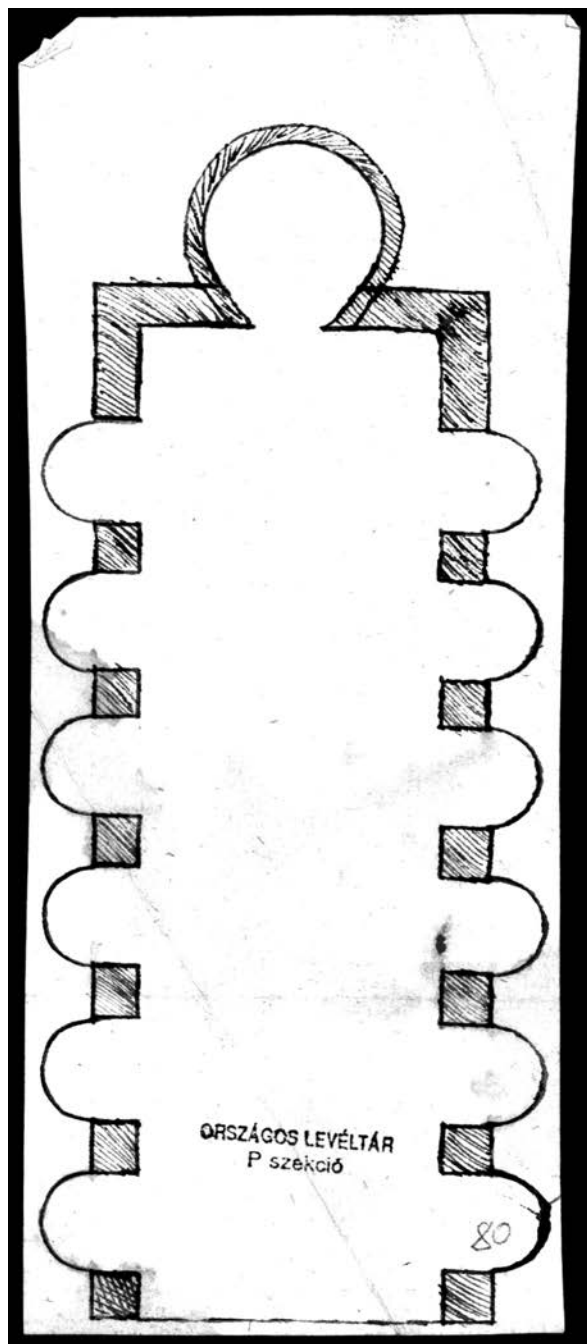
3. kép

A kaplonyi templom alaprajza, 14,8x20 cm (MOL T 20.286/3.)

Fig. 3

Ground plan of the Kaplony church, 14,8x20 cm (MOL T 20.286/3)

¹⁰ Ha ez a rajz híven tükrözi az 1710-es évek állapotát, akkor nem tartható Takács Imre feltételezése, miszerint a Zimán-féle rajzon látható sekrestye középkori eredetű lenne (TAKÁCS 2001. 446–447.).

4. kép

Templom alaprajz-skicc, 7,9x20 cm
(MOL T 20.286/2.)

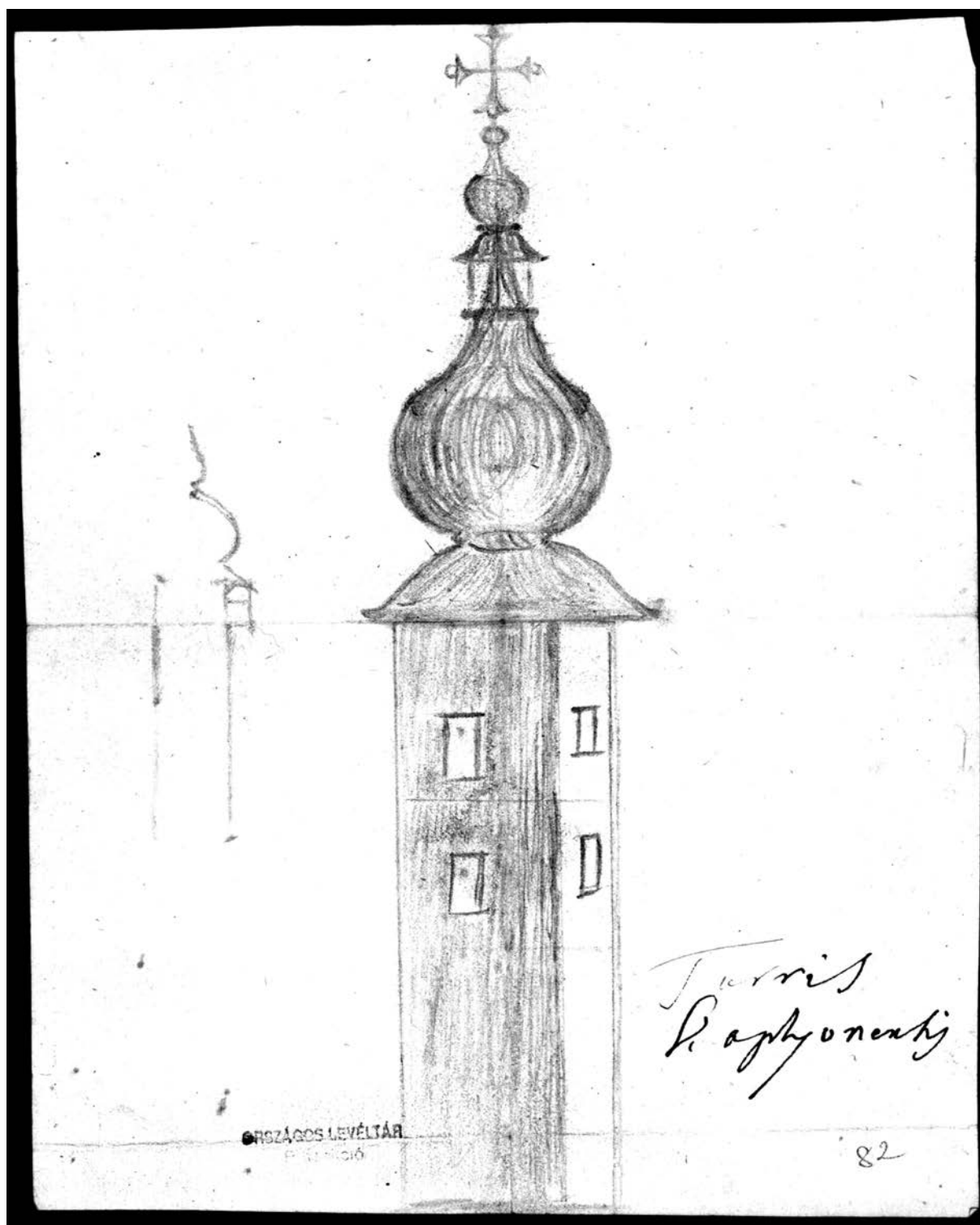
Fig. 4

Line-drawing of the ground plan of the church,
7,9x20 cm (MOL T 20.286/2)

főlé épített, több szintes tornyot ábrázol (MOL T 20.286/6.) (7. kép). Úgyszintén máshová szánhatták a leginkább kastélynak látszó épület elé tervezett lépcső ceruzarajzát is (MOL T 20.286/7.) (8. kép). Ugyancsak valamelyik családi kastély kapujának oromzati díszéhez készülhetett az a vázlatos ceruzarajz, amelyen egy felirat befogadására szánt, téglalap alakú táblához két ülő katonára támaszkodik, fölötté pedig angyalok által tartott, koronás címer helye látható (MOL T 20.286/14.) (9. kép).

A rajzok másik csoportját, különféle barokk templomi berendezésekhez készített tervek alkotják. Két oltárhoz három rajz tartozik. Az egyik ceruzarajzon egy teljes oltár szerkezete látható: a téglatest alakú oltárasztalra háromszintes retabulum épül, amelyen az egyszerű kialakítású predellára két csavart törzsű, kompozit fejezetű oszlop közé nagy, félkörívesen záródó oltárkép kerül, az oszlopok külső oldalán egy-egy szobortartó konzol kap helyet. Az oltárkép fölötti párkányra az alsó szint motívumait ismétlő szerkezetet szántak: az alsókkal megegyező, de jóval kisebb méretű oszlopok közé a két függőleges végében félkörívesen záródó képet terveztek, a párkány végein két szobor számára is biztosítva helyet. A felső kép fölötti szegmensíves zárópárkány tetején sugaras oromdísz tűnik föl, amelynek két oldalán újabb, valószínűleg ülő vagy térdelő pózban ábrázolt szent/angyal szobrainak elhelyezésére kialakított posztamentek szerepelnek (MOL T 20.286/9.) (10. kép). Ugyanehhez az oltárhoz készült az a már tintával is kihúzott, sokkal részletgazdagabb rajz, amelyen a felépítménynek csak a jobb fele látható, de ezen a lapon már a szerkezetre szánt, akantuszokból komponált ornamentális faragásokat is föltüntették (MOL T 20.286/10.) (11. kép). A két rajzról talán másolatot is készíthettek, mivel az oltárképek kontúrjai tüvel vannak beszurkálva. Hasonló szerkezetű, de részleteiben gazdagabb kialakítású oltárt ábrázol a másik, tintával kihúzott, ceruzával előrajzolt terv is, amelyen a főoltárkép kerete tagoltabb, az oszloptörzsek viszont nem csavartak, mint az előző terven. Az oltárkép fölött szív alakú címermező szerepel, az egész felépítményt jellemző akantuszos díszítése rokon az előző tervével (MOL T 20.286/17.) (12. kép). A két oltár szerkezeti, motívumbeli rokonsága és a rajzok nagyon hasonló kidolgozása alapján feltételezhető,

hogy a tervek ugyanattól a mestertől származnak. Mivel tabernákulumot egyikre sem terveztek, az is valószínűsíthető, hogy mellékoltárokhoz készítették. Az idők folyamán az oltárterveket az eredeti iratanyagból kiemelték, egyelőre az is csak feltételezés, hogy a kaplonyi kolostor oltáraihoz készültek.

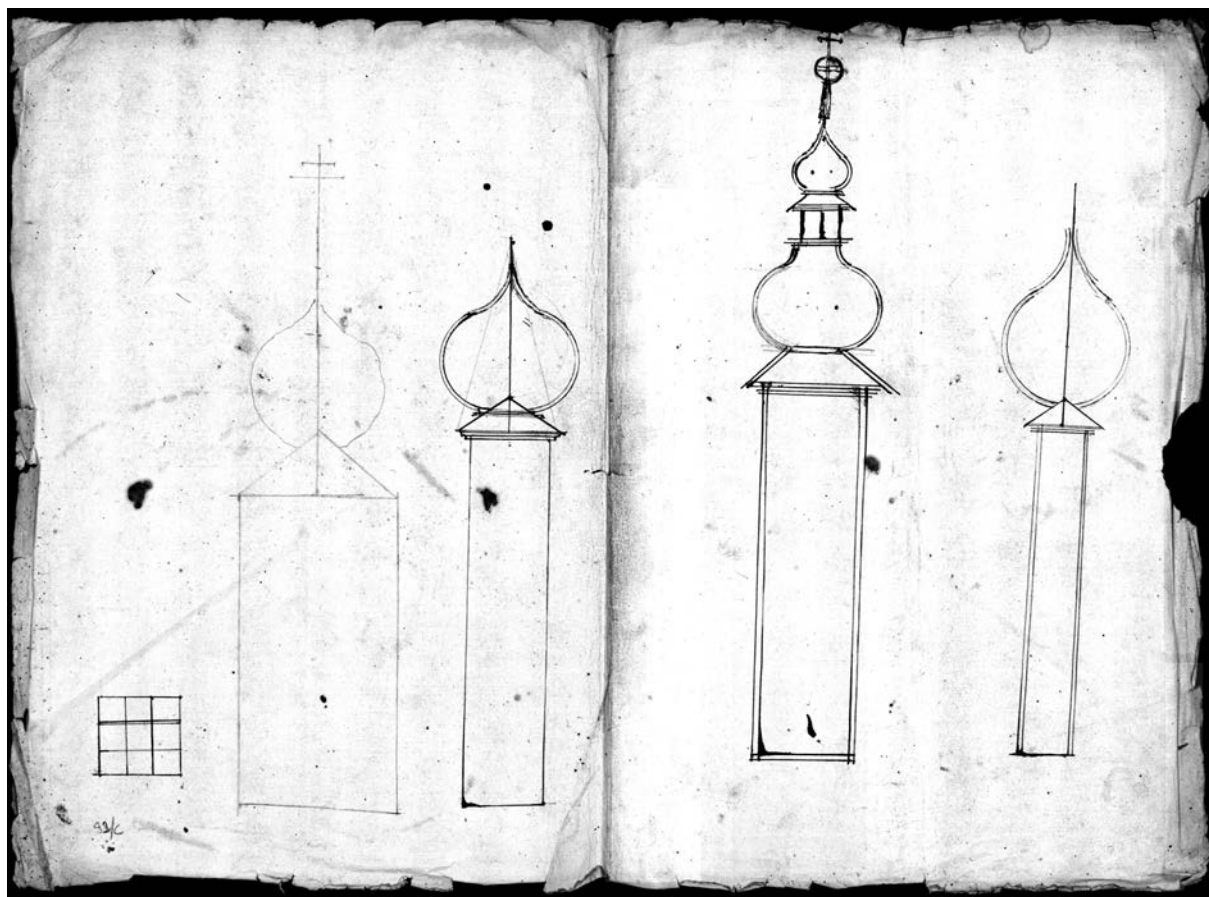

5. kép

Vázlatrajz a toronyhoz, 17,1x21,8 cm (MOL T 20.286/4.)

Fig. 5

Line-drawing of the tower, 17,1x21,8 cm (MOL T 20.286/4)

6. kép

Vázlatrajz a toronysisakhoz, 46,7x35 cm (MOL T 20.286/8.)

Fig. 6

Line-drawing of the steeple, 46,7x35 cm (MOL T 20.286/8)

Az oltártervek mellett három lapon szószéktervek is fönmaradtak. Két tollrajz szinte ugyanazt a szószéket ábrázolja, csak az egyik lapon az építmény alaprajza is föltűnik. Az alaprajzon a szószék megtartására kiszemelt egyik pillérköteg részlete is látható, amely – és a mindkét terv szószékkosarában ábrázolt kis ferences figura – egyértelművé teszi, hogy a kaplonyi templom számára készültek (MOL T 20.286/11 és T 20.286/15.) (13–14. kép). A szószék kosara hatszögletű, külső élein ellenkező irányba tekeredő volutákból képzett pilaszterekkel, hangvetője a kosár aljához hasonlóan zárt, íves profilú tagozatokból épített szerkezet, tetején a Szentlélek-Galamb tűnik föl sugárkoszorúban – katolikus szószékek esetében elég meglepő módon – egyedüli figurális díszítményként. A harmadik lap szószéktervén hasonló szerkezetű, de valamivel részletgazdagabb verzió látható, méghozzá kettő, mivel a kosár és a hangvető függőleges tengelye két eltérő részletformájú részt választ el egymástól. Ezeken a változatokon a kosár alaprajza tagoltabb, a hangvető felépítménye díszesebb. Mind a három verzióban közös, hogy a szószéklépcső feljáratát nagy méretű ajtóval kívánták elrekeszteni (MOL T 20.286/12.) (15. kép). A rajzok stílusa alapján feltételezhető, hogy ugyanaz a mester készítette őket.

A rajzok között található még egy egyszárnyú ajtóhoz készült ceruzarajz helymegjelölés és dátum nélkül (MOL T 20.286/13.) (16. kép). Különösen érdekesnek számít az a tollrajz, amely a hátoldalán olvasható felirat – „Kaplyoni Templom Stukaturaja & Delineatiója” – szerint a templom

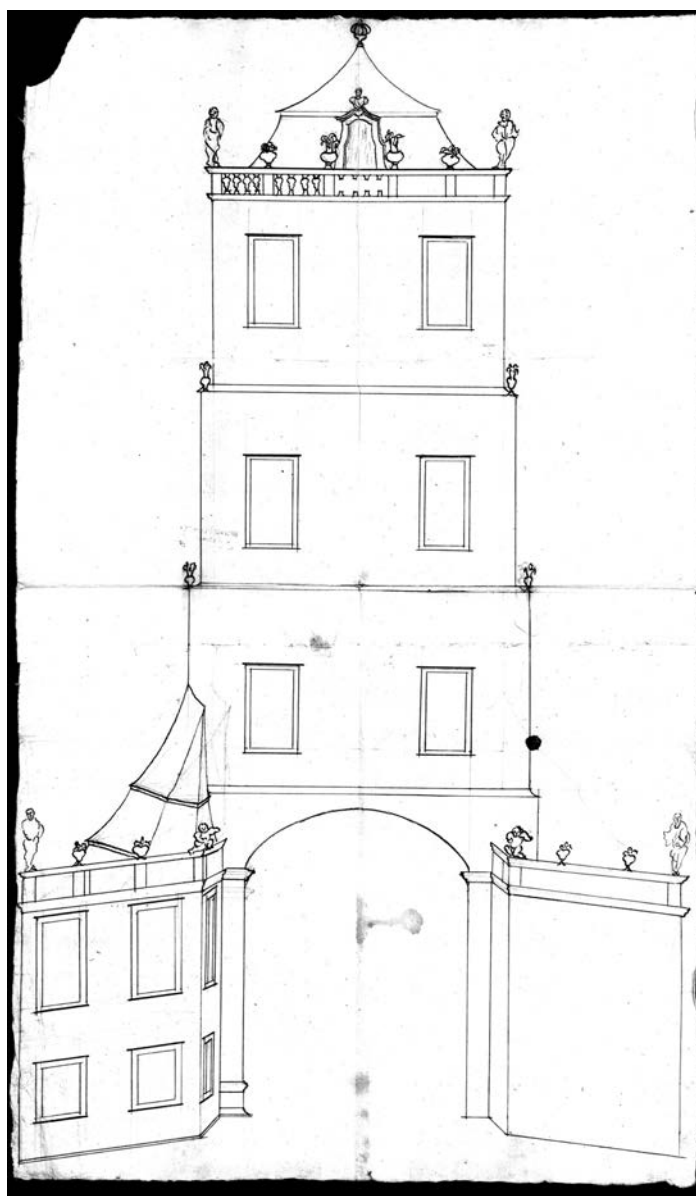
főhajójába szánt stukkók vázlatrajza (MOL T 20.286/16.) (17. kép). A rajz tetején, egy félköríves mezőben a ferencesek emblémája tűnik föl, amelyet a diadalív fölé szántak. A rajz középtengelyében a Keresztre feszítést és Szent Ferenc stigmatizációját ábrázoló, nagyobb méretű képek között a Szentlélek-Galambjának tondója látható. A két nagyobb kompozíció hosszanti oldalára a négy evangélista és négy, részben ferences szent (Szt. Jeromos, Kapisztrán Szt. János, Szt. Bonaventura, Pádúai Szt. Antal) félalakos körképét terveztek kettésével elosztva, a figurális részek közötti mezőt pedig burjánzó akantuszindák töltötték volna ki.

Mivel ezt a 16 rajzot kiemelték az eredeti kontextusukat képező iratok közül, meghatározásukat nem minden esetben lehet elvégezni, pontosabb datálásukra is csak az épületegyüttes barokk újjáépítésének ismeretése során, az írott forrásanyagból kiszűrhető információk segítségével lehet kísérletet tenni.

A kolostor újjáalapítása

Károlyi Sándor 1711-ben adta ki a kaplonyi kolostor alapítólevelét, azt is megindokolva, hogy miért szánta el magát erre a nagy tetre:

„Hogy megemlékezvén az én Boldogul kimulo édes Eleimnek az néhai Kaplyoni Nemzetségbül való eredéséről és származásáról, már alkalmas esztendőkkel ezeleött elvégeztem vala magamban, Nemes Szattmár vármegyében Kaplyonban levő megromladozott és elpusztult szent egyháznak megujjitasat és felepítettését, de mivel az időnek mostohasága mind eddig akadályt vetett, mostan már Isten eő Szent Felsége közelebb folyt háborút lecsendesítvén, és egész hazánknak kevés pihe-nést engedvén tovább sem szenvedhetem, hanem hogy ne csak romlásából építtessék föl, de Istennek nagyobb dicsőségére s az hívek lelkének is következő épületire, ugy a keresztény hitnek ezen nagyobb terjedésére és gyarapodására lehessen, mint hogy annak előtte is az nevezett helyen Monasterium emlékezeti ma is fenn vagyon.”¹¹

7. kép

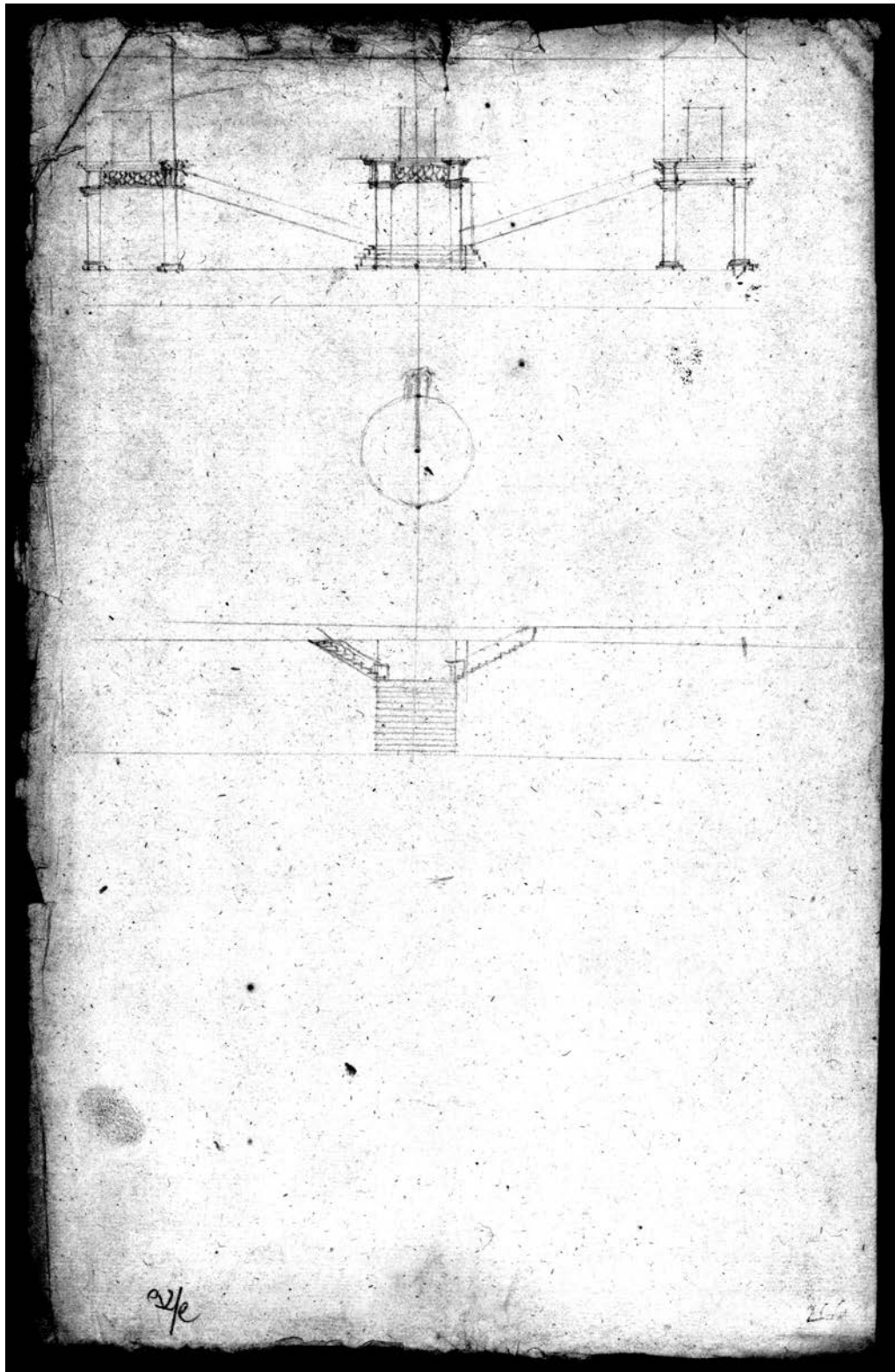
Toronyrajz, 23,6x56 cm (MOL T 20.286/6.)

Fig. 7

Drawing of the tower, 23,6x56 cm (MOL T 20.286/6)

¹¹ 1711. aug. 18., Nagykárolyban, Károlyi Sándor és felesége, Barkóczy Krisztina aláírásával (MOL P 392 16. d. Lad. 10. No. 26. f 17–22. – 3 példányban). Az alapítólevél szövegét közli: TEMPFLI 1996. 163–164. (A kolostor újjáalapítására vonatkozó többi dokumentum lelőhelye is ez: MOL P 392 16. d.)

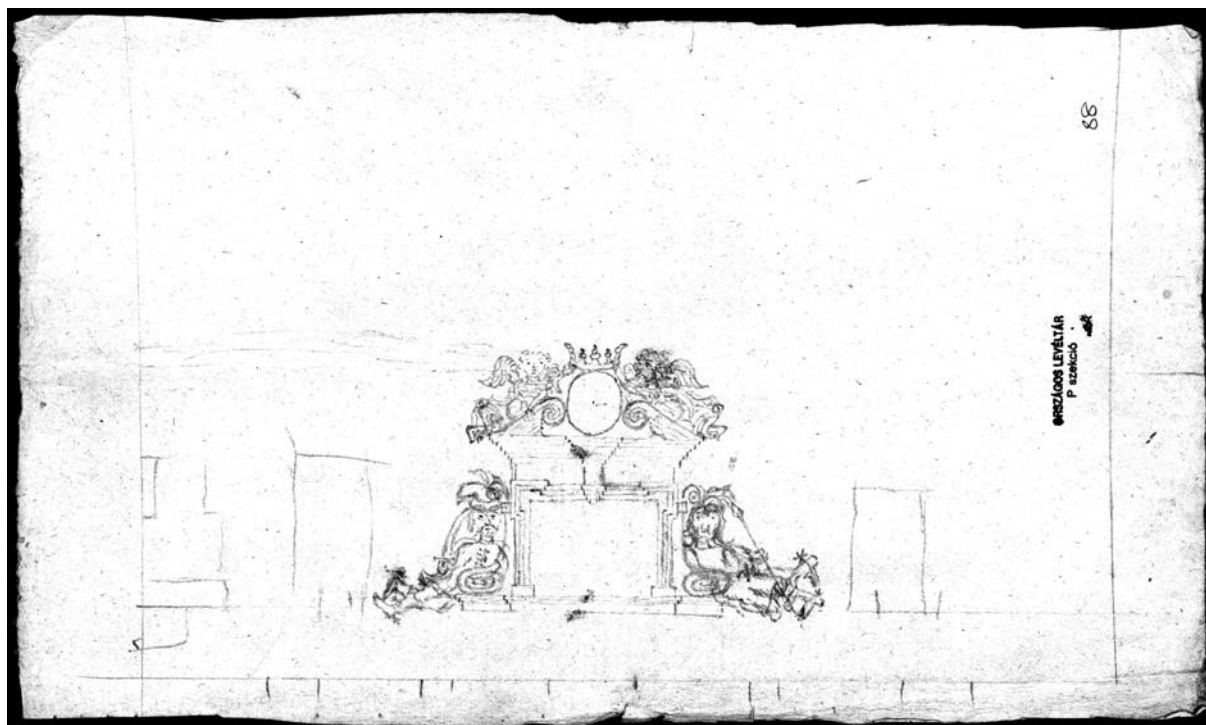

8. kép
Lépcső tervvázlata, 20,5x32,5 cm (MOL T 20.286/7.)

Fig. 8
Design of the stair, 20,5x32,5 cm (MOL T 20.286/7)

9. kép
Bejárati oromzat tervvázlata, 32x18,4 cm (MOL T 20.286/14.)

Fig. 9
Design of the entrance gable, 32x18,4 cm (MOL T 20.286/14)

Figyelemre méltó, amit az alapítólevelében a templom titulusáról ír:

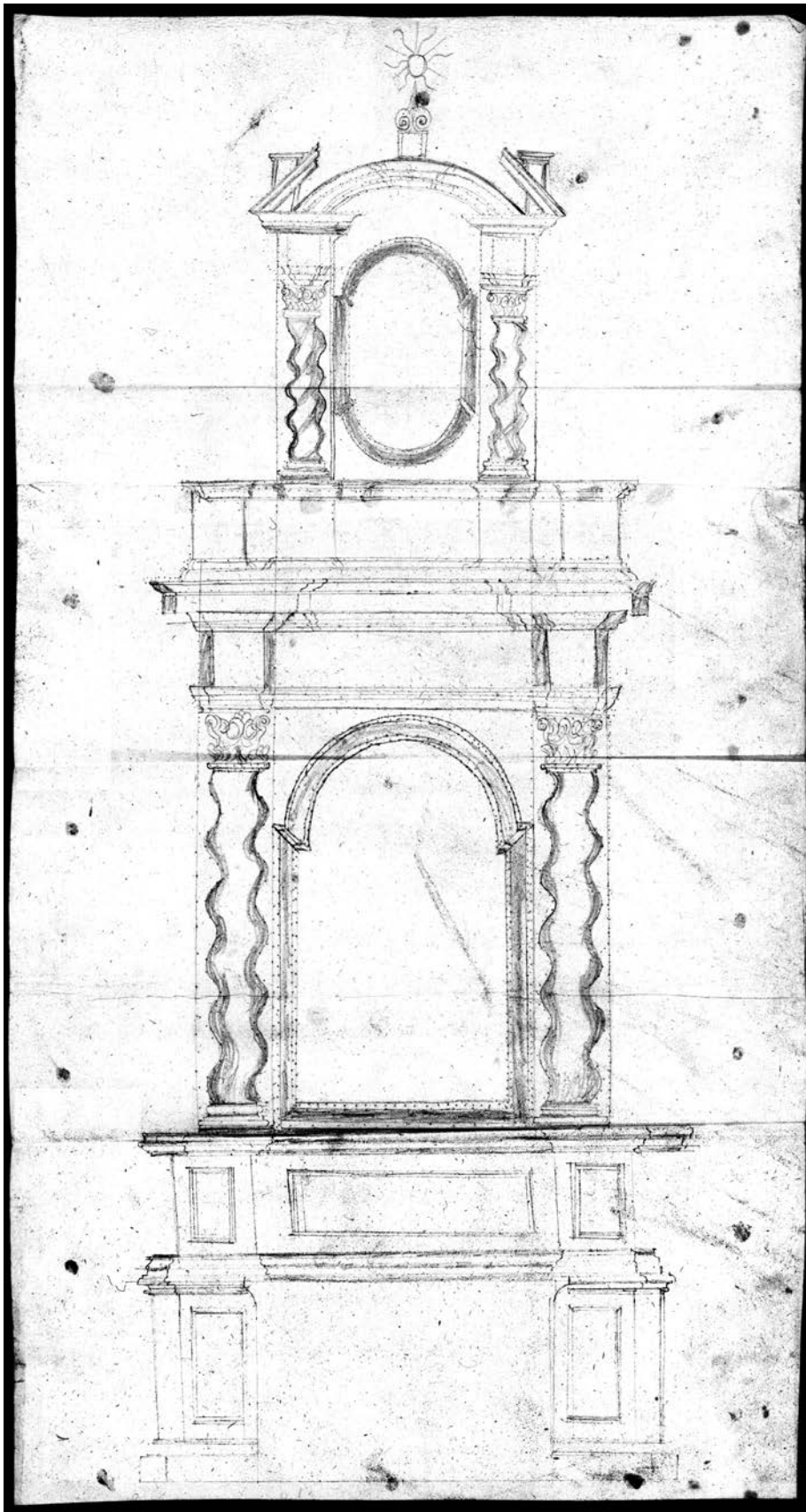
„Minthogy penik az nevezett egyház helybenvaló Sz. Egyház Krisztus Urunk születésére látatik ex monumentis dedikáltattnak lenni, [...] tovább is azon titulus alatt maradgyon...”.

Honnan vette Károlyi Sándor, hogy a templom Jézus születésére lenne dedikálva? Erre az 1728-ban írt *Providentia Dei* címen ismert emlékiratából kapjuk meg a választ:

„...nyilván ki teszik (ti. a régi dokumentumokból), hogy azon Monasterium hajdant Szent Mártony nevezetére és emlékezetére tartatott, mind az által mind azon hosszas háborúk és veszedelmes időben is az templomnak ajtaja fölött sok esztendőig való pusztán állása után is Krisztus Urunk születésinek emlékezetére fel tétetett faragott kép nyilván Compeniáltatott. Arra nézve Szent Mártony említett Monasteriumjához való templomot csekély tehetségem szerént renoválván és fellyebb megírt okokra nézve ezen Megváltómnak, s Üdvözítőmnek, [...] Szent Születésének emlékezetére ajánlottam és dedikáltam...”¹²

Ezek szerint a templom bejárata fölött (talán a timpanonban) egy olyan figurális ábrázolás lehetett, amelyet Károlyi Sándor Krisztus születéseként tudott értelmezni, s ha valóban így volt,

¹² MOL P 1507, 17. csomóban, Éble Gábor által készített másolat. Ugyanezt a szöveget közli: TEMPFLI 1996. 112–113.

10. kép

Oltárterv, 13,6x57,8 cm
(MOL T 20.286/9.)

Fig. 10

Design of the altar,
13,6x57,8 cm
(MOL T 20.286/9)

akkor eléggé egyedülállónak számíthatott a középkori magyarországi emlékanyagban.¹³ Érdekes, hogy a patrocínium értelmezéséhez azok után is ragaszkodott, miután a régi oklevelekben talált adatok alapján később úgy gondolta, hogy a monostor Szent Mártonnak volt ajánlva. 1719-ben, amikor Károlyi Sándor és felesége, Barkóczy Krisztina megújítja a kaplonyi alapítólevelet, gyakorlatilag az első levél szövegét adva ki újra, a templom titulusáról szóló, fentebb idézett szakasz után a következő mondatot is beillesztették:

„Ezen felyül régi levelekből constatálván az Monasterium Sz. Marton Püspök Tisztségére lenni. Azért azon

¹³ A XVIII. századi felmérési rajzokon nem látszik már, és későbbi sorsáról sem árulnak el semmit az írott források. A titulusváltásra, és a feltételezett domboorműre már Benedek Fidél is fölfigyelt (BENEDEK 2008. 258.).

Sz. emlékezetére is egy kis Oltár erigáltatván hasonló Búcsúi Solemnitas tartassék Napjain (ti. mint Karácsonykor).¹⁴

Az új kolostort a Salvatorianus ferencesek gondjaira kívánta bízni, akik eleget is tettek a felkérésnek.¹⁵ A kolostor újjáépítése lassan haladt, mert Károlyi Sándor az 1710-es években gyakran volt távol ott-honról az országos ügyek intézése miatt, 1713-ban három évre bérbe adta károlyi és erdődi uradalmát, mivel úgy érezte, hogy egyéb teendői mellett ezeket nem tudja megfelelően igazgatni.¹⁶ Minden este a templom helyreállításához már 1711-ben hozzáláthattak, a kolostor helyének meghatározásáról is tárgyalt a ferencesekkel.¹⁷ Az anyagokat is elkezdték Kaplonyba szállítani, amit Károlyi Sándor május 31-én rendelt el:

„...az Kaplonyi templomhoz az hetelő és mostan ottan lévő szerek hordjanak fővenyt Vadáru, hogy jövő hétre kelve a kőművesek ahhoz foghassanak.”

Ezek a kőművesek ekkor éppen a nagykárolyi vár kápolnáján dolgoztak, és már a vége felé jártak, de mielőtt hozzákezdenének a kaplonyi munkához, még a helybélieknek is akadna egy kis dolga:

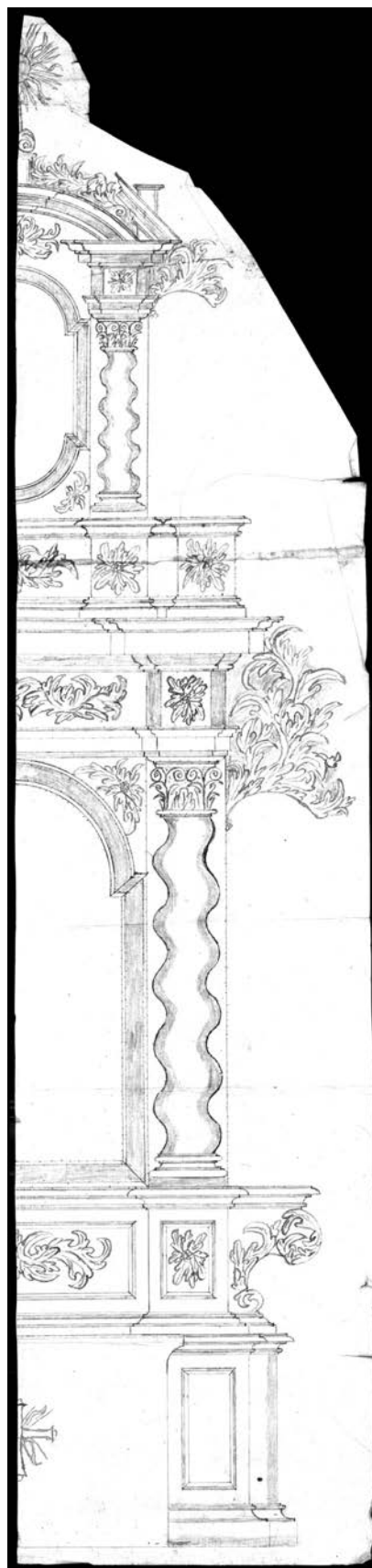
„Mivel a Kaplonyiak az Istenházat maguk töltötték fel ganéval tisztcsák ki ugyan, ha a katonáknak van is konyhájok benne, azok is tisztcsák, ez nem úr dolga, hanem kötelesség.”¹⁸

11. kép

Oltárterv, 30,9x57,2 cm (T 20.286/10.)

Fig. 11

Design of the altar, 30,9x57,2 cm (T 20.286/10)

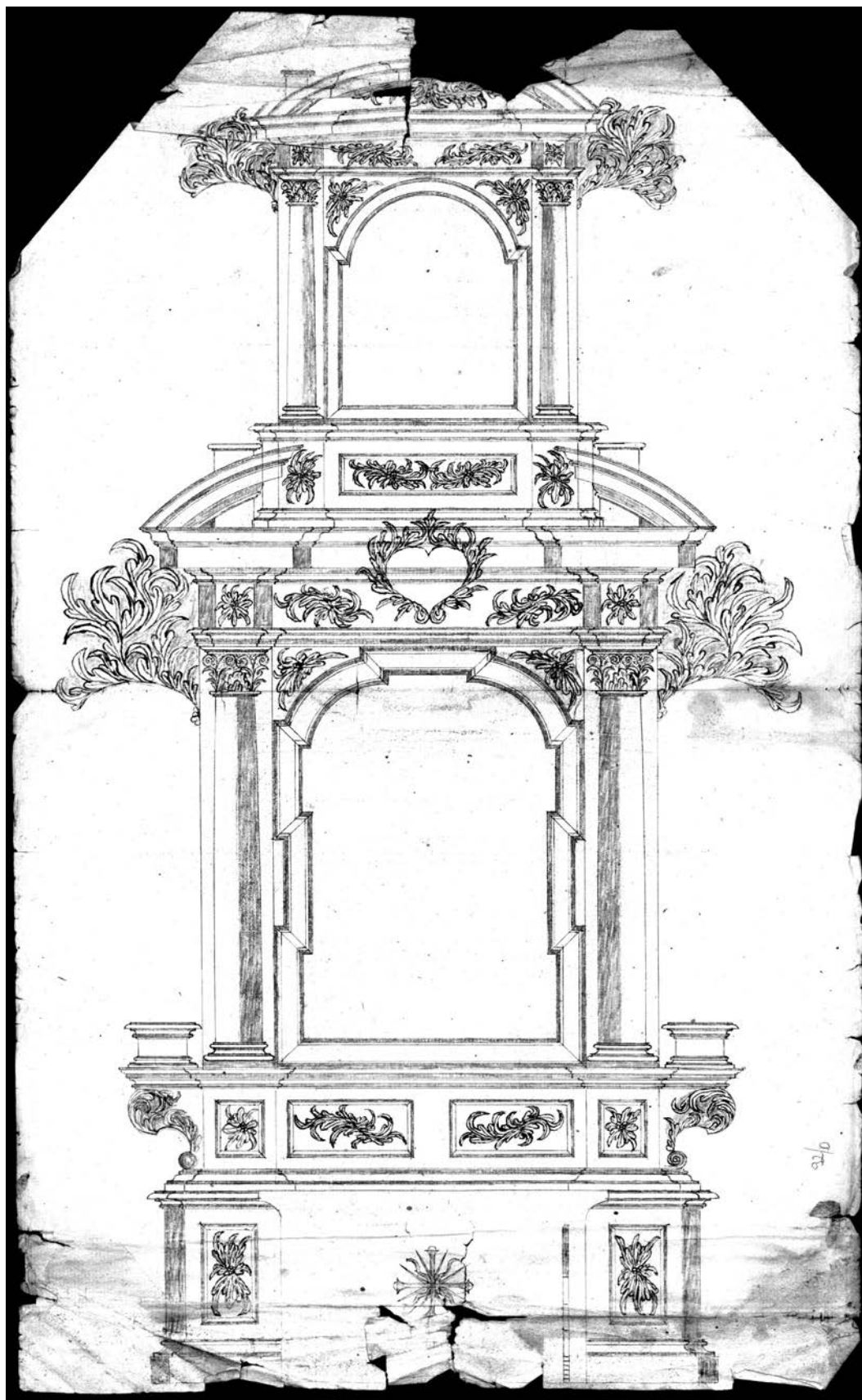
¹⁴ 1719. máj. 27. Nagykárolyban, ugyanúgy mindketten aláírták (MOL P 392, 16. d. Lad. 10. No. 26. f 23–28.). Közli: TEMPFLI 1996. 165–166. Ezt a szöveget közli Szirmay is, melyet ő latinból fordítottak mond (SZIRMAY 1810. 53–55.).

¹⁵ 1711-ben a rendi gyűlés elfogadta, hogy Kaplonyban is letelepedjenek. Levél Károlyi Sándornak, Galgóc 1711. nov. 15. (MOL P 392, 16. d. Lad. 10. No. 28. f 35–36.)

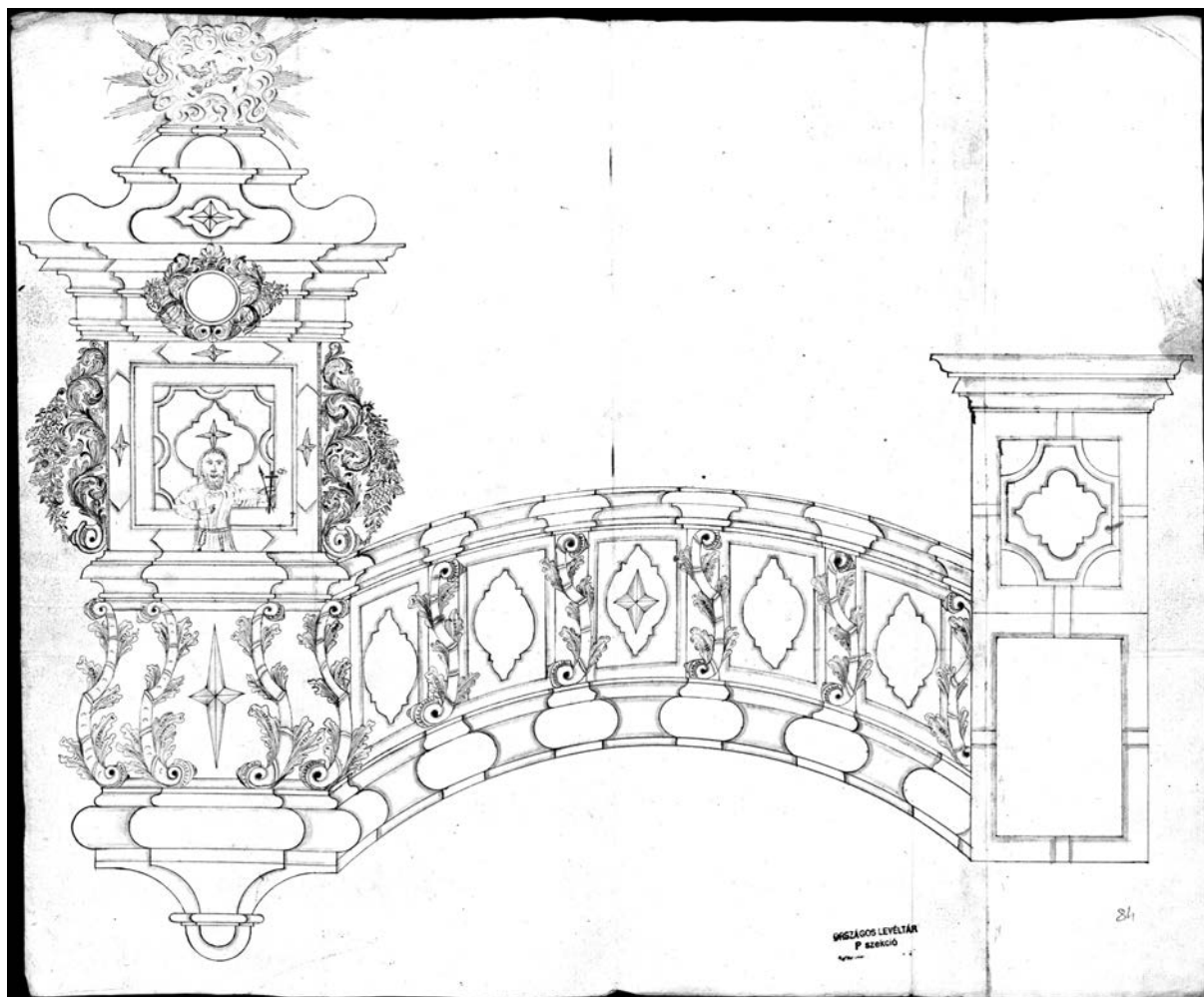
¹⁶ Szerződés Károlyi Sándor és Eötvös Miklós Szatmár megyei alispán között, aki 1713. jan. 1-től kezdve három évre bérbe veszi az erdődi, és a nagykárolyi uradalmat minden tartozékaival együtt, hogy Károlyi Sándor a gyakori bécsi távolléte és udvari elfoglaltságai miatt tönkre ne menjen. Kikötik, hogy a nagykárolyi kastély felső emeletén, ha szükségük van, megszállhassanak. Valamint biztosítja néhány asztalos függetlenségét is, hogy a tetőt tudják javítani. Úgy látszik, hogy ők Olcsvát tartották fenn maguknak. 1712. dec. 25-én írták alá Olcsván (MOL P 392, 35 fiók Lad. 33, No.18.).

¹⁷ „Az mi illeti az Klastrom épületit, a’ szerént véghez mehet, az mint általam informáltatta Excellentiad, F. Pr. Provinciális Atyánkat; hogy tudnia illik, az ablakok, megmaradása kedvéért, külieb essék az Város felé az épület.” (...) Gyöngyös 1711 (...) 6. Fr. Petrus Róth, Károlyi Sándornak (MOL P 392, 16. d. Lad. 10. No. 31. f 30r.).

¹⁸ Báró Károlyi Sándor instrukciója udvarbírájának Nagykárolyban, 1711. máj. 31. (MOL P 1507, 18. d. 24–25.).

12. kép
Oltárterv,
33,5
x55,5 cm
(MOL T
20.286/17.)
Fig. 12
Design of
the altar,
33,5
x55,5 cm
(MOL T
20.286/17)

13. kép

Szószerkterv, 40x33,8 cm (MOL T 20.286.11.)

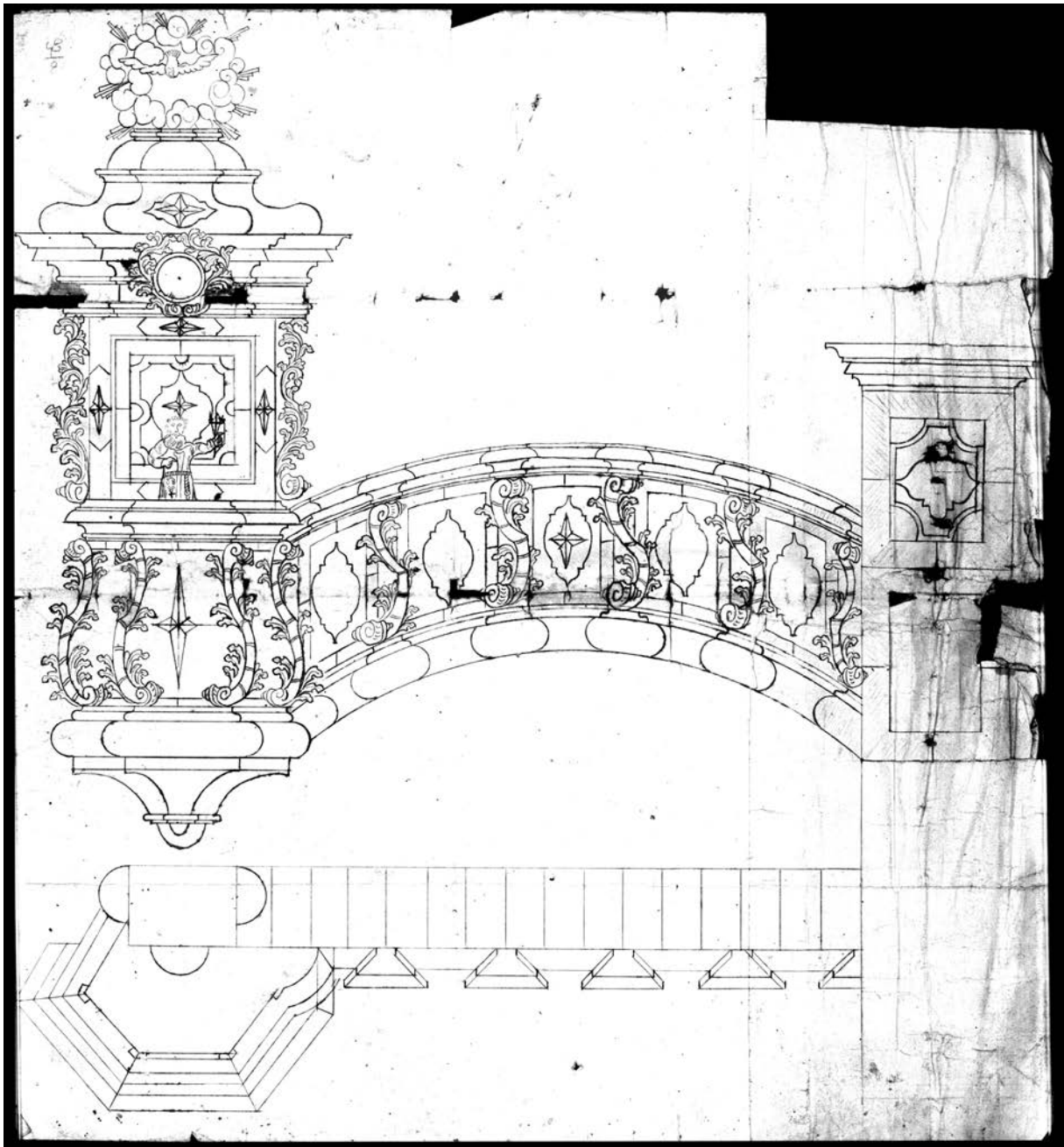
Fig. 13

Design of the pulpit, 40x33,8 cm (MOL T 20.286.11)

Egy évvel később már így rendelkezik:

„...a Kaplonyi templom chorusát sekrestyéjét tornyait s külső részét megcsináltatni, talán ezeknek végezetéig Isten haza viszen, akkor a klastromhoz láttani, csak azalatt minden materiálék-rul provideálván, mész téglá fövény leszen bőven. [...] Nem kétlem a tornyok fái is eddig a császár erdejéről megvitettenek az ácsok tartozván felállítással, méghozzá magok meg is sindelyeztessék. A gombjait, keresztjeit Engelmayer Uram csináltatta, ha készek, le kell vitetni..”¹⁹

¹⁹ 1712, távolról írja, dátuma ismeretlen (MOL P 1507, 18. d. 30.). Tempfli utal egy számadásra, miszerint a kolostor építkezéseire Károlyi egyik jószágigazgatója már pénzt vett fel 1711. jún. 15-én (P 392 Lad. 116.), bár az egri püspök csak 1713-ban engedélyezte írásban is a templom helyreállítását (TEMPFLI 1996. 125–126.).

14. kép

Szószékterv (MOL T 20.286/15.)

Fig. 14

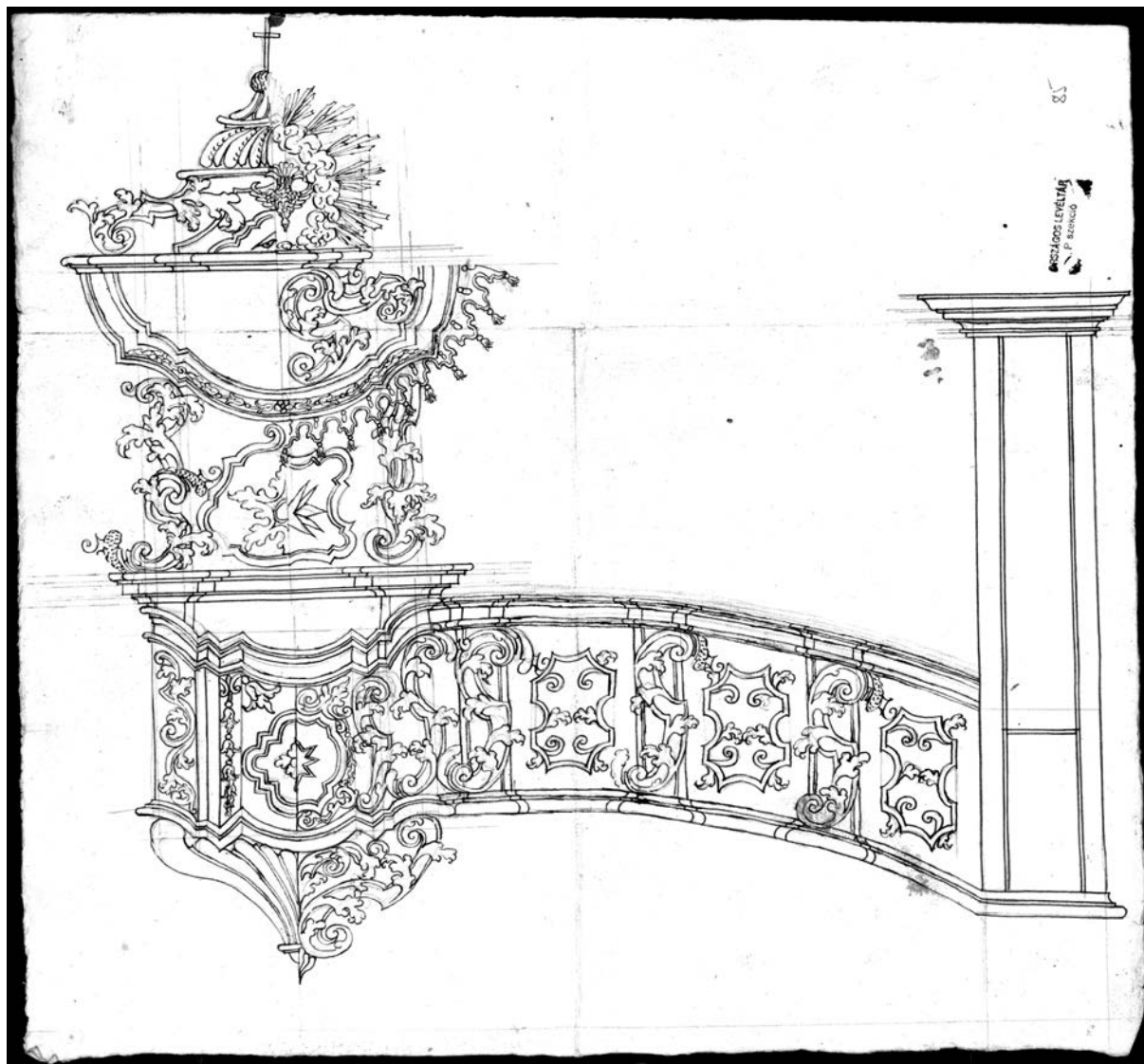
Design of the pulpit (MOL T 20.286/15.)

Károlyi Sándor máskor azt kéri, hogy egy hétig „mészkövet, téglát hordjanak Ecsedből Kaplonyba”,²⁰ ami azt mutatja, hogy folytatta az ecsedi vár széthordását, ami miatt 1700-ban a Kamara is vizsgálatot rendelt el (Mikó 1998. 174, 38. jegyzet). Noha úgy tűnik, hogy 1713-tól a nagykárolyi, erdődi és szatmári jószágokat Eötvös Miklósnak adták bérbe, a nagykárolyi váron és a más

²⁰ 1712. jan. 20. Fekete Jánosnak Olcsváról írt instrukció (MOL P 1507, 18. d. 37r.).

birtokon dolgozó kőművesek számára is adott utasításokat Károlyi Sándor 1713. március 14-én Olcsván, mielőtt hosszabb időre Bécsbe ment. Ebből megtudjuk, hogy Kaplonyban egy Tóth nevű – vagy inkább nemzetiségű – ács még tartozott a tornyok elkészítésével, a szolgabírának pedig Ecsedről kellett továbbra is mészkövet hordaniuk.²¹ Elképzelhető, hogy toronysisakokhoz készített vázlatrajzok ebben az időszakban készültek (5–6. kép), s erre az időszakra tehető a templomról készült vázlatos rajzok (3–4. kép), valamint a kolostor korainak tűnő földszinti terve is (2. kép).

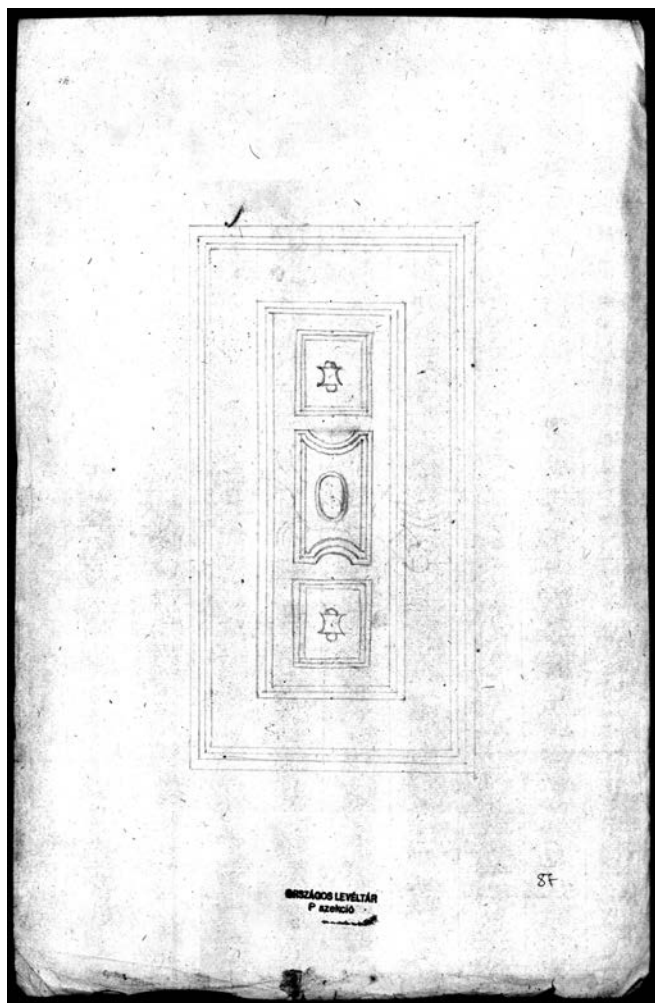
15. kép

Szószékterv (széle gyűrött és szakadozott), 40,8x47,4 cm (MOL T 20.286/12.)

Fig. 15

Design of the pulpit (the edge is crinkled and fragmented) 40,8x47,4 cm (MOL T 20.286/12)

²¹ „A Toth ács conventiós lévén a tornyok megcsinálásával tartozván, kerestessék fel és szorgalmasan continuálja. Bagosi Mihály uram a többi fájának leszállítására urgúáltassék.. [...] A szolgabírak még közel 130 szekérrel tartoznak mészkö alá, ha mit facsarhatának rajtok egyszer Kaplyonba másszor Ócsvára vigyenek s azokon kívül is valamikor Károlyba vagy Olcsvára üresen szekér jönne menne mindenkor Ecseden megpakolják s úgy jöjjön és menyen.” 1713. márc. 14. Olcsva (MOL P 1507, 18. d. 54r.).

16. kép

Ajtószárny terve, 20,1x31,8 cm (T 20.286/13.)

Fig. 16

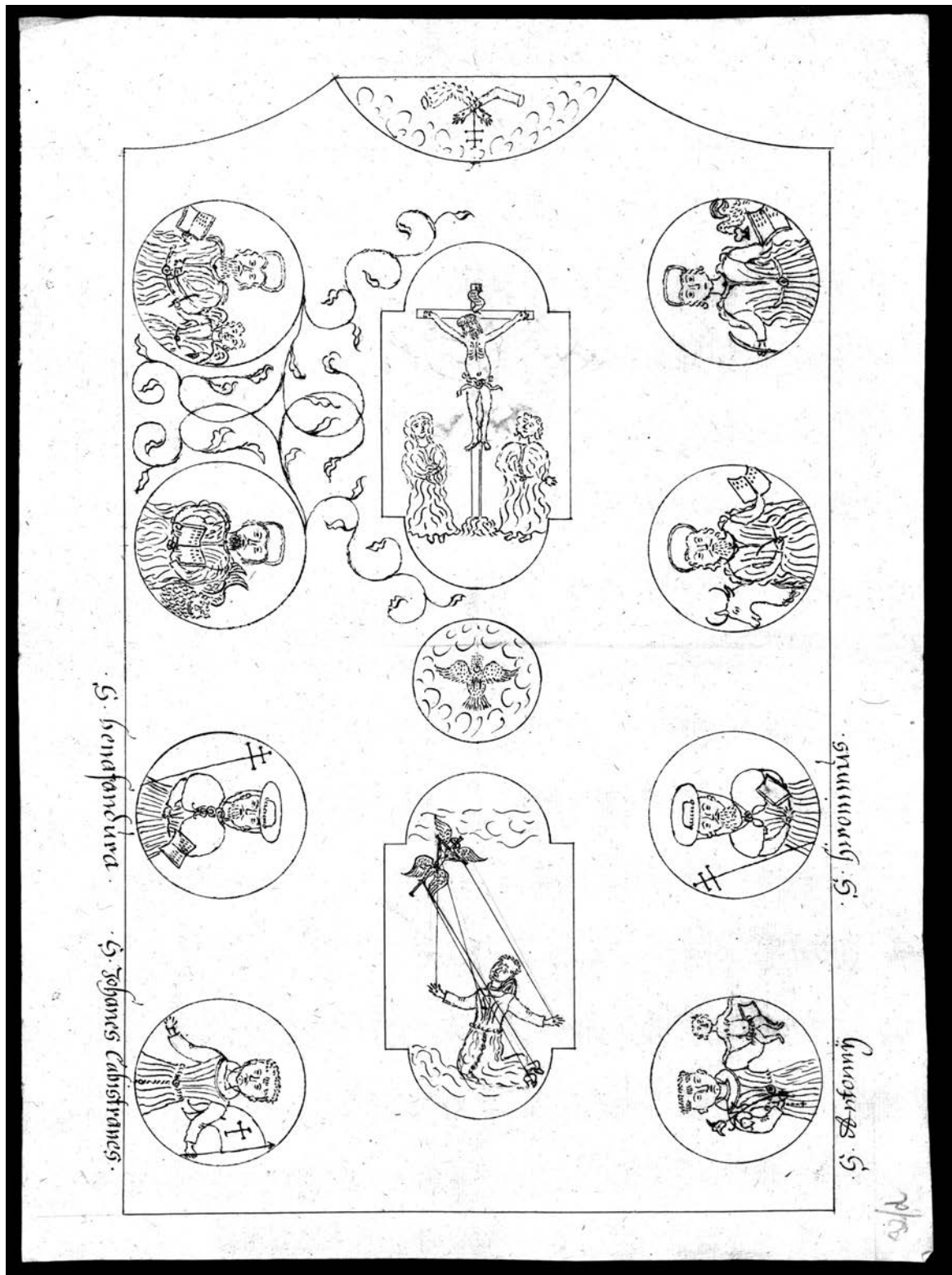
Design of the door-wing, 20,1x31,8 cm (T 20.286/13)

1711-ben már a főoltár felállítása is foglalkoztatta Károlyi Sándort, amiről Antonius Mosel Pestről keltezett levelei tanúskodnak. Szeptemberben azt írja, hogy a Károlyitól érkezett levélben mellékelt „oltárformát” megmutatta egy asztalosnak, aki azonnal ajánlott egy jó képfaragót is, de további pontosításokat kérnek az oltár méretével, elhelyezkedésével kapcsolatban, hogy vajon középre, közvetlenül a fal elé, jobb vagy bal oldalra szánják-e?²² A levélhez már egy árjábanlatot, „specificatiót” is mellékel, amelyből kiderül, hogyha 22–24 láb magas és 10 láb széles lenne az építmény, valamint ha a képfaragó az alsó részre két 6 láb magas, a fölsőre pedig két 3 láb magas szobrot, és a Károlyi által küldött formán jelzett két angyalt is elkészíti, az asztalos és a szobrász munkája együttesen 250 rajnai forintba kerülne, amelybe nem tartozik semmiféle festői munka. Azt is megtudjuk, az oltárt a helyszínen nekik kellene összeállítaniuk, a szállítás és az utazás költségei is a megrendelőt terhelik.²³ Mosel egy másik, novemberben kelt levele alapján úgy tűnik, hogy az oltár építésére szerződtek a két, talán pesti mesterrel, akik akkor már úgy tervezték, hogy kb. két hónap múlva készen is

²² „Illustrissime ac Excellentissime Domine Comes, Dni mihi gratiosissime / Litteras Exclla Vra de dato 11 praesentis ad me gratiosissime exaratas debito cum honore percepi, formamque altaris inclusam Arculario monstravi. Item cum bono sculptore, qui hic degit, locutus, et si altare in longitudine 24 pedum esse debibit, tunc quisque prouti adjacens specificatio designat, pro primis tamen scire deberet Arcularius altitudinem et latitudinem loci, quo ponendum esset Altare, similiter muri Altaris, item an Altare in medio, vel ad partem sinistram vel dextram extruendum, de quibus omnibus informationem genuinam praestolatur. (...) Pesthini die 25. 7bris 711. (...)” (MOL P 392, 16. Lad. 10. f 89r.)

²³ „Specificatio /Praetensionis Arcularii tum et sculptori pro struendo altare juxta adjacentem formam. Si altare deberet esse 22 usque ad 24 pedem in altitudine, et 10 in latitudine. Item sculptor duas statuas in inferiori parte ad 6. in superiore vero ad 3 pedes, idem duos angelos in sublimitate praeter circumferentias figurare et elaborare deberet, prouti in formulare videre est, attunc petunt ambo et Arcularius et statuarius in toto pro perfectione huius Altaris summam 250 flor. Rhenensium; hic autem non comprehenderetur pictor, nec sumptus in itinere, si arcularius pro extruendo altare itinerare debebit, halendi, qui extra eidem essent refundendi. Quod vero altare majorem, quam supraspecificatum est, acciperet formam; etiam amborum pro labore major fieret praetensio. Nb. antequam inciperent laborare, praetendent medietatem pecuniae statim ut solvatur seu deponatur quidem.” (MOL P 392, 16. d. Lad. 10. No. 42. f 90r.)

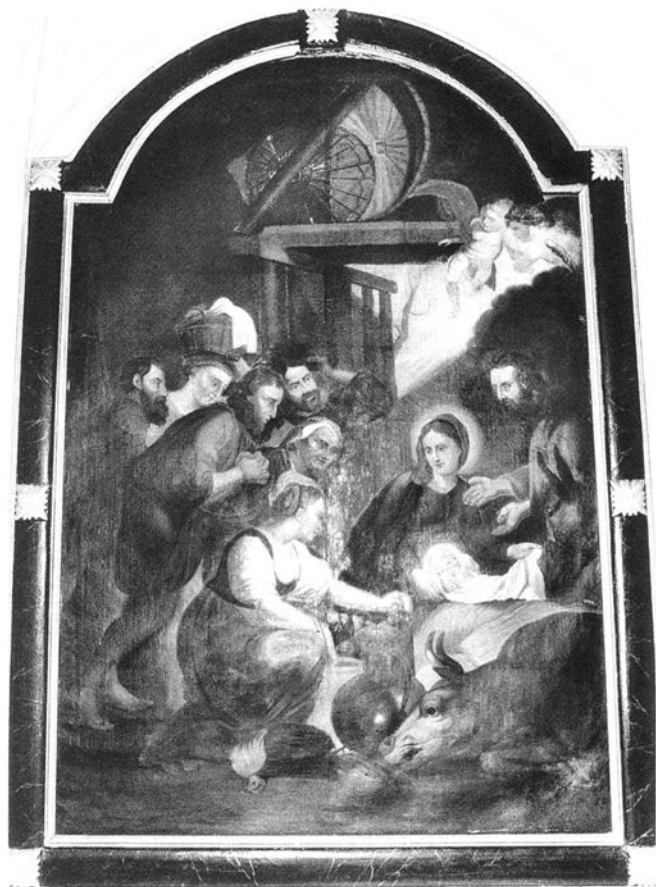

17. kép
Stukkóterv, 35,3x25 cm (MOL T 20.286/16.)

Fig. 17
Design of the stucco, 35,3x25 cm (MOL T 20.286/16)

lesznek.²⁴ A specificatio szövegéből kirajzolódó oltár formája hasonlónak tűnik a rajzokon szereplő két oltárhoz (10–12. kép), de ezek a rajzok mégis más oltárokhöz készülhettek, mivel egy főoltár esetében tabernákulumnak is kellene lennie, és Károlyi leírásából úgy tűnik, hogy a főoltáron egykor három kép volt (Jézus születése, Jézus körülmetélése, Királyok imádása), amelyek közül egy, ha jól sejtjük, máig fennmaradt (18. kép).²⁵ A főoltár szerződése egyelőre nem került elő, így a két mester neve is homályban marad.

A templom helyreállítási munkáinak nagy része 1713-ban be is fejeződhetett, mivel a következő év tavaszán már inkább a kolostor építéséhez akartak kezdeni, de ez nem sikerült, ezért Károlyi a stukatúrásnak alapanyagul szolgáló alabástromot égetteti, és a stukatúra, vagyis a síkmennyezetek vakolásának folytatására buzdít, a figurális részek („emberek képi”) elhagyására szólítva a mestert. Ugyanekkor a képíróról is ír, akinek meghagyja, hogyha nem tudna dolgozni a kaplonyi templom főoltárán – ugyanis nem biztos, hogy a stukatúrás kész lesz addig –, akkor dolgozzon a nagykárolyi várkapornában. Az 1714-ben kelt éves szerződésük szerint a stukatúrát Farkas Jánosnak, a festőt Oroszi Jánosnak

18. kép

Jézus születése. Olaj, vászon, 270x190 cm.
Kaplony, ferences templom

Fig. 18

Nativity. Oil, canvas, 270x190 cm.
Kaplony, Franciscan church

²⁴ „Illustrissime ac Excellentissime Domine Comes Dne mihi gratiosissime / Notifico ratione Altaris, quod Arcularius suum laborem promittit perficere intra menses duos, ast sculptor ob defectum lignorum et etiam quod sine consorio solus laborare debet, non poterit tam cito imagines perficere, qui et singulis diebus 4 sylvis necessarium ad eas lignum expectat. Arcularius praeterea vellet quoque de accorda (cum totum laborem hinc 250 fl. finire haud posuisset) securus est, atque de solutionis pariter medietate; ego cum (...)ibus locutus sum, qui dicunt, cum magnifico Dno Csanaki, in nihilo casu(?) res-tantionis quietantia enim perceptorum, et computus initi acceptatio plenis ideni declarabunt, finaliter (...) Dnus Gabriel Nagy (...) sine inchoatione super centum florenis et arculario et sculptori volo creditum facere. (37v) Dignetur itaque sua Excell eosdem laboratores, quod altare sine hesitaione in tempore finiant, ratione solutionis, tum et quid in toto solutum habebunt, certos reddere iidem econtra promittunt juxta desiderium opus perficere. De calvaria, cuius sit latitudinis et altitudinis debet arcularius, quo citius esse potest, informari. (...) Datum Pestini die 14. 9bris 711.” (MOL P 392, 16 d. lad. 10. No. 32. f 37r.)

²⁵ Erről ír Károlyi Sándor a Providentia Deiben: „...nevezett templomban Isten tiszteletére fel állított oltár nem csak szent születését, hanem körülmetélését és az három királyok által lett méltó tiszteletét is representállya...” (TEMPFLI 1996. 113.) A Jézus születését ábrázoló kép jelenleg a templom déli oldalkápolnájának északi falán függ (TEMPFLI 1996. 128., kép a 129. oldalon, MUHI 2001. 44.). Úgy tűnik, hogy festője németalföldi metszetelőképek fölhasználásával alkotta meg kompozícióját: a Szentcsalád elhelyezése, a pásztorok gesztusai, és a közöttük föltűnő, fején kosarat cipelő, valamint a gyermek előtt térdelő, fojtott tyúkokat hozó kontyos nő már megjelenik Rubens, Jacob Jordaens, valamint más festők művein is (lásd http://www.britishmuseum.org/search_the_collection_database.aspx).

hívták.²⁶ Károlyi utasításaiból kitűnik, hogy Kaplonyban a főoltár 1714-ben már biztosan állt, s hogyha a Jézus születését ábrázoló kép (18. kép) valóban ennek az oltárnak volt a része, akkor Oroszi János munkája is lehetne, bár úgy tűnik, hogy Károlyi inkább csak a szerkezet festésére buzdítja. Nem zárható ki, hogy a templom mennyezetéhez készült stukkótervet (17. kép) az ekkor még síkmennyezetes hajóra szánták, s talán éppen a terven látható figurális részeket kellett elhagyniuk a gyorsabb haladás érdekében. Ha a feltételezés helyes, akkor ez a rajz Farkas János mester nevéhez köthető.

A kolostorban a rendszeres istentisztelet Kelemen Didák tudósítása szerint 1719-ben indult meg.²⁷ A rendház építése akadozott,²⁸ bár 1718-ban intenzíven folyt,²⁹ akárcsak egy évvel később,³⁰ amikor már az első ferences lakók is megérkeztek ugyan, de egy szomszédos házban

²⁶ „Mivel látni való, hogy a Klastromhoz az idén nem foghatni, a kőműveseknek csak az új szegelet háznak elkészítése felől kell elégséges promisiót tenni [...]. Ha az alabastrom kiég (a stukatúrás) a kaplyoni stukatúrát continuálja, de az emberek képit csak elhagyja, oda sem kell neki több ember egynél vagy kettőnél csak continuus legyen. Materiále nem kell egyéb hanem a majtényi főveny vagy tíz szekérral és az alabastrom kövek égetése.” „A képiró ha a kaplyoni templomban való oltárt nem festhetné addig míg stukkaturája el nem készül, tehát renoválja az ide be való oltárt (valószínűleg a nagykárolyi kastély kápolnájáról van szó) és prédicáló széket a chorussal együtt írja meg. A chorust két márványkő formára ha lehet s az apostolokat pedig a prédicáló székek tábláira szerkesztesse ki. Ennek sem kell egyéb materiáruul provisio egyedül lenmagolajrul hanem ha valamely tanuló ficzkót akár magyart akár svábot találának mellé festéktörni s egyébre aplicáltathatnék. A cancellust is azon formára fesse meg mint a chorust.” A következőkben mellékeli a mesterekkel kötött szerződések szövegét is: „Anni 1714 die 5 Aprilis kezdődik esztendeje Farkas János (...) stukatúrásnak kinek is léssen fizetése hetenkint 5 rhes fl., holnaponként két véka búza. Anno 1714 die 1 maj. Kezdődik esztendeje Oroszi János képirónak fizetése. Esztendő által fl. 28. 70 egy mentéül való falandgyis posztó, két pár kordovány csizma, egy calpag, egy véka borsó, egy véka lencse, egy véka árpadara, egy véka aszu gyümölcs, fél véka köles kása, egy itze bor napjára, 4 itze méz, 4 itze vaj, egy kősó, fél véka túró.” Aztán megalkudtak a téglavetővel is: „Anno 1714 die 1 maj. Renik Dániel téglavetőnek kezdődik esztendeje, fizetése 1000 jól kiégetett téglátul rehnesfl. 2 X 15 étekére búza 6 köből, egy-egy véka lencse, borsó, fél véka kása, egy szalonna, fél véka túró, egy véka aszu gyümölcs, egy véka árpa dara, egy kősó.” Memoriále, 1714. máj. 5. helymegjelölés nélkül (MOL P 1507, 18. d. f 73–74.) Ugyancsak 1716-ban, március 20-án azt is elrendeli, hogy „a képiró a comittált oltárra való képeket írja serényen.” (Az nem derül ki, hogy pontosan melyik templom számára – MOL P 1507, f 18. d. 119v.)

²⁷ „Kaplyonban immár Istennek hála el kezdetett az ájtatosság.” Kelemen Didák levele Károlyi Sándorhoz, 1719. máj. 20. (RÁKOS 1978. 69.)

²⁸ 1716-ban például azt is írja utasításában Károlyi, hogy Erdőd nyolc embert köteles adni a kaplyoni kolostor építéséhez – ha nem folytatódik (ezek szerint akadozott az építkezés), akkor máshol kell őket alkalmazni. (Pontos hely- és évszám megjelölés nélkül: MOL P 1507, 18. d. 91r.)

²⁹ „Az téglát is Kaplyonhoz egy kemencze meszet ki égettettem. Az téglát Kaplyonhoz el hordattam, a ki szükséges volt az clausurához, de az egész kemencze még meg vagyon., s az kőművesek az clausurát el végezték, most az konyha elütt való infirmariát vakollya hárma, ketteje az az stukaturással ma fogott az Görög házához itten, de az stukaturás ugyan csak oda vagyon, vissza egyéb dolgoknak continuatiójára, bár csak az In (Isten vagy ispán) addig ne adott volna itten bort a még Excelltiád oda léssen, mert emberrel a miat is vagyunk bajban az átkozottak az kőművesek is egy egész napot hétfü óta miat mulattak ell heverve más (...) fogván belé, nem nyólcz de tíz svábot rendeltem vala pedig melléjek. Az padlás véghez ment tapasztással edgyütt. Több meszet másként sem ígérhetni Kaplyonhoz, de az igetője az Istenér rimánkodik bocsássam haza, mert nagy romlása következik, ha nem mehet, s már el bocsátom.” Jasztrabszky János Károlyi Sándornak, Károly, 1718. okt. 25. (MOL P 398, 30276.) „Tegnap érkezett méltóságos levelébül Excellenciádnak alázatosan megértvén a kaplyoni Clastromhoz kivantalandó fáknak hosszasságának s vastagságának minémüsségét arra nézve ki küdtem azon régen levágot fák meg szemlélésére / kiknek a már magam is nyári dezmalashoz látván nagyob része gerendáknak való se hogy az szekerek csak magokban rakják a fakot az aproját valogattyák kívüül aval leszen gondom, most küldök ki mind gyalog szeres s mind szekerek compellalására kik jövő héten fognak hetelni, bajos hirtelen jó rendet tennem míg ki nem tanulom egészen az dolgot.” Barta Pál Károlyi Sándornak, Erdőd, 1718. nov. 25. (MOL P 398, 4591.) „...tegnap küdtem kaplyonba 68 kályhát az oda kivantanando kemencze potlására egy szerzetessel együtt.” Barta Pál Károlyi Sándornak, Erdőd, 1718. nov. 30. (MOL P 398, 4593.)

³⁰ „Kaplyonban foly a dolog Excelltiád parancsolattya szerint Pikó harmad negyed nap alatt végzi dolgát, az tapasztás continuáltatik. Deszkát vitetem az fráternek. Az mész égetőt oda küldöttem az estve ezennel utána megyek segítsége rendelésére.” Jasztrabszky János Károlyi Sándornak, Károly, 1719. okt. 27. (MOL P 398, 30280.)

telepedtek le.³¹ Ekkor pecsétet is metszettek számukra.³² 1723-ban a következő emlékeztetőket írja Károlyi Sándor a kolostorépítéssel kapcsolatban: „A Kaplyoni Klastromban. Ajtókat ablakokat felkészíttetni. Templomba való székeket úgy praedicáló széket elkészíttetni. A refectorium alatt a sövényt elkészíttetni. A Kutat kövel megrakadni, alól ameddig a víz fel szokott jönni termés kövel azon felül téglával.”³³ Ekkor tehát már szó esik a szószek felállításáról, ami azt jelenti, hogy a bemutatott szószektervek (13–14. kép) készítésére akár 1723-ban is sor kerülhetett. Hogy pontosan mikor és melyik változata valósult meg, egyelőre nem tudható. Ebben az évben a kolostorépítési munkák újra fölgyorsultak,³⁴ öt szoba elkészültét különösen sürgették az atyák, mivel a gvardián látogatását is várták.³⁵ Az üveges és a kőművesmunkák összeszervezése nem volt mindig könnyű.³⁶ Károlyi még november végén is rendelkezett a munkákról.³⁷

Ugyanebben az évben kezdtek hozzá a reformátusoktól visszaszerzett nagykárolyi plébániatemplom felújításához, amelynek szintén családörténeti szempontból volt nagy jelentősége, mivel Károlyi őseinek egy része oda volt eltemetve.³⁸ A templomban új főoltárt építettek. Az oltár leírását tartalmazó, szerződésként is funkcionáló magyar–német nyelvű költségvetést Rentfort Kristóf

³¹ A gyöngyösi káptalan 1719. jún. 11-én jelölte ki a kaplyoni házba küldendő ferenceseket. Okt. 30-án az alapítást jóváhagyó királyi levél is megérkezett, de a püspöki jóváhagyás csak 1726-ban lett meg (TEMPFLI 1996. 134.).

³² 1720 jan. hónapra készített házi számadások Károlyi Sándornak: „Vásárlás specificatiója (Bécsben ?), [...] Kapioni templomban való lámpa – 6 Rfl, [...] Kapioni Barátok pecsét meczésire 14 Rfl.” (MOL P 1501, 15. d. 97v.)

³³ „A kőművesek pedig [...] a város (ti. Nagykároly) temploma sekrestyéjének ajtaját vágják és rakják, úgy a sanctuariumát azon templomnak padimentumozzák het zoll magasságát hagyván az cancellusnak, melyet elvégezvén, a Kaplyoni Klastrombéli házokat padimentumozzák, azt elvégezvén a kutat rakják s végezzék el azt is már.”, majd elrendeli, hogy a barátoknak sütőház is „erigáltassék”. 1723. jún. 5. Pollereczky Mátyás nagykárolyi jószágigazgatónak (MOL P 1507. 18. d. 200r.).

³⁴ „Az el mult héten Csacsala masod magával kaplony klastromban dolgozot egy uj kimint fel rakottak az ígetett téglából jó lehet már annak előtte el volt rakva de közönséges mór téglából Pater guardian uram azt el rontatta, és ígetett teglából rakatta.” Pollereczky Mátyás Károlyi Sándornak, Károly 1723. szept. 5. (MOL P 398, 59573.)

³⁵ „Báthori klastromhoz való deszka vagon első malomnál no. 195. Kegyelmes uram látván felső malomnál feles deszkát lenni itt penighlen nem igen vagon azokbul es tegnapi napon Kaplyonban küldtettem 40. deszkát megh töb is kívántatik padimentumoknak azért divertáltam Lázáriban Eötvös Joseph szolgabíró uramhoz instaltam 10 szekér eránt deszka allya el hozatásra ide Károlyba, az miuttán is eö kegyelme hajdú által küldet Benczé nevü asesorokhoz, hogy haicson ki 10 szekeret, úgy vitem az mint erttettem szolgabíró uramtul no 16 hujus el érkeznek Károlyba.” Pollereczky Mátyás Károlyi Sándornak, Károlyból, 1723. szept. 11. (MOL P 398, 59571.) „Kaplyonya za czelák nagyob része kisczen vannak, az eöveges mai napon az ablakokhoz hozzá fog.” [...] „P.S. hacsak kaplyonya kegyekmes uram pater uraiméknak magok kíványságára engedelmeskedünk mindenekben pro voto mindenkor nem képass uficiálnunk eö kegyelmiknek. Tegnap 40 szál deszkát adtam, már ma újonnan kíványak 40, már nem tudom, Hogy vigeztem levelit t. kaplony vikarius uram levelit vetem azt írná eö kegyelme, hogy t. r. Guardian uram Gyöngyösről tegnap el érkezet, azt referálta az mint írják hogy két hétre okvetlenül t. pater provinciális el érkezik Kaplyonya, kire nézve akkorják azon czelát el készíteni. Látom nole veli csak oda kell adnom az deszkákat más deszka penighlen itt nincsen ha nem Eöger fábul, az penighlen nem tarto padlásnak úgy gondolom.” Pollereczky Mátyás Károlyi Sándornak, dátum hiányzik. (MOL P 398, 59637.)

³⁶ „Sub 14 hujus Salánkrul méltóztatott kegyelmes parancsolatyát Excelládnak szolgálai mély alázatossággal vöttem, s jóllehet Praefectus Uram is itthon vagon mindazon által magam is igyekeztem volna az Öveges és kőműves iránt való Mlgos dispositiójának eleget tennem, de az kaplyoni studensek számára készülő eöt cellának ablakjai készíttésére nézek /mellyeket pater uraimék suprema urgeállják, provinciálisukat is várván/ mint hogy maga is úgy méltóztatik Excelltiád parancsolni hogy az kaplyoni munkát félbe nem kellettnek hadni suspendáltuk, az kőművesek is ottan dolgoznak ketten, ketten meg Ocsván vannak, edgyik az Hutába Bada uram tугya kit dolgozik, egy hét alatt ell végezvén az kaplyoni ablakokat, csak fejeér onnya vóna, de nincsen nem tudom honnét szerezhetnék.” Jasztrabszky János Károlyi Sándornak, Károly 1723. szept. 18. (MOL P 398, 30349.) „Kglmes uram, hogy az kaplyoni fraternek nem kedve szerént való éger fa gyökér deszkácskák küldöttenek nem maga az oka azt mondgya, mert maga prsentijában kívánta Györi uramtól hogy vágassa, de eö kglme dolgával mérvén magát akkor jól nem érthette micsodát kívánt a frater, oda kglmes uram nem a földben való gyökér kell mert a nem czifra csak olyan majd mind a többi, hanem a gyökéren mindgyár fellyül a föld szinin a mely ducskoja, vagyis csomója, is hogy úgy mongyak ki forradása vagon az eger fának az a czifrázásra való, ez is ugyan jó, de nem czifrázni való.” Jasztrabszky János Károlyi Sándornak, Károly 1723. szept. 26. (MOL P 398, 30348.)

³⁷ Memorioiale in Károly, 1723. nov. 15. (MOL P 1507, 18. d. 212r., 214v.)

³⁸ Károlyi Sándor erről ír a Providentia Deiben is (TEMPFLI 1996. 111.).

pozsonyi szobrással írták alá 1723. április 28-án (Függelék 1.) (MOL P 1501, 77.). Az oltárt 24 láb magas és 17 láb szélesre tervezték, az alsó szint nagy képének oldalaira két-két, a felsőbb szintre egy-egy magyar szent szobrát kérték, míg a csúcsára – nyolc anyalkával övezett sugárkoszorúba – a Szentháromság szobrát, az oltárasztalra pedig a tetején pelikánnal díszített tabernákulumot szántak. A munkát három részletben, 200 forintért vállalta a mester. Az oltár október 27-én három szekéren meg is érkezett Pozsonyból, néhány nap múlva a beállításával is elkészültek, amint arról Károlyi beszámolt feleségének (KOVÁCS 1994. 506–509.).

Úgy tűnik, hogy Károlyi meg lehetett elégedve Rentfortnak a nagykárolyi templom számára végzett munkájával, mert egy évvel később, 1724. április 2-án újra vele szerződtek a kaplonyi templom számára két kisebb oltár elkészítésére (Függelék 2.).³⁹ Sajnos ez a szerződés közel sem olyan bőbeszédű, mint az előző, csak az derül ki belőle, hogy Rentfort a kaplonyi ferences templom számára két mellékoltárt készít, a teljes szobrász- és asztalosmunkáért 90 rajnai forintot számolva, a Károlynak már korábban bemutatott, és általa jóváhagyott minta és terv szerint. A szobrász azt is vállalja, hogy a munkával Portiuncula ünnepére, vagyis augusztus 2-ára elkészül. Károlyi viszont megígéri, hogy az oltárok szállításához egy vagy két szekeret és megfelelő számú embert küld saját költségén, s a mester útiköltségét állja, ha szükséges. 1725-ben Károlyi Sándor küld képírókat Kaplonyba – aki Nagykárolyban is dolgozik –, valószínűleg nem csak a képek, hanem az oltárok fa részeinek festésére,⁴⁰ ami azt mutatja, hogy ekkor már készen álltak az egy évvel korábban rendelt mellékoltárok.⁴¹

Kézenfekvőnek tűnne, hogy a három lapon fennmaradt két oltárterv ehhez a munkához köthet (10–12. kép), de a szerződésből kiszűrhető információk mégis óvatosságra intenek az attribúció során. Az oltárterveken szereplő felépítmények együttvéve nem jelenthettek sokkal kevesebb munkát, mint amit a Nagykárolyba szánt főoltár elkészítése igényelt (igaz, pontos méreteiket nem ismerjük). Ehhez képest Rentfort a kaplonyi oltárokért feleannyit kért (90 rajnai forintot), mint a nagykárolyi főoltárért, s a szállításukhoz is elegendőnek vélt egy vagy két szekeret, míg a nagykárolyi főoltárt – Károlyi Sándor tudósítása szerint – három szekér vitte rendeltetési helyére. A terveken szereplő oltárok kivitelezésére szánt négy hónap kevésnek tűnik a nagyszámú szobor miatt (minimum nyolc, de akár tizenkét szoborral is számolhatunk), bár a nagykárolyi főoltár, amelyen legalább nyolc nagyobb és további nyolc kisebb szobor kapott helyet, öt hónap alatt készült el. Nem tudjuk, hogy Rentfort mekkora műhelyt tartott fenn Pozsonyban, ezért az sem zárható ki, hogy mégis képes volt a megadott időre elkészíteni ezt a munkát is. Mindezek ellenére, amíg újabb, az attribúciót biztosan cáfoló adat nem kerül elő, elfogadhatónak tűnik, hogy a két oltártervben az 1724-es szerződésben említett, Rentfort által készített „delineatiók” példányait lássuk.

³⁹ Németh utal a szerződésre és Kunst Dorff Kristófnak olvassa a nevet (NÉMETH 1968. 96. 18. jegyzet). Lehet, hogy a második alapítólevélben említett Szt. Márton oltár végül is nem készült el vagy később megváltoztatták a dedikációját, mert a templomnak a XVIII. század folyamán négy oltára volt, egy Jézus születésének (főoltár), egy-egy Szent Ferencnek és Szent Antalnak, a negyedik pedig a temetkezési kápolnában Szűz Máriának szentelve. Az oltárok dedikációit közli: TEMPFLI 1996. 127.

⁴⁰ „A képíró is alá érkezvén (ti. Nagykárolyba) a mely parochia házban interminaliter szállított az időt hiába ne töltse, hogy fizetése és conventiója szerint haszontalan ne legyen azért festékjérül provideáltassék és Kaplyonban s itt a városi templomban az orgonákat, chorusokat oltárokat continuálja és munkálódja, ha in necessariumok hozzá kívántatnak festék, vászon, olaj azokat kegyelmed in tempore procurálja hogy szüntelen lehessen munkája.” Pollereczky Mátyásnak Nagykárolyban, 1725. jún. 3. (MOL P 1507, 18. d. 241v.)

⁴¹ Az oltárok titulusa nem ismert. Valószínűleg Szt. Ferenc és Szt. Antal tiszteletére épülhettek, a kolostorban őriznek egy Szt. Antal képet (110x80 cm), amely eredetileg egy mellékoltárhoz tartozott (TEMPFLI 1996. 129.). A képet eredetiben nem láttam, így koráról, stílusáról nem tudok nyilatkozni.

19. kép

Szűz Mária mennybevétele oltár: Privigye, plébániatemplom

Fig. 19

Altar, Ascension: Privigye, parish church

A tervek szerzőségének meghatározásában stíluskritikai megfontolások segíthetnének még. Rentfort Kristóf neve ugyan nem ismeretlen a szlovák művészettörténeti kutatás előtt, mivel nagyszámú, rá és családtagjaira vonatkozó anyakönyvi adatot publikáltak már, de arra vonatkozó forrást, hogy hová és mikor készített még oltárt, eddig nem közöltek (PETROVÁ-PLESKOTOVÁ 1970. 231.).⁴² Azt tudjuk még, hogy 1721 és 1723 folyamán a pozsonyi Szent Márton templomban dolgozott (hogy pontosan mit, nem közlik), az 1730-as években több munkát végzett a városháza számára is.⁴³ A terveken szereplő oltárokhöz nagyon hasonló stílusúnak tűnik a privigyei (Prividza, Sk) plébániatemplom déli, Szűz Mária mennybevétele szentelt mellékoltára (19. kép), amely állítólag a XVII. század végén készült, valamint a XVIII. század elejére datált főoltár szerkezete (SÚPIS II. 1968. 571.). Rokon munkának tűnik a még 1697-ben, minden bizonnyal Pozsonyban készített, a csallóközi Jókán (Jelka, Sk) fölállított főoltár, bár mesternév még ebben az esetben sem ismert.⁴⁴ A tervezett oltárok a privigyei és a jókai (20. kép) példakkal nem csak szerkezetükben, hanem az akantuszos ornamentika részleteiben (például az alsó szint külső szobrai fölé szánt akantu-

szok kialakításában) rokonságot mutatnak, ami – hogyha a két idézett példa datálása valóban helytálló – nem feltétlenül azonos mesterre, hanem inkább közös műhelyhagyományra utalhat.

A kaplonyi oltárok elemzését erősen nehezíti, hogy ma még töredékeik sem ismertek.⁴⁵ A szerződések adatai és a tervek stílusa alapján biztos, hogy Károlyi a nagyobb szabású munkákhoz, kezdetben az ország nyugati felében, Pesten és Pozsonyban dolgozó mestereket foglalkoztatott. Valószínűleg pragmatikus megfontolásoknak – és nem személyes stíluspreferenciáinak – köszönhető, hogy az északkelet-magyarországi városokban is dolgozó mestereket mellőzte, hiszen birtokszerzeményei és országos elfoglaltságai alapvetően Felső-Magyarország nyugati feléhez kötötték, ezért

⁴² Pontos születési és halálozási dátuma nem ismert, de azt lehet tudni, hogy 1714-ben nősült (MALIKOVA 1983., PETROVÁ-PLESKOTOVÁ 1972/74. 296., HORVÁTH 1978. 190.). Aggházy Mária még csak a fiára vonatkozó adatokat ismerte, Reszfort névváltozatban (AGGHÁZY 1959. 261.)

⁴³ 1739-ben a Dómban lévő Szt. Anna kápolnában restaurál három szobrot, 1745-ben szintén városi megrendelésre készített egy kálváriát (FIDLER 1997. 231.).

⁴⁴ A szlovák műemléki topográfia szerint az oltárt 1697-ben állították, bár 1759-ben, majd a XIX. században megújították (SÚPIS 1967. 522.). Egy helytörténeti munka azt is tudni véli, hogy a pozsonyi klarisszák főnöknőjének, Wolf Klárának az adománya (FELLINGER 1997. 6.). Az egész oltárt ábrázoló fotó: GÖRFÖL-KOVÁCS 2008. 45.

⁴⁵ Kaplonyból került az utóbbi években a Szatmárnémeti egyházművészeti gyűjtemény kiállítására az az egykor szószékhez tartozó evangélista szobor, amelyet a XIX. század folyamán Szent Péterre alakítottak. Nem biztos, hogy a XVIII. században is Kaplonyban volt. Restaurálás előtti képe: MUHI 2001. 46.

20. kép

Főoltár: Jóka, plébániatemplom

Fig. 20

Main altar: Jóka, parish church

egyszerűbb lehetett az oltárokat itt megrendelnie, mint külön ágenseket fogadva az ország másik felén, a templomokhoz ugyan közelebb dolgozó mesterek után járkálni. Jó oltárépítőket, szobrászokat közelebb is tudtak volna találni, mivel Löcsén és Eperjesen kiváló mesterek működtek, akik ezekben az években Sátoraljaújhely és Tokaj temploma számára dolgoztak, néhány évvel később pedig már a nyírbátori minoriták nagyszabású berendezését készítették velük.⁴⁶ Károlyi persze leginkább arra törekedett, hogy saját udvari szolgálatába állíthasson mestereket, s úgy tűnik, hogy ez 1727-ben sikerült is, mivel ekkor ír egy oltárépítőről, akinek a környék katolikus templomai számára kell majd dolgoznia, többek között Kaplonyban szánt még neki valamilyen feladatot.⁴⁷ Nem kizárt, hogyha valóban megérkezett, azonos azzal a Heinrich asztalossal, aki Erdődön és Károlyban készített oltárokat, és 1738-ig maradt Erdődön.⁴⁸ Két évvel későbből van adat egy Nagykárolyban dolgozó asztalosról, aki éppen egy szószéken dolgozik,

⁴⁶ Az Északkelet-Magyarországon dolgozó mesterekről: BARANYAI 1975. 313–450.

⁴⁷ „Baberli fog valamely képfaragót és oltárcsinálót magával lehozni, kit is feleségestül kell jól accomodálni a kaplonyi, károlyi és több helyekre való oltárokhöz vele fogatni, kit annak idejében én ki fogok adni s meg fogok írni. [...] A hársfa deszka és azon oltár csináló számára conserváltassék s még több is hasogattassék.” Károlyi Sándor fiának adott instrukciója, 1727. jan. 3. Károlyból. (MOL P 1507, 18. d. f 333r., 337v.) A mestert talán Pozsonyból vagy Pestről várták. Károlyi későbbi instrukcióinak még nem akadtam nyomára, és még az sem világos, hogy pontosan ki volt ez a Baberli nevű közvetítő.

⁴⁸ „Az öreg német asztalos az oltárok körül igen igen lassan dolgozik, és még neki napjában, két itcze bor premanda jár, éppen nem látom hogy eötett continuo dologra vehessem, micsoda erős borok vadnak Erdődön edgy itczével böven be érné.” Redl Kristóf Károlyi Sándornak, Nagykároly 1736. dátum nélkül, valószínűleg szeptember. (MOL P 398, 61871.) „Tapasztalom azt is hogy a rettenetes sok conventió s cselédek vagy consumptiot tesznek, kivált Erdődön az asztalások, és kovács, mert egyik sem mutattya hogy annyit dolgozott volna, a mennyire a conventiója megyen, mert asztalos Henrich esztendő által még csak egy oltárt sem csinált.” Redl Kristóf Károlyi Sándornak, Nagykároly, 1737. febr. 15. (MOL P 398, 61882.) „Az oltár csináló német asztalos már esztendőtl fogva az károlyi kastélybeli kápolnának való egyik oltárt már amnyira el készítette, hogy az kápolna rajta dolgozhatnék, az másikat is húsvétig el készíteni megh ígérte.” Redl Kristóf Károlyi Sándornak, Erdőd 1737. márc. 2. (MOL P 398, 61885.) „Az kőművesek csak hárman fognak dolgozni, mivel az egyike beteg, az estve az lakatos is meg holt. Hajnrich asztalos is el bucsuzott, az svábok közül is sokan betegeskednek és halnak.” Redl Kristóf Károlyi Sándornak, Erdőd, 1738. márc. 26. (MOL P 398, 61902.)

éppen csak az nem derül ki, hogy hová készíti,⁴⁹ s tudjuk, hogy ezekben az években már udvari festője is volt Károlyi Sándornak, Dubniczay László személyében (TERDIK 2008. 250.). Valószínűleg a meghatározott időre fölfogadott mesterekkel több és olcsóbb munkát tudtak elvégeztetni, mint a távoli városokban élő mesterekkel. Emlékek hiányában nem lehet megítélni, hogy a városban maradó, és az udvari szolgálatra elszegődő mesterek eltérő társadalmi helyzete milyen formában hatott vissza művészetükre, hogy vajon eredményezett-e meghatározó különbségeket stílusukban.

Kaplonyban 1724-ben az atyák tűzifáért „sírtak” az uraságnál, mondván, hogy hidegben nem őrzik a klastromot,⁵⁰ ezek után Károlyi kályhacsempéket küld, hogy a refektórium kályháit rakják.⁵¹ Időközben Nagykárolyban a középkori templom mellé a piaristák számára új kolostort kezdett építtetni (1724-től), melynek bizonyos részei már 1725 novemberére odáig jutottak, hogy az ablakok és ajtók készítéséről kellett rendelkeznie. Ennek kapcsán Károlyi Sándor így ír: „Az asztalosok is hasonlóképpen az ajtókat csinálják azon formára mint a kaplyoni Klastromban vagon.” Nem kizárt, hogy az ajtószárny rajza tényleg Kaplonyhoz készült (16. kép). Ebből a szövegeből kiderül, hogy az építkezéshez szükséges mész alapanyagát biztosító mészkövet és másfajta követ is „Nemes Közép Szolnok, Kraszna és Kővár vármegyékéből”, háromszáz szekérral fogják szállítani.⁵² Ez az információ alátámasztani látszik a Bunyitay Vince által feljegyzett hagyományt, miszerint az egykor Közép-Szolnok vármegyei Kusaly ferences kolostorának romjait 1722-ben a kaplonyi kolostor építéséhez hordták el.⁵³ Károlyi 1727-ben a tornyokról rendelkezik, azt kérve, hogy mind a nagykárolyi, mind a kaplonyi tornyokhoz való fát vágják össze. Valószínűleg a sisakok faanyagáról van szó, így azt sem zárhatjuk ki, hogy a sisakokhoz szánt vázlatok ebből az időszakból származnak, mivel ekkor külön is hangsúlyozza, hogy nagyon figyeljenek az egyformaságra.⁵⁴

⁴⁹ „Ezen órában veszen nagy alázatossággal Excellentiád kegyelmes parancsolyattját az kép faragó iránt, mellyet alázatossággal véghez vinnem és eötet accomodálnom s vele meg egyyezzenem, s deszkát adatnom ell nem mulatom.” Jasztrabszky János Károlyi Sándornak Károly, 1739. aug. 11. (MOL P 398, 30804.) „Kegyelmes Uram az kép faragónak az praedikáló székét tekéntetem, az meg in ruderibus vagon, de nem csuda, mert egy miattyánkig ben nem lehettem az házában holl is kotorékkal az ház közepin tüzelvén, az a csoda, hogy az hideg ezen szörnyü télen által meg nem vötte, bizony szánakozásra méltó. Talán Excellentiád kegyelmes engedelmebüil jobb volna nekie az Papai Marczi háza fele kiben Oláh György lakozott már meg halván. Nem sokára talán ell készítené, de a szeme is majd ki apad.” Jasztrabszky János Károlyi Sándornak, Károly, 1740. márc. 19. (MOL P 398, 30827.)

⁵⁰ „Az kaplyoni t. p. franciscanusok uarimék erdő iránt igen sírnak rínak Mlghos Grófné aszszonyom eö excellentiája méltóztatott parancsolni, hogy valahol szakasszunk ki eö knak, de én bizony Excellentiád Mlghos híre s tezczése nélkül nem presumálttam az olyat, a még Excellentiád resolutióját vehettyük, Oláh Andrást küldöttem ki mutasson a hol kár nélkül meg vehetik, mivel igen protestálnak, hogy hidegen nem őrzik a klastromot.” Jasztrabszky János Károlyi Sándornak, Károly 1724. febr. 11. (MOL P 398, 30367.) Ugyanő írja, hogy a grófné parancsára a kaplonyi páterek tűzifának való erdőt kérnek. Pozsonyba, Károly, 1724. febr. 14. (MOL P 398, 30368.)

⁵¹ „Bányáruul ha a kályhával elérkeznek küld Kaplyonba a fazekasokkal együtt, hogy a refectoriumban felrakják...” Bartha Pál erdői jószágigazgatónak szóló instrukció, 1724. nov. 7. (MOL P 1507, 18. d. 210v.) Ezzel válthatták föl az egy évvel korábban építette kályhát: [...] „Az üvegesekért is mingyárt expediáltam volna, de Kaplyonba még dolguk lévén, az műszereket nem akarták ki adni páter uraimék, holnap minden bizonnyal el küldöm öket.” [...] „A kaploni refectoriumba való kemence iránt meg írtam volt azt Mlghos uramnak, hogy kályhának kevés léte miatt félbe kellett hagyni, de azt is már ki pótoltuk ocska kályhával, és így már mind keszek is kemenczék.” Pollereczky Mátyás Károlyi Sándornak, Olcsvára, Károly 1723. okt. 15. (MOL P 398, 59565.)

⁵² Pollareczky Mátyásnak, Nagykároly, 1725. nov. 9. (MOL P 1507, 18. d. f 252r, 260v.)

⁵³ „A hagyomány ma is emlegeti, hogy a szomszéd falvak egyházaihoz, sőt 1722-ben a kaplonyi ferencz-rendiek építkezéseihez is innét hordták a faragott köveket. Ez utóbbi kétségkívül rendjök kolostora volt egykoron.” (BUNYITAY 1887. 19.)

⁵⁴ „Salánki ács Pikó mellé kell rendelni mind Bandit Soldos Andrét és ocsvai Thót Istvánt s még egy tanulóat s vele együtt Erdődre fordítani, hogy ottan helyben az erdőn mind a Károlyi mind a Kaplonyi két tornyot egyformára megcsinálja összevágja s készen hordattassék el.” Károlyi Sándor fiának adott instrukciója, 1727. jan. 3. Károlyból. (MOL P 1507, 18. d. f 333r., 337v.)

A kaplonyi templom újabb átépítése

Az építkezés első fázisában helyreállított templomon kb. húsz év múlva újabb munkálatokba fogtak. 1734-ben a tornyok belső faszerkezetét akarták beépíteni, a ferencesek ugyanis attól féltek, hogy a fát mások elégetik,⁵⁵ de az ácsok a következő év januárjában a hideg miatt még nem vállalták a fa feldolgozását.⁵⁶

1736 első hónapjaiban kezdődött az építőanyagok szállítása, ami némi bonyodalommal járt, mivel a bélteki és majtényi svábok Erdődről (Ardud, Ro) a nem ide szánt téglákat kezdték el a kaplonyi templomhoz hordani,⁵⁷ Károlyi Sándor utasítása szerint a csanálói (Urziceni, Ro) és fényei (Foieni, Ro) sváboknak júliusban porondot kellett hordani az építkezésekhez.⁵⁸

Júliusban már elkezdték az épület zsindelezését.⁵⁹ Még ugyanazon hónapban Zachariás nevű mesterrel kötöttek szerződést (1736. júl. 31.) (Függelék 3.), melyben a főhajó és a nyugati karzat feletti rész boltozását, az ablakok megnagyobbítását, a belső vakolását és meszelését vállalta el.⁶⁰ Redl Kristóf nagykárolyi prefektus már hamarabb szeretne volna kezdeni a munkát, de egyéb dolgok miatt nem sikerült, mivel Zachariás Hahn a nagykárolyi templomon és Erdődön dolgozott.⁶¹

⁵⁵ „Az Pater Guardian féltvén elégetik az fel nem rakott fáját az toronynak, unszolja felvonatását megpróbálok az földön az csanálói ácsokkal öszverakadni s ha succedál mit remenlek is – fel is vonattatom.” Károlyi Ferenc Károlyi Sándornak, 1734. nov. 15. Károlyból. (MOL P 1507, 1174r.)

⁵⁶ „Az ácsok azt mongyák hogy ezen téli üdőben a kaplonyi toronynak béllelő fáihoz hozzá nem mernek fogni, mert mivel essős üdőben, mivel pedig hideg üdőben a fával nehéz bajolni és fel húzni...” Krasznay Miklós Károlyi Sándornak, Erdőd, 1735. jan. 25. (MOL P 398, 42734.)

⁵⁷ „Amiként bélteki, majtényi svábság elkezdette ünnep előtte téglát Erdődrül, Kaplyoni templomhoz elhordani azon tudott büntetésben, csanálósia, fényiek is hozzák meg a téglát, az oláhok pedig a meszet (ti. Erdődre).” Károlyi Sándor memoriáléja fiához, Ferenchez. 1736. ápr. 6. (MOL P 1507, 18. d. 548r.)

⁵⁸ Károlyi Sándor utasítása Rédely Kristófnak 1736. júl. 7-én (VONHÁZ 1941. dok. 100.).

⁵⁹ „Az ács ide fog jönni, és az kaplyoni templom sendelyezéséhez is fognak.” Jasztrabszky János Károlyi Sándornak, Károly, 1736. júl. 7. (MOL P 398, 30655.)

⁶⁰ A szerződés másolatát Károlyinak is megküldik, a következő levél kíséretében: „Méltóságos Cavalleria Generalis nékem jó kegyelmes Uram. Ma Isten segítségével a kaplonyi templom béli bóthajtáshoz hozzá fogtak, amint hogy már minden matériákat, el készítettem, mit pedighlen Zacharásnak véghben kel vinni és micsoda fizetése lészen az sub litteras D accludált conventiójának, copiájából meg látni méltóztatik Excellentiád.

PS. Az huta mesternek az expensak Excell kegyelmes parancsolatya szerint meg fizetetet az assignált restantiával edgyüt. Itten és Erdődön interteneáltam és most fel menne utra három német forint útiköltség attam Joseph keziben az kűméves kaplonyi templomban applicaltat Zachariás mellett.” Redl Kristóf Károlyi Sándornak, Nagykároly 1736. júl. 31. (MOL P 398, 61866.)

⁶¹ „A jószágokban pedighlen eddigh Istennek hála nincsen kár, csak az károlyi téglá vetőkkel nem igen contentáltattam, mivel az utolszor most is ki égett egész kemencze téglá, majd semmire való, ő ugyan meg ígérte, hogy megh jobbitja magát. Hogy eddig az kaplyoni templombéli bothajtáshoz hozzá nem foghattam Excellentiád kegyelmes inteniója szerint, az az oka, hogy mésszel nem succurálhattam, és hogy Zachariás nevű mester ember az erdődi templom körül dolgozott.” Ehhez a levélhez a birtokokon tett utasításai is mellékelve vannak: „10mo hogy az kőművesek az stucaturát el végeznék, avagy az iránt hogy meg nem szárat, munkájoknak egy két nap heverni kellene, tehát az torony kő falának reparatiójára aplicáltatni kell, hogy hetfin porondot horgyanak, mind kaplyoni, mind károlyi klastrom építésire, ugy mint az csanálósia Károlyban visznek 30 szekérrel, Kaplyonban pedighlen az fűnyiek 24 szekérrel az majtényiak 30 szekérrel. [...] A die 9a july ad 14ma inclusive tettem e szent dispositioikat [...] 7mo Zachariás nevű kőművest pedigh a városi templom körül való vakolását, nem csak continuállya, hanem véghbe is vigye, hogy lehessen már az kaplyoni templomhoz fogni.” Redl Kristóf Károlyi Sándornak, Erdőd 1736. júl. 7. (MOL P 398, 61880.)

A boltozás felével augusztus végére már el is készültek,⁶² az egész munkát szeptember végére fejezték be.⁶³ A boltozással együtt a karzatot is megnagyobbították, és a templom elé egy portikusz épült.⁶⁴

1737 februárjában Redl Kristóf már a templom stukkóinak elkészítésére gondolt, Nagybánya környékéről a gipsz alapanyagául szolgáló alabástrom szállításának megszervezésén fáradozott.⁶⁵ A munkálatok végül elcsúsztak egészen júniusra:

*„Mihent több meszet hordnak, mingyárt fogok az kaploni templom, meg vacolása és megh cifráztatásához, mint hogy az alabástrom kő is már meg vagon, és mint hogy Zakhariás nevű kőműves igen megbetegedet kitelen leszek, ezen munkát mással folytatni, de a mi nagyobb, zindelyik igen rosszak, úgy megyen által az eső mint a rostán, az új bot hajtásnak igen káros. Eddig meg zindellyezetttem volna, a mint instructiómban is vagon, de mint hogy azt is értettem hogy Excellentiád kegyelmes intentiója volna, hogy az külső falát az templomnak, ne legyen olyan magas a fedele, ács és kőműves mester emberekkel tekenteetem, de nem tanáltunk módot benne hogy azon gyönyörű duplász kötés, a vagy ülésből álló szaru fákat ne kellesék meg bontani, mellyet igen igen károsnak ítélünk, mert ki azt építette, tutta mikor kell az épületre való fákat vágatni. Csak legyen jó fedél alatt, még két száz esztendeig, mint hogy edig épen maradt a fa el ál. El várom Excellentiád kegyelmes parancsolytyát, avagy dispositióját ez iránt.”*⁶⁶

Az alig néhány éves zindelyezéssel már komoly bajok voltak. Károlyi, a levél tanúsága szerint le akarta cseréltetni a fedélszéket is, miáltal a templom bazilika jellege kívülről is érzékelhetővé vált volna, de a fedélszék módosítását az ácsok nem javasolták, így maradt a XIX. századi felmérési rajzokról ismert a három hajó egységes nyeregtető fedése, amely kívülről elrejtette belső tagolását (TAKÁCS 2001. 446–447.).

Szeptemberben Zakariás kőműves meghalt, így a munkát egy „frank” kőműves vette át.⁶⁷ A kaplonyi rajzanyagban fennmaradt stukkórajz (17. kép) akár ebből az időszakból is származhat,

⁶² „Ez mult héten mind kaploni, mind károlyi t. páter uraiméknál az kőművessek dolgozni kezdetek, és mint hogy már az aratás és kaszállások nagyobb részint által estönk, annál könnyebben, az kőműveseket emberekkel el gyöztetyük, ez mint hogy most téglá és mész dolgából olyan hamar fogyatkozás nem leszen remínlém Isten Excellentiádat lehozván, hogy Excellentiád az idén tett munkával fogh contentáltatni.” Redl Kristóf Károlyi Sándornak, Nagykároly 1736. aug. 11. (MOL P 398, 61870.) „Az kaplyoni templom boltozása, és az piaristák épületye foly lassan lassan, az erdődi derekassabbak már az 12 jöt új kőmévést az erdődiek nem hogy nem admittálnak, de mesterjeknek is assumáltak, csak mésszel gyöznék. Nem remélhetném hogy az itt való téglá három száz ezerre föl ményen.” Jasztrabszky János Károlyi Sándornak, Károly, 1736. aug. 18. (MOL P 398, 30650.) „A kaplyoni templomnak Bottya félig meg vagon, az chorus felét meg is vakolva.” Jasztrabszky János Károlyi Sándornak, Károly, 1736. aug. 29. (MOL P 398, 30647.)

⁶³ „Kaplyonban az bót hajtás nagyobb részen el végezte már Zacharias, és hogy annál inkább dolgozzanak, rendeltem pallérnak Panoczki Mártont, mint hogy azon kívül is most csak úgy hevert itten.” Redl Kristóf Károlyi Sándornak, Nagykároly 1736. dátum nélkül, valószínűleg szeptember. (MOL P 398, 61871.) „...kaploni bót hajtás a templomba már végbe ment, csak az cifrázás, és belől egészen való vakolása, még hátra vagon.” Redl Kristóf Károlyi Sándornak, Király Daróc 1736. szept. 19. (MOL P 398, 61872.)

⁶⁴ „A templom belü bót hajtást ugyan végben vittem, a chorust is nagyobbítottam. A templom előtt való porticust megcsinálták, csak tulajdon, annak szarufázása és zindelyezése híjával vagyok.” Redl Kristóf Károlyi Sándornak, Nagykároly 1736. nov. 17. (MOL P 398, 61875.)

⁶⁵ „Az kaploni templombéli bot hajtás és corusnak nagyobbítása egészen véghez ment csak az megvakolása, és cziriátok avagy cifrázása még híja vagon. Melly cziriátok számára való alabástrom kő három vagy négy szánnal nagy Bányay hegyekből most kívánom hordatni szán uton.” Redl Kristóf Károlyi Sándornak, Nagykároly, 1737. febr. 15. (MOL P 398, 61882.)

⁶⁶ Redl Kristóf Károlyi Sándornak, Nagykároly 1737. jún. 16. (MOL P 398, 61899.)

⁶⁷ „Zakhariás kőműves meg halván, az tavaly leérkezett frankó kőműves mesterrel, az kaplyoni templomott egészen meg vakoltatom, mivel már dolgozik rajta...” Redl Kristóf Károlyi Sándornak, Nagykároly, 1737. szept. 4. (MOL P 398, 61887.)

ha a Redl levelében emlegetett cifrázás nem csupán a külső épületagozatok kidolgozására vonatkozik. Úgy tűnik, hogy ezekben az években Nagykárolyban is dolgozott olyan mester, aki képes volt figurális stukkókat készíteni, ugyanis az ekkoriban befejezett nagykárolyi görög katolikus templom kupoladobjába helyezett, a négy evangélistát ülő helyzetben ábrázoló stukkók ekkoriban készülhettek (TERDIK 2007. 363–364., 3–5. kép).

A templom külső vakolása és belső kimeszelése még éveket csúszott,⁶⁸ végül is egy nagyváradi mester fejezte be 1740-ben. A tornyok vakolása is csak ekkor történt meg.⁶⁹ Az újjáépítőről és a munkáról több chronosztichonos felirat is megemlékezett az épületen, amelyek alapján 1739 és 1740 jön ki a befejezés dátumaként.⁷⁰

Különös, hogy a sok építési adatból nem derült ki pontosan, hogy mikor, melyik építési fázisban készült el a templom déli oldala mellet húzóódó, félig földbe süllyesztett, új családi kriptá és a hozzá kapcsolódó Szűz Mária kápolna, amelyen keresztül az előbbit lehetett megközelíteni. Ez az új kriptá a templom főhajójában, a diadalív előtti kisebb sírboltot volt hívatott felváltani.⁷¹ Sajnos ugyanígy nem jöttek elő egyelőre adatok a templomban függő, XVIII. század elejére datálható, különösen szép, vászonra olajjal festett 14 stációkép készítésére vonatkozóan sem (MUHI 2001. 44.).

Epilógus

Károlyi Sándor nem csak a család ősei és a katolikus hit iránti buzgalomból igyekezett minél több eredeti rész megtartásával újjáépíteni a kaplonyi templomot, hanem minden bizonnyal a töle megszokott nagyfokú gazdasági pragmatizmusból is. Ez a hozzáállás nem csak a templomok, hanem a várak újjáépítése során is megfigyelhető: míg a középkori nagyecsedei várra egyszerűen kőbányaként tekintett, addig a saját birtokában lévő erdői várban folyó építkezés során már az

⁶⁸ „...kegyelmes uram az váradi kőművesek el nem jöttek, hanem negyed napja már hogy az kőműves mester ide érkezvén, s hadnagy uramnál intiunálván magát, holl majorházban hol itt töltötte idejét és már szintén re infecta vissza tér vala, hanem ma reggel sejtettem meg, és azonnal fel kerestettvén , meg ravazodtam (?), s mindgyárt ki vittem Kaplyonba, s ámbár az vakoláshoz idő ellen excipiált és éppen nem remélheti eléghséges idejét hozzá, meg alkudtunk véle száz három forintokban nagy nehezen, két száznál nem akarván aláb szállani, ugy hogy az tornyokat is meg erősítse, s bellül is meg vakollya és kívül belül meg fejrítse, és ahhoz az Ngdos uraság manuáriusokat rendellyen, ez pedig Excellentiád kegyelmes placidatiójáig. Írtam már Vice ispán Baday Uramnak, hogy az ide küldött kőművesek promotiojához assistállyon, Ha Excellentiád méltóztatik kegyelmessen helyben hadni, én nekem kivált az tornyokat állította nagy munkának, másként százshusz forintnál többet nem mertem volna idgérni.” Jasztrabszky János Károlyi Sándornak, Károly, 1739. szept. 15. (MOL P 398, 30802.). „Még az váradi kőműves [...] érkezvén, érkezésikkal, addig pedig az kép faragó iránt Excellentiád kegyelmes parancsolattját alázatosan fogom követni.” Jasztrabszky János Károlyi Sándornak Károly, 1739. szept. 26. (MOL P 398, 30799.) „Az kőműves kegyelmes uram ell hittem már tavaszra hadta Kaplyont, éppen ell végezhetne volna pedig.” Jasztrabszky János Károlyi Sándornak Károly, 1739. szept. 26. (MOL P 398, 30802.)

⁶⁹ 1740. máj. 2.: „töttem dispositiókat [...] az kaplonyi tornyok vakolásáru”, máj. 30-án megjegyzi, hogy a kaplonyi tornyok vakolása folytatódik (KÁROLYI 1865. II. 169.).

⁷⁰ Ezeket közli a magyar fordítással együtt Szirmay, miszerint az egyik a templom hajóján a másik „A' Szentség tartó részén fél hólá formára” (SZIRMAY 1810. 49–50.). Ezekben Károlyi Sándor a templom alapítási éveként 1080-t adott meg, de nem egészen világos, hogy honnan és miből vette. Tempfli újraközli a feliratokat, az első szerinte a templom főhomlokzatán kívül lehetett, a kórusablak fölött, míg a második (1739-et kiadó írás) szerinte a tabernákulum (!) fölött volt (TEMPFLI 1996. 127, 130.). Tempflinek az első felirat helyét illetően igaza is lehet (bár itt a meg nem valósult Révai tervből indul ki), a második esetében bizonytalanul fogalmaz. Nehezen hihető, hogy közvetlenül a tabernákulum fölött kellett volna efféle felirat (mivel ott a főoltár felépítménye lehetett), hanem Szirmay nyomán inkább arra kell gondolnunk, hogy a diadalív főhajó felé néző homlokfalán lehetett az ív vonalát követő felírás. Tempfli-t a Szirmaynál használt „szentség-tartó” szó bizonytalaníthatta el, amit szerintem nem modern értelemben kell vennünk, hanem inkább a latin, sanctuarium szó magyar fordítását kell benne látnunk, amelyet – mármint a latin szót – ekkoriban a mai szentély (mint épületrész) értelemben használhattott Szirmay.

⁷¹ A kisebb kriptát állítólag 1737-ben záratta le Károlyi Sándor azzal a vörös márvánnyalappal, amely mai napig megvan. Nem kizárt, hogy a déli oldalon, a hajó teljes hosszában húzóódó kriptá ekkor készült el (TEMPFLI 1996. 131.).

eredeti részek megtartására törekedett. Azután az elkészült épületben nem csupán feliratokkal, hanem egy képi programmal is nyilvánvalóvá kívánta tenni a vár korábbi, Mátyás király idejében kezdődő fénykora és az általa végzett újjáépítés ideje közötti párhuzamot (TERDIK 2008. 250–251.).

Nem tudjuk, hogy a XIX. században alaposan átépített kaplonyi templom rejt-e még középkori eredetű fölmenő részeket, mivel a templom és a kolostor falkutatása, szakszerű belső feltárása még nem történt meg, de még egy alapos épületfölmérés sem készült. Igazából nem zárható ki, hogy a XIX. században hasonló szempontok érvényesülhettek, mint egy századdal korábban, talán igyekeztek, amit csak lehetett, megtartani. Remélhető, hogy ezzel a kutatással is sikerül fölkorlácsolnom a kutatási vágyat, s ha alkalom nyílik rá, élnek majd a lehetőséggel az illetékesek.

Függelék

1.

Költségvetés-szerződés Rentfort Kristóf pozsonyi képfaragóval a nagykárolyi templom főoltárának készítésére (MOL P 1501. 1. d. Lad. 138. 1. fiók)

A magyar és a német szöveg egymás mellé, két oszlopba írva.

Külzet:

(f78v)1723

Ad oeconomia

(későbbi följegyzés:) A gazdasági iratok közül kiemelte és a maga helyére tette 899 aug. 24 Éble G.

(f 77r) Az Képfaragónak Projektuma.

Mlgos Gralis Gróff Károlyi Sándor Úr eö Exceltiája (Tito) számára Rentfort Kristóf nevü Posonyi Képfaragó fog csinálni egy Oltárt minden készületivel ámi a Képfaragó munkája Szent Mihály napigh melyről kétt Exemplár existáll, illy végezés alatt. Hogyh

1mo Az oltárnak magossága 24. és Szilessége 17 Láb az az such leszen.

2do Jobb kézrül Szent Albert Püspök, és Szent István Király

Ugyan azoknak irannyiban túl felöl bal kéz felöl Szent Imre Herczegh és Szent Gerhárd képei Azokon feullül pöedig job kéz felöl Sz. Ersébet, bal kéz felöl Szent Margith képei legyenek.

Legfellül Szent Háromság nagy radiusban, nyólcz Angyalka körüllette, és alatt az Oltár közepén Tabernaculum, melynek fölette egy pelikán madár.

(77v) 3^{tio} Ha az kép faragónak magának vagy Legényének velle le kellenék menni felállítására nézve, tehát, Mlgos Ur eö Excellentiája végezése szerint mind oda mind vissza az M. Uraság költségén és alkalmatosságán járhasson, magának vagy legényének semi költségében ne tellyék.

Ultimo. Ajánlya Eö Excelliája gratiáját hogy kétt Száz Rend forintot meg ád in summa azon munkáért, kész pénzül, melly summa három terminusban tétetődik lé, amidön hozza fogh az munkához egy vagy kétt hét múlva 66 f 40 xrt, azután Szent Jakab nap tájban ismét annyit és residintiását amidön az egész munka készen lesz, vagy az M. Uraság ugy parancsolván még fel nem állittatik.

Melyek subscriptióval és pecsétléssel meg erősítettnek.

Actum Prespur die 28 Apr. Ao 1723.

Pilthaur Überschlag.

Vor Ihro Excell. Herrn Herrn grafen Caroly N (titl) des Cristoph Rentforth burgl. bilthaur alhir in Preßburg vor ein föliges auff gerechtes Altar de Szato des Pilthaur standt, zu setzen wie auch auf das allerechensten zu

Verfertig(en) biß auf Michaeli (in diesen seint) zwey gleich lautente Exempliaria aufgericht und beschlossen worden lauth des abriß. als

Erstlichen die höche des Altars 24 die braiten 17 schuch.

Anderten: Rechter Handt dem Heilig Adáibertum und Stephanum.

Euer Massen zur linckhen hant Emericum und Erhartum, oben auf zu rechter handt Sz. Elisabeth, zur linckhen handt Sz. Margaretha.

Zur aller oberst die aller ß.ß Dreifaltigkeith mit einen grosen schein sambt einer glory mit acht Englñ – wie auch des tabernackhl eines Pelikán. /

Drittens so ich oder mein Gesell dar bey solten erscheinen, so ist mir von für hochgräfl. Excellz Caroly N. (Titl.) der beschluss geschechen und geben wordten, lauth sigil, mit hin und wieder zuruckh lieferung ohne einige Unkosten Meines oder des Gesellen beschech(en) solte.

Letztens. versprechen, und verobligiren sich Seiner hoch gräfl. Excell. ihme burglich. bilthaur, vor diese seine arbeith zwey hundert gulden reinisch, richtig und baar ohne abgang zu bezahlen, doch auf drey termin gesetzt ist worden seind auf den ersten Termin Sechs und Sechstig gulden, virtzig xr zu erlegen den anderten Termin auf Jacobi den 3. driten und letzten Termin so balt die arbeith verfertigt ist.

Welches bezeugt die aigene handt schrift und Petschafts fertigung. Actum Pressburg die 28 April Ano 1723.

2.

Rentfort Kristóffal kötött szerződés két mellékoltárra a kaplonyi templom számára
(MOL P 392 16. d. Lad. 10. No. 39.)

(f 66v) kaplonyi kett kisebb oltarul

(f 65r) Ego infra scriptus praesentibus hisce fateor, quod cum Illmo ac Excellentissimo Domino Comite, Titl. Pleno. Domino Alexandro Károly, pro Duobus Altaribus lateralibus ad pagum Káplany in Templum franciscanorum pertinentibus, pro omni videlicet labore sculptorio et scriniario, Nonaginta florenis Rhenensibus convenerim, quem laborem secundum formam, et delineationem, suae Excellentiae ante praesentatam et a praememorata Sua Excellentia beneplacito acceptatam, fideliter nec minus artificose elaborare, et circiter festum Portiunculae perfectum sistere promitto, promissaque, fideliter praestare, me obligo. Sua excellentia vero totam hanc summam tempore Erektionis Altarium persolvi facere, me assecuravit. Ratione Devectionis ad locum destinatum, tenerur et promittit sua Excelentia Unum vel duos currus cum hominibus sufficientibus mittere, (ad proprios sumptus) eosque, me cum uno sodali- meo non excepto, in toto itinere alere at ad proprios sumptus de et referre, si ita necessum fuerit. Actum Posony die 2da Aprilis Anni 1724

Christofer RenttVortt
(fekete pecsét)

3.

Szerződés a kaplonyi templom boltozására és más munkálatokra
(MOL P 397, 89. csomó, f 121.)

„Én alább megh iro adom tuttára presentibus, hogy Zacharias Nevü Kúmíves Mester emberrel az Kaplonyi Templomnak való bóth hajtás iránt e' szerint alkuttam és accordaltam, ugymint: Tartozik ő Kegyelme az egész Templomnak közepén Léví részith, Bót hajtás alá venni, Nem külömben, a hún az orgona vagyon mind az két felöl, Bót hajtástht tsinálni, az Kötés alatt frahatúrát tsinálni, az Ablakokat megh nagyobbítani, és az egész

templomot belől megvakolni, és megh Fejéríteni, egyszóval mind azokat az Munkákat, a kiket Tettes V. Istvány Jasztrabszki Uram előtt tegnap az Templomban belől meghmútattam maga Költségin, Kenyerin, véghben vinni, maga magát egérte, és Tartozik menél becsületesebben, és Szebben sekít; Mellyért én is ígértem és megh adni tartozom 80 idest Nyolczvan Németh forintokért 3 idest három köből búzát, és egy szalonnának való sertést, Nem különben adok segítségire, minden nap, négy Máriassokat és ugy mennél hamarább az magha munkáját véghbe vinni Zacharias Mester ember tartozik. Melly acordra, hogy annál erősebb és állandóbb legyen. Mind az Két részről magunk subscriptiokal megherősítettük, datum. N. Károly. 31. Juli. 1736.

Christoforus de Redl Praefectus (Három vonás) Zacharias Mester

Rövidítések

KÖH – Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest

MOL – Magyar Országos Levéltár, Budapest

Irodalom

AGGHÁZY 1959.

Aggházy Mária: A barokk szobrászat Magyarországon I. Akadémiai Kiadó, Budapest 1959.

BARANYAI 1975.

Baranyai Béláné: Mesterek és műhelyek az északkelet-magyarországi szobrászatban. In: Magyarországi reneszánsz és barokk. Szerk. Galavics Géza. Akadémiai Kiadó, Budapest 1975. 313–450.

BENEDEK 2008.

Benedek Fidél: Ferences kolostorok és templomok II. Pallas-Akadémia, Csíkszereda 2008.

BUNYITAY 1884.

Bunyitay Vincze: A Várad püspökség története III. Alapításától a jelenig. Nagyvárad 1884.

BUNYITAY 1887.

Bunyitay Vincze: Szilágymegye középkori műemlékei. Értekezések a történettudomány köréből XIII. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1887.

EITELBERGER 1856.

R. Eitelberger: Bericht über einen archäologischen Ausflug nach Ungarn in den Jahren 1854 und 1855. Jahrbuch d. K. und K. Central Kommission II. 1856.

ENTZ 1959.

Entz Géza: A nyugati karzatok román kori építészetünkben. *Művészettörténeti Értesítő* 8. 1959. 130–142.

FELLINGER 1997.

Fellinger Károly: Jóka. Nevezetességek. Kiadja a Komáromi (Komárno) Nyomda és Kiadó Kft. Komárom 1997.

FIDLER 1997.

Petr Fidler: Beiträge zu einem Künstler- und Kunsthandwerklexikon des Donaugebietes (Österreich, Slowakei und Ungarn). Exzerpta aus den Archiven in Preßburg und Tyrnau. *Ars* 1997: 1–3. 221–2512.

GÖRFÖL–KOVÁCS 2008.

Görföl Jenő – Kovács László: Középkori templomok. Mátyusföld és Zoborvidék. Nap Kiadó, Dunaszerdahely 2008.

HENSZLMANN 1876.

Henszlmann Imre: Magyarország ó-keresztény, román és átmeneti stílusú műemlékeinek rövid ismertetése. Budapest 1876.

HORVÁTH 1978.

Pavel Horváth: Výtvarní umelci a stavební remeselníci na Slovensku v posledných storočiach feudalizmu. *Vlastivedný časopis* XXVII. 1978. 188–191.

KÁROLYI 1865.

Gróf Károlyi Sándor önéletírásai és naplójegyzetei I–II. Kiadta: Szalay László Magyar Történelmi Emlékek IV–V. Pest 1865–1866.

KÁROLYI 1911.

A nagy-károlyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története I–II. Kiadja Károlyi László, sajtó alá rendezi Éble Gábor. Franklin Társulat, Budapest 1911.

KOVÁCS 1988.

Kovács Ágnes: Károlyi Sándor. Gondolat, Budapest 1988.

KOVÁCS 1994.

Károlyi Sándor levelei feleségéhez (1704–1724). Szerk. Kovács Ágnes. Debrecen 1994.

MAJLÁTH 1881.

Majláth Béla: Az ecsedi vár egyházi szerelvényei 1615-ben. *Egyházművészeti Lap* II. 1881. 105–114., 147–150., 166–170.

MALIKOVA 1983.

Mária Malikova: Údaje z matrík o bratislavských sochároch a kameároch 18. storočia. *Ars* 1983: 2. 89–95.

MIKÓ 1998.

Mikó Árpád: Báthori András Madonnája. *Művészettörténeti Értesítő* 47. 1998. 197–176.

MUHI 2001.

Muhi Sándor, A Szatmári Római Katolikus Egyházmegye templomai. h. n. 2001.

NÉMETH 1968.

Németh Péter: Szabolcs és Szatmár megyék Árpád-kori (XI–XIII. század) monostorai. *NyJAMÉ* 10. 1967. (1968) 91–102.

NÉMETH 2008.

A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig. *JAMK* 60. 2008.

PETROVÁ-PLESKOTOVÁ 1970.

Anna Petrová-Pleskotová: Bratislavskí výtvarní umelci a umeleckí resemelníci 18. storočia. *Ars* IV. 1970. 209–241.

PETROVÁ-PLESKOTOVÁ 1972/74.

Anna Petrová-Pleskotová: Bratislavskí výtvarní umelci a umeleckí resemelníci 18. storočia. *Ars* VI–VIII. 1972–1974. 286–299.

RÁKOS 1978.

Isten szolgája P. Kelemen Didák, O.F.M. Conv. Levelei. 1714–1743. Sajtó alá rendezte P. Dr. Rákos B. Raymund. *Postulazione Generale O.F.M.Conv. Edizioni Agiografiche*, Róma 1978.

SÖRÖS 1912.

Sörös Pongrácz: Az elenyészett benzés apátságok. A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története XII/B. *Stephaneum Nyomda*, Budapest 1912.

SÚPIS 1968.

Súpis pamiatok na Slovensku II. Red. Alžbeta Güntherová. *Obzor*, Bratislava 1978.

SZIRMAY 1810.

Szirmay Antal: Szathmár vármegye fekvése, történetei és polgári esmérete II. Nyomtatott a' Kir. Magyar Universitas' Betüivel, Buda 1810.

TAKÁCS 2001.

Paradisum plantavit bencés monostorok a középkori Magyarországon. Szerk. Takács Imre. Pannonhalmi Bencés Főapátság, Pannonhalma 2001.

TAKÁTS 1892.

Takáts Sándor: Kelemen Didák és Károlyi Sándor családja II. *Katholikus Szemle* 1892. 535–561.

TEMPFLI 1996.

Tempfli Imre: Kaplony. Adalékok egy honfoglaláskori település történetéhez. Kiadja a Szent-Györgyi Albert Társaság és az EMKE Szatmár megyei szervezete, Szatmárnémeti 1996.

TERDIK 2007.

Terdik Szilveszter: Rác Demeter, egy XVIII. századi görög katolikus mecénás. [Demeter Rác, ein Mäzen griechisch-katholischen Glaubens im 18. Jahrhundert.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 333–380.

TERDIK 2008.

Terdik Szilveszter: Az erdői vár építkezései Károlyi Sándor korában. *StCom Satu-Mare* XXIII–XXIV: I. 2006–2007. (2008) 239–288.

VONHÁZ 1941.

Vonház István: A szatmármegyei német telepítés. Egyetemi Nyomda, Pécs 1941.

YBL 1956.

Ybl Ervin: Ybl Miklós. Képzőművészeti Alap, Budapest 1956.

TERDIK Szilveszter

Nyíregyháza

H-4236 Báthori u. 40.

e-mail: terdik.szilveszter@gmail.com

Reconstruction of the Kaplony monastery in the age of Sándor Károlyi (1669–1743)

The church of Kaplony used to be one of the outstanding Medieval buildings in NE-Hungary surviving the Turkish times. Despite the Baroque reconstruction it continued to exist in its Medieval form until the earthquake of 1834. Monastery was founded somewhere in the 12th century by the Kaplony clan, the ancestor of the Károlyi family. Starting from the 18th century this family was the largest landowner of the region. After the Rákóczi Liberation War the church was left ruined and desolated. In 1711 Sándor Károlyi decided to donate it to the Franciscan order. He started the rebuilding of the church. Monks moved here in 1719, though their cloister had not been finished even years later. Károlyi consecrated the church to the Birth of Jesus. He ordered an altar including three paintings, decorated with stucco frames that stood in the main apse. He ordered two side apses in 1724 in Pozsony (Bratislava) from sculptor Kristóf Rentfort. Latin language contract considering the altars was preserved (Appendix), and it may be suggested that two altar projects found among

Kaplony materials kept in the family archives depict these constructions. One year earlier the main altar of the Nagykároly (Carei) parish church was ordered from the same sculptor. Contract of this work written in Hungarian and German was also preserved (Appendix). At the same place there are three further altar designs that must belong to the same master. It is not known exactly who and when made them. Neither we know which version was realised. In the 1730s a new reconstruction of the church was started: the nave was vaulted, some of the old windows were enlarged. That was the time when the design of the stucco planned for the ceiling of the nave must have been carried out. Archive materials dealt with in the present study pour light mainly at the details of the Baroque reconstructions. On the basis of these materials we are sometimes able to make assumptions on the Medieval parts. Baroque designs give us a lot of information on Eastern Hungarian art and art relations of the age. Unfortunately, these monuments of art do not exist any more and we have only a small number of sources of that kind.

Szilveszter TERDIK

Nyíregyháza

H-4236 Báthori u. 40.

e-mail: terdik.szilveszter@gmail.com

A nyíregyházi Hősök szobra

Madár Xiména

A nyíregyházi Hősök emléksobráról több Nyíregyházával vagy a város emlékműveivel, képzőművészeti életével foglalkozó monográfiában olvashattunk korábban. Talán a legrészletesebb leírást ezen a téren Margócsy Józsefnek köszönhetjük. Nálánál többet Kisfaludi Strobl szobráról én sem tudok. Tanulmányomnak nem célja ezen ismeretanyag ismételése. Nem használtam fel a témához kapcsolódó levéltári anyagokat. A szobor keletkezésének, felállításának és leleplezésének történetét kizárólag a *Nyírvidék* hasábjain közölt cikkek alapján kívántam rekonstruálni. Azt szerettem volna közölni, amit az akkori emberek gondoltak Kisfaludi alkotásáról, és úgy, ahogyan azt ők látták.

A szobor

„Kissé restelkedve foglalkozunk ezzel a kérdéssel azok után a hasábos tudósítások után, amelyek a város ünnepi hetéről, nagyszerű kulturális, erkölcsi, anyagi erejének a megnyilatkoztatásáról szólottak. Restelkedve valljuk be, hogy még mindig ott tartunk Nyiregyházán, hogy összeírják a hősi halottakat és az elhunytakat és csak miután az összeírás megtörtént, akkor tanácskozik a város képviselőtestülete arról, hogy miképpen örökítse meg hős fiainak emlékét: szobrot állítson-e, vagy pedig csak emléktáblákon örökítse meg a hadban elesett vagy eltűnt nyíregyháziakat nevét.” (ÖSSZEÍRJÁK 1924.)

Ezeket, a sorokat olvashatjuk a *Nyírvidék* 1924. évi 228. számában. A lap nehezményezte, hogy míg Szabolcs vármegye több településén, így Tornyospálcán, Újfehértón, Nyírábrányban, Kótajban és Nyírbátorban egyre-másra avatják fel a hősök emléksobrát, addig Nyíregyháza még csak nem is döntött arról, hogy milyen formában kellene megörökítenie a világháborúban elesett nyíregyházi katonák emlékét.

1924 szeptemberében a város centenáriumi kiállítást rendezett, amelyen a gyulaházi születésű Somogyi Sándor szobrászművész is részt

1. kép

A nyíregyházi Hősök emléksobrának agyagmodellje

Fig. 1.

Clay model of the memorial of Heroes in Nyíregyháza

vett. A kiállításra Somogyi elkészítette a Nyíregyházán felállítandó Hősök szobrának modelljét, melyet a kiállítás után felajánlott a városnak, és előterjesztéssel fordult a képviselő testülethez a szobor elkészítése ügyében. A város együttes szakosztályi gyűlése elhatározta, hogy megkezdi az esettek és eltűntek összeírását, és csak miután az összeírás megtörtént, döntenek majd az emlékmű felállításáról. Továbbá felhívást intéztek a lakossághoz, hogy a hősi halált haltak hozzátartozói jelenjenek meg a városházán, hogy ott az esettek és eltűntek nevét és adatait bejelentsék, nehogy lemaradjanak az utókor számára aranybetűkkel megőrzendő névsoráról (ÖSSZEÍRÁK 1924.).

Ez volt az a mozzanat, amely útjára indította a Szabolcs vármegyei hősök emlékművének ügyét.

Egy hónappal később arról értesülhettek a helyi sajtó olvasói, hogy a város képviselő testülete szoborbizottságot választott és elrendelte a szabolcsi hősök nevének és adatainak összeírását. Somogyin kívül más szobrászok érdeklődése is a város felé fordult, így Kisfaludi Strobl Zsigmondé és Horvay Jánosé, akiknek szintén volt terve a szoborra vonatkozólag. A lap szerint a városnak néhány milliót áldoznia kellene, hogy minél nagyobb számú, ugyanakkor értékes erőket ambicionáljon a pályázaton való részvételle. A cikk írója a megoldást az összeg előteremtésére abban látta, ha megindítják a minél szélesebb körökbe bevonó gyűjtést a vármegye területén (MEG KELL 1924.).

Pár nappal később úgy tűnt, hogy a nyíregyházi Hősök szobrának ügye a megvalósulás útjára került. A város a folyó év költségvetésébe 2 vagon búza árát illesztette be a Hősök szobrának költségeire, a következő évi költségvetésébe 3 vagon búza árát, így az 5 vagon árával hozzájárult az emlékmű költségeihez, amelyet az előzetes számítások szerint 12 vagon búzára becsültek. A Hősök szobra emlékbizottság dr. Bencs Kálmán polgármester elnöklétével ülést tartott, melyen Geduly Henrik püspök, Kardos István kultúr tanácsnok, Kiss Gyula, Paulusz Márton képviselő testületi tagok, a nőegylet részéről dr. Heymann Jenőné, Imre Etelka és dr. Korányi Endréné vettek részt. A tárgyaláson eldöntötték, hogy a hősök szobrára pályázatot hirdetnek, hogy a legkiválóbb magyar művészek műterméből kikerülő alkotás méltó legyen a városhoz. Az első helyre jutott pályázónak szánták a megbízást a szobor elkészítéséhez, a második és harmadik helyezettet pénzjutalomban kívánták részesíteni. A pályázatot a város szoborbizottsága maga kívánta eldönteni, egy pártatlan művészszakértő meghallgatásával. A szobor helyének a Széchenyi téri Agrár Bank előtti területet jelölték ki, ugyanis a tervek szerint a város a Károlyi (mai Benczúr tér), valamint Dessewffy (mai Besenyey tér) tereknek a Széchenyi úti oldalát félkörösen bemélyíteni kívánta, és ide tervezték egymással szemben Benczúr, valamint a városalapító gróf Károlyi szobrát. A döntés alapján a szobor elkészüléséhez anyagi helyzettől függetlenül mindenkinek hozzá kell járulnia. A költségek előteremtése céljából a város belső területén és a tanyákon maga a bizottság kívánt gyűjtést szervezni. A Bizottsági ülésen Paulusz Márton, aki fiát a harctéren vesztette el, 1.000.000 koronát ajánlott fel a Hősök szobra javára (A NYÍREGYHÁZI TANYÁK 1924.).

1924. november 29-én arról tudósított a Nyírvidék, hogy dr. Bencs Kálmán kormányfőtanácsos és Szohor Pál főjegyző felkereste Kisfaludi Strobl Zsigmond szobrászművészt, aki a művésztelepi műtermében fogadta nyíregyházi látogatóit. A tárgyalások során a szobrászművész kijelentette, hogy „*művészi ambíciók vezetnék, ha Nyíregyházától a Hősök Szobrának elkészítésére megbízást kapna, vagy ha a szűkebb pályázaton való részvételle szólnának fel a város.*” A leendő Hősök szobrának elhelyezésére vonatkozólag Kisfaludi azt javasolta, hogy az emlékművet állítsák a Széchenyi térnek a Magyar-Olasz Bank előtti részére, hiszen így az öt utcából is megközelíthető és látható lesz. Továbbá ajánlotta, hogy készíttessék el a szobor talapzatát dunaharaszti kőből, az emlékmű alakjait pedig bronzból (KISFALUDY 1924.).

December elején a *Nyírvidék* közzétette, hogy a Hősök Szobra emlékmű-bizottság legutóbbi ülésén Mikecz István alispán kijelentette, hogy Szabolcs vármegye elesett hőseinek megőrkítésére

közös emlékművet állíttat fel. A bizottság köreiben az az általános nézet alakult ki, hogy a célnak legjobban az felelne meg, ha a vármegye és a város közösen állítaná fel a Hősök szobrát, mely ily módon ténylegesen nagyszabású alkotás lenne. Ezért Bencs Kálmán írt az alispánnak, hogy a vármegye által tervezett emlékművet Nyíregyházán a várossal közösen állítsák fel (A NYÍREGYHÁZI 1924.).

A következő év júliusában a város azzal a kéréssel fordult a vármegyéhez, hogy a Hősök szobrának megvalósítása érdekében szervezett előkészítő bizottságban a város és a vármegye képviselői egyenlő számban vegyenek részt. A vármegyei törvényhatóság a városi tanácsnak erre vonatkozó javaslatát elfogadta, és a szoborbizottság ebben az értelemben alakult meg (Közös 1925.).

1925 augusztusában arról értesülhettek az olvasók, hogy a Hősök szobrának bizottsága Kállay István elnökletével ülést tartott, amelyen úgy döntött, hogy a Hősök emlékszobrának megtervezésére három szobrászművészt szólítanak fel: Kisfaludi Strobl Zsigmondot, Horvay Jánost és Somogyi Sándort. Kisfaludi már be is küldte pályaművét, amely 9,5 méter magas, ebből 5 méter a talapzat, 4,5 méter pedig a főalak magassága. Talapzatnak egy egyszerű téglalapot tervezett a művész, melynek egyik oldalán egy búsuló kuruc, a másikon egy magyar ruhás leány ül. *„A főalak harcra fiatal férfi aktja. A harcra medvével birkózik, amelyet már ledöntött a földre. Egyik kezével a torkát szorongatja, magasra tartott jobb öklével pedig rettentő erővel sujt le a szörnyeteg fejére. Az egész mű eleven erővel dokumentálja az ellenséget lebíró magyar vitézséget, a verhetetlen magyar erőt.”* – írta a lap. A szoborbizottság akképpen döntött, hogy a megbízást meg nem kapó művészek 10–10 millió koronában részesülnek, a szobor elkészítésével megbízott művésznek pedig 700 millióból kell előállítania a szobrot (KISFALUDI-STROBL 1925.).

Két héttel később Horvay János pályaművének ismertetését közölte a Nyírvidék. A lap ekképpen írta le Horvay szobortervét: *„Égre nyuló karcsu obeliszk van előttünk, amelynek egyszerűsége és fensége tagadhatatlanul megkap. A csucsán örökösen világitó kandeláber is jelezne, hogy ez az oszlop a hősök temetőjén őrködő, soha nem muló emlékezés. A magas oszlop lent lépcsőzetes, széles alapon áll, amelynek szélén három ponton figurák vannak. Hátral a baloldalon Toldy Miklós rettentő viaskodása a farkassal. Az izmos magyar ifju letörte a fenevadat. Elmélyedésre készítő, szép szimbólum. A másik oldalon népmeséink hőse, erős Jancsi a sárkányt győzi le.... Horvay szobrán végül elől egy eredeti koncepciót látunk. - Nagyon szép férfiatot, mely vérhullatásunk, titáni harcaink hű voltán való fájdalom hangján szól, mintha mondaná «miért kellett nekik elesniök, meghalniök, miért, mikor ime Trianonhoz jutottunk?» Ezt fejezi ki a szobor egyik keze, amellyel fejéhez kapott, míg a másikkal babért nyújt az elesettek sirja felé.”* (HORVAY JÁNOS 1925.)

Nem tudni, hogy Horvay volt-e elégedetlen a tervvel vagy a szoborbizottságnak voltak-e kifogásai vele kapcsolatban, de pár nappal később arról tájékoztatta olvasóit az újság, hogy a művész új pályaművet nyújtott át Kardos István kultúratanácsnoknak. A modellel kapcsolatban a következőket olvashatjuk: *„...magas falon büszke, haragos oroszlánt látunk, amint a trikolort védve a napba néz, a magyar erő dokumentálójaként. A fal előtt lent negyvennyolcas honvéd emeli fel a világháboru sebesültjét, mintegy azt juttatván kifejezésre, hogy a magyar sors örökös létért való küzdelem, örökös véres harc.”* (HORVAY ÚJ PÁLYAMŰVE 1925.)

Somogyi Sándor pályaművéről nem tett említést a lap. Margócsy József munkájából tudjuk, hogy Somogyi terve késett, ezért nem került bírálatra (MARGÓCSY 1989. 41.).

A nyíregyházi Hősök szobrára beérkezett pályázatok egyikét sem fogadta el a szoborbizottság, mely akként döntött, hogy Kisfaludi Strobl Zsigmondot hívja fel újabb pályamű elkészítésére. Úgy döntöttek, hogy amennyiben a terv elnyeri a bizottság tetszését, ő kapja a megbízást a nyíregyházi Hősök szobrának az elkészítésére. A szobrászművész arról értesítette a várost, hogy az új tervet elkészítette és a hónap végén Nyíregyházára jön és magával hozza a szobor modelljét (KISFALUDI 1926.).

A nyár közepére a *Nyírvidék* már ismertette Kisfaludi Hősök szobrára vonatkozó új tervét. E szerint a szobor hármastagozású lesz és egy 7 fejű sárkánnyal küzdő férfit ábrázol majd. A főalaktól jobbra és balra két mellékcsoport teszi élénkebbé a művet. Az egyik a nemzeti lelkesedés általános nagyságát lesz hivatva példázni. Egy öreg népfelkelő az eke szarva mellől indul a küzdelemben, s a még katonasorban nem lévő fiú néz az öreg után azzal a vággyal, hogy ő maga is kész lenne menni, a kötelességét tenni. A másik oldalon egy, a világháborúban viselt uniformisban lévő össze-rogyott katona lesz egy öreg népfelkelő mellett. A terv szerint másfélszeres életnagyságban kívánta elkészíteni az alakokat bronzból, a talapatot pedig dunaharaszti kőből. A szobor költsége a számítások szerint 813 millió koronát tett, amelyet fél részben a város, fél részben a megye volt hivatva fizetni (A JÖVŐ 1926.).

A *Nyírvidékből* az is kiderül, hogy Kisfaludi a mellékalakok megmintázásánál szabolcsi népi motívumokat igyekezett a szobron alkalmazni. A művész levelet írt a városi tanácsnak, melyben Nyíregyháza vidékén használatos szűrt, lobogós ingujjú öltönyt kér, hogy ezeket a mintázásnál modellül használja. A város kultúratanácsnoki hivatala megszerezte a kért ruhákat a mester számára (A NYÍREGYHÁZI 1927.).

Az emlékmű csoportjainak bronzba öntése előtt (1927. május) a nyíregyházi szoborbizottság elutazott Budapestre, hogy a művész Százados úti műtermében megtekintse a már véglegesen megformált agyagmodellt. Jelen volt Mikecz István alispán, Bencs Kálmán polgármester, Borbély Sándor tb. főjegyző, Szohor Pál főjegyző, Kardos István kultúratanácsnok, a szoborbizottság előadója, dr. Kovách Elek kir. közjegyző, dr. Erdőhegyi Lajos országgyűlési képviselő, valamint Paulusz Márton kormányfőtanácsos, akikhez csatlakozott Téger Béla a *Nyírvidék* munkatársa is. A *Nyírvidék* tudósítója ekképpen jellemezte az emlékmű főcsoportját: „*A három méter főcsoport egy rettenthetetlen magyar hőst ábrázol, de nem katona kosztümben, kortól meghatározottan, hanem a magyar föld őseréjű fiát, a szabolcsi föld győzhetetlen erejű daliáját, aki itt küzd előttünk a hétfejű sárkánnyal. Jobb lába a titáni küzdők roppant erejét sejtető nekifeszüléssel támaszkodik, bal lába támadó földredobbanás után tartja nagyszerű testét, szabolcsi népviselet, csizma, feszes nadrág, a küzdelemben a gyönyörű izmos karról lecsúszott és fodrozódó ing van rajta. Bal kezével a sárkány nyakába kap, irtózatossággal fojtja meg a bestiát, amelynek néhány feje már lankadtan hull alá az acélos óriás csapásaitól.*” A modell megtekintése után a szoborbizottság hozzájárult a szobor öntéséhez (MA KEZDTÉK 1927.).

1927 decemberében Kisfaludi arról értesítette dr. Bencs Kálmán polgármestert, hogy elkészült a Hősök szobra mellékalakjainak megmintázásával, és már csak a bronzba való öntés művelete maradt hátra (ELKÉSZÜLTEK 1927.).

A következő év februárjában arról tudósít a *Nyírvidék*, hogy a pesterzsébeti *Peternell és Kulhanek* vasöntő üzemében elkészültek a Hősök szobrának bronzba öntésével. Arról is írják, hogy a mintegy 4,5 m magas és 23 mázsa súlyú főcsoportot két részben szállítják Nyíregyházára, mivel a vasúti felüljárók miatt nem lehetne egy darabban (HUSZONHÁROM 1928.).

Az emlékmű elhelyezése

Amint azt már korábban írtam, az emlékmű elhelyezésére a szoborbizottság 1924-ben az akkori Széchenyi térnek az Olasz Bank előtti részét jelölte ki, a későbbiek folyamán azonban számos vita alakult ki a szobor elhelyezése körül, mivel a lakosság nem volt elégedett a tervvel. Többen úgy gondolták, hogy a szobor csak akadályozná a tér forgalmát, hogy a környezet maga nem méltó egy ilyen kaliberű műalkotás elhelyezésére vagy hogy nincs meg a kellő távlat, ahonnan a szoborcsoportot nyugodtan lehetne szemlélni.

A Nyírvidék szerkesztőségéhez beérkezett olvasói levelek egyike a következőt nyilatkozta a Széchenyi térről: „*Ez a tér ma egy minden szimmetriát nélkülöző sokszög, ócska házak tömkelegével, melyre szokatlanul furcsa árnyékot vet alkonyaton a Nyírvíz háromemeletes palotája. A Széchenyi utat valamely bölcs okoskodással derékban kettétörték tiszteletreméltó őseink, magunk meg gondolatlanul olcsóhatású virágboltot raktunk a tér közepére s a kilenc és fél méter magas emlékmű mögött egy már elfeledett építőizlés remeke fognak össze, hogy közös erővel rontsák meg a tér harmóniáját, hova az ország első művészi alkotását kell helyezniünk.*” Igen radikális megoldást is javasol: állítsák a Hősök szobrát a Kossuth térre, a Kossuth szobrot pedig – mely „*nem elég méltó hozzánk és a polgárságunkban Kossuth emléke iránt lobogó szeretethez*” – megtisztítva „*a környező kötömegetől*” és talapzatra állítva helyezték a Széchenyi térre (A KOSSUTH 1928.).

Kisfaludi maga több ízben elutazott Nyíregyházára, hogy a szoborcsoport elhelyezése tekintetében véglegesen megállapodjék a szoborbizottsággal. Kezdetben ő is beleegyezett, hogy a hősi halottaknak emléket nyújtó alkotás a Széchenyi téren kapjon helyet, a későbbiekben azonban meggondolta magát, és maga sem tartotta megfelelőnek a Széchenyi téri megoldást.

1928. február 16-án Kisfaludi Strobl Zsigmond Rerrich Béla mérnök, építész társaságában érkezett Nyíregyházára, hogy a szoborbizottsággal közösen meghozzák a döntést a Hősök szobrának elhelyezését illetően. Rerrich meghívott szakértőként vett részt a tanácskozáson. Miután a szoborbizottság néhány tagjával helyszíni szemlét tartottak a Széchenyi, az Oktogon és a Kossuth téren, a vármegyeházára mentek, ahol formális tanácskozásba kezdtek. A vita során felmerült lehetséges megoldások közül a szoborcsoportnak az úgynevezett Oktogon téren, a Széchenyi út tengelyében történő elhelyezése mutatkozott a legszokatlanabbnak, a tervet a szoborbizottság mégis elfogadta.

Ez természetesen az Oktogon tér átalakításával járt volna. Ne feledjük, hogy a Széchenyi utca ekkoriban Nyíregyháza egyik legforgalmasabb utcája. Már 1899-ben ellátták köburkolattal és 1911 és 1969 között a villamos is az itt kiépített vonalon közlekedett. Ahhoz, hogy a szobor talapzatának megfelelő méretű sziget tudjanak kiépíteni az úttest közepén, a teret a Károlyi, valamint a Desseffy park irányában bővíteni kellett volna, a vasúti síneket pedig eltolni északi irányban. A tér bővítésére vonatkozó tervek elkészítésére Nagy Elek műszaki tanácsost kérték föl (A HŐSÖK 1928A.).

A terv sokak számára meglehetősen merésznek tetszett, ezért a számtalan kifogás hallatán dr. Kállay Miklós főispán március 24-én újra összehívta a szoborbizottságot, de a hosszas viták ellenére ezúttal sem sikerült megegyezniük a Hősök szobrának végleges helyéről. A tanácskozáson részt vettek: dr. Kállay Miklós főispán, Kardos István kultúratanácsnok, Geduly Henrik püspök, Énekes János prelátus kanonok, Mikecz István alispán, Mikecz Dezső udvari tanácsos, alispán, Virányi Sándor vármegyei főjegyző, Szohor Pál Nyíregyháza város főjegyzője, Kovách Elek kir. közjegyző, valamint dr. Klekner Károly vármegyei kórházi igazgató, a bizottság vendége. Kisfaludi ekkor épp Amerikában tartózkodott. Hosszas vita következett, melynek során több helyszíni szóba jött. Bár Kisfaludi és Rerrich terve szerint a szobor számára a legalkalmasabb hely az Oktogonon a Széchenyi út vonala, többen érveltek ellene. Az ellenérvek a következők voltak: „*Az utca szürke, mindig poros és piszkos kötömegeből nem emelkedhet ki a hazafiui áldozatkészség szentelt monumentuma, amelyet ez a forgatagos hely profanizál. A láthatatlan sirok fölé emelkedő siremlékszerű szobornak a zajos, profán milliőbe helyezése antipietisztikus, kegyeletsértő. A forgalom számára sem marad elég hely, ha a szobor elfogja az út közepét. Szerencsétlenségek, balesetek előidézőhelye lesz ez a szobor, amelynek nekimegy kocsik, autók. Ezen a helyen nem rendezhetünk az iskolák bevonásával hazafias ünnepeket, vagy ha rendezünk, a forgalmat fel kell függeszteni. Az állomásról beszánguldozó autók utasai elsuhannak a szobor mellett, nem látják formáit, nem percipiálják mondanivalóját.*”

A villamosok, vasuti kocsik, szekerek zaja és száguldása lehetetlenné teszik a nyugodt, elmélyedő, esztétikai és pietikus kontemplációkat. Lehet, hogy ez a megoldás szenzációs, de kegyeletsértő, nevelés-ellenes, művészi hatás tekintetében szerencsétlen. A szobor az út hosszában úgy áll, hogy a vasút felől jövő is, vasút felé haladó is sarkát látja, nem kap megfelelő perspektívát, a frontális rész mellett pedig elsuhan.” Most először merült fel az ötlet arra nézve, hogy a Hősök szobrát a Bessenyei téren kellene elhelyezni, a Kallós Ede által készített Bessenyei szobor helyén, mely immáron harminc éve ékesítette a Megyeháza előtti parkot. A Bessenyei szobrot pedig átköltöztetnék a „Dessewffy-park vagy a Károlyi-park elé s majdan véle szemben kerülne a Zala György műtermében már is megmintázottan álló Benczur-szobor.”

2. kép

Az egykori Vármegyeház tér (Bessenyei tér) Bessenyei György szobrával

Fig. 2.

Former County Seat Square (Bessenyei Square) with the sculpture of György Bessenyei

A döntést azonban elhalasztották mindaddig, amíg a művész haza nem tér Amerikából és véleményét nem nyilvánít az ügyben (MINDEN 1928.).

Május 7-én újabb gyűlést tartott a szoborbizottság. Ezúttal Kisfaludi is részt vett a tanácskozáson, mely véglegesen döntött a Hősök szobrának elhelyezéséről. A szoborcsoportot a Bessenyei téren kívánták felállítani a Bessenyei szobor helyén, melyet a Károlyi térre akarták átköltöztetni (A SZABOLCSVÁRMEGYEI 1928.).

A szoborbizottság végső döntését Kardos István kultúr tanácsnok terjesztette a képviselőtestület elé két héttel később, hiszen nekik kellett hozzájárulniuk a telek átengedéséhez. Bár a tagok nehezen tudtak megbarátkozni a tervvel, elfogadták a tanácsnak a szobor elhelyezésére tett javaslatát

azzal a kikötéssel, hogy a tanács terjesszen elő javaslatot az esetleg szükségessé váló térelnevezések ügyében (NAGY VITA 1928.).

Június közepén három szobrász érkezett Nyíregyházára a fővárosból, hogy lebontsák a Bessenyei szobrot és átköltöztessék új helyére, a Dessewffy park előtti gyepágyra. A szobrászokat maga Kisfaludi választotta ki a feladatra (MEGÉRKEZTEK 1928A.). A költöztetés zökkenőmentesen haladt és június 18-ra, Bessenyei szobra már a jelenlegi helyén állt. A *Nyírvidék* így emlékezett meg az eseményről: „*Sokan csoportosulnak a nem mindennapi látvány szemlélésére. Nagy érdeklődéssel nézik, hogy emelik rá a csiga segítségével a szobrot a talapzatra. Mikor ott áll, kitűnik, hogy ezen a helyen sokkal nagyobbak látszik és jobban érvényesül, mint a Bessenyei-téren. Immár ott áll a nagy költő, filozofus, agitátor testőr alakja, hogy a fejlődő város népének figyelmét a nagy problémákra, a nemzet sorskérdésére irányítsa, hirdetvén a műveltségben a magyarságot és magyarságunkban a műveltséget.*” (ÁTKÖLTÖZTETÉK 1928.)

Nem tudok magyarázattal szolgálni arra, hogy miért történt így, de tény, hogy Kallós Ede szobrászművészt a Bessenyei szobor költöztetéséről szóló tanácskozásokba nem vonták be. A művész bevallotta, hogy neki „rosszul esett, hogy kérdése, tudta, meghívása nélkül lebontották és elvitték az ő szobrát. Zaklatottan, nyugtalanul gondolt Bessenyeire. Hol áll, nem fátyolozódik-e be szépsége?” Elhatározta, hogy megnézi a szobrot, ezért július 29-én Nyíregyházára utazott. Az állomáson dr. Polinszky Pál aljegyző fogadta. Mindössze négy órát töltött a városban. A szobor megtekintése után a városházára ment, ahol Kardos István kultúratanácsnokkal tisztelgő látogatást tett dr. Bencs Kálmánál. Kallós elégedett volt a Bessenyei szobor új elhelyezésével. A *Nyírvidék* munkatársának a következőket nyilatkozta: „*Ezelőtt harminc évvel, mikor a Bessenyei-szobor helyéül a vármegyeház előtti teret kiválasztottuk, a tér lombos park volt. Ebbe az intim miliőbe jól behanglódott a szobor, amelyben nincs semmi póz, amely csupa intimitás, hisz egy merengő bölcs, poéta szobra. Most, hogy a teret – amint látom – simára borotválták – megfosztották lombos fáitól, Bessenyei idegenül állhatott. Ha láttam volna a sík téren, magam kértem volna, helyezték át. Az új hely visszaadja a réginek minden hangulatát. Boldog vagyok, hogy erre a helyre került.*” (KALLÓS 1928.)

A Hősök szobrának bronzalakjai július közepére már megérkeztek a Bessenyei térre. A szobor talapzata már készen állt és kidolgozták a leleplezési ünnepség programját is, melynek megtartását október 7-re tervezte a rendezőbizottság (MEGÉRKEZTEK 1928B.). A szobor főcsoportjának felállítására 1928. július 20-án került sor. A bronzalakoknak a talapzatra való felállítása Kisfaludi felügyelete mellett zajlott. Még mielőtt a hétfejű sárkánnyal viaskodó ifjú alakja a helyére került volna, a talapzatba elhelyezték a szabolcsi hősi halottak névsorát tartalmazó piros könyvet. A könyv elhelyezése ünnepi külsőségek között zajlott. Az ünnepségen jelen volt a vármegyei és városi tisztikar, élükön Mikecz István alispánnal és Bencs Kálmán polgármesterrel. A könyvet piros bőrbe kötötték, összesen 6694 szabolcsi hős nevét örökíti meg. Bronzládába zárták, az pedig ónládába került. A két láda közötti űrt paraffinnal töltötték ki, hogy óvja a könyvet az idő vasfogától (PIROS 1928.).

A szobor már ott állt a Bessenyei téren, de a talapzatáról még hiányoztak a bronzablák. A szoborbizottság augusztus 9-én ült össze, hogy megtárgyalja a bronzablák ügyét. Az ülésre Kisfaludit is meghívták, aki néhány tervet adott elő a tábla reliefjének megoldására. A tanácskozás eredményeképpen a tagok és a szobrászművész megegyeztek, hogy a talapzat déli oldalára Magyarország „*régi nagy címerének domborműve kerül, cserfakoszorúval övezve, az északi frontra pedig a háború jellegzetes sisakja.*” Továbbá döntöttek a táblák feliratáról is. A déli oldalra a következő feliratot szánták:

*Magyarország becsületéért és
ezeréves határai védelmében elesett
hétezernyi szabolcsi hős
mindegyikének emlékére állították
Szabolcsvármegye községei és
Nyíregyháza város.*

1928. október 7.

Az északi oldalra, melyet a cikkben tévesen délnek jegyeztek, a következő felirat kerülne:

*1914 – 1918
Elestünk – de feltámadunk! (JÓZSEF 1928.)*

Leleplezés

Az eredetileg október 7-re tervezett, majd a későbbiekben október 21-re halasztott leleplezési ünnepség szervezése már szeptember elején megkezdődött. A jelentős eseményre Magyarország kormányzóját és József királyi főherceget is meghívták (A HŐSÖK 1928B.). Az ünnepséget több bizottság rendezte. Ezek élén Virányi Sándor vármegyei főjegyző állt, aki főként a kormányzó fogadásának és bevonulásának részleteivel foglalkozott. Az ünnepséget rendező bizottság élén dr. Borbély Sándor főjegyző szorgoskodott. A tér egyes részeit elkerítették, és a lezárt területekre az ünnepség ideje alatt csak a színes jegyek birtokosai juthattak be. Az intézmények, testületek, hatóságok meghívót kaptak, amelyhez jelentkezési lapot csatoltak. Ezen tüntethette fel a hivatalfőnök, hogy kik és hányan vesznek részt az ünnepségen. A vezetők megkapták a testületük számára fenntartott színes belépőjegyeket, amelyen feltüntették, hogy a térnek arra a részére, ahová a jegy szólt, melyik utcán, hánykor és hogyan kell felvonulni. A közönség azon része számára, akik nem tartoztak valamely hivatalhoz, zöld jegyeket osztottak ki. A hölgyközönség részére a szobor közelében külön ülőhelyeket alakítottak ki (SZÍNES 1928.).

Az október 5-i Nyírvidék már részletesen ismertette a leleplezési ünnepély programját, valamint a koszorúzás sorrendjét. Pár nappal a leleplezés előtt a kiosztott jegyek alapján már 15.000 ember részvételére számítottak a szervezők. Ekkora a 7800 zöld jegyen kívül, a hivatalok és intézmények számára 2360 kék, valamint 1615 szürke jegyet osztottak szét. A hölgyek számára fenntartott ülőhelyekhez a fehér jegyek segítségével lehetett hozzáférni. Az előkelőségek számára mintegy 800 helyet biztosítottak a kormányzói sátor közvetlen közelében. A hadirokkantak, özvegyek és árva a szobor közelében külön helyen álltak (MA MÁR 1928.). A szoboravató ünnepségre szánt jegyek egyébként ingyenesek voltak (A BESSENYEI 1928.).

Az 1928. október 23-i Nyírvidék részletesen beszámolt a szobor leleplezési ünnepélyének minden egyes mozzanatáról. A nagy nap reggelére ünnepi díszbe öltözött a város. „A Széchenyi-ut zászlós házsorai előtt fehér-kék, piros-kék, nemzeti színű zászlók, tündöklő aranyozású cimerek, virágok, drapériák ékesítik. Az ut vonalán véges végig iskolás leányok, fiuk, katonák, leventék. Bessenyei-szobrán Szabolcsvármegye törvényhatóságának kegyeletes emlékezése jelül: selyemszállagos báborkoszoru. Cimerek, zászlók, virágok, díszes sorfal végig az Egyház-utcán a művészi izléssel rendezett festői szépségek fényében pompázó Bessenyei-téren. A város virágos erkélyéről Nyíregyháza lobogója leng, a vármegye balkonjáról az ősi Zabolch megye zászlója int felénk cimerek, drapériák, lándzsás megyei zászlók, délszaki növények, őszirózsák közül. Végig a megyeháza széles lépcsőjén

pálmákkal és babérokkal szegélyezetten biborszínű szőnyeg fut fel. A tér minden erkélyes háza ünnepi díszítéssel öltött. A nemzeti színű lepellel borított hatalmas szobor körül a gondos rendezés térkép alapján osztja mezőkre a teret. Központban a vezéri sátor áll, stílusában daliás multat idéz. Inzurgens harcokban tépett zászlók, címerek, lobogók az ékességei.” Reggel kilenckor a Széchenyi út forgalmát már lezárták. A vasútállomás peronján már felállt a díszszázad a kormányzó fogadására, élén Vitéz Vén Zoltán századossal. A Szabolcsvármegyei Vitézi Szék képviselőjében Vitéz Revicky László ny. tábornok és Vitéz Barczaujfalussy Egon ny. őrnagy várakoztak. Jelen voltak továbbá: Ghyczy Tihamér, a kerületi rendőrfőkapitány, majthényi Kiss Sándor rendőrfőtanácsos. Továbbá itt várakozott Kállay Miklós dr. főispán, Mikecz István alispán és Bencs Kálmán dr. m. kir. kormányfőtanácsos, polgármester. A Turán 9 óra harminc perckor gördült be az állomásra (LELEPLEZTÉK 1928. 1.). Magyarország kormányzója feleségével érkezett az ünnepélyre. József főherceg más elfoglaltságok miatt nem vett részt a szoboravatáson. Az állomás kupolacsarnokában Bencs Kálmán polgármester fogadta a vendégeket. Ezek után a díszes menet – élén a város ötös díszfogatával, melyen a kormányzó ült Kállay főispán társaságában – a Bessenyei térre vonult. Az ünnepségen természetesen Kisfaludi is részt vett, aki felesége kíséretében érkezett a Bessenyei térre.

A fennkölt ünnepség, a himnusz eléneklésével kezdődött, majd dr. Kállay Miklós, Szabolcs vármegye főispánja, a szoborbizottság elnöke hivatalosan is megnyitotta az ünnepet (LELEPLEZTÉK 1928. 3.).

A főispán megnyitó beszéde után Mikecz István alispán szólalt fel. Beszédében ismertette a közönséggel a leleplezendő szobor létesítésének történetét, s bár az idő nem tette lehetővé, jársonként felsorolta, hogy hány Szabolcs vármegyei katona vesztette életét a harctereken (LELEPLEZTÉK 1928. 4.).

Az alispánt Magyarország kormányzója követte a szószóki emelvényen, rövid beszédét ekképpen közölte a helyi sajtó: „*A hogy a harcok zaja elült, elkövetkezett a békés munka ideje, az emberi lelkekben előtört a kegyelet érzése azok emléke iránt, akik a becsület mezején küzdöttek s a legnagyobb áldozatot hozták a haza oltárára. Így emelkedtek egymás után falvakban és városokban a hősök emlékszobrai, hogy tanúságot tegyenek a mai nemzedék soha el nem muló hálájáról. Ma azért gyűltünk itt össze, hogy Szabolcs vármegye hőseinek emlékét ünnepeljünk. A vármegye harcosai között is bő rendeket vágott a világháború kegyetlen nagy kaszája hiszen több mint hat és fél ezren követték éltük feláldozásával, annyi nagymúltú ősiüknek a hazaszeretben, vitézségben és önfeláldozásban ragyogó példáját. Ez a szobor, amelyet egy egész vármegye emelt hősi halottai összességének, emlékeztessen mindenkit, aki valamikor is e rögöket tapossa, az ő tetteikre s forraszon össze mindenkit a hazaszeretben nagy érzületében, amely őket – a hősöket – a dicsőség útján a halhatatlanság eléréséhez vezette. Ők a tettek emberei voltak, mert nem szavakban, hanem tettekben és pedig fényes tettekben nyilvánult meg hazafiságuk. Pozitív emberek voltak, akikben meg volt a cselekvéshez szükséges energia. Legyünk az ő emlékükhöz méltók azzal, hogy reánk váró békés munkában pozitív emberek leszünk, mert a mint azt Klebelsberg gróf kultuszminister egyik beszédében oly helyesen állapította meg: ha többet és szakszerűbben dolgozunk mint azelőtt, akkor nem lehetetlen az, hogy a mai nyolc millió magyar munkateljesítménye legalább is annyi legyen, mint a korábbi, a boldog Nagymagyarország 21 milliójé volt.”* (LELEPLEZTÉK 1928. 4–5.)

A kormányzó beszédét maga a leleplezés mozzanata követte, majd dr. Bencs Kálmán polgármester Nyíregyháza város nevében átvette a szobrot. A beszédek után megkoszorúzták a szobrot. A *Nyírvidék* október 24-i száma részletesen közölte azok nevét, akik koszorút helyeztek a Szabolcs vármegyei Hősök Szobrára. Délben 1 órakor impozáns díszebédat tartottak a Korona nagytermében, melyen több mint 400 vendég vett részt. Az ebédat követően a kormányzói pár és kísérete

a leventetérre vonult, hogy részt vegyen a vármegye leventéinek reprezentatív versenyén (LELEPLEZTÉK 1928. 5–6.).

Az 1928. december 16-i *Nyírvidék*ből az olvasók megtudhatták, hogy a Hősök szobrának megtervezése, megalkotása valamint a bronzba öntés munkálatai az időig kereken 100.000 pengőbe került. A költségek felét a vármegye, másik felét a város viselte (KEREKEN 1928.).

Irodalom

ÁTKÖLTÖZTETTÉK 1928.

Átköltöztették Bessenyei szobrát. *Nyírvidék* XLIX: 137. 1928. június 19. 5.

A BESSENYEI 1928.

A Bessenyei-térnek egy részét szabadon hagyják a jegynélkül a térre igyekvő nagyközönség részére a vasárnapi ünnepeken. *Nyírvidék* XLIX: 239. 1928. október 20. 3.

ELKÉSZÜLTEK 1927.

Elkészültek a nyíregyházi Hősök Szobrának mellékalakjai is. *Nyírvidék* XLVIII: 276. 1927. december 4. 3.

HORVAY JÁNOS 1925.

Horvay János szobrász művész átadta pályaművét a szoborbizottságnak. *Nyírvidék* XLVI: 186. 1925. augusztus 19. 3.

HORVAY UJ PÁLYAMŰVE 1925.

Horvay új pályaműve. *Nyírvidék* XLVI: 188. 1925. augusztus 22. 5.

A HŐSÖK 1928A.

A hősök szobrát a Széchenyi-úti Oktogonon állítják föl. *Nyírvidék* XLIX: 39. 1928. február 17. 1.

A HŐSÖK 1928B.

A hősök szobrának leleplezése. *Nyírvidék* XLIX: 198. 1928. szeptember 1. 5.

HUSZONHÁROM 1928.

Huszonhárom mázsa súlyú a nyíregyházi hősök szobrának főalakja, amelyet két darabban lehet csak Nyíregyházára szállítani. *Nyírvidék* XLIX: 38. 1928. február 16. 7.

JÓZSEF 1928.

József kir. Herceg mondja a hősök szobra leleplezési ünnepélyén a felavató beszédet. *Nyírvidék* XLIX: 181. 1928. augusztus 10. 2.

A JÖVŐ 1926.

A jövő év Szent István napján leplezik le a hősök emléksobrát Nyíregyházán. *Nyírvidék* XLVII: 157. 1926. július 15. 2.

KALLÓS 1928.

Kallós Ede, a nyíregyházi Bessenyei szobor alkotója Nyíregyházára jött és megtekintette szobrának új elhelyezését, amelyről elragadtatással nyilatkozik. *Nyírvidék* XLIX: 171. 1928. július 29. 4.

KEREKEN 1928.

Kereken százezer pengőbe került a Hősök Szobra. *Nyírvidék* XLIX: 286. 1928. december 16. 2.

KISFALUDI 1926.

Kisfaludi Strobl Zsigmond új tervet készített a nyíregyházi hősök szobra pályázatára. *Nyírvidék* XLVII: 140. 1926. június 24. 2.

KISFALUDY 1924.

Kisfaludy Strobl Zsigmond szobrászművész a nyíregyházi Hősök Szobráról. *Nyírvidék* XLV: 274. 1924. november 29. 4.

KISFALUDY-STROBL 1925.

Kisfaludy-Strobl Zsigmond elküldte pályaművét a nyíregyházi és szabolcsi hősök szobrára. *Nyírvidék* XLVI: 173. 1925. augusztus 2. 4.

A KOSSUTH 1928.

A Kossuth-térre állítsuk a Hősök Szobrát. *Nyírvidék* XLIX: 35. 1928. február 12. 1.

KÖZÖS 1925.

Közös szoborbizottság készíti elő a nyíregyházi hősök szobrát. *Nyírvidék* XLVI: 150. 1925. július 7. 5.

LELEPLEZTÉK 1928.

Leleplezték a szabolcsi és nyíregyházi hősök szobrát. *Nyírvidék* XLIX: 241. 1928. október 23. 1–5.

MA KEZDTÉK 1927.

Ma kezdték meg a szabolcsi és nyíregyházi hősök monumentális szobrának öntését. *Nyírvidék* XLVIII: 100. 1927. május 4. 4.

MA MÁR 1928.

Ma már tizenötezer ember részvételére számítanak a vasárnapi szobor leleplezési ünnepre. *Nyírvidék* XLIX: 237. 1928. október 18. 2.

MARGÓCSY 1989.

Margócsy József: Utcák, terek, emléktáblák. Néhány új fejezet a régi Nyíregyháza életéből. Nyíregyháza városi Tanács V. B., Nyíregyháza, 1989.

MEGÉRKEZTEK 1928A.

Megérkeztek a budapesti szobrászok, akik le fogják bontani és át fogják költöztetni Besse-nyei szobrát. *Nyírvidék* XLIX: 132. 1928. június 13. 6.

MEGÉRKEZTEK 1928B.

Megérkeztek a Hősök Szobrának bronzalakjai, amelynek varázslatos szépsége mindenkit lenyűgöz. *Nyírvidék* XLIX: 159. 1928. július 15. 2.

MEG KELL 1924.

Meg kell indítani a gyűjtést a nyíregyházi "Hősök szobrára". *Nyírvidék* XLV: 257. 1924. november 9. 6.

MINDEN 1928.

Minden lehető szempontot kimerítő, magas színvonalú eszmecsere után sem határozott a szoborbizottság a Szabolcsi Hősök Szobrának elhelyezése tekintetében. *Nyírvidék* XLIX: 71. 1928. március 27. 2–3.

NAGY VITA 1928.

Nagy vita a hősök szobrának elhelyezéséről. *Nyírvidék* XLIX: 116. 1928. május 23. 3–4.

A NYÍREGYHÁZI 1924.

A nyíregyházi Hősök Szobra a vármegye közönségének és Nyíregyháza városnak közös emlékműve lesz. *Nyírvidék* XLV: 279. 1924. december 5. 4.

A NYÍREGYHÁZI 1927.

A nyíregyházi és szabolcsi hősök szobrán egy magyar vitéz küzd a mesebeli hétféjú sárkánnyal. *Nyírvidék* XLVIII: 35. 1927. február 13. 4.

A NYÍREGYHÁZI TANYÁK 1924.

A nyíregyházi tanyák népe, a város egész polgársága hozzájárul a Hősök Szobrának megalkotásához. *Nyírvidék* XLV: 260. 1924. november 13. 3.

ÖSSZEÍRJÁK 1924.

Összeírják a nyíregyházi hősi halottakat és eltűnteket. *Nyírvidek* XLV: 228. 1924. október 5. 3.

PIROS 1928.

Piros kötésű könyvbe. *Nyírvidek* XLIX: 164. 1928. július 21. 2.

A SZABOLCSVÁRMEGYEI 1928.

A Szabolcsvármegyei Hősök Szobrát a Bessenyei téren állítják fel. *Nyírvidek* XLIX: 104. 1928. május 9. 2.

SZÍNES 1928.

Színes belépőjegyekkel juthatunk a hősök szobrának leleplezési ünnepségére. *Nyírvidek* XLIX: 201. 1928. szeptember 5. 3.

MADÁR Xiména

Jósa András Múzeum

Nyíregyháza

H-4401 Pf. 57.

e-mail: ximenamad@gmail.com

Memorial of Heroes in Nyíregyháza

Earlier we could read about the War Memorial (or Monument of Heroes) of Nyíregyháza in several studies dealing with Nyíregyháza or the monuments and art of the town. The author of the most detailed description was József Margócsy. There is nothing more to be said about Kisfaludi Strobl's sculpture. The aim of my study was not to repeat the data on this subject. I did not use archive materials connected with the topic. I would like to reconstruct the history of birth, erection and unveiling of the sculpture only on the basis of articles published in newspaper "Nyírvidek". I was interested in the contemporary public opinion on the work of Kisfaludi, showing it through the eyes of people of the age.

Xiména MADÁR

Jósa András Museum

Nyíregyháza

H-4401 Pf. 57.

e-mail: ximenamad@gmail.com

Jósa András emléke a numizmatikában

Dr. Jakó János

A Jósa Andrászt ábrázoló érmek és plakettek¹ a magyar orvosi numizmatikai emlékek között előkelő helyet foglalnak el. Ez a megállapítás az alkotások számára ugyanúgy vonatkozik, mint azok művészi megfogalmazására és megjelenítésére. S az előkelő hely megítélését illetően az sem utolsó szempont, hogy többségük valamilyen jól meghatározható alkalom (évforduló vagy esemény) kapcsán látott napvilágot.

A Jósa-érmek és -plakettek száma az utolsó harminc évben örvendetesen megnőtt. A magyar orvosi numizmatika alapműve, a Huszár Lajos és Varannai Gyula szerkesztette, az érmekeket 1974-ig lajstromozó *Medicina in nummis* még csak kettőről tesz említést (HUSZÁR–VARANNAI 1977.), Fazekas Árpád 1984-ben viszont már hét – Jósa András alakját megörökítő – numizmatikai alkotást sorolt fel (FAZEKAS 1984.). Közöttük szerepel az a Jósa-érem is, amelyről elsőként Tóth Sándor tett említést 1983-ban, de hazánkban nem található meg (lett szobrászművész munkája, amelyet a Lett Kulturális Minisztérium megvásárolt) (TÓTH 1983.). A *Medicina in nummis Szabolcs-Szatmár-Beregiensis* című, 1999-ben megjelent könyvben a megye egészségügyi vonatkozású numizmatikai emlékei között tizenhét olyan Jósa Andrással kapcsolatos alkotást ismertettem, amelyek a hazai köz- vagy magángyűjteményekben kivétel nélkül fellelhetők (JAKÓ 1999.). A már említett, külföldi tulajdonban lévő Jósa-érem ismertetésétől akkor eltekintettem. A könyv megjelenése óta egy újabb Jósa-plakett készült (KÓR-HÁZUNK 2006.), így a jelenlegi munkámban tizennyolc numizmatikai emlék részletes bemutatására nyílik lehetőségem. S ezek mellett – a teljességre való törekvés igényével – a könyvben korábban nem szereplő Jósa-érem is helyet kapott az összeállításban, jöllehet a vele kapcsolatos adatok hiányosak.

Az érmekeket és plaketteket készítésük sorrendjében ismertetem. Egy rövid numizmatikai leírás (előlap, hátlap, méret, a készítés technikája – azaz öntött vagy vert –, az alkotóművész neve és a készítés éve) után utalok arra, hogy a szóban forgó alkotás hol található meg (a gyűjteményekben is meglévő darabok esetében a tulajdonost külön nem tüntetem fel!) és milyen alkalomból készült.

A leírás során az alábbi rövidítéseket használom:

- b. = balra
- b.o. = bal oldalon
- br = bronz
- E = előlap
- g = gramm

---

¹ Plakettnek nevezünk minden domborművű ábrázolással díszített téglalap alakú, négyszögletes, sokszögletű, ritkábban ovális fém- (többnyire bronz- vagy ezüst-) lapot, amely rendeltetése, stílusa és technikája szerint teljesen megegyezik a mindig kör alakú (!) – öntött vagy vert – éremmel, de rendszerint csak az egyik oldalán van dombormű (RÉVAI 1922. 498.).

- H = hátlap
 j. = jobbra
 j.o. = jobb oldalon
 ki. = körirat
 megj. = megjegyzés
 mj. = mesterjegy
 mm = milliméter
 ö = öntött
 sz. = szembe
 ua. = ugyanaz
 v = vert
 var. = változat

Végezetül a leírása után az ismertett numizmatikai alkotás (nem méretarányos!) képe következik, kétoldalas érem esetében előbb az előlapé, majd a hátlapé, egyoldalas alkotás esetében – érthetően – csak az előlapé.

1.

E: fej b., mellette b.o. 1834, j.o. 1918,
 alul D^f JÓSA. ANDRÁS., fej alatt j.o. SPÁNYI
 mj.

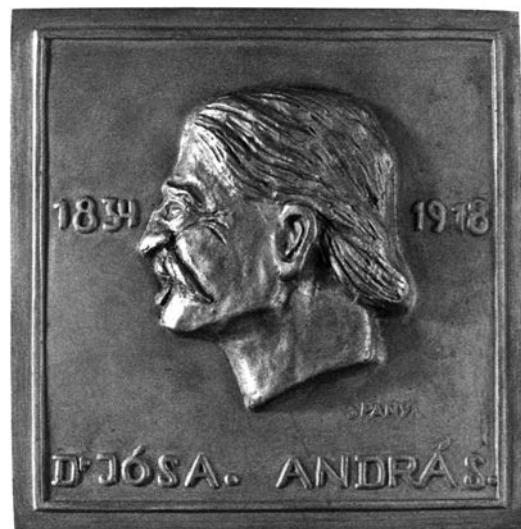
H: –

120 x 120 mm, ö, br, Spányi Géza,
 1934, a Jósa András Múzeum tulajdona

Jósa András születésének 100. évfor-
 dulójára készült.

megj.: feliratos hátlapú var. is ismert, a
 Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban lévő
 példány H-ján öt sorban: BÁRÓ Dr. KORÁ-
 NYI SÁNDORNAK/ A MAGYAR ORVOSOK
 MINTAKÉPÉNEK/ A SZABOLCSVÁRME-
 GYEI ORVOS SZÖVETSÉG/ AZ 1935 XI. 30-
 ÁN TARTOTT/ JÓSA ANDRÁS ÜNNEPÉLY
 EMLÉKÉRE. Az alkotó (Spányi Géza) kórházunk első bőrgyógyász főorvosa volt.

1. kép

1. kép / Fig. 1

2.

E: b.o. mellkép kissé b., j.o.
 öt sorban: MÚZEUMALAPÍTÓ/ DR/
 JÓSA/ ANDRÁS/ 1834-1918, váll fö-
 lött j.o. lent LE mj. (beütve)

H: korszó, alatta lenyomati
 képe, fent, félkörívben: SZÁZ ÉVES

2. kép / Fig. 2

A NYÍREGYHÁZI, lent, félkörívben: JÓSA ANDRÁS MÚZEUM, a korszó két oldalán 1868 és 1968, az első évszám előtt LE mj. (beütve)

88 mm, ö, br, Ligeti Erika, 1968

A Jósa András Múzeum alapításának 100. évfordulójára készült.

2. kép

E: mellkép kissé b., ki. balról alulról: DR. JÓSA ANDRÁS KÓRHÁZALAPÍTÓ, váll fölött j.o. TS (mj.) 1974

H: régi (ma is meglévő) kórházi épület, a tető alatt közepén: 1899, ki. balról felülről:

A NYÍREGYHÁZI MEGYEI KÓRHÁZ, alul közepén: 75 ÉVES, b.o. TS mj.

80 mm, ö, br, Tóth Sándor, 1974

A Jósa András Kórház alapításának 75. évfordulójára készült.

3. kép

4.

E: fej b., ki. b.o. DR. JÓSA, j.o. ANDRÁS

H: Jósa András Múzeum homlokzata, a középső ajtóban FM mj., alul: MÚZEUM

3. kép / Fig. 3

4. kép / Fig. 4

60 mm, ö, br, Fritz Mihály, 1977

var.: csak E, 60 mm, 1979

4. kép

5.

E: teljes mellkép összefont karokkal kissé j., díszes peremű keretben, alul: Dr. Josa András (aláírása), j.o. fent FM. (mj.) 79 (mj. és évszám beütve)

H: –

113 x 175 mm, ö, br, Fritz Mihály, 1979

5. kép

5. kép / Fig. 5

6. kép / Fig. 6

E: mellkép csaknem sz., fej mellett j.o. Dr. Jósza András (aláírása), b.o. a váll fölött VV mj.
H: – (?)
? mm, ö, br, Vera Veisza, 1980, a Lett Kulturális Minisztérium (Riga) tulajdona.
megj.: lett szobrászművész munkája

6. kép

7.

E: mellkép kissé b.,
alul két sorban: DR. JÓSA
ANDRÁS/ 1834–1918, nyak
mellett j.o. TE mj.

H: –

190 x 260 mm, ö, br (225 x 310 mm-es fa la-
pon), Takács Erzsébet, 1982, a Jósza András Kórház tu-
lajdona

7. kép

7. kép / Fig. 7

8.

E: teljes mellkép korsót tartó kezekkel sz., fej
mellett függőleges sorban b.o. JÓSA, j.o. ANDRÁS,
kar mellett j.o. SZI mj.
(mélyített betűk és mj.)

H: –

130 x 188 mm,
ö, br, Szabó Iván, 1983,
a Nyíregyházi Városi
Galéria tulajdona

8. kép

8. kép / Fig. 8

a Jósza András Múzeum tulajdona. Jósza András születé-
sének 150. évfordulójára készült.

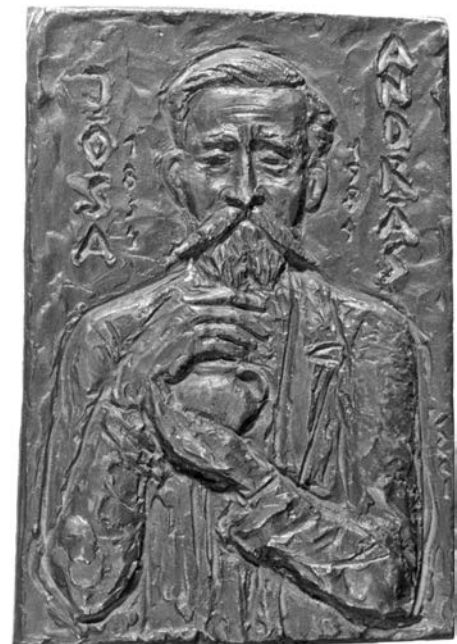
9. kép

9.

E: mint előző,
de fej mellett két-két
függőleges sorban b.o.
JÓSA/ 1834, j.o. 1984/
ANDRÁS, kar mellett
j.o. SZI mj. (mélyített
betűk, számok és mj.)

H: –

130 x 190 mm,
ö, br, Szabó Iván, 1984,

9. kép / Fig. 9

10.

E: fej kissé b., ki. balról alulról, két párhuzamos sorban: JÓSA ANDRÁS/ 1834 1918, fej mellett j.o. 1984, alatta SZI mj. (mélyített betűk, számok és mj.)

H: –

110 mm, ö, br, Szabó Iván, 1984, a Jósa András Múzeum tulajdona. Jósa András születésének 150. évfordulójára készült.

10. kép

10. kép / Fig. 10

11.

E: mellkép kissé b., ki. balról alulról: JÓSA ANDRÁS SZÜLETÉSÉNEK 150 ÉVFORDULÓJÁRA, váll fölött j.o. SZI mj.

H: felül tarsolylemez, alatta öt sorban: RÉGÉSZETI ÉS MŰVÉSZETI/ TÖRTÉNETI TÁRSULAT/ VÁNDORGYŰLÉSE/ NYÍREGYHÁZA/ 1984, alul közepén: SZI mj.

80 mm, ö, br, Szabó Iván, 1984

A Régészeti és Művészettörténeti Társulat 1984-ben (Jósa születésének 150. évfordulója alkalmából) Nyíregyházán rendezett vándorgyűlésére készült.

11. kép

11. kép / Fig. 11

12.

E: oszlopon álló mellszobor b., az oszlopon két sorban bevésve: JÓSA/ ANDRÁS, alul háttérben a Váci Mihály Városi Művelődési Központ körvonalai, j.o. dézsába ültetett fa, rajta (váll fölött) nyitott könyv, lapjain b.o. 1834, alatta csillag, j.o. 1918, felette író toll, b.o. szélén AB. (mj.) 84

H: –

123 mm, ö, br, Algirdas Bosas, 1984, a Jósa András Múzeum tulajdona. Jósa András születésének 150. évfordulójára készült.

megj.: litván szobrászművész munkája

12. kép

12. kép / Fig. 12

13.

E: magas oszlopon álló mellszobor b., háttérben a Jósa András Múzeum homlokzatának körvonalai, az oszlop előtt babérkoszorún átfutó szalagon b.o.: JÓSA ANDRÁS, j.o.: MUZEUM, a koszorú mellett b.o.

13. kép / Fig. 13

és alatta az oszlopon virágszál, a mellszobor felett kocsikerék, j.o. virágcsokrot tartó kéz, b.o. Bosas (mj.) 84 (mj. és évszám mélyített)

H: –

115 mm, ö, br, Algirdas Bosas, 1984, a Nyíregyházi Városi Galéria tulajdona

Jósa András születésének 150. évfordulójára készült.

megj.: mint előzőnél

13. kép

14. kép / Fig. 14

14.

E: Jósa András arcképe sz., ki. felül félkörívben: JÓSA ANDRÁS MEGYEI KÓRHÁZ NYÍREGYHÁZA, alul, félkörívben: KIVÁLÓ INTÉZMÉNY 1985

H: –

88 mm, hollóházi porcelán (fehér alap, barnászvörös arckép és betűk, arany perem), 1985

A Kiváló Intézmény cím elnyerése alkalmából készítette a kórház.

14. kép

15. kép / Fig. 15

15.

E: mellkép kissé b., ki. balról alulról: JÓSA ANDRÁS 1834 – 1918, váll fölött j.o. FV mj.

H: –

113 mm, ö, br, Füz Veronika, 1992

15. kép

16.

E: mellkép kissé b., ki. balról alulról: DR. JÓSA ANDRÁS 1834 + 1918

H: b.o. felül éremkép (koronás női fej Szt. ERZSÉBET felirattal), j.o. és alul hét sorban: SZABOLCS/ VÁR-/ MEGYE/ „ERZSÉBET”/ KÖZKÓRHÁZA/ NYÍREGYHÁZA/ ALAPÍTVÁ: MDCCCXCIX

98 mm ö, br, Tóth Sándor, 1998

A Szabolcs Vármegyei Erzsébet Közkórház (a Jósa András Kórház jogelődje) alapításának 100 éves évfordulójára (egy évvel korábban) készült.

megj.: Árpád-házi Szent Erzsébet (1207–1231) tübingiai ögrófné, II. Endre leánya, nevéhez számos –

16. kép / Fig. 16

gyógyítással, ápolással kapcsolatos –
legenda fűződik

16. kép

17.

E: mint előző, de a nyak mö-
gött j.o. TS mj.

H: j.o. középen éremkép (ko-
ronás női mellkép ERZSÉBET KI-
RÁLYNÉ 1837 + 1898 felirattal, j.o.
TS mj.), felül, b.o. és alul nyolc sor-
ban: SZABOLCS/ VÁRMEGYE/
„ERZSÉBET”/ KÖZ-/ KÓRHÁZA/
NYÍR-/ EGYHÁZA/, ALAPÍTVÁ:
MDCCCXCIX

98 mm, ö, br, Tóth Sándor,
1998

Készítésére vonatkozóan az
előző éremnél írtakra utalok.

megj.: Erzsébet királyné
(1837–1898), I. Ferenc József felesé-
ge, 1867-től magyar királyné

17. kép

17. kép / Fig. 17

18. kép / Fig. 18

18.

E: mellkép sz., ki. balról alul-
ról: DR. JÓSA ANDRÁS 1834–1918, váll fölött j.o. TÓTH S mj.

H: barokk kórházkapu, mögötte korabeli (ma is meglé-
vő) kórházi épület homlokzatának részletei, ki. félkörívben felül:
100 ÉVES A JÓSA ANDRÁS KÓRHÁZ, alul: NYÍREGYHÁZA
1999

29 mm, v, sárgaréz, ezüst (11,5 g), Tóth Sándor, 1999

megj.: az ezüst veret H-ján az épület alatt középen ver-
de- és fémjel látható. A Jósa András Kórház alapításának 100. év-
fordulójára készült.

18. kép

19.

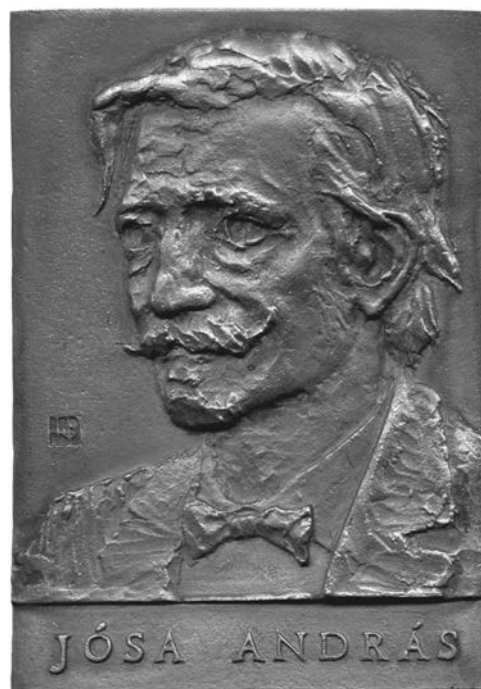
E: mellkép kissé b., alul: JÓSA ANDRÁS, váll fölött b.o.
HG mj.

H: –

80 x 113 mm, ö, br, Hadházy Gergő, 2006

A Jósa András Kórház részére, jutalmazás céljából
készült.

19. kép

19. kép / Fig. 19

Mi lehet a magyarázata a Jósa-ábrázolások e gazdagságának? Kétségtelen, hogy a Jósa András nevét viselő két nagy megyei intézmény, a Jósa András Múzeum és a Jósa András Oktató Kórház több alkalommal is kezdeményezte egy-egy érem vagy plakett készítését. Példaként a 2. és 11., illetve a 3., 7., 14., 16., 17., 18. és 19. tételek említhetők.

S van még egy fontos tényező, a Sóstói Nemzetközi Éremművészeti és Kisplasztikai Alkotótelep, illetve az ott dolgozó művészek munkássága. Az alkotótelep (a művésztelep elnevezés is közismert) 1970-ben, Tóth Sándor javaslatára alakult meg, s még ugyanebben az évben Czinder Antal és Tóth Sándor szakmai irányítása mellett meg is kezdte működését (TÓTH 1997.). A meghívott magyar és külföldi művészek száma már az első húsz évben meghaladta a kétszázat (MATITS 1997.). Közöttük több, Jósát ábrázoló munka alkotója (Fritz Mihály, Füz Veronika, Szabó Iván, Vera Veisza és Algirdas Bosas) is megtalálható (TÓTH 1997.), ami könnyen érthetővé teszi a 4., 5., 6., 8., 9., 10., 12., 13. és 15. számú alkotások megszületését. Itt kell megemlítenem, hogy Ligeti Erika is dolgozott az Alkotótelepen (TÓTH 1997.), de szép Jósa-érme (2.)² még a telep megalakulása előtt készült. Az Alkotótelep díjai közül az 1984-es Jósa születésének 150. évfordulója alkalmából a Jósa András Múzeum nevéhez fűződik (MATITS 1997.). Talán ezzel is magyarázható, hogy Szabó Iván 9. és 10. sorszámú, valamint Algirdas Bosas alkotásai (12. és 13.) ebben az évben születtek. (Szabó Iván 11. számú érme is ekkor készült, de – mint már említettem – a Múzeum megrendelésére.)

A bemutatott 18 bronzérem és -plakett tíz művész alkotása, közülük négy fűződik Tóth Sándor és ugyancsak négy Szabó Iván nevéhez. Tóth Sándor munkái (3., 16., 17. és 18.) a Kórház megrendelésére készültek, a Szabó Ivánéi közül a 11. számú a Múzeum felkérésére. A hollóházi porcelánérmen (14.) szereplő portré alkotóját nem ismerjük.

A művészek Spányi Géza (1869–1946) kivételével Jósát személyesen nem ismerhették, fényképek alapján dolgoztak, de segíthette munkájukat Zahorai János Jósáról készített olajképének (1899) és Osváth Imre Jósa-szobrának (1934) tanulmányozása. (Mindkettő a Jósa András Múzeumban található.)

A bevezetőben szó esett az alkotások művészi megfogalmazásról és megjelenítésről. E sorok írójának nem lehet a feladata az érmek és plakettek művészi szempontból történő értékelése. Arra nem is vállalkozna. A Jósa-ábrázolások és a kompozíciók szépségére, ötletességére, valamint sokrétűségére viszont örömmel hívja fel a figyelmet.

A Jósa-portrék megjelenítése rendkívül változatos. A fej (1., 4., 10., 14.) és a klasszikus mellkép (2., 3., 6., 7., 11., 15., 16., 17., 18., 19.) mellett teljes mellképek (5., 8., 9.) is előfordulnak. Algirdas Bosas érmein (12., 13.) Jósa alakja oszlopon álló mellszoborként jelenik meg, míg a háttérben a Váci Mihály Városi Művelődési Központ (12.), illetve a Jósa András Múzeum (13.) körvonalai láthatók.

A fiatal (14., 16., 17., 18.) és az idős (1., 4., 5., 8., 9., 15., 19.) Jósa ábrázolására egyaránt találunk meggyőző példákat.

A plakettek közül különösen kedves és megragadó Szabó Ivánnak a korszót féltő gonddal kezei között tartó Jósát megörökítő két (csaknem azonos) alkotása (8., 9.), valamint Fritz Mihály díszes keretbe foglalt, szinte fényképszerű Jósa-ábrázolása (5.).

A „hátlapok művészete” önmagáért beszél. Ligeti Erika (2.) és Szabó Iván 11. sorszámú érmének hátlapja rendkívül ötletesen és tömören jeleníti meg a régészetet. Az épségben megmaradt szép korszó és közvetlenül alatta annak lenyomati képe (2.) az ásatás folyamatát, a földből éppen kiemelt tárgyat szemlélteti, míg a tarsolylemez (11.) a Jósa András Múzeum féltve őrzött gazdag honfoglalás kori emlékeire utal. A Múzeum klasszicista homlokzatát Fritz Mihály Jósa-érmének (4.)

---

² A zárójelben feltüntetett számok az ismertetőmben szereplő numizmatikai alkotások sorszáma-ra vonatkoznak.

hátlapja örökíti meg. Tóth Sándor 1974-ben készült érmének (3.) hátlapján a kórház egyik korabeli épületének ábrázolása utal a Kórház alapítására, míg a 25 évvel később született érmen (18.) ugyanennek az épületnek a barokk kórházkapu mögött kirajzolódó kontúrjait mintázta meg hasonló céllal a művész. Különlegesen szép és egyedi megoldást láthatunk Tóth Sándor 16. és 17. számú érmeinek hátlapján. A Kórház alapításának 100. évfordulójára készült alkotások igen ötletesen („érem az érmen”) szemléltetik az első névadó nevének „eredetét”. Árpád-házi Szent Erzsébet és Erzsébet királyné iránt a XIX. század végén egyaránt megnyilvánuló nagy és őszinte tisztelet a magyarázata ugyanis az Erzsébet név felvételének, amit az említett két érem együtt (!) fejez ki igen szemléletesen és meggyőzően.

Az eddig ismert Jósa-érmek és -plakettek bemutatása után egy szokatlannak tűnő gondolat-
tal zárom ismertetőmet. A jelenleg sem lankadó – s bennem is régóta élő – Jósa-tisztelet reményt
nyújt arra, hogy Jósa András alakját megörökítő numizmatikai alkotások a jövőben is fognak szület-
ni, és tovább fogják gazdagítani ezt a már ma is tiszteletre méltó és csodálatos palettát.

Irodalom

FAZEKAS 1984.

Fazekas Árpád: Jósa alakja a képzőművészetben. *KMo* XLI: 199. 1984. augusztus 25. 9.

HUSZÁR–VARANNAI 1977.

Huszár Lajos – Varannai Gyula: *Medicina in nummis. Hungarian coins related to medicine.*
Medicina Könyvkiadó, Budapest 1977.

JAKÓ 1999.

Jakó János: *Medicina in nummis Szabolcs-Szatmár-Beregiensis. Jósa András Kórház,*
Nyíregyháza 1999.

KÓR-HÁZUNK 2006.

KÓR-HÁZUNK III: 5. 2006. 6.

MATITS 1997.

Matits Ferenc: *A Nyíregyháza-Sóstói Nemzetközi Éremművészeti és Kisplasztikai Alkotó-*
telep krónikája (1977–1997) jam.nyirbone.hu/konyvtar/web.../Matits.html

RÉVAI 1922.

Plakett. In: Révai Nagy Lexikona. *Az ismeretek enciklopédiája XV. Révai Testvérek Iro-*
dalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest 1922. 498.

TÓTH 1983.

Tóth Sándor: Sóstó fogalommá vált. *KMo* XL: 37. 1983. február 13. 7.

TÓTH 1997.

Tóth Sándor: *A Nyíregyháza-Sóstói Nemzetközi Éremművészeti és Kisplasztikai Művész-*
telep hatása az ország és a megye éremművészetére. jam.nyirbone.hu/konyvtar/web.../Toths.html

Dr. JAKÓ János

H-4400 Nyíregyháza

Lukács Ödön utca 4.

e-mail: drjakojanos@freemail.hu

Numismatic commemorations of András Jósa

Portrait of András Jósa was immortalised by 19 numismatic objects. Among them 18 pieces can be found in Hungarian public and private collections. One is owned by the Ministry of Culture of Latvia. The author presents coins and plaques with Jósa-portraits in chronological order. After a short numismatic description (obverse, reverse, size, technique – cast or struck –, name of the artist, year of production) he refers to the collection (in the case of pieces belonging to his own collection he does not point the owner) and marks on which occasion the coin was produced. After the description, the (not drawn to scale!) picture of piece is published. In the case of two-sided coins both the obverse and reverse are presented. The 18 bronze pieces of art belong to 10 artists. The author of the portrait on porcelain coin is unknown.

Finally, the variety of Jósa portraits and the esthetical values of the reverse compositions are dealt with.

Dr. János JAKÓ

H-4400 Nyíregyháza

Lukács Ödön utca 4.

e-mail: drjakojanos@freemail.hu

100 éve született Kertész Klára keramikusművész (Tiszakóród 1909. ápr. 30. – Budapest 1997. jan. 21.)

Cserenyák László

2009 jelentős évfordulók éve Szatmárban. A táj neves szülőtteire emlékezünk ebben az esztendőben. 130 éve született Tiszacsécsén a magyar irodalom egyik legkiemelkedőbb alakja, Móricz Zsigmond. Kereken 100 esztendeje Csécsétől kőhajításnyira, a Tisza szegletében fekvő Tiszakóródon látta meg az olykor borús szatmári eget a XX. század jeles keramikusa, Kertész Klára. Abban a faluban, amelynek tőzsomszédságában – Szatmárcsekén – 1823 januárjának zord éjszakáján Kölcsey Ferenc megalkotta nemzeti imánkat, a Himnuszt.

Különös ajándéka az a Teremtőnek, hogy természeti szépségei mellett Szatmárt az alkotó ember tehetségével is megajándékozta. Talentumokkal ruházta fel a szatmári embert, s belévetette a jellemet próbáló elszántságot, a konok kitartást, a szelíd derűt, s a mindezeket átölelő bölcsességet, hogy kamatoztassa a reábízott kincset a legszebben megőrzött magyar nyelvben, és a tehetséges, az agyagot szeretettel formázó kezekben.

A XX. század első fele a legősibb kézműves szakma, a kerámia reneszánszának kora. A neves magyar keramikusok közül jó néhányan nemzetközi tekintélynek örvendtek, pl. *Gádor István*, *Kovács Margit*. Ők voltak *Kertész Klára* mesterei.

Gádor István a modern hazai kerámia megteremtője. Pályája korai szakaszában groteszk formálású állatszobrokat készített, majd összefoglaló, egyszerűsített formákból építette fel kompozícióit. Munkásságát pályakezdésétől fogva szobrászi érdeklődés jellemezte. Műveiben feldolgozta a hazai fazekasság motívumvilágát és formakincsét, majd a 40-es évek közepétől bontakozott ki organikus stíluskorszaka. Pályája kései szakaszában a nonfiguratív kifejezőmód felé fordult, elvont nyelvezetű faliképeket tervezett.

Kovács Margit művészi pályája a 30-as évek elején mintázott terrakotta kisplasztikák, reliefek és korongolt dísztárgyak alkotásával indult. Az 50-es években a népi, paraszti világot változatos zsánertémákkal megjelenítő kerámiákat alkotott. Élőkép jellegű, epikusan mesélő reliefek,

színes falképek mellett realiztikus hangvételű kisplasztikákat és bravúrosan korongozott nagyméretű figurákat kezdett készíteni. Kedvelt terrakotta anyagát a hatvanas és hetvenes években samottra váltotta át, és expresszívabb mintázással vagy tömbösebb formázással egyre több új témát dolgozott fel mitológiákból, mesékből és mondákból merítve. Kovács Margit rendkívül gazdag életműve, bensőséges emberközpon-túságot sugárzó művészete egyedülálló hangot képvisel kortárs kerá-miaművészetünkben.

Kertész Klára 1909. április 30-án Tiszakóródon született, elemi iskoláit szülőfalujában végezte, ahol füzek, diófák és állatok – csirkék, rókák, őzek és lovak – gondozták képzeletét, adták számára az élet köl-tői rezdüléseit.

A tiszakóródi Kertész családot már az 1800-as években jegyzik a korabeli dokumentumok. Kertész Miklós földbirtokos 1881-ben Tiszakóródon született. Felsőkereskedelmi érettségit tett, azután három évig gazdasági gyakornok volt Grósz Jenő tiszaszalkai uradalmán. Az apjától, Kertész Józseftől örökölt 500 holdas családi birtokot 1903-tól vezette. Községi képviselő volt. Neje Feldmann Margit, gyermekei Klá-ri és György.

Kertész Klára génjeiben hordozta a szatmári táj töretlen szép-ségét, a Tisza archaizáló ölelését, a szelíden bölcs ember dacosságát, meséiben, dalaiban, táncaiban továbbélő ősiségét.

Tiszakóródi udvara, kertje, folyópartja az ifjúsága volt, növé-nyeivel, állataival maga a teljesség. Álom és valóság egyszerre.

A lelkületében megőrzött szatmári táj elmélyült és feltámadt benne.

Időközben a történelmi sors személyesen érintette meg – tra-gikus körülmények közt elvesztette szüleit és bátyját, Kertész Györ-gyöt, aki – mint azt Parasztcorpusa és fekvő férfialakja tanúsítja – ko-moly szobrászi jövő előtt állt. Mindez azonban nem törte meg Kertész Klárát. A csapások arra ösztönözték, hogy az égetett föld gondolatá nő-velt formáiban gyönyörködjön.

Találkozása a kerámiával a műfaj XX. századi megújulásával esett – szerencsésen – egybe. Mestere, a Kossuth-díjas Gádor István e megújulás legkiválóbb hazai képviselője, a modern magyar iparművész kerámia megteremtője. A tanítvány – mint rövid önéletírásában vallja – „mesterséget tanulni” járt Gádorhoz, s ez munkái megformálását, kivi-telezését tekintve utólag is jelessel osztályozható. Ám ezen túl Kertész Klára Gádorral rokon lélek volt. De a szoros – a művészetükben is nyo-mon követhető – azonosságuk nem a tanítványnak a mester iránti feltét-len alázatában, nem a mester árnyékába bűvő sikerkeresésben, nem másra, az újra reagálás képtelenségében leli magyarázatát, hanem a kö-zös életszemléletben, a világ dolgainak azonos megítélésében.

A gyermekkor tündérvilága ismerteti meg a természettel, annak szépségeivel, a benne élő emberrel, akkor még élő művészetével; az állatvilággal, a Tisza-parti árterek mocsaraiban, erdeiben rejtőzködő

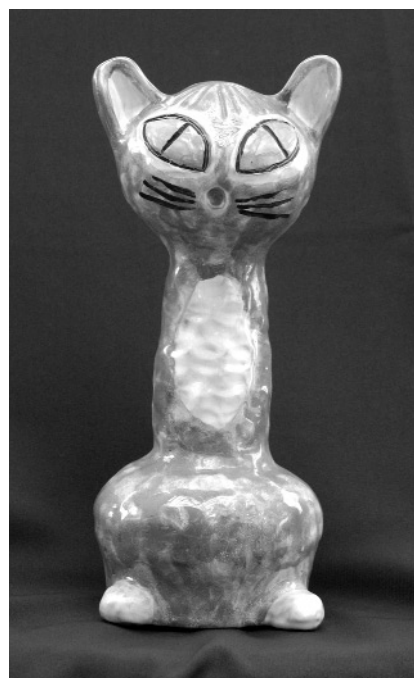
baglyokkal, sünökkel, rókákkal, teknőcökkel, a gazdasági udvar állataival, s a ház körül sündörgő macskával, kutyával. Kertész Klára állatfigurái nem gyermeki gügyögések, s bár lakásdísznek (is) szánták őket, mégsem gyermekjátékok. Nem törékenységük miatt. E figurák jelképei egyúttal az emberi jellem pokoltól a mennyországig ívelő széles skálájának. Túlsúlyban mégis a bennünk levő jót dicsérik Kertész Klára kerámiái. „*A természetes emberi élet szépségének kifejezésére törekedtem*” – vallja, s ez különösen leányfiguráiban mutatkozik meg. E serdülőkorú kislányok olyanok, amilyenek a falusi iskolában az osztálytársak voltak, s a keramikus ragaszkodása meg-megújuló megformálásukhoz talán kettős indíttatású: e háborút át nem élt generációban látja jövőnk szebb emlékü – s a természet rendjének megfelelően az ember – biológiai folyamatosságának zálogát.

1989-ben Kertész Klára nyolcvanadik születésnapján áldott emlékü múzeumigazgató kollégám, Fehérvári Béla, a kisvárdai Rétközi Múzeum néhai igazgatója így köszöntötte az ünnepeltet: „*Azt hiszem, egyszer a kort megvallani (bevallani) nem sajnálatos, nem tapintatlanság, inkább büszkeség és megbocsátható irigység. Idős barátaim gyakran mondják: neked jó, még fiatal vagy. Jó, hiszen – statisztikailag – még legalább harmincat élhetek, tanúja lehetek sok várva várt világcsohdának, részese szeretetnek, új, frissítő tavaszoknak; de szenvedője is nem várt csapásoknak, megaláztatásoknak, tragédiáknak. Ha...! Számomra csak remény. Am a megélt nyolcvan év: tény. Ki szerencsésebb? Bizonyára Kertész Klára. Ő kétszeresen gazdagabb, mint én, a mai jóval, rosszal meglepte a sors, az már visszavonhatatlanul az övé, elidegeníthetetlenül a sajátja. Érvem azonban pusztá moralizálás, ha nem ellenpontosom. A cáfolat pedig: életműve. Azok a kerámiák, melyeket 1978 óta a Jósza András Múzeumban láthat a közönség. A szó elvont és valóságos értelmében megajándékozott – bennünket – velük.*”

Vajon miért ezt a múzeumot tüntette ki figyelmével?

Egyik tisztelőjének vallomásából kiderül: „*Az ibolyahalmos Tiszakóród – ahogy Móricz Zsigmond ezt a kis szatmári falut jellemezte – Kertész Klárára a szülőhely varázsával hatott, készítette őt a szép és az emberi fokozott befogadására.*” Megyénk szülötte gondolt szűkebb hazájával. A valamikori kislány egész életét és szemléletét meghatározó élményei innen fakadtak, ezeket mentette át évtizedről évtizedre töretlenül, sajátos bájjal.

1957-ben a Magyar Népköztársaság Művészeti Alapja soraiba választotta. Szakmai sikereit a brüsszeli, helsinki, moszkvai, római és – természetesen – számos hazai kiállítás igazolja. Benne nem a kísérletező, az anyagon és izlésen erőszakot vevő művészt ismertük meg, hanem a természet megszakítatlan csodálóját, az élő világot folytonosan tapintó embert. Figurái ezért kapcsolódnak szorosan a falusi élet rekvizitumaihoz, ezáltal – érthetően – a gyermeki lélekhez. Ők ma is értik a nyújtózó macska ősi szépségét, a felfuvalkodott béka önteltségét, a duzzogó baglyot, az egymásnak feleselő kutyákat. Vázáit a hajdani, édes tiszakóródi rét virágaival hinti be, az erdők indáival fonja körül. Meggyőz, hogy létünk a természet része, s annak

logikáját, egyszerűségét, eltéríthetetlen céltudatosságát az emberi parány nem veheti ostroma alá, csak kibékülhet vele.

A legtöbb öröm forrását kétségtelenül állatábrázolásai jelentik. És talán azért, mert mindegyikben van valami emberre szabott gesztus, szeretetteljes empátia. Mintha maga az ember reinkarnálnódna az állati viselkedésben. Ez is lehet magyarázata, hogy Kertész Klára kerámiái javarészt nem használati tárgyak. Persze nincs ebben semmi „nem evilági”. Miért lenne hihetetlen, hogy egy állat is szeretheti kicsinyét, hogy szenved, féltékeny, büszke, ne adj isten okos vagy kacér.

Kertész Klára művészete anakronisztikusnak tűnik egyre pergőbb valóságunkban. Már-már aggodalommal tölt el bennünket a csend, a lombzűrte levegő, az aszfalt mélyedésében húzóódó tócsa, a jó emberi szó: a mozgó világ hiányjelei. Nap mint nap új csodákat várunk és szokunk meg, mohók, elégedetlenek és türelmetlenek vagyunk. Fáradtságunkat diadálnak, törtetésünket érdemnek véljük. Ilyen háttérben Kertész Klára valóban kortévesztő. Munkáival nem kényszerít újabb versenyfutásokra, nem sugalmaz vakrepülést, nem kínálja a zaklatottság veszedelmes gyönyörét. Pedig kortársunk, ugyanazt a rossz levegőt szívta, ugyanazt a kétes tisztaságú vizet itta, idegeit rágta a zaj, látását gyengítette a szmog. Akkor hát ...? Velünk vagy ellenünk?

Tudom, velünk. A legjobb időben volt jelen közöttünk, amikor veszendőbe menő értékekre és magatartásra intett. Sűgött: életörömet! Megnyugtató, pihentető pont, mint egy kerti pad a fényverte lombok alatt. Művészete olyan, mint egyik kis angyalfigurája: könnyed és kibékítő. Ha megrázza képzeletbeli csengettyűjét, köré sereglenek a madarak, s látjuk, amint a kóródi rét fűvén két kis meztelen talpacska tapod.

„*Úgy érzem, mintha hosszú vándorlás után hazaérkeztem volna*” – mondta Kertész Klára keramikus művész 1978. június 10-én a Jósza András Múzeumban megnyíló életmű kiállításán, ahol mintegy kétszáz kerámiáját a megyének ajándékozta.

Igazán valójában csak akkor érkezett haza, amikor 1994-ben a Szatmári Múzeumba került a teljes anyag. Németh Péter megyei múzeumigazgató úgy gondolta akkor, hogy Kertész Klára kerámiáinak

legméltóbb helye a szülőföldhöz még közelebb, Szatmár fővárosában, Mátészalkán van.

A Szatmári Múzeum 2009. áprilisában nagyszabású életműkiállítással tisztelgett a 100 évvel ezelőtt született Kertész Klára és művészete előtt.

Szakmai sikereit számos egyéni és csoportos kiállítás igazolja:

Egyéni kiállítások

- 1978 Jósa András Múzeum,
Nyíregyháza (kat.)
- 1982 Művelődési Ház, Tiszakóród
Marczibányi téri Művelődési Ház,
Budapest
- 1983 Nagyközségi Könyvtár, Rakamaz
- 1984 Művelődési Ház, Baktalórántháza
- 1994-től Szatmári Múzeum, Mátészalka.

Válogatott csoportos kiállítások

- 1958 Világkiállítás, Brüsszel
- 1959, 1965 Magyar képzőművésznők kiállítása, Ernst Múzeum, Budapest
- 1960 Magyar iparművészeti kiállítás, Moszkva
- 1961 Iparművészeti kiállítás, Prága
- 1962 Iparművészeti kiállítás, Kiskun Múzeum, Kiskunfélegyháza
- 1963 Magyar iparművészet, Helsinki
- 1965 5. Országos Iparművészeti kiállítás, Múcsarnok, Budapest
Magyar iparművészet, Róma
- 1967 Zsenyei iparművészeti kiállítás, Savaria Múzeum, Szombathely
- 1968 Állatbarát művészek kiállítása, Hazafias Népfőnt, Budapest

1969 Egyházművészeti kiállítás, Magyar Akadémia, Róma
1984, 1985 Vízivárosi Galéria, Budapest

Művek közgyűjteményekben

Iparművészeti Múzeum, Budapest
Jósa András Múzeum, Nyíregyháza
Szatmári Múzeum, Mátészalka

Felhasznált irodalom

Fehérvári Béla:

Kertész Klára nyolevan éves. *KMo* XLVI: 100. 1989. ápr. 30.

Halmos Sándor:

Szatmár vármegye zsidósága. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár –Barankovics István Alapítvány, Nyíregyháza 2008.

Koroknay Gyula:

[Bevezető.] In: Kertész Klára kiállítása. Nyíregyházi Jósa András Múzeum. A 110 éves Jósa András Múzeum képzőművészeti katalógusai 24. Nyíregyháza 1978. 3–4.

A magyar kerámiaművészet:

Alkotók, adatok, 1945–1998. Megjelent az Iparművészeti Múzeumban rendezett Fél évszázad magyar kerámiaművészete (1999. június 18. – szeptember 12.) kiállítás alkalmából. Szerk. Keszthelyi Katalin – Laczkó Ibolya. Magyar Kerámikusok Társasága, Budapest 1999.

Losonci Miklós:

Kertész Klára kerámiái. *Új Tükör* 1978. július 23.

Németh Gy.:

Jókedvében gyúrt minket. *Ország-Világ* 1966: 7.

Németh Péter:

Kertész Klára kerámiái. *Magyar Hírlap* 15: 293.1982. december 14. 6.

Szatmár, Ugocsa és Bereg K.e.e. vármegyék (1924–1938). Szerk. Fábíán Sándor. Magyar városok és vármegyék monografiája 28. M. Városok Monografiája Kiadóhivatal, Budapest 1939.

[Sz. N.]:

Életöröm a kerámiában. Szatmár ihlette művészetét. Kertész Klára állandó kiállítása a má-tészalkai múzeumban. *KMo* LI: 72. 1994. március 26. 11.

CSERVENYÁK László

Szatmári Múzeum

Mátészalka

H–4700 Kossuth utca 5.

e-mail: cherryland@keletnet.hu

Centenary of the birth of ceramist Klára Kertész (Tiszakóród 30 April 1909 – Budapest 21 January 1997)

The first half of the 20th century is the age of the renaissance of the oldest craft, the pottery. Among famous Hungarian ceramists several enjoy international authority, e.g. *István Gádor* and *Margit Kovács* who were the masters of *Klára Kertész*.

Klára Kertész was born on 30 April 1909 in Tiszakóród. She went to elementary school in her village, where her imagination was nursed by willows, walnuts and animals: chickens, foxes, roe-deers and horses. They were the ones who gave her the first poetic inspirations of life.

Contemporary documents mentioned the Kertész family from Tiszakóród already in the 1800s.

Klára Kertész was carrying in her genes the beauty of the Szatmár landscape, the archaic flow of Tisza, features of the local people: the mild wisdom and defiance, old traditions living in tales, songs, dances.

Her youth was in their yard and garden, the bank of the river. Plants and animals made this world complete. This was dream and reality in one place. Klára Kertész preserved this Szatmár landscape in her soul. This feeling deepened and renewed.

Luckily, she got acquainted with ceramics in the period when this genre was reformed in the 20th century. Her master, *István Gádor*, the Kossuth Prize ceramist was an outstanding representative of this reform in Hungary, the founder of modern Hungarian ceramic art.

Animal figures of Klára Kertész are not children toys. They were made only partly as decorations for flats. These figures are the symbols of the wide scale of human character from the hell to the paradise.

In 1957 she became the member of the Art Foundation of the Hungarian People's Republic. Her professional success was manifested in several international exhibitions in Brussels, Helsinki, Moscow, Rome and a number of Hungarian ones.

The most enjoyable works are her animal figures, because in each of them we find some human gesture, some loving empathy. It seems to us there is a reincarnation of a human being in the mentality of the animal.

"I feel like somebody who arrived home after a long journey" – she said on 10 June 1978 after the opening of her oeuvre exhibition in Jósza András Museum. On this occasion she presented almost 200 works of art to the county.

Her real returning was when the complete material got to the Szatmár Museum in 1994. County museum director Péter Németh thought that the best place for Klára Kertész' works would be close to her birth-place, in Mátészalka, the capital of Szatmár

In April 2009 the Szatmár Museum arranged a large oeuvre exhibition commemorating the centenary of Klára Kertész' birthday and her art.

László CSERVENYÁK

Szatmár Museum
Mátészalka
H-4700 Kossuth utca 5.
e-mail: cherryland@keletnet.hu

Nyíregyháza–Manda bokor VIII–IX. századi népessége

Szathmáry László – Guba Zsuzsanna – Turtóczki József

Bevezetés

Az Alföld magyar honfoglalást közvetlenül megelőző időszakának népességéről, annak anatómiájáról kevés információnk van. Éry Kinga, Lipták Pál és Marcsik Antónia Ártándra, illetve Szarvasra vonatkozó adatain kívül (ÉRY 1966., LIPTÁK–MARCSIK 1970.) talán csak az ároktői (KÖVÁRI–SZATHMÁRY 2003.) és a szabolcsi leletek (SZATHMÁRY 1980., SZATHMÁRY 1981.) azok, amelyek támpontot jelentenek. Ezért előzheti meg fokozott figyelem ezen VIII–IX. századra keltezhető nyíregyházi csontvázleletek vizsgálatának elemzését. Nemrégiben több olyan tanulmány is elkészült, amelyek érintették e népesség, illetve ezen időszak mikroevolúciós pozíciójának megítélését. A homogenitás becslésén (LENKEY–SZATHMÁRY 2004.) kívül a különböző korú népességek koponyadimenziók szerinti összehasonlító vizsgálatán keresztül a továbbélés ritmusának becslésére is sor került (SZATHMÁRY–GUBA–ISTVÁNOVITS 1996., SZATHMÁRY–GUBA–OLÁH–PAP 1997., SZATHMÁRY–GUBA 2001., HOLLÓ–SZATHMÁRY–MARCSIK 2003., SZATHMÁRY–GUBA 2004A., SZATHMÁRY–GUBA 2004B., SZATHMÁRY 2005., SZATHMÁRY–MARCSIK 2006., LENKEY–TURTÓCZKI–GUBA–SZATHMÁRY–HOLLÓ 2006., SZATHMÁRY–LENKEY–CSÓRI–HOLLÓ 2006., HOLLÓ–SZATHMÁRY–GUBA–TURTÓCZKI–LENKEY–CSÓRI–CSOMA–JÁNOS–MEDVECZKY 2006., HOLLÓ–SZATHMÁRY–MARCSIK–BARTA 2008., CSÓRI–SZATHMÁRY–JÁNOS–LENKEY–CSOMA–MEDVECZKY–HOLLÓ 2008., LENKEY–SZATHMÁRY–CSÓRI–JÁNOS–CSOMA–MEDVECZKY–HOLLÓ 2008., SZATHMÁRY–MARCSIK–LENKEY–KÖVÁRI–HOLLÓ–GUBA–CSÓRI 2008., SZATHMÁRY–KÖVÁRI 2008.). Ezen túl a végtagelemek vizsgálatára és a rekonstruált testmagasság megítélésére is kiterjedtek a korábbi elemzések (SZATHMÁRY 1978., TURTÓCZKI–SZATHMÁRY 2004., CSÓRI–GUBA–TURTÓCZKI–HOLLÓ–LENKEY 2005., CSÓRI–TURTÓCZKI–SZATHMÁRY–GUBA–LENKEY 2006., GUBA–SZATHMÁRY–TURTÓCZKI 2006., LENKEY–TURTÓCZKI–GUBA–SZATHMÁRY–HOLLÓ 2006., TURTÓCZKI–SZATHMÁRY–LENKEY–JÁNOS–CSOMA–MEDVECZKY 2008.). A jelen tanulmányban bemutatott nyíregyházi népesség paleopatológiai elemzése már korábban elkészült (MARCSIK–HEGYI–SZATHMÁRY–GUBA–FINNEGAN 2001., MARCSIK–SZATHMÁRY–FINNEGAN 2002., MARCSIK–HEGYI 2004.).

Anyag és módszer

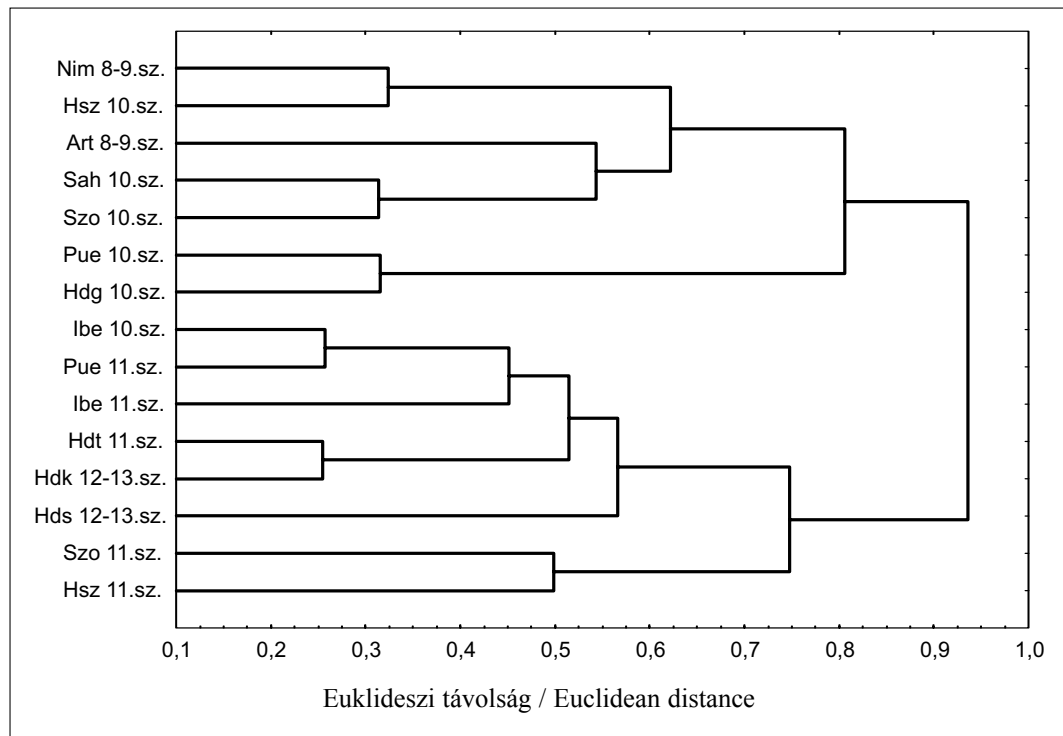
1994-ben a tervezett M3 autópálya 23. lelőhelyén Istvánovits Eszter, a Jósa András Múzeum régésze a Nyíregyházához tartozó Manda bokor területén egy VIII–IX. századra keltezhető temetőrészt tárt fel (ISTVÁNOVITS 1997.), melynek 46 sírjából 41 csontvázat lehetett azonosítani (1. táblázat). Vizsgálatunk során tizenkét koponyaméretet határoztunk meg (2. táblázat). Ezek közül azonban csak kilencet vontunk be összehasonlító vizsgálatainkba, mert a MARTIN (1928.) szerinti 5., 17. és a 45. dimenziót kevés alkalommal ítéltük meg.

Az egyének elhalálozási korát a fiatalok esetében Shour és Massler, valamint Johnston meglátásai szerint állapítottuk meg (cit. in: ACSÁDI–NEMESKÉRI 1970.), alkalmazkodva a Nemeskéri János által kifejlesztett technikákhoz, melyek az összehasonlítást egyértelműbbé tehetik. A felnőtteknél (23 év felett) is hasonló szellemben jártunk el, a klasszikussá vált négy komponensű NEMESKÉRI–HARSÁNYI–ACSÁDI (1960.)-féle módszert alkalmazva SJØVOLD (1975.) táblázatai alapján.

A felnőtt korú egyének esetében a nem meghatározását ÉRY–KRALOVÁNSZKY–NEMESKÉRI (1963.), valamint SZATHMÁRY (1993.) szempontjai szerint végeztük el.

A kilenc koponyaméretre vonatkozó összehasonlító elemzésünknel az elsődleges szempont az volt, hogy a közölt adatokhoz igazodjunk (3. és 4. táblázat). A hiányzó koponyadimenziókat Dear főkomponens módszerével pótoltuk minden olyan esetben, amikor az eredetileg vizsgált tizenkét mérethől legalább négy vizsgálható volt (cit. in: GUBA–SZATHMÁRY–ALMÁSI 1997. 5–6. táblázat). Ezt követően valamennyi összehasonlítható koponyaleleten Kaiser normalizáció nélküli főkomponens (PC) analízist végeztünk (7–10. táblázat), majd a kiemelt főkomponensek átlagos értékei alapján Euklideszi távolsággal az UPGMA rendszer fölhasználásával (a csoporton belüli legkisebb távolság szerint) klaszterfákat alkottunk (1–2. kép).

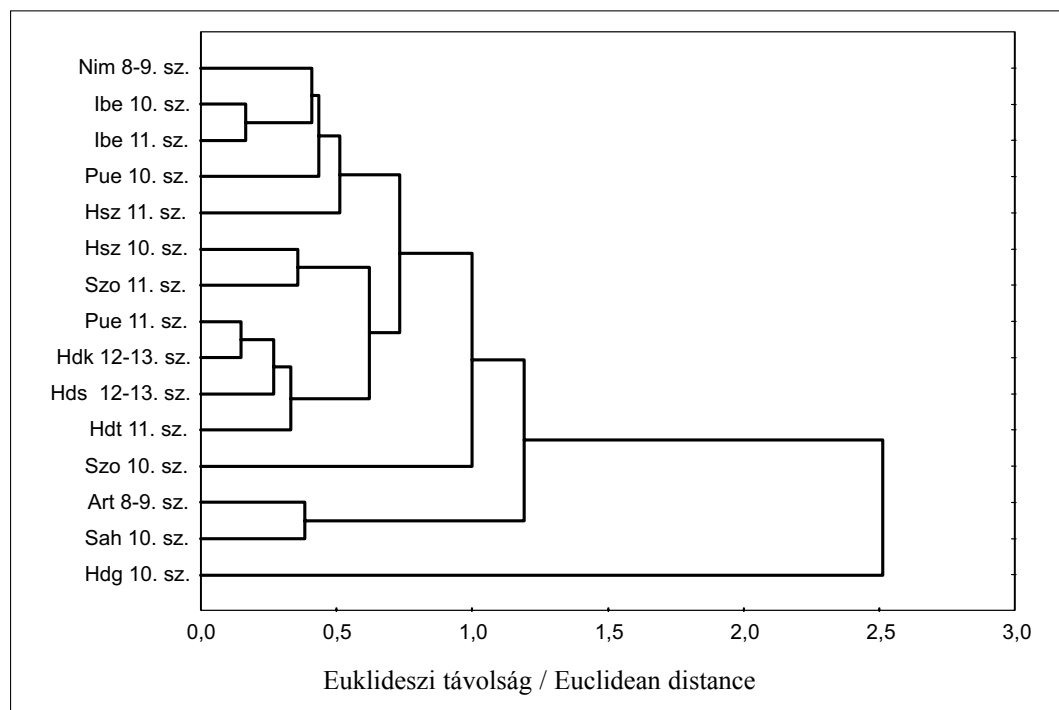
1. kép

A koponyák három kiemelt főkomponensének átlagos értékei alapján Euklideszi távolsággal UPGMA módszerrel alkotott csoportosítás – Férfiak (Rövidítések: sz. = század; vö. LENKEY–SZATHMÁRY–CSÓRI–JÁNOS–CSOMA–MEDVECZKY–HOLLÓ 2008.)

Fig. 1

Clusters created by applying UPGMA method according to the Euclidean distance relying on the mean values of the three extracted principal components of the skulls – Males (Abbreviations: sz. = century; cf. LENKEY–SZATHMÁRY–CSÓRI–JÁNOS–CSOMA–MEDVECZKY–HOLLÓ 2008.)

A testmagasság becslését a végtagelemek mérése alapján (11. táblázat) az ÉRY (1998.) által összefoglalt SJØVOLD (1990.)-féle metodika révén végeztük el. Összehasonlító vizsgálataink eredményeit több történeti népességre vonatkozóan a 12. és a 13. táblázatban összegeztük.

2. kép

A koponyák három kiemelt főkomponensének átlagos értékei alapján Euklideszi távolsággal UPGMA módszerrel alkotott csoportosítás – Nők (Rövidítések: sz. = század; vö. LENKEY–SZATHMÁRY–CSÓRI–JÁNOS–CSOMA–MEDVECZKY–HOLLÓ 2008.)

Fig. 2

Clusters created by applying UPGMA method according to the Euclidean distance relying on the mean values of the three extracted principal components of the skulls – Females (Abbreviations: sz. = century; cf. LENKEY–SZATHMÁRY–CSÓRI–JÁNOS–CSOMA–MEDVECZKY–HOLLÓ 2008.)

Eredmények

A Nyíregyháza–Manda bokor lelőhelyen feltárt 33 felnőtt korú egyén koponyaleletét (3. táblázat) tizennégy VIII–XIII. századi mintával szembesítettük, így az elemzett egyének száma összesen 1256 volt (4. táblázat).

A két nem struktúrája közötti közismert eltérés ez alkalommal is felismerhető volt annak ellenére, hogy mindkét esetben három főkomponens emelhetünk ki (7–8. táblázat). A férfiaknál az elsőben túlnyomóan az arc dimenziói súlyozódtak. A másodikban inkább a szélességi méretek, valamint az agykoponya magassága fejeződött ki. A harmadik főkomponens pedig az agykoponya szélességével alkotott korrelációs viszonyt testesítette meg (9. táblázat). A nőknél az arc dimenziói mellett az agykoponya magassága is az első főkomponens részét képezte. A másodikba inkább az arc magassági méretei súlyozódtak, míg a harmadikat két szélességi dimenzió jellemezte (10. táblázat).

Tanulmányunk megkülönböztetett jelentőségű része az egyes minták közötti összefüggérendszer feltárása volt, melyet a koponyadimenziók alapján legegyszerűbben az 1. és a 2. kép

szerint ítélnünk meg. A férfiak esetében (1. kép) egyértelmű, hogy a VIII–IX. századi népességeknek csak X. századi asszociációi vannak, utalva arra, hogy az Alföldön a késő avar kori népességeknek jelentős mértékű továbbélése lehetett; azaz a magyar honfoglalás korában meghatározó mértékűek lehettek a helyi, autochton előzmények (vö. SZATHMÁRY 1978., KÖVÁRI–SZATHMÁRY–MARCSIK 2003., SZATHMÁRY–MARCSIK–LENKEY–KÖVÁRI–HOLLÓ–GUBA–CSÓRI 2008.). A nőknél (2. kép) is többnyire csak X. századi összefüggéseket érzékelhettünk a VIII–IX. századi minták összefüggésében. Korábbi ismereteink birtokában nem meglepő, hogy a X. és a XI. században folyamatosan temetkező népességek zöme nem a saját X. századi előzményeikhez kapcsolódnak. Eddig négy reprezentatív mintán nyílt módunk e kérdés megítélésére. Hajdúszoboszló, Ibrány, Püspökladány és Szegvár temetői közül csak Püspökladány férfi egyedeinél mutathattunk ki a X. és a XI. század között jelentős hasonlóságot a Pearson féle sorozatmomentummal elvégzett vizsgálat szerint (HOLLÓ–SZATHMÁRY–HÜSE 2003., SZATHMÁRY 2005.). Ezért neveztük ezt Püspökladány típusú folyamatos fejlődésnek, míg a másik hármat inkább megtört fejlődésű, Ibrány típusúnak (HÜSE–SZATHMÁRY 2002., SZATHMÁRY 2003.).

Összefoglalóan elmondhatjuk: nagy a gyanúnk arra nézve, hogy a magyar honfoglalást megelőzően jelentős számú népesség élt az Alföldön, tehát a népességtörténeti folytonosság jelei jól felismerhetők a VIII. és a X. század között. Az alapnépesség és a honfoglaló magyarság népességstruktúrája azonban – miként azt korábbi eredményeink is jelezték (GUBA–SZATHMÁRY 2001., SZATHMÁRY–GUBA 2002.) – a magyar állam megalakulása után politikai, társadalomszervezeti okok miatt a XI–XIII. században jelentősen átalakult. Ez időtől tehát már nem elsősorban a környezeti tényezők határozták meg a népesség regionális arculatát (vö. SOÓ 1965., GYÖRFFY–ZÓLYOMI 1994., VARGA 1995.). Ezért nehéz kimutatni a XI. században, illetve azt követően olyan anatómiai ismérveket, amelyek a korábbi időkre voltak jellemzőek.

Irodalom

ACSÁDI–NEMESKÉRI 1970.

György Acsádi – János Nemeskéri: *History of Human Life Span and Mortality*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1970.

CSÓRI–GUBA–TURTÓCZKI–HOLLÓ–LENKEY 2005.

Csóri Zsuzsanna – Guba Zsuzsanna – Turtóczki József – Holló Gábor – Lenkey Zsuzsanna: A népességek közötti kapcsolatok a koponyadimenziók és a végtagelemek alapján a magyar honfoglalás korában és az azt megelőző évszázadokban. IV. Kárpát-medencei Biológiai Szimpoziium. Előadáskötet. Szerk. Korsós Zoltán. Fővárosi Állat- és Növénykert, Budapest 2005. 57–62.

CSÓRI–SZATHMÁRY–JÁNOS–LENKEY–CSOMA–MEDVECZKY–HOLLÓ 2008.

Csóri Zsuzsanna – Szathmáry László – János István – Lenkey Zsuzsanna – Csoma Emma – Medveczky Zoltán – Holló Gábor: Egy mikrorégió (Észak-Hajdúság) 10–13. századi népességfejlődése. [Population development in a microregion (in Northern Hajdúság) in the 10th–13th centuries.] In: Árpád előtt, Árpád után. *Anthropológiai vizsgálatok az Alföld I–XIII. századi csontvázleletein*. [Before and after Árpád. *Anthropological examinations of 1st–13th century skeletal finds in the Hungarian Great Plain*.] Szerk. Szathmáry László. JATE Press, Szeged 2008. 41–53.

CSÓRI–TURTÓCZKI–SZATHMÁRY–GUBA–LENKEY 2006.

Csóri Zsuzsanna – Turtóczki József – Szathmáry László – Guba Zsuzsanna – Lenkey Zsuzsanna: Hasonló és eltérő momentumok a koponyadimenziók és a végtagelemek alapján

- rekonstruált népességstruktúrában. In: MTA-SZAB Tudományos Testületének XIV. évi Tudományos Ülésének Előadásai I. Szerk. Nagy Péter. MTA-SZAB, Nyíregyháza 2006. 119–124.
- ÉRY 1966.
Kinga Éry: The osteological data of the 9th century population of Ártánd. *AnthrHung* 7. 1966. 85–114.
- ÉRY 1998.
Kinga Éry: Length of Limb Bones and Stature in Ancient Populations in the Carpathian Basin. *Humanbiologia Budapestiensis* 1998. 26.
- ÉRY–KRALOVÁNSZKY–NEMESKÉRI 1963.
Éry K. Kinga – Kralovánszky Alán – Nemeskéri János: Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja. [A representative reconstruction of historic populations.] *AnthrK* 7. 1963. 41–91.
- GUBA–SZATHMÁRY 2001.
Guba Zsuzsanna – Szathmáry László: A honfoglaló magyarság adaptációja. [Adaptation of the Hungarian conquerors.] *NyJAMÉ* XLIII. 2001. 603–608.
- GUBA–SZATHMÁRY–ALMÁSI 1997.
Zsuzsanna Guba – László Szathmáry – László Almási: Treatment of missing data in principal component analysis. *Acta Biologica Szegediensis* 42. 1997. 52–58.
- GUBA–SZATHMÁRY–TURTOCZKI 2006.
Guba Zsuzsanna – Szathmáry László – Turtóczki József: A végtagelemek diverzitása a Tiszántúlon a magyar honfoglalás korában, valamint a rákövetkező évszázadokban. In: MTA-SZAB Tudományos Testületének XIV. évi Tudományos Ülésének Előadásai I. Szerk. Nagy Péter. MTA-SZAB, Nyíregyháza 2006. 57–60.
- GYÖRFFY–ZÓLYOMI 1994.
Györffy György – Zólyomi Bálint: A Kárpát-medence és Etelköz népe egy évezred előtt. In: Honfoglalás és régészet. Szerk. Kovács László. Balassi Kiadó, Budapest 1994. 13–37.
- HOLLÓ–SZATHMÁRY–GUBA–TURTOCZKI–LENKEY–CSÓRI–CSOMA–JÁNOS–MEDVECZKY 2006.
Gábor Holló – László Szathmáry – Zsuzsanna Guba – József Turtóczki – Zsuzsanna Lenkey – Zsuzsanna Csóri – Emma Csoma – István János – Zoltán Medveczky: Interrelations between populations in the Hungarian Great Plain between the 8th and the 13th century as revealed by the connections of cranial and long bone dimensions. In: 15th Congress of the European Anthropological Association. Ed. Éva Bodzsár, Budapest 2006. 99.
- HOLLÓ–SZATHMÁRY–HÜSE 2003.
Holló Gábor – Szathmáry László – Hüse Lajos: Anatómiai és demográfiai párhuzamok honfoglalás és Árpád-kori népességtörténetünkben. In: III. Kárpát-medencei Biológiai Szimpózium. Előadások összefoglalói. Szerk. Penksa Károly – Korsós Zoltán – Pap Ildikó. Magyar Biológiai Társaság – Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest 2003. 287–290.
- HOLLÓ–SZATHMÁRY–MARCSIK 2003.
Holló Gábor – Szathmáry László – Marcsik Antónia: A népességfejlődés megítélése Hajdúsoboszló–Árkos halom 10. és 11. századi néprészei esetében. In: MTA-SZAB Tudományos Testületének 12. évi Tudományos Ülésének Előadásai. Szerk. Sikolya László – Páy Gábor. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza 2003. 73–78.
- HOLLÓ–SZATHMÁRY–MARCSIK–BARTA 2008.
Gábor Holló – László Szathmáry – Antónia Marcsik – Zoltán Barta: History of the Peoples of the Great Hungarian Plain in the first Millenium: A Craniometric Point of View. *Human Biology* 80: 6. 2008. 655–667.

HÜSE–SZATHMÁRY 2002.

Hüse Lajos – Szathmáry László: Hajdú-Bihar megye 10–11. századi népességének demográfiai profilja. [Demographisches Profil der Bevölkerung des 10.-11. Jahrhunderts im Komitat Hajdu-Bihar.] In: Módyne Nepper Ibolya: Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei. Magyarország honfoglalás kori és Árpád-kori sírleletei 3. Déri Múzeum – Magyar Nemzeti Múzeum – Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete. Budapest – Debrecen 2002. 407–420.

ISTVÁNOVITS 1997.

Istvánovits Eszter: Nyíregyháza – Manda bokor, M3 autópálya 23. lh. Az 1994. év régészeti kutatásai. *RF* I: 48. 1997. 22–23.

KÖVÁRI–SZATHMÁRY 2003.

Kövári Ivett – Szathmáry László: A továbbélés megítélése az Ároktő, Csík-gát lelőhelyen feltárt 5–9. századi csontvázletelek alapján. [Assessment of surviving relying upon the V–IXth century skeletal findings dug up at the location of Ároktő, Csík-gát.] *HOMÉ* XLII. 2003. 135–163.

KÖVÁRI–SZATHMÁRY–MARCSIK 2003.

Kövári Ivett – Szathmáry László – Marcsik Antónia: A továbbélés ritmusának becslése a 7. és a 11. század között. In: III. Kárpát-medencei Biológiai Szimpózium. Előadások összefoglalói. Szerk. Penksa Károly – Korsós Zoltán – Pap Ildikó. Magyar Biológiai Társaság – Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest 2003. 223–226.

LENKEY–SZATHMÁRY 2004.

Lenkey Zsuzsanna – Szathmáry László: Homogenitásbecslés a Tiszántúl 8–13. századi népességére vonatkozóan. In: MTA-SZAB Tudományos Testületének XIII. évi Tudományos Ülésének Előadásai. Szerk. Kókai Péter. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza 2004. 209–212.

LENKEY–SZATHMÁRY–CSÓRI–JÁNOS–CSOMA–MEDVECZKY–HOLLÓ 2008.

Lenkey Zsuzsanna – Szathmáry László – Csóri Zsuzsanna – János István – Csoma Emma – Medveczky Zoltán – Holló Gábor: Tizenöt 8–13. századi népesség kraniológiai elemzése. [The craniological analysis of fifteen populations from the 8th-13th centuries.] In: Árpád előtt, Árpád után. Antropológiai vizsgálatok az Alföld I–XIII. századi csontvázletelein. [Before and after Árpád. Anthropological examinations of 1st-13th century skeletal finds in the Hungarian Great Plain.] Szerk. Szathmáry László. JATE Press, Szeged 2008. 27–40.

LENKEY–TURTÓCZKI–GUBA–SZATHMÁRY–HOLLÓ 2006.

Lenkey Zsuzsanna – Turtóczki József – Guba Zsuzsanna – Szathmáry László – Holló Gábor: Hogyan osztályozhatók a késő avar kori, honfoglalás kori és az Árpád-kori népességek a rekonstruált testmagasság alapján? In: MTA-SZAB Tudományos Testületének XIV. évi Tudományos Ülésének Előadásai III. Szerk. Nagy Péter. MTA-SZAB, Nyíregyháza 2006. 3–8.

LIPTÁK–MARCSIK 1970.

Pál Lipták – Antónia Marcsik: Skelettreste von Szarvas–Kákapusztá–Kettőshalom. Zur Frage der awarisch-alturganischen Verbildungen. *MFME*. 1970: 1. 45–57.

MARCSIK–HEGYI 2004.

Marcsik Antónia – Hegyi Andrea: Nyíregyháza–Manda-bokor lelőhely humán csontvázanyagának paleopatológiai elváltozásai. [Paleopathological lesions of human skeletal material from the site of Nyíregyháza–Manda bokor.] *NyJAMÉ* XLVI. 2004. 247–261.

- MARCSIK–HEGYI–SZATHMÁRY–GUBA–FINNEGAN 2001.
 Antónia Marcsik – Andrea Hegyi – László Szathmáry – Zsuzsanna Guba – Michael Finnegan: Serious pathological lesions in a small osteoarchaeological sample from 8th-9th centuries in Hungary. *Anthropologie* Brno 39: 1. 2001. 39–43.
- MARCSIK–SZATHMÁRY–FINNEGAN 2002.
 Antónia Marcsik – László Szathmáry – Michael Finnegan: Multiple myeloma and metastatic lesions in osteoarchaeology samples. *Journal of Paleopathology* 14. 2002. 77–86.
- MARTIN 1928.
 Rudolf Martin: Lehrbuch der Anthropologie. (2. Aufl. 2. Band) Fischer, Jena 1928.
- NEMESKÉRI–HARSÁNYI–ACSÁDI 1960.
 János Nemeskéri – László Harsányi – György Acsádi: Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden. *Anthropologischer Anzeiger* 24. 1960. 70–95.
- SJOVØLD 1975.
 Torstein Sjøvold: Tables of the Combined Method for Determination of Age at Death Given by Nemeskéri, Harsányi and Acsádi. *AnthrK* 19. 1975. 9–22.
- SJOVØLD 1990.
 Torstein Sjøvold : Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. *Human Evolution* 5. 1990. 431–446.
- Soó 1965.
 Soó Rezső: Növényföldrajz. Tankönyvkiadó, Budapest 1965.
- SZATHMÁRY 1978.
 Szathmáry László: Populációdinamikai szempontok honfoglalás- és Árpád-kori etnogenezisünk kérdéseire. [Population-dinamische Untersuchungen der Population in Ungarn im 6–12. Jh.] *DMÉ* 58. 1977. (1978.) 143–165.
- SZATHMÁRY 1980.
 Szathmáry László: A honfoglaló magyarság és a 9–10. századi idegen népek kapcsolatának kérdése egy szabolcsi feltárás előzetes eredményeinek tükrében. *Acta Academiae Pedagogicae Nyíregyháziensis* 8/A. 1980. 5–10.
- SZATHMÁRY 1981.
 László Szathmáry: Anthropological Observations on Bulgaro-Hungarian Relations in the Carpathian Basin from the 9th to the 11th Centuries. *Studia Turco-Hungarica* 5. Budapest 1981. 153–162.
- SZATHMÁRY 1993.
 László Szathmáry: Importance of Pre-auricular Region in Sex Determination (in the analysis of a mediaeval sample from NE Hungary). [A preauricularis régió jelentősége a nemmeghatározásban (ÉK-Magyarország egy középkori mintájának elemzése).] *NyJAMÉ* XXXIII–XXXV. 1990–1992. (1993.) 67–78.
- SZATHMÁRY 2003.
 Szathmáry László: Az Ibrány–Esbóhalom X–XI. századi temetőjének csontvázletelein végzett vizsgálatok eredményeinek összefoglalása. [A summary of the results of the examinations on the skeletal finds from the 10th-11th century cemetery at Ibrány–Esbó-halom.] In: Istvánovits Eszter: A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékének. Régészeti Gyűjtemények Nyíregyházán 2. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 4. Jósza András Múzeum – Magyar Nemzeti Múzeum – Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézet, Nyíregyháza – Budapest 2003. 365–371., 385–391.

SZATHMÁRY 2005.

Szathmáry László: A várható élettartam alakulása az Észak-Tiszántúlon a X. és a XI. században. In: IV. Kárpát-medencei Biológiai Szimpozion. Előadaskötet. Szerk. Korsós Zoltán. Fővárosi Állat- és Növénykert, Budapest 2005. 179–182.

SZATHMÁRY–GUBA 2001.

Szathmáry László – Guba Zsuzsanna: A magyar honfoglalás kor és a korai keresztény kor átmeneti időszaka az Alföld keleti részén – egy embertani aspektus. [The transition period between the time of the Hungarian conquest and the early Christian epoch in the eastern part of the Great Plain.] *NyJAMÉ* XLIII. 2001. 609–615.

SZATHMÁRY–GUBA 2002.

László Szathmáry – Zsuzsanna Guba: Human adaptation in the 7th–9th century. *Acta Biologica Szegediensis* 46. 2002. 91–94.

SZATHMÁRY–GUBA 2004A.

Szathmáry László – Guba Zsuzsanna: A Tiszántúl késő avar kori (8–9. sz.), magyar honfoglalás kori (10. sz.) és Árpád-kori (11–13. sz.) népességeinek összefüggései. [Interrelations of the populations from the Late Avar (8th–9th c.) period, the Age of the Hungarian Conquest (10th c.) and the Arpadian Age (11th–13th c.) in Tiszántúl (Eastern Part of the Hungarian Great Plain.) *AnthrK* 45. 2004. 193–199.

SZATHMÁRY–GUBA 2004B.

Szathmáry László – Guba Zsuzsanna: Reprezentatív népességek összefüggésrendszerének rekonstrukciója a Tiszántúlon a késő avar kortól. In: MTA-SZAB Tudományos Testületének XIII. évi Tudományos Ülésének Előadásai. Szerk. Kókai Péter. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza 2004. 317–321.

SZATHMÁRY–GUBA–ISTVÁNOVITS 1996.

Szathmáry László – Guba Zsuzsanna – Istvánovits Eszter: Az Ibrány–esbóhalmi 10–11. századi temető népessége. In: Panyola. Településtörténeti kutatási eredmények 1991–1996. Szerk. Erdélyi István. Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest 1996. 73–85.

SZATHMÁRY–GUBA–OLÁH–PAP 1997.

László Szathmáry – Zsuzsanna Guba – Sándor Oláh – Ildikó Pap: Interpretation of 10th–11th Century Populations in the Northern Part of the Region East of the Tisza on the Basis of Representative Samples. *Acta Biologica Szegediensis* 42. 1997. 135–143.

SZATHMÁRY–KÖVÁRI 2008.

Szathmáry László – Kövári Ivett: Helyi népesség – honfoglaló magyarok. [Local Populations – Conquering Hungarians.] In: A Fordulat. A magyarság és a kelet. II. Őstörténeti konferencia. A Magyarok VII. Világkongresszusának kötetei I. Összeállította: Aradi Éva. Magyarok Világszövetsége, Budapest 2008. 157–161., 121–122.

SZATHMÁRY–LENKEY–CSÓRI–HOLLÓ 2006.

Szathmáry László – Lenkey Zsuzsanna – Csóri Zsuzsanna – Holló Gábor: A Tiszántúl népességeinek rekonstrukciója a 8. és a 11. század között. In: Sötét idők falvai. [Dark Ages Villages.] Előadás összefoglalók. Szerk. Szilágyi Krisztián. Déry Múzeum, Debrecen 2006. 14.

SZATHMÁRY–MARCSIK 2006.

László Szathmáry – Antónia Marcsik: Symbolic trephinations and population structure. *Memórias do Instituto Oswaldo Cruz, Rio de Janeiro*. 101: II. 2006. 129–132.

SZATHMÁRY–MARCSIK–LENKEY–KÖVÁRI–HOLLÓ–GUBA–CSÓRI 2008.

Szathmáry László – Marcsik Antónia – Lenkey Zsuzsanna – Kövári Ivett – Holló Gábor – Guba Zsuzsanna – Csóri Zsuzsanna: Az Alföld népességeinek továbbélése az 1. századtól a 11. századig. [The survival of the populations of the Hungarian Great Plain from the 1st

century to the 11th century.] In: Árpád előtt, Árpád után. Antropológiai vizsgálatok az Alföld I–XIII. századi csontvázletein. [Before and after Árpád. Anthropological examinations of 1st–13th century skeletal finds in the Hungarian Great Plain.] Szerk. Szathmáry László. JATE Press, Szeged 2008. 7–25.

TURTÓCZKI–SZATHMÁRY 2004.

Turtóczki József – Szathmáry László: A Tiszántúl 8–13. századi népességeinek rekonstruált testmagassága. In: MTA-SZAB Tudományos Testületének XIII. évi Tudományos Ülésének Előadásai. Szerk. Kókai Péter. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza 2004. 363–366.

TURTÓCZKI–SZATHMÁRY–LENKEY–JÁNOS–CSOMA–MEDVECZKY 2008.

Turtóczki József – Szathmáry László – Lenkey Zsuzsanna – János István – Csoma Emma – Medveczky Zoltán: A Tiszántúl késő avar kori, honfoglalás kori és Árpád-kori népességének rekonstruált testmagassága. [The stature reconstructed in the population of Tiszántúl dating to the late Avar period, the age of the Hungarian conquest and Arpadian age.] In: Árpád előtt, Árpád után. Antropológiai vizsgálatok az Alföld I–XIII. századi csontvázletein. [Before and after Árpád. Anthropological examinations of 1st–13th century skeletal finds in the Hungarian Great Plain.] Szerk. Szathmáry László. JATE Press, Szeged 2008. 55–60.

VARGA 1995.

Varga Zoltán: Geographical patterns of Biodiversity in the Palearctic and in the Carpathian Basin. *Acta Zoologica Hungarica* 41. 1995. 71–92.

SZATHMÁRY László

Jósa András Múzeum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.

Debreceni Egyetem
Evolúciós Állattani és Humánbiológiai Tanszék
Debrecen

H–4010 Pf. 3.
e-mail: szathmary@tigris.klte.hu

GUBA Zsuzsanna

Magyar Nemzeti Múzeum
Természettudományi Múzeum Embertani Tár
Budapest

H–1083 Ludovika tér 2.
e-mail: guba@nhmus.hu

TURTÓCZKI József

Debreceni Egyetem
Evolúciós Állattani és Humánbiológiai Tanszék
Debrecen

H–4010 Pf. 3.
e-mail: turtoczki.j@freemail.hu

The 8th-9th century population at Nyíregyháza–Manda bokor

The skeletal finds examined in the present paper deserve marked attention as we have hardly had any information about the population of the period (9th century) preceding the Age of the Hungarian Conquest (895 A.D.). In our conclusions, on the basis of a detailed comparative analysis of the skulls and limb bones, we laid special emphasis on a series of regional historical and population historical events occurring in the Great Hungarian Plain between the 8th and 13th centuries which effected a significant alteration in the previous anatomical profile of the population. We are inclined to think it is unfounded to speak about a population historical hiatus in the 9th century, which was assumed to have taken place by former investigation. In our opinion, besides the unstable archaeological chronology there are some osteological moments which have made the solution of the problem more difficult. Anthropological finds suggest that, after the establishment of the Christian Hungarian state (1000 A.D.), the population underwent a rapid supraindividual transformation. However, it must have had its roots in the contemporary political intentions and not in the changes of ecological conditions.

Translated by the authors

László SZATHMÁRY

Jósa András Museum

Nyíregyháza

H-4401 Pf. 57.

Debrecen University

Department of Evolutionary Zoology and Human Biology

Debrecen

H-4010 Pf. 3

e-mail: szathmary@tigris.klte.hu

Zsuzsanna GUBA

Hungarian National Museum Natural History Museum

Anthropological Department

Budapest

H-1083 Ludovika tér 2

e-mail: guba@nhmus.hu

József TURTÓCZKI

Debrecen University

Department of Evolutionary Zoology and Human Biology

Debrecen

H-4010 Pf. 3.

e-mail: turtoczki.j@freemail.hu

Nyíregyháza–Manda bokor VIII–IX. századi népessége

Sírszám Grave No	Nem Sex	Elhalálozási kor Age at death	Sírszám Grave No	Nem Sex	Elhalálozási kor Age at death
1	♀	32–50	21	♂	23–40
2	♀	48–53	22	♂	53–58
3	♂	48–53	23	0	2–4
4	♂	69–80	24	♂	60–69
5	♂	34–39	25	♀	61–70
6	♂	50–59	26	♀	30–60
7/A	0	3–5	27	♀	68–80
7/B	♀	48–54	28	♂	52–61
8	♂	57–62	29	♂	40–80
9	♀	62–70	30	♂	63–75
10	♂	58–70	31	♂	66–75
11	♀	42–48	32	♀	52–61
12	♀	34–39	33	♂	53–58
13	♂	35–40	34	♀	67–75
14	0	3–5	35	♂	66–75
15	♀	25–34	37	♂	64–75
16	♂	68–80	38	0	14–15
17	♂	68–80	39	♀	64–73
18	0	6–7	40	♂	65–75
19	♀	53–58	41	0	16–18
20	♂	67–75			

1. táblázat

Nyíregyháza–Manda bokor VIII–IX. századi népességének nem és kor szerinti eloszlása

Table 1

Distribution of the 8th-9th century population at Nyíregyháza–Manda bokor site according to sex and age

Martin szám Martin No	Méret Measurement
1	Az agykoponya legnagyobb hossza – Maximum cranial length
5	Basion-nasion hosszúság – Basi-nasal length
8	Az agykoponya legnagyobb szélessége – Maximum cranial breadth
9	Legkisebb homlokszélesség – Minimum frontal breadth
17	Basion-bregma magasság – Basi-bregmatic height
20	Fül-bregma magasság – Auriculo-bregmatic height
45	Járomívszélesség – Bizygomatic breadth
48	Felsőarc magasság – Upper facial height
51	Szemüregszélesség – Orbital breadth
52	Szemüregmagasság – Orbital height
54	Orrüregszélesség – Nasal breadth
55	Orrmagasság – Nasal height

2. táblázat

A vizsgált koponyaméreték (MARTIN 1928.)

Table 2

Cranial measurements examined (MARTIN 1928.)

No	Lelőhely (hivatkozás) Site (reference)	Jel Sign	Század Century	Az egyének száma Number of individuals		
				Férfiak Males	Nők Females	Összesen Total
1	Nyíregyháza–Manda bokor (jelen tanulmány – present study)	Nim	VIII–IX.	20	13	33
2	Ártánd–Kapitány-dűlő (ÉRY 1966.)	Art	VIII–IX.	37	26	63
3	Szegvár–Orom-dűlő (MARCSIK 1997.)	Szo	X.	16	9	25
4	Püspökladány–Eperjesvölgy (SZATHMÁRY et al. 2008.)	Pue	X.	41	22	63
5	Ibrány–Esbó-halom (SZATHMÁRY 2003.)	Ibe	X.	17	12	29
6	Hajdúszoboszló–Árkoshalom (SZATHMÁRY et al. 2008.)	Hsz	X.	29	11	40
7	Hajdúdorog–Gyulás (SZATHMÁRY et al. 2008.)	Hdg	X.	8	11	19
8	Sárrétudvari–Hízóföld (SZATHMÁRY et al. 2008.)	Sah	X.	49	16	65
9	Szegvár–Orom-dűlő (MARCSIK 1997.)	Szo	XI.	49	33	82
10	Püspökladány–Eperjesvölgy (SZATHMÁRY et al. 2008.)	Pue	XI.	73	36	109
11	Ibrány–Esbó-halom (SZATHMÁRY 2003.)	Ibe	XI.	28	13	41
12	Hajdúszoboszló–Árkos-halom (SZATHMÁRY et al. 2008.)	Hsz	XI.	14	8	22
13	Hajdúdorog–Temetőhegy (SZATHMÁRY et al. 2008.)	Hdt	XI.	70	77	147
14	Hajdúdorog–Kati-dűlő (SZATHMÁRY et al. 2008.)	Hdk	XII–XIII.	87	82	169
15	Hajdúdorog–Szállásföld (SZATHMÁRY et al. 2008.)	Hds	XII–XIII.	183	163	346
	Összesen – Total		VIII–XIII.	726	530	1256

3. táblázat

A vizsgált minták időrendi és lelőhelyenkénti megoszlása a koponyailetek alapján

Table 3

Chronological and local distribution of the samples examined on the basis of cranial finds

Nyíregyháza–Manda bokor VIII–IX. századi népessége

Nem Sex	VIII–IX. század 8 th -9 th c.	X. század 10 th c.	XI. század 11 th c.	XII–XIII. század 12 th -13 th c.	Összesen Total
Férfiak – Males	57	160	234	275	726
Nők – Females	39	80	167	244	530
Összesen – Total	96	240	401	519	1256

4. táblázat

A kraniológiailag vizsgált minták nagysága időrendi csoportonként

Table 4

Size of samples examined craniologically according to chronological groups

Sírszám Grave No	Koponyamérétek (Martin No) Cranial measurements (Martin No)											
	1	5	8	9	17	20	45	48	51	52	54	55
3	184	<i>102</i>	<i>144</i>	94	<i>133</i>	106	136	79	44	32	26	52
4	180	106	143	96	131	114	138	74	42	32	28	54
5	173	103	145	103	137	119	133	67	40	33	24	48
6	173	103	138	98	133	104	<i>131</i>	68	37	32	25	<i>50</i>
8	183	107	133	94	134	110	127	73	42	32	25	70
10	182	104	137	103	142	112	140	73	42	35	25	56
13	183	109	148	98	148	121	<i>135</i>	69	41	32	24	52
16	183	107	146	103	140	114	147	76	42	36	26	54
17	188	107	137	104	134	109	134	76	42	32	27	57
20	181	111	146	106	143	115	143	81	43	33	27	58
22	190	108	145	98	140	112	139	77	40	37	25	57
24	184	105	156	102	138	113	142	78	42	35	23	56
28	189	<i>104</i>	147	97	<i>135</i>	118	142	69	42	32	31	55
29	194	<i>103</i>	125	102	<i>134</i>	<i>115</i>	<i>136</i>	71	46	29	29	55
30	192	109	143	100	134	111	141	80	44	33	28	62
31	173	105	133	98	132	101	<i>132</i>	<i>69</i>	42	33	25	<i>51</i>
33	174	<i>102</i>	141	103	<i>132</i>	107	137	74	40	33	24	54
35	183	109	148	103	138	112	146	78	40	36	26	58
37	191	106	141	104	140	115	138	73	43	31	28	72
40	180	107	137	101	148	118	<i>135</i>	70	40	33	24	52

5. táblázat

Nyíregyháza–Manda bokor felnőtt egyéneinek koponyamérétei MARTIN (1928.) definíciói szerint
– Férfiak (A dőlt számok a VIII–IX. századra vonatkozó biometriailag pótoltt méretek)

Table 5

Craniological measurements of adults at Nyíregyháza–Manda bokor site according to MARTIN's (1928.) definitions – Males (Numbers printed in italics represent measurements replaced biometrically referring to the 8th-9th centuries)

Sírszám Grave No	Koponyamérétek (Martin No) Cranial measurements (Martin No)											
	1	5	8	9	17	20	45	48	51	52	54	55
1	<i>173</i>	<i>95</i>	<i>138</i>	<i>93</i>	<i>125</i>	<i>95</i>	<i>124</i>	<i>65</i>	<i>38</i>	<i>30</i>	<i>26</i>	<i>48</i>
2	180	96	140	94	126	118	125	66	35	32	25	49
7/B	171	105	143	98	142	114	134	72	41	38	26	52
9	<i>175</i>	<i>96</i>	<i>138</i>	<i>94</i>	<i>127</i>	<i>108</i>	<i>126</i>	<i>71</i>	<i>38</i>	<i>34</i>	<i>24</i>	<i>51</i>
11	<i>177</i>	<i>98</i>	<i>141</i>	<i>103</i>	<i>128</i>	<i>111</i>	<i>128</i>	<i>65</i>	<i>42</i>	<i>32</i>	<i>27</i>	<i>50</i>
15	178	97	136	89	127	109	127	64	40	31	33	52
19	172	107	138	102	138	109	139	72	38	33	25	50
25	179	104	136	98	128	107	127	70	39	33	24	52
26	<i>174</i>	<i>95</i>	<i>136</i>	<i>97</i>	<i>131</i>	<i>108</i>	<i>127</i>	<i>63</i>	<i>40</i>	<i>29</i>	<i>26</i>	<i>49</i>
27	179	97	142	100	128	111	128	67	41	32	24	53
32	169	100	133	94	130	103	123	59	36	32	21	46
34	166	96	140	95	127	110	126	69	41	32	25	50
39	<i>177</i>	<i>97</i>	<i>142</i>	<i>96</i>	<i>128</i>	<i>111</i>	<i>132</i>	<i>68</i>	<i>40</i>	<i>37</i>	<i>24</i>	<i>51</i>

6. táblázat

Nyíregyháza–Manda bokor felnőtt egyéneinek koponyamérétei MARTIN (1928.) definíciói szerint – Nők (A dőlt számok a VIII–IX. századra vonatkozó biometriailag pótoltt méretek)

Table 6

Craniological measurements of adults at Nyíregyháza–Manda bokor site according to MARTIN's (1928.) definitions – Females (Numbers printed in italics represent measurements replaced biometrically referring to the 8th-9th centuries)

Főkomponens Principal component	Sajátérték Eigenvalue	Teljes variancia – % Total variance – %	Kumulativitás – % Cumulativity – %
1	2,558	28,421	28,421
2	1,317	14,628	43,050
3	1,062	11,801	54,851

7. táblázat

A három kiemelt főkomponens jellemzői a férfiak koponyadimenziói alapján tizenöt VIII–XIII. századi minta szerint (vö. 3–4. táblázat)

Table 7

Characteristics of the three extracted principal components according to the males' cranial dimensions on the basis of fifteen 8th-13th century samples (cf. Tables 3–4)

Főkomponens Principal component	Sajátérték Eigenvalue	Teljes variancia – % Total variance – %	Kumulativitás – % Cumulativity – %
1	2,149	23,873	23,873
2	1,730	19,223	43,097
3	1,007	11,192	54,289

8. táblázat

A három kiemelt főkomponens jellemzői a nők koponyadimenziói alapján tizenöt VIII–XIII. századi minta szerint (vö. 3–4. táblázat)

Table 8

Characteristics of the three extracted principal components according to the females' cranial dimensions on the basis of fifteen 8th-13th century samples (cf. Tables 3–4)

Méret (Martin-szám) / Measure (Martin No)	PC1	PC2	PC3
48	,821	7,728E-02	1,550E-02
55	,779	,140	1,826E-02
52	,672	-,142	-,039
51	,471	,370	,261
54	-,040	,748	2,445E-02
20	,147	,531	,127
9	,305	,436	,399
1	,297	,458	-,636
8	,115	,185	,810

9. táblázat

A három kiemelt főkomponens mátrixa varimax rotáció után a tizenöt VIII–XIII. századi mintán a koponyaméretek esetében – Férfiak

Table 9

Matrix of the three principal components after varimax rotation in the case of cranial measurements in the fifteen 8th-13th century samples – Males

Méret (Martin-szám) / Measure (Martin No)	PC1	PC2	PC3
55	,796	,137	-,159
54	,769	-,100	-,022
9	,658	3,022E-02	,377
20	,421	,121	,315
48	4,691E-02	,764	-,082
52	4,746E-02	,762	,144
1	-,259	,467	,231
8	-,061	1,795E-02	,844
51	,140	,455	,511

10. táblázat

A három kiemelt főkomponens mátrixa varimax rotáció után a tizenöt VIII–XIII. századi mintán a koponyaméretek esetében – Nők

Table 10

Matrix of the three principal components after varimax rotation in the case of cranial measurements in the fifteen 8th-13th century samples – Females

Sírszám Grave No	Nem Sex	H1d	H1s	Rd 1 / 1b	Rs 1 / 1b	U1d	U1s	F1d	F1s	Td 1 / 1b	Ts 1 / 1b	Fib1d	Fib1s	Magasság (cm) Stature (cm)
1.	♀	302												158
2.	♀	292	290	206 / 203	207 / 205	226	227	415	417					154
3.	♂	340		263 / 261		284		455	458	391 / 383	390 / 386			175
4.	♂	300	298	235 / 232		255		410	411	332 / 328	330 / 327			157
5.	♂	314	310	245 / 243	245 / 243			419	426	347 / 344	346 / 342			163
6.	♂		282		219 / 217			392	393			310		153
7.	♀	296	296	212 / 210	215 / 212	228	230	400	400					155
8.	♂	298	289		222 / 220			412	413	330 / 328	334 / 332			154
9.	♀	300		220 / 218	226 / 224	242		398	400	327 / 324	327 / 324			155
10.	♂		324	254 / 252		275		438	440	365 / 362	365 / 363	350	356	168
11.	♀		284					410	410	328 / 318				153
12.	♀	275	270	204 / 202		223		381	378	303 / 300	301 / 300	305	298	145
13.	♂	337	339	260 / 257	265 / 262	282	281	449		372 / 370	370 / 368	372	370	173
15.	♀	303						407						160
16.	♂	312	308	236 / 233	234 / 232	261	260	423	428	344 / 337	347 / 340	392		163
17.	♂			246 / 245				430	424		348 / 345			163
19.	♀	301	302	222 / 219	219 / 217	239	240	409	410	338 / 332	335 / 331			157
20.	♂	320		258 / 256	249 / 247			439	445	362 / 355	361 / 359			168
22.	♂	311	314	250 / 248		273		432	438	351 / 345	355 / 350			165
24.	♂	320	320	250 / 248	249 / 445	277		423	430	360 / 353	363 / 358	359	364	167
25.	♀		276					390	390	314 / 308	316 / 311			147
27.	♀		305				249	423						162
28.	♂			266 / 264				450						175
29.	♂							456	459	394 / 392				174
30.	♂		330	262 / 260		282		453	457	373 / 368				172
31.	♂	316	314	249 / 246	249 / 246	271	273	426	431	348 / 345	348 / 346			166
32.	♀	282				239		380	377	314 / 312	311 / 310	310		148
33.	♂	319	319			270	270	448	449	362 / 362	367 / 367			168
34.	♀		292					387	386	316 / 310	316 / 311			148
35.	♂	316	314	249 / 246	247 / 244	272	267	442	444	357 / 348	359 / 352	357	353	166
37.	♂	317	316	254 / 252	256 / 252	277		433	439	369 / 364	364 / 364			164
39.	♀							385	385	310 / 310	/ 313			145
40.	♂							402	410	350 / 347	347 / 347			158

11. táblázat

Nyíregyháza–Manda bokor VIII–IX. századi felnőtt korú népességének végtagmérétei (MARTIN 1928.) és a rekonstruált testmagasságuk SJØVOLD (1990.) módszere szerint

Table 11

Limb bone measurements (MARTIN 1928.) of the 8th-9th century adult population at Nyíregyháza–Manda bokor site and their stature reconstructed on the basis of SJØVOLD's (1990.) method

Lelőhely (hivatkozás) Site (reference)	Jel Sign	Évszázad Century	Férfiak Males			Nők Females		
			N	$\bar{x}$	s	N	$\bar{x}$	s
Ártánd–Kapitány-dűlő (ÉRY 1966.)	Art	VIII–IX.	44	167,4	5,10	33	156,6	5,13
Nyíregyháza–Manda bokor (jelen tanulmány – present study)	Nim	VIII–IX.	20	165,2	5,60	13	154,2	4,14
Hajdúdorog–Gyulás (TURTÓCZKI et al. 2008.)	Hdg	X.	12	167,3	7,73	12	157,1	5,17
Hajdúszoboszló–Árkos-halom (TURTÓCZKI et al. 2008.)	Hsz	X.	32	167,5	6,28	20	157,7	5,63
Ibrány–Esbó-halom (SZATHMÁRY 2003.)	Ibe	X.	35	166,0	6,04	23	156,6	6,89
Püspökladány–Eperjesvölgy (TURTÓCZKI et al. 2008.)	Pue	X.	61	166,7	6,82	41	156,7	5,13
Szegvár–Orom-dűlő (MARCSIK 1997.)	Szo	X.	28	168,2	5,04	20	158,0	4,01
Hajdúszoboszló–Árkos-halom (TURTÓCZKI et al. 2008.)	Hsz	XI.	19	165,8	6,06	23	155,6	4,88
Ibrány–Esbó-halom (SZATHMÁRY 2003.)	Ibe	XI.	32	165,0	5,77	26	156,2	5,39
Püspökladány–Eperjesvölgy (TURTÓCZKI et al. 2008.)	Pue	XI.	70	168,5	5,61	60	155,2	5,33
Szegvár–Orom-dűlő (MARCSIK 1997.)	Szo	XI.	61	167,0	5,02	62	156,7	4,45
Hajdúdorog–Kati-dűlő (TURTÓCZKI et al. 2008.)	Hdk	XII–XIII.	132	165,4	6,93	131	156,2	6,59
Hajdúdorog–Szállásföld (TURTÓCZKI et al. 2008.)	Hdsz	XII–XIII.	232	166,2	6,55	244	155,9	5,14

12. táblázat

A vizsgált minták időendi és lelőhelyenkénti megoszlása a rekonstruált testmagasság alapján

Table 12

Chronological and local distribution of the samples examined on the basis of the stature reconstructed

Minták Samples	Férfiak Males	Nők Females
A VIII–IX. századon belül / In the 8 th –9 th centuries	–	–
A VIII–IX. és a X. század között Between the 8 th –9 th centuries and the 10 th century	Art – Pue	Nim – Ibe Nim – Szo
A X. és a XI. század között Between the 10 th and the 11 th centuries	Ibe – Pue Szo – Ibe Pue – Szo	Ibe – Szo Szo – Pue
A XI. és a XII–XIII. század között Between the 11 th century and the 12 th –13 th centuries	Pue – Hdk Pue – Hdsz Szo – Hdk Szo – Hdsz	Pue – Hdk Szo – Hdk
A XII–XIII. századon belül / In the 12 th –13 th centuries	–	Hdk – Hdsz

13. táblázat

A testmagasság szignifikáns különbségei az F és a t teszttel megítélve

Table 13

Significant differences of the stature estimated by F- and t-tests

Prohászka Péter: Kincsek a levéltárból II. Tanulmányok Európa kora népvándorlás kori régészetéhez

[Schätze aus den Archiven II. Beiträge
zur frühvölkerwanderungszeitlichen Archäologie Europas.]

Martin Opitz Kiadó, Budapest 2008. 138 p. 40 ill.

Istvánovits Eszter

Régészeti körökben tréfálkozva szokták mondani, hogy a régész gyakran „kétszer ás”. Egyszer a lelőhelyen, a terepen. Olykor pedig a múzeum raktárában vagy az adattárak, irattárak, levéltárak irathalmazában. A mondás csak félig-meddig tréfás, hiszen gyakran valóban újra felfedezésre várnak régen elfelejtett, fel nem ismert leletek, kincsek, szakmai csemegék.

Prohászka Péter számos írásában bizonyította, hogy igen magas szinten űzi ezt a különös műfajt, a „levéltári ásatást”, porosodó feljegyzések, dokumentumok, rajzok, skiccek feltárását. Lassan egy évtizede jelennek meg írásai e műfajban, amely ugyan nem teljesen előzmények nélküli, ¹ azonban olyan módszerességgel, mint ő, a hazai régészetben korábban senki nem űzte. A régi levéltári iratokat böngészve új leletekre bukkan, régi leletekre vonatkozó ismereteinket bővíti, együtteseket értékel újra a kibogarázott feljegyzések alapján.

Míg a Kincsek a levéltárból sorozatának első kötetében – ahogyan maga a szerző írja – „*elsősorban az előkerülés körülményeire, illetve a leletek összetételének rekonstruálására helyeződött a hangsúly*”, addig a második kötetben a szerző vállalkozott a „kibogarázott” leletek értékelésére, elemzésére is.

A kötet 8 tanulmánya közül 4 érmeikkel, éremkincsekkel foglalkozik. A szűgyi (Nógrád megye) 1837-ben előkerült, I. Valentinianus, illetve Valens veretével záruló, több mint 30 db-ból álló éremleletről a korábbi szakirodalom hallgat. Prohászka Péter felvetette annak lehetőségét, hogy a 374-es eseményekkel összefüggésben került kvád földre. Valentinianus a kvádok területén – ahogyan Ammianus Marcellinus írja – „*megerősített táborokat építtetett*”. Az emiatt tiltakozó kvád királyt, Gabiniust Valeria túlbuzgó katonai parancsnoka, Marcellinus meggyilkoltatta. „*Ennek a gyalázatos cselekedetnek a híre azonnal elterjedt mindenfelé, s felbőszítette a quadusokat és a szomszédos népeket. Királyuk halálát siratva összegyűltek, és rablócsapatokat küldtek ki. Ezek átkeltek a Dunán, és megrohanták az ellenséges támadástól mit sem tartó, aratással elfoglalt népet.*” (AMMIAN. XXIX.6.6.) A Dunántúlon egy sor kincslelet földbekerülését – közöttük legutóbb a Seuso kincsét is (BERNÁT 2006. 189.) – a kutatás ezekhez az eseményekhez köti (ALFÖLDI 1963. 92., 96., ALFÖLDI 1943.). Mire a császári csapatok 375-ben Galliából a hadszíntérre értek, a barbárok már hazavonultak zsákmányukkal.

---

¹ Legyen itt elegendő csak Kőhegyi Mihály vagy Makkay János nevét említenem, de a névsort hosszan lehetne folytatni.

A harcok színtere áttevődött a barbarikumba. Jelzi ezt a kvádok mindenkori szövetségeseinek, a szarmatáknak a területén kimutatható kincshorizont: a zsákmányként elvitt római pénzeket most a barbárok rejtették el. Ide tartozik a pannoniai pénzforgalom összetételét visszatükröző, s mint ilyen mindenképpen zsákmányként (nem kereskedelemről származóként) értékelhető öcsödi és Hajdúnánás–tedeji együttes (ALFÖLDI 1963. 97., 103., SOPRONI 1966/67. 116.).

A szűgyi érmek egy része bizonyosan fülezzet volt. Ez a tény óvatosságra int abban a tekintetben, hogy lehet-e zsákmányként értékelnünk az együttest. Ugyanakkor nem zárhatjuk ki ezt a lehetőséget sem, mivel a szilágysomlyói kincs esetében is ismeretes, hogy a fülezés (legalábbis részben) barbár munka. Figyelembe véve, hogy semmit sem tudunk arról, hogyan sikerült végül a barbárokat a rómaiaknak lecsillapítani, joggal tételezhetjük föl, hogy a viszonylag nagyobb mennyiségű arany a béke zálogaként jutott a kvádok kezére. Nem véletlen Alföldi András megjegyzése, hogy a III. századtól jól kitapintható folyamat – az aranypénzek kiáramlása a germánokhoz – a nyugatrómai gazdaság bukásának egyik fő oka volt (ALFÖLDI 1943. 19.).

Prohászka Péter kötetének egy másik tanulmánya a Magyar Nemzeti Múzeum adattára alapján 37 olyan római aranypénzt mutat be, amelyről a korábbi szakirodalom nem tudott. Ezek a veretek a Kárpát-medence történetének egyik legizgalmasabb időszakából, a hunkorból származnak. Abból az időszakból tehát, amikor az Alföld már a hunok uralma alá került. A korszak egyik legfontosabb kérdéséhez nyújthatnak támpontot a „régijű” solidusok: ahhoz ti., hogy a Dunántúlon mikor és hogyan ért véget a rómaiság, mikor kerültek a tartományok barbár kézre.

Különösen fontos e tekintetben a 4 új dunántúli veret: egy-egy II. Theodosius solidus Al-másfüzitőről és Esztergomból, valamint 2 db Honorius solidus Pécsről. Ezek az adatok tovább árnyalják azt a képet, amelyet nemrégiben Tóth Endre vázolt föl Pannonia végnapjairól, felvetve annak lehetőségét, hogy a barbár megszállásnak az aranypénzek dunántúli megjelenése lehet az egyik indikátora (TÓTH 2006.).

Prohászka Péter további két numizmatikai tanulmánya a Kárpát-medencén kívüli területekre kirándul. A bukovinai Starosinetz területén 1828-ban bukkantak egy V. századi aranyakból álló kisebb kincsleletre, mely a korábbi kutatás számára ismeretlen maradt. Az 1818-ban a lombardiai Gernettóban talált együttesről ugyanezt nem mondhatjuk el. Ez esetben Prohászka a lelet előkerülési körülményeinek pontosítására vállalkozott. A kincslelet összetételének tisztázásával meggyőzően mutatott rá, hogy a pénzeket tulajdonosa vagy egy összegben kaphatta, vagy folyamatosan tezeu-rálhatta, s így jó okunk van benne egy keleti gót személyt sejtteni.

A tanulmánykötet másik felében – további négy dolgozatban – V. századi leletegyüttesekkel foglalkozik a szerző. Az utóbbi néhány évben megjelent publikációk alapján a Budapest környékének hunkoráról kirajzolódó képet árnyalja tovább a békásmegyéri sír rekonstrukciója. Nem kevésbé érdekes egy moldvai együttes – a talán szintén temetkezésből származó bivolai vagy bivolari lelet – közlése. A Nagy Géza jegyzetfüzete alapján megismert tárgyak közül kiemelkedő jelentőségű a hunkori társadalom legelőkelőbbjeinek kijáró aranytorques említése. A köbetétes aranycsatok száma is növekedett a jelen közlés alapján. Helyesen jegyzi meg a publikáló, hogy a bivolai leletek – ahogy a korszak legtöbb együttese – etnikai meghatározásra nem alkalmasak. A Bóna István által megrajzolt ékködészes kerek vagy ovális testű aranycsatok térképe, melynek utánkölését is megtaláljuk az itt tárgyalt munkában, erre már önmagában is felhívja a figyelmet. Magyarázat nélkül marad ugyanis a típus hiánya az Alföldön, ami alól kivételt jelent a nagyszéksői hun lelet. Ugyanakkor a Kárpát-medencétől keletre széles körben megtalálhatóak. A jelenleg ismert csatok elterjedési területe alapján elgondolkodtató, hogy elfogadható-e az az elképzelés, mely szerint a „hunkori katonai arisztokrácia” használta, sőt „számuk, méretük és kivitelük kapcsolatban állhatott viselőjük rangjával is” – ahogyan Prohászka Péter fogalmaz átvéve Bóna István és Jaroslav Tejral

nézetét. Aligha hihető, hogy az Alföldet, és elsősorban a Tiszántúlt az V. század közepén a katonai arisztokrácia elkerülte.

A Bécs–atzgersdorfi sírleletből mindenképpen a tűket kell kiemelnünk. Nem csupán azért, mert az együtttest ezek alapján lehet az V. század középső harmadára keltezni vagy éppenséggel azért, mert Prohászka Péternek sikerült meggyőzően igazolnia, hogy ezek eredetileg is tűk voltak, nem pedig fülbevalók, hanem azért is, mivel jól jelzik, hogy elérkezett az ideje: a kutatás szenteljen külön figyelmet azoknak a temetkezéseknek, amelyek egyáltalában tűket tartalmaznak. Ezeknek igen jó gyűjtését adja a szerző. Feltérképezésük – természetesen a kronológia és tipológia figyelembe vételével – alighanem komoly lépést jelenthetne az V. század etnikai viszonyainak tisztázásában is. Nem kívánok viszont itt kitérni arra a régi kérdésre, hogy a poliéder (sokszög) fejű fülbevalók hol, mikor és hogyan alakultak ki. Ez a problémakör túlfeszíti mind Prohászka Péter tanulmányának, mind a jelen recenzióknak a kereteit. A kérdés egyébként átvezet az itt ismertetett kötet következő cikkéhez: a zimonyi női sír mellékletei között is előfordult a szóban forgó tárgytypus.

Prohászka Péter kötete, a Kincsek a levéltárból II. Tanulmányok Európa kora népvándorlás kori régészetéhez nagymértékben hozzájárul egy olyan korszak – a kora népvándorlás kor – megismeréséhez, amelynek kutatása hazánkban meglehetősen elhanyagolt annak ellenére, hogy ebben az időszakban a Középső-Duna-vidék mindenképpen alapvető szerepet töltött be Európa egészének történetében. A kötethez gratulálunk és várjuk a Kincsek a levéltárból III. megírását!

Irodalom

ALFÖLDI 1943.

Alföldi András: A régi pénzek tanuvallomása a honfoglalás előtti Magyarország történetéről. *NumKözl* XLII. 1943. 14–25.

ALFÖLDI 1963.

Maria R. Alföldi: Fragen des Münzumlauf im 4. Jahrhundert n. Chr. *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte* 13. 1963. 75–104.

AMMIAN.

Ammianus Marcellinus: Róma története. Ford. Szepesy Gyula. Európa Kiadó, Budapest 1993.

BERNÁT 2006.

Bernát Péter: I. Valentinianus védelmi koncepciója és a 374–75-ös kvád–római háború. *Kard és toll* 2006: 3. 182–200. <http://www.honvedelem.hu/files/9/8574/182-200.pdf>

SOPRONI 1966/67.

Soproni Sándor: Valentinianus-kori éremlelet Hajdúnánás–Tedejről. [The Hajdúnánás–Tedej medal find from the period of Valentinianus.] *DMÉ* XLIX. 1966/67. (1968) 91–117.

TÓTH 2006.

Tóth Endre: Valeria vége. [The end of Valeria. Das Ende der Provinz Valeria.] *Arrabona* 44: 1. 2006. 579–596.

ISTVÁNOVITS Eszter

Jósa András Múzeum

Nyíregyháza

H–4401 Pf. 57.

e-mail: istvanov@jam.nyirbone.hu

János Makkay – Elisabetta Starnini: The excavation of Early Neolithic sites of the Körös culture in the Körös valley, Hungary: The final report.

Published by János Makkay, Budapest 2008. Vol. II: The pottery assemblages, and Vol. III: The small finds. 591 p. 510 ill.

Jakucs János

A Hármas-Körös völgyében a szerző által vezetett számos ásatás során előkerült korai neolit (Körös kultúra) leletanyagot és az ásatási eredményeket feldolgozó teljes körű összefoglalás első kötete a Società per la Preistoria e Protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia sorozat (Quaderno – 11) köteteként jelent meg 2007-ben (Volume I. *The excavations: stratigraphy, structures and graves*). Az alábbiakban a közelmúltban kiadott második és harmadik kötet (Volume II: *The pottery assemblages*, Volume III: *The small finds*) kerül részletesebb bemutatásra, amely egy kötetben, Makkay János saját költségén, magánkiadásában jelent meg (MAKKAY–STARNINI 2008.). A kötetben megjelent kiváló rajzok legnagyobb része Elisabetta Starnini munkáját dicséri.

Az eredeti tervek szerint – amint az előszóban olvasható – a most megjelent két rész az első kötetrel azonos sorozatban további tanulmányokkal és szöveges résszel kiegészítve került volna közlésre, erre azonban a szerző (Makkay János) és a társszerző, illetve a szerkesztők (Elisabetta Starnini és Paolo Biagi) között keletkezett nézeteltérés miatt nem ebben a formában, és a harmadik kötet esetében nem is pontosan a tervezett – a korábbi hivatkozásokban olvasható – cím alatt került sor. A kötet előszavából kiderül, hogy az első kötet eredeti szövegét a szerkesztők több ponton a szerzővel való előzetes egyeztetés nélkül módosították, megrövidítették vagy kiegészítették. A probléma részleteiről az utóbbi évek kutatására vonatkozó néhány további észrevétellel együtt – amelyeket az első kötetből a szerkesztők kihúztak – a kötet előszavában olvashatunk (7–11. oldal). Ezek részletezése azonban meghaladná e könyvismertetés kereteit.

A kötetben feldolgozott lelőhelyek nagyobb része 1974–1980 között az MRT számára végzett terepbejárás során a Hármas-Körös völgyében került elő (MAKKAY 2007. 11.). A topográfiai munka keretében 1974 és 1989 között a szerző 8 korai neolit lelőhelyen összesen 9 szondázó ásatást végzett (Szarvas 8/23., Szarvas 8/8., Endrőd 3/6., Endrőd 3/35., Endrőd 3/39., Endrőd 3/119., Endrőd 3/45., Endrőd 3/158. lelőhely). A Hármas-Körös völgyéből a felsoroltakon kívül a második kötetben néhány táblányi leletanyag¹ található Endrőd 3/82.² és Szarvas 8/56. lelőhelyről.³ A szarvasi lelőhely egyébként a „Körös kultúra szinte tell szerűen vastag telepe” ahol a későbbi vonaldíszes időszak leletanyaga is előkerült (MAKKAY 1989. 422.). A két lelőhelyet a topográfiai munkálatok

¹ Az első kötetben ezekről egy rövid összefoglalást olvashatunk (MAKKAY 2007. 197.).

² Lyukas-halom: Móra Ferenc ásatása 1929-ben.

³ Halásztelek–Sziráki-tanya: Krecsmárik Endre ásatása 1927-ben.

során azonosították, illetve nagy mennyiségű leletanyagot gyűjtöttek, újabb szondázó ásatásra azonban nem került sor (MAKKAY 2007. 197.).

A fentiek közül Endröd 3/119. lelőhely kivételével – melyről egy hosszabb beszámoló már korábban ismertté vált (MAKKAY 1992. 121–193.) – az ásatási eredményekről csak a *Régészeti Füzetekben* jelentek meg összefoglalók. A leletanyag egy részét és az ásatások egyes részeredményeit természetesen a szerző – illetve a szerzőpáros – már számos korábbi tanulmányban publikálta (további hivatkozások: MAKKAY 2007. 14.).

A Körös-völgyi lelőhelyek mellett az első kötetben rövidebb beszámoló, a másodikban több táblányi válogatott leletanyag jelent meg Furta–Csátó, Tiszacsege–Homokbánya és Battonya–Basarága lelőhelyekről, valamint néhány Szentes környéki (Szentlászló, Ilonapart, Nagyjaksorpart, Boros Sámuel utca) tárgyról is. Szintén a második kötetben került első alkalommal nyilvánosságra nagyobb mennyiségű leletanyag a felfedezése óta (1972–1973) alig közölt – ám annál többet hivatkozott – Méhtelek–Nádasról. A szerzők ezzel a magyarországi korai neolitikus kutatás talán egyik leg-sürgetőbb feladatának tettek eleget.

Vol. II: The pottery assemblages

Makkay János kritikus hangvételű előszava után a két kötet rövidítéseinek feloldása, valamint mindkét kötet tábláinak (a második kötetben 367, a harmadikban 154 tábla) részletes képaláírásai találhatók (12–59. oldal). Az egyes lelet típusokat és a lelőhelyek válogatott anyagát bemutató táblák leírásában a következő információk szerepelnek: teljes profilú edények esetében az edények száma az edénylista alapján, illetve a típuskód, az edény vagy töredék leltári száma, a Régészeti Intézet gyűjteményében található fotó- és rajzszám, a dobozra vonatkozó azonosítószám, a kutatóárok vagy objektum (adott esetben mindkettő) száma és egy mélységadat, amelyből a tárgy előkerült, végül néhány esetben egyéb rövidebb megjegyzés.

A leírásokat követő edénylistában (60–68. oldal) Szarvas 8/23., Szarvas 8/8., Endröd 3/35., Endröd 3/6., Endröd 3/39. és Endröd 3/119. lelőhelyekről származó és a kötetben publikált egész és kiegészített edények adatai szerepelnek. A listában megtalálható az adott edény sorszáma (1–533), lelőhelyének rövidítése (pl. Sz 23, Sz 8, E 35 stb.), típuskódja, az edény rövid leírása, az űrtartalma literben, a töredékek száma, melyekből az edényt összeállították, végül a képhivatkozás. Az előszóban a szerző 537 rekonstruált edényt említ („*The 537 reconstructed vessels published here mean the largest amount of Early Neolithic pots ever classified from the SE European and Balkan Neolithic*”), ami valószínűleg csupán az edénylistában felsorolt edényekre vonatkozik. Ha ugyanis a kötetben szereplő többi lelőhely (Furta–Csátó, Méhtelek–Nádas stb.) egész és kiegészített edényeit, valamint nyilvánvalóan teljes profilú, de ki nem egészített edényeit is számba vesszük, melyeket a lista nem tartalmaz, akkor ez a szám jóval nagyobb.

A második kötet talán legtöbb figyelmet érdemlő része a már említett félezer-nél több edény alapján kidolgozott kerámiatipológia, valamint külön a fenéktípusokat feldolgozó tipológia, a festett kerámiát ábrázoló színes táblák és a különböző díszítési technológiákat bemutató táblák. A kerámiatipológia tizenkét edénytípust (I–XII) és ezeken belül összesen negyvenöt altípust különböztet meg (69–77. oldal, Fig. 1–9). Az egyes altípusokon belül pedig esetenként további, önálló típuskóddal már nem jelölt variánsokat találunk. A tipológia figyelmes tanulmányozása során azonban helyenként kisebb ellentmondások is felfedezhetők. Ezek közül – csupán észrevétel gyanánt – néhány feltűnő esetet említek. Az első főtípus az ún. karinált vagy éles hasú törésű tálak (*carinated bowls*). A szerző ezek különböző típusait (altípusait) IA1 – IA5 kódokkal jelöli. Az IA1 típuson (melynek leírása: *carinated bowls*) belül önálló típuskód nélkül felsorol zárt, elkülönülő peremű (*closed, with*

distinct rim), zárt (*closed*), egyenes felső részű (*straight upper part*) és az edény pereméhez közel található hasvonalú (*carination line close to the rim*) edényeket. Ebben az egy típusban – vagy talán altípusban, mert a jelölés inkább erre utal – tehát egy típuskód alatt (IA1) olyan „variánsokat” sorol fel, melyek egyetlen közös jellemzője az éles hasi törés. A továbbiakban azonban már önálló kóddal találhatók az éles hasi törésű nyitott tálak (Type IA2: *carinated open bowls*), éles hasi törésű zárt tálak (Type IA3: *carinated closed bowls*), melyek egyébként egyszer már szerepeltek, továbbá az éles hasi törésű mély tálak (Type IA4: *carinated deep bowls*) és enyhén karinált tálak (Type IA5: *semicarinated bowls*). Az utolsó altípus (Type IA6: *two-handed bowls*) esetében pedig az éles hasi törés, mint fő jellemző, már nem fedezhető fel, azonban mégis a karinált edények jelölésére használt „IA” kód alatt szerepel. A fentihez hasonló bizonytalanság néhány helyen a következő „IB” kóddal jelölt főtípus esetében is tapasztalható, mivel azonban a jelen írás csupán könyvismertetés és nem recenzió, ezek részletes ismertetésétől eltekintek. A tipológia néhány esetben egyedi – tudomásom szerint pontos párhuzam nélkül álló – darabokat is felsorakoztat (pl. Type IX: *specialized shapes*), és az egyes típusokat nem sematikus rajzokon mutatja be, ami különösen jó megoldás, jól használhatónak tűnik. A táblák leírása során azonban hasznos lett volna pontosan megadni az ábrákon látható, a típus bemutatásához felhasznált konkrét edények vagy töredékek lelőhelyét és további adatait.

A következő tipológiai részben (78–85. oldal, Fig. 10–17) a szerző a különböző edényalj típusokat dolgozta fel, összesen nyolc alaptípust határozott meg (Type 1–8). Ebben az esetben feltűnő, hogy az utolsó három táblán (Fig. 15–17) mint 8. típus szerepel három egészen különböző formának számos darabja. Ezek az ún. négykaréjos típusú aljak (*quatrefoil bases*), a gyűrűs talp közepén bütyökkel ellátott változat (*knobbed variant*), valamint a speciális formájú és díszítésű darabok (*special shapes and decorations*). Nem tudtam egyértelműen eldönteni, hogy ezek határozott megfontolás alapján szerepelnek azonos jelölés (Type 8) alatt vagy esetleg véletlen elírás történt.

A fenti néhány észrevétel mellett, mely csupán a tipológia szerkezetét érinti, fontosabb kiemelniünk azt a tényt, hogy mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban minden szempontból páratlan és hiánypótló munka született, melyet a Körös kultúra kutatása mostanáig nélkülözött. A magam részéről – és ebben Makkay János utólag szintén megerősített – e korszakra vonatkozó hasonló tipológiai táblázatot nem ismerek. Az a sajnálatos tény, hogy a hatalmas mennyiségű feltárt leletanyag és a több száz ismert lelőhely ellenére a kultúra belső kronológiai viszonyai talán a végső periódus kivételével máig szinte ismeretlenek – bár számos elmélet, köztük néhány egészen képtelen feltételezés is született (a részletekre ld. MAKKAY 1996. 37., MAKKAY 2001. 60.) – részben talán a részletesen kidolgozott kerámiatipológia hiányára is visszavezethető. A most elkészült tipológiának véleményem szerint legfontosabb erénye, hogy az említett bizonytalanságok ellenére meglehetősen részletes és pontos, a későbbiek során alapot biztosít a bővítéshez és az esetleges korrekciókhoz.

A tipológiát követő néhány tábla (86–89. oldal, Fig. 18–21) az egyes aljtípusok kidolgozásának és az edényfal felépítésének technológiai részleteit szemlélteti, melyeken a szerző több különböző gyártási mechanizmus nyomait különítette el.

A kötetben önálló színes táblákon szerepelnek a Hármas-Körös völgyéből előkerült korai neolitikus festett cserepek (90–92. oldal, Fig. 22–24), valamint külön a Szarvas 8/23. lelőhelyről származó vörös bevonatos (*red slipped*) töredékek (93–94. oldal, Fig. 25–26). Az első kötetben Szarvas 8/23. lelőhelynél a szerző külön alfejezetben foglalkozik a vörös vagy barna alapon fehér festett töredékek rétegtani és kronológiai helyzetével (MAKKAY 2007. 25–30.). A különböző felületkezelési eljárásokat és az egyes bemélyített vagy plasztikus díszítések létrehozásának lehetséges technikáit

további fényképes táblák, valamint Lacza Márta és Dékány Ágoston rekonstrukciós rajzai mutatják be (95–32. oldal, Fig. 27–32).

A második kötet további tábláin a már említett lelőhelyek válogatott anyaga látható az alábbi sorrendben: Szarvas 8/23. (101–199. oldal, Fig. 33–131), Szarvas 8/8. (200–213. oldal, Fig. 132–145), Endrőd 3/6. (214–236. oldal, Fig. 146–168), Endrőd 3/35. (237–250. oldal, Fig. 169–182), Endrőd 3/39. (251–331. oldal, Fig. 183–263), Endrőd 3/45. (332–333. oldal, Fig. 264–265), Endrőd 3/119. lelőhely (334–391. oldal, Fig. 266–323), Furta–Csátó (392–407. oldal, Fig. 324–339), Méhtelek (408–425. oldal, Fig. 340–357), Szarvas 8/56. lelőhely (426–427. oldal, Fig. 358–359), Gyoma 4/51. (Rédei–Halom) és Endrőd 3/82. lelőhely (428. oldal, Fig. 360), Battyány–Basarága, Laposéri csatorna 3. gödör (429–430. oldal, Fig. 361–362), Szentes–Szentlászló, –Ilonapart, –Nagyjaksorpart, –Boros Sámuel utca és Dévaványa–Réhelyi-gát (431–432. oldal, Fig. 363–364), Ebes–Vörös Csillag tsz és Tiszacsege–Homokbánya (433–435. oldal, Fig. 365–367).

A több ezer publikált töredék és egész edény a Körös kultúra valamennyi periódusát lefeddi a legkorábbinak tartott fehér festéssel jellemezhető fázistól a végső, ún. „Protovinèa” időszakig. Két legkorábbi AVK lelőhely válogatott anyagát (Ebes–Vörös Csillag tsz, Tiszacsege–Homokbánya) szintén megtaláljuk. A kötet tábláin a szerző közöl a korai neolitikus lelőhelyek objektumaiból előkerült legkorábbi alföldi vonaldíszes import töredékeket (Szarvas 8/23. és Endrőd 3/6. lelőhely), valamint egyes lelőhelyek esetében a későbbi AVK települési rétegből származó darabokat (Endrőd 3/35. lelőhely) is.

Vol. III: The small finds.

Az első táblán (438. oldal, Fig. 1) a korai neolitikus steatopyg idolk és ember alakú edények alaptípusait (összesen 8 alaptípus) ábrázoló sematikus rajzok láthatók, melyeket a zsírfarú szobrok esetében részben annak nyomán határozott meg a szerző, hogy az adott szobrot milyen módon törték össze vélhetően a szakrális funkció megszűnése után. A további táblákon közölt anyagot a második kötet szerkezetétől eltérő módon nem lelőhelyenként, hanem típusonként csoportosítva találjuk.

A kötetben közel száz steatopyg jellegű szobor vagy szobortöredék található (439–459. oldal, Fig. 2–22), valamint a további táblákon olyan fejtöredékek, melyek részben valószínűleg szintén ilyen idolkhoz tartozhattak (460–462. oldal, Fig. 23–25). A legismertebb zsírfarú típus után megtalálhatók a körte és hordó alakú idolk, többek közt Endrőd 3/39., 3/119. és Szarvas 8/23. lelőhelyről (463–466. oldal, Fig. 26–29); két kereszt alakú (*cross-shaped*) figura Endrőd 3/119-ről (467. oldal, Fig. 30), valamint a szintén jól ismert lapos idolk Méhtelekről (468–470. oldal, Fig. 31–33). Az idolk után relieftöredékek (471–484. oldal, Fig. 34–47), antropomorf és arcok edények, valamint töredékek (485–487. oldal, Fig. 48–49), állatszobrok és zoomorf reliefek (488–499. oldal, Fig. 52–62), szarv alakú plasztikák (500–501. oldal, Fig. 63–64), különböző kisplasztikák töredékei (503. oldal, Fig. 66), doboz alakú edények és/vagy házmodell töredékek (504–505. oldal, Fig. 67–68), számos oltár és mécses (506–528. oldal, Fig. 69–91), egyfülű csészék és csészefülek (529–540. oldal, Fig. 92–103), valamint különböző típusú nehezékek és „agyagcipők” (541–579. oldal, Fig. 104–142), agyagból és kőből készített karperecek (580–582. oldal, Fig. 143–145), illetve egyéb apró kerámiatárgyak (583–590. oldal, Fig. 146–153) találhatóak.

A kötet tanulmányozása során felmerült valamennyi kérdés tárgyalására egy könyvismertetés keretein belül természetesen nincs lehetőség. A következő néhány észrevételt talán mégis érdemes kiemelniük.

Annak ellenére, hogy egyes tárgyakkal a szerző már több önálló tanulmányában foglalkozott (MAKKAY 2001A., MAKKAY 2006. 79–87. stb.), az itt bemutatott anyaghoz kapcsolódó szöveges rész hiánya a harmadik kötet esetében különösen érezhető. A kötet tábláihoz kapcsolódó összefoglaló szöveges részek sajnálatos módon valószínűleg a már említett okok miatt nem jelenhettek meg.

A kötetben bemutatott összesen több mint száz antropomorf ábrázolás (idolok, reliefek és edények) között a korai neolitikum valamennyi típusa megtalálható a Hármaskörös völgyéből és Méhtelekéről egyaránt. A feltűnő különbségek miatt logikusnak látszik a feltételezés, hogy a méhteleki telepések hitvilága talán olyan elemeket is tartalmazhatott, melyek a Körös mentén élő csoportok körében ismeretlenek voltak. Emellett a legkorábbi alföldi vonaldíszes telepeken is egyre nagyobb számban feltűnő lapos, négyszögletes idolok (*flat, rectangular and stylized human figurines*: Fig. 31–33) előfordulása Méhtelegen, valamint ezek teljes hiánya a Körös völgyében az egyik olyan tényező lehet, mely a Méhtelek „fáciás” – véleményem szerint – domináns szerepére utal az AVK kialakulása során. Bár a kérdéstről a szerző véleménye jól ismert (legutóbb: MAKKAY 2001. 62., MAKKAY 2007. 199–200.), remélhető, hogy a bemutatott idolok kapcsán a közeljövőben egy újabb részletes értékelést olvashatunk.

A rendkívül figyelemre méltó egyfűlű bögrék (*Handled cups*) kronológiai viszonyait többen tárgyalták (KALICZ–RACZKY 1982., 20–21., RACZKY 1988. 20–21.). A Közép-Tisza vidékére és a Hármaskörös völgyére korlátozódó előfordulásuk alapján – mely a legutóbbi kutatások fényében már nem ennyire egyértelmű – a kultúra déli tömbjén belül korábban regionális különbségeket tételeztek fel (HORVÁTH 1996. 128.). A bögrék esetében talán szintén készült egy önálló tanulmány, valószínűleg ezért szerepelnek önálló táblákon, tehát reménykedhetünk abban, hogy előbb-utóbb ezt is olvashatjuk. Felmerül a kérdés, hogy milyen megfontolásból kerültek a harmadik – és nem a második – kötetbe.

Érdekes módon a bemutatott tárgyak közül hiányoznak a kerámia pecsétlők, annak ellenére, hogy több is előkerült a Hármaskörös völgyéből, Endröd 3/82. (Lyukas-halom), valamint Endröd 3/119. lelőhelyről. A pecsétlők hiánya ebben a kötetben valószínűleg azzal magyarázható, hogy ezeket a tárgyakat a szerző már korábban részletesen publikálta (MAKKAY 2005. Pl. 6: 26, 7: 27, 28, 8: 29).

A magam részéről végül szívesen fogadtam volna a kerámiatárgyak után a bemutatott lelőhelyek csont- és kőeszköz anyagát felsorakoztató táblákat. Tudomásom szerint ezek megjelenítése eredetileg a szerzőknek is szándékában állt. Azonban nyilvánvaló, hogy újabb néhány száz tábla minden szempontból jelentősen meghaladta volna a magánkiadásban megjelent kötet kereteit.

Összegzés

A szerkesztés és a kiadás körülményeiből következő minden bizonytalanság ellenére a könyvet feltétlenül hiánypótlónak, és jelenlegi formájában is különösen hasznos munkának tartom. Bizonyos, hogy Kutzián Ida monografikus feldolgozása óta (1944), tehát több mint hatvan éve, nem jelent meg ilyen monumentális anyagközlés – összesen 521 táblányi leletanyag – a korai neolitikumból hazánkban. A két kötetben tulajdonképpen a Körös kultúra valamennyi kerámia anyagú tárgyát együtt tanulmányozható. A táblakötettel természetesen egy autoptikus vizsgálat nem pótolható, de a szerzők munkájának köszönhetően a kultúra talán legfontosabb lelőhelyeinek anyaga nem áttekinthetetlen cseréptömeg többé – szemben több „legendás” hazai ásatás anyagával –, hanem végre megismerhető, és ellenőrizhető módon hivatkozható. Így a jövőben a kötet bármilyen komoly kutatás számára megkerülhetetlen kézikönyv lesz.

Irodalom

HORVÁTH 1996.

Ferenc Horváth: Similarities and Differences in the Cultural Changes and Interrelations during the Early and Middle Neolithic of the Southern Alföld in Comparison with the Middle Tisza-Region in Hungary. In: *The Vinča culture, its Role and Cultural Connections*. Ed. Florin Drăgoe. International Symposium. MIRTON, Timișoara, 1996. 125–140.

KALICZ–RACZKY 1982.

Nándor Kalicz – Pál Raczky: Siedlung der Körös-Kultur in Szolnok–Szanda. *MittArchInst* 10–11. 1980–1981. (1982) 13–25.

MAKKAY 1989.

Békés megye régészeti topográfiája. IV: 2. A szarvasi járás. Magyarország régészeti topográfiája 8. [The intensive field survey of Hungary. Vol. IV: 2. The district of Szarvas.] Szerk. Makkay János. Akadémiai Kiadó, Budapest 1989.

MAKKAY 1992.

János Makkay: Excavations at the Körös culture settlement of Endrőd–Öregszőlők 119 in 1986–1989. A preliminary report. In: *Cultural and landscape changes in South-East Hungary. I. Reports on the Gyomaendrőd Project*. Ed. Sándor Bökönyi. Archaeolingua Alapítvány, Budapest 1992. 121–193.

MAKKAY 1996.

János Makkay: Theories about the origin, the distribution and the end of the Körös culture. In: *At the fringes of three worlds. Hunter-gatherers and farmers in the Middle Tisza Valley*. Ed. László Tálás. Damjanich János Múzeum, Szolnok 1996. 35–49

MAKKAY 2001.

Makkay János: A Jászság-határ és az indoeurópai őstörténet: régészeti tények és nyelvtörténeti vonatkozásaik. [The Jászság border and the indoeuropean prehistory: archaeological realities and their linguistic interpretation.] *Tisicum* XII. 2001. 57–78.

MAKKAY 2001A.

János Makkay: Textile impressions and related finds of the Early Neolithic Körös culture in Hungary. With an Appendix: The ritual spinning. *Tractata minuscula* 27. A szerző kiadása, Budapest 2001.

MAKKAY 2005.

János Makkay: Supplement to the Early Stamp seals of South-East Europe. *Tractata minuscula* 44. A szerző kiadása, Budapest 2005

Makkay 2006.

János Makkay: Representation of dance in the figural art of the Early Neolithic Körös culture. In: *Memoriae doctissimi viri Bogdani Brukner sodalis rascianae academiae dicatum*. Ed. Florin Drăgoe. *Analele Banatului, Arheologie – Istorie* 14: 1. Timișoara 2006. 79–87.

MAKKAY 2007.

János Makkay: The excavations of the Early Neolithic sites of the Körös culture in the Körös valley, Hungary: the final report. Volume I. The excavations: stratigraphy, structures and graves. With contributions by Malgorzata Kaczanowska – Janusz K. Kozłowski – Tibor Paluch – Ildikó Pap – István Vörös. Società per la preistoria e protostoria della regione Friuli-Venezia Giulia, Quaderno 11. Museo Civico di Storia Naturale, Trieste 2007.

MAKKAY–STARNINI 2008.

János Makkay – Elisabetta Starnini: The excavation of Early Neolithic sites of the Körös culture in the Körös valley, Hungary: The final report. Vol. II: The pottery assemblages, and Vol. III: The small finds. Published by János Makkay, Budapest 2008.

RACZKY 1988.

Raczky Pál: A Tisza-vidék kulturális és kronológiai kapcsolatai a Balkánnal és az Égeikummal a neolitikum, rézkor időszakában. Újabb kutatási eredmények és problémák. Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága – ELTE Régészeti Tanszék, Budapest – Szolnok 1988

Jakucs János

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Régészeti Tanszék
Szeged,
H-6722 Egyetem u. 2.
e-mail: jakucs86@gmail.com

A város arcai*

Négy könyv Kolozsvárról

Vofkori Mária

Ülök az előadóteremben. A híres író beszél, körülöttem díszletként festmények, kiállítás. Sokszor ültem ugyanebben a teremben és hallgattam és néztem, de csak most gondoltam magára a teremre, amely ott áll és közömbösen befogad minket. De vajon közömbösen?

Mit hallhat egy terem? Mit láthat? Siralmas klapanciákat, dilettáns festők műveit vagy azt, hogy:

*„A gyönyörűt szaporítani vágyunk,
Hogy így örökké rózsáljon a Szép,
S emlékét, ha hull érettebb virágunk,
Őrizhesse a zsenge ivadék:”*

Shakespeare, Balzacot, Krúdyt. És ha egy terem olyan sokat láthat, akkor mit láthat egy város? Mit láthat, mondjuk Kolozsvár? Közömbösen túri-e, ahogy telik felette az idő?

Nem fogjuk megtudni. De azt igen, hogy van egy lélek, amelyet mi lehelünk belé. Egy város nemcsak életünk színtere, hanem egy kicsit műalkotás is. Akként is hat ránk. És Kolozsvár különösen ilyen. Közhelybe foglalták, hogy kincses város, dalba örökítették, hogy szép város, és könyvek sokasága szól arról, hogy valójában milyen is, kié is. Mátyás királyé, a szászoké, a magyaroké, a románoké. A mienk. De vajon mennyire?

Négy könyvet raktam most egymás mellé. Kolozsvárról szólnak. Számomra – bár műfajilag különböznek – mind a négy olyan, mintha képeskönyv lenne. (Kettő bevallottan az is.) Régi megfakult képeket vagy Brueghelnek, az idősebb Pieternek a képeit nézegetve éreztem valami hasonlót, mint most, ezt a négy könyvet lapozgatva. Akkor még nem tudtam, hogy ennek az érzésnek köze lehet Kolozsvárhoz is. Mint egy két világháború közötti fotográfus mester, csak ajánlani tudom ezeket a könyveket a becses olvasó szíves figyelmébe, és kérem a pártfogását.

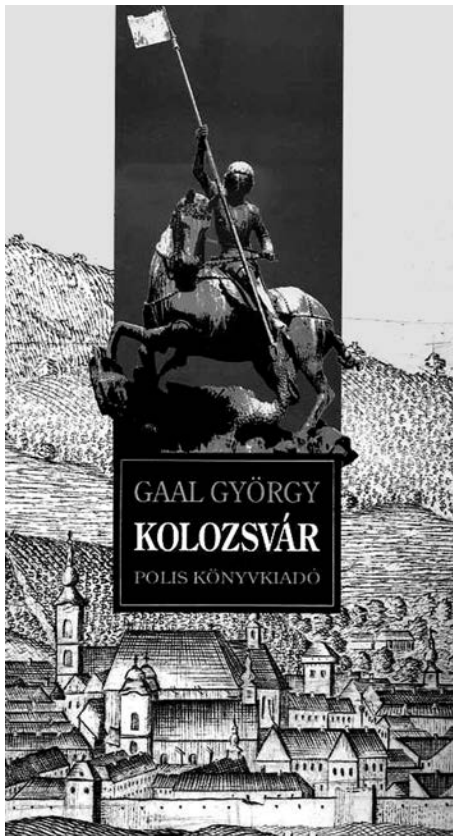
*1.) Gaal György: Kolozsvár. Millenniumi kalauz. Kós Károly esszéjével a régi Kolozsvárról. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár 2001. 192 p.

2.) Gaal György: Képes Kolozsvár. A belváros írásban és képben. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár 2007. 195 p.

3.) Kincses képeskönyv. Kolozsvár. Szerk. Zágonyi Balázs. Koinónia – Projectograph, Kolozsvár 2007. 58 p.

4.) Murádin Jenő: A Mátyás-szobor és alkotója Fadrusz János. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár 2008. 123 p.

Az első könyv

„Vajon az épületek, az utcák és terek, a kocsik és autók, vilány és aszfalt meg a csúfolódó, tülekedő emberek teszik-é a várost, aki íme, szintén születik és él, beteg és egészséges, vidám és gondokkal vajúdik, duzzad vagy sorvadva zsugorodik, bölcs avagy bolond és egyszer meghal? Születik, él és meghal, mint az ember. Egyik város hamarabb, másik később, de mindenik kivétel nélkül elmúlik. Merthogy minden szerves életegységnek ez a sorsa, és minden város szerves életegység.” – mondja Kós Károly 1934-ben írt *Kolozsvár* című kisesszéjében. Ezzel indítja Gaal György – a Polis Könyvkiadónál 2001-ben megjelent – kis millenniumi kalauzát. És milyen jól teszi. Az első hat oldal után, Kós Károly *Kolozsvárja* után, már akkor is kedvem lenne a városhoz, ha sosem jártam volna falai között. Ha csak a hírért hallottam volna, mert az van neki. Ez a kis könyv (a „kis *Kolozsvár*”, ahogy a Polis Könyvkiadó tagjai mondják) tulajdonképpen útikalauz, de mégis több annál. Mindjárt Kós Károly esszéje után 15 oldalon át a város történetét kínálja dátumokban, utána pedig három oldal könyvészet következik. Meglehetősen rendhagyó kezdés ez egy útikönyv esetében, de utána már nem várat tovább, már jön maga az út. Házról házra sétálhatunk a történelmi Kolozsváron. Térkép és bélyegfotók segítségével járhatjuk végig a Főteret, az Óvárat, végigballaghatunk az Unió utcán a Monostori út felé, ahonnan letérhetünk a Sétatérre, de mehetünk más irányokba is, végig a Deák Ferenc utcán, onnan át a Széchenyi térre, fel a Fellegvárra, majd még egyszer átvágva minden, visszakanyarodha-

tunk a Petőfi utcára a Házsongárdhoz. A „kis *Kolozsvár*”-nak köszönhetően mindezt úgy járhatjuk be, hogy két nyelven szólhatunk az utcákhoz. Magyarul is, románul is. (Már a tartalomjegyzékben így tüntették fel a neveket.)

Végig a városban! Az Unió utca. Soha nem tudtuk a román nevét. Ezt e nevet örököltük meg az előző generációktól, a régi neve, a Belső-Monostor már feledésbe merült. (Azt tudtuk, hogy a XIX. és XX. század fordulójától már Unió utca a neve, mert egyik házában mondták ki 1848-ban Erdély és Magyarország unióját.) A román nevére, arra, hogy str. Memorandumului, még ma is gyakran rácsodálkozom. De nem minden volt ennyire egyértelmű. A Széchenyi tér például már egyszerre volt Széchenyi és Mihai Viteazul. De azért eligazodtunk. Szokásszerűnek fogadtuk el, hogy minden él magyarul és románul, ismertük nemcsak az utcákat, hanem a boltos néniket is, tudtuk ki magyar, ki román, mindenkinek a saját nyelvén szólunk. (Csak németül nem szólhattunk senkihez. Szász szó már rég nem volt a városban.) Furcsa város – mindenkinek a sajátjává tudott válni. És hát ott volt a Házsongárd, Jósika Miklós és Brassai Sámuel, Tótfalusi Kis Miklós és Szenzi Molnár Albert, Dsida Jenő és Reményik Sándor, Kós Károly és Szilágyi Domokos sírjaival.

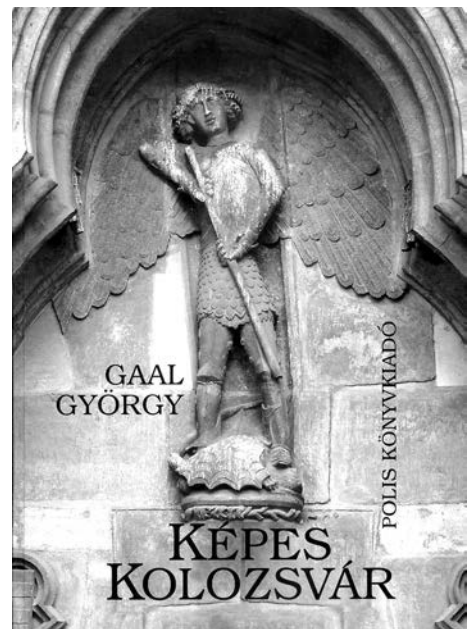
„Távol a gyűlölet, a szeretet is távol –
 akad-e, ki a sohatöbbéig kísér a
 West Side Hospitalból?” – kérdezte tőlünk is Szisz.

Gaal György „kis Kolozsvár”-ja végigkísér a városon. Emlékeket ébreszt vagy ha nincsenek, talán teremt. 187 fehér-fekete bélyegfotóval, lényegre törő szöveggel, félkövérre szedett ház- és műemléknevekkel. Az eligazodás szempontjából kétnyelvűen. És mint minden jó útikalauz, megadja a fontosabb közhasznú címeket és telefonszámokat. (Ezt a fejezetet majd frissíteni kell a következő kiadásban.) Mégis, amikor legelőször kézbe vettem a „kis Kolozsvár”-t, mohón a 186. oldalra lapoztam, mert a tartalom szerint ott van az „*Amit még följegyezni érdemes*”. Azt gondoltam ott vannak a kivételes dolgok, a furcsaságok. Üres lapok voltak ott. Hat üres oldal. Lehet, hogy mégis majdnem minden értelmezés kérdése?

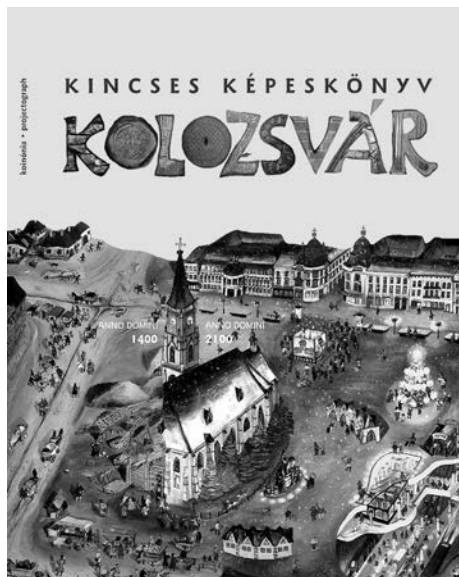
A második könyv

Ebben Gaal György felnagyította a képeket, mívésre. Elhagyta a román neveket, és így az a Kolozsvár áll előttünk, akit apáink, nagyapáink ismertek. Kolozsvár, „aki egy magyar város”. Akiről Georg Houfnagel készített metszetet 1617-ben, és ahol a Szent Mihály templom nyugati kapujának timpanonját egy angyal őrzi. Ugyanazon a városon vonulunk végig Gaal Györggyel, és mintha mégsem. Az útikönyvben egy kicsit messziről néztünk és láttunk, mintha az utca túloldalán libegő dámát figyeltük volna, itt pedig mellé szegődünk. Már nem csak napernyőjének piros foltját látjuk, hanem az aranyozott kígyófogantyút is, a fel-fellibbenő szoknyát és alatta a karcsú bokákat. Mert a szerző közel visz és megmutatja a Szent Mihály templom déli kapuját és a szobortöredéket a templom déli falán, a torony óraszerkezetét, a sekrestyeajtó reneszánsz keretét, a Golgota-freskót a Sleunig-kápolnából, a Háromkirályok oltárát a Maulbertsch-képpel, Fadrusz János 1891-ből származó freskóját.

Aztán kihátrál velünk a templomból, és mi, mint egykoron az ifjú gavallér a piros napernyő csábos árnyékában, megyünk vele, haladunk térben is, időben is, benézünk – úgy 1860 táján – a templomot övező vásáros bódékba, szorongunk a tömegben a Mátyás-szobor leleplezési ünnepségén, amikor már 1902-t írunk és ősz van, október, és esik az eső, látjuk amikor közel két évtized múlva románra cserélik a szobor feliratát, végigmegyünk a főtér déli oldalán a városháza előtt, végetes végig a Deák Ferenc utcán és nem tudunk megállni. Előttünk libeg a piros napernyő, a minorita templomnál még látjuk, aztán mintha eltűnne, de keressük. Visszatérünk a főtér keleti házsorához, megpihenünk a Bánffy-palota előtt, a homlokzati Bánffy címer alatt, és újra látni véljük a piros napernyőt. Nem maradhat ki semmi. Már az Óvárban vagyunk, Mátyás szülőháza előtt, megbámuljuk a Tauffer-házak kovácsoltvas erkélyét és megállunk. A recenziót író legalábbis. Mert az egyszeri gavallér, ha elég kitartó, akkor elég közel fog kerülni a részletekhez. Fellibbentheti a szoknyát, eljuthat a karcsú bokákhoz és azon túl is, a titokzatos mélységekhez. Ilyen ez a könyv, és azt súgja nekünk, közel hajolva, egészen a fülünkbe: ilyen a város. Ez a könyv azt mutatja meg, amiért érdemes megnézni Kolozsvárt, azt, amit eltakar előlünk az első benyomás kuszasága. És mindezt nem is színesben, hanem csak árnyaltan, fehér, fekete és régbarna foltokkal teszi. A könyv fotóit nézve valahogy nem is vágyom arra a színpompára, amelyet a modern technika tud nyújtani. Visszavágyom gyerekkorom fekete-fehér tévéjéhez, a tévéhez, amely akkor maga a csoda volt, látcső és lépcső, rajta keresztül kinézhattunk a világba.

A harmadik könyv

A színpompát a harmadik könyv, a Koinónia és a Projekto-graph kiadók közös könyve, a Kincses képeskönyv adja. Brueghel, Brueghel mondjuk, motyogjuk, susogjuk magunknak, amikor möhön végiglapozzuk a könyvet, amely elsősorban Jánosi Andrea illusztrációinak köszönhetően él. Természetesen az elmélet, az ötlet itt is megelőzte a gyakorlatot, de ha a kivitelezés nem ennyire briliáns, ha az illusztrációk nem ennyire jók, akkor ez a könyv is a feledhetőség földrészén marad. Így azonban – visszavágyunk hozzá. Nem útikönyv, nem csak képeskönyv, több annál. A város múltbéli arcait villantja föl 14+1 fejezetben. Valóban az, aminek szerzői szánták: időutazás. A római Napocától napjainkig. És gyorsan haladunk át ezen az időn, és nem fáradunk bele. És mindig megpihenhetünk kedvenc részleteinknél: a napocai színház alsó sorában, a gepida vásár kelmeárusai mellett, felmászhatunk az ötvösök tornyába, és ha úgy tetszik, lengethetjük a zászlót a Karolina-oszlop mellett, de beülhetünk a Bánk Bán bemutatójára vagy piros napernyővel korzózhatunk a Deák Ferenc utcán. A múlt jön közel, és úgy, hogy

nem a relikviákból, a még ma is meglévő dolgokból néz minket, hanem megszemélyesítve, elevenen, egy művész által föltámasztva. A Kincses képeskönyv szövegei jók, feszesek, hozzáférhetőek, az a korosztály is megérti, akinek elsősorban szánták, a 8–12 évesek. A könyvben azonban szerepcseré történt: a szövegek csak illusztrációk (a könnyebb megértés érdekében), a könyvet a képek írják.

Nagy érdeme a Kincses képeskönyvnek, hogy bemutatja a betonvárost is, és szól arról, amiről még mindig túl sokat hallgatunk, mert időben nagyon közel van: a kommunista diktatúráról, a kenyérjegyek korszakáról. 14+1 fejezet. A +1 – a jövő. Vajon milyen lesz? Jánosi Andrea utolsó képe szerint – meseszerű. A betonváros eltűnik, mert az emberek nem akarnak már ezekben a házakban lakni, a főtér visszanyeri régi ragyogását, olyan lesz megint, mint egykoron, amikor még nem száguldoztak át rajta gázt és bűzt pöfögő autók, merthogy teljesen kitiltják onnan az autós forgalmat. Lehet majd korzózni. És lesz metró és nemzetközi repülőtér, és „*Ismét a játék, a kergetőzés, az udvarlás, a séta és a pihenés helye lesz minden kolozsvári és idelátogató számára.*”

A negyedik könyv

Ez egészen közelkép. Kolozsvár emblémáját, a Mátyás-szobrot nézhetjük, teljes pompájában. És láthatjuk azt a Kolozsvárt, amely létrehozta és megőrizte. A tavalyi *reneszánsz*nak elnevezett év alkalmából született meg a Polis Könyvkiadónál ennek a könyvnek ez a bővített, második kiadása. A szerző, Murádin Jenő művészettörténész kolozsvári, és ez a szobor az övé is. Generációk hagyták rá, nem is csak hagyták, hanem testálták. Két előszava is van a könyvnek, mindegyik míves, de talán Lászlóffy Aladár mondja ki, és mondatja ki Fadrusszal is a leglényegesebbet: „*Fadrusz zsenije egyenlő ezzel a térrel, ahol Mátyás, a tökéletes áll. Van igazságos, van jégtörő, van Mátyás-madár és Mátyás apostol. Mátyás, a tökéletes csak eszme. S az eszme csak látszólag könnyebb, mint az érc. Ezért készülnek a szobrok először is az eszme öntődéiben. 'Barátom – írja valahol Fadrusz –, az érzés kifejezése a földolag a művészetben; ez maga a művészet. A korrekt faragás pedig csak mesterség.*”

Ez a könyv már egészen közelkép. Ezt sugallja az Unipan Helga tervezte borító is. Mátyás arca egészen közletről. Zölde-fekete fényben. A tökéletes Mátyásé. Murádin Jenő gondosan válogatott képekkel visz közel a szoborhoz és a szobor Kolozsvárjához. És nem csak mutatja a képeket, hanem beszél is, gyorsan, pontosan. Mutatja a tereket, amelyek várták a szobrokat, mutatja a főteret, amely Mátyást várta. „*Ez a tér Kolozsvár lelkiismerete.*” Mondja a város Mátyás-kultuszát, mutatja Nagy Lajos fotóját, aki az unitárius kollégium tanáraként indítványozta az ércszobor felállítását. Aztán odaérünk a pályázathoz és nyerteséhez: Fadrusz Jánoshoz. Fadruszhoz, az idegenhez, a pozsonyihoz, a furcsához, a híreshez, aki „*csak a maga belső szövegére hallgatott.*” És a két szoborhoz. A kolozsvári Mátyás-szoborhoz, és a zilahi Wesselényi-szoborhoz, ahol Wesselényi magához emeli a szegény jobbágyot. Szobrok, melyek az örökkévalóságnak készültek. Szobrok, amelyekhez sem elvenni, sem hozzáadni nem lehet. Szobrok, amelyeket megörököltünk együtt a várossal. Ott randevúztunk „a ló farkánál”, ott ültünk a padon, és olvastunk és vártunk, és sírtunk és bosszankodtunk, és közben néztük Mátyást és Kinizsit és Magyar Balázst, akik mindezt látták, és hagyták, és mutatták: nem olyan nagy a baj. Onnan nézve nem olyan nagy. Szerelmek és vizsgák és évek jönnek-mennek, de ők maradnak nekünk, és valamilyenféleképpen marad a város is. Amíg ők ott állnak, háttérben a templommal, nem lehet olyan nagy a baj.

Közelkép. Ez Murádin Jenő könyve. És talán beszélni sem kell túl sokat róla. Jobb kézbe venni és megnézni, elolvasni. A Mátyás-szoborról pedig nem mondhatunk sokkal többet, mint Alexander Bernát, Fadrusz korának kiemelkedő esztétája: „*Nézd meg ezt az emléket és szívedben mély megindulást fogsz érezni. Nem fogod tudni elfordítani szemedet. Szíved mindinkább meg fog telni, és lelkedet mély érzések, oly gondolatok világába fogják vezetni, melyekről szívesebben nem szólsz, oly meghitteknek érzed őket. Ily hatást csak a nagy művésznek becsületes munkája idézhet elő. Ki tudja fejezni, amit akar, és amit gondolt és érzett, vele gondoljuk, érezzük.*”

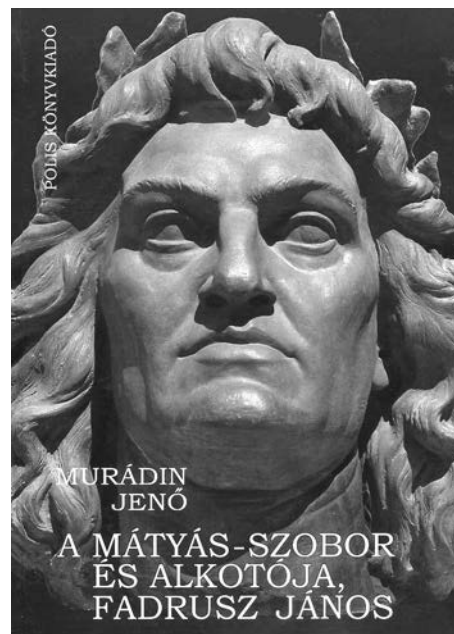
A végére

írhatnék a kiadóról részletesebben, különös tekintettel a Polistra, írhatnék a szerzőkről, a grafikusokról, de most nem teszem. Aki kíváncsi lesz a könyvekre, minden bizonnyal megkeresi a szerzőkről szóló szócikkeket. Amikor egymás mellé tettem ezt a négy könyvet és újraolvastam őket, talán a könyvek okozta különleges érzelmi állapot juttatott eszembe egy Fonográf slágert:

„*Kár hogy a magyar nyelvet
rajtunk kívül nem érti senki,
nem érti senki, nem érti senki,
és nem is akarja megtanulni.*”

(Edison szavai Puskás Tivadarhoz, Bródy János szinte szó szerinti átvételében.)

Kár, hogy a Polis kiadót nem ismeri senki. Legalábbis nagyon kevesen. Vajon meg akarják ismerni? Ehhez talán a kiadónak is be kellene sétálnia a reklám utcájába. Ott kellene laknia. De nem ott lakik. Nem erre figyel. Inkább halkán szóló, jól megkomponált könyveket ad ki Kolozsvárról

(és másról is!), és az a finom pianissimo, amivel szól, nem tud átütni azon a zavaros, harsogó fortissimón, amely körülveszi. A könyvpiacon és másutt se. Kolozsváron és úgy általában.

Kolozsvár pedig – nem adja könnyen magát. Nem érdekli az első benyomás, az első pillantás közhelye és mítosza: a „meglátni és megszeretni”. Álruhába bújt dáma ő, akiért fáradozni kell. Titokzatos. Várja a hódítást. A hódítási fortélyok egy részét pedig ezekben a könyvekben is megtanulhatjuk.

VOFKORI Mária

Rétközi Múzeum

Kisvárdra

H-4600 Csillag u. 5.

e-mail: retkozi@t-online.hu

A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága munkatársainak 2008. évi publikációi

Almássy Katalin

1. A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve XLIX. Szerk. Almássy Katalin – Istvánovits Eszter. Nyíregyháza 2007. 550 p.
2. A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve L. Szerk. Almássy Katalin – Istvánovits Eszter. Nyíregyháza 2008. 615 p.
3. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye szkíta és kelta korának kutatástörténete. [Istorical cercetări perioadei scitiei și celtice în județul Szabolcs-Szatmár-Bereg. Die Geschichte Forschung der skitischen und keltischen Zeitspanne im Bezirk Szabolcs-Szatmár-Bereg.] *StCom Satu-Mare* XXII: 1. 2005. 99–106.

Bene János

1. Nyíregyháza az I. világháborúban. [Nyíregyháza im Ersten Weltkrieg.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 403–449.
2. Polgár 1848–1849-ben. [Polgár in 1848–1849.] *SzSzBLÉ* XVIII. 2008. 235–268.
3. Nyíregyháza 1848–1849-ben. *SzSzBSz* 43: 3. 2008. 291–308.
4. Neoabszolutizmus és alkotmányos küzdelmek Nyíregyházán, 1849–1872. *SzSzBSz* 43: 4. 2008. 419–452.
5. Évfordulóink. *NyJAMÉ* L. 2008. 11–12.
6. Ötven év tárgyai. [A fifty years old collection.] *NyJAMÉ* L. 2008. 67–90.
7. 125 éves a nyírbátori tűzoltóság. Hivatásos Önkormányzati Tűzoltóság, Nyírbátor 2008. 122 p.
8. 140 éve alapították a megye múzeumát. *Kőr-Házunk* 5: 8. 2008. 21.
9. A nyíregyházi Mikeczek. In: Mesélő Nyíregyháza. Városvédő Füzetek 24. Nyíregyházi Városvédő Egyesület, Nyíregyháza 2008. 20 p.
10. Nekem ő mindig Nagy Feri volt és marad. *A Tiszántúli Történész Társaság Közleményei* 3. 2008. 218–219.

Bocz Péter

1. Papírszükségpénz kezdeményezés 1816-ban. [Papiernotgeld-Initiative im Jahr 1816.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 401–402.

Bodnár Zsuzsa

1. Kötetben nemzetiségeink etnogasztronómiája. Könyvismertető. *SzSzBSz* 43: 1. 2008. 128–129.
2. Egy különös becsű tárgy. Menyasszonyi láda 1776-ból. [An object of special value. Bride's chest from 1776.] *NyJAMÉ L.* 2008. 367–378.
3. In memoriam Tompa Éva. A pedagógus és népi iparművész emlékezete. *PedM* 33: 3. 2008. 81–83.
4. Gyermeekáldás, gyermeksírás. A születés és az újszülöttkor hagyományköre Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. *Védőnő* 18: 4. 2008. 14–16.
5. Népi eszközös gyermekjátékok a Sóstói Múzeumfaluba anyagából. *Könyvtári kis híradó* 12: 4. (48.) 2007. 10–12.
6. Nagyanyáink öröksége. Hímzett feliratos falvédők kiállítása. *Téglási Krónika* 17: 2. 2008. 6–7.
7. Nagyanyáink öröksége. *Könyvtári levelező/lap* 20: 4. 2008. 32–34.

Bóna Bernadett

1. Szikvízüzem a Sóstói Múzeumfaluban. Szikvíztörténeti adatok a korabeli Nyírvidék hirdetéseiben. [Soda-water works in the Sóstó Village Museum. Data on the history of soda-water on the basis of the contemporary advertisements in newspaper Nyírvidék.] *NyJAMÉ L.* 2008. 485–499. (Társszerző: Páll István)
2. A muzeológia „szegény embőre”. Kiállítás Kiss Lajos születésének 125. évfordulója alkalmából. *Néprajzi Hírek* 37: 1. 2008. 28–31.

Cservényák László

1. Mátészalka a „Fény városa”. *MúzeumPont* 5: 1. 2008. 2.
2. Csonka Szatmár vármegye közegészségügyi állapota a XX. század elején. [Situation of public health in Szatmár County at the beginning of the 20th century.] *NyJAMÉ L.* 2008. 501–510.

Dám László

1. Széljegyzetek Kiss Lajos: a Rétköz népi építkezése c. tanulmányához. [Notes on Lajos Kiss' study „Folk architecture of the Rétköz region”.] *NyJAMÉ L.* 2008. 379–384.

Hegedüs Antalné

1. Néhány szó a beregi keresztzemes kézimunkáról. [Some words about the Bereg cross-stitch embroidery.] *NyJAMÉ L.* 2008. 465–473.

Istvánovits Eszter

1. A Nyíregyháza–Pazonyi út, TESCO áruház építését megelőző feltárás. [Dem Bau des TESCO-Warenhauses vorausgehende Freilegung in Nyíregyháza–Pazonyi út.] *NyJAMÉ XLIX.* 2007. 115–120. (Társszerzők: Lukács József, Nagy Márta)

2. Császárkori/kora népvándorlás kori teleprészlet Nyíregyházán. [Kaiser- bzw. Völkerwanderungszeitlicher Siedlungsteil in Nyíregyháza.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 155–203.
3. Az ún. „meót” típusú kardok/török a Kárpát-medencében. [The so-called “Meotian” type swords/daggers in the Carpathian Basin.] *NyJAMÉ* L. 2008. 281–290. (Társszerző: Kulcsár Valéria)
4. A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve XLIX. Szerk. Almássy Katalin – Istvánovits Eszter. Nyíregyháza 2007. 550 p.
5. A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve L. Szerk. Almássy Katalin – Istvánovits Eszter. Nyíregyháza 2008. 615 p.
6. „On the Borders of East and West”: A Reconstruction of Roman Provincial and Barbarian Dress in the Hungarian National Museum. In: Dressing the past. Ancient textiles 3. Ed. Margarita Gleba – Cherine Munkholt – Marie-Louise Nosch. Oxbow Books, Oxford 2008. 29–42. (Társszerzők: Ilona Hendzsel, Valéria Kulcsár, Dorottya Ligeti, Andrea Óvári, Judit Pásztókai-Szeőke)
7. A császárkori kutatás története Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. [Istoricul cercetărilor de epocă romană în județul Szabolcs-Szatmár-Bereg. Die Geschichte der kaiserzeitlichen Forschung im Bezirk Szabolcs-Szatmár-Bereg.] *StCom Satu-Mare* XXII: 1. 2005. 149–157.

Jakab Attila

1. Tatárjárás kori kincslelet Tyukod–Bagolyvárról. [Hortfund aus der Zeit des Mongolenüberfalls in Tyukod–Bagolyvár.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 247–289.
2. Téglarégető kemencék az írott forrásokban. [Ziegelbrennöfen in den Schriftquellen.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 325–332.
3. A nagyhalászi Pusztatemplom. [Medieval church in Nagyhalász.] *NyJAMÉ* L. 2008. 307–356.
4. Égetőkemencék az európai régészeti anyagban. [Brick kilns in the archaeological material of Europe.] *NyJAMÉ* L. 2008. 357–366.
5. Ibrány, tanuszoda. *RKM* 2007. (2008) 230.
6. Kálmánháza, Vitéz-sor. *RKM* 2007. (2008) 233–234.
7. Laskod, Akasztóhegytől DK-re. *RKM* 2007. (2008) 243.
8. Nagykálló, Harangodi-tó. *RKM* 2007. (2008) 249.
9. Tiszadob, Sós-szék. *RKM* 2007. (2008) 291–292.
10. Tyukod, Rákóczi utca 59. *RKM* 2007. (2008) 301.
11. Újfehértó, Tóhát-dűlő. *RKM* 2007. (2008) 301–302.

Kurucz Katalin

1. Nagyberuházásokat megelőző régészeti feltárások Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 1993–2008 között. [Large scale excavations preceding construction projects in Szabolcs-Szatmár-Bereg County, 1993–2008.] *NyJAMÉ* L. 2008. 55–66.

Lakatos Sarolta

1. „Csupán az emlék maradandó”. Emlékképek Dr. Kállay Kristófné Vásárhelyi Vera életéből. [„Only Memories Are Fadeless”. Traces from the life of Vera Vásárhelyi (Dr Kristóf Kállay’s Wife).] *SzSzBLÉ* XVIII. 2008. 387–400.
2. Az Aranygyapjas Rend magyar lovagjai a 15–17. században. In: A Báthoriak kora. A Báthoriak és Európa. Szerk. Ulrich Attila. Báthori István Múzeum, Nyírbátor 2008. 43–68.
3. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. In: Fejet hajtunk. Vadászati emlékhelyek Magyarországon. Szerk. Fáczányi Ödön. Országos Magyar Vadászkamara, Budapest 2008. 191–198.
4. A Szuverén Máltai Lovagrend kitüntetései. In: A Numizmatika és a társtudományok VI. Szerk. Torbágyi Melinda. Székesfehérvári Megyei Jogú Város Levéltára – Magyar Numizmatikai Társulat, Székesfehérvár – Budapest 2007. 163–184.

Lukács József

1. Árpád-kori teleprészlet Nyíregyházán a Pazonyi út mellett. [Arpadenzeitlicher Siedlungsteil beim Fundort Nyíregyháza–Pazonyi út.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 205–245.

L. Nagy Márta

1. Késő bronzkori településrészlet Nyíregyházán. [Spätbronzezeitlicher Siedlungsteil in Nyíregyháza.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 121–154.
2. Saáry Sándor. [Sándor Saáry.] *NyJAMÉ* L. 2008. 23–54.
3. A Hajdúbagos–Cehaluþcsoport leletei a Sebes-Körös vidékéről. [The Finds from the Hajdúbagos Group in the Sebes-Körös Area.] *DMÉ* LXXX. 2007. 25–44.

Madár Xiména

1. Pál Gyula alkotásai a Jósa András Múzeumban. [Werke von Gyula Pál im Jósa András Museum.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 471–482.
2. Benczúr Gyula Nyíregyházán. [Gyula Benczúr in Nyíregyháza.] *NyJAMÉ* L. 573–580.

Mohácsi Endre

1. Adalékok Koroknay Gyula élettörténetéhez. *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 25–29.
2. Újra virágzik a Vay kastély! *SzSzBSz* 43: 3. 2008. 389.
3. Vízimalom az erdőháton. *SzSzBSz* 43: 3. 2008. 390.
4. 1809: a magyar nemesi insurrectio hatyúdala. [1809 – the swan song of the Hungarian noblemen’s insurrection.] *NyJAMÉ* L. 2008. 457–463.

Németh Erika

1. Egy összeégett kelta leletegyüttes restaurálása. [Restaurierung eines verbrannten keltischen Fundensembles.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 487–493.

Németh Péter

1. A Péc nembeli Ibrányiak. [The Ibrányi Family of the Clan Péc.] *SzSzBLÉ* XVIII. 133–146.

Páll István

1. Szent Iván-éj a Sóstói Múzeumfaluban 2008. június 23-án (hétfőn) 22 órától. *MúzeumPont* 5: 1. 2008. 6.
2. Új adatok Polgár 1729-es pecsénymórához. [Further Additions to the Signet of Polgár dating back to 1729.] *SzSzBLÉ* XVIII. 231–234.
3. Szikvízüzem a Sóstói Múzeumfaluban. Szikvíztörténeti adatok a korabeli Nyírvidék hirdetéseiben. [Soda-water works in the Sóstó Village Museum. Data on the history of soda-water on the basis of the contemporary advertisements in newspaper Nyírvidék.] *NyJAMÉ* L. 2008. 485–499. (Társszerző: Bóna Bernadett)
4. Az „élő” múzeumfalu. *Műsorkalauz* 16: 5. 2008. 27.
5. Ma vagyon... piros pünkösd napja. *Vasárnapi Kelet* 11: 19. 2008. 3.
6. Márton-napi vigasságok a skanzenben. *Vasárnapi Kelet* 11: 44. 2008. 3.
7. Emlékezés Koroknay Gyulára. *Városvédő Híradó* 6: 4. 2008. 2.

Pintye Gábor

1. Gazdagságról tanúskodnak a kirabolt sírok. *Nagykállói Hírmondó* 18: 12. 2008. 3. (Társszerző: Scholtz Róbert)
2. Beregsurány, református templom. *RKM* 2007. (2008) 170.
3. Csaroda, Palaica. *RKM* 2007. (2008) 200.
4. Csenger határa. *RKM* 2007. (2008) 200–201.
5. Gulács, Rákóczi utca 6. *RKM* 2007. (2008) 216.
6. Györtelek, Vasúti-dűlő. *RKM* 2007. (2008) 221.
7. Kántorjánosi határa. *RKM* 2007. (2008) 234.
8. Levelek–Gyűrűs. *RKM* 2007. (2008) 243.
9. Márokpapi, Kossuth utca. *RKM* 2007. (2008) 246.
10. Nyírbátor, Ipari Park. *RKM* 2007. (2008) 253.
11. Nyírlugos, Szabadságtelek (Szennyes-pusztá). *RKM* 2007. (2008) 253.
12. Pátroha, Kisteleki-zug. *RKM* 2007. (2008) 256.
13. Pócspetri határa. *RKM* 2007. (2008) 264.
14. Vásárosnamény, Kölcsey utca 29. *RKM* 2007. (2008) 304.
15. Vásárosnamény határa. *RKM* 2007. (2008) 304.
16. Császló község közigazgatási területének régészeti topográfiája. [Archaeological topography of the administrative territory of Császló village.] *RKM* 2007. (2008) 85–100.
17. Egy beregsurányi típusú pecsételt edény szarmata sírból. [A Beregsurány type vessel with stamped decoration from a Sarmatian grave.] *NyJAMÉ* L. 2008. 271–279.
18. Csenger. Történelmi és kulturális kalauz. [A Cultural and Historical Guide.] *Muzeul Județean Satu Mare, Satu Mare* 2008. 48 p. (Társszerző: Fábíán László)
19. Bereg régészete. In: Bereg kincsei. Kiállításvezető. Szerk. Varga János. Beregi Múzeum, Vásárosnamény 2008. 47–54.

Ratkó Lujza

1. Adalékok a kárpátaljai magyarság népviseletéhez. [Beiträge zur Tracht des Ungartums der Karpatoukraine.] *NyJAMÉ XLIX*. 2007. 297–311.
2. A nyírbátori cigányság viselete a XX. század első évtizedeiben. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népviseletei. Viselettörténeti sorozat I. [Attire of the Nyírbátor Gypsies in the early-20th century. Folk costumes of Szabolcs-Szatmár-Bereg County. Costume history series I.] *NyJAMÉ L*. 2008. 421–444.
3. „Azért jöttem ide karikázni...” A nagybőjti karikázó tartalmi elemzése. In: Tánchagyomány: átadás és átvétel. Tanulmányok Felföldi László köszöntésére. [Dance: Tradition and Transmission. Festschrift for László Felföldi.] Szerk. Barna Gábor – Csonka-Takács Eszter – Varga Sándor. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged 2007. 43–52.

Scholtz Róbert

1. Gazdagságról tanúskodnak a kirabolt sírok. *Nagykállói Hírmondó* 18: 12. 2008. 3. (Társszerző: Pintye Gábor)
2. Szorgalmatos, Pacsirta utca 25. *RKM* 2007. (2008) 289.
3. Tiszadada, Nagy-Nyár-Szeg-dűlő. *RKM* 2007. (2008) 291.
4. Tiszadada, Tiszavirág utca 5. *RKM* 2007. (2008) 291.
5. Előzetes beszámoló a Tiszadob, Ó-Kenéz lelőhelyen 2006–2007-ben végzett feltárásokról. [Preliminary report on the excavations conducted at Tiszadob, Ó-Kenéz in 2006–2007.] *RKM* 2007. (2008) 35–49.
6. Szkíta, szarmata és késő népvándorlás kori leletek Tiszavasvári–Kapusz-lapos lelőhelyről. [Die skythischen, sarmatischen und spätvölkerwanderungszeitlichen Funde von Tiszavasvári–Kapusz-lapos.] *NyJAMÉ L*. 2008. 225–269.
7. Scythian Age finds on the M3 motorway in Szabolcs-Szatmár-Bereg County, Hungary. [Skýtske nálezy z výskumov na dial'nici v oblasti Szabolcs-Szatmár-Bereg, Madarsko.] *VP* 8. 2007. 189–202.

Szabó Sarolta

1. Üvegnegatívok a Báthori István Múzeum fotógyűjteményében. [Glass negatives in the Photography Collection of the Báthori István Museum (Nyírbátor).] *NyJAMÉ L*. 2008. 409–420.

Szathmáry László

1. Egy újkőkori csontváz Vállajról. [A Neolithic skeleton from Vállaj.] *NyJAMÉ XLIX*. 2007. 483–485.
2. Szarmaták az Alföldön. In: A Magyar Biológiai Társaság XXVII. Vándorgyűlése. Szerk. Korsós Zoltán – Gyenis Gyula – Penksza Károly. Magyar Biológiai Társaság, Budapest 2008. 27–32. (Társszerzők: Furka Tünde, Csóri Zsuzsanna, Marcsik Antónia, Kövéri Ivett, Holló Gábor)

2. Az Észak-Hajdúság 10–13. századi paleodemográfiai profilja. [A Paleodemographical profile of Northern Hajdúság in the 10th–13th centuries.] In: A Magyar Biológiai Társaság XXVII. Vándorgyűlése. Szerk. Korsós Zoltán – Gyenis Gyula – Penksza Károly. Magyar Biológiai Társaság, Budapest 2008. 67–74.
(Társszerzők: János István, Kiss Ferenc, Hüse Lajos)
3. Tipológiai szempontok az Alföld neolitikus népességeinek megítélésében. In: A Magyar Biológiai Társaság XXVII. Vándorgyűlése. Szerk. Korsós Zoltán – Gyenis Gyula – Penksza Károly. Magyar Biológiai Társaság, Budapest 2008. 145–152.
(Társszerző: Kövári Ivett)
4. Mutilations around the foramen magnum examined by scanning electron microscope (SEM). *AnthrK* 48. 2007. 145–152. (Társszerző: Beszedá Imre)
5. Helyi népesség – honfoglaló magyarok. [Local Populations – Conquering Hungarians.] In: A Fordulat. A magyarság és a kelet. II. Őstörténeti konferencia. A Magyarok VII. Világkongresszusának kötetei I. Magyarok Világszövetsége, Budapest 2008. 157–161., 121–122. (Társszerző: Kövári Ivett)

Ulrich Attila

1. Az ecsedi uradalom majorsági gazdálkodása és jobbágyi szolgálati rendszere a Rákóczi-család birtoklása idején. [Meierhofwirtschaft und Frondienstsystem auf dem Dominium Ecsed zur Zeit der Besitzherrschaft der Familie Rákóczi.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 381–400.
2. Egy nemesi karrier a XVIII század elején. A birtokszerző „üzletember” jóbaházi Döry László. [A nobleman's carrier in the early-18th century. László Jóbaházi Döry, a businessman acquiring possessions.] *NyJAMÉ* L. 2008. 445–457.
3. A Báthori család címere Ecsedről vagy Bátorból. In: Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490. Kiállítási katalógus. Szerk. Farbak Péter – Spekner Enikő – Szende Katalin – Végh András. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest 2008. 274.

Varga János

1. Közösségi elv és dokumentálás. Baráth Menyhért jándi népi verselő. [Gemeinschaftsprinzip und Dokumentieren. Der Volkspoet Menyhért Baráth von Jánd.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 313–323.
2. Kölcsey 1938-as exhumálása. Csiszár Árpád szerepe az újratemetésben és a Hármashatár folyóiratban. [Exhumation of Ferenc Kölcsey in 1938. Role played by Árpád Csiszár in the reburial and journal Hármashatár.] *NyJAMÉ* L. 2008. 511–524.
3. Legyen, lesz. Recenzió Bakos Kiss Károly: Legyen vers. *Partium* 17: Tél. 2007/2008. 85–88.
4. Valóságsgzag from Beregszáz(s)zhalombatta és más helyek, meg a kárpátaljai emberek. Recenzió Lengyel János: Fallal az arcnak. *Partium* 17: Ősz. 2008. 69–71.

Vofkori Mária

1. Kettős tükörben egy helytörténeti sorozatról. *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 499–506.
(Társszerző: Antall István)

2. „Kastély a város felett”. *NyJAMÉ* L. 2008. 593–598.
3. Egy kelet-európai Torontóban. Esszék, jegyzetek. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda 2008. 124 p.
4. Élettér I. Érzelmes elbocsátás (versek). *Bárka* XVI: 2. 2008. 48–49.
5. A sziget – röviden és hosszán (versek). *Bárka* XVI: 5. 2008. 23–24.
6. A hosszú vers (vers). *Látó* 19: 12. 2008. 25.
7. „Rám osztották”. In: *Önzetlen pulpitus. Írások Dávid Gyula nyolcvanadik születésnapjára.* Szerk. Dáné Tibor Kálmán – Demény Péter. EMKE – Mentor Kiadó, Kolozsvár – Marosvásárhely 2008. 67–72.

Összeállította: RICZU Éva

Jósa András Múzeum
Nyíregyháza
H-4401 Pf.57.
e-mail: corason@freemail.hu

Helységnev-azonosító
Ortsnamenregister
Concordance of geographic names

Abrud	Abrudbánya(R)	Bozók	Bzovík (Sl)
Abrudbánya	Abrud (R)	Bra ^o ov	Brassó (R)
Acâs	Ákos (R)	Brassó	Bra ^o ov (R)
Aiud	Nagyenyed (R)	Brezno	Breznóbánya (Sl)
Ákos	Acâs (R)	Breznóbánya	Brezno (Sl)
Alba Iulia	Gyulafehérvár (R)	Budulov	Bodoló (Sl)
Alsókocsuba	Cociuba Mare (R)	Buzitka	Bozita (Sl)
Alsószopor	Supuru de Jos (R)	Bzovík	Bozók (Sl)
Andrid	Érendréd (R)	Èakovec	Csáktornya (Sl)
Arad	Arad (R)	Cămin	Kálmánd (R)
Aranyosmeggyes	Medie ^o u Aurit (R)	Căpleni	Kaplony (R)
Baëka Topola	Bácstopolya (S)	Caransebe ^o	Karánsebes (R)
Bácstopolya	Baëka Topola (S)	Carei	Nagykároly (R)
Baia Mare	Nagybánya (R)	Ca ^o in	Kászón (R)
Banská Bystrica	Besztercebánya (Sl)	Èeèejovce	Csécs (Sl)
Bányavölgy	Duplín (Sl)	Cehăluș	Magyarcsaholy (R)
Barca	Bárca (Sl)	Cehei	Somlyócsehi (R)
Bárca	Barca (Sl)	Chereu ^o a	Érkörös (R)
Batler (Betlér)	Betliar (Sl)	Cheș	Magyarkéc (R)
Bécsújhely	Wiener Neustadt (A)	Chiribi ^o	Terebes (R)
Bere	Berea (R)	Ciucsîngeorgiu	Csíkszentgyörgy (R)
Berea	Bere (R)	Ciume ^o ti	Csomaköz (R)
Beregszász	Berehovo (U)	Cluj-Napoca	Kolozsvár (R)
Berehovo	Beregszász (U)	Cociuba Mare	Alsókocsuba (R)
Berettyószéplak	Suplacul de Barcău (R)	Crasna	Kraszna (R)
Bervenii	Börvely (R)	Curtuiu ^o eni	Érkörtvélyes (R)
Besztercebánya	Banská Bystrica (Sl)	Csáktornya	Èakovec (Sl)
Betliar	Batler (Betlér) (Sl)	Csanálás	Urziceni (R)
Bicaz	Bikácsfalva (R)	Csap	Csap (U)
Bihar	Biharea (R)	Csécs	Èeèejovce (Sl)
Bihardiószeg	Diosig (R)	Csíkszentgyörgy	Ciucsîngeorgiu (R)
Biharea	Bihar (R)	Csíkszentmiklós	Nicole ^o ti (R)
Biharfélegyháza	Ro ^o iori (R)	Csíkszereda	Miercurea Ciuc (R)
Bikácsfalva	Bicaz (R)	Csomaköz	Ciume ^o ti (R)
Bocicioiu Mare	Nagybocskó (R)	Csománfalva	Csumaljovo (U)
Bodoló	Budulov (Sl)	Csap	Csap (U)
Borosjenő	Ineu (R)	Csumaljovo	Csománfalva (U)
Börvely	Bervenii (R)	Darva	Kolodnoje (U)
Bozita	Buzitka (Sl)	Dinde ^o ti	Érdengeleg (R)

Diosig	Bihardiószeg (R)	Jánok	Janík (Sl)
Doh	Doh (R)	Jasov	Jászó (Sl)
Draskócz	Dražkovce (Sl)	Jászó	Jasov (Sl)
Dražkovce	Draskócz (Sl)	Jászvásár	Ia ^o i (R)
Dunajská Streda	Dunaszerdahely (Sl)	Kálmánd	Cămin (R)
Dunaszerdahely	Dunajská Streda (Sl)	Kaplony	Căpleni (R)
Duplín	Bányavölgy (Sl)	Karánsebes	Caransebe ^o (R)
Eperjes	Prešov (Sl)	(Nagy)Károly	Carei (R)
Érdengeleg	Dinde ^o ti (R)	Kassa	Košice (Sl)
Érendréd	Andrid (R)	Kászon	Ca ^o in (R)
Érhatvan	Hotoan (R)	Kenéz	Voivozi (R)
Érkőrös	Chereu ^o a (R)	Kézdivásárhely	Tîrgu Secuiesc (R)
Érkörtvélyes	Curtuiu ^o eni (R)	Kismajtény	Moftinu Mic (R)
Érmihályfalva	Valea lui Mihai (R)	Kolodnoje	Darva (U)
Értarcsa	Tarcea (R)	Kolozsvár	Cluj-Napoca (R)
Felsőszeli	Horné Saliby (Sl)	Korpona	Krupina (Sl)
Felsőszöcs	Suciu de Sus (R)	Košice	Kassa (Sl)
Foieni	Mezőfény (R)	Körmöcbánya	Krepina (Sl)
Folkusfalva	Folkušová (Sl)	Körösgyéres	Giri ^o u de Cri ^o (R)
Folkušová	Folkusfalva (Sl)	Köröstarján	Tărian (R)
Frumu ^o eni	Szépfa (R)	Kraszna	Crasna (R)
Gemer	Gömör (Sl)	Krasznarécse	Recea (R)
Gencs	Ghenci (R)	Krepina	Körmöcbánya (Sl)
Ghenci	Gencs (R)	Krupina	Korpona (Sl)
Gilău	Gyalu (R)	Kuková	Kükemező (Sl)
Gilvács	Gilvaci (R)	Kükemező	Kuková (Sl)
Gilvaci	Gilvács (R)	Léva	Levice (Sl)
Giri ^o u de Cri ^o	Körösgyéres (R)	Levice	Léva (Sl)
Girocuta	Girókuta (R)	Lipova	Lippa (R)
Girókuta	Girocutra (R)	Lippa	Lipova (R)
Gombás	Hubová (Sl)	Liptovský Trnovec	Tarnóc (Sl)
Gömör	Gemer (Sl)	Lucăceni	Újkálmánd (Börvely) (R)
Gyalu	Gilău (R)	Lúèka	Tapolylucska (Sl)
Gyulafehérvár	Alba Iulia (R)	Măgina	Muzsina (R)
Horka	Hôrka (Sl)	Magyarbél	Vel'ký Biel (Sl)
Hôrka	Horka (Sl)	Magyarcsaholy	Cehăluș(R)
Horné Saliby	Felsőszeli (Sl)	Magyarigen	Ighiu (R)
Hotoan	Érhatvan (R)	Magyarkéc	Cheș(R)
Hubová	Gombás (Sl)	Majád	St. Margarethen (A)
Ia ^o i	Jászvásár (R)	Majcichov	Majtény (Sl)
Ighiu	Magyarigen (R)	Majtény	Majcichov (Sl)
Igrișa	Igrice (R)	Marghita	Margitta (R)
Igrice	Igrișa (R)	Margine	Szél-talló (R)
Imper	Kászonimpér / Impérfalva (R)	Margitta	Marghita (R)
Impérfalva		Máriaradna	Radna (R)
= Kászonimpér	Imper (R)	Medgyes	Media ^o (R)
Ineu	Borosjenő (R)	Media ^o	Medgyes (R)
Irina	Iriny (R)	Medie ^o u Aurit	Aranyosmeggyes (R)
Iriny	Iriny (R)	Meliata	Melléte (Sl)
Janík	Jánok (Sl)	Melléte	Meliata (Sl)

Mezőfény	Foieni (R)	Săcueni	Székelyhíd (R)
Mezőterem	Tiream (R)	Saëurov	Szacsúr (SI)
Miercurea Ciuc	Csíkszereda (R)	Sălaj	Szilágyság (R)
(Ér)Mihályfalva	Valea lui Mihai (R)	Sanislău	Szaniszló (R)
Mînerău	Monyoró (R)	Santovka	Szántó (SI)
Moftinu Mic	Kismajtény (R)	Sărăuad	Tasnászarvad (R)
Mónospetri	Petreu (R)	Satu Mare	Szatmárnémeti (R)
Monyoró	Mînerău (R)	Senta	Zenta (S)
Mukacsevo	Munkács (U)	Sibiu	(Nagy)Szeben (R)
Munkács	Mukacsevo (U)	^a imleu Silvaniei	Szilágysomlyó (R)
Murád	Murány (SI)	Sîmnicoară	Pusztá(Szamos)szent- miklós (R)
Murány	Murád (SI)	Slatina-Timi ^o	Temesszlatina (R)
Muzsina	Măgina (R)	Smolník	Szomolnok (SI)
Nagybánya	Baia Mare (R)	Somlyócsehi	Cehei (R)
Nagybecskerek	Zrjenjanin (S)	Somotor	Szomotor (SI)
Nagybocskó	Bocicioiu Mare (R)	St. Margarethen	Majád (A)
Nagyenyed	Aiud (R)	Subcetate	Váralja (R)
Nagykároly	Carei (R)	Suciu de Sus	Felsőszöcs (R)
Nagyszeben	Sibiu (R)	Suplacul de Barcău	Berettyószéplak (R)
Nagyszombat	Trnava (Cs)	Supuru de Jos	Alsószopor (R)
Nagytárkány	Vel'ké Trakany (SI)	Szabács	Šabac (S)
Nagy(Várad)	Oradea (R)	Szacsúr	Saëurov (SI)
Năsăud	Naszód (R)	Szaniszló	Sanislău (R)
Naszód	Năsăud (R)	Szántó	Santovka (SI)
Nicole ^o ti	Csíkszentmiklós (R)	Szatmárnémeti	Satu Mare (R)
Nove Szelo	Tiszaújhely (U)	(Nagy)Szeben	Sibiu (R)
Oradea	Nagyvárad (R)	Székelyhíd	Săcueni (R)
Otomani	Ottomány (R)	Széltálló	Margine (R)
Ottomány	Otomani (R)	Szépfa	Frumu ^o eni (R)
Palanca	Palánka (R)	Szilágyperecseny	Pericei (R)
Palánka	Palanca (R)	Szilágypér	Pir (R)
Peder	Péder (SI)	Szilágyság	Sălaj (R)
Péder	Peder (SI)	Szilágysomlyó	^a imleu Silvaniei (R)
Pericei	Szilágyperecseny (R)	Szilágyzovány	Zăuan (R)
Pete	Petea (R)	Szomolnok	Smolník (SI)
Petea	Pete (R)	Szomotor	Somotor (SI)
Petreu	Mónospetri (R)	Sztánfalva	Sztanovo (U)
Pir	Szilágypér (R)	Sztanovo	Sztánfalva (U)
Pi ^o colt	Piskolt (R)	Szödi	lásd. Szépfa
Piskolt	Pi ^o colt (R)	Tapolylucska	Lúëka (SI)
Portelek	Portiņa (R)	Tarcea	Értarcsa (R)
Portiņa	Portelek (R)	Tărian	Köröstarján (R)
Prešov	Eperjes (SI)	Tarnóc	Liptovský Trnovec (SI)
Pusztaszentmiklós	Sîmnicoară (R)	Tasnád	Tă ^o nad (R)
Radna	Máriaradna (R)	Tă ^o nad	Tasnád (R)
Recea	Krasznarécse (R)	Tasnászarvad	Sărăuad (R)
Rosemberg		Tăuþ	Szentmihálykő (R)
(ld. Rózsehegy)	Ružomberok (SI)	Teiu ^o	Tövis (R)
Ro ^o iori	Biharfélegyháza (R)	Telegd	Tileagd (R)
Ružomberok	Rosemberg	Temesszlatina	Slatina-Timi ^o (R)
	(ld. Rózsehegy) (SI)		

Temesvár	Timi ^o oara (R)	Újnémet	Unimat (R)
Terebes	Chiribi ^o (R)	Unimat	Újnémet (R)
Tileagd	Telegd (R)	Urziceni	Csanáros (R)
Timi ^o oara	Temesvár (R)	Valea lui Mihai	Érmihályfalva (R)
Tîream	Mezőterem (R)	Váralja	Subcetate (R)
Tîrgu Secuiesc	Kézdivásárhely (R)	Varannó	Varanov (SI)
Tisa	Tiszaveresmart (R)	Varanov	Varannó (SI)
Tiszaújhely	Nove Szelo (U)	Vasad	Vã ^o ad (R)
Tiszaveresmart	Tisa (R)	Vã ^o ad	Vasad (R)
Tomèany	Tomcsány (SI)	Vel ['] ké Trakany	Nagytárkány (SI)
Tomcsány	Tomèany (SI)	Vel ['] ký Biel	Magyarbél (SI)
Tomkaháza	lásd Tomcsány!	Verebély	Vráble (SI)
Torda	Turda (R)	Voivozi	Kenéz (R)
Torna	Turna nad Bodvou (SI)	Vráble	Verebély (SI)
Tövis	Teiu ^o (R)	Wiener Neustadt	Bécsújhely (A)
Trenèin	Trencsény (SI)	Zăuan	Szilágyzovány (R)
Trencsény	Trenèin (SI)	Želovce	Zsély (SI)
Trnava	Nagyszombat (Cs)	Zemun	Zimony (S)
Turda	Torda (R)	Zenta	Senta (S)
Turna nad Bodvou	Torna (SI)	Zimony	Zemun (S)
Uglya	Uhlja (U)	Zrjenjanin	Nagybecskerek (S)
Uhlja	Uglya (U)	Zsély	Želovce (SI)
Újkálmánd (Börvely)	Lucăceni (R)		

Rövidítések
Abkürzungen
Abbreviations

<i>Acta Academiae Paedagogicae Agriensis</i>	Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Eszterházy Károly Főiskola, Eger
<i>Acta Academiae Pedagogicae Nyíregyháziensis</i>	Acta Academiae Pedagogicae Nyíregyháziensis, Nyíregyháza
<i>ActaAH</i>	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
<i>Acta Biologica Szegediensis</i>	Acta Biologica Szegediensis, Szegedi Tudományegyetem, Szeged
<i>Acta Siculica</i>	Acta Siculica. A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve, Sepsiszentgyörgy
<i>Acta Zoologica Hungarica</i>	Acta Zoologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
<i>Aetas</i>	Aetas. Történettudományi folyóirat, Szeged
<i>Agria</i>	Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve, Eger
<i>AIIC</i>	Anuarul Institutului de Istorie din Cluj, Cluj
<i>AISC</i>	Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj
<i>AJMK</i>	Az Arany János Múzeum Közleményei, Nagykőrös
<i>Alba Regia</i>	Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis, Székesfehérvár
<i>AMN</i>	Acta Musei Napocensis, Cluj
<i>AMP</i>	Acta Musei Porolissensis, Muzeul Județean de Istorie și Artă, Zalău
<i>AnthrHung</i>	Anthropologia Hungarica, Budapest
<i>AnthrK</i>	Anthropológiai Közlemények, Budapest
<i>Anthropologie</i>	Anthropologie. International Journal of the Science of Man, Brno
<i>Anthropologischer Anzeiger</i>	Anthropologischer Anzeiger, Stuttgart
<i>Apulum</i>	Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
<i>ArchÉrt</i>	Archaeologiai Értesítő, Budapest
<i>ArchHung</i>	Archeologica Hungarica, Budapest
<i>Arrabona</i>	Arrabona. A Győri Xántus János Múzeum Évkönyve, Győr
<i>Ars</i>	Ars Hungarica. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoportjának Közleményei, Budapest
<i>Átm</i>	átmérő
<i>Bárka</i>	Bárka, Békéscsaba
<i>Bibliotheca Thracologica</i>	Bibliotheca Thracologica, București

BIM	Báthori István Múzeum, Nyírbátor
BUKSZ	Budapesti Könyvszemle, Budapest
<i>Carpica</i>	Carpica, Bacău
<i>ComArchHung</i>	Communications Archaeologicae Hungariae, Budapest
<i>Crisia</i>	Crisia, Oradea
<i>Cumania</i>	Cumania. A Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei, Kecskemét
<i>Dacia</i>	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Bucureşti
<i>DMÉ</i>	A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen
<i>Dolgozatok</i>	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjtéséről, Kolozsvár / Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből, Szeged
<i>Dunántúli dolg</i>	Dunántúli dolgozatok. Janus Pannonius Múzeum, Pécs
<i>Életünk</i>	Életünk, Szombathely
<i>EMÉ</i>	Az Egri Múzeum Évkönyve, Eger
<i>Erdélyi Múzeum</i>	Erdélyi Múzeum. Az Erdélyi Múzeum Egyesület kiadványa, Kolozsvár
<i>Erdélyi Tudományos Füzetek</i>	Erdélyi Tudományos füzetek. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár
<i>Ethn.</i>	Ethnographia. A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata, Budapest
FA	Folia Archaeologica, Budapest
<i>Filológiai Közlöny</i>	Filológiai Közlöny. Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Bizottságának folyóirata, Budapest
<i>A Földgömb</i>	A Földgömb. Magyar Földrajzi Társaság folyóirata, Budapest
H	hossz
<i>Hadtörténelmi Közlemények</i>	Hadtörténelmi Közlemények. A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata, Budapest
<i>HBMMK</i>	A Hajdú-Bihar megyei múzeumok közleményei, Debrecen
<i>História</i>	História. Történelmi folyóirat, Budapest
<i>Hitel</i>	Hitel. Irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat, Budapest
<i>HOMÉ</i>	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc
<i>Humanbiologia Budapestiensis</i>	Humanbiologia Budapestiensis. Embertani Tanszék, Budapest
<i>Human Biology</i>	Human Biology. The International Journal of Population Biology and Genetics, Wayne State University Press
<i>Human Evolution</i>	Journal of Human Evolution, Elsevier, B. V. Bruxelles
<i>ItK</i>	Irodalomtörténeti Közlemények, Budapest
JAM	Jósa András Múzeum, Nyíregyháza
JAMK	A Jósa András Múzeum Kiadványai, Nyíregyháza
JATE	József Attila Tudományegyetem, Szeged
<i>Journal of Paleopathology</i>	Journal of Paleopathology, Bradford
<i>Katholikus Szemle</i>	Katholikus Szemle. A Szent István Társulat tudományos folyóirata, Budapest
<i>Kisvárdai Lapok</i>	Kisvárdai Lapok. Társadalmi és közgazdasági hetilap, Kisvárdá
<i>Kisvárdai és Vidéke</i>	Kisvárdai és Vidéke. Társadalmi, közművelődési és szépirodalmi hetilap, Kisvárdá

<i>KMo</i>	Kelet-Magyarország, Nyíregyháza
<i>Kór-házunk</i>	Kór-házunk Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Önkormányzat Jósa András Oktató Kórháza, Nyíregyháza
<i>Könyvtári kis Híradó</i>	A Könyvtári kis Híradó. A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei könyvtárak lapja, Nyíregyháza
<i>Könyvtári levelező/lap</i>	Könyvtári levelező/lap. Informatikai és Könyvtári Szövetség, Budapest
<i>Közlemények</i>	Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, Kolozsvár
<i>Látó</i>	Látó, Marosvásárhely
<i>Levéltári Közlemények</i>	Levéltári Közlemények. Magyar Országos Levéltár, Budapest
<i>m</i>	magasság
<i>Magyar Hírlap</i>	Magyar Hírlap, polgári közéleti napilap, Budapest
<i>Magyar Könyvszemle</i>	Magyar Könyvszemle. Könyv- és sajtótörténeti folyóirat, Budapest
<i>Marmatia</i>	Marmatia. A Nagybányai Múzeum Évkönyve, Nagybánya
<i>MFME</i>	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
<i>MFME–StudArch</i>	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica, Szeged
<i>MHKÁS</i>	Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei, Budapest
<i>MittArchInst</i>	Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest
<i>MNM</i>	Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
<i>MOL DL</i>	Magyar Országos Levéltár – Diplomatikai levéltár, Budapest
<i>MT</i>	Magyar Tudomány, Budapest
<i>MTA</i>	Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
<i>MTA-RI</i>	Magyar Tudományos Akadémia – Régészeti Intézet, Budapest
<i>MTA-SZAB</i>	Magyar Tudományos Akadémia, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tudományos Testülete, Nyíregyháza
<i>MúkuCsom</i>	Múzeumi kutatások Csongrád megyében, Szeged
<i>MúzeumPont</i>	Múzeumpont. Észak-alföldi múzeumturisztikai lap, Túrkevei Kulturális Egyesület, Finta Múzeumért Alapítvány, Túrkeve
<i>Műsorkalauz</i>	Műsorkalauz, Nyíregyháza
<i>Művészettörténeti Értesítő</i>	Művészettörténeti Értesítő, Budapest
<i>MVV</i>	Magyar Vármegyék és Városok, Budapest
<i>Nagykállói Hírmondó</i>	Nagykállói Hírmondó. Nagykálló város polgárainak és önkormányzatának lapja, Nagykálló
<i>Néprajzi Hírek</i>	Néprajzi Hírek. A Magyar Néprajzi Társaság Tájékoztatója, Budapest
<i>NumKözl</i>	Numizmatikai Közlöny, Budapest
<i>Nyíregyházi Hétfői Hírlap</i>	Nyíregyházi Hétfői Hírlap. Városi és megyei érdekű közlöny, Nyíregyháza
<i>Nyírvidék</i>	Nyírvidék (Szabolcsi Hírlap). Társadalmi hetilap, Nyíregyháza
<i>NyJAMÉ</i>	A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza
<i>Ország–Világ</i>	Ország–Világ. Szépirodalmi és ismeretterjesztő képes hetilap, Budapest
<i>OSzK Évkönyve</i>	Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve, Budapest
<i>Partium</i>	Partium. Irodalmi, művészeti folyóirat. Partium Irodalmi Társaság, Kelet-magyarországi Szabadelvű Protestáns Kör, Vásárosnamény

PBF	Prähistorische Bronzefunde, München/Stuttgart
<i>PedM</i>	Pedagógiai Műhely, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Pedagógiai Intézet, Nyíregyháza
<i>PZ</i>	Praehistorische Zeitschrift, Berlin
<i>RF</i>	Régészeti Füzetek, Budapest
<i>RKM</i>	Régészeti kutatások Magyarországon [Archaeological Investigations in Hungary], Budapest
<i>SCIVA</i>	Studii i Cercetări de Istorie Veche (i Arheologie), Bucureti
<i>SolvArch</i>	Slovenská Archeológia, Bratislava
<i>StCom Satu-Mare</i>	Satu Mare. Studii i comunicări, Satu Mare
<i>StudCom</i>	Studia Comitatus. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból, Szentendre
<i>Studia Caroliensia</i>	Studia Caroliensia. A Károli Gáspár Református Egyetem folyóirata, Budapest
<i>Studia Folkloristica et Ethnographica</i>	Studia Folkloristica et Ethnographica, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen
<i>Studia Turco-Hungarica</i>	Studia Turco-Hungarica, Budapest
<i>Studii i Comunicări</i>	Studii i comunicări de istorie a civilizatiei populare din Romnia, Sibiu
<i>sz</i>	szélesség
<i>Szabolcs</i>	Szabolcs. Politikai lap, Nyíregyháza
<i>Századok</i>	Századok, Budapest
<i>Szókimondó</i>	Szókimondó. Hajdúszoboszló kulturális havi folyóirata, Hajdúszoboszló
<i>SzSzBLÉ</i>	Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv, Nyíregyháza
<i>SzSzBML</i>	Szabolcs-Szatmár-Beregi Megyei Levéltár, Nyíregyháza
<i>SzSzBSz</i>	Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, Nyíregyháza
<i>Téglási Krónika</i>	Téglási Krónika. Téglás havonként megjelen városi hírlapja, Téglás
<i>Thraco-Dacica</i>	Thraco-Dacica. Academia Romn, Bucureti
<i>Tisicum</i>	Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, Szolnok
<i>A Tiszántúli Történész Társaság Közleményei</i>	A Tiszántúli Történész Társaság Közleményei, Debrecen
<i>j Tükr</i>	j Tükr. Kulturális, képes hetilap, Budapest
<i>V</i>	vastagság
<i>VAH</i>	Varia Archaeologica Hungarica, Budapest
<i>Városvéd Hírad</i>	Városvéd Hírad, Nyíregyháza
<i>Vasárnapi Kelet</i>	Vasárnapi Kelet. Inform Média Kft., Nyíregyháza
<i>Védőnő</i>	Védőnő. Magyar Védőnők Egyesülete, Budapest
<i>VP</i>	Vchodoslovensk Pravek, Koice